PhD ÉRTEKEZÉS

Petrasovszky Anna

MISKOLC
2011

MISKOLCI EGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Petrasovszky Anna

SZIBENLISZT MIHÁLY TERMÉSZETJOGA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ÁLLAMRA

(PhD értekezés)

Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola
A doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Bragyova András

A doktori program címe: A magyar állam- és jogrendszer, jogtudomány továbbfejlesztése, különös tekintettel az európai jogfejlődési tendenciákra
A program címe: Az európai jog közös történeti, társadalmi gyökerei

Tudományos vezető: Prof. Dr. Stipta István egyetemi tanár

MISKOLC
2011

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS 6

1.1 TÉMAVÁLASZTÁS 6
1.2. SZIBENLISZT MIHÁLY TERMÉSZETJOGÁSZI TEVÉKENYSÉGÉNEK HAZAI JOGTUDOMÁNYI ÉRTÉKELÉSE 6
1.3. A VÁLASZTOTT TÉMA MEGHATÁROZÁSA 10
1.4. AZ ELEMZÉS MÓDSZERTANA 11

2. A MAGYAR TERMÉSZETJOGI OKTATÁS ÉS AZ ÖNÁLLÓ MAGYAR ÁLLAM- ÉS JOGBÖLCSELET KIALAKULÁSA 13

3. SZIBENLISZT TERMÉSZETJOGI KONCEPCIÓJA 37

3.1. A TERMÉSZET ÉS AZ EMBERI TERMÉSZET FOGALMA SZIBENLISZTNÉL 37
3.2. A JOG SZIBENLISZTI DEFINIÁLÁSA 44
3.3. A TERMÉSZETJOG FOGALMA SZIBENLISZT KONCEPCIÓJÁBAN 48
3.3.1. A természetjog mibenléte a pozitív jog viszonylatában 48
3.3.2. A természetjog elhatárolása az etikától 51
3.3.3. A természetjog rendszere Szibenliszt felfogásában 57
3.4. AZ EMBER VELESZÜLETETT ÉS SZERZETT JOGAI 66
3.5. AZ INSTITUTIONES SZERKEZETE 77
3.6. ÖSSZEGZÉS 81

4. A TÁRSULÁSOK JOGA (*JUS SOCIALE*) 84

4.1. A JUS SOCIALE JELENTŐSÉGE 84
4.2. A TÁRSASÁGOK ÁLTALÁBAN 86
4.2.1. A societas szibenliszti értelmezése 86
4.2.2. A társaságok alapja a szerződés (pactum sociale) 89
4.2.3. A társaság döntési mechanizmusa 94
4.2.4. A döntéshozatal módozatai és az egyenlőségen alapuló társaság (societas aequalis) 96
4.2.5. Az egyenlőtlenségen alapuló társaság (societas inaequalis) 101
4.2.6. A társaság megszűnésének módjai 106
4.3. A TÁRSULÁSOK KÜLÖNÖSEN 107
4.3.1. A család (familia) mint societas 107
4.3.2. Házastársak közössége (societas conjugalis, matrimonium) 109
4.3.3. A szülő-gyermek alkotta közösség (societas parentalis) 116
4.3.4. Az úr és a házi személyzet között fennálló házközösség (societas herilis) 123
4.4. AZ ÁLLAM (SOCIETAS CIVILIS) MINT LEGJELENTŐSEBB TÁRSULÁS 126
4.4.1. Az állam szibenliszti definíciója 129
4.4.2. Az állam kialakulása Szibenliszt értelmezésében 131
4.4.3. Az államiság fogalmi elemei: a népesség, terület, állami főhatalom Szibenliszt természetjogában 139
4.4.3.1. Az állam polgárai (*membra Civitatis seu cives*) 139
4.4.3.2. Az államterület és a területi felségjog (*jus territorii*) 143
4.4.3.3. Az államhatalom (*imperium civile*) 147
4.5. ÖSSZEGZÉS 151

5. AZ UNIVERZÁLIS FORMÁLIS FELSÉGJOGOK (*POTESTAS LEGISLATORIA, INSPECTORIA ET EXECUTORIA*) VALAMINT A SPECIÁLIS MATERIÁLIS JOGKÖRÖK 154

5.1. A FELSÉGJOGOK TERJEDELME ÉS FAJTÁI 154
5.2. AZ ÁLLAM TÖRVÉNYHOZÓI JOGKÖRE (POTESTAS LEGISLATORIA) 158
5.2.1. A törvényhozói jogkör (potestas legislatoria) és az állam irányítására vonatkozó jogi normák (leges civiles seu regiminis) 159
5.2.2. A törvényalkotás szükségessége, sajátosságai 162
5.2.3. A jogalkotás személyi és formai követelményei 164
5.2.4. Az állami törvények kötelező ereje 167
5.2.5. Szibenliszt „normatana” 169
5.2.6. Az államhatalom gyakorlóját a már fennálló törvények tekintetében megillető jogok 172
5.3. AZ ÁLLAM FELÜGYELETI JOGKÖRE (POTESTAS INSPECTORIA) 177
5.3.1. A természetes személyekre vonatkozó állami felügyelet 178
5.3.2. Az erkölcsi személyekre vonatkozó állami felügyelet 180

5.3.3. A dolgokra vonatkozó állami felügyelet ... *184*
5.3.4. Az állam területén áthaladó idegenekre vonatkozó felügyelet ... *184*
5.4. AZ ÁLLAM VÉGREHAJTÓI JOGKÖRE (POTESTAS EXECUTORIA) ... 185
5.5. A SPECIÁLIS MATERIÁLIS FELSÉGJOGOK ... 187
5.6. ÖSSZEGZÉS ... 189

6. AZ ÁLLAM BÍRÓI HATALMA (*SUPREMA CIVILIS JURISDICTIO*) ... 192

6.1. A BÍRÓI HATALOM HELYE A FELSÉGJOGOK KÖZÖTT ... 192
6.1.1. Az igazságszolgáltatás szibenliszti definíciója ... *194*
6.2. AZ ÁLLAMI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSSAL SZEMBEN TÁMASZTOTT KÖVETELMÉNYEK ... 195
6.3. A PERES ELJÁRÁSOK SAJÁTOS ELVEI KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A POLGÁRI ELJÁRÁSRA. ... 198
6.4 A BÜNTETŐ BÍRÓI HATALOM (CRIMINALIS POTESTAS JUDICIARIA) ... 200
6.4.1. Az állami büntető igazságszolgáltatás fogalma (suprema criminalis jurisdictio) ... *200*
6.4.2. A bűncselekmény fogalma ... *201*
6.4.3. Az elkövetők (deliquentes) ... *205*
6.4.4. Az állami büntetés (poena civilis) ... *207*
6.4.4.1. A büntetés jogalapja és célja (*justum fundamentum et finis poenae civilis*) ... 209
6.4.5. Szibenliszt beszámítási elmélete ... *214*
6.4.6. Az erkölcsi személy bűncselekmény-alanyisága ... *217*
6.4.7. A büntetés kiszabására vonatkozó elvek ... *219*
6.4.8. Az igazságtalan büntetések és a halálbüntetés kérdése ... *222*
6.4.9. A büntető bírói hatalom gyakorlásának elvei ... *225*
6.5. ÖSSZEGZÉS ... 229

7. AZ ÁLLAM, RENDÉSZETI JOGKÖRE (*JUS POLITIAE*) ... 233

7.1. A RENDÉSZETI JOGKÖR FOGALMA ... 233
7.2. A RENDÉSZETI JOGKÖR FELADATAI ... 235
7.3. ÖSSZEGZÉS ... 241

8. A HATALOM-ÁTRUHÁZÁS JOGA (*POTESTAS MANDANDI*) ... 243

8.1. A POTESTAS MANDANDI HELYE A FELSÉGJOGOK KÖZÖTT ... 243
8.2. A FEGYVERJOG (JUS ARMORUM) ... 245
8.3. A HIVATALI FELADATKÖRÖK MEGHATÁROZÁSÁNAK JOGA (JUS MUNERUM) ... 246
8.3.1. A közhivatalnokok (officiales publici), és a közhivatalnoki jogviszony (munus publicum) ... *247*
8.3.2. A hivatali apparátus megszervezése mint uralkodói felségjog ... *251*
8.3.3. Közhivatali méltóságok adományozása (jus dignitates civiles tribuendi) ... *253*
8.4. ÖSSZEGZÉS ... 255

9. AZ ÁLLAM VAGYONKEZELŐI JOGKÖRE (*JUS CIRCA BONA CIVITATIS*) ... 257

9.1. AZ ÁLLAMI VAGYONKEZELÉS JELENTŐSÉGE ... 257
9.1.1. Az állam javai és az egyes vagyon-típusok ... *258*
9.1.2. Az állami vagyonkezelés jogának terjedelme, gyakorlásának alapelvei ... *260*
9.2. A REGÁLÉ JÖVEDELMEKEN FENNÁLLÓ PÉNZÜGYI JOG ÉS HATALOM (JUS FINANCIALE ET POTESTAS FINANCIALIS REGALIUM) ... 263
9.3. A KÖZVAGYONBÓL SZÁRMAZÓ HASZNOK KEZELÉSÉNEK ELVEI ... 264
9.4. A MAGÁNVAGYONRA KITERJEDŐ VAGYONKEZELŐI FELSÉGJOG GYAKORLÁSÁNAK ALAPELVEI ... 266
9.5. AZ ADÓKIVETÉS JOGA (JUS TRIBUTI, JUS VECTIGALIS) ... 269
9.6. A KISAJÁTÍTÁSI JOG (JUS EMINENS) ... 270
9.7. ÖSSZEGZÉS ... 272

10. AZ ÁLLAM VALLÁSÜGYEK TERÉN GYAKOROLHATÓ JOGKÖRE (*JUS CIRCA SACRA SEU RELIGIONIS NEGOTIA*) ... 275

10.1. AZ ÁLLAM VALLÁSÜGYEKRE KITERJEDŐ JOGKÖRÉNEK TERMÉSZETJOGI INDOKLÁSA ... 275
10.2. AZ ÁLLAM ÉS EGYHÁZ VISZONYA ... 276
10.3. AZ EGYHÁZAK, VALLÁSOK ... 277
10.4. AZ ÁLLAM VALLÁSÜGYI JOGKÖRE ÉS A LELKIISMERETI SZABADSÁG ... 278
10.4.1. A vallási autonómia és az állami koordináció általánosságban ... *280*
10.5. AZ ÁLLAMEGYHÁZ KÉRDÉSE SZIBENLISZTNÉL ... 284
10.6. AZ ÁLLAM VALLÁSÜGYEKRE VONATKOZÓ TÖRVÉNYHOZÓI JOGKÖRE ... 285
10.7. AZ ÁLLAM VALLÁSÜGYEKRE VONATKOZÓ FELÜGYELETI JOGA ... 287

10.8. Az állam vallásügyeket érintő végrehajtói jogköre ... 288
10.9. Összegzés ... 290

11. Az uralkodói kötelezettségek ... 292

11.1. Az uralkodó kötelezettségeinek természete ... 292
11.2. Az univerzális (formális) felségjogok (törvényhozás, felügyelet, végrehajtás) gyakorlására vonatkozó alapvető kötelezettségek ... 294
11.3. A materiális felségjogok gyakorlására vonatkozó alapvető kötelezettségek ... 296
11.4. Összegzés ... 300

12. Az alattvalók kötelezettségei ... 303

12.1. A „polgári engedelmesség" mint legalapvetőbb kötelezettség ... 303
12.2. Az engedelmességi kötelezettség tipizálása ... 305
12.3. Az idegenek kötelezettségei ... 306
12.4. A honpolgárok kötelezettségei és a kivándorlás kérdése ... 308
12.5. Az állammal szembeni kötelezettségek megszegése (felségsértés, lázadás, hazaárulás) 313
12.6. Az önhatalmú jogérvényesítés tilalma és a törvénykezési moratórium (juristitium) ... 317
12.7. Összegzés ... 319

13. Szibenliszt államforma-tana ... 321

13.1. Az egyszerű demokrácia ... 325
13.2. Az egyszerű arisztokrácia ... 329
13.3. Az egyszerű monarchia ... 332
13.3.1. Az államhatalom elidegenítésének kérdése ... 335
13.3.2. A közvagyon és az állam részterületének elidegenítése ... 336
13.3.3. Az egyszerű monarchia uralkodójának jogköreit nem befolyásoló tényezők ... 342
13.3.4. Válaszok a monarchia ellenzőinek ... 344
13.3.5. Az államhatalommal szembeni jogok érvényesítése és az ellenállás joga (jus resistendi) ... 348
13.4. A vegyes államforma ... 357
13.4.1. A vegyes államforma lényege, elhatárolása a korlátozott hatalomtól ... 359
13.4.2. Az államhatalom oszthatóságának kérdése ... 360
13.5. Az előnyös államforma ... 362
13.6. Összegzés ... 364

14. Az államhatalom megszerzésének és megszűnésének módjai ... 366

14.1. A választáson alapuló államhatalom megszerzése ... 368
14.2. Az örökletes államhatalom típusai ... 370
14.2.1. A patrimoniális monarchikus államhatalom megszerzése ... 372
14.2.2. A hitbizományon alapuló monarchikus államhatalom megszerzése ... 375
14.2.3. Az arisztokratikus hatalmi forma sajátos jellegzetességei ... 376
14.3. Az államhatalom megszűnése ... 376
14.3.1. Az államhatalom megszűnése tekintettel a polgáraira ... 376
14.3.2. Az államhatalom uralkodóra tekintettel történő megszűnése ... 378
14.4. Összegzés ... 381

15. Végkövetkeztetés ... 382

16. Irodalomjegyzék ... 385

Summary ... 402

1. Bevezetés

1.1 Témaválasztás

Értekezésem célja, hogy Szibenliszt Mihály „*Institutiones juris naturalis*"[1] című művének feldolgozása alapján bemutassam a szerző természetjogi koncepcióját, különös tekintettel az államról vallott nézeteire.

Szibenliszt főművének tekinthető természetjogi tankönyve – mindamellett, hogy eddigi kutatásaim során nem találkoztam annak behatóbb elemzésével – jelentős mértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy árnyaltabb képet kapjunk a magyar jogbölcseleti hagyományokról, még inkább tisztában legyünk azokkal az értékekkel, melyeket ez – az egyes nézetek szerint már a mű születésekor meghaladottnak[2] tekinthető – jogbölcseleti gondolkodás tár elénk. Az „*Institutiones juris naturalis*"-ban Szibenliszt természetjogászként szól hozzánk, munkájában bölcseleti szempontból igyekszik elemezni és összefoglalni azokat a jogintézményeket, amelyek a korabeli természetjog által vizsgált tárgyak voltak. Ennek megfelelően azoknak a 19. századi ismereteknek Szibenliszt által tolmácsolt elméleti megalapozását is látjuk majd, amelyek az államra, mint szervezetre és társadalmi jelenségre vonatkoznak.

Szibenliszt Mihály a 18. század végéig kialakult természetjogi ismeretanyagból egy kétkötetes összegző tanulmányt készített, melyet jogi tankönyvnek szánt és melyet a kor követelményeihez alkalmazkodva kiváló latinsággal fogalmazott meg.[3]

1.2. Szibenliszt Mihály természetjogászi tevékenységének hazai jogtudományi értékelése

Amikor a jelenkori tudomány képviselői a magyar természetjogi jogbölcselet 18. század végi és a 19. század első harmada közti korszakáról szólnak, az említésre méltó

[1]Institutiones juris naturalis conscriptae per Michaelem Szibenliszt. Tomus I.-II. Editio altera. Pestini, Typis Trattner-Károlyianis 1830., 1831. (a továbbiakban: Institutiones)

[2]SZABÓ Imre megfogalmazásában ez „az új tudomány nem volt más, mint a nyugaton már meghaladott wolffi irány átvétele." Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. (a továbbiakban: SZABÓ Imre) 39. p.

[3]Szibenliszt latinsága rendkívül választékos, ami azonban saját korának írásstílusát tükrözi, ennélfogva nem viszonyítható a klasszikus latinság szabályaihoz. A tőle vett idézeteket az 1830-31-es második kiadásból szöveghűen vettem át.

jogtudósok között említik Szibenliszt Mihály nevét is. E jogbölcselőkről az az álláspont alakult ki, hogy „az eredetiség hiánya" jellemezte őket, s a „klasszikus természetjog és kanti észjogi tanok bűvöletében művelték tudományos tárgyukat."[4] Velük kapcsolatban azonban fontos rámutatni arra, hogy abban a korban alkottak, amikor a jogbölcselet az ún. természetjogi − későbbi észjogi − iskola megalakulásával önálló tudománnyá vált. Össze kellett tehát foglalniuk mindazon ismereteket, amelyek az új tudományág önállóságát megalapozhatták. Az volt a feladatuk, hogy a természetjog tartalmát részletesen meghatározzák, „hogy az emberi természetből vagy az észből egész természetjogi vagy észjogi kódexeket" vezessenek le. Ez az irányultság „még a XIX. században is számos képviselőre talált." [5]

Szibenliszt Mihály a magyar természetjogi irodalom azon képviselői közé tartozik tehát, aki − amellett, hogy saját korának hivatalosan elfogadott természetjogi nézeteit is tolmácsolta − a kanti észjog hatása alatt alkotott, és e feladatnak kívánt megfelelni. Életéről csak a tudományos tevékenységére vonatkozó adatokat ismerjük, azokat is csupán nagyvonalakban. Munkásságának írott emlékei is a pesti egyetemen betöltött pár éves tanári működéséhez kötődnek. Ennek kapcsán majdhogynem csak említés szintjén kaphatunk róla információt, és gyakran felszínes ismeretek kerülnek előtérbe alkotói pályájáról.

Szibenliszt Mihály 1783. szeptember 6-án született Losoncon. Bölcseleti és jogi tanulmányainak a pesti egyetemen történő elvégzését követően tudósi ismertséget az elméleti jogtudomány területén szerzett. Így az 1806-ban letett ügyvédi vizsga, majd az 1807-ben megszerzett jogi doktorátus után előbb 1810-től a Győri Királyi Akadémia Jogi Karán természetjogot és magyar közjogot oktatott – ahol többek között Deák Ferenc is hallgatói közé tartozott – majd 1827-től a pesti egyetemen a római jog[6]

---

[4]SZABADFALVI József: Jogbölcseleti hagyományok. Multiplex Media – Debrecen U. P. Debrecen, 1999. (a továbbiakban: SZABADFALVI: Jogbölcseleti hagyományok) 13. p

[5] MOÓR Gyula: A jogbölcselet problémái. Hatágú síp alapítvány. Budapest, 1992. (a továbbiakban: MOÓR Gy.: A jogbölcselet problémái) 6. p.

[6]Szibenliszt Mihályt a magyar jogi romanisztika mint római jogászt is számon tartja. E tárgykörben írt műve: *Institutiones juris privati Romani*, amelyet 1829-ben adtak ki Pesten. FÖLDI András: Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban. Adalékok a magyarországi jog természetrajzához. Adalékok a történeti jogi iskolának a magyar jogi romanisztikára gyakorolt hatása kérdéséhez, 2-3. pp. http://www.phil-inst.hu/recepcio/htm/7/702.htm (a továbbiakban: FÖLDI András: Adalékok a történeti jogi iskolának a magyar jogi romanisztikára gyakorolt hatása kérdéséhez., ECKHART Ferenc: A Jog- és Államtudományi Kar története 1667-1935, Budapest, 1936. 287. p. (a továbbiakban: ECKHART Ferenc: A Jog- és Államtudományi Kar története)

és a büntetőjog tanára volt,[7] de vizsgáztatott magyar közjogból, hűbérjogból is.[8] Emellett Markovics Pál nyugdíjazása után, „a természetjog tanszékét mint helyettes látta el."[9] A Győri Királyi Akadémián eltöltött évek alatt született meg nagy terjedelmű, kétkötetes latin nyelvű műve „*Institutiones juris naturalis"* – „A természetjog tanai" – címmel, mely nyomtatott formában először 1820-ban látott napvilágot.[10] Publikálásával Szibenliszt törekvése arra irányult, hogy természetjog-tanári tapasztalatait felhasználva egy olyan tankönyvet adjon tanítványai kezébe, amely segítséget nyújt a kötelezően előírt természetjogi tananyag értelmezéséhez.

Szibenliszt természetjogi institúcióit mindenekelőtt Karl Anton Martini, Franz Zeiller és Franz Egger munkáira alapozta, akik a kor hivatalos jogtudományi irányzatát képviselték. Közülük Martinit kell kiemelni, akinek latin nyelvre is lefordított „fő természetjogi műve[11] 1777-től 1848-ig" – sőt tovább is, egészen a kiegyezésig[12] – „kötelező tankönyv volt a magyar egyetemen és jogakadémiákon, noha Ausztriában 1820 táján már megszűnt kötelező lenni."[13] Az osztrák természetjoggal kapcsolatos szemléletváltást jelezte, hogy idővel Martini tanszéki utódainak, Franz Zeillernek és Franz Eggernek Kant bizonyos tantételeit meghonosító, immáron német nyelven írt természetjogi munkái[14] is szemléletformáló művekké, egyetemi tananyagokká váltak.[15] Természetesen a Zeiller-Egger-féle természetjogi felfogás is Martini tételeiből indult

[7]Magyar életrajzi lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. Második kötet. 764. p., ECKHART Ferenc: A Jog- és Államtudományi Kar története) 287. p., FÖLDI András: Adalékok a történeti jogi iskolának a magyar jogi romanisztikára gyakorolt hatása kérdéséhez 3. és 10. pp.

[8] BÉNYEI Miklós: Eötvös József könyvei és eszméi, Csokonai História Könyvek (Sorozatszerkesztők: L. Nagy Zsuzsa és Barta János) Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996. (a továbbiakban: BÉNYEI Miklós) 50. p.

[9]PAULER Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, Budapest, 1878. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala. (a továbbiakban: PAULER: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez) 297. p. Érdemes megjegyezni, hogy a reformkor híres politikusai közül nemcsak Deák Ferencet tanította, hanem a pesti egyetemen természetjogból, magyar közjogból, hűbér-, büntető és római jogból nála vizsgázott Eötvös József is. BÉNYEI Miklós 50. p.

[10] SZIBENLISZT Mihály: Institutiones juris naturalis. I. köt.: Jus naturae extrasociale complectens. Eger. 1820. II. köt.: Jus naturae sociale complectens, Eger. 1821. SZABÓ Imre 106. p.

[11] Carl Anton MARTINI: De lege naturali positiones és Positiones de iure civitatis. Buda Typis Regiae Universitatis, 1795. (a továbbiakban: MARTINI: De lege naturali positiones illetve MARTINI: Positiones de iure civitatis). A két mű egybekötve.

[12] SZABADFALVI: Jogbölcseleti hagyományok 12. p. és SZABADFALVI József: A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei, Werbőczy Istvántól Somló Bódogig, Gondolat Kiadó, Budapest 2011. (a továbbiakban: SZABADFALVI: A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei) 37. p.

[13] SZABÓ Imre 43. p.

[14] Das natürliche öffentliche Recht, nach den Lehrsätzen des seligen Freyherrn C. A. von Martini vom Staatsrechte, mit beständiger Rücksicht auf das natürliche Privat-Recht des k. k. Hofrathes Franz Edlen von ZEILLER/ von Franz EGGER. Wien und Triest: Geistinger Band 1. 1809. (a továbbiakban: ZEILLER-EGGER 1.) Band 2. 1810. (a továbbiakban: ZEILLER-EGGER 2.)

[15] SZABÓ Imre 96. p.

ki, s azokat magyarázta, de a tudomány előrehaladtának szellemében[16] a jogtan és erkölcstan egységét megbontva, azoknak egymástól való pontosabb elhatárolására valamint az egyes jogintézmények precízebb definiálására törekedett, mégpedig a korábban elutasított kanti eszmerendszer jegyében. [17]

Szibenliszt még győri jogtanár korában megjelentetett két kötetes, több száz oldalas művét jelenleg úgy jellemzi a szakirodalom, mint ami „csekély eredetiséggel bír." Eckhart Ferenc szerint Szibenliszt „irodalmi munkássága Zeiller és Egger bécsi természetjogának latin fordításából állott."[18] Ugyanezt az álláspontot követte Szabó Imre is, aki még hozzáteszi, hogy „más szerzők – így Albelÿ[19] – e művek egyszerű kommentárjának mondják."[20] Mindketten hivatkoznak arra, hogy Szibenliszt természetjogi institúcióinak bevezetőjében saját maga hívja fel a figyelmet arra, hogy más, jól ismert szerzők nyomdokain jár, amint azt megfogalmazza: „Nem vagyok olyan hiú, írja, hogy azt higgyem, hogy a munkámban foglaltakat senki sem fedezte fel vagy adta elő, sőt bevallom, hogy legtöbb dologban Zeiller, Egger, Krug és más igen érdemes jogtudósok nyomát követtem."[21] Finkey Ferenc is arra az álláspontra helyezkedik, hogy Szibenliszt munkája „egyfelől Franz Zeiller 1802-ben „*Das natürliche Privatrecht*" (A természetes magánjog) címmel megjelent, valamint ennek későbbi, Franz Egger szerkesztésében újonnan kiadott művén, másfelől a már említett Franz Egger 1809-ben megjelentetett „*Das natürliche öffentlihe Recht*" (A természetes közjog) című művén alapszik.[22]

Pauler Tivadar viszont már azt írja róla, hogy: „[…] *Szibenliszt Mihály* győri jogtanár «*Institutiones juris naturalis*» című kétkötetű munkájával, melyben *Zeiller* és *Egger* fentebb említett munkáit némi módosításokkal, különösen más felosztási

[16] „Kant jogbölcselete, észjogi iránya jelentette a hivatalos körök által is megtűrt haladást, amelyet az 1848-49-es forradalomig Martini műve mellett valóban csak megtűrték." SZABÓ Imre 96. p.
[17] SZABÓ Imre 96. p.
[18] ECKHART: A Jog- és Államtudományi Kar története 287. p.
[19] Abelÿ Antal zágrábi jogtanár, alapvető műve az 1831-ben Komáromban kiadott Philosophiae juris praecognita címmel jelent meg. Szabó Imre Abelÿ Antal jogbölcseleti értékelésekor jegyzi meg: „ezek a művek (Szibenliszt és Abelÿ műve) egyébként nemcsak tartalmilag, de még spekulatív részeikben sem ütötték meg azt a színvonalat, amelyet a jogbölcselet általános, európai helyzetéhez képest meg lehetett volna tőlük kívánni." SZABÓ Imre 109. p.
[20] SZABÓ Imre 106. p.
[21] ECKHART: A Jog- és Államtudományi Kar története, 287. p. és SZABÓ Imre 106. p. Institutiones juris naturalis 1820-as kiadása. Bevezető VII-VIII. pp.
[22] FINKEY Ferenc: A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619-1914, Sárospatak, 1948. A Jogászok a Kultúráért Alapítvány kiadványa, 2000. 109. p.

rendszerrel latinra fordítván, annak előadásaiban való használhatására felsőbb helyről engedélyt nyert."[23] Pauler tehát utal arra, hogy Szibenliszt természetjogi tanulmánya valójában egy összefoglaló elemzésnek szánt, önálló szerkesztési elvet követő mű.

Szibenliszt legrészletesebb értékelését Szabó Imrétől kapjuk, aki bő három és fél oldalban arról írt, hogy szerzőnk csak óvatosan vállalja fel a kanti eszméket, „álláspontja egyébként még a szorosan vett jogbölcseletet illetően is visszafogó", ugyan „vállalja Kant formális módszerét és kérdésfeltevését, de alapvető jogi kérdésekre rendszerint feudális válaszokat ad."[24] Művének második részéről, amely Szibenliszt államfelfogását tartalmazza, Szabó Imre megjegyzi, hogy „Szibenlisztnek még ennyi bátorságra sem futotta: ott maradéktalanul Martinit vette át […] könyvének második, az államról szóló része különösen anakronisztikus […] az 1820-as években Ausztria-Magyarország talán egyedül állott ezzel az elmaradt, mozdulatlan, XVIII. századbeli feudális államelmélettel, amely még az egykorú német elméleteknél is hátrább állt." Szabó Imre szerint ennek is köszönheti, hogy „az udvar megengedte könyvének segédkönyvként való használatát, sőt műve alapján a bécsi egyetem és kancellária 1827-ben" őt „ajánlotta első helyen a pesti egyetem büntetőjogi tanszékére." [25]

1.3. A választott téma meghatározása

Értekezésemben igyekszem a fenti megállapításokat megvizsgálni, különös tekintettel arra, hogy Szibenliszt természetjogi institúcióinak az államra vonatkozó tanítása még nem volt tüzetes vizsgálat tárgya annak ellenére, hogy természetjogának jelentős részét ez teszi ki.

Mindenekelőtt azonban célszerűnek látom bemutatni azokat a folyamatokat, amelyek a magyar jogbölcseleleti oktatás kialakulásához vezettek. Célom, hogy rámutassak a kor azon követelményeire, amelyek Szibenliszt jogbölcseleti munkája számára kihívást jelentettek, amelyeknek a szerző igazolhatóan igyekezett megfelelni.

Ezt követően a természetjogi institúciók szerkezetének bemutatása mellett felvázolom azokat az általános elveket, amelyeket Szibenliszt tankönyvében

[23] PAULER Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, 297. p.
[24] SZABÓ Imre 108. p.
[25] SZABÓ Imre 108-109. pp.

következetesen alkalmaz és érvényesít, s melyeket az államra vonatkozóan is irányadónak tekint.

Szibenliszt természetjoga az egyének és a társadalom vizsgálatára összpontosít, s az államhoz, mint az egyének legjelentősebb társas formációjához az individuum elemzéséből kiindulva, a társulások általános jellemvonásain, majd azok különös típusainak vizsgálatán keresztül jut el. Ezt a szisztémát követve szándékozom bemutatni Szibenliszt természetjogi államfelfogását, amely a 19. század elejére kialakult önálló jogbölcselet-történethez nyújt kiegészítő értelmezést.

1.4. Az elemzés módszertana

Ahogyan az a fentiekben már említést nyert, Szibenliszt természetjogának legutóbbi értékelését Szabó Imre adta,[26] aki szerint a szerző államfelfogásában kritikátlanul Martinit követte. Ezért elsődlegesen a két természetjogi munka összevetését tartottam fontosnak. Ehhez a Szibenliszt latin nyelvű szövegének 1830-1831-es második kiadását, és Martini művei közül 1795-ben a *De lege naturali positiones* illetve *Positiones de iure civitatis* címen publikált változatokat használtam fel, melyeket – a *De lege naturali positiones* kivételével – még nem fordították le magyarra. Ezek mellett áttekintettem Martini természetjogi munkájának Dienes Sámuel által magyarra fordított és 1792-ben kiadott szövegét is. Ennek indoka, hogy a jelenkori magyar nyelvű szakirodalom legtöbbször erre a műre hivatkozik.[27]

A szövegek összevetése során kirajzolódnak azok a különbségek, amelyek elsődlegesen a szerkezeti, rendszerbeli eltéréseknek köszönhetőek. Ezen kívül szembetűnik, hogy míg Martini azon tételei, amelyeket Szibenliszt is átvesz, rendkívül tömörek, gyakran csak pár soros jellemzések, addig ezek kifejtésére Szibenliszt egy egész, vagy akár két oldalas magyarázatot is szentel.

Azon túl, hogy Szibenliszt a Martini által felvetett témáknál az ott ki nem fejtett jogintézmények fogalmi magyarázatát is megadja, az összehasonlító elemzés során több helyen arra a felismerésre jutottam, hogy szerzőnk Martini tételeinek értelmét megfordítja, és így tőle egészen eltérő következtetésekre jut. Ehhez azt a technikai

[26] SZABÓ Imre 108-109. pp.
[27] SZABADFALVI József: Jogbölcseleti hagyományok, 12. p. és SZABÓ Imre 109. p.

megoldást alkalmazza, hogy az általa fontosnak tartott részeknél elődje mondatait szinte szó szerint beemeli a szövegbe, amelyre azonban saját eredeti következtetéseit fűzi fel. Ez a módszer főleg az egyes államformák, kiváltképp a demokrácia és a monarchia szibenliszti értelmezésénél szembetűnő.

Fontosnak tartottam még megvizsgálni azon további szerzők munkáit is, akikre tételei megfogalmazásakor Szibenliszt alapvetően támaszkodik. Így nem hagyhattam figyelmen kívül a kor újabb szellemiségének helyt adó Franz Zeiller 1802-ben kiadott *„Das natürliche Privatrecht”* című (melynek *Jus naturae privatum* címmel latin fordítása is megjelent), és Franz Egger 1809-ben „*Das natürliche öffentlihe Recht*” címmel megjelentetett, Martini természetjogát magyarázó műveit sem. E művekről általában az állapítható meg, hogy szerkezetileg Szibenlisztnél hűebben igazodnak Martini tételeihez, de kommentár jellegüknél fogva terjedelmileg szintén meghaladják azt. Továbbá azoknak a kantiánus nézeteknek szorítanak helyet, melyekre majd Szibenliszt is természetjogi felfogásának részeként tekint, s melyekre értekezésemben igyekszem rámutatni.

Szibenliszt természetjogi műve a Zeiller-Egger-féle Martini-magyarázathoz képest némely vonatkozásban más szerkezeti egységben tárgyalja azokat a jogintézményeket, amelyek mind Martininél, mind pedig a Zeiller-Egger kommentárokban megtalálhatók, de nem hagyja figyelmen kívül az újabb természetjogi irányultságot sem, mely részben Virozsil Antalnál talál követésre.

Hasonlóan fontosnak tartottam munkám során feltárni, hogy milyen mértékben jutnak érvényre Szibenliszt művében a kanti eszmék, melyek főleg az általános természetjogi elvek tárgyalásánál érhetők tetten. Figyelmet fordítottam annak vizsgálatára is, hogy a hivatali katedrán Szibenlisztet váltó Virozsil Antal természetjogi művei – az 1833-ban megjelent *Jus naturae privatum* és az 1839-ben publikált *Epitome juris naturae* – témámhoz kötődő részeiben mennyiben hoznak újat Szibenliszt természetjogához képest, vagy éppenséggel mennyiben követik a Martini-féle természetjogi felfogást.

Ezen összehasonlító elemzésen alapul értekezésem, amely által a korábbi, elnagyoltabb kritikákhoz képest részletesebb – és reményeim szerint hitelesebb – képet kaphatunk Szibenliszt Mihály természetjogi felfogásáról. Ezzel újabb megvilágításba

kerülhet az a felvilágosult abszolutizmus által támogatott természetjog, amely Martini közvetítésével vált a magyar jogbölcseleti gondolkodás kiinduló, s egyben vitapontjává.

2. A magyar természetjogi oktatás és az önálló magyar állam- és jogbölcselet kialakulása[28]

A magyar természetjogi gondolkodás első kézzelfogható nyomaira már Werbőczy Hármaskönyvében rábukkanhatunk, hiszen Werbőczy „reneszánsz emberként" egyszerre volt jártas az antik műveltség és korának eszmeisége terén. A hazai jog mellett a római és kánonjog alapos ismerője, és teológiailag is jól képzett jogász volt.[29] Tripartitumával elsőként tett lépéseket a magyar jog tudományos művelése érdekében. A Hármaskönyv Prológusában olvashatunk a természetjogi irodalomban már e korban is központi helyet elfoglaló tárgykörökről. Elemzi az igazság és a jog fogalmát, felosztásukat, a természetjognak, a nemzetek jogának és a polgárok jogának egymáshoz való viszonyát. Kísérletet tesz az igazság, a jog és a jogtudomány elhatárolására, a törvény és a szokás fogalmának meghatározására. Vizsgálja törvények, statútumok viszonyát az egyházi, természeti, illetve az isteni joghoz; ezen kérdések tárgyalása a következő századok természetjogi irodalmában megkerülhetetlen volt.

Werbőczy Hármaskönyve a magyar jogfejlődésre nem csupán annyiban nyomta rá bélyegét, hogy a gyakorlatban pozitív jogként 1848-ig érvényesült, hanem elméleti hatása is óriási jelentőséggel bírt. Ennek köszönhető, hogy a római jog hazai recepciója helyett a Tripartitum által rendszeresített jogintézmények gyökeresedtek meg, továbbá hogy a korabeli „természetjogi spekulációk sem nyertek soha jelentősebb befolyást a magyar jogtudományra", aminek következtében „a magyar természetjogi irodalom csak a XVIII. század elején indulhatott meg".[30]

[28]Előre kívánom bocsátani, hogy jelen munkának nem célja a magyar jogi oktatás és az önálló magyar jogbölcselet - Szibenliszt természetjogi munkásságának bemutatásához szorosan nem kapcsolódó területeinek - kutatása. Erre terjedelmi okok miatt sem volt lehetőség. Jelen fejezet célja pusztán a szibenliszti életmű elhelyezése a korabeli jogtudományi palettán.

[29] BODNÁR Imre előszava Werbőczy Hármaskönyve reprint kiadásához. Pécs 1989. In: Werbőczy István Hármaskönyve Budapest, Franklin-Társulat 1897.

[30] MOÓR Gy.: A jogbölcselet problémái 42-43. pp.

A Werbőczy-féle természetjogi felfogás még a klasszikus hagyományokon nyugszik, a római jogászok érvelését használja fel a természetjog mibenlétének elemzésekor. A 17. században még mindig a római törvénykönyvben foglalt elvek és nézetek divatoztak a természetjog lényegének felvázolásánál, így ugyancsak a római jogból merített nézeteket találunk Kitonich Jánosnál is.[31] Bár a 17. században bölcseleti művek is láttak napvilágot, mint például gróf Illésházy György értekezése,[32] konkrét természetjogi írásművek csak a 18. században jelentek meg.[33] A természetjog tantárgyi önállósodása felé vezető úton az első „úttörő munka" is e századelőhöz köthető, nevezetesen a sárospataki akadémián tanító Simándi István és a debreceni Szilágyi István tevékenységéhez, akik „az etikáról a természetjogot stb. önálló tantárgyként leválasztották."[34]

A 18. század a természetjogi nézetek tekintetében igen termékeny korszak volt. Ez annak is köszönhető, hogy „a karteziánus természetfelfogáson alapuló természetjogi gondolkodás a XVII. század második felében" megjelenik a jogi oktatásban, és maga a természetjogi diszciplína a „felvilágosodás révén elsősorban a XVIII. században"[35] alapozó tantárggyá válik. Ekkorra azonban már régen túl van azon, hogy Vasquez, Althusius és Grotius nyomán szintézist teremtsen a klasszikus hagyományok és a modern gondolkodás között, kilépjen „a teológia köréből, ahol az isteni jog helyét átveszi az emberi jog, az egyház helyét pedig elfoglalja az állam".[36] De túllépte azt a periódust is, amelyben Descartes, Spinoza, Hobbes, Locke szellemében „a természettudományos eredményeket *more geometrico* alkalmazták a

[31] PAULER Tivadar: Bevezetés az észjogtanba, Pest, 1852. (a továbbiakban: Pauler: Bevezetés az észjogtanba) 53. p. és KITONICH: Directio methodica processu Judic. Caput I. Quaestio 9. Tyrnaviae 1619. illetve WENCZEL Gusztáv: Kitonich János magyar jogtudós jellemzete. Új magyar museum II. év. 1. 2. füz., – PAULER: Bevezetés az észjogtanba 53. p. 2. lábjegyzete a 93. §.-hoz.

[32] Gróf ILLÉSHÁZY György: Disputatio de iustitia originali eiusque inessendi modo. Trenschinii, 1640.

[33] PAULER Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése 's jelen állapotja, Tudománytár, Közre bocsátja A' Magyar Tudós Társaság. Szerkeztetik Luczenbacher János és Almási Balogh Pál. Új folyam – Hetedik Év. Tizennegyedik Kötet. Budán1843. (a továbbiakban: PAULER TIVADAR: Az észjogtudomány fejlődése 's jelen állapotja) 209. p.

[34] PECZE Ferenc: Az első magyarországi jogakadémiák alapítása és a tananyag-korszerűsítés a XVIII-XIX. Századfordulóig. In: Jogtudományi Közlöny, 1968. 3. szám, (a továbbiakban: PECZE Ferenc) 148. p.

[35] SZABÓ Béla: Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI-XVIII. században készített disputatióinak (dissertatióinak) elemzéséhez. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus VIII. Fasciculus 5.102. p. (a továbbiakban: SZABÓ Béla: Előtanulmány)

[36] SZABÓ Imre 24-27. pp.

társadalom jelenségeinek magyarázatára".[37] Beköszöntött a „racionalista természetjog korszaka",[38] amelyben a felvilágosodás átható eszmeisége, a polgárosodás, a humanitás és méltányosság vezérszavak kerülnek előtérbe,[39] és ahol e korszak gondolkodói – Pufendorfon, Leibnizen, Thomasiuson, Wolffon keresztül egészen Fichtéig és Kantig – „az emberi észből vezetik le az állami és jogi berendezkedés kérdéseire adott válaszokat", s „mely a természetjog egyfajta sajátos észjogi verzióját képviselte."[40]

Ezen túl megjelentek a modern állam gondolatkörét megalapozó azon eszmék is, amelyeket a francia forradalom igyekezett a gyakorlatban is megvalósítani. Montesquieu, Voltaire, Rousseau nézetei azonban Európa keletibb felén kezdetben tilalom alá estek,[41] majd pedig ez a felvilágosodási irány Németországban és Ausztriában tompított jelleggel Christian Wolff, Joseph Sonnenfels, illetve követőjük, Karl Anton Martini átdolgozásában kerülhetett be a köztudatba, hogy ezután átadják helyüket Kant és Hegel gondolatainak.

E folyamatokról Magyarországon kezdetben szinte tudomást sem vesznek, és annak ellenére, hogy a régi arisztotelészi skolasztika a 17. században már túlhaladottá vált, a nagyszombati egyetemen még mindig a skolaszticizmus szellemében,[42] a bölcsészet részeként oktatták a természetjogot.[43] Az új eszmék befogadása téren először a természettudományi ismeretek oktatásában tapasztalhatunk haladást. A jezsuita rendi kassai akadémián 1740-től, a piaristák iskoláiban az 1750-es évektől már a korszerű természettudományok s a newtoni fizika eredményeit az Itáliából hozott,

---

[37] FRIVALDSZKY János: Természetjog – eszmetörténet. Szent István Társulat. Budapest, 2001. (a továbbiakban: FRIVALDSZKY János) 216. p., 254. p.
[38] FRIVALDSZKY János 219. p.
[39] KOSÁRY Domokos: A felvilágosodás Európában és Magyarországon. Kiadja: MTA Történettudományi Intézet – Országos Pedagógiai Intézet (a továbbiakban: KOSÁRY: A felvilágosodás Európában és Magyaroszágon) 6. p.
[40] FRIVALDSZKY János 219. p., és vö: Tim J. HOCHSTRASSER: Natural law theories in the early Enlightenment, Cambridge University Press, 2002. (a továbbiakban: HOCHSTRASSER) 176. p.
[41] CONCHA Győző: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. Budapest, Franklin-Társulat, 1885. (a továbbiakban: CONCHA Győző: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik) 24-25. pp.
[42] CONCHA Győző: A kilenczvenes éve reformeszméi és előzményeik 9. p. és KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996 (a továbbiakban: KOSÁRY: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon) 101. p. és 103. p.
[43] Vö: MOLNÁR Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága. Budapest, 1881. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala (a továbbiakban: MOLNÁR Aladár) 223. p.

eklektikus „új filozófia" keretében oktatták.[44] A matematika tananyaga is hasonlóan emelkedett szintet ért el. A fejlődés azonban leginkább állami kezdeményezések nyomán vett igazi lendületet.

Ez idő tájt hazánk iskola-hálózata az elemi szinttől kezdve a felsőoktatásig egyházi kezekben volt, az iskoláztatás az egyházak feladatához tartozott.[45] A század elején az állami kormányzat az oktatás felügyeletét csak akkor gyakorolta, ha valamilyen felekezeti probléma merült fel. Bár az 1715:74. tc. az állam számára lehetővé tette az általános felügyeletet, – hiszen ez a törvénycikk kimondta az uralkodó felügyeleti jogát a kollégiumok, konventek felett, bárki is alapítsa azokat – ezt a jogát viszont csak azzal a céllal gyakorolta, hogy a protestáns egyházak működését ellenőrizze. Az 1723:70. tc. pedig a helytartótanács kezébe adta az összes hazai alapítvány pénzügyi felmérését, valamint előírta azt is, hogy magasabb szintű oktatási intézményekben teológiai és jogi tudományokon felül a közigazgatási és katonai pályákhoz szükséges ismereteket külföldi mintára tanítsák.[46] A felvilágosult abszolutizmus kormányzati elve azonban az oktatásnak, mint közügynek egyre inkább kiemelt fontosságot tulajdonított, és a felügyelet szigorítására törekedett.

A kormányzat e kiterjesztett jogi hatáskört nem csupán az előbb említett törvénycikkre alapozta, hanem a Magyarországon történelmi jogcímmel rendelkező, az uralkodót megillető legfőbb kegyúri jogra is.[47] Mindezt nagy diplomáciai tapintattal kellett végrehajtania, nehogy a központi akarat az iskolák jelentős hányadát kézben tartó jezsuita és piarista rend ellenállásába ütközzék. Az oktatási intézmények között legfontosabb helyet betöltő nagyszombati egyetem is jezsuita intézmény volt,[48] és a rend oktatásbeli dominanciája ekkortájt igen erősnek mutatkozott. Bár a felsőbb szintű oktatás terén nagyobb számban jezsuita intézményekkel találkozunk, az új oktatási szellem képviselőivé mégis az eredetileg alsóbb fokú tanításra vállalkozó piaristák váltak. A piaristák ugyanis hamarabb válaszoltak az újabb tudományos igényekre.

[44] KOSÁRY: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 104. p.
[45] Vö: GÖNCZI Katalin: Hatalommegosztás és felvilágosodás. A felvilágosodás gondolatvilága és a magyar politikai jogi irodalom a 18-19. század fordulóján. In: Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Mezey Barna, Révész T. Mihály (a továbbiakban: GÖNCZI Katalin: Hatalommegosztás és felvilágosodás) 162. p.
[46] KOSÁRY Művelődés a XVIII. századi Magyarországon 94. p. és PAULER Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 274. p. és MOLNÁR Aladár 272-273. pp.
[47] PAULER Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 275. p.
[48] MOLNÁR Aladár 210. p.

Annak ellenére, hogy kezdetben ők is a jezsuita tanrendszert és az arisztotelészi skolasztikát követték, „a filozófiai kurzusokban mindinkább egy olyan eklekticizmust kezdtek képviselni, amely már Newton, Wolff és mások új tudományos eredményeit is figyelembe vette."[49] Így az udvar az 1763-ban Szempcen felállított gazdasági-ügyviteli főiskola vezetésére már nem a jezsuita rendet, hanem a piaristákat kérte fel.[50]

A jezsuiták, egyben a katolikus egyház és más felekezetek kiszorítása az oktatásból és annak állami felügyelet alá vonása a Habsburg kormányzat számára egyre elérhetőbb céllá vált. Ám ez a cél kettős természetű volt: egyfelől az eddigi, a rendiségre jellemző skolasztikus tudományosság már rég idejét múlta, annak szellemisége tarthatatlanná vált, így a nevelést, az oktatást a korszerűbb ismeretek átadásához, és − ami még fontosabb − a gyakorlati élethez kellett igazítani. Másfelől az új nevelési rendszernek meg kellett felelnie annak az eszménynek is, melynek célja az állam számára hasznos polgárok nevelése volt. Míg ezt a célt Európa nyugatibb felén a polgárosodás nevében igyekeztek elérni, addig ezt Közép- és Kelet-Európában a felvilágosult abszolutista kormányzatok tűzték ki feladatul.[51]

Ennek érdekében nyugaton már konkrét lépések történtek: 1762-ben Franciaországban feloszlatták a jezsuita rendet és iskolarendszerüket, majd *Essai d' éducation nationale* címmel olyan nemzeti nevelési programot fogalmaztak meg, melyben a természettudományos tanok hangsúlyosabb szerepet kaptak, és az ismeretek oktatását − az egyház kirekesztésével − olyan oktatók végezhetik, akik képesek az állam számára jó alattvalókat nevelni.[52] A felvilágosult abszolút uralkodók számára pedig egyre több tudós és szakember készített olyan közoktatási tervezeteket, melyek hangsúlyozták a tanügy közügyi jellegét, arra úgy tekintettek, mint amely tagadhatatlanul állami feladat, továbbá hűséges és hasznos alattvalók kinevelését célozták. Ilyen például Diderot oktatás-tervezete, melyet II. Katalin cárnő számára dolgozott ki, vagy a II. Frigyes oktatáspolitikája részére Christian Wolff által

[49] KOSÁRY: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon 109. p.
[50] KOSÁRY: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon 111. és 495. pp.
[51] Vö. PECZE Ferenc 144. p. és CSIZMADIA Andor: A hazai jog oktatása a 18. század második felében és Huszty István Jurisprudentia Practica-ja. In: *Jogtudományi Közlöny* 1967. március-április hó (a továbbiakban: CSIZMADIA: A hazai jog oktatása a 18. század második felében… 195. p.
[52] FINÁNCZY Ernő: A francia középiskolák múltja és jelene. Budapest, 1890. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) Csász. és Kir. Udvari Könyvkereskedés Kiadása. 74-75. pp. és KOSÁRY: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 404. p.

megfogalmazott koncepció, illetve Mária Terézia fő ideológusai, Karl Anton Martini és Joseph Sonnenfels által megfogalmazott oktatási célkitűzések. Az angol és francia szerződéselméletekből kiinduló és a felvilágosodás államfilozófiáját az abszolutizmushoz igazító, Christian Wolff nevével fémjelzett filozófia egyre népszerűbbé vált az abszolút uralkodók körében. Hivatkoztak arra a wolffi tételre, mely szerint az állam célja, a közjó, közboldogság biztosítása, melynek érdekében uralkodó jogosult arra, hogy az állam polgárainak valamennyi ügyét, így az oktatást is szuverén módon szabályozza.[53]

Ennek megfelelően 1745-től elkezdődött a bécsi egyetem reformja Mária Terézia holland származású tanácsadója, Gerhard van Swieten vezetése alatt. Ennek keretében először 1752-ben az orvosi és a teológiai karon sikerült megszüntetni a jezsuita befolyást, majd 1753-ban a jogi kar reformja következett, amely nemsokára olyan neves tanárokkal büszkélkedett, mint Riegger és Martini. A szintén újjászervezett bölcsészeti kar Sonnenfels és Hell Miksa professzorokat tudhatta az egyetemi oktatók soraiban. A bécsi egyetemen Martini és Sonnenfels – hasonlóan a német egyetemeken uralkodó wolffi szellemhez – az uralkodói főhatalomnak, az állam mindenhatóságának hirdetői lettek. Lassan a tudományos köztudat is kezdte elfogadni az új észjogi, dedukciókon alapuló államfilozófia világos következményét, amely azt hirdette, hogy a közoktatásügy az állami szabályozás tárgyát képezi.[54]

Ebben szerepet játszott az is, hogy a Habsburg kormányzat taktikus módon az oktatás egy-egy szegmensének átszervezésébe igyekezett az egyházat is bevonni. Mária Terézia tanácsadó szerve, a bécsi udvari tanulmányi bizottság 1760-as felállításakor a bécsi egyetem reformjának irányítására az uralkodónő névleg Migazzi érseket nevezte ki a bizottság élére, a feladatok tényleges irányítását azonban Van Swieten látta el. A nagyszombati egyetem átalakításához szükséges teendők elvégzésével – amit a bécsi egyetem reformjának mintájára kívántak levezényelni Mária Terézia – Barkóczy Ferenc esztergomi érsek személyében szintén egyházi

[53] KORNIS Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777-1848, Kiadja a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, 1927. (a továbbiakban: KORNIS Gyula) I. kötet. 4. p. és PECZE Ferenc, 149. p. , továbbá vö: Csizmadia Andor: Az abszolutizmus magyarországi jogtörténetírói, in A magyar politikai és jogi gondolkodástörténetéből XVIII-XIX. század, Jogtörténeti értekezések, Az ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszékének kiadványai, Szerkeszti: Kovács Kálmán 12. szám, Budapest, 1982. 23-24. pp.
[54] KORNIS Gyula 4. p.

vezetőt bízott meg, akiben megfelelő partnert talált ahhoz, hogy a jezsuita befolyást háttérbe szorítsa. Barkóczy Ferenc megbízatása az volt, hogy mérje fel az ország oktatásának helyzetét, és tegyen javaslatokat a szükséges reformokra. Annak ellenére, hogy az érsek sikerrel vonta meg a papnevelő intézetek felügyeletét a jezsuita rendtől, az állami törekvéseket nem tudta teljes mértékben érvényre juttatni. . Barkóczy halála után 1776-ban Mária Terézia ismételten elrendelte a magyarországi oktatási intézmények összeírását, mely már a felsőoktatási reform előkészületi lépése volt, hogy ezután az oktatás alsóbb szintjein is megtörténjék a korszerűsítés.

Az állami irányítás elvének elfogadottságához hozzájárultak a felvilágosodás világi hívei is, köztük Niczky Kristóf kancelláriai tanácsos, aki szintén kifejthette véleményét az egyetem és a gimnáziumok reformjáról. Ő annak a nézetének adott hangot, hogy a magyar uralkodót teljes mértékben megilleti az a jog, hogy az oktatásügyet állami feladatként kezelje, így az egyetem korszerűsítéséről is gondoskodnia kell. Egyre erősödtek azok a vélemények, amelyek már azt szorgalmazták, hogy valamennyi egyházi fenntartású intézményt világiak kezébe kell adni. Az udvari tanulmányi bizottság abszolutista irányvonalának képviselőivel szemben azonban – akik közül a legtekintélyesebb éppen Martini volt – Mária Terézia egyházi vonatkozásban nem egyszer a konzervatív elképzeléseket támogatta. Ez történt a középiskolai reform kapcsán is, ahol Martiniék Kollár Ádám javaslatával szemben ellenjavaslatot nyújtottak be, és Mária Terézia ebben az esetben is a Kollár-féle visszafogottabb tervezetet fogadta el. A további vita megelőzésére Kollárt felmentette, és helyébe Gratian Marx piarista rendi szerzetest állította, akivel szemben Martiniék hasonló támadást intéztek. Mária Terézia válasza erre az udvari tanulmányi bizottság hatáskörének megnyirbálása volt, így az már csak az egyetemi reformmal foglalkozhatott.

Mindeközben − a Martiniékkal folytatott vita hevében – az uralkodónő az új tanügyi reform kidolgozásával személyesen Ürményi Józsefet bízta meg, akinek irányítása alatt végül 1777-ben megszületett: „A nevelésnek és az egész tanügynek rendje Magyarországon és kapcsolt tartományaiban”, vagyis a „*Ratio Educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*.” A korszakos dokumentum megalkotói Ürményi Józsefen kívül Tersztányszky Dániel,

Makó Pál, Niczky Kristóf valamint Mária Terézia osztrák tanügyi tanácsadói, úgymint Martini, Kaunitz, Perger Antal, Kollár Ádám voltak.[55]

A magyar felsőoktatás átalakítása során szintén a fenti nevekkel találkozhatunk. A nagyszombati egyetem 1769-ben történt állami irányítás alá vonása után a kormányzat 1770-ben a *Norma studiorum* kezdetű szabályzat kiadásával új szervezeti rendet vezetett be, melynek keretében a jogi kar a természetjogi tanszékkel bővült ki.[56] Mária Terézia a jezsuita rend feloszlatása után, 1774-ben Fekete György országbíró és Ürményi József kancelláriai tanácsos személyében királyi biztosokat küldött a nagyszombati egyetemre, akiknek feladatuk az új tanterv bevezetése és a jezsuiták helyébe történő új tanárok kinevezése volt. Niczky Kristóf javaslatára az egyetem Nagyszombatról Budára került, majd II. József idején, 1784-ben Pestre. A *Ratio Educationis* szellemében az egyetem feladata bővült, hasznossági elven és az állam érdekén alapulva olyan tudós szakemberek képzésére tevődött a hangsúly, akik gyakorlati tevékenységükkel az állam szolgálatába állhatnak.[57] A Pestre áthelyezett egyetem „országos irányító és ellenőrző szerepet kapott a királyi akadémiák, a tankönyvek és a tudományos könyvkiadás felett."[58]

A hazai jogi kar átalakítása során szintén a bécsi egyetem, annak is a jogi fakultásán történt változtatásokat vették alapul. Iránymutatónak tehát a *Ratio Educatio* kibocsátása előtt, 1775-ben a bécsi jogi kar számára kiadott jogi rendtartást (*Planum iuridicae facultatis*) tekintették, mely az ottani jogi kar tantervét irányozta elő.[59]

A bécsi egyetemen történt reformok tehát nemcsak az egyetem szerkezeti átalakítását jelentették, hanem az érdemi oktatásban és a tananyagban is változást hoztak. Mindkét téren törekedtek az egyházi hegemónia csökkentésére, és a jogi gondolkodást is igyekeztek a teológiai világnézettől eltávolítani. A bécsi egyetem jogi karán olyan neves, és az állami életben befolyásos személyiségek oktattak, mint Paul Joseph Riegger, Mária Terézia jogi tanácsadója – aki először az innsbrucki egyetemen

[55] KORNIS Gyula 4-5. pp. és KOSÁRY: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 406-412. pp.
[56] Vö: CSIZMADIA: A hazai jog oktatása a 18. század második felében… 196. p.
[57] Vö: CSIZMADIA: A hazai jog oktatása a 18. század második felében… 196. p. és Finánczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, Budapest, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1902. II. (a továbbiakban: FINÁNCZY: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában) 219. p.
[58] KOSÁRY Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 502. p.
[59] Vö: CSIZMADIA: A hazai jog oktatása a 18. század második felében…196. p. és Rudolf KINK: Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien. Carl Gerold und Sohn, 1854. I. 519. p.

tanított, majd 1753-tól a bécsi egyetem professzoraként alkalmazta a wolff-i természetjogot az egyházjog terén, és akit Martini mesterének tekintett – valamint Martini, aki még Riegger-nél is ügyesebben alkalmazta az abszolutista eszmények megalapozására Christian Wolff természetjogi alapelveit.[60]

Karl Anton Freiherr von Martini (1726-1800) Mária Terézia, majd II. József jogi és államigazgatási tanácsadója, tanulmányait a tridenti filozófiai stúdiumok után az innsbrucki egyetemen folytatta Paul Joseph Riegger tanítványaként, majd a bécsi egyetemen valamennyi jogi tárgyból doktorátust szerzett. Németországban, Hollandiában, Franciaországban, Olaszországban, és Spanyolországban végzett tanulmányútjai után, továbbá a madridi császári követségen teljesített 13 hónapos szolgálatot követően visszatért Bécsbe. Jogtanári pályafutását a Mária Terézia által 1746-ban alapított nemesi akadémián, a Theresianumban kezdte az 1750-es években,[61] ahol a világi oktatók által ellátott jogi fakultást kivéve, a tanárok zömét a jezsuita rend adta.

Martinit 1753-ban hívták meg a bécsi egyetemre, ahol részt vett az egyetem jogi karának újjászervezésében, melynek keretében a természetjog oktatásának külön tanszéket állítottak fel, és vezetőjévé őt nevezték ki. 1761-től Mária Terézia udvarának hercegi nevelőjeként, Lipót Péter főherceg jogtanáraként egyre nagyobb elismerésnek örvendhetett. Ennek is köszönhette, hogy 1760 és 1779 között tanulmányi reformerként döntő szava lehetett a Mária Terézia által kezdeményezett közoktatás megszervezésében. Állami feladatai ezzel még nem értek véget, II. József államtanácsosaként nemcsak oktatásügyi, hanem gazdasági és egyházpolitikai kérdésekben is jelentős szerepet játszott.[62] Martini reformtevékenysége II. Lipót alatt is töretlen volt, amikor is részt vett az Osztrák Polgári Törvénykönyv közel hatvan évig tartó előkészítő munkálataiban. Az uralkodó a Galíciában 1786-ban II. József

[60] Rudolf PALME: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis. In: Naturrecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998. Wien 1999. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung. (a továbbiakban: Rudolf PALME: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis) 127. p. és Michael HEBEIS: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini. In: Naturrecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998. Wien 1999. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung. (a továbbiakban Michael HEBEIS: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini) 94. p.

[61] Michael HEBEIS: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini 96. p.

[62] Michael HEBEIS: Karl Anton von Martini (1726-1800) Leben und Werk. Rechtshistorische Reihe. Band 153. Peter Lang. Europäisches Verlag der Wissenschaften. (a továbbiakban: Michael HEBEIS: Karl Anton von Martini. Leben und Werk) 70-73 pp. és 74 p.

rendeletére életbe léptetett (személyi joggal foglalkozó) rész továbbfejlesztésével is őt bízta meg.[63] Martini reformelképzelései II. Lipót rövid uralkodása után háttérbe szorultak, II Ferenc rendőrállamában már csekély szellemi befolyása lehetett.

Martini az osztrák természetjog fő képviselője, Riegger mellett Christian Wolff kötelességtanára alapozta az állam- és jogfelfogását. Tanai azonban az osztrák természetjog előkritikájaként is felfoghatók annyiban, hogy elődeinél erősebben hangoztatta: az uralkodónak csak akkor szabad a természetjogból kifolyó egyéni alapjogokba beavatkoznia, amennyiben a társadalmi cél ezt igényli.[64]

A Németországban a 17. századtól megjelenő természetjog „egy sajátos észjogi gondolkodást alakított ki, amely az észből kívánta levezetni az állami és jogi berendezkedésre adott válaszokat." [65] Ez a felfogás a korabeli természetjogi irányzatok gyakorlati alkalmazására fektette a hangsúlyt, vagyis az adott társadalmi berendezkedést természetjogi elvekkel próbálta igazolni.

Samuel Pufendorf a természetjog eredeti eszméjét oly mértékig „megszelídítette", hogy az már alkalmas lett arra, hogy hivatalos „katedratudománnyá" váljék.[66] Ez a praktikus jogfilozófia ahhoz vezetett, hogy a korszak felvilágosodás eszméit tükröző természetjogából egy olyan elmélet fejlődjék ki, amely megfelel az éppen uralkodó fejedelmek központosító szándékainak. A természetjog eredeti, az emberi jogokat középpontba helyező eszméje így átfordult az alattvalók kötelezettségét hangsúlyozó szemléletbe.

Ezt a szemléletet tükrözik Pufendorf *De officio hominis et civis* 1673-ban publikált művén túl Wolff természetjogának általános alapelve is, mely szerint az emberi természetből bizonyos kötelezettségek szükségképpen fakadnak, s melyek ugyanúgy általánosaknak és egyetemlegeseknek foghatóak fel, amiként az emberi természet is alapjában véve egyenlő. A jog tehát kötelességeken alapszik,[67] mely

[63] A Martini-féle tervezet összevetését a Galíciai Törvénykönyvvel:Herbert KALB: Grundrechte und Martini – eine Annäherun, In: Naturrecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998. Wien 1999. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung. (a továbbiakban: Herbert KALB: Grundrechte und Martini)

[64] Neue Deutsche Biographie. Herausgeben von der Historischen Komission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Band 17. Dunecker & Humbolt/Berlin 299. p.

[65] FRIVALDSZKY János 216. p.

[66] SZABÓ Imre 34 p. és PAULER: Bevezetés az észjogtanba 60-61. p.

[67] „*jus oritur ex obligatione, obligatio prior est jure et si nulla esset obligatio, nec ullum jus foret…*" − hirdeti Wolff. In: Heinrich AHRENS:Naturrecht, oder Philosophie des Rechts und des Staates, Wien, Druck & Verlag

kötelességek arra a célra irányulnak, hogy az embernek mindig tökéletesítenie kell önmagát. [68]

Ez a felfogás egyfelől alkalmas volt arra, hogy igazolja az állam mindenhatóságát, továbbá szolgáltassa azt az ideológiai magyarázatot is, amely arra a kérdésre ad választ, hogy az állam milyen alapon avatkozik be az egyén gazdasági és magánügyeibe. A wolffi nézetek szerint így a társadalom legfőbb célja az egyén tökéletesedésének biztosítása. Ezt a célt, ami a közjóban testesül meg, kell tehát az államnak is szolgálnia oly módon, hogy „az egyéni szükségletek kielégítését az életviszonyok lehető legteljesebb szabályozásával biztosítja."[69]

Másfelől viszont ez az észjogi irányzat vetette meg a jog és az állam racionális, tehát a természetes észen alapuló és a kor igényeire gyakorlati választ is adó alapjait. Emellett hozzájárult ahhoz, hogy – főleg a büntetőjogi szemléletben történő változások mentén – a természetes emberi jogoknak egyre biztosabb elméleti 332megalapozást adjon.[70] Ez a gyakorlatiasságot felmutató eszmerendszer II. Frigyes mellett megfelelt Mária Terézia reformelképzeléseinek is, melyek az egységes államszervezet kiépítését, az egyház állami befolyásának csökkentését, a közigazgatás átszervezését, egy új polgári- és büntetőtörvénykönyv bevezetését, és az állam működtetésére alkalmas új tisztviselői kar kialakítását célozták.[71]

Martini tehát a wolffi elmélet szellemében dolgozta ki saját, a bécsi udvar számára is hasznos természetjogi nézeteit, melyben olyan állam- és jogbölcseleti elveket vallott, amelyek azt igazolják, hogy az uralkodónak az államban elfoglalt státuszából és azon hivatásából, hogy az alattvalók jólétéről és boldogságáról gondoskodjék, miként fakadnak a legszélesebb körű jogosítványok.[72] Mindezen nézeteit legteljesebben az elsőként 1767-ban megjelent *De lege naturali positiones*, valamint az 1768-ban publikált, *Positiones de iure civitatis* című műveiben fejtette

---

von Carl Gerold's Sohn, 1870. 115. p., CONCHA Győző: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményei. 14. p.

[68] PAULER: Bevezetés az észjogtanba 67. p. és FRIVALDSZKY János 216. p.

[69] SZABÓ Imre 34. p. és PRUZSINSZKY Sándor: Természetjog és politika a XVIII. századi Magyarországon Batthyány Alajostól Martinovicsig, Napvilág Kiadó 2001. (a továbbiakban: PRUZSINSZKY Sándor) 11. p. és HOCHSTRASSER 175-176. pp.

[70] FRIVALDSZKY János 208. és 222. pp.

[71] SZABÓ Imre 35. p.

[72] Rudolf PALME: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis 127. p.

ki.[73] E művek egyben tankönyvek is voltak, amelyek az osztrák jogi fakultásokon az 1820-as évekig kötelező tananyagnak számítottak.[74] Tekintélyük azonban hosszabb távon is hatott, hiszen a magyar jogi oktatásban 1848-ig kötelező alapműveknek tekintették őket.

Ahogyan Szibenliszttel szemben is megfogalmazódott az eredetiség hiánya, Martini természetjogi munkásságával kapcsolatban is kialakult az a vélemény, hogy bár nagyszerűen összeszerkesztette gondolatait, azokban nem túl eredeti.[75] Ezt azonban szinte minden, a korszakban alkotó természetjogászról elmondhatjuk. Így Wolff – aki Leibniz elveire építette új bölcseleti rendszerét[76] – ugyancsak azzal a váddal szembesült, hogy „az eredetiség termő szelleme teljes hiányával, csak máshonnan kölcsönzött eszmék rendszeresítője volt."[77]

E tény azonban nem kisebbíti Martini hírnevét, hiszen az oktatásra szánt tananyag – jellegéből adódóan – minden időben megköveteli a már korábban kidolgozott ismeretek számbavételét és közvetítését. Martini jogi téziseit ugyan Christian Wolff geometriai módszerére és az antik valamint a skolasztikus ismeretanyagra alapozza, de az általa levont következtetések már a kortárs természetjog-tanhoz igazodnak. Emellett az is megállapítható, hogy álláspontját önállóan alakítja ki, valamint hogy vannak olyan kérdések – mint például az államiság keletkezése, – melyekkel egy teljesen önálló természetjogi elméletet alapoz meg.[78] Érveléséből kitűnik, hogy mélyreható ismeretekkel rendelkezik a Biblia s az antik szerzők terén. Azt igyekszik igazolni, hogy a természetjog csak a Bibliában kinyilatkoztatott igazsággal összhangban létezhet. Ez az érvelési rendszer azonban ahhoz vezet, hogy természetjogában a jog és az erkölcs gyakran összemosódik.[79] Az etika és a jog precízebb elkülönítése csak a kanti természetjogot befogadó és alkotóan alkalmazó utódainál jelenik meg.

---

[73] Az 1762-ben Bécsben megjelentetett természetjogi tankönyvét ezután Magyarországon többször kiadták. Így 1777-ben Kolozsváron, majd pedig a budai egyetem nyomtatásaiban további (1795-i és 1800-i) kiadásokat élt meg. MÉSZÁROS István: A tankönyvkiadás története Magyarországon. Tankönyvkiadó. Budapest, 1989.
[74] SZABÓ Imre 43. p.
[75] Michael HEBEIS: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini 109. p.
[76] KECSKÉS Pál: A bölcselet története. Szent István Társulat, az apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest 1981. (a továbbiakban: KECSKÉS Pál: A bölcselet története) 320. p.
[77] PAULER: Bevezetés az észjogtanba 67. p.
[78] Rudolf PALME: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis 127. p.
[79] Rudolf PALME: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis 134. p.

Mindezen előzmények után megkezdődött a magyar jogi oktatás reformja, melyben a természetjogi ismeretek kiemelt szerepet kaptak. Nem véletlenül rokonszenvezett ezzel a természetjogi felfogással a központosítani szándékozó kormányzat, hiszen ez volt az az újonnan kialakuló tudomány, amely az állam eszméjével, jogkörével, a nemzetek közötti jogszabályok megállapításával foglalkozott, és amely annak ellenére, hogy az ember veleszületett jogait szinte csak a természeti állapotra korlátozta, mégis a szabadság és egyenlőség tanait hirdette.[80] Ennek megfelelően Magyarországon a természetjog hivatalosan is támogatott fejlődési irányvonalát a német és osztrák észjogi befolyás határozta meg, oktatása terén pedig jelentős lendületet és változást a központi intézkedés hozott.

A bécsi kormányzat még a nagyszombati egyetem átszervezése előtt kötelezővé tette a természeti magán- és közjog tanítását. A helytartótanács az esztergomi káptalanhoz 1760. november 3-án intézett, a jogi oktatás szabályozását előíró rendelkezésében[81] többek között meghagyta, hogy a római jog tanára a természetjogot is oktasson. Korábban ugyanis természetjogi ismereteket a bölcsészeti kar keretében az erkölcstannal együtt tanították.[82] Az 1760-as intézkedésnek köszönhetően tehát a következő évben Szedmáky Mihály a római jog és a hűbérjog tanára természetjogot is tanított az első éves joghallgatók számára. A természetjog oktatására külön tanszéket azonban csak később, Mária Terézia 1769. december 14-én kelt rendelkezésével hoztak létre.[83]

Egy 1770. október 29-én kiadott, az egyes karok számára tanulmányi szabályzatot megállapító királyi helytartótanácsi rendelkezés kimondta, hogy a nagyszombati egyetem karai tekintetében a bécsi egyetem intézményein oktatottakat kell zsinórmértékül venni, így a „természetjog" tárgy esetében is a bécsi egyetemen alkalmazott tananyag az iránymutató.[84] Ugyanezen rendelkezés mondta ki, hogy a természetjog oktatója ismertesse meg hallgatóit „a tudomány irodalmával; a híresebb írók fény-és árnyoldalait fejtse ki; a vallás és államra nézve veszélyes tanokat alaposan

[80] PAULER Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 279. p.
[81] KOVACHICH Márton György: Mercur von Ungarn: oder Litterarzetung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer 1787 (a továbbiakban: KOVACHICH: Mercur) II. évfolyam 25-30. l.
[82] Vö: SZABÓ Béla: Előtanulmányok 102. p.
[83] PAULER Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése's jelen állapota. 209. p. Kovachich: Mercur. I. évfolyam. 32-35. és PECZE Ferenc 149. p.
[84] KOVACHICH: Mercur II. évfolyam 66-69.

cáfolja, különösen pedig azokat Grotius munkája tanulmányozására buzdítsa."[85] A nagyszombati egyetemen újonnan megalakult magán- és közjogi természetjogi tanszék élére így a belga származású Van der Hayden professzor került, aki a központi utasítás értelmében Martini tankönyveit vette alapul. Az egyetemi oktatáson kívül a természetjogi tanszékek felállítását a királyi akadémiákon is elrendelték, és Martini műveinek alkalmazását itt is kötelezővé tették.

Az 1777-es *Ratio Educationis* hatodik fejezetének „A jogi oktatás az akadémiai tagozaton, illetőleg a jogi szak, részleleteiben" című 186. §-a kimondja, hogy a természetjog oktatására „a jogi tanulmányok első évében napi két órát kell szánni úgy, hogy az első félévben a természetjog, az általános és nemzetközi közjog kerüljön előadásra Martini tételei alapján."[86] Bár a természetjogot a filozófiai szakon is előadták a hallgatóknak, a tanügyi szabályzat mégis fontosnak tartotta, hogy a jogi karokon is újratárgyalják az általános és nemzetközi közjog magyarázatával együtt. A természetjog oktatását a gimnáziumok utolsó két évfolyama számára is kötelezővé tette, korábban ugyanis a természetjog oktatása a rendkívüli tanulmányok körébe tartozott.[87]

A természetjog kötelező oktatása tehát Martini *De jure naturalis positiones* és *Positiones de jure civitatis* című műveinek szem előtt tartásával történt.[88] Egyébiránt a tanügyet uralkodói felségjognak tekintő központi felügyelet egészen 1848-ig nemcsak a felsőbb intézmények oktatói, hanem a középiskolák tanárai számára is pontosan előírta, hogy milyen tankönyv nyomán kell előadásaikat megtartaniuk.[89]

---

[85] „*Ex post jus quoque naturae ac publicum universale seu gentium, in Universitate hac Tyrnaviensi tum ob studiorum horum utilitatem, cum vero in majus universitatis ornamentum et decus, per introducendum distinctum professorem subtilius declarata ratione explanabuntur.*" Norma Studiorum dto. 29. oct. 1770. KOVACHICH: Mercur 1787. I. évfolyam 67. l., továbbá a természetjogot oktató tanárnak adott utastást. KOVACHICH: Mercur II.évfolyam. 93-94. l. PAULER Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 283. p., és Bevezetés az észjogtanba. 76. p.

[86] Ratio Educationis 186. §.-át, Ratio Educationis MÉSZÁROS István fordításában 147. p. és SZABÓ Béla: A magyarországi jogoktatás Kossuth Lajos korában. In: Debreceni Konferenciák III., Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója, Szerk.: Balogh Judit, Debrecen 2004. 18. p.

[87] Ratio Educationis 151. §-át. Ratio Educationis MÉSZÁROS István fordításában. 121. p. továbbá vö: GÖNCZI Katalin: Jogászképzés a királyi akadémiákon a felvilágosodás korában és a reformkorban, in: Jogtörténeti szemle 2006. 2. szám, 2. p.

[88] Lsd még: „*Ordo Praelectionum in singulis facultatibus. Series authorum, qui in facultatibus praeleguntur. […] In facultate iuridica. Professori iuris Imperialis praelegenda et expleanda venirent: I) ordo historiae iuris civilis ad ductum libelli Caroli de Martini hunc in finem edidit.*" KOVACHICH: Mercur II. évfolyam 99-100. lap, ahol azon szerzők névsorát olvashatjuk, akiknek műveit az egyetemi stúdiumokon kötelezően olvasni kellett.

[89] KORNIS Gyula 230. p.

A fentiekből következően a természetjogi nézetek hozzánk osztrák közvetítéssel érkeztek, és annak művelése is kormányzati utasításra indult virágzásnak a 18. században. Concha Győző egyenesen Martini természetjogi műveit tekinti annak a szellemi lendületnek kiindulópontjául, amely a magyar természetjogi irodalmat egészen a 19. század folyamán áthatotta.[90]

A Martini-féle természetjog-könyvek viszont meglehetősen tömören, pontokba foglalva adták elő a természetjogi ismereteket, ahogy Concha Győző írja: „Martini elvontabb, nehézkesebb, modora scholasticus",[91] ezért főleg a kezdő hallgatók számára szükségessé vált, hogy bővebb magyarázatokkal lássák el azokat.[92] Ez adott lendületet annak a közel ötven évig tartó, Martini nézeteit megismertető és gyakorlatiasabbá tévő irodalmi korszaknak, amely a 18. század végét és a 19. század elejét jellemezte. Martini-kommentátorok sora jelentette meg természetjogi írásait, így Lakics György,[93] Dienes Samuel,[94] Brezanóczy Ádám,[95] Ujfalussy Nep. János,[96] Szilágyi János, Benkő Samu,[97] Rosos Pál,[98] akik közül egyesek szigorúan követték Martinit, mások módosítottak annak szerkezetén, megint mások csupán a Martini-féle természetjog egyes részeinek magyarázatára szorítkoztak.[99]

Eközben a bécsi egyetemen már Immanuel Kant eszméi hatottak, bár egyelőre csak Martini mellett és félhivatalos jelleggel.[100] A kanti jogfilozófia gyökeresen átalakította az elméleti és gyakorlati bölcsészetet, ezáltal az észjogtudományra is jelentős hatást gyakorolt.[101] Az elméleti bölcsészetben *A tiszta ész kritikája* című 1781-ben megjelent műve indított el változást, a gyakorlati bölcsészetre pedig *A gyakorlati ész kritikája* című, 1788-ban megjelent műve hatott. Kant újszerű jogi nézeteit leginkább a *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* című, 1797-ben megjelent munkájában, *Az örök békéről* 1795-ben és *Az elmélet és gyakorlat viszonyáról* 1793-

[90] CONCHA Győző: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. 13. p. és SZABÓ Imre 35. p.
[91] CONCHA Győző: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. 16. p.
[92] PAULER Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 285. p.
[93] LAKICS György Zsigmond: Institutio Elementorum iuris naturalis. Buda, 1778.
[94] DIENES Sámuel: Báró Martini Természeti törvényéről való állításainak magyarázatja. Bécs, 1792.
[95] BREUZANÓCZY Ádám: Explanatio iuris naturae, publici universalis et gentium. Pozsony, 1795.
[96] UJFALUSSY Nep. János: A természeti hármas törvény. Pest, 1825.
[97] BENKŐ Samu: Tentamen philopatriae in Monarchiis et Aristocratiis promovendae. Vindob. 1787.
[98] ROSOS Pál: Dissertatio de rerum publicarum interna securitate. Pestini 1777.
[99] PAULER Tivadar. Az észjogtudomány fejlődése 's jelen állapotja. 211. p. és SZABÓ Imre 49-62. pp.
[100] SZABÓ Imre 92. p.
[101] Vö: RÁDAI Lajos: A tulajdon bölcselete, A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetemen pályakoszorút nyert dolgozat. Budapest, 1875. Kókai Lajos Könyvkereskedése (a továbbiakban: RÁDAI Lajos) 14. p.

ban publikált értekezéseiben fejtette ki.[102] Reformáló szelleme főleg abban mutatkozott meg, hogy „tisztán, logikus úton, egyedül az észből kikövetkeztetve – eltekintve a világ valóságától – keresi a legfelső tételt, a legformálisabb jogtételt, mint az emberek coexistentiájának maximáját. Ebből von azután le tételeket, bírálja […] vagy helyesli a fönnálló jogviszonyokat," vagyis jogbölcseleti teóriája alapjaként „a formális racionalizmust léptette életbe." [103] Kant jogfilozófiája a természetjogon belül tehát a kritikai észjogi irányzatot képviseli, a jogot és az államot a tiszta gyakorlati ész alapelvére építi fel.[104]

Az államra vonatkozó ismeretek tekintetében is „a tapasztalati elemektől független kategorikus jogi elveket" keresi, mely „elvek egyetemesek, térben is időben egyaránt érvényesek."[105] Ennek alapját a természetjog valamennyi irányadó gondolkodóját (Grotius, Hobbes, Pufendorf, Locke, Thomasius, Wolff majd Hume és Rousseau) foglalkoztató – s így több évszázados hagyományokkal bíró, sőt a felvilágosodás politikai gondolkodását jelentősen meghatározó – társadalmi szerződés elméletére vezeti vissza.[106] Szerződési elméletének kiindulópontja az állami létet megelőző természeti állapot, ahol viszont (Hobbes-tól eltérően, Locke és Rousseau nyomán)[107] elismeri a természetes jogok meglétét. A természeti állapotban tehát Kant szerint léteznek jogok. Jogrendről azonban itt nem beszélhetünk, az ugyanis olyan, törvények által biztosított rend, ami csakis társadalmi szerződésből eredhet.[108] A

[102] Vö: Julius STONE: Human law and human justice. Sanford University Press, 1965. (a továbbiakban: Julius STONE) 82. p.
[103] RÁDAI Lajos 14-15. p.
[104] Otfried HÖFFE: Immanuel Kant. Beck, Münhen, 2007. (a továbbiakban: HÖFFE) 215. p. „Kant begründet Recht und Staat aus Prinzipien einer reinen (rechtlich-) praktischen Vernunft. Seine politische Philosophie gehört zum Naturrecht im Sinne eines kritischen Vernunftrechts (rechtlich-) praktischen Vernunft. Seine politische Philosophie gehört zum Naturrecht im Sinne eines kritischen Vernunftrechts." 215. p. Az állam legitimitása a társadalmi szerződésen nyugszik 232. p. Kant szerint a jogrend olyan rend, ami az eredeti társadalmi szerződésből ered. 235. p.
[105] HIMFY József: Kanttal, Kant ellenében. A világköztársaság mint a világbéke garanciája (a továbbiakban: HIMFY) 113. p. Kellék – filozófiai folyóirat 24. szám (2004.), főszerkesztő: Tonk Márton. Kiadja a Pro Philosophia Alapítvány, Kolozsvár.
[106] HÖFFE 215. p.
[107] Frederick COPLESTON: A History of Philosophy, the enlightenment, Voltaire to Kant, Cornvall, 2003. 97. p. HINFY 113-114. pp.
[108] HÖFFE 235. p.

jogrendet tehát egy jogot kikényszeríteni képes, társadalmi szerződésen alapuló főhatalom, azaz az állam tudja csak szavatolni.[109]

Kant „a jogot közvetlenül az ész parancsára alapította, a jogok és kötelességek, az erkölcsiség és törvényszerűség határvonalait szorosabban jelölte ki,"[110] – ezáltal a jogtudománynak az erkölcstantól való elhatárolásában jóval tovább jutott, mint Martini. A természetjog feladata Kant szerint az, hogy meghatározza azokat a változatlan alapelveket, amelyek minden pozitív törvényhozás alapjai.[111] Mindeközben azokat a gondolkodási formákat keresi, amelyek szabályai szerint az emberek megkülönböztethetik a jogot a jogtalanságtól. Bár a jogszerű cselekvésre való indíttatást az etika támasztja az emberrel szemben, a joghoz viszont „a kényszerítés felhatalmazása kapcsolódik." Kant szerint ugyanis a jogot az választja el az etikai parancstól, hogy a joghoz azon felhatalmazás kapcsolódik, miszerint a törvény szerinti szabadság megkárosítóival szemben kényszerrel lehet élni.[112] Amíg a természeti törvények kötelező ereje *a priori* az ész által felismerhető, és ezek belsőleg kötik az embert, addig a pozitív törvények csak a külső törvényhozás erejénél fogva kötelezőek. Így a jogot az erkölcstől független, külső jelenségnek tekinti. Ebből adódóan a jog világában, a társadalom külső alakulását meghatározó szabályok szerint az állami kényszernek van jelentős szerepe.[113]

Kant tehát az addigi természetjogi irányvonallal szemben határozottabb választóvonalat húzott a jog és az erkölcs közé,[114] és ezzel kidolgozta azt a főelvet, amelyen egy erkölcstantól független jogtan alapulhat, és aminek pontosabb, tökéletesebb kidolgozása majd Fichte és Feuerbach munkásságában jelenik meg.[115]

A kanti észjogi irányzat – köszönhetően azon államfelfogásnak, amely a gyakorlati ész alapján engedelmességet parancsol a fennálló törvényhozó hatalom iránt – Ausztriában a hivatalos körök által is megtűrt haladást jelentette.[116] Ezt a haladást

[109] Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikája. In: Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája. Gondolat Kiadó. Budapest, 1991 (a továbbiakban: KANT: Az erkölcsök metafizikája) 416. p.
[110] PAULER Tivadar: Bevezetés az észjogtanba 79. p.
[111] KANT: Az erkölcsök metafizikája 324. p.
[112] KANT: Az erkölcsök metafizikája. 327. p.
[113] KANT: Az erkölcsök metafizikája 327. p.
[114] SZABÓ Imre 94. p.
[115] PAULER Tivadar: Bevezetés az észjogtanba 81. p.
[116] SZABÓ Imre 94. p.

képviselte Martini tanszéki utóda, *Franz Zeiller*, aki elsőként igyekezett Kant tanításait meghonosítani a bécsi egyetemen, és „a tudomány haladásához mért”[117] magánjogi kézikönyvet írt *Das naturliche Privat-Recht* címmel.

A természetjogi magánjog oktatásában Zeiller műve lassacskán kiszorította Martini *De iure naturali positiones*-ét. Az államra és a nemzetközi jogra nézve viszont továbbra is Martini *Positiones de iure civitatis* című tankönyvét tekintették alapműnek, ám ezzel párhuzamosan alkalmazhatták a *Franz Egger* által Martini *Positiones de iure civitatis*-ához írt, *Das natürliche Recht* címmel napvilágot látott kommentárt is. Végül az Egger által átdolgozott Zeiller-féle magán-természetjog Egger államjogi kommentárjával együtt a bécsi egyetem hivatalos tananyaga lett.[118]

Kant felfogását tükröző újabb jogbölcseleti irányvonal nem minden küzdelem nélkül a Zeiller-Egger-féle természetjogi tankönyvön keresztült jutott el a magyar jogi fakultásokra. Bevezetését ugyanis egy kisebb tanrendi vita előzte meg, és abban a kérdésben, hogy hazánkban is el lehet-e fogadni Zeiller magán-természetjogi művét az oktatásban, a pesti egyetem jogtudományi kara nemleges döntést hozott. Az elutasítás oka az erkölcstan és a jogtan éles elválasztása volt, melynek helytelenségét – a jogtudományi kar indoklása szerint – műveiben Martini megfelelően bebizonyította. Így végül Martini munkái a magyar egyetemen és királyi akadémiákon továbbra is tananyagként és tudományos diszciplínaként nyertek megerősítést.[119]

Az elutasítottság terén változást Szibenliszt munkássága jelentett, amellyel kapcsolatban Pauler Tivadar így vélekedik: „rést tört annak [a kanti felfogásnak] a királyi tanintézetekben is Szibenliszt Mihály győri jogtanár „*Institutiones juris naturalis*” című kétkötetű munkájával” és „az újabb jogbölcsészeti elveknek első hirdetője lett az egyetemen.”[120] Majd másutt így jellemzi: „Szibenliszt munkája közelőadásokbani használatára engedelmet nyervén, az első szembe szállott a Martinizmus mélyen gyökerezett tekintélyével, és tanintézeteinkben az újabb jogbölcseleti nézeteknek rést tört.”[121] Annak ellenére, hogy a 20. századvégi jogelméleti irodalom – kiváltképp Szabó Imre – Szibenliszt Mihályt ahhoz az újabb

[117] PAULER Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése ’s jelen állapotja 211. p.
[118] SZABÓ Imre 97. p.
[119] PAULER Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 295-297. pp.
[120] PAULER Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 297. p.
[121] PAULER Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése ’s jelen állapotja 113. p.

irányvonalhoz tartozónak ismeri el, amelynek képviselői határozottabb kantiánus jogbölcseleti nézeteket vallottak, sőt ezen irányvonalhoz tartozók körében is időrendi sorrendben neve az elsők között említődik meg, ám ennek a ténynek nem tulajdonít jelentősebb szerepet.[122]

Szibenliszt Mihály *Institutiones juris naturalis* című kétkötetes művében, mint a Győri Királyi Akadémia tanára, elsőként bírálja Martini természetjogát. Martini tanainak felülvizsgálatára annak ismeretében vállalkozik, hogy a bécsi egyetemen már hivatalosan is bevezették a Zeiller-Egger-féle, magán- és közjogot magába foglaló természetjogi tankönyvet, amelyet Szibenliszt is felhasznált saját institúciói megírásához.

Magyarországon azonban Martini tanainak bírálata még ekkor is kivívta a hivatalos tudomány képviselőinek rosszallását. Szibenliszt még a Győri Királyi Akadémia jogi fakultásán segédkönyvként oktatta saját institúcióit. Ám – annak ellenére, hogy a bécsi udvar egy 1823. október 28-án kelt rendelkezésével ehhez hivatalosan is hozzájárult,[123] majd miután Szibenliszt 1827-ben az udvar ajánlására betölthette a pesti egyetem római jogi és büntető- és hűbérjogi tanszékét, sőt később elnyerte a természetjogi tanszék tanszékvezető-helyettesi megbízatását is – az ellene felhozott vádak egyike éppen az volt, hogy a természetjog oktatása során Martinit mellőzi, és helyette saját institúcióit adja elő.[124] Így Brezanóczy Ádám, a kari igazgatóhelyettes utasította Szibenlisztet, hogy előadásaiban Martini művét vegye alapul, és emellett a felsőbb hatóságoknak 1829. szeptember 19-én jelentést tett, melyben kifogásolta Szibenliszt kötelező tantervtől eltérő oktatási módszerét.[125] Mindezek ismeretében joggal tarthatjuk helyénvalónak Pauler Tivadar véleményét, hogy Szibenliszt ilyenformán előrelépést jelentett a „félszázad óta közintézeteinkben tespedő észjogtudományra nézve, 's őtet illeti azon érdem, hogy felfogván a'

[122] SZABÓ Imre 105. p.
[123] PAULER Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése 's jelen állapotja. 212. p. 4) lábjegyzet: Int. Exc. Consilii dto. 28. oct.1823. Nro. 26869.
[124] „Szibenliszt római jogból a saját tankönyvét kérte számon, […] s a tanrendben természetjogot is feltüntette. Ordo praelectionum in regia scientiarum universitate pesthiensi pro anno scholastico 1928/29 Buda." BÉNYEI Miklós 51. p.
[125] ECKHART Ferenc: A jog és államtudományi kar története. 278. p.

tudományos haladás követelményeit első, ki a' tekintély szülte korlátokat tulhaladá."[126]

A természetjogi tanszék vezetői közül Markovics Pál volt az utolsó, aki a természetjog oktatása terén mindvégig következetesen kitartott a Martini munkája mellett. Ő volt az, akinek a természetjogi tanszékvezetői státuszából kifolyólag szakmailag döntő szava volt abban a vitában, amely a Zeiller-féle új irányvonal bevezetése körül zajlott. A jogtudományi kar tanárainak 1820. február 19-én tartott ülésén Markovics Pál határozottan ellenezte Zeiller tankönyvének használatát és kiváltképp a természetjogi közjogban szorgalmazta Martini rendszerének megtartását.

Markovics Pál nyugdíjazása után a természetjogi tanszék vezetői státusza megüresedett, és az új tanszékvezetői poszt betöltéséig szükségessé vált, hogy a tanszék addig is ideiglenesen vezetés alatt álljon. Szibenliszt Mihály már korábban, Markovics Pál betegsége alatt is ellátta a természetjogi tanszék helyettesítését, így kézenfekvő volt, hogy a kar igazgatója a jogi kar oktatóinak tanácsára és beleegyezésére őt nevezik ki a természetjogi tanszék tanszékvezető-helyettesi posztjára. Szibenliszt a tanszékvezető-helyettesi tisztet 1832-ig, az új tanszékvezető kinevezéséig töltötte be, amikor is a tanszék élére Virozsil Antal, pozsonyi jogtanárt nevezték ki, aki 1848-ig, nyugalmazásáig töltötte be ezt a tisztséget.

Virozsil Antal már nyíltan a kanti eszmerendszer szellemében oktatta a természetjogot. E téren megnyilvánuló haladóbb szellemű tevékenysége jóval kevesebb akadályba ütközött, mint azt Szibenliszt esetében láttuk. Az osztrák jogtudomány ugyanis ekkorra bevettnek tekintette ezt az irányvonalat, továbbá Virozsil Antal volt az, akit „az osztrák udvar birodalmi nemességre, majd udvari tanácsosi rangra"[127] emelt, és ebben a minőségében az Ausztriában már hivatalosan is elismert újabb természetjogi irányvonal képviselője lehetett.[128]

Az egyetem hivatalos tanulmányi rendje a természetjog oktatásában követendő szerzőként ugyan még Martini nevét tüntette fel, azonban a gyakorlatban segédkönyvként már a Virozsil Antal által szerkesztett természetjogi tankönyvek

[126] PAULER Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése 's jelent állapotja. 212. p.
[127] SZABÓ Imre 114. p.
[128] Vö: SZABADFALVI: A magyar jogbölcseleti gondolkodás története 43. p.

váltak hivatalosan is oktathatóvá.[129] A kantiánus szellem hatása kiváltképp a természeti magánjogi művében[130] nyilvánvaló, közjogi szemlélete viszont még erősen Martini tanaihoz kötött.[131]

A természetjogi közjogban tehát még jóval Szibenliszt munkássága után is a Martini-féle elvek és érvek ismétlődtek. Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor Szibenliszt tudományos tevékenysége, mely az új eszméket nemcsak a magán-, de a közjogi természetjogba is átveszi, méltán értékelhető egy új korszak kezdetét megalapozó szemléletváltásnak, melyben a wolff-i irányt felváltja egy terjedelmesebb, szélesebb körű európai irodalomra támaszkodó jogbölcselet.

Szibenliszt Mihály az *Institutiones juris naturalis* című művével egy korabeli bécsi lap 1820. november 22-i száma[132] szerint ehhez a haladó irányvonalhoz csatlakozott. A cikk írója szerint az institúciók első kötetének megjelenése – amikor Szibenliszt még csak győri jogtanárként működött, – felkeltette az osztrák császárság akadémiai tudósainak érdeklődését.[133] A cikk megemlíti továbbá, hogy tizennyolc évvel Zeiller udvari tanácsos természeti magánjogának megjelenése után, és tizenegy évvel azután, hogy Egger kormánytanácsos úr Martini természeti közjogához fűzött saját magyarázatát – Zeiller természeti magánjogával összekapcsolva – nyomtatásba adta, valamint öt évvel azt követően, hogy Zeiller magánjoga Egger magyarázataival megjelent, kívánatos volt, hogy az, ami Bécsben már oly hosszú ideje megtörtént, a magyarországi természetjogi oktatásban is követésre találjon.[134]

---

[129] PAULER Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez 300. p.

[130] Jus naturae privatum methodo critica deductum ab Antonio Virozsil. Pest. Typis Josephi Beimel. 1833. (a továbbiakban: VIROZSIL: Jus naturae privatum); Virozsil Antal: Epitome juris naturae seu universae doctrinae juris philosophicae. Pest. Typis Josehpi Beimel. 1839. (a továbbiakban: VIROZSIL: Epitome juris naturae)

[131] SZABÓ Imre 117. p.

[132] Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat. Mittwoch, den –-94 - 22. November 1820. (a továbbiakban: Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat.)

[133] „Dieser erste Band von Institutionen des Naturrechtes ist für den Freund eines in allen Theilen des österreichischen Kaiserthums glechmäßigen Fortschreitens in der akademischen Wissenschaft eine erfreuliche Erscheinung." In: Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat.

[134] „Achzehn Jahre vergingen, seit Hofrath von Zeiller sein vortreffliches natürliches Privat-Recht herausgab, und elf Jahre, seit der Herr Regierungsrath von Egger Martinis natürliches öffenliches Rechte mit jenem Werke Zeillers durch eine gedrukte Erklärung des ersten, so viel als möglich, in Einklang brachte, und fünf Jahre, seit Zeillers Privat-Recht von Egger commentiert erschienen, ehe, wenigstens dem Recensenten eine gedruckte Spur zu Geschichte kam, daß man auf den ungarischen Rechtschulen die Fortbildung des Naturrechtes beachte, welches in Wien schon vor so langer Zeit geschehen war, wovon ohne Zweifel in der Werschiedenheit der Spachen, in welcher in Ungarn und zu Wien gelehret wird, eine wichtige Ursasche anzutreffen ist." In: Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat.

Az úttörő vállalkozás első képviselője Szibenliszt Mihály volt, aki a Zeiller-Egger természetjogi felfogásnak saját művében elsőként engedett teret. Ahogyan a cikk fogalmaz, Szibenliszt Mihály szól a legkevesebb eltéréssel arról a természetjogról, amit Zeiller és Egger művelt. A mű szerzője az előszóban el is ismeri, hogy majdnem teljesen előadja azt, amit Zeiller és Egger német írása a természetjogról tartalmaz.[135] Ezáltal a magyarországi természetjogi oktatás ugyanolyan lépésekkel halad, mint ahol és ahová a német és osztrák tartományok hasonló eredeti tanulmányai eljutottak.[136] A cikk szerzője kinyilvánította azon reményét, hogy a második, közjogi kérdésekkel foglalkozó kötet is hamarosan napvilágot lát.[137]

Szibenliszt institúcióiban a természetjogi ismeretek feldolgozásakor ugyan még nem alkalmaz olyan, a forrásmunkákra történő, lábjegyzetekkel ellátott irodalmi utalást, mint amilyet majd elsőként Virozsil Antal műveiben tapasztalhatunk,[138] de ennek nem is volt hagyománya a korabeli természetjogi irodalomban.

Szibenliszt művével nemcsak a haladóbb jogbölcseleti szellemnek igyekezett megfelelni, hanem annak a – korábban már említett – felsőbb utasításnak is, amely szerint a felsőbb szintű jogi fakultásokon a hallgatókat meg kell ismertetni az adott tudomány irodalmával, és a tudománnyal foglalkozó híresebb írók nézeteit úgy kell bemutatni, hogy azok „fény- és árnyoldalai is kifejtésre kerüljenek."[139] Ez kötelezően követendő előírás volt, és ennek Szibenliszt Mihály a kor tudományos kívánalmainak megfelelően eleget is tett. Ezt jelzi művének címében az *Institutiones […] conscriptae per Michaelem Szibenliszt* megfogalmazás is, melyben az *institutiones* kifejezés arra utal, hogy művével az institúció-hagyománynak megfelelően egy rendszerező, alapvető ismereteket nyújtó tankönyvet kíván megszerkeszteni.

---

[135] „ […] wenn er in der Vorrede selbst gesteht, beinache durchaus nur dasjenige vortragt, was in Zeillers und Eggers deutschen Schriften über das Naturrecht entholten ist." In: Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat.

[136] „Endlich tritt Her Prof. Szibenlißt zu Raab auf, und sagt seines jungen Landsleuten in der ihren geläusigen lateinischen Sprache über das Naturrecht, mit wenigen Abweichungen, dasjenige im Drucke, was Zeiller und Egger nach Zeiller seit lange den ihrigen gesagt haben, und stellte dadurch eine größere Leichtigkeit her, daß endlich wieder das Naturrechtes-Studium in den ungarischen (wohl auch in den galizischen) Ländern auf dend glechen Fuß mit demselben Studium in den eigentlich deutsch-österreichischen Provinzen gelange. In: Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat.

[137] „ […] das Völkerrecht vor dem Staatsrechte abhandelt, welches daher auch erst im zweiten Band erscheinen wird. Möge dieser nicht lange ausbleiben!" In: Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat.

[138] SZABÓ Imre 117. p.

[139] PAULER Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 283. p. és KOVACHICH: Mercur II. évfolyam 93-94. l.

Az *institutio* – vagy gyakran többes számban használt *institutiones* kifejezés – nemcsak ókori, hanem az újkori és modern latin irodalom egyik műfaja volt.[140] Ezt az elnevezést olyan modern jogi alapkurzusok tankönyveire is alkalmazták, amelyek a tudományág rendszertana mellett annak vezérfonalát is adták.[141]

Az *institutiones* elnevezés megválasztása azért sem véletlen, mivel még nincs messze az a korszak, amikor a természetjog által képviselt jogbölcselet levált a bölcsészeti tudományokról, és még mindig vitatott az erkölcstantól való elhatárolása. Mint már korábbiakban említettem, az önálló jogbölcseleti tudomány megteremtését Magyarországon formai tekintetben a bécsi udvar ösztönözte azáltal, hogy a természetjogi oktatást a nagyszombati egyetemen a bölcsészeti karról a jogi karra helyezte át. A jogbölcseletnek, mint önálló tudományágnak tartalmi szempontból történő megalapozása viszont már és egyetemi és a jogakadémiai professzorok feladata volt. E feladat bonyolult jellegére utal az a lexikai megkülönböztetés is, mely abban fejeződik ki, hogy az egyetemi, tudományos munkásságon alapuló tevékenységre a latin nyelv az *instituere* szót használja, szemben az egyszerűbb oktatási tevékenységgel, amelyet a *docere* ige jelöl.[142]

Szibenliszt természetjogi művének *conscriptae* kifejezése, – melynek jelentése „összeírt, összeszerkesztett" – pedig arra utal, hogy a szerző eleget kíván tenni annak a hivatalos és tudományos követelménynek, amely megkövetelte a természetjog-tudomány leghíresebb vívmányainak összefoglalását, és amely egyébként is nélkülözhetetlen egy önálló tudományág alapismereteinek bemutatásához.

A természetjogi oktatás által képviselt racionalizációs hatásnak köszönhetően tehát a jogbölcselet önálló tudományággá vált, és ebben Szibenliszt Mihály munkásságának is jelentős érdeme van, ami abban is megmutatkozik, hogy szerzőnk – mint már említettem – Martinitől eltérően a jogtudományt az erkölcstantól élesen elhatárolja. Ennek ismeretében méltatlan tehát Szibenliszt munkásságának érdemét

[140] FÖLDI András: Az *institutio*-hagyomány a jogi oktatás történetében. In: Ünnepi tanulmányok V. A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag. Herausgegeben von seinen Schülern Orsolya Márta PÉTER und Béla SZABÓ. Bíbor Verlag Miskolc, 1988. (a továbbiakban: FÖLDI András: Az *institutio*-hagyomány a jogi oktatás történetében.) 533. p.
[141] FÖLDI András: Az *institutio*-hagyomány a jogi oktatás történetében. 534. p.
[142] FÖLDI András: Az *institutio*-hagyomány a jogi oktatás történetében. 535. p.

azzal a megállapítással kisebbíteni, hogy institúciói csekély eredetiséggel bírnak.[143] Ez annál is inkább értelmezhetetlen, mert Szibenliszt az egyetemesen érvényes természetjogi elveket nem feltalálni kívánta, hanem leírni. Az eredetisége viszont abban mutatkozik meg, ahogyan ezeket az elveket az emberi társadalom szabályaira alkalmazza, és ebben igyekszik, – mint majd látni fogjuk, – saját eredeti álláspontját is kinyilvánítani.

Szibenliszt a későbbiek során is arra törekszik, hogy figyelembe vegye a jogtudomány modernebb irányvonalait. Ahogyan a természetjog magyarországi oktatása során elsőként reflektál a bécsi változásokra, úgy római jogászként is figyelemmel kíséri az újabb eszmei irányzatokat. Erre utal a kilenc évvel később megjelentetett római jogi tankönyve, melyet szintén *Institutiones* címmel publikált 1829-ben.[144] E műben – Földi András értelmezése szerint – már a természetjogi irányzatot kritizáló történeti jogi iskola hatása is kimutatható, hiszen „Szibenliszt nagy súlyt helyez a római jog történeti fejlődésének bemutatására, és tankönyvében értelmező jellegű parafrázissal ellátva közli a XII táblás törvény töredékeinek szövegét." Idézett szerző szintén Szibenliszt „historizmusát" látja megnyilvánulni abban is, „hogy helyenként rámutat […] egyes konstrukciók nem római eredetére." A tudományos irányzatok ismerete és folytonos nyomon követése jellemzi tehát Szibenlisztet. E jellemvonását csak csekély mértékben kérdőjelezi meg az a tény, amelyre Földi András is elnézően utal, miszerint „a történeti jogi iskolához (közelebbről a romanista irányzat historikus szárnyához) tartozó Dirksen 1824-ben publikált, ma is mértékadó rekonstrukcióját Szibenliszt nem ismeri. Ezt a „négy-öt éves elmaradást a korabeli szakirodalom új eredményeitől" azonban az „akkori tudományos tájékozódási lehetőségekre tekintettel" menthetőnek tekinti.[145]

[143] SZABÓ Imre 107. p. ECKHART Ferenc: A jog és államtudományi kar története 287. p.
[144] SZIBENLISZT Mihály: Institutiones juris privati Romani I-II. Pestini, 1929.
[145] FÖLDI András: Adalékok a történeti jogi iskolának a magyar jogi romanisztikára gyakorolt hatása kérdéséhez 3. p.

3. Szibenliszt természetjogi koncepciója

3.1. A természet és az emberi természet fogalma Szibenlisztnél

A 17-18. századi természetjog fő érdeme a fogalmak tisztázására való törekvés, a jogintézmények pontosabb definiálása, a természetjog-tan rendszeres, kódex-jellegű tanként való kidolgozása, a jogbölcselet leválasztása az erkölcstantól, mely lehetővé teszi az állam- és jogtudomány további differenciálódását és a rendszer-szemléletű gondolkodást. A természetjogi alapelvek leírásakor Szibenliszt is a fogalom-meghatározó módszert követi, a legalapvetőbb fogalmak definiálásából következteti ki az általánosan érvényes elveket. Ennek során – a tanrendi előírásoknak megfelelően – igyekszik Martini tételeiből kiindulni, azokat saját magyarázatával s hiánypótló jelleggel, bizonyos fogalmi tisztázásokkal is kiegészíteni. Mindezek mellett a legújabb hivatalos irányzatot képviselő Zeiller-Egger-féle természetjogi koncepciót is beépíti institúcióiba, azokat saját logikai rendszerébe illeszti – ez tehát nem jelent szószerinti átvételt.

Természetjogi rendszerének ismertetését Martinihez hasonlóan[146] a „természet" fogalmának meghatározásával kezdi, és innen jut el a jog tudományos értelmének tisztázása mellett a természetjog fogalmához, mellyel csatlakozik azon természetjogászok köréhez, akik a jog természetére alapítják a természetjogot.[147] Ez Szibenliszt elméletében elsősorban abban jut kifejezésre, hogy a természetjognak nem a klasszikus, emberi természetből történő eredeztetésére helyezi a hangsúlyt, hanem inkább a jogos és jogtalan tiszta észen alapuló megragadására. A természetjognak ennélfogva azt a legegyszerűbb definícióját adja, amely szerint: a természetjog a természet és a jog fogalmát foglalja magába.[148]

---

[146] Michael HEBEIS: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini 109. p. és MARTINI: De lege naturali positiones. In usum Academiarum Hungariae. Pars Theoretica. In: MARTINI: De lege naturali positiones. (a továbbiakban: MARTINI: De lege naturali positiones) Caput I. I. pont 3. p.

[147] Vö: HORVÁTH Barna: A jogelmélet vázlata. Attraktor Kiadó Máriabesnyő – Gödöllő 2004. (a továbbiakban: HORVÁTH Barna) 211. p.

[148] „*Jus naturae notionem naturae, et juris in se involvit*" Institutiones. Tomus I. Introductio Secio I. 1. §. 1. p. Vö: Das natürliche öffentliche Recht, nach den Lehrsätzen des seligen Freyherrn C. A. von Martini vom Staatsrechte, mit beständiger Rücksischt auf das natürliche Privat-Recht des k.k. Hofrathes Franz Edlen von Zeiller/von Franz Egger. Wien und Triest: Geistinger. 1809. Band I. (a továbbiakban: ZEILLER-EGGER 1.) illetve Francisci Nobilis De Zeiller, Jus naturae privatum. Editio Germanica tertia Latine reddita a Francisco

A természetjognak az emberi természetre történő alapozása nála abban az értelemben bír jelentőséggel, hogy a Grotius által is vallott természetjogi koncepció alapján[149] ő is elvesse azt a klasszikus római felfogást, miszerint a természetjog az, amit a természet minden élőlénynek megtanított. Hiszen ha így lenne, – mondja Szibenliszt – akkor azt az erősebb jogaként (*jus fortioris*) kellene aposztrofálnunk. Ezzel Spinoza elméletével szembehelyezkedve[150] ő is azon álláspontot van, hogy a természetjog elvei csak az emberrel, az emberi közösségekkel kapcsolatban érvényesülhetnek,[151] mint ahogy teszi ezt már az ókorban Szibenliszt utalása szerint Cicero is, aki kijelenti, hogy a jog természetét az emberi természetből levezetve kell kifejtenünk,[152] valamint amikor leszögezi, hogy a természetjog csak az emberekre vonatkozik.[153] „A természetjog az ész parancsa" híres Grotius-i megállapítás[154] nyomán ugyanezt vallják az újkori politikai filozófusok s mellettük a későbbi magyar észjogi gondolkodók, így Szibenlisztet követően Virozsil Antal és Pauler Tivadar is. Virozsil szerint a természetjog – miként a jog is – nem tételes állításokon alapszik, hanem az ember természetén, az emberén, aki racionális érzékekkel ellátott és szabad lényként jelenik meg.[155] Pauler Tivadar is azon az álláspontot van, hogy a

---

Nobili De Egger, Viennae, apud Car. Ferdinandum Beck. MDCCCXIX (a továbbiakban ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum) 1. §. 1. p.

[149] Vö.:Hugo GROTIUS: A háború és béke jogáról. Pallas Kiadó/Attraktor Kft. I-II kötet 1999. (a továbbiakban: GROTIUS) Bevezetés XI./ 1. 36. p.

[150] ∗-al jelölt lábjegyzet. Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 1. §. 1. p. Ebben a lábjegyzetben Szibenliszt Spinoza teológiai-politikai tanulmányának 16. fejezetére hivatkozik, ahol Spinoza éppen azt fejtegeti, hogy „a természet jogán […] mindenegyes lény szabályait" kell érteni, s hogy „Minden ember természetes jogát tehát nem az egészséges ész, hanem a vágy és a hatalom határozza meg." Vö.: PACZOLAY Péter-SZABÓ Máté: Az egyetemes politikai gondolkodás története. Szöveggyűjtemény, Rejtjel politológia könyvek 1. Rejtjel Kiadó Budapest, 1999. (a továbbiakban: PACZOLAY-SZABÓ: Az egyetemes politikai gondolkodás története) 81. p.

[151] „*Itaque jus naturae est jus rationis, proinde non est jus, quod natura omnia animalia docuit, sed est jus, quod ratio omnes docuit, neque jus fortioris. […] Ideo natura juris explicanda est nobis, eaque ab hominis repetenda natura.*" In: Institutiones Tomus I. Introductio Secio I. 1-2. pp. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 1. §. 1-2. pp.

[152] ∗-al jelölt lábjegyzetben hivatkozik Cicero De legibus c. művére. Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 1. §. 2. p. Vö: Marcus Tullius CICERO: A törvények. Gondolat − Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Karának kiadványai. Gondolat Kiadó Budapest, 2008. Fordította és a jegyzeteket írta: Simon Attila (a továbbiakban: CICERO: A törvények) 15. p.

[153] FRIVALDSZKY János 45. p.

[154] GROTIUS: I. kötet X/1. 43. p. Vö: PACZOLAY Péter-SZABÓ Máté: A politikatudomány kialakulása. A politikaelmélet története az ókortól a huszadik századig. Korona Kiadó, 1996. (a továbbakban: PACZOLAY-SZABÓ: A politikatudomány kialakulása) 77. p.

[155] „*Jus naturae (κατ᾽ ἐξωχήν s.d.) idem ac Jus, non opinione (positiva) sed natura (hominis, ut entis sensitivo-rationalis ac liberi) constitutum, genuinam naturae humanae cognitionem supponit;*" In: VIROZSIL: Jus naturae privatum 1. p.

természetjog ilyen értelemben lényegesen különbözik a rómaiak *jus naturale est quod natura omnia animalia docuit* fogalmától.[156]

Szibenliszt megfogalmazásában a természetjog tehát nem az erősebb joga, hanem az észen alapuló jog (*jus rationis*), hiszen azokat az elveket foglalja magába, amelyeket az ésszerűség tanított meg minden ember számára. Martinihez képest azonban határozottabban áll ki a racionális természetjogi irány mellett. Ez abban nyilvánul meg, hogy bár ő is osztja azt a nézetet, hogy a kiindulópont az emberi természet, de nála a természetjog elveit nem közvetlenül az ember természetes – s inkább az etika körében tárgyalandó – tulajdonságainak vizsgálatából lehet levezetni, mint ahogy Martininél, sőt egy fél évszázaddal később Virozsil Antalnál is láthatjuk,[157] hanem ahogy Kant is tanítja, magából a tiszta észből.[158] Ezért tőlük eltérően nem is szentel fejezeteket az emberi természet erkölcsi tulajdonságainak bemutatására. Ezzel pedig még inkább Kant álláspontját juttatja kifejezésre, aki a formális, vagyis az ésszerű gondolkodás formájára alapozza a természetjogot,[159] elhatárolva azt az erkölcstantól. Ugyanilyen meggondolásból helyezi más megvilágításba Martini tételét,[160] amikor Szibenliszt is abból indul ki, hogy a természetjog lehetőségének elve végső soron Isten lényében keresendő.[161] E gondolat továbbvitele azonban már hiányzik nála, aki a kanti elgondoláshoz igazodva inkább az ésszerű gondolkodásra helyezi a hangsúlyt, s aki ennek fényében nem hivatkozik a jog isteni és emberi jogra

---

[156] PAULER Tivadar: Bevezetés az észjogtanba 6. p.

[157] Martini 21 paragrafuson keresztül nagy részletességgel értekezik az emberi természetről, annak jellemvonásairól. MARTINI: De lege naturali positiones. Caput I. De natura, statuque hominum morali. XI-LVI. pontok 1-13 pp. Ugyanígy tesz Virozsil Antal, aki Jus naturae privatum című művének prológusában két fejezetet szentel az ember erkölcsi természetének és az emberi cselekmények erkölcsi jellegének kifejtésére. VIROZSIL: Jus naturae privatum, Pesthini, Typis josephi Beimel. 1833. Tomus I. Prolegomena et Introductionem coplectens. Conspectus Operis Prolegomena. Caput I. De natura hominis morali, ejusque fine ac destinatione. 1-28. pp. és Caput II. De actuum humanorum natura, et summo moralitatis eorumdem principio. 28-50. pp.

[158] „bármely törvénynek ahhoz, hogy erkölcsinek, vagyis kötelezettség alapjának számítson, abszolút szükségszerűséget kell tartalmaznia; […] ennélfogva a kötelezettség alapját itt nem az ember természetében vagy világának körülményeiben, hanem *a priori*, pusztán a tiszta ész fogalmaiban kell keresni, „ KANT: Az erkölcsök metafizikája 15. p.

[159] FRIVALDSZKY János 300. p.

[160] „A természet törvénnyeinek leg-bővebben való meg-esmérésének Kutfejei az Istennek természet szerint való czéljai" MARTINI De lege naturali positines és A báró Martini Természet Törvénnyéről való állításainak magyarázatja, mellyet német nyelvből magyarra forditott, és a' maga költségén ki-adott DIENES Sámuel Második Darab Bétsben, 1792-ben (a továbbiakban: MARTINI-DIENES) 1. p. MARTINI: De lege naturali positiones Caput I. VI. pont 4 p. valamint SZABÓ Imre 47. p.

[161] „*Principium possibilitatis, juris naturae immediatum non repugnantia humanae naturae, mediatum vero in ipsa Divini Numinis essentia reperitur.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Secio I. 9. §. 10. p.

történő, Martininál még olvasható felosztásra [162] − „a 17. század „ ugyanis „száműzte a jogbölcseletből a *ius naturale divinumot*”[163]

Szibenliszt – Kanthoz hasonlóan és a Zeiller-Egger-féle koncepcióhoz csatlakozva – a természetjog feladatát annak a vizsgálatában látja, hogy mi a jogos és mi a jogtalan. Így szerinte is azokat a gondolkodási formákat kell keresni, amelyek szabályai szerint az emberek a jogost meg tudják különböztetni a jogtalantól.[164] Ezen elvnek megfelelően, amikor a természet vizsgálatából kiindulva a természetjog mibenlétéhez, feladatához közelít, akkor a kanti „észmegismerés” logikáját követi.

A kanti ismeretelmélet két „szélsőséges” természetjogi megközelítés, az empirizmus és a racionalizmus között kíván közvetíteni, amikor arra irányítja rá figyelmünket, hogy a „tapasztalástól független gondolkodásnak nincs konkrét tartalma, a gondolkodás nélküli tapasztalás pedig nem egyetemes érvényű”. „Megismerésünk tehát két gyökérből nő össze. Egyik az érzékelés, másik a gondolkodás. Az érzékelés nyújtja a tárgyakat és a szemléleteket, az értelem pedig elgondolja őket és belőle erednek a fogalmak.”[165] Így Kant szerint az észmegismerés materiális vagy formális lehet, azaz a megismerés kétféle megközelítés eredményeként mehet végbe. A materiális észmegismerés lényege az, hogy az magára a megismerés tárgyára fókuszál, míg a formális észmegismerés tisztán az értelem, azaz a gondolkodás általános szabályszerűségeivel foglalkozik.[166] A kanti, úgynevezett transzcendentális módszer[167] jelentősége abban áll, hogy a naturalisztikusan felfogott természetjogi irányzat morálfilozófiáját − amely „az ember erkölcsi képességeire, kötelességeire a természeti

---

[162] „*Quum enim obligationes, et leges omnes primum in divinas, et humanas, iterum divinae in naturales, et positivas, tertium humanae in multas adhuc formas dispescantur, etiam Iurisprudentia alia divina est, alia humana*.” MARTINI: De lege naturali positiones. Caput IV. 68. p.

[163] Hermann KANTOROWICZ: Küzdelem a jogtudományért, in Jog és Filozófia, szerkesztette Varga Csaba, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 114.p. és egyúttal idézi FRIVALDSZKY János 271. p.

[164] Vö: *„Homines a prima jam aetate de justo et injusto judicium fuerunt….*” Francisci Nobilis de ZEILLER. Jus naturae privatum, Editio Germanica tertia Latine reddita a Francisco Nobili de EGGER, Viennae, apud Car, Ferdinandum Beck. MDCCCXIX.(a továbbiakban: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum) 1. §. 1 p. és SZABÓ Imre 93. p.

[165] NYÍRI Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése. Szent István Társulat. Budapest, 1973. (a továbbiakban: NYÍRI Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése) 284. p. és 291. p. , és Immanuel KANT: A tiszta ész kritikája (Ford. A.exander B és Bánóczi J.) Budapest, Akadémiai Kiadó 1981, (a továbbiakban: KANT.: A tiszta ész kritikája) 41. p. ; BAYER József: A politikai gondolkodás története, Osiris, Budapest, 1998 (a továbbiakban: BAYER József) 157. p.

[166] KANT: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. 13. p. , a kanti transzcendentális módszerről bővebben lsd. BODIG Mátyás: Immanuel Kant In Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből, Szerkesztette: Szabó Miklós, A Miskolci Egyetem Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékének Kiadványsorozata, Sorozatszerkesztő: Szabadfalvi József, Miskolc, Bíbor Kiadó, 1999. (a továbbiakban BODIG Mátyás: Immanuel Kant) 55-66. pp.

[167] BODIG Mátyás: Immanuel Kant 55. p.

törvényekből próbál meg következtetni", s ezáltal egyfajta determinizmus hatja át cselekedeteit – alapjaiban kérdőjelezi meg. A kanti ismeretelmélet szerint az ember, akit bár egyfelől testi lényként a természet törvényei determinálnak, mégis képes arra, hogy racionális lényként önmagát determinálja, ezáltal tetteiért erkölcsileg is felelős, azaz szabadságra képes erkölcsi lény (*persona*)[168]. Megismerő képessége tehát a materiális tárgyakon túl az intelligibilis tárgyakra is kiterjed, mely utóbbiakra már nem a jelenségvilág törvényei vonatkoznak, hanem olyan szférában helyezkednek el, „ami túlnyúlik a tapasztalaton, amit nem garantálnak a tapasztalati ismeretek", a tiszta ész azonban a helyes logikai mozzanatok alkalmazása során képes feltárni ezeket. A Kant által kidolgozott transzcendentális módszer tehát azon elvek meghatározásának helyes módját vázolja fel, mely szerint az ember racionális lényként képes felismerni az olyan törvényeket, amelyeket objektív érvénnyel alkalmazhat."[169]

Ennek megfelelően Szibenliszt a természetet materiális értelemben úgy határozza meg, hogy az nem más, mint a fizikai természet, vagyis a fizika törvényszerűségei alapján a lehetségest és a szükségest jelenti azt, amire ezen keretek között képesek vagyunk, illetve amit meg is kell tennünk. A természetjog lényegének megismeréséhez azonban már a formális értelemben vett természetből kell kiindulni, – vélekedik Szibenliszt. Formális értelemben a természet erkölcsit, racionálist jelent, vagyis az erkölcsileg lehetségest és szükségest.[170] Ha tehát azt kérdezzük, hogy mi a jog és mi a jogtalanság, akkor nem azt kérdezzük, hogy mit tehetünk meg a természeti törvények, a fizikai adottságaink szabta keretek között, hanem azt, hogy mit szabad megtennünk, vagyis azt, hogy mi az, amit az ésszerűség alapján meg kell tennünk. – fogalmaz Szibenliszt.[171] Itt tehát a materiális és formális megközelítések tükrében jól tetten érhető a Kantra visszavezethető *Sein* és *Sollen* közötti különbségtétel.[172] A *Sein* világához tartozik a materiális értelemben vett természet, ami tapasztalati úton megismerhető, az erkölcsi világot jelző *Sollen* körébe pedig a formális értelemben vett

[168] Vö: BAYER József 159. p.
[169] BODIG Mátyás: Immanuel Kant 56-58. pp.
[170] „*Natura sensu materiali, naturam physicam, seu physice possibile, et necessarium (quod possumus et debemus): sensu formali, naturam moralem, rationalem, seu moraliter possibile, et necessarium (quod licet, et oportet facere) designat.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 1. §. 1. p.
[171] „*Si igitur quaeratur de jure, et injuria, non quaeritur, quid possimus, h. e. quid juxta leges physicas per vires naturales valeamus, sed quid liceat nobis, h. e. quid nobis juxta leges rationis competat.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 1. §. 1-2 pp. Vö: KANT: Az erkölcsök metafizikája 325. p.
[172] Immanuel KANT: A tiszta ész kritikája Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 198. p.

természet sorolható. A *Sein* szféráját a tapasztalati úton megismerhető törvényszerűségek alkotják, a *Sollen*-ét az ésszerűség (intelligibilis tárgyak) hatja át.[173]

Szibenlisztnél is tükröződik az a felvilágosodás által közvetített eszme, hogy az embernek nem azért kell igaznak tekinteni bármit is, mert azt *opinio posita*-ként vagyis mások kifejtett meggyőződéseként igaznak véltek, hanem azért mert ez *juxta leges rationis*, azaz az ésszerűség törvényének felel meg.[174]

A racionalizmus és az empirizmus egymással folytatott konkurenciájában, ahol a „racionalizmus a gondolkodó, szellemi ént, az empirizmus pedig az érzéki tapasztalatban átélt ént tekinti alapnak", Szibenliszt – hasonlóan Zeiller-Egger természetjogához – a kanti „szellemi és érzéki megismerés egysége" [175] mellett tör lándzsát, amikor kifejti: az ember természete két pilléren, egyfelől érzéki tapasztalásokon, másfelől az ésszerű gondolkodáson nyugszik.[176] Az érzéki tapasztalás útján, amit Szibenliszt az emberi lélek alacsonyabb rendű képességének tart, az ember folytonosan a „boldogságra" törekszik. Az ésszerű gondolkodás, a racionalitás viszont, ami már egy magasabb rendű képesség, a következő törvényt követi: cselekedj úgy, hogy cselekvésed racionális oka minden más értelmes lény számára törvény lehessen, mégpedig olyan törvény, amely magába foglalja az erkölcsiséget is.[177] Szibenliszt ezzel azt a 18. század óta megjelenő emberképet jeleníti meg, amely magában hordja boldogulásának titkát.[178] Ennélfogva szerzőnk emberképe egy olyan racionális lényt jelenít meg, aki felismeri, hogy ő egy szabadsággal rendelkező személy, felismeri azt a különbséget, amely megkülönbözteti őt a többi, szabadsággal nem rendelkező

[173] Vö. SZABÓ Miklós: Jogi episztemológia avagy: „hogyan ismerhető meg a jog?" In: Jogbölcseleti előadások. Szerk.: SZABÓ Miklós Miskolc, Bíbor Kiadó.1998. (a továbbiakban: SZABÓ Miklós: Jogi episztemológia) 42. p. és Fézer Tamás: A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre, *Jogelméleti Szemle 2004/3. szám.* http://jesz.ajk.elte.hu/ferez19.html

[174] Vö.: BÓDIG Mátyás-GYŐRFI Tamás: Az újkori politikai gondolkodás. In: Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet. Szerk.: Bódig Mátyás és Győrfi Tamás. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002. (a továbbiakban: BÓDIG-GYŐRFI: Az újkori politikai gondolkodás) 125. p. A felvilágosodás jelmondatát Kant a következőképpen fogalmazza meg: „*Sapere aude! Merj a magad értelmére támaszkodni!*" Immanuel KANT: Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? In: Immanuel KANT: Történetfilozófiai írások Szerk.: Mesterházi Miklós Ictus 1997. 15. p.

[175] TURAY Alfréd, NYÍRI Tamás, BOLBERITZ Pál: A filozófia lényege, alapproblémái és ágai. Szent István Társulat. Budapest, 1981. (a továbbiakban: TURAY-NYÍRI-BOLBERITZ: A filozófia) 137. p.

[176] „*Natura hominis in sensualitate, et rationalite posita est.*" Institutiones Tomus I. 2. §. 2. p. Vö.: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 2. §. 2. p.

[177] „*Per sensualitatem (facultates animae inferiores) continuo impellitur ad felicitatem. Per rationalitatem (facultates animae superiores) advertit in se hanc legem: age ita, ut tua agendi ratio omnibus rationalibus entibus lex esse possit (§. 15.), proinde legem, quae moralitatem exigit.*" Institutiones Tomus I. Introductio Sectio I. 2. §. 2. p.

[178] BÓDIG-GYŐRFI: Az újkori politikai gondolkodás 125. p.

dologtól. Tehát az ember nem dolog (*res*), hanem személy (*persona*). A személy pedig úgy definiálható, mint egy értelemmel bíró lény (*ens rationale*), aki képes arra, hogy saját maga számára célokat tűzzön ki, és azokat szabadon kövesse, vagyis önmagáért létező, szabad akarattal rendelkező alany.[179]

Az ember racionalitása tehát azt a képességet is megjeleníti, hogy képes felismerni azt az optimális irányt, ami céljai eléréséhez vezet.[180] Ennek megfelelően az ember racionális lényként a tiszta ész parancsát követi, mely a fentiek szerint abban foglalható össze, hogy úgy kell cselekednünk, hogy cselekményünk indítékai megfeleljenek azon törvénynek, amely mások számára is törvény lehet, és amely egyben erkölcsi törvény.[181] Szibenliszt látható módon ebben is Kanthoz csatlakozik, aki *A gyakorlati ész kritikájá*ban fogalmazza meg a tiszta gyakorlati ész alaptörvényét: „Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor, egyszersmind általános törvényhozás elveként érvényesülhessen."[182] Majd *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* című művében kifejti, hogy: „[…] az erkölcsiség azért törvény számunkra, mert eszes lények vagyunk, így hát ennek az összes eszes lényre érvényesnek kell lennie."[183] A racionális cselekvés tehát, amely az embert jellemzi − a Kant által ismertetett − valamennyi értelmes lény számára érvényes, úgynevezett kategorikus imperatívuszokban[184] nyilvánul meg Szibenliszt természetjogában is. E parancsok követése Szibenliszt szerint az ember szabadságát feltételezi, az ember természete

[179] „*Quare agnoscit, se esse ens libertate praeditum, agnoscit una essentialem differentiam sui ab omnibus entibus, libertate carentibus, quae differentia apte persona, et re exprimitur. Persona est ens rationale, quod sibi fines praefigere, et eos libere persequi potest, proin propter se ipsum existens, breviter ens libertate praeditum. Res est contrarium hujus.*" Institutiones Tomus I. Introductio Sectio I. 2. §. 2. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 2. §. 2.p.

[180] HUORANSZKY Ferenc: Klasszikus szerződéselmélet és modern játékelmélet. Uő: Filozófia és utópia. Politikafilozófiai tanulmányok. Osiris Kiadó. Budapest, 1999. (a továbbiakban: HUORANSZKY Ferenc) 132. p.

[181] „*age ita, ut tua agendi ratio omnibus rationalibus entibus lex esse possit […] proinde legem, quae moralitatem exigit.*" Institutiones Tomus I. Introductio Secio I. 2. §. 2. p.

[182] Immanuel KANT: A gyakorlati ész kritikája. In: Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája. Ford.: Berényi Gábor. Gondolat. Budapest, 1991. (a továbbiakban: KANT: A gyakorlati ész kritikája) 138. p. Vö: G. Felicitas MUNZEL: Kant's conception of moral character: The „Critical" Link of Morality, Anthropology, and Reflective Judgment. The University of Chicago Press, Chicago 1999. 118-119. pp. és Allen D. ROSEN: Kant's Theory of Justice, Cornell Unversity Press, London/Ithaca, 1993. (a továbbiakban: Allen D. ROSEN) 12. p.

[183] Immanuel KANT: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. In: Immanuel KANT: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája. Ford.: Berényi Gábor. Gondolat. Budapest, 1991 (a továbbiakban: KANT: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése) 83. p.

[184] Vö.: KANT: Az erkölcsök metafizikája 319. p. és NYÍRI Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése 302. p.

követeli meg azt, hogy szabad lény, vagyis személy legyen.[185] A szabadság így Kant szellemében Szibenlisztnél is valamennyi ésszel rendelkező lény akaratának tulajdonsága.[186]

Szibenliszt hangsúlyozza az emberi természetnek már Arisztotelész által megállapított sajátságát, miszerint az ember zoón politkon, vagyis társas lény. Mint ilyen, csakis a társas létben tudja kiteljesíteni az emberi természet két alapvető törekvését, az érzéki megtapasztalásból fakadó boldogság-keresést (*felicitas*), illetve az ésszerű gondolkodás parancsán alapuló erkölcsiség követését (*moralitas*).[187] A társas létben annak ellenére, hogy az emberek szabadsága nem szűnik meg, a természet arra vezet minket, hogy saját szabadságunknak olyan korlátokat állítsunk fel, melynek következtében mindenki, mint személy, azaz szabadsággal rendelkező entitás létezhet.[188] E gondolatot folytatva Szibenliszt arra figyelmeztet, hogy a társas létben senki sem követelhet magának korlátlan szabadságot, hiszen ez egyvalakit a többiekkel szemben, minden ember közös s egyenlő természetére tekintettel, nem illethet meg. Amennyiben ez nem így lenne, és egyvalaki élne a korlátlan szabadsága által nyújtott erőszakkal, akkor rajta kívül senki sem lehetne szabad.[189]

3.2. A jog szibenliszti definiálása

Szibenliszt – Zeiller vizsgálati módszeréthez hasonlóan – a jog lényegéhez két szempontból közelít. Objektív szempontból arra kérdez rá, hogy mi a jog? Szubjektív szempontból arra a kérdésre válaszol, hogy kit illet meg a jog? Vagyis a jogra úgy tekint, mint a jogtudomány komplex területére, aminek kifejtésekor a kanti morális princípiumokon alapuló kategorikus imperatívuszokat[190] alkalmazza.

---

[185] „*Natura itaque hominis exigit, ut sit ens liberum, sit persona.*" Institutiones Tomus I. Introductio Sectio I. 2. §. 2-3. pp. vö: KANT: Az erkölcsök metafizikája 314. p.

[186] Vö.: KANT: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése 82. p.

[187] „*Ut felicitatem, ad quam per sensualitatem impellimur, et moralitatem, quam ratio a nobis exigit, consequamur, socialiter vivere debemus.* " Institutiones Tomus I. Introductio Sectio I. 3. §. 3. p.

[188] „[…] *in socialitate hominum libertas non exulet, natura nos deducit ad eos limites libertati nostrae statuendos, penes quos omnes, ut personae, entia liberetate praedita, substitere possimus*." Institutiones Tomus I. Introductio Sectio I.. 3.. §. 4. p.

[189] „*Quare natura humana supponit socialitatem, qua supposita nemo sibi in suis externis actionibus, in alios homines influxum habentibus, irrestricta libertatem vindicare potest. Quia haec uni prae reliquis propter communem, et aequalem omium hominum naturam competere non potest; Si enim quilibet irrestrictam libertatem in suis externis actionibus sibi vindicare vellet, nullus liber esse potest.*" Institutiones Tomus I. 3. §. 3-4. pp.

[190] Vö: Allen D. ROSEN 12. p.

A jog *objektív szempontú* lényegét a szabadságnak egy speciális módjaként, a külső cselekedetekre vonatkozó lehetőségként fogja fel, amely viszont ebben a tekintetben korlátozott. Ilyen értelemben a jog objektív definíciója Szibenliszt megfogalmazásában a következő: A jog bárkit megillető, külső cselekményekben megnyilvánuló gyakorlását tekintve (*in externo usu*) korlátozott szabadság, melynek értelmében mindenki mint egy személy élhet társas életet. Más szóval: a szabadság kölcsönös korlátozása, amely nélkül a személyek többségének együttélése elképzelhetetlen lenne.[191] Ehhez fűzi még hozzá – Cicerót idézve[192] – hogy a jogtudományt nem a praetor edictumából, sem pedig a XII. táblás törvényekből kell levezetnünk, hanem a filozófia tanításának legmélyéből.[193]

A jogot Szibenliszt *szubjektív szempontból* egy személy cselekvésre irányuló, tág értelemben vett erkölcsi lehetőségeként definiálja, mely lehetőség megfelel az adott személy társadalomban betöltött szerepének.[194] Itt a tág értelmű erkölcsi lehetőségre helyezi a hangsúlyt, hiszen – mint mondja, – ha szorosan értelmeznénk, vagyis olyanként tekintenénk rá, mint amihez elegendő az, hogy megfeleljen a törvény értelmének, akkor minden törvényes, jogszerű cselekedet egyben erkölcsös is lenne. Ez pedig – szerinte – nem igaz.[195] A jog tehát tág értelemben vett erkölcsi lehetőség, amely tekintettel van a szabadságra és melyet a törvény ereje is támogat mindaddig, amíg a saját jog követése nem áll szemben a törvény erejével.[196]

A jog fogalmának precízebb megvilágítása érdekében a jogot további öt szempontból is vizsgálja, és ezzel kapcsolatban azt a kérdést teszi fel, hogy vajon bárki rendelkezik-e joggal? Szibenliszt következetesen ragaszkodik ahhoz, hogy a jog csakis

---

[191] „*Bene igitur definitur jus objective: quod sit libertas uniuscujuslibet restricta in externo usu it, ut omnes tamquam personae socialiter vivere possint, seu jus: est libertatis mutua restrictio, sine qua plurium personarum coëxistentia cogitari non potest*" Institutiones Tomus I. Introductio Secio I. 4.§. 4-5. pp. Vö.: KANT: Az erkölcsök metafizikája 325. p. és ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 4. §. 5. p.

[192] CICERO: De legibus. I. 5.

[193] „ *Non ergo a praetoris edicto, neque a XII tabulis, sed ex intima philosophia haurienda juris disciplina,"* Institutiones Tomus I. Introductio Sectio I. 4. §. 5. p.

[194] „*Jus sensu subjecto […] non potest esse aliud, quam facultas moralis sensu lato personae competens ad actiones, quae cum sociali statu personarum conciliari possunt.*" Institutiones Tomus I. Introductio Sectio I. 5. §. 5. p. Vö.: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 5. §. 6. p.

[195] „*Non potest vero esse facultas moralis sensu stricto, quia si morale sensu stricto sumatur, seu pro eo tantum, quod legi virtutis conveniens est, non omne jus, nec omnis executio juris est moralis, […]*" Institutiones Tomus I. Introductio Secio I. 5. §. 5 p.

[196] „*si autem morale sensu lato sumatur […], tunc omne jus est facultas moralis, cum libertatem respiciat, et etiam a lege virtutis protegatur eatenus, quatenus persequenti jus suum resistere etiam vi legis virtutis non licet*" Institutiones Tomus I. Introductio Sectio I. 5. §. 5. p. és vö: KANT: Az erkölcsök metafizikája 325. p.

lehetőségként (*facultas*) értelmezhető, nem lehet tartozásként (*debere*), illetve kötelezettségként (*officium*) felfogni, amit azzal magyaráz, hogy saját jogáról bárki lemondhat, míg kötelezettségéről már kevésbé.[197] Másodsorban a jog nem értelmezhető fizikai lehetőségként sem,[198] mert ekkor az erősebb joga (*jus fortioris*) érvényesülne, amiről Szibenliszt még az elején leszögezte, hogy a jog ilyen felfogása elfogadhatatlan. Harmadsorban a jog, – mint már korábban utalt rá – nem jelenthet szoros értelemben vett erkölcsi lehetőséget sem, hanem csakis arra felhatalmazott lehetőségként vehetjük figyelembe, ami erkölcsi értelemben jó és megfelel a törvény lényegének.[199] Negyedszerre a jog mindig tekintettel van a racionális lényekre, azaz az emberekre. Ennek magyarázataként arra hivatkozik, hogy az embernek elszigetelt létében csak Istennel és önmagával szemben vannak kötelezettségei. Jogai ugyanis csak akkor jelentkeznek, ha az emberek egymás között és egymásra közvetlen vagy közvetett befolyást gyakorolnak, amikor egymásra ható cselekményeket fejtenek ki.[200] S végül a jog fogalmához hozzátartozik a jog szigorú betartása is, amit közvetett kényszer útján ki is lehet kényszeríteni.[201]

Összegzésképpen elmondható, hogy a jog Szibenliszt felfogásában egy tág értelemben vett erkölcsi lehetőség, mely az embert társas viszonyában, mint racionális entitást illet meg, és amelynek betartása közvetett kényszer útján is kikényszeríthető. Ezzel lényegében a jog kanti megfogalmazását látjuk visszatükröződni, mely szerint „A jog tehát azoknak a feltételeknek az összessége, amelyek között az egyik ember önkénye a szabadság általános törvénye szerint egyeztethető össze a másik emberével" továbbá „a joghoz a kényszerítés felhatalmazása kapcsolódik."[202] Vagy, ahogy Kant egy másik helyen fogalmaz: „A szigorú jog úgy is bemutatható, mint a bárki

[197] „*Nam 1mo per jus non intelligitur debere, (officium), e.g. per jus creditoris non intelligitur officium exigendi debitum quia juri suo renunciare potest, ergo per jus potius intelligitur posse, (facultas).*" Institutiones Tomus I. Introductio Secito I. 7. §. 7. p.

[198] „*non tamen 2do. facultas physica, seu facultas ad id, quod per vires naturales efficere possumus*" Institutiones Tomus I. Introductio Secio I. 7. §. 7. p.

[199] „*sed neque 3io. Facultas moralis sensu stricto, seu facultas tantum ad is, quod moraliter bonum est, et legi virtutis convenit*" Institutiones Tomus I. Introductio Secio I.7. §. 7. p.

[200] „*4to. Jus semper respicit entia rationalia. Dissipati, isolati homines habent quidem officia erga Deum, erga se; jura tamen nonnisi tunc habent quando inter eos immediatus, vel mediatus influxus, reciprocae actiones eveniunt, […]*"Institutiones Tomus I. Introductio Secio I. 7. §. 7. p.

[201] „*Denique 5to. sub jure concipimus strictam exactionem, quam etiam coactione mediante in effectum deducere possumus.*" Institutiones Tomus I. Introductio Secio I. 7. §. 7. p.

[202]Vö: KANT: Az erkölcsök metafizikája 324. p. és 327. p., KANT: Az erkölcsök metafizikája 324-327. pp., valamint Allen D. ROSEN 18. p., ahol összefoglaló jelleggel ismerteti Kantnak az emberi szabadság korlátairól vallott elveit.

szabadságával általános törvények szerint összhangban lévő teljes kölcsönös kényszer lehetősége."[203]

Szibenliszt további következtetése szerint a jog az ember szükségképpeni jellemzője. Minden jog a kényszer lehetőségét hordozza magában, azaz annak a lehetőségét, hogy a jogsérelmeknek jogi eszközzel is gátat tudjunk szabni.[204] Ez a kényszer azonban Szibenliszt szerint nem fogható fel úgy, mint ami a jogsértő személy szabadságát nyirbálná meg, vagyis ez a kényszer nem tekinthető jogtalannak, hiszen ezáltal a jogsértő személyt csak a saját jogos korlátai közé szorítjuk vissza.[205]

A jog világosabb megismeréséhez Szibenliszt – szintén Zeiller-Egger természetjogához hasonlóan – szükségesnek tartja a jogi kötelezettség (*officium juris*) lényegét is tisztázni, hiszen az emberek a jogok megismerésével meg kell hogy ismerjék a kötelezettségeket (*officia*) is, ezzel is nyomatékosítja szerzőnk, hogy a jogokkal egyben kötelezettségekkel is járnak. Jogi kötelezettségen Szibenliszt egy olyan külső cselekedet szabad formálását érti, amely megfelel egy jogi kötelemnek (*obligatio juris*), azaz a jogi kötelezettség, *officium* tartalmát egy konkrét jogi kötelem, *obligatio* határozza meg. A jogi kötelem ennélfogva egy másik személy jogából megismerhető, meghatározott külső cselekvés kifejtésre irányuló szükségesség (*necessitas determinatae externae conformationis*) – amiként például egy hitelező jogából eredően az adós számára a teljesítés szükségessége fakad.[206]

Szibenliszt rámutat arra, hogy egy társadalomban „joggal rendelkezni" nem lehet anélkül, hogy ne vegyük figyelembe mások szabadon kifejthető külső cselekedeteit. Ezek szerint szükség van arra, hogy a jogok mellett megismerjük a kötelezettségeket is.[207] A jogi kötelezettség megismerése a következő, szintén a kanti kategorikus imperatívuszokat idéző formulán alapul: „hagyj fel minden olyan

---

[203] KANT: Az erkölcsök metafizikája. 327. p.

[204] „*a) jus esse necessarium attributum hominis […], b) onme jus in se contenere facultatem cogendi, h.e. violationes juris mediis etiam coactivis removeni.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Secio I. 12. §. 13. p.

[205] „*Haec coactio non potest pro restrictione libertatis laedens solum ad suos justos limites repellitur.*" Tomus I. Introductio Secio I. 12. §. 13. p.

[206] „*Per officium juris intelligitur libera externa conformatio, obligationis juris (juridicae) conveniens. Obligatio juris est necessitas determinatae externae conformationis ex jure alterius cognoscibilis, sic ex jure creditoris pro debitore oritur necessitas solvendi*" Institutiones. Tomus I. Introductio Secio I. 13. §. 14. p. Vö.: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 6. §. 7-8. pp.

[207] „*Homines agnoscendo jura agnoscere debent officia, et obligationes juris. Quia jus habere significat, posse libere externe ager, quod in sociale statu non est possibile sine correspondente externa conformatione alirorum.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Secio I. 13. §. 14. p.

cselekedettel, amellyel mások, az egyetemes közösséggel egybehangzó, külső cselekedetei korlátozódnak."[208] Ebből az alapelvből vezethetők le a jogi kötelezettségekre vonatkozó következő állítások:

- eredetileg valamennyien negatív tartalmúak, vagyis arra irányulnak, hogy másokat jogaik gyakorlásában ne zavarjunk;
- csak a külső cselekményekre vonatkoznak, hiszen belsőleg megnyilvánuló cselekményekkel nem lehet megzavarni mások szabad külső cselekményeit, nem lehet mások jogait sérteni;
- a jogi kötelezettségek betartása kényszer alkalmazásának kilátásba helyezésével szankcionálhatók annak érdekében, hogy aki egy jogi kötelezettséget megsért, azt jogos kényszerrel megakadályozzuk abban, hogy éljen az ellenállás jogával.[209]

Tehát a joghoz és a jogi kötelezettséghez egyaránt hozzátartozik a jogos kényszerítés fogalma.

3.3. A természetjog fogalma Szibenliszt koncepciójában

3.3.1. A természetjog mibenléte a pozitív jog viszonylatában

A 17-19. század folyamán, amikor új tudományágak jelentek meg, az egyes diszciplínák megalapozásában – mind egymáshoz való viszonyuk mind pedig differenciálódásuk szempontjából – nagy jelentősége volt annak, hogy meghatározzák önmaguk sajátosságát, melynek legegyszerűbb módja saját maguk szembeállítása a rokontudományokkal. Ez a törekvés jellemzi Szibenliszt koncepcióját is, amikor természetjog fogalmának meghatározására tér rá. Sőt ezt a megközelítést alkalmazzák

[208] „*hinc formula: Omitte omnes eas actiones, quibus libera externa aliorum activitas cum universali conciliabilis restringeretur, exprimit principium objectivum officiorum, et obligationum juris.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 13. §. 14. p. Vö.:ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 6. §. 8. p.

[209] „*Hinc officia juris sunt 1mo. originaliter omnia negativa, alios in ipsorum jure non turbare. 2do. Solum actiones externas respiciunt; nam per actiones internas non potest libera activitas aliorum turbari, ipsorum jus violari. 3io. Observantia horum officiorum per comminationem coactionis sanctionatur. Qui nempe eadem transgreditur, potest jure cogi, quin habeat jus resistendi.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Secio I. 14. §. 15. p. Vö.: KANT: Az erkölcsök metafizikája324-327. pp. ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 6-7. §§. 7-9. pp.

az észjogtudomány majdani képviselői, nevezetesen Virozsil Antal és Pauler Tivadar is.

Szibenliszt a természetjog lényegét sajátos módon elsődlegesen a pozitív joggal való szembeállításával[210] igyekszik megvilágítani, természetesen ebben is Kant nézeteire támaszkodva.[211] *A pozitív jogot* Kant nyomán úgy jellemzi, mint ami az ember akarati döntésén alapul (*jus arbitrarium*), és amelyet – a társadalom valamennyi tagjának vagy a társadalmon belül egyesek döntése alapján – valamely társadalom adott körülményeire tekintettel határoznak meg.[212] Ezzel szemben a természetjog a tiszta észen, az ésszerűségen nyugszik.

Ahhoz, hogy ez a tételes jog ne kerüljön ellentmondásba az ésszerűséggel, szükséges, hogy a természetjog elveire támaszkodjék. Így amíg a létező pozitív jog közvetlen oka (*ratio existentiae*) magában az adott társadalomban, illetve annak körülményeiben gyökerezik, addig végső, távolabbi megokolása, – azaz mint a lehetségesnek, tehát annak, aminek lennie kell, az oka (*ratio possibilitatis*) – az észen, vagyis a természetjogon alapul.[213]

Szibenliszt a fentiekből adódó következtetése: amit egy adott társadalom vagy annak képviselője jogként határoz meg, az csak addig számít jognak, ameddig az a természetjoggal ellentétbe nem kerül.[214] A természetjog ugyanis egyetemes érvényű elveket fogalmaz meg (*universale*) és szükségképpeni (*necessarium*), míg ezzel szemben a pozitív jog mindig csak részleges (*particulare*) és feltételes (*hypotheticum*) lehet, mivel csakis sajátos kapcsolatban, meghatározott körülmények között élő

---

[210] „*Jus naturae esse oppositum juri arbitrario, seu positivo*" Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 6. §. 5-6. pp.

[211] Vö: KANT: The Az erkölcsök metafizikája 324-333. pp. valamint Kantnak a természetjog pozitív joghoz való viszonyáról szóló felfogását bővebb elemzése: Julius STONE 84-86. pp.

[212] [*Jus arbitrarium, seu positivum] quod per voluntatem omnium sociorum, vel aliquorum, aut unius habito respectu ad determinatas circumstantias alicujus societatis, determinatur.*" Institutiones Tomus I. Introductio Secio I. Introductio Sectio I. 6. §. 5-6. p. Vö: KANT:Az erkölcsök metafizikája 333. p.

[213] „*Interim etiam hoc jus, ne in contradictionem cum ratione veniat, debet inniti juri naturae. Ideo ratio proxima juris positivi, (ratio existentiae) in hac, vel illa societate, ejusque circumstantiis; suprema vero, et remota, (ratio ‚possibilitatis) sita est in ratione, jure naturae.*" Institutiones Tomus I. Introductio Sectio I. 6. §. 6. p. vö:FRIVALDSZKY János 300 p. BÓDIG Mátyás: Természetjog és jogpozitivizmus, in: Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből 1999. Szerk: Szabó Miklós (Miskolc, Bíbor Kiadó 1999.) 3-16. o. és LÁNCZI András: Demokrácia és politikatudomány Budapest Aula 2000. 132. o. és Kristian KÜHL: „Naturrecht und positives Rechts in Kants Rechtsphilosophie" In Rechtspozitivismus und Wertbezug des Rechts [ARSP-Beiheft, 37] szerk. Ralf. Dreier (Stuttgart: Franz Steiner Verlag 1990) 75-93. p.

[214] „*Quod itaque societas, aut ejus repraesentans pro jure statuit, tantum eatenus est jus, quatenus juri naturae non repugnat.*" Institutiones Tomus I. Introductio Sectio I. 6. §. 6. p.

bizonyos emberekre vonatkozik. Továbbá a természetjog egyedülálló (*unicum*), örök (*aeternum*) és megváltoztathatatlan (*immutabile*), még annak ellenére is ilyen, hogy a természetjog egyedi felfogása miatt különféle változatai ismeretesek – állapítja meg Szibenliszt. Ezzel szemben a pozitív jog a változó körülmények miatt – amelyeket mindig figyelembe kell vennie – különféle (*diversum*), megváltoztatható (*mutabile*), valamint időleges (*temporarium*).[215] Szibenliszt természetjoga tehát olyan, a tiszta észen alapuló jogelvek és jogintézmények kidolgozására irányul, amelyek az empirikus, térben és időben változó tételes jogi normákon túlmutatnak.

Szibenliszt a természetjogi elvek felkutatásán és leírásán felül azonban ezen elveknek a gyakorlatban megnyilvánuló hasznosíthatóságára is nagy hangsúlyt fektet, és ezzel együtt a helyes pozitív jog mibenlétére is választ keres.[216] Így fogalmaz: „Mivel pedig mi azt szeretnénk, hogy a természetjog gyakorlati tudomány legyen, ezért nem az elméleti, hanem a gyakorlati gondolkodáson keresztül érhetünk el eredményeket."[217] „A természetjog mibenlétének a gyakorlatban is hasznosítható feltárásához az szükséges hogy az emberi természetet és legalapvetőbb viszonylatát, a társadalmat ne csak elvont részleteiben vizsgáljuk, hanem ezeket konkrét elemeiben, a legspeciálisabb viszonyaiban is vizsgálat tárgyává tegyük, mindezt pedig kizárólag az ésszerű gondolkodásra alapozva tudjuk megtenni".[218]

Következésképp Szibenliszt az egyes jogintézményeket két szempontból, mégpedig elvont és konkrét jelleggel is tárgyalja. Ennek eredményeképpen s a Zeiller-Egger-féle koncepciót követve a természetjogot egyfelől úgy vizsgálja, mint társadalmon kívüli természetjogot (*jus extrasociale*), melyben a jogintézményeket az ember társas kapcsolataitól, társadalomban betöltött szerepétől függetlenül, attól elvonatkoztatva tárgyalja. Másfelől pedig úgy is elemzi, mint társadalmi

---

[215] „*Jus naturale esse universale, necessarium; e contra positivum particulare et hypotheticum, cum tantum pro certis hominibus is specialibus conjunctionibus sub determinatis circumstantiis latum sit. 3io. Jus naturae esse unicum, aeternum, immutabile, etsi individualis ejusdem cognitio diversa sit; e contra positivum jam propter circumstantias mutabiles, quas semper rescpicere debet, diversum, mutabile, et temporarium.* " Institutiones Tomus I. Introductio Sectio I. 6. §. 6. p.

[216] Vö: HORKAY Hörcher Ferenc: Mit jelent a pragmatikus természetjog fogalma? In: Natura Iuris Természetjogtan, jogpozitivizmus, magyar jogelmélet. Prudentia Iuris 17. Szerk.: SZABÓ Miklós. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002. 73. p.

[217] „*Et quia hoc volumus, ut jus naturae sit scientia practica; ideo non per theoreticam, sed practicam rationem potest in effectum deduci.*" Institutiones Tomus I.. Introductio Sectio I. 10. §. 11. p.

[218] „*Ut denique ad homines adplicari possit, debet jam in sua abstractissima parte ad minus naturam hominum, et eorumque unversalem relationem (socialitatem), in magis concreta vero parte plane speciales relationes respicere, in quibus homines existere, sola ratione cogitari possunt.*" Tomus I. Introductio Secio I. 41. §. 44. p.

természetjogot (*jus sociale*), ahol a jogintézményeket azon kölcsönhatás fényében értelmezi, amely a társadalom és annak tagjai között érvényesül.[219] Ebben a kettős aspektusban a racionális természetjog egyik alapvető jellemvonása tükröződik, amely az egyén eredeti, társadalmon kívüli létét valló individualista beállítottságával – a korábban fókuszban álló erős közösségi tudat mellett – felmutatja és egyben rávilágít az egyén autonómiájának fontosságára is.[220]

3.3.2. A természetjog elhatárolása az etikától

Samuel Pufendorf munkásságát követően, de még inkább Christian Thomasius *Fundamenta juris naturae et gentium* 1705-ben megjelent műve óta, aki e művében élesen elhatárolta a jogot az erkölcstől,[221] már nem volt kérdéses a két fogalom természetének különbsége. A továbbiakban minden természetjogi szerző arra törekszik, hogy e különbséget minél világosabban kimutassa. Szibenliszt a természetjog etikától való elhatárolása során – a kanti felfogásnak megfelelően – formális, gyakorlati észből merített alapelveket használ.[222] E módszer alkalmazásában látja a jogbölcselet haladását,[223] hiszen véleménye szerint ezáltal sikerül elhatárolni a természetjog-tant a többi tudománytól, és meghatározni a jog és a jogi kötelezettség fogalmát. A kanti elv felállítása emelte tehát a természetjog-tant az igazi tudományok méltóságára – állapítja meg Szibenliszt.[224] Erre utal az a kijelentése is, amely szerint a jogok és kötelezettségek objektív elve valamennyi olyan karakterrel rendelkezik, amelyeken a legfőbb elvnek alapulnia kell. Így ez elsősorban formális elv (*principium formale*), melyet Szibenliszt azzal magyaráz, hogy az ésszerű gondolkodásmódból származik.[225] Szerzőnk tehát egy formális alapelvből kiindulva igyekszik levezetni

[219] Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 13. §. 19. p., valamint SZABÓ Imre. 43-44. p.
[220] Vö: KECSKÉS Pál: Természetjog. Magyar Szemle 38. évf. 5. szám. (1940. május) 323. p., Julius STONE 84-88 pp., ahol az individuális szabad akarat természetjogi ideálként történő felfogásáról értekezik.
[221] HORVÁTH Barna: A jogelmélet vázlata. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő, 2004. 214. p. és POKOL Béla: Közelítések a természetjoghoz. In: Natura Iuris Természetjogtan, jogpozitvizmus, magyar jogelmélet. Prudentia Iuris 17. Szerk.: SZABÓ Miklós. Bíbor Kiadó Miskolc, 2002. 96-97. pp.
[222] Vö: Allen D. ROSEN 12. p.
[223] Vö: SZABÓ Imre. 107. p."
[224] „*tale principium objectivum, per quod ad dignitatem verae scientiae elevetur. Hoc unice juxta judicium Cantianorum per formale (ex forma purae rationis haustum) principium obtineri potuit.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 41. §. 44. p.
[225] „*Statutum principium objectivum jurium, et officiorum omnes, quibus supremum principium instructum esse debet, proprietates, seu characteres habet. Est 1mo. formale. Quia ex forma rationis […] derivatur."* Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I.16. §. 17. p.

azokat a további elveket, amelyek kellőképpen bizonyítják, hogy a természetjogot az erkölcstantól elkülönült önálló tudománynak kell tekintenünk. Ez a formális elv pedig a következő axiómákat foglalja magába:

- Kerülj minden ellentmondást!
- Saját céljainkat szabadon követjük, és el is érjük.

Ebben a kettős, és egymással összeegyeztetendő elvben a jog azon egyetemes jellemvonása mutatkozik meg, ami nélkül nem lennénk képesek saját cselekedeteinket minden ember szabadságához igazítani. Ez az az elv, – állítja Szibenliszt – amely elvezet minket annak a felismeréséhez, hogy bár a jog és az erkölcs tanai a gyakorlati filozófia részei, és mindkettő egyetemes és szükségszerű elveket állít fel, mégis a jogok és jogi kötelezettségek objektív elve semmilyen lényegi egyezést nem mutat a hozzá igen közel álló tudománnyal, az etikával.[226]

E formális elvre alapozó technika kifejtése előtt már a természetjog etikától való leválasztására irányul Szibenliszt néhány oldallal korábban megfogalmazott abbéli törekvése is, hogy az erkölcsi és a jogi törvényeket egymástól elhatárolja. Az erkölcsi törvények (*leges morales*) – melyek azt határozzák meg, hogy az ember számára mit szabad és mit szükséges tenni – nézete szerint felfoghatók szoros és tág értelemben is. *A szoros értelemben vett erkölcsi törvények* nemcsak a külső, hanem a belsőleg megnyilvánuló cselekedetekre is vonatkoznak, melyeket erénybeli törvényeknek (*virtutis leges*) is nevez. A külső cselekedetek legalitása tekintetében beszél *tág értelemben vett erkölcsi törvényekről*, amelyek kizárólag olyan külső cselekedetekre vonatkozhatnak, amelyek törvényesek, és mint ilyenek, valójában a jogi törvényeket (*juridicae leges*) jelentik.[227] A jogi törvényeknek, mint láttuk, mindig a természetjogi elvekkel összeegyeztethetőnek kell lenniük; ezen az alapon értelmezi *a*

---

[226] „*Est 1mo formale. Quia ex forma rationis, quae est: vita omnem contradictionem, derivatur. Ratio enim praecipit, ut fines nostros libere persequamur, et consequamur. 2do. […] sine qua [formula] actiones nostrae cum libertate omnium conciliari nequeunt. […] est igitur hoc principium universale, et cum ex practica ratione immediate deductum sit, actionesque singulares respiciat, est etiam practicum. 3io. Est domesticum. Quia etsi juris, et morum doctrina sint partes philosophiae practicae, necessaria et universalia principia statuentis […] tamen principium objectivum jurium, et officiorum juris nullam identitatem habere cum principio affinis scientiae, (Ethicae) sequenti §pho sufficienter commonstrabitur.* ” Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I.17. §. 18. p.

[227] „*hinc leges morales, quae determinant, quid homini liceat, et oporteat facere, et quidem, si non tantum ad actiones externas, sed etiam internas referantur, sunt stricto morales, seu virtutis leges; si vero ad solas actiones externas, earumque legalitatem, sunt sensu lato morales, seu juridicae leges.* ” Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I.15. §. 16. p.

jogi törvényeket tág értelemben vett erkölcsi törvényeknek. Szibenliszt szerint a gyakorlati ésszerűség egyfelől egy erkölcsi, másfelől pedig egy jogi törvényhozói jogkört feltételez, mely jogkörök egymástól kölcsönösen elkülönítve függetlenek, azonban abban mégiscsak megegyeznek, hogy a saját célját követő ember biztonságának megteremtésére irányulnak.[228]

A következőkben a jogtant hat szempont szerint különíti el az erkölcstantól, Zeiller gondolatait is belefoglalva.[229] Ezek szerint:

- Amíg az erkölcstan azon az objektív alapelven alapul, mely szerint az értelmes lényeket (*entia rationalia*) célként kell felfogni, vagyis az embernek azt a célt kell megjelenítenie, hogy erkölcsös legyen, addig a jogtudomány elve szerint az emberre nem tekinthetünk úgy, mint valami cél elérésére szánt eszközre, akit saját döntésén alapuló céljai elérése szempontjából kellene vizsgálni.[230]
- Az erkölcsi törvény arra kötelez minket, hogy társas életet éljük. Egy olyan társadalom létrehozását irányozza elő, amelyben mind az emberi értelem, mind pedig az erkölcsi tevékenységi kör kiteljesedhet. Ezzel szemben a jogi törvény nem előírja, hanem már előfeltételezi a társadalom létrehozását, – azaz, hogy akár szabad megegyezés útján, akár esetlegesen társadalmat hoztunk létre.[231]
- Az erkölcsi törvények tárgyát nemcsak külső, hanem a belsőnkben megnyilvánuló cselekedetek is képezik, hiszen mindig a jó szándékot és azt vizsgálja, hogy a cselekmény méltó volt-e az erkölcsi normához. A jogi törvények tárgya viszont csakis külső cselekmények lehetnek, hiszen belső cselekményei tekintetében senki sem kényszeríthető. A kikényszeríthetőség pedig mint láttuk, nem az erkölcs, hanem a jog

[228] „*Sub his respectibus practica ratio est moralis, et juridica legislatoria potestas, quae potestates a se invicem penitus independentes sunt, sed ultimo in eo conveniunt, quod viam, quae hominem ad suum finem ducit, securam reddant.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 15. §. 17. p.
[229] Vö.: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 11-12. §§. 14-18. pp.
[230] „*Nam 1mo. Ethica ex hoc principio objectivo procedit: entia rationalia, ceu fines, sunt tractanda; scientia juris autem ex hoc: homines non sunt, tamquam media, pro nostris arbitrariis finibus tractandi.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 17. §. 18. p.
[231] „*2do. Lex juridica non praecipit socialitatem, sed jam praesupponit, nos vel libero consensu, vel casu in socialitatem venisse; lex ethica vero obligat nos ad socialitatem, in qua ratio humana evolvitur, et moralis activitatis sphaera ampliatur.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 17. §. 18-19. pp.

fogalmához kapcsolódik, mint a jogi normák betartására irányuló egyik lehetséges eszköz. Míg a jogi törvény célja a jogkövető magatartás tanúsítására irányul, addig az erénybeli törvény minden cselekménynél az erkölcsiséget vizsgálja. Így az erkölcsi törvények csakis az igazságérzetből fakadó kötelezettségen alapulnak, amelyeknek nem egy kényszer alkalmazhatósága miatt engedelmeskedünk, hanem az erkölcsi törvény megfontolása folytán.[232]

- Az erkölcstan hatóköre valamennyi cselekményre kiterjed, míg a jog csak azokra a cselekményekre vonatkozik, amelyek mások jogait sérthetik.[233]
- Az etika kizárólag kötelezettségeket ír elő, ezért is nevezik a kötelezettség tanának. A jogtudomány viszont alapvetően a jogokra, valamint csak olyan kötelezettségekre vonatkozik, amelyekre az emberek a jog alapján kényszeríthetők.[234]
- Az etika arra ösztönöz minket, hogy kötelezettségeinket belső motiváción alapulva teljesítsük, és arra tanít, hogy az ember, aki egyben érzéki, tapasztalati lényként hajlik az erkölcstelen cselekedetre, racionális lényként mégis az erkölcsi törvénynek megfelelően cselekedjék. A jog tudása viszont arra késztet minket, hogy a negatív dolgok tekintetében a kényszer kilátásba helyezésével féken tartsuk érzékeken nyugvó hajlamainkat. [235]

---

[232] „*3io. Ethicae legis objectum sunt non tantum externae actiones, sed etiam internae, quia semper bona voluntas requiritur, ut actio habeat morale meritum: legis juridicae vero objectum sunt solum actiones externae; cum ad internas nemo cogi possit. Et ideo lex juridica contentatur legali conformatione, seu bona voluntate, seu ex metu coactionis, aut inclinatione ad socialitatem, aut quocunque demum ex stimulo promanante; hinc finis hujus est, ut homines justi sint, inter quos socialitas, et legalis libertatis usu persistat. At lex virtutis exigit penes omnes actiones moralitatem; proinde etiam penes officia justitiae, ut ea non ex metu coactionis, sed ex aestimatio legis adimpleamus; hinc finis hujus, ut homines moraliter boni sint.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Secito I. 17. §. 19. p. és Vö. Kant eszmefuttatását az erkölcsi és a jogi törvényhozás közti különbségről: KANT: Az erkölcsök metafizikája. 312-313. pp.

[233] „*4to. Ethica ad omnes actiones extenditur; jus vero tantum ad eas, quae alienis juribus nocere possent.* " Institutiones. Tomus I. Introductio Secio I. 17. §. 19. p. Vö: KANT: Az erkölcsök metafizikája 313. p.

[234] „*Ethica tantum officia proponit, ideo etiam officiorum doctrina vocatur: jus vero principaliter jura, et solum talia officia exponit, ad quae homines jure cogi possunt.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Secio I. 17 §. 19. p.

[235] „*6to. Ethica stimulat nos ad officia observanda per interna motiva praecipiens, ut homo, qui qua sensuale ens proclivis esset aliter agere, qua rationale ens propter legem moralem moraliter agat: Jurisscientia vero obligat nos per malum, cohibens sensualem inclinationem, h. e. per coactionem.* Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 17. §. 20. p.*Ex dictis jam intelligitur, legislationis ethicae majorem esse sphaeram, quam juridicae,*

Az etikai törvényhozás szférája tehát a jognál jóval nagyobb területet ölel fel, mégis a jogi szféra prioritást követel magának, amit azzal magyaráz Szibenliszt, hogy ritkán szokott előfordulni, hogy valaki szabadon és önként erkölcsösen cselekszik.[236] Vagyis ahol az erkölcsi törvény nem hat, ott jogi eszközöket kell alkalmazni.

A természetjog etikától való elhatárolását a szerző még azzal egészíti ki, hogy az etikai elvek azokra is vonatkoznak, akik a társadalomtól elszigetelten élnek. Ezek szerint tehát mind a társadalomban, mind pedig az emberi közösségtől magányosan élő emberek alanyai az erkölcstannak. A természetjog viszont azokra vonatkozik, akik társadalomban élnek. Továbbá az erkölcsi törvények az erények iránti szeretetet igyekeznek az emberekbe beültetni, míg a természetjog a jogosra törekszik, arra, hogy életünket a jogi törvényeknek megfelelően szervezzük meg, melyek betartása nélkül az emberek együttélése valamint a velünk született, és szerzett jogok békés és szabad élvezete nem lehetséges.[237]

A fenti szempontok, amelyeket Szibenliszt Kant után a jogtan erkölcstantól való elhatárolásánál alkalmazott, követésre találtak közvetlen tanszéki utódánál Virozsil Antalnál,[238] és e következtetések továbbvitelét fedezhetjük fel Pauler Tivadarnál is,[239] aki – mint már említettem –Virozsil Antalt váltotta a pesti egyetem természetjogi tanszékén.

Ezen túl, ha összehasonlítjuk Szibenliszt természetjogi institúcióit akár az elődMartini, akár utód Virozsil természetjogi műveivel, akkor azt láthatjuk, hogy Szibenliszt rendszere az erkölcstan körébe tartozó kérdésekkel – a jogtantól való elhatárolást kivéve – külön nem foglalkozik. Ezzel is jelezve azt, hogy a jogbölcselet önálló tudományág, így nem tartalmazhat részletességgel olyan ismereteket, melyek más tudományághoz tartoznak. Mind Martini, mind Virozsil Antal természetjogi

---

haec tamen primas sibi vindicat, quia fieri nequit, ut quis libere, adeoque moraliter agat, " Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 17. §. 20. p.

[236] *Ex dictis jam intelligitur, legislationis ethicae majorem esse sphaeram, quam juridicae, haec tamen primas sibi vindicat, quia fieri nequit, ut quis libere, adeoque moraliter agat,* " Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 17. §. 20. p. Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 17. §. 20. p.

[237] „*Ethicae debemus principia, quae pro iis quoque valent, qui procul ab omni humano consortio solitariam vitam vivunt. Jus naturae tantum ad eos homines dirigitur, qui communionis vinculo cum aliis hominibus conjuncti sunt. Ethica virtutis amorem hominum animis implantare, […] Jus naturae contentatur justitia, i.e. vita ad juris leges composita, sine quarum custodia homines coëxistere, et juribus sive connatis, sive acquisitis quiete, et libere uti nequeunt.* " Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio II. 20. §. 25. p.

[238] VIROZSIL: Jus naturae privatum 20. §. 206-207. pp. PAULER Tivadar: Bevezetés az észjogtanba. 20-25. §§. 13-14. pp.

[239] PAULER Tivadar: Bevezetés az észjogtanba. 20-25. §§. 13-14. pp.

tankönyveiben ugyanis sokszor találkozhatunk etikai jellegű fejtegetésekkel. Martini például hosszan elemzi az ember Istennel és önmagával szembeni kötelességeit, melyek olyan teológiai és erkölcsi kérdéseket feszegetnek, mint istentagadás, az isteni gondviselés tagadása, bálványimádás, istenszeretet, bizalom stb.,[240] illetve a rossz indulatok megfékezése, önismeret-vizsgálat, valamint különféle emberi tulajdonságok akkurátus fogalmi meghatározása, mint munka, virtus, takarékosság, becsület, jó hírnév.[241] Ugyanilyen részletességgel vizsgálja az ember másokkal szembeni kötelességeit, mint segítségnyújtás, felebaráti szeretet, könyörületesség, barát-ellenség, hála-hálátlanság fogalma stb.[242] Ez utóbbiak közül néhánnyal kapcsolatban Szibenlisztnél is olvashatunk paragrafusokat. Ezeket azonban egy később tárgyalandó részben, a veleszületett jogokkal párhuzamba állítva egészen más szempontból értékeli, főleg annak tudatosítására, hogy a jogokkal kötelezettségek is járnak.[243]

Virozsil Antal *Jus naturae privatum* című művében több fejezeten keresztül tárgyalja az emberi természetet és annak erkölcsi vonatkozásait, az emberi cselekményeket egyszerre vizsgálja erkölcsi és jogi szempontból is.[244] Az *Epitome juris naturae* című jogbölcseleti művében pedig az előbbi kötetben is felvázolt témákat ismételten erkölcsi szempontú megvilágításban is tárgyalja.[245]

A természetjog önállóságának hangsúlyozása megköveteli azt is, hogy a további rokon tudományoktól, így a politikától, a jogtudománynak a pozitív joggal foglalkozó egyes ágaitól, a pozitív jogbölcselettől, és végül a történettudománytól is jól el legyen határolva. Ennek tesz eleget Szibenliszt Mihály, hogy majd ezek az elhatárolások szinte kötelező jelleggel kapjanak helyet utódai természetjogi munkáiban.[246]

---

[240] Martini közel 30 oldalon keresztül foglalkozik vallástani kérdésekkel. Vö: DIENES Sámuel: Báró Martini Természeti törvényéről való állításainak magyarázatja. Bécs, 1792. (a továbbiakban:MARTINI-DIENES) 6-27. §§. 1-30. pp.

[241] MARTINI-DIENES 29-63.§§.28-53. pp.

[242] MARTINI-DIENES 54-72. §§. 63-82. pp.

[243] „ *De officiis hominum connatis*." Institutiones Tomus I. Caput II. 55-68. §§. 64-75. pp.

[244] „*De natura hominis morali, ejusque fine ac destinatione"* Caput I. I-VIII. §§. 1-28. pp. „*De actuum humanorum natura, et summo moralitatis eorumdem principio*" Caput II. IX-XI. §§. 28-50. pp. „*De obligatione, et lege naturali morali"* Caput III. XII-XVI. §§. 51-70. pp. „*De actum humanorum moralitate, et imputatione*" Caput IV. XVII- XIX. §§. 71-76. pp. In: VIROZSIL: Jus naturae privatum.

[245] Hominis natura, finis et destinatio. 1-6. §§. 1-6 pp. In: Virozsil Antal: Epitome juris naturae.

[246] VIROZSIL: Epitome juris naturae 13.§. 13-16. pp. és Jus naturae privatum 19-23. §§. 205-219. pp. és PAULER Tivadar: Bevezetés az észjogtanba 20-30. §§. 13-20. pp. valamint Institutiones Tomus I. Introductio Sectio II. 21. §. 25-26. pp.

3.3.3. A természetjog rendszere Szibenliszt felfogásában

Szibenliszt természetjogi rendszere sajátosan értelmezett szisztémát követ, eltér mind Martini, mind pedig Zeiller-Egger osztályozásától. A természetjog felosztásakor lényegében azt a – Zeillernél is alkalmazott – hagyományos elvet követi, amelyet a természetjogi katedratudomány alakított ki.[247] Ennek megfelelően a természetjogot *társadalmon kívüli jogra* (*Jus extrasociale*) és *társadalmi jogra* (*Jus sociale*) osztja. Zeillerhez hasonlóan azonban ő sem hagyhatja figyelmen kívül a jog újabb, kanti tipizálását sem, amely a jogot *magán-* és *közjogra* tagolja.[248] Az új irányzathoz alkalmazkodva a hagyományos rendszer keretébe illeszti bele a jog magán- és közjogra történő csoportosítását, e technikai megoldás során – ahogy az majd az alábbiakban kitűnik – eltér a Zeiller-féle koncepciótól.

A szibenliszti rendszerezés kiindulópontja a jog társadalommal való szoros összefüggése, melyet a legfőbb rendezőelvnek tekint. Érvelése szerint a természetjog általában olyan jogokra és kötelezettségekre terjed ki, amelyek az embereket egymás közti viszonylatukban a tiszta ész jegyében illetnek meg. A leginkább egyetemes emberi viszony pedig az emberek társas együttélése (*socialitas*), hiszen ez az a közeg, ahol az emberek cselekményeikkel egymásra hatnak. E nélkül a viszony nélkül semmiféle jog létezéséről nem beszélhetnénk.[249]

A társadalmi létet feltételezve az embereket két szempontból vizsgálja, egyfelől úgy, mint akik a társadalomtól elvonatkoztatva, másfelől pedig társadalmi viszonyukra való tekintettel léteznek.

A *Jus extrasociale* címszó alatt Szibenliszt olyan jogok és kötelezettségek összességét tárgyalja, amely az embereket a társadalomra való tekintet nélkül, pusztán a tiszta ész alapján illetik meg,[250] s amely jogok és kötelezettségek az állam hatáskörén

---

[247] Vö.: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 13. §. 19-20. pp. és SZABÓ Imre 94. p.

[248] KANT: Az erkölcsök metafizikája. 339. p.

[249] „*Cum jus naturale generatim talia jura, et officia juris proponenda habeat, quae hominibus juxta eorumdem relationes sola ratione competere intelliguntur […] Maxime universalis relatio est societas, seu status, in quo libera externa activitas in alterius activitatem influit vel influere potest. Interim sine hac relatione nullum jus existere potest.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio II. 18. §. 21. p.

[250] A természetjog 18. századi német interpretálásában az ember természetéből fakadó természetes jogok az embert a maga természeti állapotában, vagyis a társadalmon kívül illetik meg. A társadalomban ezzel szemben mindenkinek a rendi hovatartozás szerinti pozitív jogai és kötelezettségei vannak. SÓLYOM László: A személyiségi jogok elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1983. (a továbbiakban SÓLYOM László) 52. p.

kívül eső autonóm szférában nyilvánulnak meg. Szibenliszt rendszerében a társadalmon kívüli természetjog alanyai alapvetően a természetes személyként az egyes emberek (*singulares homines*), morális személyként pedig az emberek közösségei, mint a családok (*familiae*) és a nemzetek (*gentes*). Ennek megfelelően a társadalmon kívüli természetjog három alany köré szerveződik, melynek alapján beszél Szibenliszt az egyes ember jogáról (*jus singulorum*), a család jogáról (*jus familiae*) és a nemzetek jogáról (*jus gentium*).

Az egyes emberre és a családokra úgy tekint, mint akiket ebből az aspektusból nézve egyfajta belső szférába tartozó jogok illetnek, melyeket természetjogi magánjognak nevez (*jus naturae privatum*). De a társadalomtól elvonatkoztatva kizárólag ugyanilyen magánjogi karakterrel bíró jogok illetik meg az egyes nemzeteket is,[251] melynél fogva ezek Szibenliszt rendszerében ugyanúgy a társadalmon kívüli természetjog alanyai lesznek, mint az egyes emberek.

Ezekre az alanyokra tulajdonképpen mintegy társadalmon kívüli helyzetben lévőkre tekint, így azt a közeget, amelyből szemléli őket a természeti állapottal (*status extracivilis, seu naturalis*) azonosítja. Ez az a dimenzió, ahol az egyes embert és az egyes nemzeteket individuumként lehet szemlélni, megtisztítva minden olyan zavaró tényezőtől, amely megakadályozhatja naturalisztikus elemzésüket. Az egyes alanyok jogait és kötelezettségeit a tiszta észen alapuló megközelítéssel, természeti állapotukban lehetséges vizsgálni, ami majd kiindulópontja lehet egy mesterséges, vagyis az állami lét megalapozásának.[252]

Az egyes ember mellett a nemzetek természeti állapotban lévő alanyisága még Grotiust megelőzően a spanyol természetjogi iskolára, név szerint Francisco Suárez-re vezethető vissza, aki „a természeti állapot tanát az államok nemzetközi közösségére alkalmazta”.[253] Ezt a Grotius által is vallott nézetet követi Szibenliszt, amikor a

---

[251] *„At supposita socialitate cogitari possunt homines, vel vivere sine societate, vel in societate; hinc divisio juris naturae in extrasociale, et sociale. Illud est complexus jurium, et officiorum hominibus sine societate viventibus sola ratione competentium. Iterum extra societatem vivunt vel singulares homines, vel Civitates; hinc jus naturale extrasociale abit in jus singularium, familiarum, quod utrumque, (si per hoc jus familiare internum subintelligatur), venit nomine juris naturae privati; quia in hoc subjectum jurium habet tantum privatum characterem, et Civitatum, seu Gentium.*” Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio II. 18. §. 22. p. Vö.: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 13. §. 19-20. pp.

[252] FRIVALDSZKY János 236-237. pp.

[253] FRIVALDSZKY János 210. p.

nemzetközi jog tárgyalását Martinitől eltérően[254] nem a zömmel közjogi szempontú *Jus sociale* címszó alatt tartja indokoltnak kifejteni, hanem *Jus extrasociale* részbe helyezi, annak ellenére, hogy Martini a *jus gentium* témakört az államtanát kifejtő *Positiones de iure civitatis* részben tárgyalja. Ezzel a felfogással részben a Zeiller-Egger-féle természetjogi tagoláshoz közelít, amely a nemzeteket szintúgy a társadalmon kívüli természetjog alanyai között tartja számon,[255] azonban a rájuk vonatkozó ismeretek tárgyalását, vagyis a *jus gentium* témakörét a magán- és közjogi résztől elhatároltan kezeli.[256]

A természetjog másik része a *társadalmi természetjog* (*jus sociale*), amely olyan jogokat és kötelezettségeket foglal magába, melyek az embereket, mint állammá szerveződött társadalomban élőket illeti meg. Ennélfogva Martinitől és Zeillertől eltérően itt foglalkozik a *societas* alapvető szabályainak ismertetésével, mellyel Martini a természetjog általános felvázolásakor, Zeiller pedig a magánjog keretében foglalkozik.[257] A szibenliszti értelmezésben viszont ezekre úgy kell tekintenünk, mint az állami *societas* előképeire, ami a *Jus sociale* részbe helyezését indokolja. Továbbá ugyanilyen eltérés, hogy a *societas* általános szabályait követően szintén a *jus sociale* részbe helyezi azokat a speciális szabályokat is, melyek az alapvető társas formációkat jellemzik. Ennek során Szibenliszt hangsúlyozza, hogy a *jus sociale* alatt csak olyan társadalmakat ért, melyek természettől fogva adottak, és melyek az emberi faj létezéséhez nélkülözhetetlenek. Ilyennek tekinti a természeti állapotból kilépő és az állam keretein belül élő családot valamint a naturális státuszukat feladó nemzetek által alkotott állami közösséget, melyeket nélkülözhetetlenségük folytán egyetemes jellegű

[254]Martini felosztása szerint a *ius sociale* alá a *ius civitatis* és a *ius gentium* tartozik, így Positiones de jure civitatis című művének II. részét a *ius gentium* tárgyalásának szenteli. MARTINI: Positiones de jure civitatis Caput II. XLV. §. 17. p. ahol a természetjogi jogtudomány felosztásáról szól.
[255] Vö.: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 13-14 §§. 19-21. pp.
[256] „*Juris igitur quorum quatuor, aut, quoniam jura privata extrasocialia et socialia in idem membrum conjunguntur, tribus summis partibus constat: jure naturali privato, jure civitatis, et jure gentium.* ” ZIELLER-EGGER: Jus privatum naturae 13-14. §§. 19-20. pp.
[257] MARTINI: De lege naturali positiones Caput XXIV. 220-230. pp. és ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 145-154. §§.174-185. pp.

(*universales*) társas kapcsolatoknak nevez.[258] Az ebbe a körbe tartozó jogok közjogi jegyekkel bírnak, ezért a társadalmi jogot más néven közjognak is nevezi.[259]

Szibenliszt nem osztja azok álláspontját, akik a család és az állam mellett az egyházakat is a társadalmi jog alá sorolják. Ennek indokát abban látja, hogy az egyházak sajátos, általában a világi társadalmaktól eltérő jelleggel, saját maguk számára tételezett szabályokkal rendelkeznek.[260]

Az *extrasociale-sociale* kategória-pár értelmezéséhez szükség van az államon kívüli lét, az úgynevezett *természeti állapot* (*status naturalis*) lényegének megvilágítására. A 16. századtól kezdett háttérbe szorulni az az organikus államfelfogás, mely a hatalom isteni eredetére hivatkozott. Helyette a 17-18. századtól a kontraktualista elméletek kerültek előtérbe.[261] Ekkortól már nemcsak a teológia utalt egy államot megelőző helyzetre, amelyet idilli, bűnbeesés előtti kegyelmi állapotként lehetett jellemezni, hanem egy ilyen helyzet feltételezését a Grotius óta szekularizálódó racionalista bölcselet is központi témájává tette. Ennek következtében, a keresztény teológia kegyelmi állapotát felváltotta a természeti állapot kifejezés. Hobbesnak köszönhetően pedig a természeti állapotra való hivatkozás a szerződéselméletek kiindulópontjaként nélkülözhetetlen elemévé vált a természetjogi gondolkodásnak, s a természeti állapotról számos feltevés született.[262]

A természeti állapot leírása azáltal, hogy bemutatja azt az állapotot, amelyben a jog naturalisztikus állapotában illeti meg az embereket, eredetileg azt a célt szolgálta, hogy igazolni lehessen „az egyén elsőbbségét a civil társadalommal szemben", és hogy kifejezésre jusson az az elv, mely hirdeti, hogy „a civil társadalom […] összes joga azokból a jogokból származtatható, amelyek eredetileg az egyénhez tartoztak." [263]

---

[258] „*Hoc, seu sociale est complexus jurium, et officiorum juris hominibus in societate viventibus competentium. Nos respicimus tantum naturales societates, seu tales, quae ad existentiam, et securam duratiorem generis humani sunt necessariae, et ideo universales vocantur.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio II. 18. §. 22. p.

[259] „*hinc divisio juris naturae socialis in familiare, et civile, quod vocatur etiam jus publicum; cum in eo subjectum habeat characterem publicum.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio II. 18. §. 22. p.

[260] „*Aliqui propter recognitam necessitatem religionis ad promovendam moralitatem addunt his societatibus Ecclesiam. Interim, cum haec relatio propriam, a communibus profanis societatibus recedentem, seu positivam naturam habeat, hanc societatem exmittimus ex jure naturali.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio II. 18. §. 22. p

[261] HUORANSZKY Ferenc 124-125. pp.

[262] Leo STRAUSS: Természetjog és történelem. Fordította Lánczi András. Pallas Stúdió – Attraktor Kft. 1999. (a továbbiakban: Leo STRAUSS: Természetjog és történelem) 133. p.

[263] Leo STRAUSS: Természetjog és történelem 132. p.

Szibenliszt a természeti állapotot – annak antik felfogására hivatkozva – úgy jellemzi, mint egy államon kívüli (*extracivilis*) helyzetet, melyben az embereket olyasféle viszonyrendszer jellemezte, melynek alapján őket individuális jogok és kötelezettségek illették meg.[264]

A természeti állapot feltételezését azzal is indokolja, hogy az állami lét emberek által konstruált viszony, ezért szükséges, hogy ezt egy másik állapot előzze meg, ami minden emberi tény nélkül, kizárólag a természettől fogva létezik.[265] Az államhatalom előtti állapotra tehát Szibenliszt sem úgy tekint, mint egy kronológiai viszonylatban létező történelmi tényre, az *extracivilis* állapotot inkább logikai kiindulópontként, a normatív igazolás eszközeként írja le, s valójában azt a döntéshelyzetet modellezi, ami egy állam létrehozásához, intézményrendszerének kialakításához vezet.[266]

Szibenliszt a természeti állapotról vallott különféle elképzeléseket – Zeiller-Egger nyomán – négy elméletbe sűrítetten vázolja fel:

- Az egyik feltevés szerint a természeti állapot úgy fogható fel, mint ami nem az ember akaratlagos ténykedésének következtében létezett. Így ezen az emberek olyan viszonyát kell érteni, amely nélkülöz minden saját jogon alapuló, tevőleges akaratot. E felfogás szerint ez a helyzet az úgynevezett eredeti, kezdetleges természeti állapot, a béke állapota (*originarius, primitivus status naturalis, status pacis*).[267]
- Egy másik feltevés szerint nem lehet minden tevőleges, saját jogon nyugvó akaratlagos cselekedetet kizárni ebből az állapotból, tehát szerződéseket kötnek ebben a helyzetben is, de mégis kizárható ebből az állapotból valamennyi társas kapcsolat (*socialis conjunctio*). A természeti állapotnak ezt a felfogását nevezik Szibenliszt szerint szerzett,

[264] „*Status [naturae] sensu lato, ut apud Romanos significabat quamlibet relationem hominis, vi cujus ipsi pecularia jura, et officia competunt, […]* "Institutiones. Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. §. 23. p.
[265] „*Nam civilis status in Civitate est possibilis, debuit proinde hunc alter praecedere, in quo homo adhuc non erat civis, seu naturalis, ut pote, qui sine facto hominis a natura praesto est.*" Institutiones. Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. §. 23. p.
[266] Vö: HUORANSZKY Ferenc 129.p.
[267] „*1mo. Sumitur, ut status naturalis oppositus statui arbitrario, proin per eundem intelligitur universalis relatio hominis ad hominem praesciendo ab omnibus arbitrariis, pecularia jura fundantibus, factis, (originarius, primitivus status naturalis.*" Institutiones. Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. §. 23. p. ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 15. §. 22-23. pp.

hipotetikus, de mégis társadalmon kívüli természeti állapotnak (*acquisitus hypotheticus, sed tamen extrasocialis status naturalis*).[268]

- A harmadik elképzelés szerint a természeti állapotban az emberek velük született jogaik mellett szerzett jogokkal is rendelkeznek, beleértve ebbe a családok társas kapcsolatát jellemző jogokat, viszont nem tartoznak ide azok a jogok, amelyek az állam társas viszonyát jellemzik. Ez voltaképpen a családoknak még államba nem szerveződött társas kapcsolatát jelenti, ami állami viszonyon kívüli természeti állapotnak (*extracivilis status naturalis*) nevezhető.[269]
- A negyedik elgondolás a természeti állapot alatt az államok olyan egymás közti kölcsönös kapcsolatát érti, mint amilyen a független, természeti állapotban lévő emberek között létezik, ahol miként az egyes emberek, úgy az államok sincsenek semmiféle közös, egymás között felállított jognak, hatalomnak alávetve. Ez a nemzetek természeti állapota (*status naturalis Gentium*).[270]

Szibenliszt a társadalmon kívül állapotot mindenképpen egy olyan helyzetnek tekinti, amelyben a szabad, független egyének képesek saját akaratunkon alapuló döntéseket meghozni, hiszen csak ilyen képességekkel rendelkezve lehet döntést hozni, konszenzusra jutni egy állammá szerveződő társadalom kialakítására. E viszonyrendszer tükröződését, objektív realitását véli felfedezni abban a szituációban, ami a nemzetközi relációban az egyes szuverén államokat jellemzi. A természeti állapotnak ilyen értelemben tehát már objektív realitása is van. Az ilyen állapotban az egyes emberek és az egyes államok egymástól függetlenek, szabadok, egyenlők, racionális gondolkodás jellemzi őket, ami feltételezi, hogy képesek önálló akaratot megfogalmazni és döntést hozni. Semmiféle egymás között kölcsönösen elismert

---

[268] „*2do. Ita sumitur, ut non excludantur quidem omnes arbitrariae, pecularia jura fundantes, actiones, e. g. pacta; attamen excludantur omnes sociales conjuctiones, (acquisitus hypotheticus, sed tamen extrasocialis status naturalis.* " Institutiones. Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. §. 23-24. pp. ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 15. §. 22-23. pp.

[269] „*3tio. Notio status naturalis eo extenditur, ut per eundem homines non tantum cum connatis, et acquisitis juribus, sed etiam in sociali familiarum conjunctione existentes repraesententur, excluso tamen civili nexu, (extra civilis status naturalis*" Institutiones. Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. §. 24. p. ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 15. §. 22-23. pp.

[270] „*Denique 4to. sub eodem intelligitur mutua relatio Civitatum, quaetenus haec ita; ac independens naturalis homo, nulli communi, inter illas jus determinanti, potestati subsunt (status naturalis Gentium)*" Institutiones. Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. §. 24. p. ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 15. §. 22-23. pp.

hatalomnak nincsenek tehát alávetve, és döntésüknek tevőlegesen is érvényt tudnak szerezni. Ezen a koncepción alapul tehát a *jus extrasociale* és *jus sociale* közötti Szibenliszt által meghatározott különbségtétel, s a természeti állapotnak e szibenliszti elgondolása alapozza meg azokat a jogokat és kötelezettségeket, melyeket a „*Jus extrasociale*" fejezetcím alatt tárgyal.

A szibenliszti természeti állapotról vallott felfogásban az általa már korábban is alkalmazott „létező" és „lehetséges" fogalompár jelenik meg[271] azáltal, hogy a természeti állapotot egyfelől hipotetikusnak, másfelől viszont objektív realitáson alapulónak is tekinti. Ennek a szemléletnek nem felelnek meg az első és második pontban leírt nézetek. Az első feltételezésről Szibenliszt kijelenti, hogy ilyen állapot nem is létezhetett, hiszen az embernek saját létfenntartása érdekében eszközökre van szüksége, melyeket csak tevőlegesen képes megszerezni.[272] A második feltevés szerinti természeti állapotról megállapítja, hogy az nem lehetett tartós, ugyanis az emberi faj a legalapvetőbb társas kapcsolata (*socialis conjunctio*), a család nélkül nem szaporodhat.[273] A harmadik pontban bemutatott elképzelés szerinti természeti állapotot tekinti a „lehetséges" körébe tartozónak, vagyis az ilyen állapot hipotetikus, elképzelhető. Ez azonban Szibenliszt szerint egy bizonytalan állapotot jelent, hiszen ott, ahol az egyes ember biztonsága bizonytalan, a semmilyen vagy csak csekély jelentőséggel bíró esemény is a fenyegetettség gyanúját kelti, aminek következtében – de elsődlegesen az ilyen helyzet kiküszöbölésére – speciális megelőzésként agresszió támad. Az agresszió pedig további agressziót szül, így az ellenségeskedés bosszúba torkollik.[274]

Szibenliszt természeti állapotról vallott alapfeltevése ezúttal is Kant elképzelését követi, aki a természeti állapotot alapjában véve fikcióként, észbeli konstrukcióként képzeli el. Azonban Kant is elismeri, hogy vannak bizonyos

---

[271] Szibenliszt a természetjog és a pozitív jog kapcsán alkalmazza a „*ratio existentiae"* és a „*ratio possibilitatis*" fogalmakat. Lásd: Institutiones. Tomus I. Introductio. Sectio I. 6. §. 5-6. pp. és az értekezés 2. 1. 3. 1. fejezetét „A természetjog mibenléte a pozitív jog viszonylatában" címmel.

[272] „*Ex his primus nunquam exstitit; quia homo ad sustentationem sui indiget vitae mediis, quae factis acquiruntur*" Institutiones. Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. §. 24. p.

[273] „*secundus non est durabilis; cum absque familiae societate genus humanum non propagetur*:" Institutiones. Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. §. 24. p.

[274] „*tertius non est securus; quia in statu, in quo singulus de securitate sollicitus esse debet, etiam nihil, aut parum singificantes eventus suspicionem, et metum imminentis laesionis excitant, ad quam antevertendam prima aggressio sub specie praeventionis, formatur, cui alter ex convictione innocentiae suae jure resistit, et sic semel inchoatae hostilitates utrinque in vindictam abeunt.*" Institutiones. Tomus I. Introductio. Sectio II. 19. §. 24. p.

szituációk, amelyeket ténylegesen is a természeti állapot jellemez. Ilyennek tartja például az állam előtti állapotban lévő társadalmi alakulatokat, ahol törvényes jogrend megalapítása még nem történt meg, vagy összeomlott, illetve az államközi szférát, tehát nemzetközi teret, amelyben a természeti állapot uralkodik.[275]

A természeti állapot tehát Szibenliszt esetében is a Hobbes által elképzelt változathoz közelít, ahol közhatalom hiányában a harc állapota uralkodik, [276] ettől azonban annyiban mégis eltér, hogy ezt – a kanti nézeteknek megfelelően – nem tekinti a teljes jogtalanság állapotának, és ezzel osztja Martini valamint Zeiller és Egger véleményét.[277] Kant ugyanis a természeti állapotban bizonyos természetes jogok meglétét feltételezi, melyek érvényesülése mindaddig bizonytalan, amíg nincs egy e jogokat garantálni képes állami főhatalom.[278]

Szibenliszt szerint a természeti állapot negyedik pontban bemutatott leírásának – mely a természeti állapoton a különálló államok kölcsönös viszonyát érti – egyedülálló módon realitása is van. Erre alapozza Szibenliszt – a *Jus extrasociale* részbe sorolt fejezetek közé illesztetve – a *jus gentium*, vagyis a nemzetközi jog tárgyalását.

Gyakorlati jellegénél fogva a szibenliszti rendszerben a természetjog tárgyát tehát egyfelől a természetjogi magánjog (*jus naturale privatum*) és a természetjogi nemzetközi jog (*jus naturale gentium*) képezheti, mint ami az általános felfogás szerinti államon kívüli állapotot (*extracivilis*) tükrözi. Másfelől pedig, mivel a természetjog az ész joga (*jus rationis*), és az ésszerűség a civil társadalmakat is jellemzi, felöleli a civil társadalmi állapotot (*civilis nexus*) leíró úgynevezett társadalmi jogot (*jus sociale)*.[279] A természetjog ilyen tagolása pedig már abba az irányba mutat,

---

[275] KANT: Az örök béke, fordította Babits Mihály, Európa Könyvkiadó Budapest, 1985. (a továbbiakban: KANT: Az örök béke) 25. p., Allan D. ROSEN 9. p. és HIMFY 113. p., aki szintén Rosen művére utal, BAYER József 159-160. pp.

[276] Thomas HOBBES: Leviatán. Budapest. Kossuth, 1999. (a továbbiakban: HOBBES: Leviatán) 166-170. pp. és 205-208. pp., valamint HEGYI Szabolcs: A szerződéselméletek közös vonásai. In: Államélet, A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet. Szerk.: BÓDIG Mátyás és GYŐRFI Tamás. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2002. (a továbbiakban: HEGYI Szabolcs) 142. p.

[277] Vö. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput I. 2-10. pp. és ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 193-196. §§. 227-233. pp. ZEILLER-EGGER 1. 193.-196. §§. 245-250. pp. (ZEILLER- EGGER 2. 1-2. §§. 1-2. pp.)

[278] HIMFY 114. és KANT: Az erkölcsök metafizikája. 411-412. pp.

[279] „*Vi harum distinctionum videri potest, quod tantum jus naturale privatum (18. §.), et gentium pro objecto habeat statum naturae; cum per eundem communiter extracivilis status intelligatur. Interim per jus naturae jus*

amely a jogrendszert majd következetesen két alapvető jogágra, magánjogra és közjogra osztja.

A *jus extrasociale* középpontjában – magánjogi jellegét tükrözve – az individuum, az egyéni szabadság, az autonómia áll, mely e jog alanyait, az egyes embert és az egyes nemzeteket jellemzi.[280] A *jus extrasociale* az alanyok közötti jogegyenlőségre épül, hiszen egyetlen jogalanynak sem lehet a másik felett hatalma. Ez a szabadság az alanyokat, mint természeti állapotban lévőket illeti meg.

Bár Szibenliszt a katedratudomány által felállított *extrasociale* és *sociale* fogalmakat használja, maga is vallja Kant azon nézetét, miszerint: „a természeti állapottal […] nem a társadalmi, hanem a polgári állapotot állítjuk szembe; mert a társadalmi állapotban, meglehet, van társadalom, csakhogy ez nem polgári társadalom (amely nyilvános törvényekkel biztosítja az Enyémet és a Tiédet); ennélfogva a jogot az előbbiben magánjognak nevezzük."[281] Ennek tudatában nevezi Szibenliszt a természeti állapotot *extracivilis* állapotnak, mellyel szemben, a *civilis nexus* áll.

Továbbá a szibenliszti társadalmon kívüli jogban, mint láttuk, szintén van társas kapcsolat, ezért is foglalkozik ebben a körben az egyéneken kívül a családdal és a nemzetekkel. Azonban ezeket nem egy polgári társadalom viszonylatában vizsgálja, ebben a viszonyban az állami főhatalom nem jelenik meg. Ezzel szemben a *jus sociale* kifejezetten az állami főhatalom kérdéseit elemzi, az egyént, és a családot a polgári létben megillető jogai és kötelezettségei viszonylatában tárgyalja. E jogok és kötelezettségek egyik pólusán az egyén, illetve a család áll a főhatalomnak alávetett szerepben. Erre utal az is, hogy míg a *jus extrasociale* fejezetben Szibenliszt az egyes emberről, mint személyről (*personae physicae*), és ez alapján pedig a közösségről, mint erkölcsi személyről (*personae morales*) beszél, akik képesek arra, hogy maguk számára célokat fogalmazzanak meg és ezeket szabadon kövessék,[282] addig a *jus sociale* fejezetben az egyes emberre az alattvaló (*subditus*) kifejezést használja. Itt tehát az alanyok az államhatalomhoz képest alárendelt viszonyban helyezkednek el.

---

rationis intelligitur, et ratio ita pro statu civili, sicut pro naturali jura determinat; ideo jus naturale non solum ad statum extracivilem est restrictum. " Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio II. 19. §. 24-25. pp.

[280] Vö: HORVÁTH Attila: A magyar magánjog történetének alapjai. Gondolat Kiadó. Budapest, 2006. (a továbbiakban: HORVÁTH Attila: A magyar magánjog történetének alapjai) 19. p.

[281] KANT: Az erkölcsök metafizikája. 339. p.

[282] „*Persona est ens rationale, quod sibi fines praefigere, et eos libere persequi potest […]*" Institutiones. Tomus I. Introductio. Sectio. I. 2. §.

Összegzésképpen elmondható, hogy Szibenliszt a jogot, amellett, hogy magán- és közjogra osztja, formailag viszont még mindig a régtől fogva bevett *extrasociale-sociale* kifejezéshez ragaszkodik. Az institúciók ilyen formájú tagolása első pillantásra azt a gyanút kelti, mintha szerzőnk azokhoz a természetjogászokhoz tartozna, akik alaptalannak találják a közjog-magánjog közötti felosztást.[283] Ez azonban – mint láthattuk – nem így van. Noha Szibenliszt rendező elve – Pauler Tivadar szavaival élve – „az egyes részek elrendezése tekintetében nehézséget okoz",[284] mégis egy olyan dogmatikai szisztematizálást tükröz, amely igyekszik megfelelni annak a tagolódásnak is, ami a jogrendszeren belül a 17-18. században következett be.[285] Ezen túl pedig figyelemmel van a természetjog jelentős részét képező nemzetközi jogi elvek, ismeretek rendszerbe történő betagolására is.

3.4. Az ember veleszületett és szerzett jogai

Szibenliszt egy Zeillernél is alkalmazott, másik szempontú csoportosítás szerint a jogokat – tartozzanak azok akár társadalmon kívüli, akár a társadalmi jogok kategóriájába – abszolút és hipotetikus jogokra osztja. Abszolútnak (*jus absolutum*) azokat a jogosultságokat jelenti, melyeknek megléte semmilyen tényhez nem köthető, így ezek lesznek a velünk született jogok (*jura connata*). A hipotetikus jog (*jus hypotheticum*) kifejezés alatt olyan jogokat ért, amelyek valakit bizonyos megelőző tények alapján, vagyis feltételhez kötötten illetnek meg, így ez a szerzett jogok (*jura acquisita*) kategóriájába sorolhatóak,[286] mely jogok párba állítása ugyancsak a kanti koncepció átvételét jelenti.[287]

Ezt a tipizálást Szibenliszt szerint abból a szempontból célszerű választani, ha az emberekre egyfelől individuumként kívánunk tekinteni, mint akik egy civil társadalmon kívüli állapotban léteznének, másfelől szociális lényként is szemléljük

[283]Ilyennek tekinti Pauler Tivadar Haller természetjogi felfogását, aki „a magán és közjog közötti különbséget alaptalannak állítja, a jog összes körét *társadalmonkívüli* és *társadalmira,* ezt pedig szolgálati és társasági jogra osztja." Majd később megjegyzi, hogy: „A *társaságkívüliség* és *társaság* közötti különbséget, mások is, a nélkül, hogy Haller nézeteiben osztozkodnának, felosztási elvül fogadták el, de innen az egyes részek elrendezésére nézve több nehézségek származnak". PAULER Tivadar: Bevezetés az észjogtanban. 9. p. 5. lábjegyzet.
[284] PAULER Tivadar: Bevezetés az észjogban 9. p.
[285] HORVÁTH Attila: A magyar magánjog történetének alapjai. 15. p.
[286] Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput I. 42. §. 46. p. és ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 39.§. 54-55. p.
[287] KANT: Az erkölcsök metafizikája 333. p.

őket, akik társadalomba szerveződve gyakorolják jogaikat és kötelezettségeiket.[288] Az ember jogainak tiszteletben tartása leginkább a magánjogi intézmények kifejtésekor kerül előtérbe, ezért a velünk született és szerzett jogok részletes magyarázatát a *Jus extrasociale* részbe illeszti bele.[289]

Szibenliszt ezek bemutatásakor rögtön az elején leszögezi: „A tiszta ész alapján […] beláttuk, hogy bármely ember lehet jogok alanya."[290] Kant nyomán és az erre épülő német természetjogi irányvonalnak megfelelően[291] vallja, hogy az embert természeti állapotában kezdetleges, vagyis a természettől fogva adott jogok (*jura primitiva*), valamint szerzett jogok (*jura acquisita*) egyaránt megilletik. Az előbbi jogokat úgy is lehet jellemezni, mint velünk született (*connata*), abszolút (*absoluta*) és egyetemes jogok (*universalia*), melyek az egyszerre érzéki és racionális természettel bíró ember számára a természettől fogva megengedettek (*concessa*), létükhöz semmiféle előzetes tény nem szükséges, mégis az emberi lét nélkülük ellehetetlenülne.[292] Ezzel szemben a szerzett jogok más úton nyert járulékos (*adventitia*), hipotetikus (*hypothetica*) és részleges (*particularia*) jogoknak tekinthetők, amennyiben ezek lényege meghatározott tényeken alapul, és nem mindenkit illet meg, hanem csak azokat, akik e jogok eléréséhez szükséges tényeket kifejtették.[293]

---

[288] „*Denique tam jus extrasociale, quam sociale dividitur in absolutum, et hypotheticum, prout extra societatem, vel in societate viventes cum juribus absque ullo facto, vel nonnisi praecedente quodam facto intelligibilibus considerantur.*" Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio II. 19. §. 22. p.

[289] Ezzel Szibenliszt ahhoz a nézethez csatlakozik, amely megalapozza azt a későbbi, különösen a német jogban tükröződő felfogást, amely a személyiségi jogot – aminek pedig előzménye a természetjogban kidolgozott „veleszületett jogok" kategóriája – a jogfilozófia köréből a polgári jogi intézmények közé emeli. SÓLYOM László 11. és 46. pp.

[290] „*Sola ratione (§§. 4. 5. et 13.) agnovimus, quemlibet hominem esse subjectum jurium.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput I. 42. §. 46. p.

[291] A 18. és még 19. század elején is vallott német természetjog szerint „a természetes jogok az embert a maga természeti állapotában illetik meg, vagyis a társadalmon kívül. A társadalomban ezzel szemben mindenkinek a maga rendi hovatartozása szerint járó pozitív jogai és kötelezettségei vannak." […] Ez tükröződik az osztrák polgári jogi kodifikációban is. A Galíciában 1786-ban hatályba lépett, személyi joggal foglalkozó része a „veleszületett jogokkal" (28-31. §§.) szembe állítja a szerzett jogokat (ezek között az előjogokat is), amelyek alapján az emberek közötti különbség „elkerülhetetlen, sőt szükséges" (32. §.) SÓLYOM László 56. p.

[292] „[…] *hinc vel sunt primitiva, vel acquisita, prout homini in originario, primitivo, vel acquisito statu naturali (§. 19.) competunt. Illa vocantur etiam connata, absoluta, universalia, sunt enim ab ipsa natura homini, ceu enti sensualitate, et ratione praedito, concessa, nullo facto praecedenti, et sine his homines tamquam personae in terra, communi domicilio, degere non possent.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput I. 42. §. 46. p.

[293] „*Haec adventitia, hypothetica, particularia; quia horum ratio in factis quibusdam posita est, et neque omnibus, sed solum tale factum ponentibus competere possunt.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput I. 42. §. 46-47. pp.

Valamennyi velünk született jogot vissza lehet vezetni egy elsődleges, legfőbb jogra – vallja Kant után[294] Szibenliszt is, – ami nem más, mint az ember személyiségi joga (*jus personalitatis*), melyen a jogok alanyaként megjelenő, racionális és szabadságát megőrző, arra igényt tartó ember méltóságát kell érteni. Ez mindazon cselekedet szabad kifejtésére irányul, ami nem zavarja meg az emberek társas együttélését.[295]

A személyiségi jog az első és a legfőbb jog, mivel ebből származik valamennyi emberi jog. Ez minden embert különbség nélkül megillet, s az emberek egymáshoz viszonyítva, e lényegi természetük alapján egyenlőnek tekintendők.[296]

A kiválósága és elsődlegessége alapján egyedülálló személyiségi jog három különböző irányba hat, nevezetesen: a személy önfenntartására (*jus personalis subsistentiae*), személyes szabadságára (*personalis libertatis*) és személyes egyenlőségére irányuló jogokban (*personalis aequalitatis*) nyilvánul meg.

A személyiségi jogból származó velünk született jogokat Szibenliszt materiális jogoknak (*jura materialia*) is nevezi, mivel ezek bizonyos tárgyakra vannak tekintettel. E jogok két egyetemesen elismert szempont szerint csoportosíthatók, melyek a személyek (*personae*) és a dolgok (*res*). Ebből nyilvánvaló, hogy a személyi jog, illetve a dologi jog körébe tartozó velünk született jogok kategóriáiról lehet beszélni.[297]

---

[294] KANT: Az erkölcsök metafizikája 333. p.

[295] „*Omnia jura connata […] ad primum, supremumque reduci possunt. […] Hoc primum supremumque jus, seu primitivum per eminentiam, est jus personalitatis, h. e. jus dignitatem entis rationalis, et liberi conservandi, tuendique, seu praetendendi, ut homo tamquam subjectum jurium aestimetur: vel etiam libertas ad omnes actiones, quibus socialitas personarum non turbatur.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput I. 43. §. 47. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 40. §. 55. p. Vö.:"A szabadság (függetlenség másnak a kényszerítő önkényétől) […] ez a fent említett egyetlen, eredeti, minden embert ember volta miatt megillető jog. – A velünk született egyenlőség, vagyis az a függetlenség, hogy senkit se kötelezhessenek mások többre, mint amennyire a maga részéről ő is kötelezheti a többieket;" KANT: Az erkölcsök metafizikája, A jogtan általános felosztása 333. p.

[296] „*Hoc primum supremumque jus, seu primitivum per eminentiam, est jus personalitatis, h. e. jus dignitatem entis ratonalis, et liberi conservandi, tuendique, seu praetendendi, ut homo tamquam subjectum jurium aestimetur: vel etiam libertas ad omnes actiones, quibus socialitas personarum non turbatur. Quamvi autem eminenter primitivum jus tantum unicum esse possit, potest tamen in jus personalis subsistentiae, personalis libertatis et personalis aequalitatis resolvi*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput I. 43. §. 47. p.

[297] „*Alia jura connata ex jure personalitatis fluentia materialia dicta; cum certum objectum (materiam) respiciant, […] Considerato hoc universo detegimus duo principalia objecta: Personas, et res.[…] Hinc patet divisio jurium connatorum materialium in personarum, quae personam et rerum jura quae rem pro objecto habent.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput I. 44. §. 49. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 42. §. 58. p.

A személyi jog körébe tartozó személyiségi jogot tovább bontva Szibenliszt megkülönböztet saját személyünkre vonatkozó (*jura prorpriae personae*), illetve más személyekre vonatkozó jogokat (*jura alienarum personarum*). A saját személyünkre vonatkozó jogok közül az első helyen a függetlenség joga (*jus independentiae*) áll, aminek folytán nem kell elismernünk semmilyen idegen hatalmat önmagunk felett.[298] Ez tehát a más személy vagy személyek kényszerítő hatalma alóli mentességet jelenti. A függetlenség jogának velünk született jellegét az adja Szibenliszt szerint, hogy ez bármiféle tény kifejtése nélkül, automatikusan megillet minket. Ezzel ellentétben a főhatalom joga (*jus imperii*) csakis szerzett jog lehet, hiszen megszerzéséhez szükség van valamilyen tényre, ami általában kifejezett vagy hallgatólagosan létrejött szerződésen alapul és melynek értelmében az emberek lemondanak függetlenségi jogukról, következésképpen más hatalma alá helyezik magukat − hangsúlyozza Szibenliszt.[299]

A személyiségi jogból továbbá olyan jogok származnak, amelyek az ember egyes résztulajdonságaira vannak tekintettel. E résztulajdonságok egyfelől közvetlenek (*immediata*), azaz természettől fogva adottak, mint például az ember lelki, testi adottságai, másfelől közvetettek (*mediata*) vagyis az ember számára megengedett módon megszerezhető tulajdonságok (*jura concessa*), amiket a már természettől fogva adott testi és lelki tulajdonságok révén bárki el tud érni.

Ennek ismeretében a személyiségi alapjogból Szibenliszt további velünk született jogokat származtat, melyek a következők:

- jog a fizikai létünk fenntartására és tökéletesítésére (*jus conservandi et perficiendi corpus*);
- a lelki egészség megőrzésére és tökéletesítésére irányuló jogunk (*jus conservandi et perficiendi animum*), amiből a gondolatszabadság és a

[298] Vö: KANT: Az erkölcsök metafizikája 333-334. pp.

[299] „*[…] jura personarum subdividuntur in jura respectu propriae personae, et respectu alienarum personarum. Inter jura respectu propriae personae primum jus est […] jus independentiae, seu jus nullum alienum imperium agnoscendi; proinde immunitas ab alieno externo cogente arbitrio. Hoc jus competit cuilibet; quia affirmatio hujus juris convenit principio objectivo jurium, et juri personalitatis, negatio autem ejusdem (imperium) repugnat. Est etiam connatum; […] E contra jus imperii indiget tali facto, nempe pacto expresso, vel tacito, vi cujus juri independentiae renunciatur.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput I. 45. §. 49-50. pp. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 42. §. 58-59. pp.

vélemény-nyilvánítás szabadságának joga ered (*jus liberae cogitationis et liberae communicationis idearum*);

- a jó hírnévhez fűződő jogunk (*jus bonae aestimationis*), ami számunkra a közvetlen (*immediatum*), természettől fogva adott jó tulajdonságunk elismeréséhez való jogot jelenti; és végül
- a mások általi pozitív megítélés kiérdemlésére irányuló jogunk (*jus acquirendi positivam existimationem*), amely az előbbitől annyiban tér el, hogy ez a jog arra a közvetett tulajdonságainkra (*mediata*), vagyis szellemi és akaratbeli tökéletesedésünkre van tekintettel, ami számunkra megengedett módon elérhető, tehát csupán lehetőség.[300]

Ezek a jogok kölcsönösen megilletik az embereket, tehát a másik személyre tekintettel is gyakorolni kell, így ezek a fentebb említett, más személyekre való velünk született jogok kategóriáját is jelentik. Ebből adódóan tisztelni kell:

- más személyek fizikai épségéhez és tökéletesítéséhez (*jus alienas personas in conservatione et perfectione corporis*),
- lelki egészségéhez és tökéletesítéséhez (*in conservatione et perfectione animi*),
- jó hírnevének megőrzéséhez fűződő (*in conservatione bonae existimationis*),
- s végül más személy pozitív megítélésének kiérdemléséhez való jogát (*in acquisitione positivae existimationis*).[301]

A *dologi jogi jellegű, velünk született jogok* (*jura connata rerum*) pontosabb megértéséhez Szibenliszt szükségesnek látja annak tisztázását, hogy mit jelent egy

[300] „*Reliqua jura connata materialia, quorum objectum sunt partes personae […] estque vel immediatum, seu tale, quod a natura praesto est, ut diversae vires animi, et corporis, ac organa, quibus natura quemlibet hominem providit: vel mediatum, seu productum virium hominis, ad quod cuilibet per naturam jus concessum est. […] Si jam ex jure personalitatis mediante jure independentiae argumentemur, sequentia jura connata promanant: 1-o Jus conservandi, et perficiendi corpus; […] 2-o Jus conservandi, et perficiendi animum, […] hinc jus liberae cogitationis, et liberae communicationis idearum. – 3-io Jus bonae existimationis, quatenus per illud nihil aliud intelligitur, quam facultas ab aliis exigendi, ut abstineant ab omni manifestatione judicii, qua nobis bona proprietas, in regula a natura competens […] 4-o Jus acquirendi positivam existimationem, quae est judicium aliorum bonum de nostrae conformatione propter quasdam sive intellectus, sive voluntatis perfectiones, […]*” Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput I. 46. §. 50-51. pp. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 43. §. 59-61. pp.

[301] „*Respectu personarum alienarum jura connata materialia sunt: 1-o Jus alienas personas in conservatione, et perfectione corporis, 2-o. in conservatione, et perfectione animi, 3-io. in conservatione bonae existimationis, et 4-o. in acquisitione positivae existimationis juvandi*” Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput I. 47. §. 53. p.

dolgot használni (*re uti*), egy dolgot bírni (*rem habere*), valamint egy dolgot birtokolni (*rem possidere*). Ennek részletes kifejtése elengedhetetlen annak alátámasztására, hogy miért tekinti a tulajdonjogot szerzett jognak.

Egy dolog használatán (*re uti*) azt érti, hogy egy dolgot bármely lehetséges ésszerű módon, saját céljaink elérésére mások kizárása mellett alkalmazunk. A dolgot bírni (*rem habere*) annyit jelent, hogy a dologgal ilyen értelemben együtt vagyunk, aminek folytán fizikai lehetőség adódik arra, hogy a dolgot azzal a szándékkal bírjuk, hogy azt kizárólagosan használjuk. Ily módon a használat fizikai lehetőségéről van szó. Egy dolgot birtokolni (*rem possidere*) pedig azt jelenti, hogy azt azzal a szándékkal bírjuk, hogy kizárólagosan használjuk. Röviden ez utóbbin egy dolog kizárólagos használatának szándékát érti. Összességében Szibenliszt egy dolog használatát, bírását és birtoklását a függetlenség jogából származó velünk született dologi jognak tartja.[302]

Azonban minden jog annyit ér, amennyit érvényesíteni lehet belőle, – folytatja a gondolatmenetet Szibenliszt – ennélfogva a velünk született jogokhoz hozzátartozik e jogok gyakorlására irányuló jogunk is (*jus persequendi*). Ehhez járul még, hogy a jog gyakorlásához továbbá jogot formálhatunk azon eszközökre is, melyek képesek elhárítani a velünk született jogok gyakorlását meggátló akadályokat. A jogok gyakorlásához való jog ebből a szempontból tehát szintén velünk született jog, és aki ezzel él, annak cselekménye saját jogának megőrzésére, védelmére irányul – hangsúlyozza szerzőnk.

Az eszközök terén azonban disztingválni kell, hiszen a természeti állapotban is rendelkezésre álló eszközök két kategóriába oszthatók, melynél fogva lehetnek kényszerítő (*media coactiva*) és nem kényszerítő jellegűek (*non coactiva*). Ezzel Szibenliszt arra hívja fel figyelmünket, hogy az eszközök közül csak a nem kényszerítő jellegűek alkalmazása fogadható el jogszerűnek. A nem kényszerítő jellegű eszközök az úgynevezett biztonsághoz és a károk elhárításához való jogok (*jus securitatis et praestationis damni*) érvényesítésére szolgálnak. A biztonság ugyanis

[302] „*Re uti significat, applicare rem omni possibili ratione ad nostros fines cum exclusione aliorum: rem habere esse in tali relatione cum re, vi cujus physice possibile sit eadem exclusive ut: rem possidere rem habere cum proposito eadem exclusive utendi.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput I. 48. §. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 46. §. 63. p.

egy olyan állapot – hangzik az érvelés, amelyben jogainkat semmilyen veszély nem fenyegeti. Ez az a szituáció, ahol a biztonsághoz való jogunk érvényesül, mégpedig azon cselekvési lehetőségünkön keresztül, amely képes elhárítani egy jövőbeli jogsérelmet. Általánosságban véve tehát csakis a nem kényszerítő jellegű eszközök alkalmazhatóak jogszerűen. [303]

A velünk született jogokhoz velünk született kötelezettségek is társulnak, melyek a következők:

- a másik emberrel szembeni méltányosság kötelezettsége (*officia aequitatis*), – ez alatt azon kötelezettséget is érti, mely az emberek közti egyenlőség elismerését jelenti;
- a segítségnyújtás kötelezettsége (*juvare*);
- a másik ember iránti szeretet (*caritas*);
- az ellenséggel szembeni méltányos elbánás (*officia erga inimicum*);
- a jogsértő magatartástól való tartózkodás (*abstinentia a violatione juris*).[304]

A velünk született jogoknak két tulajdonsága van: az egyik az elidegeníthetetlenség (*inalienabilitas*), a másik az egyenlőség (*aequalitas*).[305] Ebben a tekintetben a velünk született jogok között Zeiller-Egger természetjogához hasonlóan[306] Szibenliszt is különbséget tesz a formális és materiális jogok (*formalia et materialia jura*) között. Formális jogként a személyiség jogát (*jus personalitatis*), mint valamennyi velünk született jog alapját határozza meg. Ezt akként értékeli mint az emberi lét szükségképpeni, elidegeníthetetlen velejáróját. Az ebből származó összes velünk

[303] „*Ut jura connata huiusque exposita, et ex eorum analysi prodeuntia exercere, ac exequi possimus, debet nobis jus ad media, quibus impedimenta, conservationi, exercitoque jurium connatorum obstantia, removeantur, competere, quod est jus persequendi; secus enim inutilia, et vana forent omnia jura primitiva. Hinc jus persequendi est etiam connatum jus. Qui hoc jure utitur, conservandae, tueandaeque jurium suorum sphaerae studiosus est, neque pro injusto haberi potest. Media, quibus in statu naturalis jus suum persequi licet, sunt coactiva, et non coactiva. Ad non coactiva jus securitatis, et praestationis damni refertur.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput I. 49. §. 55-56. pp. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 47-48. §§. 64-66. pp.

[304] „*Juribus correlatae sunt obligationes, et officia […]*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput II. 55-58. §§.64-66. pp. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 44. §. 61. p. és MARTINI-DIENES 54-72.§§. 63-82. pp.

[305] „*Juribus connatis a multis duae proprietates attribuuntur, nempe: inalienabilitas, et aequalitas*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput II. 53. §. 60. p.

[306] Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 40. §. lábjegyzete 56. p. és SZABÓ Imre 97. p.

született jogot pedig a materiális jogoknak tekinti, melyekre nézve lehetőség van azok elidegenítésére.[307]

A személyiségi joggal együtt említett egyenlőség jogáról (*jus aequitatis*) azt vallja, hogy az valójában nem önálló, különálló jog, hanem inkább valamennyi velünk született jog jellemzője. Ezért helyesebb az egyenlőség jogát is formális jognak tekintetni, hiszen közvetlenül az ember fogalmának lényegéhez kapcsolódik, és kifejezi valamennyi lehetséges jog formáját és ésszerűségét.[308] Az egyenlőséggel kapcsolatban azonban kijelenti, hogy azt csak elvontan lehet kezelni, mivel a jogegyenlőség eszméje csak elviekben értelmezhető, a valóságban ez a kérdés sokkal összetettebb.[309]

A velünk született jogok elvont értelmezésének alapját Szibenliszt az ember természetének formális illetve materiális jogi sajátosságában látja. Az előbbit – így a személyiség és az egyenlőség jogát – nem lehet elveszteni, míg az utóbbiak a természetnek valamilyen sajátos eseményétől, illetve a szabadságra irányuló valamilyen cselekménytől függenek, így a materiális jogok bizonyos esetekben hiányozhatnak.[310]

Láthatjuk tehát, hogy e természetjogi felfogásban a szabadság (*libertas*) és az egyenlőség (*aequalitas*) valójában képességekben (*possibilites*) realizálódik. „A szabadság e képességek jellemzésére, az egyenlőség pedig eloszlására utal."[311] A szabadság képessége szerint az egyén képes önállóan célokat kitűzni maga elé, és lehetőség szerint képes arra is, hogy döntsön e kitűzött célja eléréséhez szükséges

---

[307] „*Formale jus (personalitatis) est necessarium, inalienabile. […] E contra omne materiale jus connatum est contingens, alienabile.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput II. 53. §. 60-61. pp.

[308] „*Ideo etiam haec [jus] aequitatis non est per se subsistens jus, sed potius proprietas omnium jurium connatorum.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput II. 54. §. 62-63. pp. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 40. §. 55. p.

[309] „*De altera proprietate (aequalitate) jurium connatorum statuimus: hanc aequalitatem esse solum abstractionem, non realitatem.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput II. 54. §. 62. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 50. §. 6-70. pp. és Zeiller ABGB-hez írt kommentárját, ahol azt vallja: „ezek a jogok a maguk elvontságában és határozatlanságában, mint a tapasztalat is bizonyította, a legveszélyesebb hamis értelmezéshez adnak alkalmat." ZEILLER: Commentar über das allgemenine Bürgerliche Gesetzbuch. Wien-Triest, 1813. I. 106. p., SÓLYOM László 57. P.

[310] „*Nam abstracte considerata jura connata rationem suam habent vel in essentiali, ut jus formale, vel in communi natura hominis, ut jura materialia: primum nec perdi, nec alienari potest, posteriora supponunt peculiarem naturae eventum, vel actum libertati, si desint, quorum utrumque demonstrari debet, ne denegato alicui tale jus injusti evadamus.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Pars I. Caput II. 54. §. 62. p.

[311] HUORANSZKY Ferenc 131. p.

eszközök tekintetében. [312] Az egyenlőség pedig, mint valamennyi velünk született jog jellemzője azt fejezi ki, hogy e képesség mindannyiunkban azonos mértékben van meg.[313] Az egyenlőség tehát Szibenliszt szerint jellemzője valamennyi velünk született jognak.[314]

Az embert mind a természeti állapotban, mind pedig egy állami társulás tagjaként a velünk született jogokon túl *szerzett jogok* is megilletik. A jogszerzés folytán saját hatáskörünket bővítjük, egyidejűleg másokét korlátozzuk. Ezért a jogszerzés csakis feltételesen történhet meg – hangsúlyozza Szibenliszt. A szerzett jogokra tehát úgy kell tekintenünk, mint amelyek olyan jogosultságokat tartalmaznak, amelyek az embert valamely véghezvitt tény alapján illetik meg, ezért e jogok a hipotetikus természetjog tárgyát képezik.[315] Ilyen megfontolásból sorolja tehát ebbe a kategóriába a *tulajdonjogot,* melyet úgy definiál, mint ami egy adott dolog állagával és az abból származó egyéb hasznokkal történő, önkényes rendelkezés joga.[316] A szibenliszti tulajdon tehát nem totális értelemben értendő, miként Hobbes[317] és Locke[318] is vélik, − náluk ugyanis a tulajdon fogalmán egyaránt érteni kell az emberek saját személyükön valamint javaikon fennálló tulajdont, − hanem kizárólag egy dolog tulajdonára vonatkozik.[319]

A tulajdonjogot szerinte nem lehet velünk született jogként értelmezni, hiszen ha így tennénk, akkor bárki bármilyen dolgot önkényesen használhatna, míg ezzel

---

[312] „*Persona est ens rationale, quod sibi fines praefigere et eos libere persequi potest, proin propter se ipsum existens, breviter ens libertate praeditum*" Institutiones. Intoductio. Sectio I. 2. §. 2. p.
[313] HUORANSZKY Ferenc. 131. p.

[315] „*Aquirere jus significat, nostram juris sphaeram ampliare, et aliorum restringere. Quod, nisi velimus esse injusti, nonnisi supposito quodam facto fieri potest; hinc jura acquisita sunt, quae homini competere sola ratone intelliguntur proposito quodam facto, et systematica eorumdem expositio est objectum juris hypothetici naturalis.* " Institutiones. Tomus I. Liber I.Pars I. Caput III. 69. §. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 56. §. 76-78. pp.
[316] „*Inter jura acquisita primum est jus dominii, quod est jus exclusivum de re aliqua, hoc est, de substantia ejusdem, et consectariis pro arbitrio disponendi.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Caput III. 70. §. 76.p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 57. §. 78. p.
[317] „A tulajdonában levő dolgok közt pedig minden embernek legbecsesebb saját élete és testi épsége, s másodsoron a legtöbb embernél mindaz, ami a hitvesi szeretethez tartozik, majd meg a vagyona és létfenntartása eszközei." HOBBES: Leviatán. 30. fejezet 345. p.
[318] „A tulajdon közös neve az életnek, szabadságnak és vagyonnak" John LOCKE: Two Treatises of Government. Cambridge, 1967. 87, 123. szakasz és SÓLYOM László 96. p. Lock nézete a tulajdonjogról bővebben In: GIERKE 249. p.
[319] SÓLYOM László 95. P.

szemben a tulajdonjog alapján csakis a tulajdonost illeti meg az a jog, hogy a dolgot mindenki más kizárásával használhassa.[320]

A tulajdonjognak szerzett jogként való értelmezését Szabó Imre úgy értékeli, mintha Szibenliszt ebben a tekintetben is „feudális" választ adna. Szerinte Szibenliszt még az eredeti, Grotius által képviselt természetjogot sem merte felvállalni, ahol a tulajdonjog, ha nem is velünk született jog, de az alapjogok közé tartozik.[321]

Valójában azonban az a mód, ahogy Szibenliszt a tulajdonjogot tárgyalja – bár kétségtelenül összetett magyarázattal igyekszik alátámasztani szerzett jogként való elismerését, – mindenképpen azt jelzi, hogy a tulajdonjogot alapvető jognak tekinti. Ezt jelzi, hogy a szerzett jogok között elsőként ő is a tulajdonjogot említi meg.[322]

A tulajdonjogot, mint szerzett jogot a megszerzése szempontjából vizsgálja. Mivel a származékos szerzésmód jogszerűsége az eredeti szerzésmódban gyökerezik,[323] ezért e tekintetben az eredeti szerzésmód vizsgálatának van jelentősége. Ebből kiindulva Szibenliszt a tulajdonnak eredeti módon történő megszerzését olyan bárkit megillető jogosultságnak tekinti, mint aminek a jogcíme a személyiség jogában, konkrétan azon velünk született jogban keresendő, amely egy dolgon mások kizárása mellett fennálló használatot biztosít.[324]

Szibenliszt a tulajdonszerzés feltételei között nem beszél feudális megkötöttségről. Ennek megfelelően az eredeti tulajdonszerzésnek a szibenliszti felfogásban három feltétele van:

- *objektíve megszerezhetőség*, azaz tárgy mások jogának sérelme nélkül legyen megszerezhető;
- *szubjektíve*, azaz a szerző alanyra tekintettel történő *birtokbavétel* (*apprehensio*); illetve

---

[320] „*Jus dominii non esse connatum, sed acquisitum, patet. Nam jus dominii cum juribus connatis stat in contradictione; quia vi jurium connotatorum quilibet qualibet re externa pro arbitrio uti potest, vi juris dominii autem dominio competit jus omnes reliquos ab usu rei excludendi.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Caput III. 70. §. 76.p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 57. §. 78. p.

[321] SZABÓ Imre. 43-44. pp.

[322] „*Inter jura acquisita primum est jus dominii*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Caput III. 70. §. 76.p.

[323] „*tam ideo […] quia in originaria justa existentia derivativae acqusitionis sita est*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Caput III. 70. §. 77. p.

[324] „*Verum igitur est titulum originariae acquisitionis subjective consideratum remote in jure personalitatis, proxime vero in jure connato rebus utendi situm esse.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Caput III. 72. §. 78. p.

- ennek külső kifejeződése, *jelzése* (*signatio*).[325]

Szibenliszt magyarázata szerint a birtokbavétellel arra törekszünk, hogy kifejezzük azon akaratunkat, amely egy dolog feletti kizárólagos rendelkezésre irányul, ennek jelzésével pedig arra utalunk, hogy szándékunkban áll a dolgot tulajdonunkként bírni még akkor is, ha előfordulhat, hogy a tárgy fizikailag nincs a birtokunkban. Az eredeti tulajdonszerzés előbb említett három feltétele együttesen jelenti a foglalást (*occupatio*), vagyis egy közvetlenül megszerezhető dolog tulajdonjogra irányuló szándékos birtokbavételét és annak külső jelzését.[326]

Szibenliszt hangsúlyozza, hogy a tulajdonjog feletti vita elkerülése érdekében a legcélszerűbb, ha az emberek egymás között megegyeznek azokban az esetekben, melyekkel a tulajdonjogot jelzik (*signatio*). A vitás esetek ezért legnagyobb biztonsággal kizárólag egy államba szerveződött közösségben küszöbölhetőek ki. Ebből azonban még nem következik az, hogy a tulajdonjog eredete egy államba szerveződött közösség hatásának lenne köszönhető, mint ahogy ezt Rousseau véli,[327] Szibenliszt vele ellentétben tehát azt vallja, hogy nem az állam határozza meg a tulajdonjog jogcímét, az állam ugyanis a tulajdonjogot csak őrzi és védi.[328]

Magyarázatként Szibenliszt annak vizsgálatából indul ki, hogy vajon megillette-e a tulajdonjog az embereket a természeti állapotban is? Ennek elemzése veti fel azt a további kérdést, hogy vajon a tulajdonjog egyedül csak a tételes jogalkotásból következtethető-e ki? Szibenliszt válasza Rousseau-hoz képest – aki azt vallja, hogy „a tulajdonjog a pozitív jog által keletkezik" és addig csak birtoklásról

---

[325] Institutiones. Tomus I. Liber I. Caput.70-76. §§. 76-85. pp. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 59-62. §§. 63. p.

[326] „*Itaque tria sunt requisita originariae acquisitionis dominii: 1-um est objectivum, ut nempe objectum immediate sit acquiribile, quin aliorum jus violetur, 2-um, et 3-um est subjectivum, quia subjectum acquirens spectat, nempe apprehensio, et signatio; apprehensione incipius declarare, voluntatem nos habere de objecto disponendi cum exclusione aliorum; signatione declaramus, nos velle objectum adhuc ut proprium habere, licet jam non sit in physica possessione. Haec tria requisita originariae acquisitionis dominii simul connexa efficiunt occupationem, h. e. apprehensionem objecti immediate acquiribilis, cum intentione, per signationem declarata, illud porro ut proprium habendi. Ideo occupatio est modus originariae acquisitionis dominii.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Caput III. 73. §. 81. p.

[327] Leo STRAUSS: Természetjog és történelem. 199. p.

[328] „*Ad evitandos errores, quibus dubia dominii signa occasionem praebere solent, et ad praeveniendum litibus circa meum et tuum oriundis; bonum est, si homines inter se de signis, dominium indicantibus, conveniant. Ideo certum est, omne dubium circa talia signa nonnisi in Civitate per determinatas dispositiones tolli posse; at propterea non sequitur,, jus dominii ex effectu societatis civilis esse derivandum, societas enim civilis dominii titulum non creat, ut Rousseau erronee docuit, sed societas civilis dominium tantum conservat, et tuetur.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Caput III. 77. §. 85. p.

beszélhetünk[329] – Kant felfogásának felel meg.[330] Ennek értelmében a tulajdonjog kizárólag a tiszta ész által következtethető ki, azt nem az állam határozza meg, ezáltal feltételezhető, hogy a tulajdon már korábban, az államot megelőzően is létezett.[331]

Szibenliszt továbbá – immáron Hobbes-al egyetértőleg,[332] de Kant[333] és Fichte nyomán[334] – maga is vallja, hogy a tulajdonjog a természeti állapotban nem ismerhető fel megfelelően. Mindez nem is annyira az államnak, a legfőbb hatalom hiányának a következménye, mint inkább annak, hogy az emberek a természeti állapotban önmagukban hordozzák a rosszat, amely egyoldalú és önkényes lépésekhez vezet. A tulajdonjog kellőképpen csak az államban garantálható. Annak ellenére, hogy az államok nem képesek teljes mértékű biztonságot nyújtani, mégis az állam képes a legtökéletesebben megteremteni azt a biztonságot, amiben a tulajdonjog viszonylag sértetlenül gyakorolható [335] – véli Szibenliszt is.

3.5. Az Institutiones szerkezete

Mint láttuk Szibenliszt a természetjogot formailag társadalmon kívüli és társadalmi jogra osztotta. A természetjog elvi megalapozása után témaköreit ő is a következő alanyok köré szervezi:

- az egyén, más néven a természetes személy (*persona physica*)
- morális személyek (*personae morales*), vagyis az egyének társulásai, melyek alatt a család (*familia*) és a különféle társaságok (*societates*) mellett a nemzeteket (*gentes*) érti.

---

[329] Leo STRAUSS: Természetjog és történelem. 199. p. vö.: GIERKE 249. p.
[330] KANT: Az erkölcsök metafizikája. A jogtan első része. A magánjog 8-9. §§. 354-356. pp. vö.: GIERKE 249. P.
[331] „*Hoc sensu neque ab adversariis, si eorum doctrina accuratius examinetur, negatur. […] Non a Kant, qui ipse fatetur per Civitatem suum hominis (dominium) non determinari, supponit itaquae prius fuisse determinabile, consequenter sola ratione agnoscibile.*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Caput III. 84. §. 95. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 75. §. 96-97. pp.
[332] Vö: HOBBES: Leviatán 205-208. pp.
[333] Vö: KANT: Az erkölcsök metafizikája. A jogtan első része. A magánjog 8. §. 354. p.
[334] Filozófiai kisenciklopédia. A nyugat filozófiája és filozófusai. Kossuth Könyvkiadó/1993. (a továbbiakban: Filozófiai kisenciklopédia) 177. p.
[335] „*an in statu naturali jus dominii effective agnosceretur? Hobbes, Kant, et Fichte negant, sed ut facile conjici potest non tam ideo, quia deest Civitas, suprema potestas, quam quia homines in statu naturali indiscriminatim sibi summe malos repraesentant, quod est unilaterale, et arbitrarium suppositum. […] Denique tertio sumi potest: an jus dominii sine Civitate satis securum foret? Respondemus plene convicte cum adversariis nostris, tantum in Civitate verum, securumve dominium dari posse, quamvis etiam in Civitatibus omnimoda securitas haberi non possit;*" Institutiones. Tomus I. Liber I. Caput III. 84. §. 95-96. pp.

Ezek jogait és kötelezettségeit a fentebb már ismertetett két – magán- és közjogi – szempontból vizsgálja:

- saját maguk viszonylatában (*inter se*), amikor is úgy tekint rájuk, mint a természetjogi magánjog (*jus privatum*) alanyaira, akik egymáshoz képest mellérendelt szerepben vannak – ezért jogaikat és kötelezettségeiket a *Jus naturae extrasociale* rész alatt tárgyalja;[336]
- továbbá társadalmi helyzetük, a társadalomban betöltött szerepük alapján, – s ily módon *Jus naturae sociale* címmel összegezve, közjogi szempontból (*jus publicum*) elemzett jogaikat és kötelezettségeiket veszi górcső alá, ahol a jogviszonyokat már az alá-fölérendeltség jellemzi.

Ennélfogva a *jus extrasociale* szemszögéből a természetes személyekre, az egyes emberekre mindig a *persona* elnevezést használja, aminek jelentősége az e fogalomhoz társuló valamennyi személyt egyformán megillető egyéni szabadság és függetlenség, mint a mellérendeltség jellemzője. Hiszen mint láttuk, a személyre *ens rationale*-ként szabad akarattal rendelkező lényre tekint, aki képes maga számára célokat kitűzni és azokat szabadon követni.[337] Az egyének társulása alatt pedig ebben a relációban a családot és a nemzetet tárgyalja.

Ehhez képest a *jus sociale* megvilágításában az egyes emberre a *subditus,* azaz az alattvaló kifejezést alkalmazza, jelezve az egyénnek azt a társadalomban betöltött sajátos helyzetét, ami főleg az államhoz való viszonyában domborodik ki és alá-fölérendeltséget tükröz. Ebből adódóan az egyének társulásaként a család mellett a vizsgálat tárgya már az egyéb társaságok alapvető jellemzőire irányul, s a nemzet pedig közjogi értelemben, államként jelenik meg. A *jus extrasociale* első részében tárgyal olyan jogintézményeket, melyek a személyi jog (velünk született és szerzett jogok, bizonyos kártérítési jogintézmények bemutatása), a dologi jog (dolgok, birtok, használati jog, jogszerzés-módok, eredeti szerzésmódként a tulajdonjog, elévülés stb.)

[336] „*hinc divisio juris naturae in extrasociale, et sociale. […] Iterum extra societatem vivunt vel singulares homines, vel Civitates; hinc jus naturae extrasociale abit in jus singularium, familiarum, quod utrumque, (si per hoc jus familiare internum subintelligatur), venit homine juris naturae privati; quia in hoc subjectum jurium habet tantum privatum characterem, et Civitatum, seu Gentium. Hoc seu sociale est complexus jurium, et officiorum juris hominibus in societate viventibus competentium. […] hinc divisio juris naturae socialis in familiare, et civile, quod vocatur etiam jus publicum; cum in eo subjectum jurium habeat characterem publicum.*" Institutiones. Tomus II. Sectio II. 18. §. 21-22. pp. Vö: ZEILLER-EGGER.: Jus naturae privatum 13. §. 20. p.

[337] Institutiones, Tomus I. Introductio, Secito I. 2. §. 2. p.

valamint, kötelmi jog körébe tartoznak (a szerződések általában, majd az egyes szerződés-típusok), de itt említ meg bizonyos öröklésjogi intézményeket is (halál esetére szóló rendelkezések.)[338]

A következőkben tér ki a családi identitás magyarázatára s röviden ismerteti a család természeti állapotban megillető jogait. Viszonylag terjedelmes részt szán a nemzetközi jogi (*jus gentium*) intézmények tárgyalásának, ahol a nemzetek jogairól és kötelezettségeiről, államközi szerződésekről, illetve a diplomácia körébe tartozó intézményekről szól. A második részben foglalkozik azokkal az eszközökkel, melyek az egyes jogok gyakorlásához szükségesek, így az egyén és a család viszonylatában beszél a jogkövető magatartást elősegítő kényszerítő eszközökről, a büntetés jogáról, a jogsértések megelőzéséhez szükséges eszközök között a jogos önvédelem jogáról. A nemzetek tekintetében a háború viselésének, a hadi egyezségek, a fegyverszünet, a békeszerződések kérdéseit tárgyalja. – Itt kell megjegyezni, hogy a szibenliszti felfogás ezen a ponton mutatja azt a Zeiller-Egger-féle természetjogi rendszerhez képest viszonyított jelentős eltérést, amelyre korábban utaltam. A különbség abból adódik, ami a természetjog korábbi rendszerezése szerinti *jus extrasociale* és *sociale* részre bontása valamint az újabb típusú *jus privatum* és *jus publicum*-ra történő felosztás között feszül és akkor jelentkezik, amikor a két rendszert összhangba kívánjuk hozni.

A zeilleri elgondolás szintén utal a természetjog társadalmon kívüli és társadalmi felosztására, ahol a társadalmon kívüli természetjog alanyai itt is az egyes emberek, a családok és a nemzetek, a társadalmi természetjog pedig az államban élő családokra és az államra vonatkozó jogokat foglalja magába. Ezt a felosztást azonban a továbbiakban már nem követi, amennyiben a *jus privatum* és *jus publicum* kategorizálásra tér át, amelynek viszont már nem része a *jus gentium* tárgyalása, azt ugyanis a természetjog önálló, harmadik részének tekinti. Nála tehát a *jus publicum* körébe egyfelől az individuumként szemlélt egyes embert megillető, társadalmon kívüli magánjogokként aposztrofált veleszületett és szerzett jogok (*jura privata extrasocialia, a) innata, b) adquisita*), másfelől a családban élő egyéneket megillető

[338] Öröklésjogi alapfogalmakat ismertet részletesen az öröklésen alapuló trónutódlás tárgyalásakor. Institutiones Tomus II. Pars II. Caput II. XIX. fejezet. Az államhatalom megszerzésének módjai. 312-329. pp.

társadalmi jogok tartoznak (*jura privata socialia membrorum familiae*). Így magánjogi természetük révén a *jus privatum* keretén belül tárgyalja az egyéb, Szibenliszt esetében is a magánjoghoz sorolt intézmények mellett a társaságra (*societas*) és annak alaptípusára, a családi közösségre (*familia*) vonatkozó általános szabályokat, melyeket viszont Szibenliszt – szintén akceptálható indokok alapján – majd a *Jus sociale* részbe csoportosít át.[339] Ebben a tekintetben zeilleri elképzelés még inkább a Martini-féle gondolatok mentén halad, ahol ezek a témakörök az etikai témák mellett magánjogi intézményeket tárgyaló általános természetjog részét képezik, s mint láttuk, a *De lege naturali positiones* címszónál olvashatók.

Visszatérve Szibenliszt rendszeréhez, szerzőnk a *Jus sociale* részben foglalkozik teljes részletességgel a családdal – az egyének legalapvetőbb társulásával – kapcsolatos ismeretekkel, továbbá itt kapnak helyet az egyes társaságokra vonatkozó általános szabályok is, melyek elméletileg az államra, mint *maxima societas*-ra is érvényesek.

Az institúciók *Jus sociale* kötetének legterjedelmesebb részét azonban az államra, mint a legmagasabb szintű társas formációra vonatkozó nézetei töltik ki, melyek a későbbi tudományrendszeren belül az általános államtan területét ölelik fel. Ennek megfelelően foglalkozik az állam fogalmával, céljával, kialakulásával, feladatával, az államhatalom gyakorlásának módozataival, az államhatalom gyakorlójának és az alattvalóknak a jogaival valamint kötelezettségeivel. Az államról vallott általános ismérvek után tér ki részletesebben az államot megillető egyes felségjogok tárgyalására, mint az államhatalom legjellemzőbb tulajdonságára. Ezt követi az egyes állam és kormányzási formák előnyeinek és hátrányainak bemutatása, melyhez kapcsolva szól az egyes államok közötti szerződésen alapuló szövetségekről, ahol már nem a *jus gentium*-ra jellemző *jus fortioris* a jellemező, hanem egy közös

[339] „*Hinc plerumque jus naturae in extrasociale et sociale dividitur. […] Hoc modo jus naturae extrasociale in jus singulorum hominum familiarumque et gentium inter se, sociale vero in jus familiae et civitatis abit. […] Hoc respectu naturae jus imprimis in privatum et publicum dilabitur. […] Privatum jus tractat I.) jura extrasocialia, et quidem a) originaria (innata), […] b) derivata (acquisita) […]; II) jura privata socialia membrorum familiae. Jus publicum expendit I) juridicam relationem (socialem) membrorum civitatis, proinde a) summum imperantem inter et ei subjectos, b) civium privatorum inter se: jus naturale civitatis; II) relationem juridicam (extrasocialem) civitatum inter se: jus naturale civitatum seu gentium. Juris igitur quorum quatuor, aut, quoniam jura privata extrasocialia et socialia in idem membrum conjunguntur, tribus summis partibus constat: jure naturali privato, jure civitatis, et jure gentium.* ” ZIELLER-EGGER: Jus privatum naturae 13-14. §§. 19-20. pp.

főhatalom által kontrollált jogrendnek kell érvényesülnie. Végezetül az államhatalom megszerzésének és megszűnésének módjait tárgyalja.

Az, hogy az állam eszméjével, jogkörével, funkcióival ilyen terjedelmes részben foglalkozik, nem véletlen, hiszen az a meggyőződés, hogy a jogtudomány elmélete ne csak a római jog tanaiban gyökerező magánjogon alapuljon, hanem figyelmét a közjogi kérdésekre is fordítsa, a 16. századtól kezdve egyre elfogadottabb és kívánatosabb volt.[340] Annak ellenére, hogy korábban az államot más tudományágak, úgymint a filozófia, teológia is vizsgálták, az államnak *societas*-ként mint jogintézményként való tárgyalása a jogtudománynak szintén az egyik központi témájává vált.[341] Fontosságát az is meghatározta, hogy meg kellett felelnie azon követelménynek, hogy az állami élet számára olyan ismereteket összegezzen és közvetítsen, amelyek megalapozzák az állam működtetéséhez szükséges tárgyi és személyi feltételeket. Az abszolút monarchiák központosító szándékának alátámasztásaként szükség volt az új koncentrált államgépezet működtetésére és jól felkészült szakembergárda kiképzésére. Ezt a célt szolgálta a jogi oktatás átszervezése, melynek következtében az állam irányításával kapcsolatos tudományos tantételek a természetjog keretébe ágyazódtak bele.

3.6. Összegzés

Szibenliszt Mihály természetjogi koncepciója a hivatalos elvárásoknak megfelelően teljesítette mindazon igényeket, amelyek egy korabeli egyetemi tananyag írásba foglalásával kapcsolatban megfogalmazódtak. Martini állításait alapul véve tolmácsolja azokat a legújabb fejleményeket is, melyek a bécsi egyetem jogi fakultásán már meghonosodtak. Az új, kantiánus szellemiségnek teret adó, Zeiller és Egger professzorok által megszerkesztett természetjogi felfogást képviselte. Institutiói megírásánál Szibenliszt elődei módszerét követte annyiban, hogy bemutatja a korábbi elképzeléseket, majd ezekből építkezve, s az általa helyesnek tartott nézeteket megtartva, a túlhaladottakat viszont kritikai szemmel vizsgálva vagy egyenesen kiiktatva fogalmazza meg saját koncepcióját. Természetjogról vallott felfogását a kanti

[340] PAULER Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. 278. p.
[341] SAMU Mihály: Hatalom-elmélet különös tekintettel az államra. Korona Kiadó. Budapest, 2000. (a továbbiakban: SAMU Mihály: Hatalom-elmélet) 14. p.

szellemiségű absztrakt racionalizmus jellemzi, amennyiben ő is bizonyos alaptételekből pusztán a racionális gondolkodás talaján igyekszik olyan következtetéseket levonni, amelyek egyetemes jelleggel alkalmazhatóak egy adott jogviszony elemzésére. Ebben Martini röviden megfogalmazott és magyarázatra szoruló tételei kiváló kiinduló pontot jelentettek. Ezekre aztán az említett szelektív technikával az újabb, korszerűbb elméleteket is rá tudta építeni. Az újabb irányvonal körvonalazásában tartalmi szempontból tehát a Zeiller-Egger-féle, kanti szellemiséget tükröző természetjog volt Szibenliszt számára irányadó, amit igyekezett sajátos módon természetjogi rendszerébe iktatni.

A fenti módszer alkalmazása érhető tetten a természetjog mibenlétének bemutatásakor. Martini természet-fogalomból kiindulva jut el az emberi természeten alapuló természetjoghoz, azonban ezen a ponton törés következik be a Martini-vonal végig vitelében. A természetjog lényegét ugyanis nem az emberi természet tulajdonságaira, annak részletes, még Virozsil Antalnál is több paragrafust kitevő etikai jellegű vizsgálatára alapozza, hanem az absztrakt racionalizmus elvének megfelelően magából a tiszta észből vezeti le. Szibenliszt ennek során Kant elméletét követi, hiszen a természetjog megragadása szerinte is a racionális vizsgálatnak alávetett jogos és jogtalan megkülönböztetése során nyilvánul meg a legtisztábban. Ő is azt vallja, hogy az emberi természet az érzéki tapasztalás nyomán a „boldogságra” törekszik, a racionalitás mint magasabb rendű képesség alapján azonban már olyan cselekvést követ, amely minden más értelmes lény számára jogszerűként, törvényesként jelenik meg.

A jog definiálását is a kanti gondolatra alapozza, amennyiben a jog, a jogrend fogalmához nála is hozzátartozik a kényszerítés felhatalmazása. A természetjog mibenlétét a pozitív joghoz való viszonyával is igyekszik megvilágítani, mellyel szemben a természetjog univerzális érvényű elveket fogalmaz meg és szükségképpeni. Ezzel szemben a pozitív jog önkényes döntésen alapul, partikuláris jellegű, továbbá azt bizonyos feltételekhez kötöttség, azokhoz történő igazodás, valamint időlegesség jellemzi – s ebből jól látható, hogy Szibenliszt számára sem kétséges a két jog egymáshoz való viszonyának jellege.

A természetjogi elvek felkutatásán túl azonban lényegesnek tartaná ezen elvek gyakorlatban való hasznosítását is, s ennek során arra figyelmeztet, hogy a társadalmat nem csak elvont részleteiben szükséges elemezni, hanem annak legspecifikusabb viszonyaiban is, tehát a pozitív jogok tanulmányozását legalább ilyen fontosnak tartja.

A természetjog etikától való elhatárolása terén elődeihez képest jóval következetesebb, ennek jeleként az etika kérdéskörébe tartozó fogalmak tisztázásával nem foglalkozik. Amennyiben mégis, annak valójában jogi szempontból van jelentősége. Ilyen például annak az elvnek a hangsúlyozása, hogy a jogokkal minden esetben kötelezettségek járnak, mely jogelvnek később – az uralkodói jogok bemutatásakor – is nagy jelentőséget tulajdonít. Ennek megvilágítására bocsátkozik a veleszületett jogokkal párhuzamban álló veleszületett kötelezettségek elemzésébe. Ezek egyben olyan erkölcsi kötelezettségeket is jelentenek, mint a másik emberrel szembeni méltányosság, annak elismerése, hogy minden ember egyenlő, a másik ember irányában kinyilvánítandó segítségnyújtási kötelezettség, a másik ember iránti szeretet, az ellenséggel szembeni méltányos bánásmód, s végül a jogsértő magatartástól való tartózkodás.

Az ember veleszületett és szerzett jogai tárgyalása kapcsán számos emberi jog – így a személyes szabadság jogából fakadó önfenntartás és tökéletesedésre irányuló jog, a lelki egészség megőrzéséhez és az ebből következő szabad gondolat- és vélemény-nyilvánítás joga, a jó hírnévhez fűződő jogaink, stb. – tárgyalása mellett a legrészletesebben a tulajdonjogról szól. Ebből is látható, hogy a tulajdonjogot szerzett jogként való definiálása ellenére is rendkívül fontos, alapvető jognak tekinti. Azáltal, hogy a tulajdonjogot szerzett jogként a főhatalom jogával állítja párhuzamba, az államhatalom önkényes megszerzésének jogtalanságát hangsúlyozza.

A természetjog mibenlétének magyarázatakor Szibenliszt nem viszi végig azt a Martini által megfogalmazott tételt, mely szerint a természetjog lehetőségei végső soron Isten lényében keresendők, s mely a természetjog isteni és emberi jogra történő felosztásából indul ki. Szibenliszt az isteni jogra való utalás kihagyásával is a természetjog etikától való elhatároltságát kívánja érzékeltetni.

A szerző művében utal a természetjognak Kantnál is alkalmazott magán- és közjogra történő felosztására, ám e helyett a társadalmon kívüli (*jus extrasociale*) és

társadalmi jogra (*jus sociale*) történő tipizálást választja. Ez felel meg leginkább annak a rendszernek, amibe a nemzetközi jog is viszonylag könnyen beilleszthető, melynek tárgyalását azonban − Martinitől eltérően − a társadalmon kívüli részbe utalja. A természetjog magán- és közjogra történő tagolásával a Zeiller-Egger-féle elgondolás mellett tör lándzsát, ragaszkodva azonban saját rendszerbeli elképzeléseihez is.

4. A társulások joga (*Jus sociale*)

4.1. A jus sociale jelentősége

Ahhoz, hogy az európai államok a 18. században kiéleződő versengés közepette egymással szemben helyt tudjanak állni, a felvilágosult uralkodók korszerűsítő gazdasági és társadalmi reformok egész sorát voltak kénytelenek végrehajtani.[342] A felvilágosult abszolutizmus reformjai – melyek többek között az egységes államszervezet kiépítésére, a közigazgatás koncentrált átszervezésére, az egyház állami befolyásának csökkentésére, az állami bürokrácia működtetésére szakmailag is alkalmas új tisztviselői kar kialakítására irányultak[343] – olyan tanok kidolgozását igényelték, amelyek az állam igazgatásának valamennyi szegmensét a „közjó", az „állam üdve" címén összhangba tudja hozni a felvilágosult abszolutizmus eszméivel, s amelyek így világos rendszert képeznek.

A természetjogi oktatás ezt a célt szolgálta azáltal, hogy a jogra vonatkozó általános tanítások mellett magába foglalta az államról szóló általános tanokat, továbbá kitért az állam igazgatásának általános kérdéseire is.[344] A modernizáció jegyében az állam szerepét az élet valamennyi területére igyekeztek a központi kormányzatok kiterjeszteni. Ez a törekvés nemcsak azt célozta, hogy a rendi kiváltságokat felszámolja, hanem arra is irányult, hogy a versenyképesség jegyében egy új állammodell kiépítését tegye lehetővé. Mindezen tényezők mellett egy modern társadalomban a közéleti kultúra magasabb színvonala maga után vonja az állami

[342] PAJKOSSY Gábor: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések. In: Magyarország története a 19. században. Szerk.: GERGELY András Osiris Kiadó. Budapest, 2005. (a továbbiakban: PAJKOSSY Gábor) 125. p.
[343] Vö: HAJDU Lajos: A közjó szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1983. 8-9. pp. és CSIZMADIA Andor: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Gondolat Kiadó. 1979. 9-10. pp.
[344] SZABÓ Imre. 38-40. pp.

tevékenység sokrétűségét és bonyolultságát. Aminek további következménye, hogy az állami szervek működése leghatékonyabban szakmai tudás alapján végezhető.[345] Így szükségessé vált egy, – az állam működtetése során fellépő törvényszerűségek vizsgálatán, az államhatalom társadalmi szükségességének elméleti megalapozásán, az ismert kormányzási formák elemzésén alapuló – olyan ismeretanyag összegyűjtése, amely lehetővé teszi „az állami jelenség létének minden vonatkozásában történő megismerését."[346]

„Az állam vizsgálatának jogtudományba foglalása az állam és a jog egységére tekintettel elsősorban a német tudományos gondolkodásban figyelhető meg."[347] A Leibniz, Wolff, Martini és Sonnenfels nevéhez köthető természetjogi állam- és jogbölcselet a modern állam létfeltételeinek hivatalos teoretikus megalapozását jelentette,[348] amit a Zeiller-Egger-féle átdolgozott természetjog nyomán először Szibenliszt közvetített a magyar joghallgatók számára.

Szibenliszt államtanának természetjogi jellegét többek között az adja, hogy bár szerkezetileg külön egységet alkot, mégsem vonatkoztatható el a természetjog egészétől, így az abba beágyazottan, az egyéb jogintézmények kölcsönhatásában kap értelmet. Államtanát – eltérően a Zeiller-féle felfogástól – az állam *societas* jellegéből adódóan a társaságra vonatkozó tanok ismertetésével alapozza meg, melynek célja az, hogy bemutassa azokat az általános törvényszerűségeket, melyek valamennyi társaságot, köztük az államot is jellemzik. A társaságokra jellemző általános jegyek ismertetése után két, a természettől fogva adott társaságot, a családot és az államot vizsgálja, melyből az következik, hogy a *Jus sociale* címszó alatt a közjogiak mellett olyan magánjog körébe tartozó jogintézményeket is tárgyal, melyek valójában individuális jogokra és kötelezettségekre vonatkoznak. Ilyen például a házasságban élők jogai és kötelezettségei vagy a szülői jogok és kötelezettségek, melyek azonban társadalmi vonatkozásuk is van, azaz a társadalom egészére nézve nem közömbös az e téren fennálló zavar. Ennélfogva a szibenliszti felfogás szerint indokolt az *extrasociale* jellegű jogok helyett a *sociale* részben tárgyalni őket.

[345] SAMU Mihály: Hatalom-elmélet 20. p.
[346] G. JELLINEK: Általános államtan. Fordította: Szilágyi Péter Budapest. 1994. (a továbbiakban: G. JELLINEK) 8. p.
[347] SAMU Mihály: Hatalom-elmélet 21. p.
[348] CONCHA Győző: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik 13. p.

A *Jus sociale* rész alatt tárgyaltakat szerzőnk arra a felismerésre alapozza, hogy az államelmélet számára a társadalom egésze a kiindulópont. Ami az ókori gondolkodóktól kezdve elfogadott és megélt tapasztalati tény, nevezetesen, hogy az ember *zoón politicon*, arra a következtetésre vezet, hogy meg kell vizsgálni azt a társadalmi alapot, amely az állammá szerveződés kiindulópontja. A társulásra irányuló emberi természet a legkülönfélébb társas viszonyokat hozza létre, melyek mindannyian, még ha csak kezdetlegesen is, de magukban hordoznak olyan törvényszerűségeket, melyek az államot mint az emberek legnagyobb jelentőségű társulását (*societas maxima*)[349] is jellemzik. Így vélekedik Szibenliszt, amikor a *Jus sociale* körében kifejtett tanításait az emberi társulás (*societas*) általános elemzésével kezdi. Ennek során a *societas* kérdéskörét a zeiller-i megállapítások beolvasztása mellett sajátos módon közelíti meg, ami abban is megnyilvánul, hogy a társaságokra vonatkozó általános szabályokat célzottan jóval alaposabb vizsgálatnak veti alá. Így részletesebb magyarázatokba bocsátkozik a társadalmi szerződés típusok kapcsán. Még nagyobb részletességgel tér ki a két alapvető, azaz az egyenlőségen illetve egyenlőtlenségen alapuló társaságok jellemzőire, sőt azok döntési mechanizmusait igen aprólékos vizsgálatnak veti alá.[350] Mindezen részletekbe menő vizsgálódás célja nem más, mint annak deklarálása, hogy itt kifejtett elvek az állami *societas* természetére is alkalmazhatók.

4.2. A társaságok általában

4.2.1. A *societas* szibenliszti értelmezése

Ahhoz, hogy az emberek által alkotott sokféle társas viszony közül ki lehessen emelni az általános jellemvonásokat, szűkíteni kell a kört. Ennek megfelelően Szibenliszt a *societas* tágabb fogalmából indul ki, mely alatt több személy saját célja elérése érdekében történő egyesülését érti, és e tágabb értelemben felfogott társulásra jellemző példaként az úr és a szolga alkotta közösséget (*societas inter herum et famulum*) hozza

[349] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 39. §. 49. p.
[350] Vö: MARTINI: De lege naturali positiones Caput XXIV-XXV. 220-240. pp. és ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 143-154. §§. 176-185. §§.

fel.[351] Konkrétabb megközelítésként szól a kevésbé tág értelemben vett *societas*-ról, amely már többeknek egy közös cél elérése érdekében megvalósuló egyesülése, mint amilyenek a vallási közösségek, vagy azok, amelyek egy egymás közt fennálló, kölcsönös kötelezettségek felszámolására jönnek létre.[352] Ezek a társulási formák azonban Szibenliszt interpretálásában még gyökeresen eltérnek a jogi értelemben vett társaságtól, melyre az jellemző, hogy több személy közös, tartós célra úgy egyesül, hogy egymással szemben kölcsönösen kötelezettséget vállalnak. Ilyen megközelítésből beszél szűk, azaz jogi értelemben vett *societas*-ról.[353]

Az ember társulásra való ösztönös késztetése miatt további magasabb szintű társulási formákra is igényt tart. Ez azon a felismerésen alapszik, hogy az ilyen együttműködések az emberi lét fenntartását nagyobb biztonságban tudják garantálni.[354] Az ilyen társaságokat a fentebb említett organikus társulásoktól az különbözteti meg, hogy ezek jogi értelemben szerződésen alapulnak, hiszen ahhoz, hogy egymással szemben kölcsönös kötelezettségeket vállaljanak, szerződésre van szükség.[355] Ebből adódik, hogy a jogi értelemben vett társaságok Szibenliszt szerint egyetlen morális személynek minősülnek. Ez abban nyilvánul meg, hogy a társaság tagjai egységesen, társakként lépnek fel azokkal szemben, akik nem tartoznak a társasághoz. Vagyis ezen külső személyek (*extranei, peregrini*) viszonylatában a jogi értelemben vett társaság megtartja természeti állapotát, vagyis velük kapcsolatban csak olyan jogokról vagy kötelezettségekről beszélhetünk, mint amilyenek a társadalmon kívüli természetjog keretében vonatkoznak rájuk.[356] Az ilyen, jogi értelemben vett *societas*-al szemben

---

[351] „*Societas sensu lato est conjunctio plurium personarum, ad suos privatos fines tendentium, e. g. Societas inter herum, et famulum.* ” Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 2. §. 1-2 .pp.

[352] „*si vero plures ad communem finem tendant, e. g. ad manifestandas perfectiones divinas, vel ad distractionem sibi procurandam, quin sint mutuo obligati, constituunt societatem sensu minuslato*” Institutiones. Tomus II. Liber I. Caput I. 2. §. 2. p.

[353] „*At, si se ita uniant plures personae, ut sint mutuo obligatae ad durabilem communem finem, formant societatem sensu stricto (juridico).* ” Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 2. §. 2. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 143. §. 176. p.

[354] Vö: SZABÓ Miklós: Az ókori politikai gondolkodás. In: Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet. Szerk.: Bódig Mátyás és Győrfi Tamás. Bíbor Kiadó, Miskolc 2002. (a továbbiakban: SZABÓ Miklós: Az ókori politikai gondolkodás) 19. p.

[355] „*Fundamentum omnis societatis, sensu juridico sumtae, pactum est. Quia, ut alter ad singularem, et transitoriam tantum praestationem nobis obligatus reddatur, requiritur promissio acceptata, i. e. pactum (§. 98. J. E.) quod eo magis necessarium, si ad durabiles praestationes jus acquirere velimus.*” Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 3. §. 3 p.

[356] „*Hinc societas est una persona moralis (§§. 2. et 151. J. E.). Personae, ad societatem pertinentes, membra societati, socii, reliqui, eo non pertinentes, extranei, peregrini vocantur, respectu quorum omnis societas naturalem statum retinet. (§. 151. J. E.),neque alia jura, et officia habere potest, quam in Jure naturali*

tehát „mindenki" más „egyedül van", a tagokat pedig nem egy természetes összetartozás, hanem egy mesterséges kötelék, a szerződés fogja össze. Így az emberi társadalom Ferdinand Tönnies szavaival − aki a már görög klasszikusoknál (Platón, Arisztotelész) is megjelenő, sőt Konfucius által is egymással szembeállított Gemeineschaft-Gesellschaft fogalompáros alkalmazásával szintén különbséget tett az organikusan és a tudatosan szerveződött társadalmak között[357] − úgy is felfogható, mint egy „fiktív létező (*ens fictivum*)" [358]

A közös cél, amelynek érdekében a tagok egyesülnek, a társaság célja (*finis societatis*). Erre vonatkozóan jegyzi meg Szibenliszt, hogy az ennek eléréséhez vezető folyamat nem mindig akadálymentes. A társaság célja legáltalánosabban a társaság jólétének biztosításában nyilvánul meg, ami annyiban tekinthető Szibenliszt szerint kötő erőnek, amennyiben az a közjóra (*bonum commune*) irányul.[359] A fentiekből jól látható, hogy erkölcsi személy (*persona moralis*) elnevezéssel a jogi személy intézménye már Szibenlisztnél is megjelenik, bár ennek lényegét csak a személyegyesülésekre korlátozza. Ilyen értelemben a természetes személy, az ember jogalanyiságát vetíti ki az erkölcsi személyként megjelenő *societas*-ra. Tehát a társaság egyetlen erkölcsi személyként szintén *ens rationale*-ként fogható fel, aki képes arra, hogy saját maga számára célokat tűzzön ki, és azokat megvalósítsa.[360]

A társaságon kívül állók viszonylatában egy egységes és másokhoz képest egyenlő, független entitásként lép fel, olyanként, mint ami a személyt természeti állapotában jellemzi. Ebből következik, hogy bizonyos külső magatartások a *societas* magatartásának tudhatók be. Az ilyen *societas*-t alapító szerződés egy magasabb szintű képződményt hoz létre. A szerződés egy olyan jogilag elismert szervezetet alakít ki,

---

extrasociali exposita." Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 2. §. 2. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 153. §. 184. p.

[357] Vö.:Pitirim A. SOROKIN előszava, in: Ferdinand Tönnies: Community and Society, transalted end edited by Charles P. Loomis Devon, 2002. vii. p.

[358] Ferdinand TÖNNIES: Közösség és társadalom. Budapest. Gondolat Kiadó, 1983. 62. p. és SZABÓ Miklós: Az ókori politkai gondolkodás. 19. p.

[359] „*Finis communis, ob cujus consecutionem membra societatis se univerunt, finis societatis, non impeditus progressus ad finem societatis, salus societatis, ipse autem finis, quatenus obtinetur, commune bonum appellatur.* Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 2. §. 2-3. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2.: I. fejezet 1-2 §§. 1-2. pp. a tartós közös célról, valamint a 143. §. 176. p.

[360] Institutiones. Tomus I. Introductio Sectio I. 2. §. 1. p.

aminek alapján a társaságot alkotó tagokból különálló szervezet jön létre, amely „erkölcsi személyként” jogalanyiságot kap.[361]

Szibenliszt konklúzióként ismételten megjegyzi, hogy a tagok közötti koherencia minden jogi értelemben vett társaságnál, így az állam esetében is csak addig áll fent, amíg a társaság célja a közösség javára, a közjóra irányul. Ez egyben a legalapvetőbb korlátját jelenti majd a későbbiekben kifejtett, nem egyenlőségen alapuló társaságok esetében megnyilvánuló főhatalomnak (*imperium*) is, ami ebben a vonatkozásban a társaság igazgatásának jogát jelenti.[362] A továbbiakban tehát Szibenliszt a *societas* kifejezés alatt – szemben az egyéb társulási formációkkal – csak a jogi értelemben vett társaságokat érti.

4.2.2. A társaságok alapja a szerződés (*pactum sociale*)

A társadalmi szerződés gondolatát alapozza meg az a kiindulópont, amely a társaságok létrehozásának feltételeit tisztán jogi szempontból elemzi. Mindazon ismérvek, amelyek a *societas* létesítését, az abból adódó jogokat és kötelezettségeket jellemzik, logikusan vonatkoztathatók az államra mint az egyik legjelentősebb *societas*-ra. Ezzel a célzattal foglalja össze Szibenliszt az alábbiakban a társaságok létrehozásához szükséges kritériumokat, valamint azokat a jogokat és kötelezettségeket, melyek a már létrehozott társaság folytán keletkeznek.

Axiómaként jelenti ki, hogy valamennyi társaság alapja egy szerződés.[363] Ebből adódik, hogy minden társaság, így az állami közösségek fennállása is ugyanazon lényeges kritériumok meglététől függ, melyek egy érvényes szerződés létrejöttéhez is szükségesek. Ezek a kritériumok összefoglalva pedig a következőek:

- szükség van a társak valóságos konszenzusára, amit érvényes, komoly szándékkal tett egyértelmű és kölcsönös egyetértés kifejezésével kell kinyilvánítani;
- mindez lehetséges szolgáltatásra kell, hogy irányuljon.[364]

[361] HORVÁTH Attila: A magyar magánjog történetének alapjai. 195. p.
[362] Institutiones. Tomus II. Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 14.§. 15. p.
[363] Vö.: GIERKE 301. p.
[364] Vö: MARTINI-DIENES 148. §. 153. p. és ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 144. §. 178. p.

Amennyiben egy társaság létesítését célzó szerződés ezen esszenciális kritériumok híján van, akkor ennek alapján semmiféle társaság nem jöhet létre − fejezi be alapgondolatát Szibenliszt.[365]

A következőkben arra tér ki, hogy a társaságok létrehozásakor minimálisan milyen típusú szerződéseket célszerű alkalmazni. Így az a társasági szerződés (*pactum sociale*), amely alapján több szándék egy közös cél elérése értekében egyesül, az úgynevezett egyesülési szerződés (*pactum unionis*). Ez, attól függően, hogy az alapító tagok között vagy azok utódaival szemben érvényesül, formailag kétféle módon realizálódhat:

- egy társaság felállításával (*erectio*), illetve
- egy adott társaságba történő befogadással (*receptio*).[366]

Azonban az egyesülési szerződésen kívül valamennyi társaság esetében szükség van egy a társaság formáját meghatározó szerződésre (*pactum constitutionis, contractus constitutionalis*), melyben kijelölik azokat a módokat, eszközöket, amelyek a társaság céljának elérése érdekében alkalmaznak.[367] Ez a két szerződéstípus a társaságok alaptípusának, az egyenlőségen alapuló társaságnak a létrehozásához elég, azonban ahhoz, hogy egy egyenlőtlenségen alapuló társaság jöjjön létre, már egy harmadik szerződéstípus kell, az úgynevezett alávetési szerződés (*pactum subiectionis*).[368]

Szibenliszt Martini, sőt Virozsil értelmezésétől is eltérő álláspontot képvisel a társaság létrejötte tekintetében. Martini azt hangsúlyozza, hogy egy társaságot törvény vagy szerződés útján lehet létesíteni, s ennek megfelelően törvény által keletkezett társaságra a szülők és gyermekeik között fennálló viszonyt hozza fel, – mely

---

[365] „*Fundamentum omnis societas, sensu juridico sumptae, pactum est. […] Quaere ad societatem fundandam a) requiritur verus consensus sociorum, quem effectiva, seria, clara, mutua, et consentiens manifestatio exprimit. b) Possibilitas praestationis, et quidem tam physica, quam moralis.[…] Quamprimum itaque clarum est, pactum sociale essentiali aliquo requisito destitui, […]*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 3. §. 3-4. pp.

[366] Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 147. §. 179. p.

[367] „*Pactum sociale, quo plures vires, et voluntates suas communis finis obtinendi causa uniunt, pactum unionis audit, et forma erectionis, aut receptionis concluditur, prout, inter membra, vel eorum successores conclusum esse cogitatur. Praeter etiam pactum unionis quaelibet societas requirit etiam pactum constitutionis (contractum constitutionalem), quo determinatus modus media ad finem societatis ordinandi, et exequendi*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 4. §. 4. p.

[368] „*Ad legitimam existentiam societatis inaequalis praeter pactum unionis requiritur pactum subjectionis seu expressum, seu tacitum,*". Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 12. §. 13-24. pp. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 150. §. 182. p.

gondolatot egyéként a Zeiller-féle természetjog is osztja.[369] A szerződés útján létrejött társaságra pedig az úr és szolga viszonyát említi meg.[370] Ezzel szemben Szibenliszt minden *societas*-t szerződésen alapulónak tekint, ennek megfelelően a szülő-gyermek alkotta közösséget egy előzetes szerződésre vezet vissza, amely a házassági szerződésben realizálódik, ahol a felek abban is megegyeznek, hogy amennyiben gyermekeik születnek, azokat közösen fogják nevelni és eltartani.[371]

Virozsil Antal elképzelése szerint egy társaságot egyetlen, úgynevezett egyesülési alapszerződéssel lehet létrehozni, mely alapszerződés tartalmazza mindazon aktusokat, amelyek más eltérő vélemény szerint három társasági szerződésnek felelnek meg, nevezetesen az egyesülési, a társaság formáját meghatározó és az alávetési szerződést (ami egyébként Martini későbbiekben tárgyalandó államkeletkezési elméletére emlékeztet) és külön hangsúlyozza az ettől eltérő nézetek helytelenségét. [372]

Ezzel szemben Szibenliszt a fenti három szerződéstípusnak külön-külön is jelentős és célzott jogi hatást tulajdonít, ezért nem vonja azokat egyetlen szerződés keretébe, – ami egyébként következetlenség lenne, hiszen ha a társaságok két alaptípusát az egyenlőségen valamint az egyenlőtlenségen alapuló társaságokat tekintjük, csak az utóbbi esetben lehetne beszélni alávetési szerződésről.

A következőkben Szibenliszt a társasági szerződésből eredő jogokról és kötelezettségekről ír. Az érvényesen megkötött egyesülési szerződés (*pactum unionis*) alapján a társaság tagjai (*socii*) között tehát kölcsönös jogok és kötelezettségek jönnek létre, melyek a tagok erre vonatkozó deklarációjával realizálódnak. A deklaráció jogi hatása, akár kifejezetten (*expresse*), akár hallgatólagosan (*tacite*) történt, mindkét esetben azonos.[373] A társasági jogok és kötelezettségek a társasági szerződésben megjelölt célból vezethetők le. Így a társasági tagokat megilleti az a jog, hogy

---

[369] „*Determinatio ejusmodi negotiorum per naturalem independetiam […] omnibus membris competit, nisi uni aut aliquibus pacto aut lege juridica, (veluti parentibus in liberos) in reliqua imperium sit concessum, et hinc societas est aequalis.*" ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 148. §. 180. p.

[370] MARTINI-DIENES 362. §. 367. p.

[371] Erről részletesebben lásd jelen értekezés 120. oldalát!

[372] „*Atque ita solum fundamentale unionis pactum omnes tres actus, ad juridicam societatis existentiam absolute necessarios, nempe: unionem, constitutionem, et subjectionem socialem in se continet, quibus s. d. nexus socialis universim absolvitur, quin totidem distinctis hunc in finem pactis opus sit; uti hactenus per errorem saepe praetendi consuevit*". VIROZSIL: Epitome juris naturae 68.§.131 p.

[373] „*Ex valide concluso pacto unionis, consequenter fundata societate oriuntur mutua jura, et obligationes inter socios. Quia id fluit ex notione societatis, et pacti, ceu rationis existentiae societatis. (§. 110. J. E,) Haec jura, et obligationes sociales cum declaratione, a socii, sive expresse, sive tacite facta, pari passu ambulant.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 5. §. 5. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 145. §. 178. p.

megkövetelje bármely személytől azon kötelezettségek teljesítését, amit a társaságba belépve vállalt fel, s melyek minden esetben a társaság közjavának előmozdítására vonatkoznak.[374]

Aki a társaság jogaiból többet követel magának, mint ami neki a társasági szerződés szerint jár, jogszerűtlenül cselekszik, s ezáltal a társaságban felvállalt kötelezettségének sem tesz eleget. Ebből pedig jogszerűen következik a sértett fél azon igénye, hogy a jogsértőt rászoríthassa a jogsérelem beszüntetésére, végső soron pedig azt is megkövetelheti, hogy a jogsértő távozzék a társaságból. A társasági szerződés azonban egyéb módot is meghatározhat annak biztosítására, hogy a tagok sértetlenül érvényesíthessék társasági jogaikat.[375]

Ahogy a szerződéselméletek leginkább arra a kérdésre igyekeznek választ adni, hogy az állami kényszer legitimitása miként igazolható,[376] úgy Szibenliszt esetében is nyomon követhető az az igyekezet, amely az állami kényszer legitimitását az általában véve vett *societas* törvényszerűségeinek elemzésével modellezi. Így a társasági jogok megsértőjével szembeni fellépés legitimitását a társasági szerződés biztosítja, pontosabban a társasági szerződésben megjelölt társasági cél, ami végül is a társaság közjavát jelenti. Ezzel párhuzamot vonva a legmagasabb rendű társaság, vagyis az állam esetében az állami kényszer legitimitását szintén a társadalmi szerződés alapozza meg, szükségességét pedig a társadalmi szerződésben megfogalmazott állami cél, a közjó biztosítása indokolja.

A természeti állapotból egy társasági létformába történő átmenet racionalitását Szibenliszt szerint legfőképpen az igazolja, hogy a közös cél, a „közjó" nevében – melynek célja a jogok biztosítása, biztonságban történő élvezete (*securitas jurium*)[377] − pozitív értelemben hoz változást az egyén jogainak érvényesíthetősége terén. Egy

[374] Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 5. §. 5. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 146. §. 179. p.

[375] „*patet, cur pro principio cognitionis objectivum jurium, et obligationum socialium statuatur finis societatis juxta limites pacti socialis. […] Quare singula societatis membra jus nanciscuntur postulandi, ut quisque sociorum pro ea, quam societatem iniens, suscepit, obligatione commune societatis bonum promotum est. Quicunque sibi plura jura in socios arrogat, quam, quae ei pacto sociali concessa sunt, non secus, ac ille, injuste agit, qui obligationi, respectu societatis susceptae, satisfacere tergiversatur. Atque in ultima specie habet laesus jus cogendi laedentem, ut cesset laesio, vel etiam discedendi a societate; fieri tamen potest, ut vi pacti, vel finis societatis alter modus fuerit determinatus, quo quisque socius jura sua persequatur, qui porro erit etiam servandus.* " Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 5. §. 5-6. pp. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 146. §. 179. p.

[376] HUORANSZKY Ferenc:127. p.

[377] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 52. §. 64. p.

társaság létrejöttével a tagokat velünk született jogként megillető, cselekvési szabadságot kifejező függetlenség joga két szempontból változik. Egyfelől jelentősen megsokszorozódik, másfelől viszont bizonyos értelemben korlátozódik. A függetlenség joga a természeti állapotban való érvényesíthetőségéhez képest kiterjedtebben gyakorolható azáltal, hogy a tagok készek a társág közös célja érdekében tevékenykedni, mely közös cél egyben a tag saját céljait is jelenti.[378]

Ennek részletesebb kifejtésekor Szibenliszt hangsúlyozza, hogy a tag függetlenségét a társasági tagok saját cselekedeteikkel is biztosítják, ily módon az hatékonyabban érvényesíthető. A korlátozódás pedig olyan értelemben értendő, hogy a tagok a társaság közös célja érdekében vállalnak kötelezettséget.[379] Azok esetében azonban, akik nem tagjai a társaságnak, természeti állapotuk okán, nem vonatkoznak a társaságot jellemző korlátok, az ő tekintetükben a korlátozás nélküli természetes szabadság továbbra is fennáll.[380]

Akár a társaságban, akár azon kívül érvényesíthető szabadságról van szó, annak gyakorlása sohasem képezhet olyan akadályt, amely meggátolná egy társaság végső céljának, a közjónak az elérését, ez ugyanis a társasági kötelem megsértését jelentené. Ellenben a tagokat azon cselekedeteiben, melyeknek semmilyen összefüggésbe nem hozhatók a közjóval, nem korlátozhatók, hiszen ez a jog, mint személyiségi jog elidegeníthetetlen.[381] Következésképpen minden egyes társasági tag annyiban élhet saját céljai elérése és jóléte érdekében jogával, amennyiben ezzel nem csorbítja a közjóra irányuló társasági célt.[382]

---

[378] „*Orta societate jus connatum independentiae sociorum eo sensu extenditur, quod alii, nempe commembra societatis ad promovendum communem finem (proinde etiam proprium) cogi possint,*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 6. §. 6. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 147. §. 179. p.

[379] „*illo vero sensu restringitur, quod socii ad communem, (proinde etiam alienum) finem active promovendum obligentur.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 6. §. 6. p.

[380] „*in quibus, ut socii spectari nequeunt, ipsis libertas naturalis remansit,*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 6. §. 6. p.

[381] „*Hoc jure nunquam ita licet uti, ut usus ejusdem impedimentum finis societatis evadat, aut commune bonum plane evertatur, quia committeretur violatio obligationis socialis. (§. 2.) At in actionibus, respectu finis societatis indifferentibus, nulli socio in quacunque societate denegari potest jus libertatis, secus enim alienabilitas juridice est impossibile.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 6. §. 7. p.

[382] „*Ideo quisque socius gaudet jure, susos privatos fines (suum privatum bonum, privatam salutem) persequendi, eatenus, quatenus sine diminutione communis boni, finis fieri potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 6. §. 6. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 147. §. 179. p.

4.2.3. A társaság döntési mechanizmusa

A szerződéselméleteket sokszor részletesen kidolgozott döntéselmélet is jellemzi.[383] Ennek felel meg Szibenliszt is, amikor részletesen bemutatja azokat a döntési mechanizmusokat, amelyek egy társaságot közös célja felé képesek orientálni. Az erre irányuló elemzését annak szenteli, hogy megállapítsa, kit vagy kiket és milyen módon illet meg a társasági ügyek meghatározásának joga.

Egy társaságban alapvető szükséglet, hogy minden jogosultságot megismerjünk, legyen az akár feltétlenül érvényesítendő és az embert természettől fogva megillető, vagy akár egy újonnan szerzett jog. Ezek gyakorlása azonban sokszor a körülmények változásának függvénye, ennek okán a társasági szerződés nem képes ezeket pontosan definiálni.[384] E megállapításaiból kiindulva keresi a választ Szibenliszt arra az előbb említett kérdésre, hogy kit vagy kiket illet meg az a jog, hogy a társasági ügyekben döntést hozzanak, más szóval kit vagy kiket illet meg olyan döntési jogosultság, amely a társaság valamennyi tagjának életére befolyással van.[385]

A döntési jogkört legtöbbször a társaság formáját meghatározó szerződésben határozzák meg, így az, hogy ebben az esetben kié a döntési jog, a társaság formáját meghatározó szerződésből (*pactum constitutionis*) minden kétséget kizáróan kiolvasható.[386] Abban az esetben, ha ezt a kérdést a társasági formát meghatározó szerződés nem rendezi, valamennyi tagot megilleti a társasági ügyekben való döntési jogosultság, hiszen mindannyian rendelkeznek a függetlenség jogával.[387]

Szibenliszt hangsúlyozza:abból a tényből, hogy valakik társaságot hoztak létre, még semmi módon nem lehet arra következtetni, hogy bármely társasági tag – figyelembe véve saját függetlenségét – lemondjon az eddig egyébként még meg sem

[383] HUORANSZKY Ferenc:130-131. pp.
[384] „*In societate omnia, quorum multa a contingentibus, et mutationi obnoxiis circumstantiis dependent, et tamen vel ad conservanda primitiva jura, vel ad nova acquirenda necessaria agnoscuntur, pacto sociali definiri non poterant;*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 8. §. 8. p.
[385] „*Ideo oritur quaestio: Cuinam jus competat socialia negotia, necdum decisa, valide, i. e. ita decidendi, ut decisio haec jure omnibus membris instar legis servire debeat?*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 8. §. 8. p.
[386] „*In primo casu jus in quaestionem vocatum absque omni dubio competit illi uni, vel pluribus, pro quibus pactum constitutionale loquitur.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 8. §. 8. p.
[387] „*E contra in altero casu omnibus sociis simul sumtis competit jus socialia negotia determinandi; quia omnes habent jus independetiae in eo cui non renuntiarunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 8. §. 8. p.

határozott társasági ügyek intézéséről.[388] A társasági cél elérésének kötelezettsége ugyanis minden tagra egyenlő mértékben rója azt a további kötelezettséget, hogy e cél eléréséhez szükséges és alkalmas eszközöket felhasználjon. S mivel a tagok nincsenek egymásnak alárendelve, annak megállapítására, hogy az alkalmas eszközök közül melyiket lehet kötelezően felhasználni, és a felhasználásra ki jogosult, senki sincs felhatalmazva – ez az a helyzet, amely egyébként a társaságok kezdeti fázisát, az egyenlőségen alapuló társaságot (*societas aequalis*) jellemzi..[389] Következésképpen az olyan, egyesülési szerződés (*pactum unionis*) alapján létrejött társaság, amely a formát meghatározó szerződésben (*pactum constitutionis*) nem utal arra, hogy kit, vagy kiket illet meg a cél elérésére szükséges eszközök meghatározása, továbbá alávetési szerződést (*pactum unionis*) nem kötöttek, egyenlőségen alapuló társaságnak tekintendő – hangzik a szibenliszti definíció.[390]

Természetesen nyilvánvaló, hogy az ilyen társaság esetében is szükség van a hatalom jogszerű kinyilvánítására, amire a következő nélkülözhetetlen eszközök adottak Szibenliszt szerint:

- társasági gyűlés (*conventus societatis*), azaz a tagok megfelelő helyen történő összejövetele;
- tanácskozás (*consultatio*), vagyis annak megállapítása, amit közösen kikövetkeztettek;
- szavazat és szavazás (*votum et suffragium*), melyből kölcsönös konszenzus eredményeként döntés születhet;
- egy adott ügyben történő döntés (*conclusio*), vagyis az egyetlen erkölcsi személyben megtestesülő teljes tagság akaratának kinyilvánítása.[391]

---

[388] „*ex eo autem solum, quod societatem ingressi sint, nollo modo elucet, aliquod membrum sua independentiae respectu socialium, hactenus indeterminatorum negotiorum renuntiasse.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 8. §. 8. p.

[389] „*Verum quidem est, ex obligatione sociorum ad communem finem promovendum, sequi obligationem ad media necessaria, et apta generatim, quis tamen dicat, ad determinatum medium inter plura media aeque idonea unum socium ab alio cogi posse, si eidem subjectus non sit?*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 8. §. 8. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 148. §. 180. p.

[390] Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 8. §. 8. p.

[391] „*Jam, cum societas, in qua hoc obtinet, aequalis vocetur, (§. 4.), patet, 1-o ad potestatem aequalis societatis legitime manifestandam necessaria esse: a) conventum societatis, seu conjunctionem sociorum in determinato loco, b) consultationem, seu declarationem super quo, et quid concludatur, c) votum, suffragium, seu declarationem voluntatis singulorum membrorum factam societatis de eo, quod communi consensu definiri debet, d) conclusionem, seu declarationem voluntatis totius societatis tamquam personae moralis,*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 8. §. 8-9. pp.

Az is kétségtelen – figyelmeztet Szibenliszt – hogy egyetlen tagtól sem lehet megtagadni, hogy részt vegyen a társaság ülésein, a tanácskozásban és a szavazásban, s ilyenformán ne vegyen részt a döntések meghozatalában. Tehát a részvételi jog valamennyi tagot megilleti.[392]

4.2.4. A döntéshozatal módozatai és az egyenlőségen alapuló társaság (*societas aequalis*)

A szavazati jogok gyakorlása többféle elv szerint történhet, így Szibenliszt bemutatja azokat a szavazat-típusokat, amelyek az egyes társaságok esetében előfordulhatnak. Így szól a virilis szavazati elvről, ahol a virilis szavazatok (*vota virilia*) minden szavazónak személyes szavazatként, a többi taggal egyenlő szavazati jogot biztosítanak, így a voksok fejenként az egyes tagokat egyenlő mértékben illetik meg. Ennek ellentéte a kuriális szavazati elv, melyben a kuriális szavazatok (*vota curiata*) egy bizonyos földterülethez kapcsolódnak, vagyis több szavazásra jogosult által leadott, területi alapon összesített szavazatot jelentenek. Léteznek centuriális szavazatok (*vota centuriata*), melyek bizonyos javak, ingó vagy ingatlan vagyontárgyak mennyisége szerint illetik meg a tagokat. Végül vannak olyan társaságok, ahol a szavazati jogok a „bölcseket" illetik meg, így az úgynevezett „józan szavazatok" (*vota saniora*) a tagokat bizonyos életkor betöltése után illetik meg.[393]

A szavazati elveken túl a szavazatok további szempontok szerint is tipizálhatók. Az egyik szempont szerint a szavazatok lehetnek igenlőek (*vota affirmata*) vagy nemlegesek (*vota negativa*). További szempontból pedig meg lehet különböztetni kategorikus szavazatokat (*vota categorica*), melyek önmagukban is megállják a helyüket, illetve szinkategorikus szavazatokat (*vota sincategorica*), melyek csak valamely más feltétellel érvényesek.[394] Léteznek ezen felül, a szavazatok deklarálását tekintve nyíltan kifejezett (*vota expressa*) illetve hallgatólagos szavazatok (*vota*

[392] „*2-o nulli membro in societate aequali denegari posse jus, et obligationem ad conventum comparandi, consultandi, suffragium ferendi, taliter ad conclusionem concurrendi.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 8. §. 9. p.

[393] „*Vota sub diversis resectibus diversa cogitari possunt, et quidem 1-o vel sunt virilia, quae a singulis membris feruntur, vel curiata, quae a certi districtus territorii, vel centuriata, quae a certae quantitatis bonorum seu mobilium seu immobilium possessoribus, vel vota saniora, quae a personis aetatis definitae feruntur.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 9. §. 9. p.

[394] „*2-o vel affirmativa, vel negativa, prout positionem, vel omissionem declarant. 3-o vel categorica, vel sincategorica, prout nulli, aut alicui conditioni alligata sunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 9. §. 9. p.

tacita), valamint további megfontolást igénylő (*vota deliberativa*) és ügydöntő szavazatok (*vota decisiva*).[395] A szavazatarányok szerint megkülönböztet egyöntetű, egyhangú szavazatokat (*vota unanima*), és eltérő szavazatokat (*vota diversa*), továbbá egyenlő mértékben (*vota aequaliter divisa*) és egyenlőtlenül megoszló szavazatokat (*vota inaequaliter divisa*). Az egyenlőtlenül megoszló szavazatokon belül léteznek többségi (*vota majora*) és kisebbségi (*vota minora*) szavazatok. A többségi szavazatok abszolút (*absolute*) és relatív módon (*relative*) is kifejezhetik a mennyiségi megoszlást, attól függően, hogy az ügy eldöntését eredményező szavazatok a tagsági szavazataránynak több mint felét képviselik, vagy e szavazatok többségben vannak ugyan, de az eltérő szavazatokhoz képest nem érik el a tagoknak az ügy eldöntéséhez szükséges szavazatarányt.[396]

A szavazati elvek és szavazat-típusok bemutatása után *az egyenlőségén alapuló társaságokat jellemző döntési mechanizmust* ismerteti. Először is leszögezi, hogy amikor egy egyenlőségen alapuló társaságról van szó, akkor valamennyi társasági tagot megillető egyenlő jogosultságok miatt nincs lehetőség arra, hogy a szavazatokat súlyozzuk,[397] azoknak csak a számát lehet figyelembe venni, feltéve, hogy egyik tag véleménye sem kerül szemmel láthatóan ellentétbe a társaság céljával.[398]

A következőkben annak elemzésébe fog Szibenliszt, hogy a végleges döntést általában véve milyen jellegű szavazatok képesek befolyásolni?[399] Az egyenlőségen alapuló társaság természetéből adódóan a helyzet elsődlegesen úgy kívánná meg, hogy a döntések egyhangú szavazatok eredményeként szülessenek meg, hiszen ez fejezi ki leginkább a teljes tagság egyöntetű akaratát.

---

[395] „*4-o respectu declarationis vel expressa, vel tacita. 5-o vel deliberativa, quibus praecise quid fieri, vel non fieri deberet, vel decisiva, quibus quid fieri, vel non fieri debeat, concluditur*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 9. §. 9. p.

[396] „*6-o unanima, vel divisa, prout omnes socii idem volunt, vel non. Haec vel sunt aequaliter, vel inaequaliter divisa. Inaequaliter divisa vel sunt majora, vel minora. Illa possunt esse vel absolute, vel relative majora, prout pro conclusione negotii plura sunt vota, quam mediates membrorum efficit, vel saltem pro una conclusione plura sunt vota, non tamen mediatem membrorum superantia, quam pro omni talia conclusione* " Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 9. §. 9-10. pp.

[397] Vö. VIROZSIL: Epitome iuris natura 70. §.136. p.

[398] „*Cum in societate aeuqali propter jus aequale omnium sociorum vota ponderari non possint, sed numerari debeant, nisi sententiae cujusdam repugnantia cum salute publica in oculos incidat.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 10. §. 10. p.

[399] „*quaeritur: Qualia vota in societate aequali validam conclusionem forment?*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 10. §. 10. p.

Az sem vitatható, hogy egy kisebbség, vagy akár egy relatív többség szavazata nem érhet semmit az abszolút többség szavazatával szemben. Sőt, ha a szavazatok egyenlő arányban oszlanak meg, ebben az esetben egy ügydöntő szavazat (*calculus Minervae*) hozhat végleges eredményt.[400] Szibenliszt válasza viszont nemleges arra a kérdésre, hogy egy egyenlőségen alapuló társaság esetében az egyhangú döntés híján az abszolút többség elegendő-e egy döntés meghozatalára. Azt vallja, hogy a szavazatok abszolút többsége ebben a formációban a társasági ügyekre vonatkozóan nem lehet döntő, kivéve, ha a döntésnek ez a módja már a társaság formáját meghatározó szerződésben (*pactum constitutionis*) valamennyi társasági tag egyetértésén alapulva ki van kötve.[401] Az az eljárás pedig, aminek keretében a társasági tagok többsége bizonyos ellenvélemény fennállásakor a kisebbséggel szemben azzal a céllal, hogy igazodjanak a többségi akarathoz, hatalomra tesz szert, teljességgel ellenkezik az egyenlőségen alapuló társaság lényegével. Hiszen az egyenlőségen alapuló társaságban egyetlen tag sincs a másik tag döntésének alávetve, így egy olyan rendelkezés, amellyel valamely tag nem ért egyet és szavazatával nem támogat, nem bír kötő erővel.[402]

A szavazatok egyhangú voltának követelménye számos problémát vet fel, hiszen a gyakorlati tapasztalat sokszor azt mutatja, hogy a vélemények egyöntetűségének eléréséhez hosszú, nehézkes egyeztetések árán lehet csak eljutni. Szibenliszt lábjegyzetben igyekszik cáfolni azokat az ellenvéleményeket, amelyek kétségbe vonják azt az elvet, miszerint az egyenlőségen alapuló társaság esetében egy döntés kötő erejét csakis a szavazatok egyhangúsága biztosíthatja. Az ellentmondó véleményeket a következőkben lehet összefoglalni.

---

[400] „*Natura societatis aequlis postulat, ut, dum de formanda conclusione agitur, vota sint unanimia; quia haec esse declarationem voluntatis omnium membrorum, proinde totius societatis, nemo dubitat, penes quam potestas socialis residet. Neque de eo litigatur, quod minora, vel tantum relative majora vota adversus absolute majora nihil concludant, et penes aequaliter divisa valeat calculus Minervae; cum appareat nullam, vel saltem non communem adesse voluntatem*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 10. §. 10. p.

[401] „*At lis est: An in aequali societate in defectu unanimium votorum absolute majora vota ad conclusionem negotii sufficiant? Nos dicimus, vota absolute majora in negotiis socialibus expediendis vim decisivam non habere, nisi modus iste decidendi in ipsa societatis constitutione communi omnium sententia in societatem invectus sit.* " Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 10. §. 11. p.

[402] „*Quia si contrarium subsisteret, major pars sociorum in minorem, quae pluralitati votorum accedere deberet, acquireret imperium, quod notioni aequalis societatis repugnat. In aequali societate nullus sociorum se alieno arbitrio subjucit; ideo neque potest obligari dispositione, ad quam ferendam suffragio suo non concurrit.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 10. §. 12. p.

Az egyik kritizáló állítás szerint a társasági döntés az egyetlen erkölcsi személyként fellépő társaság egységes szándékát fejezi ki, amely voltaképpen a döntéshozók többségi szavazatán alapul. Szibenliszt válasza: a társaságnak csak a céljára tekintettel kell egységes akarattal bírnia, nem pedig az ahhoz szükséges eszközökre nézve, melyek a körülmények változékonysága miatt előre meg sem határozhatók. A társaság egységes akaratához ilyen értelemben tehát minden esetben egyhangú szavazatarányra van szükség.[403]

Egy másik ellenérv a szigorú egyhangú szavazatarány ellen az, hogy a társaság célját máskülönben, azaz többségi döntéshozatal nélkül nem lehetne elérni.[404] Szibenliszt abban egyetért, hogy általában a társaságok többségénél a józan megfontolás alapján a többségi szavazatok számítanak inkább, azt viszont már megkérdőjelezi, hogy az egyenlőségen alapuló társaságnál az ilyen döntés bármiféle kötelezettséget keletkeztetne. Hiszen ha ez igaz lenne, akkor ezáltal a tagok függetlenségének a joga csorbulna.[405]

Az ellenvéleményen lévők között felmerül az a gyanú is, hogy, amennyiben a szigorú egyhangúság követelmény, akkor ebben az esetben esetleg a többség akarata az ellenkezők kisebbségi véleményéhez kénytelen igazodni. Szibenliszt Zeiller gondolataihoz csatlakozva elismeri, hogy gyakori az a szituáció, amikor egy kisebbség ellenvéleményt fogalmaz meg. Ezzel pedig magát a szabadság védelmezőjének tekinti, s ez a meggyőződése arra készteti, hogy továbbra is ellenálljon. Azonban az ilyen szituáció az emberi tulajdonságok és vélemények sokszínűsége folytán oly annyira gyakori, hogy felvetődése józan ésszel előrelátható, így célszerű az ilyen helyzetet Szibenliszt szerint már jó előre kiküszöbölni. Ennek legjobb módszere, ha a döntéshozatal előtt a tagok egyezségre jutnak a további döntéshozatal módjainak

---

[403] „*Multi contrariae opinionis sic argumentantur: 1-o Societas ut una persona moralis habet unam voluntatem, quae pluralitate motivorum, ac proinde votorum determinatur. At societas habet quidem unam voluntatem respectu finem, et respectu expresse, vel tacite determinatorum, non vero etiam respectu necdum determinatorum mediorum; in quo casu, ut adsit societatis voluntas una, requiritur unanimitas votorum;*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 10. §. 11. p. lábjegyzete.

[404] A természetjogi észjog gondolkodói között általánosan elfogadott volt az a nézet, hogy a kisebb társaságok céljának megfelel, és elegendő is az egyenlőségen alapuló társaság, a nagyobb társaságokat viszont már ellehetetlenítené az egyenlőségen alapuló társaságoknál megkövetelt egyhangú szavazatarány. Ez utóbbi esetnél az egyenlőtlenségen alapuló társasági konstrukció a célravezetőbb. Vö: MARTINI: 679.§. és ZEILLER-EGGER 1. 148. §. VIROZSIL: Epitome iuris naturae 70. §. d) lábjegyzet 174. p.

[405] „*2-o Secus finis societatis numquam obtineri posset. Verum quidem est prudentia id postulare, ut in majori societate major numerus votorum praevaleat, inde tamen nulla obligatio fluit conclusioni parendi, et jus independentiae pro amisso habendi.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 10. §. 12. p. lábjegyzete

meghatározásában. Az ilyen jellegű egyezség az egyenlőségen alapuló társaságoknál valamennyi tagra ugyanolyan kötelező erővel hat, mint a szerződésbeli egyezségek (*leges pactitiae*), melyek gyakorlatilag törvényerővel bírnak. Sőt ily módon nem csak az egyezséget létrehozó tagokra vonatkoznak, hanem az újonnan csatlakozott tagokra is, hiszen ők már ezen feltételek tudatában léptek a társaság keretébe, s ezáltal e feltételekhez hallgatólagos beleegyezésüket adták.[406]

Szibenliszt végső konklúzióként fűzi hozzá, hogy valamennyi társasági tagnak joga van a minél gyorsabb és hatékonyabb döntéshozatalra, de arra is, hogy figyelemmel kísérje a döntések, határozatok megszületését. A döntésekhez vezető szituációk nyomon követését leginkább a szigorúan egyhangú szavazatok képesek biztosítani. Egyébként is az egyenlőségen alapuló társaságokban – az összes tagot ugyanolyan arányban megillető, és csorbíthatatlan függetlenség okán – bármelyik tag, vagy azok csoportja valamennyi döntés végrehajtására jogosult. Hiszen azok nem saját nevükben, hanem az egész társaság nevében járnak el és ennek értelmében kötelesek is eljárni. Ezért azok az előjogok, amelyek bármely tag nagyobb műveltségén, tekintélyesebb korán, vagy nagyobb fizikai erején alapszanak, nem egyeztethetők össze az egyenlőségen alapuló társaságok természetével – állapítja meg Szibenliszt.[407]

Mindent összevetve szerzőnk nem áll azon a véleményen – melyet még utóda Virozsil is vall,[408] – hogy az egyenlőségen alapuló társaságban előzetes megegyezés nélkül egy többségi szavazat bármilyen döntést is eredményezhetne, még ha erre a társaságot valamilyen szükséghelyzet rá is szorítaná. Ezzel a véleményével Szibenliszt

---

[406] „*Secus major pars resistentiae minoris partis accedere deberet. Interum minor pars non exigit obedientiam, sed se tantum ad reservatam libertatem provocat, vi cujus nihil novi concludatur, quam ad quod voto suo concurrit. Hinc, cum difficile sit, in societate aequali ob diversitatem ingenii, indolis, judicii, et experientiae unanimitatem votorum obtinere, prudentia exigit, ut statim initio casus eventuri, qui praevideri possunt, decidantur, et modus deinceps negotia concludendi determinetur. Tales determinationes, et conclusiones in societate aequali obligant omnia membra, ut leges pactitiae, immo etiam illa, quae tardius ad societatem accesserunt; cum sub his ad societatem admitti, et illi in easdem tacite consentire intelligantur.* " Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 10. §. 12. p. lábjegyzete. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 1469 §. 181-182. pp.

[407] „*Omnia membra habent etiam jus urgendi adimpletionem, et observantiam harum determinationum, harum legum. Ideo hae leges nonnisi unanimitate votorum, prout ortae sunt, tolli possunt. Ceterum etiam in aequali societate salva independentia omnium executio legum alicui, vel aliquibus committi potest; quia hi non nomine proprio, sed nomine totius societatis easdem exequentur, et rationes reddere obligabuntur. Hinc praerogativa ob prudentiam forte, senium aut fortitudinem, uni ex sociis collata, naturae societatis aequalis non adversatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 10. §. 12. p.

[408] „*In societate aequali, […] quidquid ad communem finem fieri debet, communi sociorum consensu […] est determinandum; quae voluntas communis naturali suo organo, nempe vel unanimitate vel in casu necessitatis etiam majoritate votorum enunciata, […]*" VIROZSIL Antal: Epitome iuris naturae 70. §. 136. p.

nem azt mondja, hogy az egyenlőségen alapuló társaság esetén nincs is más döntéshozatali mód, csak az egyöntetűség, hanem azt, hogy a többségi szavazaton alapuló döntés az egyenlőségen alapuló társaságnál csakis külön előzetes egyezség eredménye lehet.

4.2.5. Az egyenlőtlenségen alapuló társaság (*societas inaequalis*)

A szibenliszti definíció szerint egyenlőtlenségen alapuló társaságról akkor beszélhetünk, amikor társaság formáját meghatározó szerződés (*pactum constitutionis*) értelmében a társasági cél eléréshez szükséges eszközök meghatározásának joga (*jus determinandi media ad finem societatis*) egyetlen – a többi tag közül kiemelt – személyt illet meg. Ez a definíció annyiban tér el a Martininél és Virozsilnál olvasható fogalom-meghatározástól, hogy náluk az egyenlőtlenséget nem a társaság formáját meghatározó speciális szerződés irányozza elő, hanem ezt az egyetlen társasági, úgynevezett alapszerződésből is kiolvashatónak vélik. Ez a nézet aztán az állam, mint az egyik legjelentősebb egyenlőtlenségen alapuló társaság kialakulására is igaz lesz. Martininél ugyanis az állam kialakulásának leírásánál azt olvashatjuk, hogy a szuverén és egyenlő jogokkal rendelkező személyek egy *a facto congregatio*-t alkotnak, vagyis az a társaság, amelyet egyenlőségen alapulónak tekint nem szerződéssel, hanem bizonyos tények folytán spontán módon jön létre. (Ezt a spontán egyesülést nevezi egyébként anarchiának). Amennyiben az *a facto congregatio* tagjai államot kívánnak létrehozni, ami már egyenlőtlenségen alapul, csakis ehhez van szükség Martini szerint szerződésre, mely viszont már tartalmazza az alávetést, ami az állam egyenlőtlenségen alapuló jellegéből adódik.[409] Ugyanezt a gondolatot veszi át Virozsil is, aki az egyenlőtlenségen alapuló társaság definícióját akként adja meg, hogy az ilyen társaságban a társasági hatalom joga (*imperium*) és annak gyakorlása egyetlen szerződésnél, az alapszerződésnél fogva illet meg egy bizonyos természetes vagy erkölcsi személyt.[410]

Az egyenlőtlenségen alapuló társaságban – folytatja Szibenliszt – a társaság tagságát a tagok közül kiemelkedő (*superior*) személy, valamint a neki alárendelt

[409] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput II. XXXIII-XXXIV. pontok 13-14. pp.
[410] VIROZSIL: Epitomi iuris naturae 71. §. 142. p. és 68. §.131 p.

tagok (*subditi*) alkotják.[411] E kiemelkedő (*superior*) személy egyaránt lehet fizikai és erkölcsi személy is.[412] Őt illeti tehát meg az a jog, hogy meghatározza a társaság céljának eléréséhez szükséges eszközöket, kezében van az általános hatalom (*potestas*), más szóval a főhatalom (*imperium*) és a társaság irányításának joga (*regimen*). Ezért az ilyen személyt uralkodónak (*Imperans*), azaz társaság irányítójának, kormányzójának (*Rector societatis*) nevezi. Azok pedig, akik kötelesek az uralkodó döntéséhez igazodni, lényegét tekintve engedelmességet tanúsító alattvalóknak (*parentes*) tekintendők.[413]

Ahhoz, hogy egy egyenlőtlenségen alapuló társaság (*societas inaequalis*) jogszerűen jöhessen létre, az egyesülési és a társasági formát meghatározó szerződésen kívül szükség van egy úgynevezett alávetési szerződésre (*pactum subjectionis*) is, amely lehet akár kifejezett módon (*pactum expressum*), akár hallgatólagos beleegyezéssel létrejött (*tacitum*) szerződés is.[414] Ennek értelmében a hatalmat egyetlen, a többi társasági tagtól elkülönült személy számára engedik át, a többiek pedig e személlyel szemben engedelmességre kötelezik magukat. Eredetileg ugyanis minden tag a többi társasági taggal azonos mértékű függetlenséggel rendelkezett, így pusztán az egyesülési szerződésből kizárólag egyenlőségen alapuló társaság jöhet létre[415] – állapítja meg ismételten Szibenliszt.

Az a személy, akit a főhatalom illet meg, lehet természetes, de lehet erkölcsi személy is, így erkölcsi személyként a társasági tagoknak akár a többségéből, akár a kisebb közösségéből is állhat. Ebből adódóan az egyenlőtlenségen alapuló társaság hatalmi formája (*forma imperii*) egyfelől lehet monarchikus, amikor egyetlen természetes személy tölti be az *Imperans* szerepét. Másfelől lehet polyarchikus

---

411 „*Si ex contractu constitutionali jus media ad finem societatis determinandi uni, a simul sumtis sociis distinctae, personae competat adest inaequalis societas, in qua superior, et subditi sunt membra societatis.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 12. §. 13. p.

412 „*Illa persona […] potest esse physica, vel moralis* " Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 12. §. 14. p.

413 „*Ille est, qui habet jus determinandi media ad finem societatis, seu penes quem est potestas, imperium, regimen; ideo etiam Imperans, Rector societatis vocatur. Hi, qui hujus determinationi semet conformare, h. e. obedire obligantur; propterea bene vonantur parentes.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 12. §. 13. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 150. §. 182. p.

414 „*Ad legitmam existentiam societatis inaequalis praeter pactum unionis requiritur pactum subjectionis seu expressum, seu tacitum,*". Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 12. §. 13-24. pp. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 150. §. 182. p.

415 „*quo uni, ab omnibus membris distinctae, personae imperium conceditur, et obligatio obediendi erga illam promittitur. Quia originaliter quilibet est ab alio independens (§. 45. J. E.), et ex pacto unionis solum aequalis societas oritur (§. 4.).*"Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 12. §. 14. p.

formájú, vagyis amikor egy több tagból formálódó morális személyként fellépő, kisebb vagy nagyobb létszámú csoport uralmáról, tehát egy köztársasági formáról van szó. E polyarchikus forma további csoportosításban lehet demokratikus vagy arisztokratikus természetű.[416] Azt, hogy ezek közül egy egyenlőtlenségen alapuló társaság milyen formát vesz fel, a társasági formát meghatározó szerződésben (*pactum consitutitonis*) kell definiálni. Ugyanis, ha egy társaság irányítási formája a társasági formát meghatározó szerződéstől eltérő berendezkedést tükröz, az egyes tagok nincsenek arra kötelezve, hogy akaratuk ellenére is engedelmeskedjenek.[417]

Bármilyen hatalomról (*imperium*) legyen is szó, annak természetéből adódik, hogy az a társaság céljára vonatkozó lehetséges cselekedetei tekintetében korlátozott – hangsúlyozza Szibenliszt. Ennek alapján azt a csoportosítást, amely szerint a kormányzás lehet korlátozott (*limitatum*) és lehet korlátlan (*illimitatum*), pozitív, – vagyis a társasági tagok akaratából felállított – korlátokhoz mérten kell felfogni.[418] Az ilyen csoportosítás szerint korlátlan hatalmi formának ugyanis Szibenliszt azt tekinti, ahol a közhatalmat az állam célja és természete korlátozza, szemben a korlátozott hatalommal, melynél ezeken túl, tételes törvények jelentenek további korlátokat.[419]

Gyakran merül fel az a kérdés, hogy egy társaság egyenlőségen alapszik-e vagy sem. Ebben az esetben a jog azt a vélelmet állítja fel, hogy a társaság egyenlőségen alapul – hangoztatja Szibenliszt. Az a vélelem tehát, miszerint kétség esetén egy társaságot egyenlőségen alapulónak kell tekintetni, a függetlenség jogának (*jus independentiae*) felel meg, mely jog viszont megszűnhet és elidegeníthető.[420]

Erre tekintettel jegyzi meg, hogy az egyenlőségen alapuló társaságokat kétségen kívül az ügyek nehézkes eldöntése, egyes tagok nagyobb mértékű éleslátása, illetve az önkormányzatiság terén mutatkozó gyakori tehetetlenség és más ezekhez hasonló

---

[416] „*Illa persona, cui imperium competit, potest esse physica, vel moralis, quae iterum vel ex majore, vel minore parte sociorum constare potest, hinc forma imperii in societate inaequal est vel monarchica, vel polyarchica seu republicana, quae vel est Democratica, vel Aristocratica.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 12. §. 14. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 150. §. 182. p.

[417] „*Quae forma imperii in societate inaequali obtineat, pactum constitutionale determinare debet. Quia diversi modi regendi societatem sunt modificationes tales, in quas homo contra voluntatem suam consentire non obligatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 12. §. 14. p.

[418] „*Ex natura cujuslibet imperii intelligitur, illud ad possibiles, et ad finem societatis relationem habentes, actiones restrictum esse (§. 3. et 6.); Si igitur regimen in limitatem et illimitatum dividatur, positivi, i. e. arbitrio sociorum statui, limites intelligi debent.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 12. §. 14. p.

[419] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVIII. 244. §. 293. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 150. §. 182. p.

[420] Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 151. §. 183. p.

gondok jellemzik. Mindezek kiküszöbölésére a legalkalmasabb megoldásnak azt az ésszerűségi elgondolást tartja, hogy az egyenlőségen alapuló társaságot át kell alakítani egyenlőtlenségen alapuló társasággá.[421]

Az egyenlőtlenségen alapuló társaságok hatalmi jogosultságait a főhatalom (*imperium*) foglalja magába, ami nem más, mint a társaság irányításának joga (*jus regendi societatem*), vagyis egy olyan jog, amely az alattvalók hatékony eligazításának meghatározására irányul.[422] A tulajdonjoghoz hasonlóan Szibenliszt e jog keretében is alap- illetve származtatott jogosultságokat különböztet meg. Ezek tovább oszthatók formális, más néven univerzális jogokra, illetve materiális, vagyis speciális jogosultságokra. A klasszifikáció attól függ, hogy valamennyi társaságot jellemzi-e, vagy csak bizonyos típusú társaságokra vonatkozik speciális jelleggel, tehát amikor a társaságokat egyedi jellemvonásaik tekintetében vizsgáljuk.[423]

Az univerzális jogok közül elsőként a normaalkotás, vagyis a „törvényhozás" jogát (*jus ferendi leges*) kell megemlíteni. Ennek értelmében az imperiumot gyakorló a társaság céljának elérése érdekében normákat, azaz a társaság céljának eléréséhez szükséges eszközöket ír elő, továbbá ezeket a körülmények változásához igazítja, következésképpen azokat meg is változtathatja.[424] Másodsorban univerzális jogként a jogszabályok érvényre juttatásának jogáról (*jus exequendi leges*) kell szólni, vagyis arról a jogról, melynek értelmében az előírt rendelkezések betartását szükség esetén erővel is ki lehet kényszeríteni. Ebből származik az a jog, melynek alapján meg lehet ítélni, hogy az alattvalók cselekedetei vajon szabályszerűek, törvényesek-e, vagy

[421] „*In dubio: An societas sit aequalis, vel inaequalis? Jure praesumitur aequalis. […] Atqui praesumtio: in dubio socetas pro aequali habenda est, convenit juri certo, nempe independentiae, (§. 45. J. E.) quod perdi quidem et alienari potest (§. 53. J. E.) […] Procul dubio difficultas concludendi negotia in societate aequalis, major perspicacitas unius, impotentia semet regendi, et aliae his similes causae possunt suppeditare rationem sufficientem, aequalem socitatem in inaequalem permutandi.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 13. §. 15. p.

[422] „*Imperium, ut jus regendi societatem, i.e. conformationem subditorum efficaciter determinandi.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 14. §. 15. p.

[423] „*prout jus dominii (§. 85-89.J. E.) ad certa fundamentalia, et derivativa jura reduci, ex quibus tamen huc tantum formalia, propterea etiam universalia, referuntur, seu talia, quae ex necessario, et possibili modo imperium in homines exercendi fluunt; cum materialia, seu specialia referenda sint ibi, ubi de societatibus in specie acturi sumus.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 14. §. 15-16. pp.

[424] „*Haec universalia jura sunt 1-o Jus ferendi leges, i. e. jus praescribendi normas, media ad assequendum societatis finem spectantes, proinde etiam has leges pro ratione circumstantiarum mutandi.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 14. §. 16. p.

sem[425] (*potestas judiciaria*).[426] Harmadsorban az univerzális jogok között kell megemlíteni a felügyeleti jogkört (*jus inspiciendi*), ami szükség esetén a társaság által megalkotott jogszabályok érvényesülését vizsgálja. E jog nélkül az előző két univerzális jogot nem lehetne hatékonyan gyakorolni. Ebből következik, hogy ez a jog a társaság céljának elérésére irányuló közvetlen és közvetett eszközök ellenőrzését jelenti.[427]

E a hármas jog mindig és mindenkor nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a főhatalmat hatékonyan lehessen gyakorolni, ezért is nevezi Szibenliszt e jogokat univerzális jogoknak. A főhatalmat gyakorló vagy gyakorlók kezéből ugyanis nem hiányozhatnak azok az eszközök, melyek a társaság céljának eléréséhez feltétlenül szükségesek. Továbbá szükség van arra is, hogy a társaság saját akaratát kötelező érvénnyel ki tudja nyilvánítani az alárendelt tagok számára, és ennek érvényre jutását a társaság általános és különös helyzeteiben is ellenőrizni lehessen. Sőt, hogy ez az akarat az ellenszegülőkkel szemben is érvényesülhessen.[428] S végül a főhatalom nem értelmezhető a vele szemben tanúsított engedelmesség nélkül, így a főhatalom gyakorlóját megilleti az a jog, hogy bármely tagtól pozitív, vagyis önkéntes döntésen alapuló, tettekben is megnyilvánuló engedelmességet követeljen.[429]

A főhatalom a tulajdonjoghoz hasonlóan teljes mértékben (*imperium plenum*) gyakorolható, amikor csak egy valakit illet meg (*singulare*), illetve csak bizonyos részjogosultságait tekintve (*minusplenum*), amikor is társas hatalomgyakorlásról (*coimperium*) beszélünk. A főhatalom ilyen és minden egyéb módon történő felosztása

---

[425] „*2-o Jus exequendi leges, h. e. si necesse sit, obedientiam coactione effectuandi, hinc quoque jus de actionibus subditorum, nam legibus sint conformes, nec ne, judicandi.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 14. §. 16. p.

[426] Vö: Az állam igazságszolgáltatói hatalmáról Szibenliszt által írt fejezetet. Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 94. §. 110. p. Szibenliszt tehát a jogszabályok érvényre juttatásának jogából (*jus exequendi leges*) származtatja az állam esetében a büntető illetve polgári igazságszolgáltatási jogkört.

[427] „*3-o Jus inspiciendi, h. e. necessariam cognitionem eorum sibi comparandi; sine quibus priora duo jura cum effectu exerceri nequeunt; proinde jus in ea, quae finem societatis cum immediate, tum mediate spectant, indagandi.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 14. §. 16. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 152. §. 183-184. pp.

[428] „*Quia, ut Imperanti ad obtinendum finem societatis media necessaria non desint, debet posse subditis suis voluntatem suam obligatorio modo declarare, in statum, et circumstantias singulas societatis inquirere, et suam voluntatem adversus qualemcunque resistentiam exequi; consequenter haec tria jura sunt necessaria semper, et ubique, ut imperium cum effectu exerceri possit, igitur sunt universalia.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 14. §. 16-17. pp.

[429] „*Imperio correlata est obedientia (§. 12.), obedientiae consectarium est jus positivae existimationis, imperanti competens, seu jus talem externam conformationem exigendi a suis subditis, ex qua recognitio obligationis obediendi cuilibet in oculos incidat.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 14. §. 17. p.

a társaság formáját meghatározó valamint az alávetési szerződés jellegétől függ.[430] Szibenliszt végkövetkeztetése, hogy a főhatalom gyakorlója (*Imperans*) saját hatáskörének gyakorlása terén, – amit hangsúlyozottan nem saját önkénye szerint tesz, – mindig természetes korlátok közé van szorítva. Ebből következik, hogy bármely társasági tag a társaságon belül, az alávetési szerződéssel egyező módon szabadsággal rendelkezik. A főhatalom gyakorlásakor tehát sohasem csupán az eszközöket kell figyelembe venni, hanem mindig a társaság célját kell követni.[431]

4.2.6. A társaság megszűnésének módjai

Mivel a társaság fennállásának lényege szintén szerződés, így Szibenliszt visszautal azokra a módokra, amelyek általában véve a szerződéssel megszerzett jogokat szüntetik meg. Ezek speciális módon a társaság megszűnésére, felbomlására is vonatkoznak, így egy társaság megszűnhet:

- kölcsönös megegyezés alapján (*mutuo dissensu*);
- a társaság céljának elérésével (*fine obtento*);
- ha a társaság céljának elérését fizikai vagy erkölcsi ellehetetlenülés akadályozza (*interveniente physica, vel morali impossibilitate finem*);
- azon feltétel megszűnésével, mely következtében a társaság eredetileg létrejött (*eveniente conditione resolutiva*);
- azon meghatározott idő elteltével, amely időre egy társaság megalakult (*evoluto tempore*);
- halál esetén (*morte*), amit értelmezhetünk a tagok tagságának fizikai és jogi értelemben történő megszűnéseként egyaránt.[432]

---

[430] „*Ex analogia imerii cum Dominio (§. 88. J. E.) facile cognosci potest, divisionem Imperii in plenum, et minusplenum, in singulare, et coimperium obtinere, et omnes has modificationes imperii a pacto constitutionis, et subjectionsi dependere (§. 12.).*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 14. §. 17. p.

[431] „*Cum autem imperans in exercitio potestatis suae, etsi non arbitrariis, semper tamen naturalibus restrictus sit limitibus, sequitur cuilibet membro, non obtante subjectionis pacto, socialem libertatem competere (12. §.), vi cujus nunquam, ceu merum medium, sed semper ceu finis, considerandum est. (§. 53. J. E.)*"

[432] „*Quae de modis, quibus jura, pactis acquisita, tolluntur, in genere dicta sunt, in specie etiam de solutione, et interitu societatis valent; cum ratio existentiae societatis sit pactum (§. 3.). Solvitur itaque societatis a) mutuo dissensu (§. 126. J. E.), b) fine obtento (§. 123. 1. J. E.), c) interveniente physica, vel morali impossibilitate finem obtinendi (§. 125. 1. J. E.), d) eveniente conditione resolutiva, sub qua societas originaliter coaluit (§. 116. 3. J. E.) e) evoluto tempore, ad quod societatem ingressi sumus (§. 125. 4. J. E.) f) morte (§. 125. 2. J. E.), et quidem vel physica, vel juridica, e. g. dissipatione membrorum.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 15. §. 18. p.

Ezzel szemben egy társaságból való olyan jellegű kilépés (*exitus ex societate*), amire nem a tagság késztetéséből kerül sor, továbbá a társaságból való kizárás (*exclusio a societate*) jogi következmények nélkül marad. Így ezek csak akkor sorolhatók a társaságot megszüntető módok közé, ha akár nyíltan, akár hallgatólagosan a társasági szerződésben ki voltak kötve.[433]

A társaságok általános természetét bemutató fenti ismérvek alapján elmondható, hogy Szibenliszt a természetjogi katedratudománynak megfelelően igen aprólékosan elemzi a társaságok törvényszerűségeit, mégpedig azzal a céllal, hogy ezekre, mint biztos alapra fel tudja építeni az államra vonatkozó elméletét. Ebből a megfontolásból a *societas* kérdéskörét nem a zömében magánjogi intézményeket tartalmazó *Jus extrasociale* részben, hanem mint az állam előképét tükröző intézményt, a legnagyobb hányadban államjogi kérdésekkel foglalkozó *Jus sociale* körében tárgyalja. Ez az elrendezés a társaságokat olyan megvilágításba helyezni, amelyből könnyebben leképezhetők az állam ismertető jegyei, ami főleg az egyenlőtlenségen alapuló társaságok tulajdonságainak bemutatásakor érhető tetten. Szibenliszt ezáltal elérte célját, annak ellenére, hogy a természetjogi ismeretek ilyen rendszerben való bemutatása – ismételten Pauler Tivadar szavaival élve – „az egyes részek elrendezésére nézve több nehézséget származtatnak."[434]

4.3. A társulások különösen

4.3.1. A család (*familia*) mint societas

Társadalomelméleti szempontból a korabeli észjogi katedratudomány a társaságok közül a családot (*familia*) és az államot (*civitas*) emeli ki. Ezek olyan társulások, amelyek a természet adta ésszerűség eredményeként jöttek létre, s mint legegyetemesebb társas formációk, minden emberi közösségnél megtalálhatóak. Kiemelt jelentőségét az adja, hogy a család „vérségi köteléken alapuló társadalmi képződményként" azt a közösséget is jelentette, amelynek „keretein belül megjelentek mindazok a feladatok, amelyek a társadalmi élet szervezésében a későbbiekben

[433] „*Exitus ex societate, nemine consulto, vel exclusio a societate, sine jure facta, non sunt modi solvendi societatem, nisi id expresse, vel tacite fuisset reservatum (§. 5. confer cum 113. §. J. E.)*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 15. §. 18. p.
[434] PAULER: Bevezetés az észjogtanba 9. p.

főszerephez jutottak: konfliktusok feloldása (jogszolgáltatás), a termelés koordinálása, a védelem és a katonai akciók tervezése-irányítása, a közösség szakrális igényeinek kielégítése, a viselkedések általános szabályozása."[435]

Általános természetjogi felfogás szerint a *család* egy *természeti állapotban lévő erkölcsi személy*, és mint ilyen az állam létrejötte tekintetében kiindulópontnak számít.[436] Azzal, hogy Szibenliszt a családra, – mint az egyik alapvető *societas*-ra – vonatkozó ismérveket éppen a *Jus sociale* részben tárgyalja, ahol a másik igen jelentős *societas* az állam jóval részletesebb bemutatása kap helyet, azt célozza, hogy felismerjük: a család terrénumára a természetjog is tartalmaz a tiszta ész által megismerhető szabályokat, melyek aztán átültethetők az állam által alkotott pozitív jogba. A családra, s ezen belül különösen a házasságra vonatkozó világi törvényhozás tehát a természetjogi alapokon nyugszik, az állam szempontjából ennélfogva a kánonjogi szabályozás legfeljebb kiegészítő jellegű lehet.

A család *societas*-ként való elemzéséhez azt szükséges tisztázni, hogy maga a családi közösség (*societas domestica*) kikből tevődik össze. Formális szempontból Szibenliszt a családi közösségen alapvetően a házastársak között fennálló (*societas conjugalis*) kapcsolatot érti, melyből később a szülők és gyermekeik közötti *(societas parentalis*) viszony keletkezik. Materiális értelemben a családi közösséget e személyek egységének tekinti, valamint a hagyományos felfogásnak megfelelően ide sorolja az úr és házi személyzet közti relációt (*societas herilis*), melyet azonban ki is vesz ebből a körből azzal, hogy ezt a típusú nexust nem tekinti valóságos *societas*-nak.[437] A családi házközösségben a fenti kapcsolatok alapján a családi ügyek lehető legjobb intézésére kölcsönös jogok és kötelezettségek keletkeznek,[438] melyek kifejtésére a *societas domestica* egyes típusainak bemutatásakor tér ki.

---

[435] MEZEY Barna: Vérségi igazgatás – politikai szerveződés – államszervezet In MEZEI Barna – SZENTE Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.(a továbbiakban: MEZEY-SZENTE) 24. p.

[436] Vö. Martini felfogását a családfők szerepéről az államok létrehozásában. MARTINI: Positiones de iure civitatis I-IX. pontok 2-5. pp. és GIERKE 292. p.

[437] „*[…] haec relatio societas sensu stricto dici nequit.* " Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 36. §. 42. p

[438] „*Familia, seu societas domestica, (domus) formaliter: est relatio conjugum, parentum et liberorum, herorum famulorum famularumque, vi cujus mutua jura, et obligationes habent ad negotia domestica optime administranda. Materialiter: est complexus harum personarum.* Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 16. §. 18. p.

4.3.2. Házastársak közössége (*societas conjugalis, matrimonium*)

Szibenliszt a házastársak közösségére teljes mértékben a jogegyenlőség szemszögéből tekint. A természetjog észjogi továbbfejlesztését képviselve a házasságról semmilyen értelemben nem beszél olyan összefüggésben, amely arra engedne következtetni, hogy a házasság intézményét teológiai alapon értelmezné.[439] Miként az államnál, a házasságnál is azt hangsúlyozza, hogy az a szabad akarattal és szabad döntési cselekvéssel rendelkező egyenjogú személyek szerződésén alapul. Azáltal tehát, hogy a természetjogának *Jus sociale* részében csak az államot és a férfi-nő közösségét említi alapvető *societas*-ként, továbbá, hogy itt az egyházról, mint *societas*-ról külön nem beszél, arra következtethetünk, hogy Szibenliszt is igyekszik azt a tendenciát érvényesíteni, amely a házasság elismerését – az egyes egyházak jogainak elvitatása nélkül – az állam részéről is igényli.[440] Szintén erre utal az az általa a későbbiek során többször is hangsúlyozott alapelv, miszerint az államban létesített valamennyi *societas*-nak állami elismerésben kell részesülnie.[441]

A fenti elveknek megfelelően Szibenliszt a házasságnak csak a természetjogi vonatkozásairól szól. Mivel az emberi faj fenntartására kizárólag az ellenkező neműek képesek – fogalmaz szerzőnk –, ebből adódik, hogy mindkét nem képviselőjének egységet kell alkotnia, melyből tágabb értelemben egy férfi és egy nő életközössége származik.[442] Szűkebb értelemben ez a közösség a házasság, melynek pedig alapvető kritériuma egy szerződés (*pactum matrimoniale*), ami alapján két különböző nemű egyén kijelenti, hogy a házasság közös és tartós céljának előmozdítása érdekében egymással szemben kölcsönösen jogokat és kötelezettségeket kívánnak vállalni. A házasság létrejöttéhez szükséges szerződés alapvetően a házasság *societas* jellegét

[439] Herger Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek. Dialóg Campus Kiadó Budapest-Pécs, 2006. 20. p.
[440] HERGER Csabáné: A házassági jogalkotási és jogalkalmazási hatáskör helye az állam és az egyház közötti kapcsolatban címmel megjelent dolgozatát e tendenciákról. http://jesz.ajk.elte.hu/herger3.html.
[441] Erre nézve lásd az állam keretein belül működő társaságokra vonatkozó állami felügyeleti jog gyakorlását. Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput VI. 101-105. pp. valamint a társaságok jogszerűségéről Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 52. §. 64. p.
[442] „*Cum conservatio generis humani nonnisi per subjecta diversi sexus fieri possit, datur in utroque nisus ad unionem, et inde enata unio viri, et feminae conjugium sensu latiori vocatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 17. §. 19. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 156. §. 186. p.

hangsúlyozza.[443] Ennek megfelelően a szibenliszti koncepcióban a házasság elsődleges követelménye, hogy az kölcsönös egyetértés (*versus consensus*) alapján jöjjön létre, továbbá a jogokból és kötelezettségekből adódó teljesítések lehetséges szolgáltatásra irányuljanak (*possibilitas praestationis*).[444]

Szibenliszt szerint az a rendező elv, ami alapján a házastársak jogai és kötelezettségei felismerhetőek, nem más, mint a házasság célja, rendeltetése (*finis societatis*), figyelembe véve a házassági egyezség kereteit. Ennek alapján a házastársakat kölcsönösen megilleti a cselekvési szabadság (*jus exigendi*), aminek értelmében bármelyik fél mindazt megteheti, amit a házasság céljának elérése megkövetel a házassági egyezség keretein belül. Következésképpen minden olyan cselekedetet mellőzni kell, – hangsúlyozza Szibenliszt, ami nem egyeztethető össze a házasság rendeltetésével, vagy annak megvalósítását, kiteljesedését akadályozza.

Tekintettel a jogok érvényesítésére, a házastársak között kölcsönös kötelezettségek keletkeznek. Ennélfogva, ha a házastársak közül valaki e kötelezettségek ellen lép fel, a fenti jogot sérti meg, amit tág értelemben hűtlen szószegésként (*perfidia*), házasságszegésként (*adulterium*) lehet értelmezni.[445] Szerzőnk azonban célszerűnek látja közelebbről megvizsgálni azokat a gyakorlatból is ismert konkrét eseteket, és azon jogokat és kötelezettségeket, amelyek a házasság céljának tökéletesebb eléréséhez vezetnek, illetve ezek megsértéseként a cél tekintetében akadályt képeznek. Ennek megfelelően a következő jogokat és kötelezettségeket emeli ki:

- az együttélés jogát és kötelességét (*jus et officium conhabitandi*), s az ezzel ellentétes megnyilvánulást jelentő szökést (*desertio*), melyből jogos igény keletkezik e kötelezettség teljesítésére, vagyis a visszatérésre (*reditum*).

---

[443] „*Matrimonium requirit pactum, quo personae diversis sexus, se ad communem, durabilem finem matrionii promovendum mutuum jus et obligationum habere velle declarant, et vocatur pactum matrimoniale. Qui matrimonium est societas (§.3.)*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 19. §. 24. p.

[444] „*Recte ideo essentialia matrimonii requisita sunt: versus consensus, et possibilitas praestationis (§. 99. J. E.)*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 19. §. 24. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 158. §. 189. p.

[445] „*Principium cognoscendi jura, et obligationes conjugum est finis matrimonii juxta limites pactu matrimonialis (§. 5.. Ex quo intelligitur: 1-o conjuges habere mutuum jus exigendi, ut quilibet id faciat, quod ad finem matrimonii juxta limites pacti matrimonialis obtinendum requiritur, id vero omittat, quod consecutionem finis matrimonii impossibilem, vel saltem difficiliorem reddit. 2-o respectu harum praestationem inter conjuges mutuam intercedere obligationem. Ideo, qui ex conjugibus contra hanc obligationem agit, committit laesionem juris, perfidiam, quae adulterium sensu lato vocari potest.)*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 20. §. 25. p.

- azt a jogot és kötelezettséget, amely szerint önmagunkat kizárólag a házastársunknak adjuk át (*monogamia*), s ennek sérelmét, ami a poligámiában (*polygamia*) nyilvánul meg, azaz amikor egy házassági kapcsolat egyidejűleg két, de akár több személy irányában is fennáll; az egyetlen személlyel kötött házasság (egy férfi és egy nő életközösségeként) ugyanis azt eredményezi, hogy minden más ilyen jellegű társulás lehetőségét el kell vetni, s ezáltal a nemi erényekre a házastárs jogsérelme nélkül szerzünk kizárólagos jogot; – az ezzel ellentétes magatartás teljes mértékben összeegyeztethetetlen a házasság céljával; a poligámia továbbá mások házasodásához való jogát is sérti.
- ugyanebből a megfontolásból származik a házastárssal szembeni hűség iránti jog és az arra irányuló kötelezettség (*jus et officium ad fidem conjugalem*), vagyis más személlyel való, a házasság mellett fenntartott, mindenfajta kapcsolat mellőzése, melynek sérelme a szigorú értelemben vett házasságtörés (*adulterium*).[446]

A házasság egy bizalmas jellegű szoros kapcsolatot feltételez, – folytatja Szibenliszt – amit úgy kell felfogni, mint két fizikai személy egyesüléseként létrejött erkölcsi személyt. Más szóval mindkét személyre vonatkozik, hogy nem egyedül önmagában, hanem csakis egységként lépnek fel. A házastársak egymás hatásköreire kölcsönösen behatással vannak, ennélfogva egymás hatásköreit kölcsönösen gyakorolhatják.[447]

Azáltal, hogy a család egységesen egy erkölcsi személyként lép fel, felvetődik a kérdés, hogy a házasság vajon egyenlőségen, avagy egyenlőtlenségen alapuló társaság-e, s ennek megfelelően kit illet meg a család irányítása? Az erre vonatkozó válaszát azzal kezdi, hogy amennyiben a házassági megegyezés nem tartalmaz rendelkezést a család irányításának módjáról, akkor az első szabály az, hogy ameddig e tekintetben a házastársak között nem alakul ki közös álláspont, addig az irányítás akkor a

[446] „*Sub hoc supposito sequentia specialia jura, officia, et laesiones inter conjuges sola ratione cogitari possunt: a) jus, et officium cohabitandi, (§. 18.) huic contraria conformatio (desertio) est laesio, ex qua oritur jus ad praestationem (reditum). b) jus, et officium semet restrigendi ad unam personam (Monogamiam); Polygamia (societas conjugalis non inter duas tantum, sed plures personas simul) […] c) ex eadem ratione jus, et officium ad fidem conjugalem, h. e. abstinentiam ab omni etiam transitoria commixtione cum alia persona. Violatio hujus juris adulterium sensu stricto vocatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 20.. §. 27. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 159. §. 191-191. pp.

[447] „*Matrimonium est societas intima adeo, ut ex duobus physicis personalitatibus una moralis personalitas evadat, ut duae personae non penes se invicem, sed una existant. Conjugum igitur sphaerae se mutuo penetrant.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 21. §. 27. p.

legigazságosabb, ha az maradéktalanul a család célját, rendeltetését veszi figyelembe.[448] Minden társaság alapvető ismérve, hogy valamilyen közös célra jöttek létre, amit a társasági szerződében fektetnek le. Arra nézve, hogy a házasság tekintetében milyen irányítás felel meg legjobban a társasági célnak, a gyakorlati tapasztalatok igazítanak el, melyekből Szibenliszt szerint azt a következtetést lehet levonni, hogy a családi adminisztráció szerteágazó irányultsága, eltérő jellemzői és ismérvei miatt szükséges, hogy ezek közül bizonyos dolgokat a kölcsönösség jegyében az egyik házastárs a másik érdekében gyakorolja. Ebből az a szabály adódik, hogy az olyan családi irányítás felel meg legjobban a család céljának, amelynek keretében bármely fél azt a jogot gyakorolja, amit a másiknál jobban végre tud hajtani.[449]

A legkülönfélébb családi teendők tekintetében Szibenliszt interpretációjában a következő szabály érvényesül: az ügyek meghatározásához és az abban történő döntéshez egyhangú megegyezés szükséges, miként ez a természeti állapotban létező, egyenlőségen alapuló társaságokra jellemző. Ugyanis kétség esetén bármely társaságról legyen is szó, az egyenlőségen alapulónak tekintendő. A családi ügyeket tehát mindaddig a természeti állapotú, egyenlőségen alapuló társaság mintájára kell intézni, amíg ily módon a családi cél elérése nincs veszélyeztetve. Következésképpen mindaddig, amíg más szabály alkalmazásában ésszerűség nem mutatkozik, addig ennek alapján a családi ügyek feletti döntési jogkör, főhatalom (*imperium*) hol az egyik, hol pedig a másik felet illeti meg.[450]

Ellenben, ahol a cél eléréséhez szükséges döntés és alkalmas eszközök meghatározása egyhangú szavazatok eredményeként kivitelezhetetlen, ott a következő szabály követendő: a férjet illeti meg az a jog, hogy saját szavazatával kialakítsa a

---

[448] „*Restat determinare, utrum matrimonium sit societas aequalis, vel inaequalis (§.4.), proinde cui regimen (§. 14.) familiae competat (§. 16.), quae ex marito, uxore, prolibus, et communiter etiam ex famulitio constat. Si per pactum matrimoniale modus regendi familiam decisus non sit, regula prima obtinet: Quamdiu inter conjuges opinionum contentio nulla subversatur, tamdiu regimen, fini maxime conforme, est justissimum. Inde regula secunda: Fini conforme regimen familiae est, in quo accidit illud, quod quaelibet pars maxime intelligit, et exequi scit.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 23. §. 29. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 161. §. 192-193. pp.

[449] „*Quia principium cognitionis omnis juris societalis est finis societatis, quatenus pactum sociale non obstat (§. 5.). Quod vero regimen fini maxime conforme sit, observatio, et experientia nos docere debet, ex qua congnoscimus, pro diversis administrationis domesticae ramis, diversas proprietates, et cognitiones requiri, quarum aliquas communiter unus sexus pra alio habet.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 23. §. 30. p.

[450] „*Quid in dubio haec societas aequalis est praesumenda (§. 13.). Ergo negotia ejusdem tamdiu juxta naturam aequalis societatis tractanda sunt, quamdiu absque detrimento finis fieri potest; cum in regula nulla fundata ratio adsit, propter quam uni parti in aliam imperium competeret.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 23. §. 30. p.

végső döntést, és a feleség köteles e döntéshez igazodni. Ebben az esetben viszont már a férj lesz a feljebbvaló, és a házasságra úgy kell tekintenünk, mint egy nem egyenlőségen alapuló társaságra.[451] Szibenliszt ezt azzal magyarázza, hogy a férfi rendszerint a természettől fogva és a nevelésnek köszönhetően mind fizikailag, mind lelkileg erősebb. Ha tehát egy nő úgy lép házasságra egy férfival, hogy nincs ellenére és elismeri férje egyrészt veleszületett, másrészt szerzett felsőbb képességet (*praepotentia*), akkor amellett, hogy minden egyéb esetben megőrzi az őt megillető egyenlőséget, ezt hallgatólagos beleegyezéssel (*tacite*) legalább olyan esetekre, amikor nézeteltérés van köztük, a férje hatalmának engedi át.[452]

Lábjegyzetben említi, hogy vannak olyan házasságok is, ahol a kétes esetekben a feleség vindikálja magának a végső döntés jogát. Ezt a feleség csak annak tudatában teszi, miszerint felismerte, hogy a dolgok irányítására nézve férjét mind fizikai, mind lelki ügyességben és okosságban felülmúlja. Ezek Szibenliszt szerint viszont általában csak olyan típusú házasságok lehetnek, amelyek valamiféle politikai megfontolásból köttetnek, s nem pedig kölcsönös szerelmen alapszanak.[453]

Szibenliszt konklúziója Wolff tételével egyetértve[454] tehát az, hogy a férj a hatalmat (*imperium*) a feleség akarata ellenére nem ragadhatja magához. Amennyiben a feleség viszont nem mond ellent a „jogbitorlónak", ez a hatalom a hosszú tűrés következtében, amit ilyesformán hallgatólagos beleegyezésnek lehet tekinteni, a jogi megítélés szerint a férjre száll. Ha viszont a feleség él az ellentmondás jogával, akkor

---

[451] „*At, ubi finis matrimonii decisionem exigit, et media adhibita, unanimitatem votorum procurandi, frustranea fuerant, oritur regula quarta: Maritus habet jus votum suum pro decisivo habendi, et uxor habet obligationem, semet ad illud conformandi, atque aetenus maritus est superior, et matrimonium societas inaequalis.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 23. §. 30 p.

[452] „*A natura enim, et per educationem vir in regula feminam tam corpore, quam animo superat. Si igitur femina non obstante hac connata, et acquisita praepotentia societatem cum viro ineat, quin sibi aequalitatem in omnibus reservasset, tacite saltem in casibus collisionis in imperium viri consentire censetur.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 23. §. 31. p.

[453] „*Negari non potest, reperiri matrimonia, in quibus femina in negotiis dubiis decidendis sibi votum decisivum vindicat, quod certe non auderet, nisi conscia esset, a se maritum suum tam dexteritate corporis, et animi, quam prudentia in rebus gerendis superari. At talia matrimonia ex rationibus politicis, non vero ex amore aestimationi juncto (§. 17.) inita fuisse, quis dubitabit?*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 23. §. lábjegyzete 30-31. pp..

[454] „*Naturaliter maritus imperium in uxorem invitam sibi arrogare nequit, si vero uxor arroganti non contradicit, longa patientia tandem in jus transit. Volf. J. N. P. VII. §. 497.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 23. §. lábjegyzete 30. p.

ez akár a házasság megszűntetését is eredményezheti, mivelhogy ez a házasság alapját jelentő kölcsönös konszenzus hiánya miatti, társaságot megszüntető okot jelent.[455]

A házassági életközösség, mint társaság megszűnése tekintetében Szibenliszt hangsúlyozza, hogy annak ellenére, hogy a házasság egy életre szóló, legalább is az egyik házastárs élete végéig tartó közösség, *a természetjog elismeri a házasság végszükség esetén történő felbontását.* A természetes észjárás szerint erre a döntésre akkor kerül sor, ha a házassági életközösség fenntartása nagyobb kárt okozna, mint annak megszüntetése.[456]

A következőkben Szibenliszt ismerteti azokat az okokat, amelyek a természetjog szerint a házasság felbontásához vezethetnek. Ezek szerint a váláshoz egyfelől a házassági életközösség fenntartásához szükséges *konszenzus kölcsönös megszűnése* vezethet (*mutuum dissensus*), feltéve, hogy ezáltal harmadik felek jogai nem sérülnek. Ezért törekedni kell arra, hogy a házasság felbontásával a gyermekek jogai ne szenvedjenek sérelmet. Mindkét fél válásba történő beleegyezésének következménye, hogy a házassági cél tekintetében a felek között többé már sem jog, sem pedig kötelezettség nem áll fenn. A gyermekre azonban a házasság felbontásában való konszenzus nem hathat ki. Amennyiben tehát a válás következtében a gyermekek irányába történő szolgáltatás joga ellehetetlenülne, a feleség elűzése nem engedhető meg[457] – figyelmeztet Szibenliszt.

Másfelől a házasság felbontásához vezethet a házasság előtt keletkezett, s a házasság rendeltetésének elérését akadályozó, gyógyíthatatlan *nemzőképtelenség.* Ezzel szemben, ha ez a házasság megkötése után következett be, már nem tartozhat a házasság megszűntetésének okai közé. Ugyanis ez az egészségügyi probléma gyakran a várakozással szemben magától is megoldódhat, egyébiránt pedig, ha az az egyik fél

[455] Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 161. §. lábjegyzete 193. p.

[456] „*Etsi matrimonium sit societas ad dies vitae unius, vel alterius conjugis durans (§. 19.); tamen saepe obveniunt tales circumstantiae, in quibus ratio durationem matrimonii pro majori malo, quam ejusdem solutionem habet; proinde ratione divortii sufficientes agnoscit.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 24. §. 31-32. pp. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 162. §. 194. p.

[457] „*Huc refertur: 1-o mutuus dissensus (§. 15.), si per dissolutionem jus tertii, nempe prolium, non violetur. Quia postquam utraque pars in solutionem matrimonii consentit, jam neque jus, neque obligatio ad finem affirmari potest. At juri prolium repugnare non debet; secus enim consensus in dissolutionem matrimonii propter juridicam possibilitatem praestationis inefficax foret (§. 106. J. E.) Interim uxorem repudio dimittere non licet (§. 15.).*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 24. §. 32. p.

természetes öregedésével áll kapcsolatban, a házasságok spontán megszűnéséhez is vezetne.[458]

Szintén a házasság felbontását eredményezheti a hűtlenség (*perfidia*), amely többféleképpen is elkövethető. A hűtlenség legkézenfekvőbb módon a másik fél megcsalásával valósul meg (*adulterio*), de akkor is hűtlenségről van szó, ha az egyik fél házassági kötelezettségét tagadja meg (*denegatio officii conjugalis*), ami megnyilvánulhat e kötelezettség teljes és állandó jellegű visszautasításával (*ex absoluta aversatio promanente*), sőt az ez elől történő rosszhiszemű kitéréssel (*malitiosa desertio*) is. A házastársi hűtlenség legdurvább megnyilvánulásának kétség kívül az életellenes cselekményt (*insidiis vitae structis*) kell tekinteni.[459] Itt kell megjegyezni, hogy Szibenliszt a hűtlenség egy további válfajának tekinti a szexuális elhajlásokat, úgymint az önkielégítést (*onania*), a homoszexualitást (*paederastia*) és a természetellenes fajtalankodást (*Sodomia*). Amennyiben ezeket az egyik házastárs követi el, egyértelműen a házasság felbontását eredményezheti. Hiszen magyarázata szerint a nemi szervek öncélú használata, amellett, hogy ez visszaélés a természettel, a másik házastárs jogával is ellentétes, így szerződésszegést jelent.[460]

Végül a házasság megszűnését eredményezi a *halál,* hiszen a házastársi jogok minden tekintetben személyhez kötöttek.[461]

A házasságot megelőző *jegyességet* (*sponsalia*) jogi természete miatt Szibenliszt nem tartja kívánatos gyakorlatnak. Ugyanis a szerződésre alkalmazott jogi kritériumok a jegyesség tekintetében is fennállnak. Ily módon, ha a házasulandók eljegyzést kötöttek, annak az a következménye, hogy a feleknek minden olyan jogok gyakorlásával fel kell hagyniuk, amelyek egyébként egy házasság megszűnéséhez vezetnének, vagy a házasság létrejöttét jelentősen megnehezítenék. Ez pedig bizonyos

---

[458] „*2-o Impotentia antecedens insanabilis obtinendi finem […]. Sed impotentia casu superveniens matrimonium non solvit. Quia primo interdum talia mala contra exspectationem desinunt; dein omne matrimonium ob morbidam conjugum senectutem solvi deberet.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 24. §. 32. p.

[459] „*3-o Perfidia, quae adulterio, denegatione officii conjugalis, ex absoluta aversatione promanante, malitiosa desertione, insidiis vitae structis committitur.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 24. §. 32. p.

[460] „*Procul dubio etiam per Onaniam, Paederastiam, Sodomiam, ab uno conjuge commissam, matrimonium solvitur. Quia usu membrorum genitalium contra finem naturae est abusus, juri alterius conjugis contrarius, igitur violatio pacti conjugalis.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 24. §. lábjegyzete 32. p.

[461] „*4-o Morte (§. 15. f.), cum conjugum jura sint personalissima (§. 20.)* " Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 24. §. 32. p.

módon Szibenliszt szerint korlátozza azt a szabad akaratot, amely egy eljövendő házasság megkötésének legjelentősebb mozzanata.[462]

A fentiekből kikövetkeztethető, hogy Szibenliszt a házasságra egyértelműen polgári jogi intézményként tekint. Azzal, hogy a házasságot a *Jus sociale* részhez sorolja, azt hangsúlyozza, hogy a *matrimonium* a világi jogrend részét képezi, teljes joggal tartozik tehát az állami jogalkotás hatáskörébe. Ez pedig azt is jelenti, hogy magából a tiszta észből levezetett polgári szerződésként értelmezett házasság legitimitásához a természetjogi felfogásban az állami elismerés is hozzátartozik, jogi szempontból tehát a felek közötti konszenzus mellett a házasságot az állam viszonylatában csak ez teszi érvényessé. A házasságot tehát nem szentségként vizsgálja, ez ugyanis nem a természetjog, hanem a kánonjog hatáskörébe tartozik. Így a természetjog aspektusából a házasság felbontható. A felbontásnál viszont Szibenliszt elsődlegesen nem a vétkességi alapon történő bontásra helyezi a hangsúlyt, hanem annak szerződéses jellegére, így végső esetben a konszenzus végérvényesen történő megbomlása a házasság megszűnéséhez vezet.

4.3.3. A szülő-gyermek alkotta közösség (*societas parentalis*)

A *societas domestica* teljesebbé tételét jelenti a szülő-gyermek alkotta közösség, melyről szerzőnknél a következő megállapításokat olvashatjuk. Amennyiben a házasságból gyermekek is születnek, ennél a ténynél fogva egy új, más jellegű jogviszony alakul, ami a nemző elődök, mint szülők, és az utódok, tehát a gyermekek között jön létre.[463] A gyermekek létezésük első pillanatától fogva személyek,[464] ezért valamennyi velünk született jog megilleti őket. Mindazonáltal éretlen koruk és kiforratlan ítélőképességük folytán e jogokat önmaguktól nem képesek gyakorolni, tehát a velük született jogaik érvényesítése tekintetében mindaddig segíteni kell őket,

---

[462] „*Quae* [*sponsalia*] *de requisitis pacti validi superius adlata sunt, ad sponsalia quoque applicanda esse, quivis intelliget. Effectus contractorum sponsaliorum est, jus exigendi, ut omne, quod matrominium tolleret, vel ejus consummationem difficiliorem redderet, intermittatur. Necesse tamen non est, ut matrimonio sponsalia praecedant, potandum potius, ut usus eorum tollatur, quia voluntatis libertatem, quae in matrimonio indeundo maximi momenti est, quoddammodo limitare videtur.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 25. §. 33. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 163. §. 195. p.

[463] „*Nisi spem eventus fallat, societatem conjugalem consequuntur proles, quo facto altera nova relatio juridica oritur, nimirum inter progenerantes, qui parentes, (pater, mater), et progenitos, qui liberi vocantur.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 25. §. 33. p.

[464] Vö: KANT: Az erkölcsök metafizikája 382. p.

amíg a fenti akadályok nem szűnnek meg. Ebből adódik a szülőket megillető *gyermeknevelés joga*[465] – hangsúlyozza Szibenliszt.

Végtére is szerinte a házasságot, mint szerződést másként nem is lehetne értelmezni, mint a megszületendő gyermekek védelmezésére és felnevelésére irányuló kölcsönös jogot. Ezért az erre irányuló lelkiismereti kötelezettség jogilag is kikényszeríthető kötelezettséggé alakul át. A szülőknek tehát nemcsak kizárólagos jogosultságuk, hanem kötelezettségük is, hogy saját gyermekeiket felneveljék.[466]

Rátérve a szülői hatalom jellegére és indokoltságára,[467] Szibenliszt abból a minden joggyakorlás indokául szolgáló megállapításból indul ki, hogy aki egy cél elérésére kötelezett, attól nem tagadhatók meg azok az eszközök, amelyek e cél eléréséhez szükségesek. Mivel pedig a gyermekek felnevelése a szülők kötelessége, ennélfogva őket együttesen illeti meg az a jog, hogy ennek teljesítésének érdekében alkalmazzák mindazon eszközöket, amelyek nélkül e kötelezettségüknek nem tudnának eleget tenni. E fenti kötelezettségből fakadó eszköztár a gyermekekkel szembeni hatalmon (*imperium in proles*), azaz a szülői hatalmon (*potestas parentalis*) alapszik. Ezek az eszközök a gyermekek különböző érettségi fokához igazodva elsőként fizikaiak, majd pszichológiaiak, s végül morális jellegűek. Céljuk az, hogy a gyermekeket jogszerű és hasznos cselekedetekre sarkallják, továbbá képesek legyenek megállapítani, melyek azok a cselekedeteket, melyek törvénytelenek, s ennélfogva, elkerülendők. [468]

---

[465] „*Liberi a primo momento existentiae suae sunt personae (§. 44. J. E.); proinde ipsis omnia jura connata competunt. At propter immaturam aetatem (Impubertatem) adeo sunt imbecilles, ut per si ipsos haec jura exercere nullo modo valeant. Quare exsurgit jus proles educandi, h. e. illas penes executionem jurium connatorum tamdiu juvandi, donec illud impedimentum immaturae aetatis cessaverit,*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 25. §. 33. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 164. §. 195-196. pp.

[466] „*Dein per pactum matrimoniale, quod, aliter conclusum esse, cogitari nequit, quam cum mutua susceptione obligationis progenitos conservandi, et educandi (§. 20. conf. cum §. 17.), hoc officium conscientiae in officium coactivum (justitiae) commutatum est. (§. 61. J. E.) Igitur parentes non solum jus exclusivum, sed etiam officium juris (perfectum) habent suos educandi liberos.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 25. §. 34. p.

[467] A szülői hatalom alapjáról a természetjogi gondolkodók eltérő véleményeket vallottak. Hobbes nevéhez fűződik az az elgondolás, mely szerint a szülői hatalom a gyermekek szülők által történő elfogadásán alapszik, Grotius kizárólag a nemzésen alapulva vezeti le a szülői hatalmat. Wolff és Martini a szülők gyermeknevelési kötelezettségéből, míg Zeiller és Egger a szülők gyermeknevelési jogából származtatja. VIROZSIL Antal: Egyetemes természet vagy észjog elemei. T. Virozsil Antal eredeti latin munkája után magyarul előadva Márki József, Pest, 1861. Kiadja Heckenast Gustav. 194. p.

[468] „*Qui obligatur ad finem, ei jus ad media convenientia denegari non potest: quum igitur pater et mater teneatur liberos educare (§. 26.), competit quoque paterntibus jus omnibus mediis (juridicis) utendi, sine quibus huic obligationi satisfieri nequit. Complexus jurium, quae ex dicta obligatione parentibus accedunt, constituit Imperium in proles (potestatem parentalem). Media in educatione liberorum pro diversitate gradus*

Szibenliszt a szülői hatalom eredetére vonatkozó bizonyos nézeteket az alábbiakban cáfolja. A szülői hatalom egyfelől nem származtatható egy olyan előzetes egyezségből, amely a szülők saját gyermekeik kifejezett elfogadásán alapulva jönne létre, hiszen ez a vélemény pusztán fikción alapszik. Ebben az értelemben a szülői hatalom eltér mindenféle állami hatalomtól (*potestas civilis*), ugyanis ennek jogszerű létrejöttéhez Szibenliszt szerint éppenséggel egy előzetes szerződésre van szükség.[469] Másfelől nem alapulhat az apai nemzés tényén. Szibenliszt maga is osztozik abban a véleményben, miszerint abból adódóan, hogy a gyermek fogantatása az apa és az anya együttes közreműködésnek köszönhető, – miként az erre irányuló szándékuk is közös, – az általuk nemzett gyermek is mindkettőjük hatalma alá tartozik.[470] Harmadsorban a szülői hatalmat nem lehet foglalásra alapozni, hiszen a gyermek nem uratlan dolog, hanem egy személy, aki veleszületett jogokat élvez.[471]

A fentiekből kitűnik tehát, hogy a szibenliszti értelmezésben a szülő-gyermek alkotta közösség *societas* jellegéből fakadóan csakis előzetes szerződésre vezethető vissza. Ezzel szemben a Zeiller-Egger-féle elgondolásban – mint láthattuk Martini nyomán – az ilyen jellegű közösségből eredő jogok és kötelezettségek törvényen alapulnak.[472] A szülő gyermek közötti viszonyból származó jogok és kötelezettségek jogilag Szibenlisztnél is kikényszeríthetőek, ő azonban ennél a fajta közösségnél is következetesen ragaszkodik a *societas* jelleg hangsúlyozására, így e jogok és kötelezettségek tekintetében egy előzetes szerződésre hivatkozik.

A szülő-gyermek alkotta közösség természetéből adódóan nem egyenlőségen alapszik (*societas inaequalis*), hiszen az ilyen típusú közösségben meglévő hatalom

---

immaturitatis eorumdem initio physica, tum psychologica, ultimo moralia eligi debent," Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 28. §. 35-36. pp.

[469] „*Non igitur a) pacto praesumto*)[a susceptione educationis, tale vero factum a parentibus utpote prolibus proximis…]; quia hoc sola fictione nititur.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 28. §. 36. p. A szögletes zárójel közötti részre: 24. §. 32. p. „*Haec ratio differentiae potestatis civilis a potestate parentali. Quia illa ad justam sui existentiam requirit pactum; haec e contra non;*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 28. §. lábjegyzete 36. p.

[470] „*b) generatione;* " Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 28. §. 36. p. „ *Quidquid enim, ajunt, facto meo justo producto, illud fit meum acquisitum, sec pater, et mater sunt concausae efficientes sobolis, tamquam effectus communis eo animo, ut sit sua, itaque eam, quam producunt, indistinctum acquirunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 28. §. lábjegyzete 36. p.

[471] „*c) occupatione, nec enim liberi res nullius sunt, sed juribus sibi connatis fruuntur, [non igitur] potestas parentali derivari potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 28. §. 36. p.

[472] Vö: „*Ad istos [liberos] non solum, sicut ad omnes alios homines, per rationem ethicam, sed etiam per juridicam (juris legem) delegantur.*" ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 151. §. 183. p., ahol a szerzők szülő-gyermek alkotta közösséget törvényi kötelezettségként értelmezik.

(*imperium*) szükségképpeni, s ennek megfelelően mind jogi, mind pedig erkölcsi megfontolásból az következik, hogy a szülők parancsolnak, a gyermekek pedig engedelmeskednek. Így a gyermekek mindaddig „nevelésre szorulnak", amíg a szülői házban tartózkodva szükségképpen szülői hatalom alatt állnak.[473]

A *szülői hatalomból kifolyó formális és materiális jogok* gyakorlása rendkívül komplex eszközöket biztosít a szülők számára. E jogok alapvetően a nevelés terén történő eligazításban (*ordinandi*), az utasítások végrehajtásában (*exequendi*), valamint, a végrehajtásuk felügyeletében (*inspiciendi*) jelentkeznek, s mint ilyenek formális, vagyis univerzális jogoknak tekintendők.[474]

A jogok a nevelés hármas természetéből adódóan fizikai, lélektani, erkölcsi jellegű gyakorlati nevelésben megnyilvánuló jogokat s kötelezettségeket jelentenek, melyek speciálisan, azaz materiális értelemben a következők:

- a gyermekek életkörülményeinek megfelelő életfeltételek biztosítása (*jus et officium liberis vitae media procurandi*);
- a gyermekek jogai feletti őrködés (*eorum jura tuendi*);
- a gyermekek értelmi és erkölcsi fejlődésének biztosítása (*rationem, et moralem sensum excolendi*);
- a gyermek vallási világnézetének megalapozása (*in religione instituendi*);
- eljuttatni a gyermekeket a jövőbeli életcéljuk szükségképpeni felismeréshez, és ahhoz, hogy ennek elérését saját maguk is képesek legyenek biztosítani (*adlaborandi, ut cognitiones, ad futuram destinationem necessarias, sibi procurent*);
- a gyermekek vagyonának jóhiszemű kezelése (*liberorum propria bona administrandi*);
- törvénytisztelő életmódra nevelés (*praescribendi iis convenientem normam agendi*);

---

[473] „*At societas haec parentalis inaequalis est, quia in ea datur imperium (§. 28.), et quidem necessarium, quia lege juris, et morum praecipiente liberi obediunt, et parentes imperat. Quare liberi educatione adhuc indigi ad commorandum in domo paterna vi cogi possunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 29. §. 37. p.

[474] „*Potestas parentalis plura in se complectitur fundamentalia, et derivativa jura, ac officia, quae vel sunt formalia (universalia), vel materialia (specialia) (§. 28.). Illa in jure, et officio ordinandi, exequendi, et inspiciendi negotia educationis posita sunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 30. §. 37. p.

- a gyermek eltévelyedése esetén a helyes életmódra történő visszavezetés *(profugos persequendi)* továbbá azon erkölcsi jellemvonás kialakítása, mely a mindenféle jogsértéssel szembeni fellépés igényét alakítja ki *(jus exclusivum educandi adversus omnem involationem manutenendi);*
- fellépés az olyan gyermekkel szemben, akinek cselekedetei e jogok érvényesítése ellen irányulnak, továbbá megfenyítésük, ha az erkölcsi megjavításukra alkalmas eszközöket elutasítják *(in proles propter actiones, his juribus repugnantes animadvertendi)*.
- azon cselekedetek semmissé nyilvánítása, melyekkel a gyermekek szülői beleegyezés nélkül, akár kifejezetten, akár hallgatólagosan magukat mások irányába elkötelezték *(actiones pro irritis declarandi)*.[475]

Mindemellett azonban Szibenliszt fontosnak tarja megjegyezni, hogy a gyermek engedelmességi kötelezettsége a szülői hatalomból fakad. Azonban, mivel a szülői hatalom nemcsak jogokat, hanem kötelezettségeket is magába foglal, nem kétséges, hogy ezzel párhuzamosan a gyermekeket is jogok illetik meg.[476]

A szülői hatalom gyakorlása terén mindkét szülőt egyforma jogok illetik meg, így annak gyakorlásából az egyik felet sem lehet kizárni. Ebből következik, hogy a szülők jogszerűen járnak el, ha a gyermeknevelés körüli teendőket éppen az a házastárs gyakorolja, aki saját természeténél fogva, vagy a gyermeknevelés sajátos jellege miatt arra a legalkalmasabb, feltéve, hogy ez ellen nincs ellenvetés.[477]

---

[475] „ *Haec; prout educatio tripex est, (§. 27.), ita in jura, et officia respectu physicae, moralis, et pragmaticae educationis abeunt. In specie huc referuntur: 1-o jus, et offcium liberis vitae media procurandi; 2-o eorum jura tuendi 3-o rationem, et moralem sensum excolendi; 4-o in religione instituendi; 5-o adlaborandi, ut cognitiones, ad futuram destinationem necessarias, sibi procurent; 6-o liberorum propria bona administrandi; 7-o praescribendi iis convenientem normam agendi; 8-o profugos persequendi, et jus exclusivum educandi adversus omnem involationem manutendendi; 9-o in proles propter actiones, his juribus repugnantes, mediis, ad emendationem aptis, animadvertendi; 10-o ea, quibus liberi sine consensu parentum sive expresso, sive tacito se aliis obligatos reddiderentur, pro irritis declarandi.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 30. §. 39. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 167. §. 199-200. pp.

[476] „*Ex hac potestate parentali, ceu jure alios regendi, oritur obligatio prolium obediendi. (§.12.). At, cum jura in potestate parentali contenta, simul officia parentum sint, his correlata jura (§. 13.J. E) prolibus prorpia esse, nemo dubitabit.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 30. §. lábjegyzete 38. p.

[477] „*Ad quaestionem: an potestas parentalis utrique parenti aequaliter competat? Communiter affirmative respondetur; cum principium hujus potestatis in patre aeque ac matre obtineat. (§. 20.). Vi hujus rationis uni parti, alteram ab executione patriae potestatis excludere, non licet, et jure fit, a) si quilibet conjugum, donec controversia non oritur, penes educationem liberorum id faciat, ad quod a natura, vel per educationem aptissimus est,* " Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 32. §. 39-40. pp. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 169. §. 201. p.

Az e téren fennálló véleménykülönbség esetén elsődlegesen az egyenlőségen alapuló társaságot kell alapul venni, vagyis a végső döntést egyhangú akaraton alapulva kell meghozni. Ha a nevelési cél a szülőket eltérő állásfoglalásra készteti és e kérdésben nem tudnak megegyezni, akkor a döntő szó kimondása, s ezzel a szülői hatalom másik fél szempontjából történő korlátozása a természetjogi elvnek megfelelően az apát illeti meg, aki a házközösség fejeként lép fel.[478] Mindemellett az a szülő, aki nem képes felmérni a szülői hatalom alkalmas, szükséges és célravezető eszközeit, jogtalanul jár el.[479]

A szülői hatalom a következő tények esetén szűnik meg:

- a gyermek nagykorúvá, felnőtté válásával; – ezzel kapcsolatban Szibenliszt megjegyzi, hogy amint a gyermekek felnőtté válása több lépésben történik, úgy a gyermekek növekedésével a róluk való gondoskodás is fokozatosan szorul háttérbe; azonban a gyermek felnőtté válásáig egyik szülő sem élhet a szülői hatalomról való lemondás jogával, és a gyermekek sem vonhatják ki magukat engedelmességi kötelezettségük alól.[480]
- ha a szülők nem képesek személyesen ellátni gyermeknevelési kötelezettségüket, akkor olyanokra bízzák a nevelést, aki személyükben a szülőket helyettesítik, és akikre a szülők saját jogainak legalább egy részét átruházzák; ezzel szemben viszont a szülők a nevelés költségeit kötelesek saját vagyonukból megtéríteni.[481]

---

[478] „*b) si penes diversitatem opinium primo juxta naturam aequalis societates procedatur, h. e. conclusio per unanimia vota feratur, dein vero. c) si finis educationis decisionem exigat, et unanimitas votorum obtineri non possit, patri votum decisivum competere affirmetur. (§. 23.). Igitur sub hac restricitione potestas parentalis etiam justa Jus naturale principialiter patri competit, et pater pro capite societatis domesticae haberi debet.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 32.. §. 40. p.

[479] „*Ideo quisque usu potestatis parentalis, qui, ut medium aptum, et necessarium ad hunc finem cogitari nequit, est injustus.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 31. §. 38. p. Vö: Pap Tibor: Magyar családjog Takönyvkiadó, Budapest, 1982. 47. p.

[480] „*Potestas parentalis finitur: 1-o Majorennitate liberorum (pubertate); cessante enim ratione, cessare debet rationatum (§.28.). At, cum pubertatem proles nonnisi sensim, et pedetentim consequantur; ideo exercitium potestatis parentalis aetati, et viribus intellectus earum respondeat, illud crescente liberorum cultura succesive limitetur, […]; est necesse. Ante hoc tempus neque parentes gaudent jure abdicandi imperium parentale, neque proles officio obedientiae semet subducendi (§. 29.)*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 33 §. 40-. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 170. §. 202-203. pp.

[481] „*2-o Impotentia parentum officio educandi liberos satisfaciendi. In hoc casu parentes educationem aliis, qui vices eorum agant, committere, ac in hos partem saltem jurium suorum transferre, expensasque educationis ex bonis suis refuendere tenentur. (§. 15.)*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 33. §. 41. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 171. §. 202. p.

- az egyik szülő halálával a szülői hatalom egésze a még élő szülőre száll át; mindkét szülő halálakor pedig, vagy ha a szülők a gyermekek felnevelését teljességgel elutasítják, a szülői hatalom elsősorban arra hárul, aki kész mások sérelme nélkül magára vállalni a gyermek eltartását és jogai védelmét; – gyámság esetén tehát a gyám mindazon jogokat és kötelezettségeket gyakorolja, amelyek a szülői hatalomból legfőképpen adódnak.[482]

Szibenliszt a szülő-gyermek kapcsolatot a *jus sociale* szemszögéből közelíti meg, amikor csak a házasságból született gyermekekről beszél, így e relációt csak *societas* jellegénél fogva tárgyalja. Nem foglalkozik tehát az ezen túlmutató olyan kérdéskörrel, mint például a törvénytelen gyermekek személyi, vagy vagyoni státusza. A család, mint *societas* ennélfogva csak annyiban tárgya a szibenliszti természetjognak, amennyiben annak irányításáról, a családtagok jogairól és kötelezettségeiről kell állást foglalnia. Ilyen értelemben a szibenliszti természetjog a házasság önkéntessége és szabadsága mellett elismeri a férj és feleség egyenjogúságát, a bontó okoknál szól az anya és a gyermek védelméről, mindkét szülőt egyformán terhelő gyermekekért való fokozott felelősségről. A szülők közötti szülői hatalom gyakorlása tekintetében a család egyenlőségen alapuló társaságnak számít, csak az egyetértés hiánya esetén hivatkozik Szibenliszt a férj családfői mivoltára. Ezt azonban azzal a megkötéssel egészíti ki, mely szerint az a szülő, aki nem képes felmérni a szülői hatalom alkalmas, szükséges és célravezető eszközeit, jogtalanul jár el. Szibenliszt hangsúlyozza, hogy gyermekeknek, mint szülői hatalom alatt állóknak nem csak kötelezettségeik vannak, őket kétségtelenül jogok is megilletik, mely jogok a szülői hatalom gyakorlása terén a szülőket terhelő kötelezettségekben nyilvánulnak meg.

[482] „*3-o More parentum (§. 15.). Morte unius universa potestas in superstitem, utroque autem mortuo, vel parentibus educationem prolium penitus negligentibus, in primum quemcunque transit, qui jus aliorum salutis, et conservationis curam gerendi exercere volet (§. 47. J. E.) […] Tutela, continetque jura et officia, quae ex potestate parentali facillime intelligi queunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 33. §. 41. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 171. §. 203. p.

4.3.4. Az úr és a házi személyzet között fennálló házközösség (*societas herilis*)

A házközösség körébe tarozóként szokás sorolni a házi úr és a házi személyzet közötti jogviszonyt (*societas herilis*), amit a korabeli jogi irodalomban szintén „társaság" elnevezéssel illetnek. Ellentétben azonban a Martini által tolmácsolt nézettel[483] Zeillerhez hasonlóan Szibenliszt is úgy véli, ez a fajta közösség a szigorú értelemben vett *societas* jellegzetességeit nem tudja maradéktalanul felmutatni, amennyiben ebben az esetben nem áll fenn a *közös cél* mint fogalmi elem. Az úr és szolga érdeke ugyanis eltérő célokra irányul. [484]

Martini az úr és a szolga közötti viszony eredetét két speciális helyzetben látja. A *societas herilis*-t, egyfelől mások segítségének az igénybevételére, másfelől a másoknak okozott sérelemre, pontosabban az adósrabszolgaságra vezeti vissza.[485] Martini ezzel a felfogással lényegében a rabszolgaság intézményének pozitív jogi elismeréséhez jut el, bár maga hangsúlyozza, hogy a természetjog nem ismeri a rabszolgaságot, hiszen, – mint írja – „A' rab-szolga is az ő létire, valóságára nézve az Urához egyenlő ember, ő is az Isten Városának Polgárja, néki is meg vagynak a' maga Jussok, a'mellyekről egészszen soha le nem mondhat, […]."[486] Ha a természetjog tehát a rabszolgaságot nem is ismeri el, a pozitív jog viszont annál inkább, amire Martini is utal, amikor így fogalmaz: „Az Urnak a' rab-szolgákhoz való hatalma némelly tett törvények szerint ollyan határ nélkül való, hogy a' még azoknak gyermekeikre is ki-terjed."[487]

Ezzel a felfogással szemben Szibenliszt az úr és szolga közötti viszony fennállását csak azzal indokolja, hogy a házi teendők elvégzésére gyakran mások segítségére szorulunk – aminek alapján világosan látszik, a szibenliszti úr-szolga

[483] MARTINI: De lege naturali positiones. In usum Academiarum Hungariae. Pars Practica. Buda Typis Regiae Universitatis. 1795. (a továbbiakban: MARTINI: Pars Practica) MARTINI: Pars Practica Caput XXVII. De societate herili 247-255. pp. és MARTINI-DIENES Huszadik Rész. Az úr és a' szolga között való társaságról 424-471. §§. 441-458. pp.

[484] „ *Quamvis per pactum, quo relatio inter herum, et famulitium fundatur, mutuum jus ad durabiles praestationes oriatur; tamen, cum quaelibet pars dixtinctum habeat finem […] ex defectu finis communis haec relatio societas sensu stricto dici nequit.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 36. §. 42. p Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 172. §. 203. p.

[485] Pars Practica Caput XXVII. 248. p. és MARTINI-DIENES 448. §. 443. p.

[486] MARTINI-DIENES 449. §. 453. p.

[487] MARTINI-DIENES 448.§. 450. p.

viszonynak semmi köze nincs a rabszolgaság intézményéhez. Ilyen megközelítésből adódik Szibenliszt megfogalmazásában az, „hogy a családi házközösség fogalma alá értendő azon harmadik személyes jellegű jogviszony is, amely a ház urának és úrnőjének, valamint a ház körüli teendőkben segítséget nyújtó házi személyzet között áll fenn”.[488]

Ellentétben Martinivel, aki elismeri a károkozáson alapuló szolgai státuszt is, Szibenliszt egyértelműen leszögezi, hogy e jogviszony jogszerű léte szigorúan szerződésen alapul, melyet úgy kell megkötni, hogy a szolgálók személyes jogai sértetlenek maradjanak. Ennek megfelelően a háziúr és a személyzet jogai valamint kötelezettségei szerződésen vagy valamilyen megegyezésen alapulnak, mely létrejöhet kifejezett, de hallgatólagos módon is.[489] Ennek keretében a házi úrnak olyan feladattal kell megbíznia a házi szolgákat, amelyeket képesek ellátni, továbbá nincs joga a megígért bért vagy fizetséget megtagadni.[490]

Ha az ilyen szerződés egy meghatározott időre szól,[491] akkor az adott idő elteltével megszűnik az úr és a szolga közötti jogviszony. Annak kinyilvánítása, hogy a korábbi jogviszonyt kölcsönösen folytatni kívánják, hallgatólagos megegyezéssel is történhet. Amennyiben a felek határozatlan időre szólóan egyeztek meg, a jogviszonyból kilépni kívánó féltől a jogviszony megszűntetése iránti kifejezett szándék kinyilvánítás szükségeltetik.[492]

A fentiek alapján világosan kitűnik, – állítja Szibenliszt − hogy az úr és a házi személyzet közötti jogviszony bár szerződésen alapul, melyből kölcsönös jogok születnek egy tartós szolgálatra, azt mégsem tekinthetjük szoros értelemben vett

---

[488] „*Saepe ad negotia domestica exequenda alienis viribus indigemus, alii vero necessaria alimenta sibi comparare aliter nequeunt, quam diversarum operarum domesticarum praestatione; hinc tertia peculiaris juridica relatio, quae hero, et hera (pater et mater familias) atque famulis, ancillisque constat, in familia oritur.*” Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 24. §. 32. p. Vö: ZEILLER-EGGER: Jus naturae privatum 172. §. 203. p.

[489] „*Hujus relationis legitima existentia pacto initur (§. 98. J. E.), quod ita iniri debet, ut salva maneat famulorum personalitas (§. 106. J.E.) Ideo jura et obligatione heri, et famulorum ex pacto, seu ex conventione, sive expressa, sive tacita dijudicanda sunt.*” Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 35. §. 42-43. pp.

[490] „*Herus vero famulis operas, vires illorum exedentes injugendi, promissamque mercedem, vel proemia recusandi, jus non habet (§. 120. J. E.)*” Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 35. §. 43. p.

[491] Vö: KANT: Az erkölcsök metafizikája 385. p.

[492] „*Etsi ad certum solummodo tempus pactum initum fuisset, evoluto tempore relatio inter herum, et famulum finitur, tacite tamen prorogatum intelligitur, si praestationes mutuae continuatae fuerint; si e contra sine tempore certo, tunc ut rite solvatur, ex parte recessuri matura requiritur renuntiatio.*” Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 35. §. 43. p. Vö: KANT: Az erkölcsök metafizikája 385. p.

társaságnak. Indoklása szerint a felek ugyanis ellentétes célban érdekeltek – a ház ura a ház körüli munkák elvégzésében, a szolgai személyzet pedig az ennek fejében kapott ellenszolgáltatásban, – így az ilyen jellegű jogviszonyt egyértelműen munkaszerződésnek (*locatio, conductio operarum*) kell tekintetni.[493] Ezzel a megállapításával feleslegessé teszi a szolgaság jogossága illetve jogtalansága körül zajló, még Virozsil tankönyvében is fellelhető vitát.[494]

Általában megállapítható, hogy a Leibniz, Wolff és Martini nevéhez köthető természetjog elméletileg ugyan elutasítja a rabszolgaság minden formáját, de amíg Martini 13 paragrafuson keresztül elemzi a rabszolgaság intézményét,[495] és még Virozsilnál is azt olvashatjuk, hogy a rabszolgaság kivételével a szolgaság minden típusa észjogilag indokolható,[496] addig Szibenliszt gyökeresen szakítva korának felfogásával, másként értékeli az ilyen viszonyt. Hiszen, ha a házi személyzet és a házi úr közötti jogviszonyt munkaszerződésként, s nem pedig szigorú értelemben vett társaságként tekintjük, akkor értelmét veszti az ilyen jogviszony egyenlőtlenségen alapuló társaságként való kezelése.[497] Továbbá nincs értelme az olyan Virozsilnál olvasható állításoknak, hogy „a ház urát a szolgai személyzettel szemben házigazdai hatalom (*imperium herile*) illeti meg, melynek keretében a szolgák cselekedeteit a „társaság" célja szerint kormányozza, beleértve – az élet és halál feletti uralom kivételével – az e cél érdekében kifejtett bármely szükséges eszköz (szolga eladása, noxába adása, zálogba adása stb.) alkalmazását". Vagy, hogy „az ilyen jogviszony megszűnésének egyik módja a fölszabadítás (*manumissio*)".[498] Minthogy Szibenliszt még csak célzásként sem említ a házi úr és szolgai személyzet közötti viszony

[493] „*Quamvis per pactum, quo relationi inter herum, et famulitium fundatur, mutuum jus ad durabiles praestationes oriatur; tamen, cum quaelibet pars distinctum habeat finem, herus quippe praestationem operarum, famulus praestationem alimentorum, ex defectu finis communis haec relatio societas sensu stricto dici nequit (§. 2.), sed est locatio, conductio operarum,*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 36. §. 43. p.

[494] VIROZSIL: Epitome Juris Naturae Liber II. Sectio II. Caput III. 84. §.162. p.

[495] A rabszolgaságról szóló paragrafusok DIENES Sámuel fordításában a következők: 452, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465-470. §§. MARTINI-DIENES 441-458. pp.

[496] „*Omnes species servitutis, excepto mancipatu, Jure Naturae subsistit, si legitimo modo, pacto nempe seu expresso seu tacito mediante stabiliatur.*" VIROZSIL: Epitome Juris Naturae Liber II. Sectio II. Caput III. 84. §.162. p.

[497] „Ez a' társoság mindekkor nem egyenlő' - állapítja meg Martini. MARTINI-DIENES 448. §. 443. p.

[498] „*Cum societas herilis et servilis natura sua pactitia et inaequalia sit, jura et officia mutua inter herum et servum e natura societatis inaequalis, […] Hero nempe relate ad famulum competit imperium herile, seu jus actiones servi ad finem hujus societatis dirigendi, una cum mediis ad hunc finem necessariis; non tamen jus vitae et necis in servum, aut jus tamen donandi, vendendi, noxae dandi, pignorandi etc […] Cessat denique relatio […] morte paciscentium, aut manumissio ex parte heri, […].*" VIROZSIL: Epitome Juris Naturae Liber II. Sectio II. Caput III. 85. §.163. p.

tekintetében ilyen fogalmakat, hiszen e viszony lényegét hangsúlyozottan a munkaszerződésben látja, nem pedig egy egyenlőtlenségen, vagyis alá-fölérendeltségen alapuló társaságban.

4.4. Az állam (societas civilis) mint legjelentősebb társulás

Az állam *societas*-a kiemelkedik az eddig tárgyalt társaságok közül. Az eddigiekhez képest a legnagyobb jelentőséggel bíró *societas* (*maxima societas*),[499] s erre tekintettel foglalkozik az állam kérdéskörével a legnagyobb terjedelemben Szibenliszt, mely a tulajdonképpeni általános államtanát foglalja magába. Így e fejezetek alatt tárgyal olyan témákat – mint az állam fogalma, célja, az állam és a jog kapcsolata, az állam keletkezése, az államiság elemei, az állam funkciói, szervezeti felépülése, az állam- és kormányformák, a helyes politikai berendezkedés kérdésköre, államszövetségek, az államhatalom megszerzése és megszűnése – melyek az általános államtanra jellemzőek. [500]

Azáltal, hogy az állam általános ismérveit a természetjog átfogó rendszerébe ágyazva, de annak önálló részt szentelve mutatja be, egyfelől folytatja azt a hagyományt, amely Pufendorf óta jellemzi a természetjogi gondolkodást, másfelől pedig az általános államtan önálló tudományként való megjelenéséhez is hozzájárul.[501]

Szibenliszt maga is megfogalmazza, hogy az e fejezetek alatt tárgyalandó államjog (*jus civile*) témakör alatt mit vizsgál, amikor is a természetjogi államjog alapelveiről s egyben az állam céljáról szól. Így szerinte a természetjogi – azaz a tiszta ész által kikövetkeztethető igazságokat tartalmazó – államjog az uralkodó és az alattvalók közötti viszonyból származó jogokat és kötelezettségeket foglalja magába.[502] Szemben a nemzetközi joggal, amely az államokat egyediségükben szemlélve, azok külső viszonyával foglalkozik, és ennek megfelelően Szibenliszt

[499] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 39. §. 49. p.
[500] Vö: TAKÁCS Péter: Államelmélet – Általános államtan. In Államelmélet. Szerk.: Takács Péter Miskolc, Bíbor Kiadó 1997. (a továbbiakban: TAKÁCS Péter: Államelmélet) 6. p.
[501] Vö: SZILÁGYI Péter Georg Jellinek: Általános államtan című művéhez írt előszavát. Budapest, 1994. 9. p.
[502] „*In Civitate inter Imperantem, et subditos intercedit relatio, ex qua necessario jura, et officia prodeunt. Complexus jurium, et officiorum, quae ex natura Civitatis sola ratione intelligi, et explicari possunt, constituit Jus civile naturale sensu objectivo, scientia vero eorumdem, est Jus civile naturale sensu subjectivo.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 51. §. 62. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput I. XIII. pont.5. p. ZEILLER-EGGER 2. 1-2 §§. 1-2. pp. VIROZSIL: Epitome Juris Naturae Pars II. Liber I. Sectio I. 93. §. 182. p.

szerint az a *Jus extrasociale* körébe sorolandó. A szigorú értelemben vett államjog tehát azzal, hogy az államok belviszonyait az uralkodó és alattvalók közötti relációban tárgyalja, magát a közjogot jelenti [503] – fogalmaz Szibenliszt.

A természetjogi államjog megvilágításához szerzőnk szükségesnek tartja megismertetni azokat az elveket, amelyekre a természetjogi államjog épül. Az államjog elveit és legfőbb törvényét hagyományosan az állam céljából vezeti le.[504] Az államjog természetjogi jellegéből adódik, hogy a tiszta ész segítségével ki lehet következtetni és meg lehet határozni annak leglényegesebb elvét. Ezt – szögezi le Szibenliszt – már az ókorban is megfogalmazták, nevezetesen: *Salus rei publicae suprema lex esto!,* azaz a jogbiztonságra irányuló közjó (*bonum publicum*), vagyis az állami közösség jóléte (*salus rei publicae*) tekinthető elsődleges elvnek.[505] Ebből a princípiumból következik a mindenkire egyformán vonatkozó legfőbb törvény: „Tedd azt, amit az államszerződés szerint az állam célja meghatároz! Hagyj fel az ellenségeskedéssel! Cselekedj megítélésed szerint mindaddig, amíg cselekedeted az államszerződésnek megfelelően, az állam célját szolgálva, nem kényszerű és nem ártalmas!"[506]

Szibenliszt is vallja azon kanti eszmét, miszerint e legfőbb törvényből származik a polgárok (*cives*) törvényes szabadságának eszméje,[507] amely valamennyi polgárt felhatalmaz arra, hogy egyéni céljait szabadon és jogszerűen mindaddig követheti, amíg azok nem ellenkeznek az állam céljával. Így a polgár cselekvési szabadsága az állam által csak a köz érdekében korlátozható. Az egyénnek tehát megvan a saját jogköre, melynek védelmezése az egész állam kötelessége.

---

[503] „*Jus civile naturale communiter dividitur in internum, et externum. Nos de interno agimus, jura enim Civitatis, ceu personae moralis, in relatione ad externas personas objectum Juris Gentium constituunt.(§. 157. J. E.). Hoc internum Jus civile naturale, si jura, et obligatione mutuas Imperantis, et parentium explicet, Jus civile sensu stricto (publicum) §.18. J. E.)*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 51. §. 62. p.

[504] „*Ut scientiam Juris civilis naturalis cognitionem obtineamus, necessarium est detegere, quibus illud principiis innitatur. […] Omne est justum in Civitate, quod cum fine Civitatis juxta limites contractus civilis convenit*". Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 52. §. 64. p.

[505] „*clarum est, cur fini Civitatis, vel jurium securitati commune bonum, vel salus publica substituit possint. Hinc illud vetus: Salus Reipublicae suprema lex esto!*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 52. §. 64. p. Vö: Virozsi: Epitome Juris Naturae Pars II. Liber I. Sectio I. 101. §. 209. p.

[506] „*Fac ea, quae finis Civitatis juxta limites contractus civilis exigit: Omitte contraria: Fac juxta arbitrium, quatenus actio tua ad finem Civitatis juxta limites contractus civilis, nec necessaria, nec noxia est.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 52. §. 64. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 1-7§§. 1-3. pp.

[507] KANT: Az erkölcsök metafizikája 418. p.

Az államban létrehozott további társulások szintén mindaddig követhetik saját céljukat, amíg azok nem ellenkeznek az állam céljával, amennyiben tehát e társasági célok nem akadályozzák az állam jólétének megvalósítását.[508]

E főszabályból további alapelvek származnak, melyek a következők:

- Törekedni kell a jogok biztosítására, hiszen az állam, mint önkéntes társulás erre irányulva jött létre. Ebből következik, hogy fel kell hagyni az ellenségeskedéssel.
- A jogbiztonság megteremtésével összhangban olyan magatartást kell tanúsítani, melyet az adott államforma megkíván. Azaz tilos a fennálló rendet megzavarni, azt védelmezi és oltalmazni kell.
- Az alávetési szerződés értelmében kinek-kinek erejéhez mérten elő kell mozdítania a jogbiztonságot, az alattvalónak az engedelmességgel, az uralkodónak pedig a kormányzással.[509]

Az állam jólétének megteremtéséhez szükséges eszközök tekintetében további négy alapelvet kell követnie az állam polgárának:

- a polgári erényeknek megfelelően kell cselekedni;
- mindenkinek saját helyzetéhez képest figyelemmel kell lennie a másik ember életszükségleteire;
- a bűncselekmények elkövetéséért, azok visszaszorítása érdekében büntetés jár, az erényes magatartás viszont jutalmat érdemel;
- az erények követésének felül kell múlnia a rosszat;[510] – mindezek a biztonság megteremtését célozzák.

A fenti elvek teljes mértékben tükrözik a Pufendorf és Kant óta honos „jogállam elmélet" eszmeiségét. Nevezetesen azt az alapeszmét, melynek értelmében „saját

---

[508] „*proinde singulus habet suam juris spheram, cujus protectio toti Civitati incumbit (§. 47.) Cum porro in omni societate per commune bonum ipse finis societatis, quatenus obtinetur, et per salutem publicam non impeditus progressus ad finem societatis obtinendum, intelligatur, clarum est, cur fini Civitatis, vel jurium securitati commune bonum, vel salus publica substitui possint.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 52. §. 64. p.

[509] „*[…] sequentes leges secundum quid fundmentales derivari possunt: a) Age securitati jurium conformiter, quatenus haec ab onione omnium sociorum dependet, omitte contraria; b) Age securitati jurium conformiter, quatenus in determinata forma regiminis sita est, non turba, sed defende eam pro viribus; c) Age pacto subjectionis, ut medio jurium procurandam conformiter, promove itaque securiatem, ut parens per obedientiam, ut Imperans per regimen.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 53. §. 65. p.

[510] „*a) Fac, ut cives virtutibus inbuatur; b) Fac, ut de vitae sufficientia cuilibet pro statu suo prospiciatur; c) Fac, utin promtu adsint vires tantae, quantas mali exsuperare non possunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 53. §. 65. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput II. XLIX. Pont 17. p.

cselekvésében mindenkinek annyira kell korlátoznia természetes szabadságát, hogy az embertársai hasonló szabadságával összeegyeztethető legyen".[511] Ez az eszmeiség, mely az állam fogalmát a polgárok által alkotott jogi társaságként fogta fel, kifejezi azt a törekvést is, amely „a nép túlzott állami terhei és a felvilágosult abszolutizmus ellen irányult."[512]

4.4.1. Az állam szibenliszti definíciója

„Mivel az állam társadalmi jelenség, ahhoz, hogy teljes képet kapjunk róla, a társadalomban elfoglalt helyét és a társadalomhoz való viszonyát kell vizsgálnunk" – jelenti ki Georg Jellinek.[513] Ez a gondolatmenet már Szibenlisztnél is tetten érhető, amikor az állam meglehetősen összetett fogalmát több sajátosságból levont konzekvenciaként igyekszik körülírni. Kiinduló alap nála is az állam *societas*-ként történő elismerése,[514] mely feltevés történetileg Arisztotelészig nyúlik vissza, s mint láthattuk, *societas civilis*-ként a természetjog állítja szembe a *societas domestica* fogalmával.[515]

Az állam társadalomban elfoglalt helye, a többi társasághoz való viszonya az állam fogalmából világosan tükröződik. Annak megállapításához viszont, hogy mit értünk az államon, elsődlegesen az állam, – mint *civilis societas* – céljait szükséges elemezni – véli Szibenliszt.[516] Az állam céljait vizsgálva Szibenliszt a katedratudománynak megfelelő céltípusokat különböztet meg, így beszél történeti vagy filozofikus célról, a filozofikus célokon belül pedig elsődleges vagy másodlagos, sajátos illetve általános, s végül közvetlen és közvetett célokról.[517] E célokat Szibenliszt nemcsak felsorolás szintjén – más tudományok körébe utalva a

[511] Rudolf von GNEIST: A jogállam, történeti és bölcseleti értelemben. In: Joguralom és jogállam. Antológia a *Rule of Law* és a *Rechtsstaat* irodalmának köréből. Szerk.: Varga Caba Budapest, 1996. (a továbbiakban: Rudolf von GNEIST) 43. p.
[512] Rudolf von GNEIST 43. p.
[513] G. JELLINEK: Általános államtan 67. p..
[514] „*Civitas est societas.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 39. §. 46. p.
[515] G. JELLINEK: Általános államtan 68. p.
[516] „*Ideo, ut certum de Civitate conceptum formare valeamus, primo in finem ejusdem inquiramus, est necesse.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 39. §. 46. p.
[517] Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis I. Caput XIII. és XXVII. pontok 5. és 10. pp.; VIROZSIL: Epitome juris naturae. 100. §. 204. p.

magyarázatot – említi meg, miként teszi ezt Martini,[518] hanem ezeket bővebb okfejtéssel is kiegészíti.

Az állam elsődleges, sajátos és közvetlen filozofikus céljának természetesen ő is a biztonságot (*securitas*) tartja. Ezt abból a szempontból véli filozofikus célnak, hogy ez egy olyan pozitívum, amelyre mindenkinek törekednie kell, ám a társadalomban való egyenlőtlenség okán tökéletesen soha nem valósítható meg.[519] Elsődleges célnak azért tekinti, mert elsődlegesen az állam az a közeg, ahol ez a biztonság a legtökéletesebb és a legmegfelelőbb módon biztosítható.[520] A *securitas* egyben sajátos cél is, mert amíg más filozofikus célok elérhetők az állam nélkül is, mint ahogyan például a különféle erkölcsi célú szerveződések, vallási, egyházi rendek esetében jól látható, addig a biztonság sajátos módon az államon keresztül garantálható.[521] S végül közvetlen célnak tekintendő, ugyanis amint létrejött az állam, ebből közvetlenül, természetes módon következik valamennyi polgár jogainak biztosítása, hiszen közös erővel e cél érdekében egyesültek és közös akaratuk is arra irányul, hogy e cél révén szerveződjenek állammá.[522]

Formális szempontból az állam önjogú személyek sokaságának egy közös hatalom alatt történő jogi egyesülése, amelynek célja a közös jogbiztonság megvalósítása, materiális értelemben pedig e személyek egysége alkotja az államot. [523]

Ezek alapján Szibenliszt tolmácsolásában megállapítható, hogy az állam

- egy társaság (*societas*);

---

[518] Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis előző lábjegyzeténél idézett pontjait.

[519] „*Civitatis finis philosophicus, primarius, et proximus est securitas. Est a) philosophicus. Quia hic tantummodo tale bonum esse potest, quod homines semper, et ubique quaerunt, quaerere possunt, et debent, nunquam tamen, et nullibi, quam in inaequali societate (Civitate) reperire queunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 39. §. 46. p.

[520] „*b) Primarius. Quia sola haec securitas jam consilium Civitatem condendi tamquam naturae, et rationi perfecte conforme, proponit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 39. §. 46. p.

[521] „*c) Proprius. Nam alii fines philosophici etiam sine Civitate obtineri possunt, e.g. moralitas per diversas instituta, uti sunt ordines religiosi, ecclesia etc. Securitas vero tantum per Civitate, ut mox ostendemus, obtinetur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 39. §. 46. p.

[522] „*d) Proximus. Quamprimum enim Civitas adest, naturale immediatum consectarium est, jura omnium secura reddi, cum omnium vires ob hunc finem uniantur, et per communem voluntatem eo dirigantur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 39. §. 46. p.

[523] „*Haec unio juridica plurium personarum sui juris sub eodem communi imperio, securitatis tuendae causa est Civitas sensu formali. Complexus harum personarum, et sui earumdem constituit Civitatem sensu materiali.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 39. §. 46. p. *Ex notione hac sequitur. 1) Civitas esse societatem (§. 2), 2) maximam; cum maximi momenti finem praefixum habeat, et omnes reliquas societates in se claudat. 3) inaequalem (§. 12.), 4) Civitatem differre a societate, quam vocant Anarchiam in fine, et modo determinandi media.* "

- mégpedig a legfőbb társaság (*societas maxima*), hiszen különösen fontos céljára tekintettel minden társaságon túlmutat;
- továbbá olyan társaság, amely egyenlőtlenségen alapul (*inaequalis*);
- s végül a biztonság megteremtése érdekében a különböző régiókban élő emberek egy közös jogi hatalom alatt egyesítve alkotnak államot, aminek folytán arra is lehetőség van, hogy különféle államok kerüljenek egy uralkodó irányítása alá.[524]

A szibenliszti államfogalom visszatükrözi mindazon fogalmi elemeket, amelyek a modern államok kialakulását követően odáig vezettek, hogy az államot a politikai hatalom egyfajta koncentrációjának lehessen tekintetni.[525] Társadalomban betöltött szerepét tekintve céljának és a célja eléréséhez rendelkezésére álló eszközök ismeretében a lehető legjelentősebb helyet foglalja el. Azzal pedig, hogy az államot az emberek joguralom alatt történő egyesüléseként értelmezi,[526] a kanti államfogalomhoz csatlakozik.[527] Precízebb megfogalmazásával tehát már túlmutat a Martini-féle államfogalmon, mely csak annyit mond ki, hogy az állam önjogú személyek biztonság érdekében történő közös hatalom alatti összeszerveződése.[528]

4.4.2. Az állam kialakulása Szibenliszt értelmezésében

Szibenliszt az állam kialakulását nem történeti, vagy filozófiai szempontból igyekszik magyarázni, hanem jogi megközelítésben értelmezi. Mint láttuk, ő is osztja a klasszikus társadalmi szerződéselméletek alaptételét, miszerint a legitim közhatalmat az annak magát alávetni szándékozók konszenzusa eredményezi. Ezt a konszenzust pedig egy közös cél elérése motiválja, mely cél leghatékonyabb biztosítására az állam,

---

[524] „*Ex notione hac sequitur. 1) Civitas esse societatem (§. 2), 2) maximam; cum maximi momenti finem praefixum habeat, et omnes reliquas societates in se claudat. 3) inaequalem (§. 12.), 4) Civitatem differre a societate, quam vocant Anarchiam in fine, et modo determinandi media. (§. 155. J. E.). 5) Homines etiam in dissitis regionibus existentes, si se sub communi imperio securitatis causa uniant, Civitatem constituere. Interim et illud aliquando accidit, ut unis sit Rector diversarum omnino Civitatum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 39. §. 46. p.

[525] Vö: TAKÁCS Péter: Államelmélet 12. p.

[526] „*unio juridica plurium personarum sui juris sub eodem communi imperio*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 39. §. 46. p.

[527] Vö: KANT: Az erkölcsök metafizikája 417. p. és Somló Bodog: Jogbölcsészet. A Juristische Grundlehre kivonata. Miskolc, 1995. A Miskolci Egyetem Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékének Kiadványsorozta. (a továbbiakban: Somló Boldog: Jogbölcsészet) 70. p.

[528] „*Coetus hominum sui iuris sub eodem communi imperio securitatis fruendae causa colligatus, civitas est.*" MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput I. IX. pont 4. p.

– mint e tekintetben legtökéletesebb emberi társulás – képes. Szibenliszt megfogalmazásában, az állami jogviszony (*civilis nexus*) a függetlenség velünk született jogából adódóan csakis egyezségből származhat.[529]

Az állam keletkezésére vonatkozó nézetek történeti hátterét bemutatva – a Zeiller-Egger természetjogához hasonlóan[530] – Szibenliszt is összefoglalja az egyes gondolkodók állam kialakulásával kapcsolatos vélekedéseit, akik közül Szibenliszt Platón, Arisztotelész, Grotius, Böckler, Scrott és Hobbes elméleteit közli.[531] Az egyes elméletek bemutatásánál a hangsúlyt arra igyekszik fektetni, hogy az említett gondolkodóknál miként jelentkezik az a közös cél, ami az állam kialakulásához vezet. Összegezve valamennyi elmélet lényegét, igazolva látja azt a felfogást, hogy az állam létrejöttének oka a természeti állapotban lévő bizonytalanság kiküszöbölése, azaz egyfajta biztonság megteremtése.[532] Lábjegyzetben jegyzi meg, hogy egyetértve Martinivel, a maga részéről ő sem tud azonosulni azokkal, akik az állam kialakulásának elsődleges okát az erőszakban keresik,[533] vagyis azt tanítják, hogy az állam erőszak útján jön létre.

A Martini féle Szentírásból vett cáfolat[534] helyett Szibenliszt inkább a következőkre összpontosít: így tévedésnek tartja azt az elgondolást, mely szerint egyedül a hatalomnak, mint fizikai kényszerítő erőnek lehet stabilizáló szerepet tulajdonítani, azaz hogy biztonságot kizárólag erőszakkal lehet elérni. Az állam létrejötte ugyanis – abból adódóan, hogy az egy társaság – jogi szempontból is egységes akaratot feltételez – érvel Szibenliszt.[535]

---

[529] „*Stabilito fine, et notione Civitatis sequitur, ut de modo, quo plurium personarum vires, et voluntates sub communi imperio unitae sunt (nexu civili), disseramus. Hic propter jus connatum independentiae nonnisi a pacto repeti potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 45. §. 53. p.

[530] ZEILLER-EGGER 2. 15-40.§§. 17-30. pp.

[531] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 40-44. §§. 49-51. pp.

[532] „*Dein concesso etiam eo, fuisse indigentiam universalem, tunc causa hujus fuit defectus securitatis extra Civitatem, quae necessaria est ad cessationem indigentiae.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 40. §. 50. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 1-2. §§. 1-2. pp. és MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput I. XIII. pont 5. p.

[533] „*sic quoque concedimus, imperia per vim increscere, sed inde non sequitur, a violentia prrimae Civitatis originem esse repetendam.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 44. §. lábjegyzete 52. p. Vö: MARTINI. Positiones de iure civitatis Caput I. XIV-XXIII. pontok 5-9. p.

[534] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput I. XXI-XXVI. pontok 8-10. pp.

[535] *At falsa est, quando ita explicant, ut ipsum imperium initio sola coactione, et potentia physica fuerit stabilium. Quia Civitas est societas, ad omnem vero societatem requiritur unio voluntatum, quae sola vi obtineri nequit.* Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 44. §. 52. p.

Az úgynevezett *civilis nexus*, azaz az állami jogviszony kialakulását bemutató elméletek közül különös részletességgel Pufendorf és Martini nézetét emeli ki. Ezek szerint a *civilis nexus* kialakulását mindketten önjogú személyek között kölcsönösen megkötött szerződés eredményének tartják[536]. A két természetjogász közti különbség csak abban mutatkozik meg, hogy milyen jellegű és hány jogi aktus vezet a *civilis nexus* létrehozásához.

Pufendorf szerint az állami jogviszony létrehozásához két szerződésre (*pactum unionis, pactum subiectionis*) és egy határozatra (*decretum formae*) van szükség. Az első, egy társulást kimondó szerződés (*pactum unionis*) csak arra elegendő, hogy létrejöjjön egy közösség (*coetus*), amely formailag valamennyi szerződő fél konszenzusát megkívánja. Ebben nem határozzák meg a kormányzás formáját, annak gyakorlását valamennyi szerződő fél számára fenntartják, ám e szerződés eredményeként létrejött közösségből kilépni többé már semelyik félnek sem lehetett.[537]

A következő lépésben szükség volt a hatalmi forma meghatározására, ami formailag már nem kíván meg egyhangú beleegyezésen nyugvó szerződést. Ehhez elegendő egy többségi szavazaton alapuló döntés (*decretum formae*), mely mindenkit kötelez, aki csatlakozott a társulási szerződéshez, mely önmagában még nem rendelkezett a közösség irányításának formájáról. E többségi szavazaton alapuló döntést az egyhangú konszenzus hiánya miatt Pufendorf helyesen nem szerződésnek, hanem határozatnak, dekrétumnak nevez.[538] Ehhez a határozathoz járul egy újabb szerződés, melynek megfelelően az egyes személyek a dekrétumban lefektetett formula szerint ünnepélyes fogadalmat tesznek az államot kormányzó uralkodó felé, miszerint neki engedelmességgel tartoznak. Viszonzásként az uralkodó a szerződésben

[536] Vö: Samuel von PUFENDORF: De iure naturae et gentium libri octo, Editio ultima, Auctior multo et emendatio, Amstelaedami, apud Ioannem Wolterns, 1704, (a továbbiakban: PUFENDORF. De iure naturae et gentium libri octo) VII. 2. 7. §. 665. p.

[537] „*Placet multis Puffendorfii sententia, qui Civitatis structuram a duobus pactis, et uno decreto derivavit […] Hoc deinde pacto semel absque nulla determinati regiminis conditione celebrato ita obstringi omnes, ait, ut cuicunque demum imperandi potestatem tribuant, a coetu recedere haud amplius possint.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 45. §. 54.. p.

[538] „*Exorto tali coetu per memoratum pactum necessum ulterius est, ut decretum fiat, qualis forma regiminis sit introducenda, ad quam determinandam, putat idem, sufficere pluralitatem votorum, ut cunctos obliget, qui pactum primum absque ulla determinati regiminis conditione iniverant, recte ideo hanc determinationem decretum, non pactum, nominat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 45. §. 54. p.

vállalja, hogy gondoskodik a közösség biztonságáról és jólétéről, azaz felvállalja a kormányzást.[539]

Pufendorf elméletéből kiindulva, de vele csak részben egyetértve, Martini szerint nincs szükség három jogi tényre, elegendő ehhez egyetlen társulási szerződés (*pactum unionis*), mely tulajdonképpen az állami jogviszony létrejöttéhez nélkülözhetetlen valamennyi elemet tartalmazza.[540] Martini ugyanis azt a *societas*-t, amelyet az egyes családfők első lépésként hoznak létre – és amit ő egyenlő társágként értékel, ahol mindenki egyenlő jogokkal bír, valamint amit anarchiának nevez az alapján, hogy az nélkülözi a főhatalmat – nem szerződésre alapozza, hanem egy bizonyos tény folytán (*a facto*) spontán létrejövő természetes kongregációnak véli.[541] Csak az állami jogviszony (*civilis nexus*) létesítésére irányuló, azaz alávetést is elismerő kezdeményezésről állítja, hogy az szerződés lenne. Ennek megfelelően a *pactum unionis* lefekteti a „saját jogukkal szabadon rendelkező emberek közösségét (*coetus hominum sui iuris*), a közös biztonságot (*communis securitas*), és a közhatalmat (*commune imperium*). E társulási szerződés keretén belül, melyet önjogú személyek kötnek meg, egyetlen jogi aktus eredményeként a felek a közös biztonság érdekében egy közös akaratból származó igazgatás alá rendelik magukat, mellyel létrejön a közhatalom. További aktus Martini szerint csak akkor szükséges, ha egy egyedi kormányformát kívánnak bevezetni, mint például monarchiát vagy arisztokráciát, tehát csak ilyen esetben tekinti Pufendorf állítását elfogadhatónak.[542] Martini ezen álláspontját azonban már a Zeiller-Egger-féle természetjogi irányzat is

---

[539] „*Post decretum formae regminis addit aliud pactum novum, vi cujus singuli electo secundum formulam, in decreto conventam, Imperanti obedientiam spondent, ille vero curam communis securitatis, et salutis, i. e. regimen assumit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 45. §. 54. p. Vö: Samuel von PUFENDORF: De iure naturae et gentium libri octo, VII. 2. 7-8. §§. 665-666. pp.

[540] Michael HEBEIS: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini 175. p.

[541] „*Enimvero non prius patribusfamlias de constituenda civitate inter se tractare licuit, jam physica quaedam illorum congregatio existere. Haec autem unio non tam a conventione, quam a facto dependebat*." MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput II. XXXII.

[542] „*Celleberrimus Martini. Pos: de Jure Civ. C. II. §. 33-41. ad Civitatem condendam non requiri tria facta juridica, sed unicum pactum unionis sufficere, si effectum a Puffendorf affirmatum producat, sic demonstrat: Posito pacto unionis ponuntur omnia essentialia Civitatis: a) coetus hominum sui juris. Pactum enim unionis celebrarunt homines naturali aequalitate, et libertate gaudentes, ergo sui juris. b) communis securitas. Quia dum pactum unionis niverunt, promiserunt, se velle communi consilio securitatem suam administrare. c) commune imperium. Nam pacto unionis juxta Puffendorf ea vis inest, ut omnes, qui illud absque ulla conditione determinati regiminis celebrarunt, conclusionibus, pluralitate votorum latis, obligentur, est igitur inter eos imperium commune, scilicet penes pluralitatem omnium commembrorum. At, si multitudo Aristocratiam, vel Monarchiam praeferat Democratiae, admittit praelaudatus Martini, veram esse Puffendorfii doctrinem.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 46. §. 54-55. pp. és „*Unio civilis unico pacto fieri potest*" MARTINI: Positiones de iure civitatis. Pars prima. Caput. II. XXXIII pont 13. p.

kritizálja, amikor a jogbiztonság érdekében létrejött, több család egyesülésének anarchiaként való kezelését a régebbi természetjogi tanítók véleményének tekinti, amely állítást azonban nem lát megalapozottnak.[543]

Szibenliszt ezzel szemben saját véleményét Zeiller-Egger természetjogához igazítva[544] azt hangsúlyozza, hogy az állami viszony létrejöttéhez egyértelműen három különféle szerződés szükségeltetik, melyek a következők:

- Az egyesülési vagy más néven társulási szerződés (*pactum unionis*), melyben az alanyok a jogok biztosítása érdekében önmagukat egymással szemben kölcsönösen kötelezik. E szerződés nélkülözhetetlen, mivel a társulási szerződés nélkül semmiféle társaság nem jöhet létre, de nem értelmezhető elégséges feltételként sem, hiszen ebből még nem származik az államra jellemző közhatalom.[545]
- A következő az államforma meghatározását tartalmazó, más néven „alkotmányos szerződés" (*pactum constitutionis formae*), mely formailag szintén szerződés, tehát a társulási szerződés alanyait egymással szemben kölcsönösen arra kötelezi, hogy elismerjék a megválasztott államformát. Szükségképpeni voltát az adja, hogy az egyesülési szerződés önmagában még semmiféle hatalmat nem alapoz meg. Azonban még ez sem elégséges, hiszen nem tartalmazza azt a mozzanatot, amellyel a felek alávetik magukat a közhatalomnak. Szükség van tehát egy másik szerződésre is, mely nem lehet egyszerűen csak dekrétum jellegű, hiszen – véleménye szerint – valamennyi társadalmat általános érvénnyel meghatározó rendelkezés csakis szerződés lehet. [546]

---

[543] ZEILLER-EGGER 2. 3. §. 2. p.

[544] Vö: ZEILLER-EGGER 2. 43-50. §§. 32-48. pp. és 62. §., mely utóbbiban az államfelség kapcsán a felségsértés tényéről van szó, mely mindhárom társulási szerződést – egyesülési, alkotmányos és alávetési – egyaránt sérti.

[545] „*Recta opinio est, quae ad nexum civilem constituendum non plura, nec pauciora tribus pactis, necessaria statuit (§§. 4. et 12.), et quidem 1) pactum unionis, quo se mutuo ad securitatem jurium obligant. Hoc est necessarium, quia sine pacto unionis, nulla societas concipitur (§. 4.); sed non est sufficiens, quia ex eo imperium commune, quod Civitatis est requisitum essentiale, intelligi nequit (§. 46.)*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 47. §. 55-56. pp. A *pactum unionis* ugyanis csak *societas aequalist*-t keletkeztet. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 2. §. 2. p.

[546] „*2) pactum constitutionis (formae), quo pactum unionis constituentes, se mutuo ad certam imperii formam agnoscendam obligant. e.g. Monarchiam, vel Polyarchiam etc. Necessarium est ideo, quia sola unio nullum*

- Az alávetési szerződésben (*pactum subjectionis*) az egyes polgárok e szerződésben meghatározott formai keretek között ünnepélyesen felesküsznek arra, hogy az általuk választott kormányzási formát, miután annak alanyát meghatározták, elismerik, engedelmességet tanúsítanak iránta. Tehát ez is nélkülözhetetlen szerződés, mivel ebben határozzák meg a kialakított kormányzati forma alanyát, melyre az államformát meghatározó, vagyis az alkotmányos szerződés (*pactum constitutionis formae*) nem utal. E három szerződést nevezi egységes néven Szibenliszt államszerződésnek (*contractus civilis*).[547]

Mindezekből kiindulva cáfolja Martini nézetét, aki szerint egy demokrácia létrehozásához egyetlen társulási szerződés is elegendő lenne. Szibenliszt álláspontja az, hogy főszabályként még a második lépésként megkötendő, az államformát meghatározó szerződés sem elegendő egy állami jogviszony maradéktalan létrehozásához. Ez alól egyedül csak a demokrácia kivétel, annyiban, hogy az külön alávetési szerződés – tehát a harmadik elem – nélkül is, pusztán az első két szerződéssel létrejön. Ennek Szibenliszt szerint az a magyarázata, hogy ennél a államformánál fogalmilag kizárt a hatalmat gyakorló alany meghatározása, hiszen a demokrácia a polgárok többségi hatalmának definiálását feltételezi.[548]

Ezzel kapcsolatban veti fel azt kérdést, hogy mi történik a monarchikus államformában a választott király halála, vagy az uralkodó család kihalása esetén? Válasza az, hogy a választott uralkodó halálával, illetve a dinasztia kihalása esetén csak az alávetési szerződés veszíti érvényét. Az államformát meghatározó szerződés érvényben marad, hiszen ez egyértelműen utal a monarchikus államformára, ily módon jogi szempontból az állam nem süllyed egyhamar anarchiába. Sőt, szerinte az sem állítható, hogy ekkor természetszerűen demokrácia jönne létre, ugyanis az államformát

---

imperium fundat; non tamen sufficit, quia unum idemque imperium ratihabent, in se non involvit. Debet autem esse pactum, et non purum decretum, quia in societate generatim omnis conclusio (decretum) tantum pactum esse potest." Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 47. §. 56. p.

[547] „*Pactum subjectionis, vi cujus singuli juxta tenorem electae formae determinato subjecto obedientiam spondent illud vero regimen assumit. Hoc requiritur, quia Imperans debet esse certus, et determinatus, qui per pactum constitutionis sufficienter non determinatur; […] Haec tria pacta simul sumta veniunt nomine contractus civilis.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 47. §. 57. p.

[548] „*Unica Democratica Civitas concipitur sine peculiari pacto subjectionis, quia ipsius notio non postulat magis determinatum subjectum imperii, quam pluralitatem civium, quae per pactum constitutionis sufficienter indicatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 47. §. 57. p.

meghatározó szerződés lényegében a monarchia iránti igényt hordozza. Egy új államforma meghatározása pedig szintén szerződésben történhet, tehát annak konszenzuson alapuló lényege azt követeli meg, hogy mindaddig nem jöhet létre egy másik államforma, amíg csak egyetlen polgár is ellenzi azt.[549] Ezen logika alapján azonban Szibenliszt végső soron a fennálló rendet a gyakorlatban szinte megváltoztathatatlannak nyilvánítja.

Szibenliszt hangsúlyozza, hogy az államok kialakulását nem történeti szempontból, hanem a tiszta észre alapozva elemzi. Az állam létrehozásáról kifejtettek ugyanis nem történeti, hanem jogi kiindulópontnak tekintendők. Hiszen az a tény, hogy eredendően három szerződés szükséges egyszer s mindenkorra ahhoz, hogy egy állam alapjait lerakhassuk, tisztán jogi elven nyugszik. A történeti megközelítésből vizsgált keletkezésmódok általában eltérnek az államok azon keletkezésmódjától, amely jogon alapszik.[550]

Mindebből az állam jogi természetére vonatkozóan – Zeiller-Egger természetjogát követve, akik az állam keletkezésének ilyen mélységű elemzését filozófiai és nem államjogi jellegűnek tekintik[551] – Szibenliszt is a következő általános végkövetkeztetéseket vonja le:[552]

- Az állam elismerése nem törvényen, hanem szerződésen alapszik, elvégre egy állam olyan független személyek társulásából jön létre, akik felett a hatalmat – természetüknél fogva – közvetlenül senki sem szerezheti meg.[553]

---

[549] „*Si pactum unionis non sufficeret ad condendam Civitatem, rege electivo mortuo, vel deficiente familia regnatrice, civile disjungeretur vinculum, populusque incideret in Anarchiam, sententiae nostrae non officit. Quia mortuo electivo rege tantum pactum subjectionis desinit, pactum constitutionis vim suam non amittit, quod continuationem Monarchiae urget. Igitur jure citius Anarchia redire non potest, quam si omnia membra societatis unanimi consensu obligationem mutuam, ex pacto constitutionis enatam, remiserint. Immo neque affirmari potest, defuncto Monarcha in regno electivo Democratiam naturaliter oriri, quia pactum constitutionis, in sua vi existens, Monarcham exigit; hinc singulum membrum se opponere potest Democratiae tamdiu, quamdiu unanimibus votis obligatio ad Monarchiam ulterius habendam remissa non fuerit.*" Tomus II. Pars II. Caput III. 47. §. 56-58. pp.

[550] „*Exposita de nexu civili non ita sunt intelligenda acsi onium Civitatum haec fuisset historica origo, vel acsi haec tria pacta seorsive, hoc ordine, ad semel, et expresse pro fundamento Civitatis statui debuissent. Nos enim non docemus Historiam Civitatum, neque inde principia nostra desummus, sed ex ratione. Et, si historicus omnes Civitates alio modo ortas fuisse demonstraverit, dicemus semper: jure ita oriri nequierant.*" Tomus II. Pars II. Caput III. 48. §. 58-59. pp.

[551] ZEILLER-EGGER 2. 41-42. §§. és a 42.§-hoz írt lábjegyzet 30-31. pp.

[552] Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput II. XLII. pont 15. p.

[553] „1-o *Civile imperium proxime consideratum est pactitium, et non legale. Quia Civitas coalescit ex personis independentibus, in quas a natura immediate imperium nemini competere intelligitur. (§. 45. J. E.)*" Tomus II. Pars II. Caput III. 49. §. 59. p.

- Az államhatalom eredeti jelentőségét tekintve a társulást létrehozó önjogú személyeknél marad abban az értelemben, hogy a mások feletti hatalom a saját maguk feletti hatalomból vezethető le.[554]
- Az állam egy természeti állapotban lévő erkölcsi személy, s mint ilyen, speciális jogokkal és különféle kötelezettségekkel felruházott politikai testületként jelenik meg.[555]
- Állandónak (*perennis*) és halhatatlannak (*immortalis*) tekinthető, hiszen az államot létrehozók azt az utódaik számára kívánták megalkotni, s az állam az egyes polgárok halálával nem szűnik meg létezni. Egy állam mindaddig fennáll, amíg a társulási szerződés meg nem szűnik.[556]

A fentiekből következik, hogy Szibenliszt erősen kritizálja azokat a nézeteket, melyek az államhatalom szerződéses létrejöttét tagadják. Így Martinivel egyetemben[557] támadja azt az elméletet is, mely szerint az államhatalom isteni eredetű, nem pedig szerződés következménye. A sajátos szibenliszti kiegészítő magyarázat szerint az egyént természeti állapotában függetlenség jellemezte, amely azzal a képességgel járt, hogy jogait átruházhatta, – de az átruházott jog természetesen csak az eredeti célt szolgálhatja. Ennek megfelelően nem igaz az sem, hogy az uralkodót megillető élet és halál feletti uralom Istentől származtatható. Az uralkodónak ez a joga is a társadalmi szerződésből vezethető le, hiszen az államhatalom felségét sértő cselekedetekért a tiszta észből kikövetkeztethető módon a legnagyobb büntetés jár,[558] – hangzik Szibenliszt kommentárja.

---

[554] „2-o *Civile imperium vi originis suae penes personas sui juris, civitatem ineuntes, resedit eo sensu, quod imperium in se ipsos transderivaverint in imperium in alios, quae tamen specifice distincta sunt.*" Tomus II. Pars II. Caput III. 49. §. 60. p.

[555] „3-o *Civitas est una persona moralis in statu naturali vivens (§§. 151, et 157. J. E.), propterea etiam corpus politicum juribus propriis, distinctisque instructum obligationis.*" Tomus II. Pars II. Caput III. 49. §. 60. p.

[556] „*4-o Est societas perennis, quia ejus finis per totam vitam durat, et eam constituentes sibi, et posteris perpetuam securitatem procurare volebant. 5-o Immortalis, quia per successivam mortem civium suam existentiam non amittit, dummodo pactum unionis non dissolvatur, quod, an cessare possit, alibi ostendetur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 49. §. 59-60. pp.

[557] Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis XVII. pont 6.p.

[558] „*A multis inter proprietates imperii civilis numerabatur etiam immediata ejusde origo a Deo sequentibus e rationibus: 1) Imerium civile ex pacto penitus non, vel saltem non plene potest deduci. Quia homines in statu naturali non habebant imperium civile; ergo illud per pactum alium transferre nequiverunt. Praetera jus vitae, et necis, Imperanti civili competens, ex pacto derivare, cum se subjicientes illud jus in se non habuerint, est impossibile.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IV. 56. §. 69. p.

4.4.3. Az államiság fogalmi elemei: a népesség, terület, állami főhatalom Szibenliszt természetjogában

Szibenliszt szerint az állam nemzetközi viszonylatban egy természeti állapotban lévő, speciális jogokkal és kötelezettségekkel felruházott erkölcsi személy, melyet önjogú személyek, önkéntes alapon állandó jellegű társaságként hoztak létre. Ebből az aspektusból bontakozik ki az állam különleges sajátossága, amely a mai értelemben véve[559] a következő három elemből tevődik össze: a népesség, az államterület és az állami főhatalom. Bár Szibenliszt kifejezetten még nem utal az államiság ezen aspektusból szemlélt hármas kritériumára, mégis az állam fogalmához kapcsolódva, az állam korábban kifejtett jellemzőinek kiegészítéseként kitér e három fogalmi elemre.

Először az államot alkotó személyek kérdését, mint az állami szerződés lényegi elemét tárgyalja röviden, melyre vonatkozóan azt vizsgálja, hogy hány és milyen státusú személy szükségeltetik egy állam létrehozásához.[560] E kérdéskör vizsgálatát egyébként Virozsil Antalnál az *Állam elemei* (*Elementa Civitatis*) címmel szinte a Szibenliszti szóhasználattal azonos módon olvashatjuk.[561] Szibenliszt az „állampolgári" státusz vizsgálata keretében érintőlegesen említi a polgárok területhez való kötődését, melyet az államhatalom jellegzetességeinek bemutatása követ. Ehhez kapcsoltan pár fejezettel később szól a területiségről, mint a felségjogok egyik részjogosultságaként feltüntetett területi felségjogról (*jus territorii*), majd az állam polgárait megillető jogok és kötelezettségek tárgyalásánál ismét visszautal e kérdéskörre.

4.4.3.1. Az állam polgárai (*membra Civitatis seu cives*)

Az állam területén élő népesség kérdéséhez a szibenliszti természetjog több szempontból közelít. Általánosabb megközelítésből a népesség fogalmához az állam területén élő honi lakosok és az átmenetileg itt tartózkodó külföldiek egyaránt

[559] BRUHÁCS János: Nemzetközi jog II. Különös rész. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 1999. (a továbbiakban: BRUHÁCS János II.) 17. p.
[560] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 50.. §. 60. p.
[561] VIROZSIL: Epitome iuris natura Caput III. 98. §. 199. p.

hozzátartoznak,[562] mely a területi felségjog elemzésekor nyer további megvilágítást. Tág értelemben tehát az ország honi lakosai képezik az alattvalók összességét, mely kategórián Szibenliszt minden olyan személyt ért, akire az államhatalom kiterjed.[563] Az alattvalók köre e tág értelmezésben, amint fentebb láttuk, kiterjed még az ország területén élő idegenekre, mint ideiglenes alattvalókra is. Az alattvaló (*subditi*) kifejezés Szibenlisztnél az állami kötelék, az állami jogviszony (*civilis nexus*) sajátos jellegére utal. Az ilyen kötelékben lévő egyén az államban, mint a nem egyenlőségen alapuló társaságban az államhatalom alárendeltje, tehát egy alárendelt jogviszony alanya.[564] Ezt fejezi ki az értekezésemben már korábban ismertetett szibenliszti szóhasználat, amikor az egyénre a *Jus extrasociale* részben következetesen a *persona* kifejezést használja, aki később a *Jus sociale* részben *subditus*-ként már egy állam polgáraként, egy állami kötelékben jelenik meg.

Szűk értelemben Szibenliszt az államot alkotó személyeket (*membra Civitatis*) az általában vett szerződés alanyaiként teszi vizsgálata tárgyává. Kiinduló pontja ennek megfelelően tehát az az alapállítás, mely szerint egy szerződés megkötéséhez az alanyok jog- és cselekvőképessége szükségeltetik, továbbá a jogalanyoknak olyanoknak kell lenniük, akik képesek egymással konszenzusra jutni.[565] Így az állam polgárává válás kritériuma szempontjából a személy függetlenségének nem teljes volta korlátozó tényezőnek tekintendő. Ebből következik, hogy a szülői hatalom alatti személyeket, továbbá a gazdasági függésben lévő szolgákat nem tekinti szerződő feleknek, vagyis egy állam polgára a szó szoros értelmében csakis önjogú személy

[562] „*At sensu lato […] extraneos pro subditis esse habendos.*" Institutiones Tomus II. Pars III. Caput XVI. 181. §. 220. p.
[563] „*Subditus sensu lato est omnis persona, ad quam civile imperium expenditur.*" Institutiones Tomus II. Pars III. Caput XVI. 181. §. 220. p.
[564] CONCHA Győző: Közjog és magyar közjog. (a továbbiakban: CONCHA Győző: Közjog és magyar közjog) 575. p. In: Hatvan év tudományos mozgalmai között. Concha Győző összegyűjtött értekezései és bírálatai. Magyar Tudományos Akadémia Kiadása. Budapest, 1928.
[565] „*b) de qualitate vero tales personas membra Civitatis (cives) esse posse, quae consentire, et ad securitatem jurium praestationes facere queunt (§. 99. J. E. et §. 3).*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 50.. §. 60. p.

lehet.[566] Továbbá kikerülnek ebből a körből az idegenek is, hiszen személyükben hiányzik az államszerződés megkötéséhez szükséges képesség.[567]

Szibenliszt hangsúlyozza, hogy a nemek közötti különbség nem lehet polgárságot korlátozó tényező. Ezt magyarázatként azzal a példával támasztja alá, hogy az azonos neműek nem hozhatnak létre tartósan fennálló államot,[568] hiszen hiányzik az ilyen társulásból az egyik lényegi elem, vagyis éppen az, ami az állam alapvető természetét adja. Az államnak ugyanis folytonosan fennállónak, állandónak (*perennis*) kell lennie, ez pedig csakis utódok nemzésével tartható fenn.[569]

Ami azt a kérdést illeti, hogy hány személy szükséges ahhoz, hogy létrejöhessen egy állam, válasza a Martininél is olvasható természetjogi elvet[570] tolmácsolva kézenfekvő: annyi, amennyi elegendő az állam céljának megvalósításához, amennyiben ez a cél megvalósítása az emberek mennyiségének függvénye.[571]

Lábjegyzetben cáfolja azokat a nézeteket, melyek szerint a vallási hovatartozás, az alacsony származás, illetve az, hogy valaki nem rendelkezik földtulajdonnal, kizárná az állam polgárává válás lehetőségét. Magyarázata szerint, mivel mindenkit megillet a gondolat szabadsága, ezért egy adott vallás követőjétől – feltéve, hogy

---

[566] „*At in defectu independentiae est impedimentu, quominus quis civis evadat, cum consensum in novam unionem moraliter impossibilem reddat (§§. 101, et 107. J. E.). Hinc filiifamilias, et servi, quamvis intra terrae spatium, quod cives possident, seu in communi Civitatis territorio existant, personae tamen cives non sunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 50. §. 61. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis XI. pont 5. p. Vö.: KANT: Az erkölcsök metafizijáka 418-419. pp.

[567] „*Quia illis deest potentia pactum civile concludendi (50. §.);*" Institutiones Tomus II. Pars III. Caput XVI. 181. §. 220. p. A tág és szűkebb értelmű honpolgárság fogalmát Virozsil Antal is átveszi. VIROZSIL: Epitome iuris naturae 98. §. 199 p. Említhetjük Concha Győző elméletét is, aki a szibenliszti felfogáshoz hasonlítható, ám azzal mégsem azonos módon szintén különbséget tett a honpolgárság szűkebb és tágabb értelme között, fenntartva ezt a fajta disztinkciót. A tágabb értelmű honpolgárság alatt a honosságot értette, mely egy személynek az államhatalomhoz való tartozását fejezte ki az adott személy jogi jelentőségű alaptulajdonságaként. CONCHA Győző: Közjog és magyar közjog 381. és 385 pp. Ugyanerről : VARGA Norbert: Az állampolgárság fogalmának kialakulása a magyar közjogban. In Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tomus LXXI. Fasciculus 16. Szeged 2008. (a továbbiakban: VARGA Norbert: Az állampolgárság fogalmának kialakulása a magyar közjogban.) 505. p.

[568] Ez a magyarázat Martininél is megtalálható, aki ezt Florusnak tulajdonítja, azonban nála ez a megállapítás nem a polgári státusz kritériumainak magyarázatát szolgálja, hanem arra a kérdésre válaszol, hogy hány és milyen nemű ember képes létrehozni egy államot. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput I. X. pont 4. p.

[569] „*Ideo in sexu nullum est impedimentum, quia hic absolute nec consensum, nec praestationem ad finem consequendum excludit, illud vero abunde liquet, a solis maribus, aut a solis feminis diuturnam Civitatem effici non posse,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 50. §. 60. p.

[570] Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput I. X. pont 4. p. VIROZSIL: Epitome iruis naturae 98. §. 199-201 pp.

[571] „*Generatim a) de quantitate dici potest, tantum numerum personarum esse necessarium, quantus sufficere potest ad finem Civitatis obtinendum, quatenus hic a multitudine hominum dependet.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 50. §. 60. p. Vö: BALOGH Arthur: Politikai jegyzetek. Politzer. Budapest, 1905. 88. p.

eleget kíván tenni valamennyi állami kötelezettségének – nem tagadható meg a polgári státusz.[572] Az alacsony származás – amennyiben az adott személy rendelkezik a megfelelő életvitelhez elegendő szükségletekkel – valamint a földtulajdon hiánya szintén nem lehet kizáró ok, hiszen vannak olyan államok, melyek területe fel sincs osztva az polgárok között, s egyébként is a földtulajdonosok mások segítsége nélkül nem lennének képesek megművelni földjüket, továbbá fenntartani egymás között a jogbiztonságot.[573]

A polgári státusz Szibenlisztnél tehát egy személynek egy adott államhoz való tartozását fejezi ki, azt a *civilis nexus*-t jeleníti meg, amelyből jogok és kötelezettségek származnak, s mely jogok és kötelezettségek a *subditus* és az *Imperans* viszonylatában értelmezendő,[574] ahol az alattvaló polgároknak mint természetes személyeknek és az államhatalom gyakorlójának mint az államhatalmat megtestesítő, – az adott állam berendezkedésétől függően erkölcsi vagy természetes – személynek[575] egymással szemben jogai és kötelezettségei vannak. E tekintetben szerinte nem lehet különbséget tenni nem, vallási hovatartozás valamint vagyoni állapot alapján, sőt a tágabb értelmezésből adódóan faji alapon sem. Az alávetettség Szibenliszt értelmezése szerint törvényi alávetettséget jelent,[576] sőt ennél is továbbmenve, számára az ilyen státusz nem jelenti azt, hogy a polgár e helyzetéből adódóan ki lenne zárva a közhatalomból, Szibenliszt az alattvalókat ugyanis az államhatalom passzív részeseinek tekinti.[577]

A polgári státusz ilyesfajta szibenliszti értelmezése látszólag Martini tételeit követi, mégis meghaladja azt. Martini szerint ugyanis az állam polgárának csak az

---

[572] „*Nulla fundata ratio adferri potest, propter quam iis 1-o, qui certae religioni addicti sunt dummodo omnia civilia officia exlere velint, jus Civitatis denegetur; datur enim jus liberae cogitationis, et hinc manans libertas conscientiae, religionis (§. 46. J. E.)*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 50. §. lábjegyzete 61. p.

[573] „*2-o qui humile vitae genus profitentur, dummodo sit sufficiens ad vitae necessaria procuranda, et nulli legi morali repugne. 3-o qui nullum fundum jure dominii tenent, quia possunt Civitates cogitari, in quibus territorium necdum est inter singularia Civitatis membra subdivisium. Dein soli domini fundorum sine auxilio alorum ad securitatem jurium sibi procurandam non sufficiunt, quo jure igitur reliquos a jure Civitatis excludant?*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 50.§. lábjegyzete 61. p.

[574] „*Expositis juribus, et officiis Imperantis civilis naturalis ordo postularet, ut officiis subditorum praemittantur jura eorumdem, obligationibus Imperantis (§ 167.-177.) correlata;*" Institutiones Tomus II. Pars III. Caput XVI. 178. §. 218. p.

[575] Lsd. Az állami főhatalom (*imperium*) gyakorlójának (*Imperans*) statuszáról Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput I. 12. §. 14. p.

[576] *Quia per ingressum in Civitatem legem acceptant, seque tacite subjiciunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput XI. 128. §. 166. p.

[577] *imperium civile extendit […] ad subditos passive.*" Institutiones.Tomus II. Pars II. Caput VI. 55. §. 68. pp. Vö.: KANT: Az erkölcsök metafizijáka 418-419. pp.

olyan önjogú személyeket lehet tekintetni, akik az önjogúságon felül még saját családdal is rendelkeznek. Nem tekinthetőek polgároknak tehát a szülői, valamint a háziúri hatalom alatt álló személyek, akikre Martini úgy tekint, mint a szülői, illetve háziúri hatalmat gyakorló személyek saját polgáraira. Ennek megfelelően osztja a személyeket parancsolókra (*imperantes*) és engedelmeskedőkre (*parentes*).[578] Szibenlisztnél tehát a Martini-féle tételekre való támaszkodás szelektív. Beemeli a *sui iuris* elemet, de nem említi kritériumként a családdal való rendelkezést. A jogegyenlőség hangsúlyozására a Martininél nem olvasható vagyoni és vallási hovatartozás szerinti megkülönböztetés tilalmát viszont beépíti institúcióiba. Ezzel a szibenliszti természetjogi elgondolás látható módon már megfelel annak a tendenciának, ami a kései abszolút monarchiákra jellemzőként az „állampolgárság" fogalmát az alattvalói kör kiterjedt értelmezéséből kiindulva közelíti meg,[579] s mely fogalom modern értelemben vett megszilárdulásához a jogegyenlőség a társadalmi szerződés és népszuverenitás koncepciójának eszmerendszerével együtt a polgári nemzetállamok megalakulása vezet majd.[580]

4.4.3.2. Az államterület és a területi felségjog (*jus territorii*)

Mint láthattuk, az állam területi felségjogának érvényesülése folytán az állandó alattvalók mellett az állam hatalma alá tartoztak az ideiglenes alattvalók, vagyis az idegenek is. Az államterület tehát, bár nem mindig irányadó, mégis meghatározó a polgári státusz kérdése tekintetében. Az államterület csak a nemzetállami eszme elterjedésével vált az államiság fogalmi kritériumává,[581] ennek következtében a 15-16. századot követően, az Európában kialakított modern államok már nem képzelhetőek el

[578] „*Et quae civium nomine veninat?*" kérdésre Martini válasza: „*Debent porro socii civitatis, sive cives esse sui iuris, id est nec imperio parentali, nec herii subiecti, quin tamen singulo familiam habere opus sit. Hinc filiifamilias, et servi, […] tamen civilis non sunt. Sed et ipsae personae imperantium cives sunt; quare hi in imperantes et parentes dispescuntur.*" MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput I. XI. pont 4. p.

[579] Vö: KÁLLAI Gábor: A közjog alapjai. Új Mandátum. Budapest, 2005. (a továbbiakban: KÁLLAI Gábor) 113. p.

[580] VARGA Norbert: Az állampolgárság fogalmának kialakulása a magyar közjogban 491-492.pp.; SÁRI János: Állampolgárság. In: Állami intézmények a politikai rendszerben. Szerkesztette: Halász József és Sári János. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1987. 53. p.; KÁLLAI Gábor 113. p.

[581] TAKÁCS Péter: Az állam területe és népessége. In: Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből Szerk.: Takács Péter. Prudentia Iuris. A Miskolci Egyetem Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékének kiadványsorozata. Sorozatszerkesztő: SZABADFALVI József. Bíbor Kiadó, 1997. (a továbbiakban: TAKÁCS Péter: Az állam területe és népessége) 29. p.

államterület nélkül.[582] Az államterületre főleg az abszolút monarchiákban tekintettek úgy, mint a fejedelem magántulajdonára, aminek következtében a korabeli államjog az államhatalmat területi uralomból vezette le.[583] Tiltakozásként e felfogás ellen – mely tehát az állam területére úgy tekint, mint a fejedelem uralmának tárgyára – jelent meg az állam absztrakt jellegét hangsúlyozó nézet. E szerint az állam egy társaság, melynek lényeges kritériuma az, hogy az egyesek akarata alá van vetve az általános, azaz a társaság akaratának, ami pedig egy nomád népnél is elképzelhető.[584] Az állam területének szintén magánjogias felfogását utasítják el azok haladóbb elméletek, amelyek a magánjogot és a közjogot élesen elválasztják egymástól, így az állam és terület közötti viszonyra közjogi szempontból tekintenek, mely közjogi viszony határozza meg majd a területi felségjog lényegét. A 18. században a területi felségjogot úgy fogták fel, mint az államnak a területére vonatozó közjogi dologi jogát. A területi felségjog ebben az elgondolásban az államhatalom különös részét képezi, melyhez különféle meghatározott jogosítványok rendelődnek.[585] Ebből a dologias felfogásból indul ki Szibenliszt területi felségjogról alkotott nézete is, amikor Martini tételeit magyarázza, akinél a területi felségjog még az államhatalom részjogosultságként jut jelentős szerephez. Szibenliszt azzal viszont már újabb megvilágításba helyezi a területi felségjogot, hogy azt úgy jellemzi, mint az adott állam területén belül gyakorolt legfőbb jogi hatalmat, mely csak az adott államot illeti meg.[586] A területi felségjog ezáltal nála az államhatalom gyakorlásának térbeli keretét jelenti, mely hatalom az államban tartózkodó egyénekre, a honpolgárokra és idegenekre terjed ki – mely felfogás a későbbi modern nézetekben is helyet kap, például Fricker és Jellinek elméletében.[587]

Ennek fényében érdemes áttekintenünk Szibenliszt államterülettel és területi felségjoggal kapcsolatos megállapításait. A legtöbb állam esetében az összefüggő államterület, vagyis a koncentrált elhelyezkedés a jellemző, melyet Szibenliszt *collecta*

[582] BRUHÁCS János II. 13. p.
[583] BUZA László: Államterület és területi felségjog, Budapest, 1910. Grill Károly Könyvkiadóvállalata (a továbbiakban: BUZA László) 19. p.
[584] BUZA László 54-55. pp.
[585] BUZA László 22-23. pp.
[586] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XI. 126-132. §§.
[587] BUZA László 42-43. és 46-47. pp. ahol Fricker Vom Staatsgebiet címmel 1867-ben, Gebiet und Gebietshoheit címmel 1901-ben kiadott műveire hivatkozik, valamint Jellinek Allgemeine Staatslehre és System der subjectiven öffentlichen Rechte 1905-ös kiadásaiból idéz.

societas-ként jellemez.[588] Vannak azonban olyan államok is, melyek területei szétszórtak, amikor is szibenliszti szóhasználattal *societas diversa*-ról van szó, s melyek enklávét vagy exklávét alkothatnak, beékelődve egy másik államba. Sőt az államhatalom territoriális jellege nem zárja ki azt sem, hogy a „modern" állami viszonylatban ne léteznének olyan ősi, nomád formát tükröző, politikailag szerveződő emberi társadalmak, amelyek nem annyira a területiség elvén szerveződnek, mint inkább vérségi vagy vallási alapon, és így egy szárazföldi területhez stabilan nem kapcsolódnak, – ezt illeti Szibenliszt *societas vaga* elnevezéssel.[589] Akár stabil (*fixa*), akár mozgó (*vaga*) társadalomról legyen szó,[590] egy államba szerveződött társadalom belső biztonságának garantálására szolgáló területi jog (*jus territoriale*) minden állam esetében alapvető felségjogként funkcionál, azaz egy adott állam területén belül a legfőbb jogi hatalom (*imperium*) gyakorlása az adott államot illeti meg,[591] – tolmácsolja a természetjog álláspontját az állami szuverenitás jegyében Szibenliszt, mellyel egyúttal Martini elméletét egészíti ki, s mely eszmefuttatás ismételten majd Virozsil Antalnál is olvasható.[592]

E jogot úgy írja le, amely az állam belső biztonságának védelmére irányul, s amiből kifolyólag kiterjed az állam saját valamennyi polgárára, illetve az állam területén akár ideiglenes, akár végleges letelepedési szándékkal belépő idegenekre is. Célja, hogy az állam polgárainak jogai és általánosságban az állam területén érvényesülő jogok ne sérüljenek.[593] Szibenliszt Martinivel együtt vallja, hogy a területi jog általában bizonyos cselekmények tiltására vagy abbahagyására vonatkozik, hiszen a jogsértések valamennyi fajtája már azáltal is megakadályozhatók, hogy az államhatalom gyakorlója erre vonatkozóan érvényt szerez bizonyos tiltásoknak.[594]

---

[588] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput I. 4. §. 4. p.
[589] Vö: BRUHÁCS János II. 13-14. pp. és Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput I. 4. §. 4. p.
[590] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput I. 4. §. 4-5 pp.
[591] Lsd: Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XI. 126-131. §§. 165-168. pp. és TAKÁCS Péter: Az állam területe és népessége 30. p.
[592] VIROZSIL: Epitome iuris naturae 99. §. 202. pp.
[593] „*Ut securitas interna in Civitate eo certius promoveatur, simpliciter omnes actiones, quae vel occasionem laesionis praeberent, intermitti debent. […] Vi juris supradicti Imperanti civili jus competit efficiendi, ne illi, qui in Civitatis territorio sive in perpetuum, sive ad tempus morantur, jura civium violent, aut in periculum conjiciant, quod communiter jus territoriale vocatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XI. 126-127. §§. 165. p.
[594] „*Quia omnes species laesionum, et pericula jam per id impedientur, si Imperans effecerit, ut actiones in intermittantur,*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput XI. 128. §. 165-166. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI. CXXIV. pont 44. p.

Ennek megfelelően ez a jog és a korábbi megállapítások ismételt hangsúlyozásával nem kizárólagosan az állam saját polgáraira, hanem a külföldiekre is irányadó. Az ehhez fűződő magyarázatot viszont már Szibenliszt adja meg a Martini-féle természetjog kiegészítéseként, mely szerint azáltal, hogy az idegenek egy másik állam területére lépnek, elfogadják annak törvényeit s hallgatólagosan alávetik azoknak magukat.[595]

Martinihez hasonlóan Szibenliszt is hangoztatja, hogy az államfelség gyakorlóját abból a megfontolásból, hogy törvényeket alkothat, a területi jog alapján természetesen megilleti az is, hogy az állam területén tartózkodó külföldit az államból akár végérvényesen is kiutasítsa, illetve valamely külföldi polgárt az ország területére beengedje.[596] Ebből következik az a Martininél is szereplő elvi megfontolás, amely szerint mindenki az általa elkövetett bűncselekmény helyszíne szerint büntetendő. Vagyis ott ítélkeznek felette, ott szabnak ki vele szemben büntetést, ahol a bűncselekményt elkövette.[597] Mindemellett az állam területére belépő idegenek azért is számítanak az állam ideiglenes alattvalóinak, mert egyrészt a tiltó törvények hatálya alá esnek, másrészt kivételes esetekben vonatkoznak rájuk tevőleges cselekményeket megállapító törvények – fogalmaz Szibenliszt[598] Ezzel szerzőnk sajátos, Martininél nem olvasható magyarázataként azt az általános alaptételt egészíti ki, melynek alapján a külföldiek rendszerint nem kényszeríthetőek tevőleges cselekvésekre, mely kötelezettséget ugyanis az alávetési szerződésből származtatja, melyből kifolyólag az az idegenekre alapesetben nem hat ki. Kivételként említi azt az esetet, amikor egy megfelelő módon kihirdetett, külön törvényi szabályozás szól arról, hogy az adott állam területén tartózkodó külföldieknek is kötelező tevőleges magatartással elhárítani az állam ellen irányuló jogsértő cselekményeket.[599]

---

[595] „*Ut illud non solum ad proprios subditos sed etiam extraneos extendatur. […] Quia per ingressum in Civitatem legem acceptant, seque tacite subjiciunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput XI. 128. §. 166. p.

[596] „*Imperanti vero competere jus talem statuendi, patet cum habeat jus extraneos penitus a Civitate excludendi, ergo etiam sub hac aut illa lege admittendi.*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput XI. 128. §. 166. p.

[597] „*Atque hic sita est ratio, cur quilibet foro delicti subjiciatur, h. e. ibi judicetur, et puniatur, ubi deliquit,*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput XI. 128. §. 166. p. Vö. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI. CXXV. pont 44. p.

[598] „*Ut extranei territorium Civitatis intrantes fiant subditi temporarii. Quia subsunt legibus negativis, imo etiam affirmativis (§. 128.).*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput XI. 129. §. 167. p.

[599] „*jus hoc territoriale ad actiones tantum negativas, seu omissiones spectet. […] Extranei tamen in regula ad actiones afirmativas cogi nequeunt, quia obligatio ad has provenit ex pacto subjectionis, quod peregrini non concluserunt; nisi lata, et sufficienter promulgata fuisset lex, ut extranei, subeuntes territorium Civitatis, etiam*

Végül a *jus territorii* a külföldi uralkodókkal szemben is megilleti az adott államhatalmat, ami abból fakad, hogy a védelem joga kivétel nélkül mindenkivel szemben érvényesíthető, bár ennek gyakorlása nem irányulhat az idegen uralkodó függetlenségét biztosító joggyakorlása ellen – tolmácsolja Martini megállapítását Szibenliszt.[600] A külföldi uralkodóval szembeni érvényesíthető területi felségjogot Szibenliszt azonban már külső jogként a nemzetközi jog részének tekinti.[601]

A területi felségjog lényegének kifejtésekor Szibenliszt már nem annak államhatalmi részjogosultságként való értelmezésére helyezi a hangsúlyt, bár kétségtelen, hogy annak tárgyalását szerkezetileg az egyes felségjogok kifejtése közé helyezi. A területi felségjog végső soron jog arra, hogy egy állam saját területén mint állam kormányozzon, azaz az ott lévő egyének cselekedeteit meghatározza. Ennek elismerését és tiszteletben tartását idegen államoktól is meg lehet követelni, így annak nemzetközi jogi vetülete is van. Tehát belső és külső jogként egyaránt funkcionál.

4.4.3.3. Az államhatalom (*imperium civile*)

Az állam a legmagasabb szintű politikai egység (*corpus politicum*), s mint ilyen, egyedül rendelkezik azzal az alapvető fontosságú joggal, melynél fogva meghatározza azokat az érvényes jogrend szerinti eszközöket, amelyek az állam céljának megvalósításához szükségesek, valamint feljogosít ezek foganatosítására. Ehhez olyan intézkedések szükségesek, melyek a közös biztonság érdekében saját hatalmuknál fogva valamennyi alattvaló kormányzását teszik lehetővé, mely jog gyakorlását nevezi Szibenliszt – Zeiller-Egger megállapításával egyetértve – az állam kormányzásának (*Civitatis gubernatio*).[602] Az államhatalom gyakorlójának valamennyi államot alkotó

---

actiones positivas ad avertendas a Civitate laesiones praestare obligentur." Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput XI. 128. §. 165-166. pp.

[600] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI. CXXV. pont 44. p.

[601] „*etiam in extraneos Imperantes competat. Quia jus removendi laesiones a Civitate Imperanti competit adversum quemlibet, ergo etiam adversus extraneum Imperantem. Neque exercitium hujus juris independentiae extranei Imperantis adversatur. […] Si quis autem dixerit, hoc jus adstruitur, ut jus majestaticum internum, non ut tale, quod cuilibet adversus quemlibet in statu naturali competi, tunc reponemus: hic quaeritur solum de existentia juris hujus, utrum vero idem exercere liceat in extraneum Imperantem, ut jus majestaticum internum, statim determinabimus*" Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput XI. 128. §. 167. p.

[602] „*Civitati essentiale Imperium civile (§. 39.) est jus media ad finem Civitatis jure valido determinandi, et exequendi (§. 12.), h. e. actiones omnium subditorum ad communem securitatem pro arbitrio dirigendi, et cum haec directio in suo exercitio etiam Civitas gubernatio vocetur,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 54. §. 66. p. ZEILLER-EGGER 2. 50. §. 49. p. és vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput III. L. pont. 18. p.

személy akaratát kell érvényre juttatnia, hogy ezáltal is az egész államot képviselhesse. Ez pedig annyi jogosultság gyakorlását jelenti, amennyi az állam céljának eléréséhez szükséges.[603] Következésképpen az államhatalomból fakadó jogosultságok terén a Szibenliszt által képviselt természetjog szerint érvényesülnie kell a célhoz kötöttség elvének.

Az államhatalom sajátosságait Szibenliszt, a Martini és a Zeiller-Egger-féle természetjogot tolmácsolva, a következő hét pontban foglalja össze:[604]

- az államhatalom „Felség" (*Maiestas*);
- független, azaz szuverén[605] (*independens*);
- a legfőbb hatalom (*potestas summa*);
- kizárólagos hatalom (*imperium unicum*);
- egyetemes jellegű (*universale*);
- bizonyos szempontból oszthatatlan (*individuum*),
- s végül minden más állam tekintetében azokkal egyenlő mértékű hatalommal bír (*aequale*), – ennélfogva az államok rendszere szuverén egyenlőségen alapszik.

Az államhatalom valamennyi más hatalommal szemben elsőbbséget élvez (*maior potestas*). Ez a tulajdonképpeni felsőbbség nyilvánul meg az államhatalom tekintélyében és méltóságában (*Majestas, major potestas*), mely a hatalomgyakorlás terén kiemelkedő jogokat (*jura eminentia*) és az eszközök sokféleségét biztosítja számára.[606]

Az államhatalom függetlenségéből következik, hogy mentes bármiféle idegen kényszerhatalomtól, azaz a szuverenitás az államhatalom egyik legfontosabb

---

[603] „*Inde patet: 1) Subjectum imperii civilis voluntatis omnium membrorum, in Civitate unitorum, organum, et interpretem esse, totamque Civitatem repraesentare, 2) Eum tot juribus gauderre, quot necessaria sunt ad finem Civitatis assequendum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IV. 54. §. 66. p.

[604] MARTINI: Positones de iuris naturalis Caput III. LI-LXII. pontok. 18-22. pp., ZEILLER-EGGER 2. 51-59. §§. 50-54. pp. és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 102-103. §§. 211-213. pp.

[605] Az állami főhatalom szuverén jellegéről vö.: Hugo Grotius: A háború és béke jogáról I-II. kötet, Pallas Stúdió/Attraktor Kft. I-II. kötet 1999. Jean Bodin: Az államról, Budapest, Gondolat Kiadó, fordította: Máté Györgyi és Csűrös Klára, 1987; Thomas Hobbes: Leviatán, Budapest, Kossuth, 1999.

[606] „*Imperium civile est Majestas, […] Quia Majestas (major potestas) dicitur, quae reliquas potestates superat. Atqui civile imperium et dignitate (ratione jurium eminentium), et magnitudine (ratione multitudinis objectorum) omnes reliquas potestates in Civitate superat*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 55. §. 66. p.

tulajdonsága.[607] Elvégre oly mértékben rendelkezik jogosultságokkal a saját akarata szerinti igazgatásra, amilyen mértékben képes idegen hatalmaktól független maradni.[608] Mindehhez járul, hogy ebben a relációban semmiféle külső törvénynek nincs alávetve, azaz törvényen kívüli (*exlex*) állapot jellemzi. Szuverenitásából adódik továbbá, hogy saját cselekményei érvényesítéséhez nincs szüksége rajta kívül állók egybehangzó megerősítésére, azaz e tekintetében megkérdőjelezhetetlen (*irreprehensibile*). Cselekedetei okáról sem kell számot adnia, tehát tettei megfellebbezhetetlenek (*inapellabile*). Semmilyen erőhatalomnak vagy kényszernek nem vethető alá (*irresistibile*), ezen kívül tévedhetetlenség is jellemzi (*infallibile*). Ez utóbbi abban nyilvánul meg, hogy nemhogy idegen személy, de a saját alattvalói közül sem vonhatja felelősségre senki. Szibenliszt e jellemzők kiegészítéseként hozzá teszi azt a megjegyzést is, hogy ezek a jellemvonások korlátlanul nem érvényesülhetnek, csakis abban az esetben jellemezhetik az államhatalmat, ha az hatalmát saját hatáskörén belül gyakorolja.[609] Az államjognak az államcélból levezetett elveit figyelembe véve jól látható, hogy az államhatalom nem lépheti túl az állam célja elérésére kijelölt korlátokat.

Az államhatalom *summa potestas* jellege abban testesül meg, hogy összevetve a társadalomban szokásos más hatalmi formákkal, mint például szülői hatalommal (*potestas parentalis*), vagy a ház népe feletti hatalommal (*potestas herilis*), az államhatalom messze felettük ál.[610]

Az államhatalom kizárólagos hatalom (*imperium unicum*), hiszen ha azt önkényes módon sokan gyakorolják, anarchiához, tehát az állam felbomlásához

---

[607] Vö: Szabadfalvi József: Nemzetállam, Nemzetállam és szuverenitás In Államelmélet, Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből, Prudentia iuris 8. Szerkesztette: Takács Péter, Bíbor Kiadó, 1997. 133-134. pp.

[608] „*Independens, h. e. immune a quovis alieno cogente arbitrio. Quia imperium civile quatenus est jus juxta arbitrium proprium Civitatem gubernandi (§. 54.), eatenus absque contradictione simul ab alieno arbitrio dependens cogitari nequit. Propter hanc proprietatem vocatur etiam Souverainitas.*Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 55. §. 66-67. pp.

[609] „*Ex independetia imperii civilis immediate sequitur: a) imperium civile nullis legibus humani subesse (exlex), b) pro validitate actionibus suis concilianda aliena confirmatione non egere (irreprehensibile), c) ad rationes actionum suarum reddendas attrahi nequire (inappellabile), d) nulli vi, aut coactioni subesse (irresistibile), e) in quantum semet intra limites suos continet, a nemine subditorum saltem externe erroris argui posse (infallibile) esse debere.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 55. §. 67. p.

[610] „*Potestas summa. Quia imperium in homines dicitur potestas, et cum imperio civili omnes ceterae potestates in civitate, ut parentalis, herilis subsint.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 55. §. 67. p.

vezet.[611] Az államhatalom egyetemes jellegéből (*universale*) adódik, hogy az az állam valamennyi tagjára és azok dolgaira egyaránt kiterjed. Bár mind az alattvaló, mind pedig az uralkodó az állam tagja, a kettőjük viszonylatában Szibenliszt aktív és passzív államhatalmat különböztet meg. Míg az államhatalom ténylegesen az államfelség gyakorlóját, az uralkodót illeti meg – s ilyen értelemben hatalma aktív államhatalom – addig az alattvalók az uralkodónak való alávetettségükből kifolyólag a passzív államhatalom részesei, megtestesítői. [612]

Az a korábbi – Grotius nevéhez köthető – felfogás, mely az államhatalom oszthatatlanságáról beszél, Martinivel egyetértésben Szibenliszt véleménye szerint is[613] kiegészítésre szorul. Az államhatalom oszthatatlansága ugyanis az államhatalom gyakorlásához szükséges felségjogokkal kapcsolatban értelmezhető. Így az az állítás, hogy az államhatalom oszthatatlan, csak abból a szempontból igaz, ha azt vesszük figyelembe, hogy kizárólag az állam rendelkezik valamennyi a felségjoggal, ezeken más, nem állami társaságokkal nem osztozik, ennélfogva kizárt, hogy azokat nem állami csoportoknak átengedje. Azonban ha a felségjogok oszthatósága szempontjából tekintjük e kérdést, – hiszen az államhatalom formáját tekintve több alany között is megosztható – az államhatalom oszthatatlanságának állítása már nem állja meg a helyét.[614] A felségjogokat, ugyanis – mint azt korábban a *Jus extrasociale* részben már láttuk – Zeiller-Egger után Szibenliszt is a tulajdonjoghoz hasonlóan részjogosultságokra oszthatóknak véli,[615] ennek megfelelően tehát a hatalomgyakorlás megosztásos formáit sajátos keretek között érvényesülve Szibenliszt is elismeri. Összefoglalva tehát, a felségjogokat mint állami jogosultságokat, egyedül az államhoz

---

[611] „*Imperium civile in Civitate est unicum. Quia si plura supponerentur, tunc penes essentialem eorumdem characterem (independetiam) collosiones evitari nequirent, et Civitas, vel exstingui, vel in duas resolvi deberet.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 55. §. 67. p.

[612] „*Universale, h. e. ad omnia Civitatis commembra, eorumque res extenditur. Quia membra Civitatis sunt vel Imperans, vel subditi (§.47.), penes Imperantem est imperium civile, penes subditos huic correlata subjectio; ergo ad Imperantem semet imperium civile extendit active, ad subditos passive.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 55. §. 67-68. pp.

[613] MARTINI: Positiones de iure civiatis Caput III. LV. 20. p. ZEILLER-EGGER 2. 55. §. 52. p. VIROZSIL 102. §. 212. p.

[614] „*Grotius addit, imperium civile esse individuum. Ut haec proprietas intelligatur, advertendum, jura, quae ex notione Majestatis intelligi, atque explicari possunt, majestatica (essentialia) adpellari. Hoc praemisso dicta proprietas vera est, si significat, Civitatem generatim nullo jure majestatio carere posse, quia omne ens sublata unica ejus constitutiva parte desinit esse, id, quod fuit. Falsa e contra, si denotat, jura majestatica in deversa subjecta transferri non posse; quia alibi ostendemus, possibilem esse formam imperii compositam, in quae jura majestatica inter plura subjecta subdividuntur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 55. §. 68. p.

[615] Vö: ZEILLER-EGGER 2. 63. §. 58-60. pp.

való tartozása tekintetében tartja egységesnek, gyakorlásukra nézve viszont oszthatóknak gondolja.

Az államhatalom jellemzői körében utolsóként vizsgálja az államhatalmak szuverenitásából fakadó, a nemzetközi szintéren megmutatkozó egyenlőségüket, mint az állam nélkülözhetetlen elemét, s kijelenti: ami szabad az egyik államnak, az meg van engedve a többinek is, és fordítva, tehát ami nincs megengedve az egyiknek, az tilos a másiknak is.[616] Ezt az egyenlőséget nem sérti az egyes országok államformáinak különbözősége, sem az, hogy az államhatalmat különböző módokon szerezték meg, továbbá nem sérti az államok természeti összetételének heterogén sajátossága sem, mint amilyen például a polgárok népességének, az államterület kiterjedésének eltérő jellege.[617]

4.5. Összegzés

Szibenliszt a társulás (*societas*) általános szabályszerűségeit természetjogának második részében, a társulások joga címszó alatt mutatja be. Ehhez a részhez kapcsolja azonban az alapvető társulás-fajtákra, a családra és az államra vonatkozó ismereteket is mint a társulások különös szabályait. Ennek a mind Martini, mind Zeiller és Egger rendszerezésétől eltérő tematizálásnak a jelentősége azon a megfontoláson alapszik, hogy célszerű megvizsgálni azt a társadalmi alapot, amely az állammá szerveződés kiindulópontja. Ebből a szemszögből lehet azokat az általános törvényszerűségeket kikövetkeztetni, amelyek az államra mint az emberi együttélés legmagasabb formájára is érvényesek. Így kerül sor a *societas* fogalmának olyan definiálására, melynek fogalmi elemeit valamennyi *societas*-típus esetében hiánytalanul fel kell tudni ismerni. Így nem hiányozhat egyetlen társulásnál sem a szerződéses alap, a közös cél, a közösségi térben való morális személyként való megjelenés és az ehhez kapcsolt jogalanyiság.

---

[616] „*aequale in omnibus Civitatibus […] Quare, quod uni civili simpliciter consideratae licet societati; idem et alteri licere, ac vicissim, quod uni non licet, nec alteri id licere, est necesse.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 55. §. 68. p.

[617] „*Neque huic aequalitati derogat: 1) Diversitas formae regiminis […] 2) Diversitas modi imperium civile acquirendi […] 3) Diversitas virium physicarum e. g. numeri civium, extensionis territorii, aliorumve potentiae physicae adminiculorum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 55. §. Lábjegyzete 68-69. pp.

Minden társaság tehát szerződés alapján jön létre, elutasítva ezzel a Martini által említett alternatív eredetet, miszerint a társaság nem csak szerződés útján, de törvényi parancsból is keletkezhet. A törvényen alapuló társaságra példaként felhozott szülő-gyermek alkotta közösség eredetét Szibenliszt – a szerződéses alaphoz következetesen ragaszkodva – Martinitől eltérően kontraktusra vezeti vissza, még pedig a házassági szerződésre, melynek tartalma kiterjed a születendő gyermekek felnevelésére is.

Szibenliszt szerint a közös cél hiánya miatt nem lehet valóságos *soccietas*-ként figyelembe venni az úr és szolga közötti viszonyt. Szerinte erre a munkaszerződés szabályai vonatkoznak, amivel szerzőnk fogalmilag zárja ki a szolgaság, egyúttal a rabszolgaság kérdéskörének természetjogi relevanciáját. Szibenliszt megnyilatkozásai e tekintetben arra utalnak, hogy az alávetett viszonyrendszer a közjog, nem pedig a magánjog sajátossága, ahol alapvetően a jogegyenlőségnek kell érvényesülnie.

A társaságot létrehozó szerződések mindhárom típusának külön-külön is jelentős joghatást tulajdonít, elvetve ezáltal az egységes államszerződés Martini által képviselt elvét.

A társaságok két alaptípusát különbözteti meg, úgymint: az egyenlőségen és egyenlőtlenségen alapuló társaságok. A döntéshozatal tárgyalása szempontjából az előbbi érdemel kiemelést. Az egyenlőségen alapuló társaságok esetében a döntéshozatal valamennyi társasági tagot egyenlő mértékben illeti meg, ennélfogva a szavazatokat nem lehet súlyozni. A döntés pedig alapesetben egyhangú szavazatok alapján hozható meg, mely a tagság egyöntetű akaratát fejezi ki. Mivel a vélemények egyeztetésének nehézkessége folytán az egyöntetű döntés igen ritka, ezt a problémát egy egyenlőségen alapuló társaságnál úgy lehet kiküszöbölni, ha a tagok egyhangú döntéssel előzetesen meghatározzák azokat az ügyköröket, melyekben eltérnek az egyöntetűségtől. Szibenliszt ezzel cáfolja azt a még Virozsil Antal által is követett nézetet, mely szerint az egyenlőségen alapuló társaságnál szükséghelyzetre hivatkozással előzetes egyeztetés híján is lehetne többségi szavazattal döntést hozni.

A társaságok különös szempontból történő elemzését Szibenliszt azon két társaság-típusra korlátozza, melyek egyetemes jelleggel minden emberi közösségnél megtalálhatóak. Így kerül sor a családi közösség (*societas domestica*) és az állam (*societas civilis*) tárgyalására. Ehhez képest több más szempontból sem tartja

idetartozónak az egyház(ak)ra vonatkozó ismereteket. Hasonló logika mentén veszi ki a *societas domestica* köréből az úr és szolga közötti viszonyt, mely nem képes maradéktalanul felmutatni a *societas*-ra jellemző jegyeket, ezért azt munkaszerződésként kell értelmezni.

Az állam *societas*-jellegéből Szibenliszt hangsúlyozza a közjóra, mint közös célra való törekvést, szerinte az államhatalom gyakorlásakor a célhoz kötöttség mindenkor irányadó. Egy állami közösség létrehozására ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint bármely más társaságra, így a társasági szerződések három típusának, az egyesülési, az államformát meghatározó és az alávetési szerződésnek önmagukban is jelentős joghatásuk van.

Az államiság fogalmi elemeire Szibenliszt külön nem utal, azonban az állam alapvető sajátosságainak elemzésekor az állami főhatalom mellett, mintegy kiegészítésként kitér az állam népességére és területére. Az állam polgárainak alávetett státusza Szibenliszt értelmezésében törvényi alávetettséget jelent, sőt az államhatalom passzív részeseiként tekint rájuk. A *civilis nexus* jogok és kötelezettségek összessége, melyet az alattvalók és az államhatalmat gyakorló viszonylatában közjogi jelleggel kell értelmezni. E tekintetben azonban Szibenliszt hangsúlyozza, hogy sem nemi alapon, sem pedig vallási hovatartozás vagy vagyoni állapot szerint, sőt végső soron faji jelleggel sem lehet különbséget tenni az állam polgárai között.

Az állam területi felségjogáról szóló rész még a hagyományos rendszer szerint kerül tárgyalásra, amely arra enged következtetni, hogy a területi felségjogot Szibenliszt is az állami felségjogok egyik alfajának tekinti. A *jus territoriale* elemzésekor azonban kiviláglik, hogy nem ért egyet azzal a felfogással, amely e jogot a fejedelem magántulajdonaként aposztrofálja. A területi felségjog csakis közjogi szempontból értelmezhető, egy olyan jog, amely az állam saját területén való uralmát jeleníti meg. Az államnak azt a jogát fejezi ki, melynek folytán az államfelség gyakorlója jogszerűen határozhatja meg a területén tartózkodó állandó és ideiglenes alattvalók cselekedeteit, azaz ott legitim módon kormányozhat. Ezzel a megközelítéssel Szibenliszt eltávolodik attól a felfogástól, mely a területi felségjogot az állami felségjogok részjogosultságaként értelmezi.

Az államhatalom jellemzésekor ismertetett klasszikus attribútumok érvényesülését Szibenliszt nem tartja korlátlannak, azok csak abban az esetben értelmezhetők, amikor az adott állam hatalmát saját hatáskörén belül gyakorolja, vagyis az államhatalom nem lépheti túl az állami cél, a közjó eléréséhez kijelölt korlátokat. Szibenliszt az államhatalmat mint szerzett jogot párhuzamba állítja egy másik szerzett joggal, a tulajdonjoggal. A tulajdonjog mintájára az államhatalmat ugyanúgy részjogosultságokra lehet osztani, ezzel a megállapításával pedig a hatalommegosztás elvének készít mintegy gondolati előteret.

5. Az univerzális formális felségjogok (*potestas legislatoria, inspectoria et executoria*) valamint a speciális materiális jogkörök

5.1. A felségjogok terjedelme és fajtái

A felségjogok terjedelme azokra a jogokra valamint e jogok korlátaira utal, amelyeket az államhatalom foglal magába, s melyeket Szibenliszt – Martinit sajátos magyarázatával kiegészítve – az államhatalomnak Grotius-nál is alkalmazott[618] a tulajdonjoghoz történő hasonlításával igyekszik megvilágítani.[619] Ennek megfelelően a szibenliszti értelmezés szerint az államhatalom a tulajdonjoghoz hasonlóan nem velünk született, hanem szerzett jog, hiszen senkit sem illet meg pusztán születésénél fogva, továbbá létrejöttéhez bizonyos tények kifejtése szükséges. Jelen esetben az államot létrehozó személyek szerződéseket kötnek, melynek keretében megegyeznek abban, hogy közös céljuk hatékonyabb elérése érdekében közhatalmat hoznak létre.[620] További hasonlóság, hogy az államhatalomban a jogosultságok összessége rejlik. Így a jogosultságok aszerint, hogy lényegüket honnan származtatják, alapvető (*essentialia*) és járulékos (*accidentalia*) vagy más néven származékos jogokra oszthatók.[621]

[618] GROTIUS I. kötet Második Könyv V. fejezet 254. p. IX. fejezet 304. p.
[619] Mint láttuk e két jogosultság közötti párhuzam azon a Zeiller-Egger-féle természetjogban is olvasható tételen alapszik, mely szerint az állami főhatalom a tulajdonjoghoz hasonlóan részjogosultságokra osztható. ZEILLER-EGGER 2. 55. §. 52. p.
[620] Vö.: Institutiones Tomus I. Caput III. 70. §. és Tomus II. Caput III. 47. §.
[621] „*Penes quaestionem: unde accipiunt jura majestatica mensuram, […] imperium civile tacite consideratur aeque, ac dominium (§. 85.), ut complexus omnium jurium, quae in notionem ejusdem continentur, et ideo a*

A tulajdonjoggal való párhuzamba hozatal után visszatérve Martini megállapításaihoz Szibenliszt is vallja, hogy az alapvető jogok a felség (*Majestas*) fogalmából veszik eredetüket, így azok terjedelmét az állam célja és a közhatalom szabja meg.[622] Ebből adódik az a Martini- és a Zeiller-Egger-féle természetjogban egyaránt olvasható természetjogi alapelv, miszerint az államhatalom az alapvető jogok tekintetében csakis olyan jogokat foglal magába, melyek nélkül semmiféle hatalom, vagy semmiféle jogbiztonság nem létezne.[623] Ezzel szemben – szól immáron a szibenliszti magyarázat – a járulékos jogok mértékét a szerzésmód határozza meg, mely az állam irányítója és az alattvalók közötti szerződés tartalmától függően különféle lehet.[624]

Egy további szibenliszti megállapítás, hogy az alapvető felségjogok – melyek Martini tételét alapul véve szabályozhatnak belső és külső viszonyokat is[625] – közvetett módon arra utalnak, hogy a felek önmagukat alattvalóknak nyilvánítják, és e jogok átruházott jellegét hangsúlyozandó, azokat tőlük elkülönült személyeknek engedték át. Ebből adódik, hogy e jogokat Szibenliszt szerint képviseleti jogoknak (*jura repraesentativa*) is szokás nevezni, mivel azokat az állam alanya, mint uralkodó, az alattvalók nevében az állam képviselőjeként gyakorolja.[626]

A belső viszonyokra vonatkozó felségjogok osztályozása a természetjogi szakirodalomban szerzőnként eltérő. Ezek bemutatására, értékelésére Martinihez hasonlóan ő sem vállalkozik, hanem annak a felfogásnak igyekszik megfelelni, mely a legáltalánosabb törvényszerűségeket kívánja leírni. Így Szibenliszt is a felségjogok alaki, funkcionális szempontú felosztását választja, mely szerint a felségjogokat az egyenlőtlenségen alapuló társaságoknál a hatalmi jogosultságok tekintetében

---

multis essentialia vocantur, ut distinguantur ab accidentalibus, quae alium fontem, quam notionem civilis Majestatis, ad sui existentiam requirunt." Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 57. §. 71-72. pp.

[622] „*Pro essentialibus juribus mensura est finis Civitatis, et communis imperii notio.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 57. §. 71-72. pp. MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput III. LXIII. pont 22.

[623] „*Civile imperium omnia, sed tantum illa jura essentialiter complectitur, sine quibus nullum imperium, vel nulla securitas jurium possibilis foret.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 57. §. 72. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civiatis Caput III. LXIII. pont 22. p. és ZEILLER-EGGER 2. 63. §.. 58-60. pp.

[624] „*E contra jurium accidentalium mensura sunt modi acquisitionis inter Rectorem Civitatis, et subditos distincti e contractu civili.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 57. §. 72. p.

[625] MARTINI: Positiones de iure civiatis Caput III. LXIII. pont 22. p.

[626] „*Essentialia jura, si in ipsos se exerunt subjectos, immanentia, sive interna, si in extraneos, transeuntia, sive externa; nuncupantur. Priora quoque jura imperii speciatim propria, posteriora jura libertatis naturalis, vel potius repraesentativa dici solent, cum illa subjectum imperii, ut Rector, haec ut repraesentans Civitas, exerceat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 57. §. 72. p.

megismert, s éppen ezért formális, azaz *univerzális jogoknak* nevezett. Ezek három hatáskört jelentenek, úgymint: *törvényalkotás* (*leges ferendi*), *törvények betartásának felülvizsgálata* (*leges inspiciendi*) és *végrehajtásuk* (*leges exequendi*). Innen ered tehát Szibenliszt tolmácsolásban az a hármas hatalom, amelyet köznyelven (*vulgo*) törvényhozásnak (*potestas legislatoria*), felügyeleti jogkörnek (*potestas inspectoria*), valamint végrehajtói hatalomnak (*potestas executoria*) neveznek. [627]

Az a felosztás, amelyet Szibenliszt alkalmaz voltaképpen a már Arisztotelész óta ismert,[628] Grotius, Montesquieu és Kant által is elfogadott törvényhozó, bírói és végrehajtó hatalmat magába foglaló, ún. politikai triász elemei közül a bírói hatalmat a felügyeleti joggal cseréli fel.[629] Ez a koncepció megfelel az általa korábban felvázolt, egyenlőtlenségen alapuló társaságok valamennyi típusára jellemző irányítási rendszer konzekvens érvényesítésének. A bírói hatalmat Szibenliszt e rendszeren belül helyezi el, ahol viszont e hatalmi ágnak kiemelt szerepet tulajdonít.

A törvényhozó, végrehajtó és felügyeleti jogkörre történő tagolás nem a klasszikus montesquieu-i értelemben vett hatalom-megosztás elvét kívánja leképezni, hiszen ennek alkalmazása a Szibenliszt korabeli Európában meglehetősen problematikus volt, mely nehézséget az „európai monarchia százados intézménye" jelentette. „A monarchia ugyanis nem illett bele a montesqieu-i elmélet keretébe".[630] Szibenliszt viszont − a természetjog általános rendszerbeliségének elvéhez hűen − egy olyan szisztémát kívánt választani, amelybe a monarchikus államok is beilleszthetők. Emellett a 19. században számos kritika ingatta meg „a montesquieu-i elv logikai tartalmát". Ezek között volt olyan bírálat, amelynek értelmében megkérdőjeleződött a montesquieu-i felosztás alkalmazhatósága, vagyis hogy megfelel-e ez „az államhatalom különféle funkcióiról felállítható rendszerezés tudományos igényeinek". E kritika szerint a bírói hatalom külön szerepeltetése helytelen elgondolás, ugyanis „a bírói funkció éppen úgy általános szabályokat alkalmaz konkrét esetekben, mint a

[627] „*Nos, si solum tantum formam jurium majestaticorum pro ratione divisionis elegerimus, jura majestatica ad Jus leges ferendi, inspiciendi, et exequendi revocare poterimus (§. 14.). Unde triplex illa potestas, quam legislatoriam, inspectoriam, et executoriam vulgo nominant, promanat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 63. §. 76. p.

[628] ARISZTOTELÉSZ: Politika 2. Kiadás Gondolat Kiadó. Budapest (a továbbiakban ARISZTOTELÉSZ) IV. 4. pont 129-131. pp.

[629] Vö: VIROZSIL: Epitome iuris naturae 129. §. a) lábjegyzete 301. p.

[630] BIBÓ István: Válogatott tanulmányok, Második kötet, 1945-1949, Magvető Könyvkiad, Budapest, 1989. (a továbbiakban: BIBÓ István) 382. p.

végrehajtó hatalom, melytől az csak tárgyában különbözik, s így valójában csak a végrehajtó hatalom egyik ágazata". Azt a rendszert, amelybe egy monarchikus állam is beilleszthető, Benjamin Constant, francia liberális politikus állította fel, melyben a bírói hatalom helyébe egy regulatív hatalom, a felügyeleti jogkör kerül.[631] E rendszer képviselői közé tartozik Martini nyomán[632] a Zeiller-Egger-féle természetjog is. Ez utóbbi a belső viszonyokra vonatkozó felségjogokat a fenti univerzális és a majd lejjebb kifejtett speciális jogokra osztja,[633] melyet Szibenliszt is átvesz, sőt kisebb módosításokkal Virozsil Antal is tovább visz.[634] Ezen túlmenően még 19. és 20. század fordulóján is találunk olyan gondolkodót Cohcha Győző személyében, aki a Szibenliszt által is tipizált hatalmi körök, azaz a törvényhozó, végrehajtó és felügyeleti jogkörök triászát alkalmazza. Szerinte e hármas tagolódás „megegyezik az akarat belső folyamatának tagolódásával, úgy, hogy a törvényhozás felel meg a belső akarat-elhatározásnak, a végrehajtás a külső cselekvésnek és a felügyelői hatalom a kettőt összekapcsoló végelhatározásnak".[635]

A felségjogok csoportosítását – Martinin túlmenően – Szibenliszt azonban egy másik szempont szerint is elvégzi, mely az állam céljának eléréséhez szükséges eszközök hatékonyságát veszi figyelembe. Eszerint a felségjogok a belső jogbiztonság megteremtésére irányulhatnak egyfelől közvetlenül, másfelől közvetetten. A polgári és büntető bírói hatalmat (*potestas judiciaria civilis, criminalis*), az állam belső védelmét biztosító rendészeti jogkört (*jus politiae*) valamint a területi jogot (*jus territorii*) a *közvetlen hatással bíró jogkörök* közé sorolja. A belbiztonságra *közvetetten kiható jogkörök* között – melyek alapvetően személyi kérdésekre illetve külső javakra vonatkozhatnak – tartja számon a hatalom-átruházás jogkörét (*jus mandani*), a hadviseléssel kapcsolatos jogkört (*jus armorum*), a közhivatalokra vonatkozó jogkört

[631] BIBÓ István 388-389. pp. „Constant, Benjamin (1767-1830) – francia író, liberális politikus. A regulatív hatalommal kapcsolatos nézeteit egy alkotmánytervezetben fejtette ki. L. Réflexions sur les constitutions (Elmélkedések az alkotmányokról.) Párizs, 1814." – BIBÓ István jegyzete, in Válogatott tanulmányok, Második kötet 1945-1949, 873. p.

[632] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput III. LXIX. pont 24. p.

[633] A belső viszonyokat szabályozó felségjogok tipizálásáról ld: ZEILLER-EGGER 2. 69. §. 64-65. pp.

[634] Virozsil Antal szerinti felosztás szintén egyetemes és különös, más néven anyagi felségjogokat különböztet meg. Az egyetemes felségjogok között azonban csak két alapvető felségjogot tart számon, úgymint törvényhozói és végrehajtói hatalmat. (129. §.), az anyagi felségjogok felsorolása sorrendjét tekintve Szibenliszthez áll közel. VIROZSIL: Epitome iuris naturae. 134. §. 413. p.

[635] BIBÓ István 389. p. és CONCHA Győző: Politika, I. kötet, Alkotmánytan, Grill, Budapest, 1907. 285-305. pp.

(*jus circa munera publica*), az állam vagyonkezelő jogkörét (*jus circa bona civitatis*), valamint a vallásügyek terén gyakorolható jogkört (*jus circa religionis negotia*)[636] – mely osztályozást Virozsil természetjoga is követ.[637]

5.2. Az állam törvényhozói jogköre (potestas legislatoria)

Szibenliszt a törvényhozói jogkört állami felségjogként vizsgálja, s ebből a szempontból a jogalkotás nem jelent mást, mint a jogalkotói államhatalom gyakorlását.[638] Ennek elemzésekor tulajdonképpen azt a korabeli ismeretanyagot foglalja össze, ami rendszerét tekintve egy sajátos normatant képvisel. Így e fejezetcím alatt olyan kérdéseket érint, mint a jogalkotói jogkör legitimitása, a jogalkotás elméleti technológiája, elvei, a jogi normák tulajdonságai, értelmezése, típusai. E témaköröket Szibenliszt Martini tételeire alapozva, de Zeiller-Egger törvényhozói jogkörre vonatkozó gondolatait[639] sem mellőzve egy sajátos logikai rendszerbe illesztve vázolja fel s egészíti ki saját magyarázataival. A szibenliszti kiegészítések később Virozsil Antal természetjogában is visszaköszönnek, sokszor szinte szó szerinti átvétellel, mindamellett, hogy Virozsil a kérdéskörök logikai levezetésében sokkal hűebben ragaszkodik Martini állításaihoz.[640]

---

[636] „*Inter medii fines sunt duo: institutum unum, quod immediate, aliud, quod mediate securitatem jurium in interno respicit. Illud refertur potestas judiciaria, civilis et criminalis, hoc jus politiae, et territoriale. Media efficacissima ad consecutionem finis Civitatis sunt, vel causalitas personarum, vel bona externa. Inde jus mandandi, ex quo jus armorum, jus circa munera publica, hinc jus circa bona Civitatis, et religionis negotia fluit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 63. §. 76. p.

[637] VIROZSIL: Epitome iuris naturae.129. §. 301-302. §§.és 151. §. 353. p.

[638] Vö: DRINÓCZI Tímea – Petrétei József: Jogalkotásta. Budapest – Pécs: Dialóg Campus, 2004. (a továbbiakban: DRINÓCZI Tímea – Petrétei József) 73. p.

[639] A törvényhozói hatalom felségjogáról szóló részt ZEILLER-EGGER 2. 70-94.§§. 67-106. pp.

[640] VIROZSIL: Epitome iuris naturae. 130-131. §§. 302-309. pp.

5.2.1. A törvényhozói jogkör (*potestas legislatoria*) és az állam irányítására vonatkozó jogi normák (*leges civiles seu regiminis*)

Szibenliszt első lépésként a törvényhozói jogkör – Martini megállapításán alapuló,[641] de a természetjogából mégis hiányzó – definíciójával indít. Ezek szerint a törvényhozói hatalom tulajdonképpen az alattvalók cselekedeteire vonatkozó állami irányítás jogköre (*jus Rectoris civilis actiones subditorum*) olyan jogosultság, amely az állami irányítás keretei között érvényesíthető módon határozza meg az alattvalók cselekedeteit.[642] A jogos hatalommal felruházott törvényalkotó, azaz az uralkodó jogalkotási jogköre az állam irányítására vonatkozó jogszabályok valamennyi típusára kiterjed,[643] – hangzik a szibenliszti fogalom-meghatározás.

Ahhoz, hogy megválasszuk azokat az eszközöket, amelyek egy állam irányítását az állami cél elérése érdekében a leghatékonyabban képesek biztosítani, arra van szükség, hogy felismerjük ezen eszközök mibenlétét. Ez rendkívül bonyolult folyamat, hiszen azon túl, hogy ennek személyi és tárgyi feltételei vannak, erre az éppen aktuális körülmények igen erős ráhatással bírnak. A természetjog viszont azt vallja, hogy a hatékony eszközök a tiszta észből megismerhetőek, így a józan ész biztos orientációt jelenthet bármely jogalkotó számára. Amíg tehát a teológia vagy az etika az ideológiai hátteret adja, addig a természetjog azt vállalja fel, hogy ebben az orientációban gyakorlati támpontokat nyújt. Ennek megfelelően igyekszik Szibenliszt az állam irányítását meghatározó jogi normákat bizonyos jellegzetességükre tekintettel csoportosítani, hogy bemutassa azt az eszközkészletet, amellyel a természetjog szerint egy államhatalom a jogalkotás terén élhet. Ezeket általános szóhasználattal törvényeknek nevezi, hiszen magyarázata szerint a jogi normák közötti hierarchiára

---

[641] Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput IV. LXX. 25-26. pp., ahol Martini a *lex civilis* definícióját határozza meg, s e definíción belül fél mondat erejéig utal a törvényhozói jogkörre, mint ami az uralkodót képessé teszi arra, hogy alattvalói cselekedeteit saját döntés folytán a közösség céljának megfelelően meghatározza. „*Illa est imperii natura, ut imperans actiones subiectorum pro suo arbitrio ad societatis finem determinare valeat, voluntas imperantis sufficienter declarata, ut subditi actiones suas ad eam componant, Lex […]nominatur*". Ehhez képest Szibenliszt – bár szintén a *lex civlis* fogalmából kiindulva – szabatos megfogalmazásban foglalja össze hallgatói számára törvényhozói jogkör definícióját. Lsd. 560. lábjegyzet megfogalmazásban foglalja össze hallgatói számára törvényhozói jogkör definícióját. Vö: 560. lábjegyzet

[642] „*Hinc potestas legislatoria est jus Rectoris civilis actiones subditorum, ut talium proxime per declarationem voluntatis suae valide determinandi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 67. §. 79. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput IV. LXX. 25-26. pp. VIROZSIL: Epitome iuris naturae 130. §. 302. p.

[643] „*Potestas legislatoria Imperantis civilis ad omnes legum civilium species extenditur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 67. §. 79. p. szó szerinti átvételeVIROZSIL: Epitome iuris naturae 130. §. 303.p.

utaló elnevezések államonként eltérőek lehetnek, így ezt a kérdést az általános törvényszerűségek levonását célzó természetjog nem vizsgálja.

Forrásukra tekintettel, ami alatt egyfelől azt érti, hogy a jogalkotó honnan származtatja ezeket, illetve hogy azok a nyilvánosság számára honnan ismerhetők meg, Martini nyomán[644] két alaptípust különböztet meg, így léteznek a) természeti törvények (*leges naturales*), valamint b) szigorú értelemben vett pozitív törvények (*leges positivae sensu stricto*).

A továbbiakban a Martini-féle tipizálásra hozott magyarázatok és példák immáron egy Szibenliszt által közvetített rendszert jelenítenek meg. Ezek szerint a természeti törvények abban az értelemben tekinthetőek ilyennek, hogy kizárólag az állam természetéből adódnak. Érvényüket azonban a jogalkotói akarat kinyilvánításából veszik, és ebből is ismerhetőek meg, vagyis e törvények megnyilvánulása maga a pozitív törvény.[645]

A természeti törvények tehát a pozitív törvényekben nyilvánulnak meg, így ilyen értelemben véve Szibenliszt szerint mindkét törvénytípusra használható a természeti törvény kifejezés. Ennek megfelelően a természeti törvények lehetnek egyfelől abszolút érvényűek (*absolute naturales leges civiles*), melyek olyan szabályokat jelentenek, amelyek valamennyi állam természetéből kikövetkeztethetők. Ilyen a szibenliszti példázatban az a jogi norma, mely szerint mindenkit megillet az, hogy saját jogát bárkivel szemben jogszerűen érvényesítheti. Másfelől lehetnek hipotetikusak (*hypothetice naturales leges civiles*) és egyben pozitívak, melyek vagy meghatározott körülmények között, tehát konkrét helyzetben érvényesülnek, vagy csak konkrét személyekre vonatkoznak. Ilyennek tekinti Szibenliszt példaként azt a pozitív törvényt, amely kimondja, hogy egy bizonyos jogsérelem esetén saját személyében fellépő jogérvényesítőként csak huszonnegyedik életévét betöltött személy járhat el.[646]

---

[644] MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV LXXI-LXXII. 26. p.

[645] „*Leges regiminis 1) respectu fontis, unde ab Imperante repeti queunt, sunt vel naturales, vel positivae sensu stricto, prout eaedem sola ratione ex natura Civitatis, vel primum supposita Imperantis declaratione voluntatis ut validae cognosci possunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 65. §. 78. p.

[646] „*Naturales dividuntur in absolute, et hypothetice naturales leges civiles, prout ex natura Civitatis generatim, vel cum circumstantiis consideratae fluunt: sic lex quae enunciat, ut quilibet jus suum coram judice persequatur, est absolute, coram hac, vel illa persona, tamquam judice, est hypothetice naturalis, ut denique nonnisi vigesimo quanto aetatis anno completo laesus in persona propria jus suum persequi possit, est positiva lex civilis.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 65. §. 78. p.

Az abszolút érvényű természeti törvényeket, melyek valamennyi államban azonos eredettel bírnak, vagyis magának az államnak a fogalmából, annak lényegéből következnek, Szibenliszt más néven alapvető törvényeknek (*essentiales*) nevezi. Ugyanis ezekre az jellemző, hogy örökérvényűek, szükségszerűek, egyetemes jelleggel bírók, így megváltoztathatatlanok. Ezzel szemben a hipotetikus és egyben pozitív törvények járulékos törvényeknek (*accidentales*) tekinthetők, hiszen a kormányzást meghatározó körülményektől függően esetlegesek, egyedi jellegükből adódóan pedig időlegesek és megváltoztathatók[647] – mutatja be szerzőnk a Martinin alapuló, de az ő tolmácsolásában mégis sajátos értelmezést nyert jogalkotási eszközrendszert.

Szibenliszt Martinin túl, e tipizáláshoz kapcsoltan még azt is fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy valamennyi állami irányításra vonatkozó törvény egy tekintetben azonosságot mutat, mégpedig abban, hogy csak oly mértékben jogszerűek, amilyen mértékben az állam céljának előmozdítása érdekében eszközként szerepelnek. Következésképpen valamennyi állami rendelkezés saját terjedelmét az állam céljából meríti.[648]

A fenti rendszeren belül a törvények az alapvető viszonyokra tekintettel lévő csoportosítás szerint közjogiak illetve magánjogiak lehetnek,[649] attól függően, hogy azok az alattvalók állammal szembeni, illetve egymás közötti jogait és kötelezettségeit szabályozza. A kormányzásra vonatkozó közjogi törvények tárgyuk különbözőségéből kifolyólag Szibenliszt szerint tovább csoportosíthatók, így lehetnek például honvédelmi, rendészeti, gazdasági, büntető stb. jellegűek[650] – zárul az összegzésében rendszert alkotó kategorizálás.

---

[647] „*Ex eo absolute naturales bene vocantur essentiales, posteriores accidentales regimis leges. Illae sunt aeternae, necressariae, universales, et immutabiles; hae e contra sunt temporariae, contingentes, singulares et mutabiles.* ” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 66. §. 79. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis. LXXI-LXXIII. 26. p. VIROZSIL: Epitome iuris naturae 130. §. 303. p.

[648] „*At in eo conveniunt omnes regiminis leges, quod tantum eatenus pro justis haberi possint, quatenus sunt media ad finem Civitatis promovendum, cum omnes dispositiones civiles mensuram suam ex fine Civitatis accipiant (§. 57.)*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 66. §. 79. p.

[649] Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV. LXXX pont. 29. p.

[650] „*2) respectu supremarum relationem, quae inter subditos in Civitate intercedunt, leges regiminis sunt vel publicae, quae jura, et officia subditorum habito respectu ad totam Civitatem determinant […], vel privatae, quae jura, et officia subditorum habito respectu ad se invicem proponunt, […] Leges regiminis publicae pro diversitate objectorum […] subdividuntur in militares, politicas, financiales, criminales etc.* ” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 65. §. 78-79. pp. Vö: a gondolat szó szerinti átvételét VIROZSIL: Epitome iuris naturae 130. §. 303. p.

5.2.2. A törvényalkotás szükségessége, sajátosságai

Szibenliszt Martini azon tételének magyarázata kapcsán szól a törvényalkotás szükségességéről és sajátosságáról, mely szerint szükség van arra, hogy a törvényeket az adott körülményekhez igazítsák, és azokat kihirdessék.[651] A törvényalkotás állami felségjog, ebből fakadóan az államhatalmat gyakorló jogalkotót illeti meg az a jog, hogy a törvényeket megalkossa és azok betartását büntető szankciókkal is biztosítsa[652] – jelenti ki Szibenliszt.

A törvények megalkotására vonatkozó jogos igényt pedig abból fakadónak tekinti, hogy bár a jogszerű magatartás lényege sokszor a józan ész alapján is kikövetkeztethető, ám nem minden alattvaló képes belátni ezeket.[653] Ennélfogva ahhoz, hogy az alattvalók jövőbeli cselekedetüket képesek legyenek az állam céljával összhangban foganatosítani, szükség van arra, hogy e szabályokat valaki jogi formába öntse, törvényként határozza meg, mely jog, és egyben kötelezettség az állam irányítására felhatalmazott kompetens (természetes vagy erkölcsi) személyt, az uralkodót illeti meg.

További kötelezettségként hárul még rá az a feladat, hogy a megalkotott törvényeket kihirdesse, azoknak pedig, ha szükséges, büntető szankcióval érvényt szerezzen.[654] E kötelezettség viszont valamennyi természeti törvénytípussal kapcsolatban fennáll, még az olyan jellegűvel szemben is, amely az egyes alattvalók konkrét cselekvéseire, azaz a szigorú értelemben vett pozitív törvények tekintetében is tartalmaznak iránymutatást. Ennek hiányában ugyanis gyakran előfordul, hogy egyes alattvalók tekintetében részrehajló jellegű egyedi döntések születnek, melyet nagyrészt kizár az, ha az adott kérdést már létező törvény szabályozza.[655] – szól Szibenliszt

---

[651] MARTINI: Positiones de iuris civitatis. Caput IV. LXXIII. pont „*Eas rebus circumstantibus accommodare oportet*" és LXXIV pont „*Et promulgare*" címekkel. 26-27. pp.

[652] „*Ille habet a) jus […] leges determinandi, et sancitone poenali muniendi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 67. §. 79. p.

[653] „*Quia certum est, non omnes cives aequali pollere perspicacia; ideo, etsi hae leges per rationem congosci queant, et debeant, tamen ab omnibus non cognoscitur aequaliter.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 67. §. 79. p.

[654] „*Imperanti jus competere, […] promulgandi, […] ab Imperante promulgentur, et ex ratione supra allata sanctione poenali muniantur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 67. §. 80. p.

[655] „*Potestas legislatoria se extendit etiam c) ad leges positivas sensu stricto. Quia dantur casus, in quibus opus est quidem certa norma, a subditis in suis actionibus observanda, […] At hoc decisionem facti necesssario differret, insuper etiam arbitrio, imprudentiae, et praesertim partium studio erga singularem subditum, de cujus*

érvelése. Ekként az a tömören előadott Martini-állítás, mely szerint a törvények hiányából bajok származnak,[656] a szibenliszti megfogalmazásban már azt a jogállamiságra jellemző igényt fejezi ki, hogy általános érvényű, mindenkit egyformán kötelező törvények érvényesüljenek.[657]

Martini a polgári szabadság korlátozásának mértékét attól teszi függővé, hogy annak cselekedete az államra nézve mennyire mutatkozik ártalmasnak.[658] Ennek magyarázataként Szibenliszt kijelenti, hogy az uralkodót az a jog is megilleti, hogy a járulékos törvények segítségével, vagyis pozitív szabályozással mindaddig korlátozza egy alattvaló természetes szabadságát, ameddig annak cselekedete az államra nézve potenciális veszélyt jelent. Ezzel kapcsolatban azonban Szibenliszt két dologra hívja fel a figyelmet:[659]

- bizonyos veszélyek, károk elhárítása érdekében úgy célszerű törvényeket hozni, hogy azok alkalmazása nagyobb hátrányt ne jelentsen az állam számára;
- továbbá az uralkodó nem alkothat olyan törvényeket, amelyek ellentétesek az elsődleges természeti törvényekkel, ugyanis ezek a jogbiztonság ellen hatnak, s ennélfogva igazságtalanok.[660]

Ezen tiltó jellegű elvi szabályok figyelembe vételével, az államhatalmat gyakorló a törvényhozói jogkörénél fogva Szibenliszt értelmezésében – Martini tételeit sajátos példázataival megvilágítva és kiegészítve[661] – a következőkre jogosult:

- a természeti törvényeket pozitív törvényekként hirdetheti ki, ilyen például az emberölés törvényi tényállássá minősítése;

---

facto quaeritur, via aperiretur, quod lege jam existente maxima ex parte praepeditur." Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 67. §. 81. p.

[656] MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV. LXXV. pontja. „*Mala, quae nascuntur ex legum defectu*" címmel. 27. p.

[657] SZABÓ Miklós: Jogforrás és jogalkotás. In: Bevezetés a jog-és államtudományokba. Miskolc Bíbor Kiadó 2006. (a továbbiakban: SZABÓ Miklós: Jogforrás és jogalkotás) 67. p.

[658] MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV. LXXVI. pont. 27. p.

[659] Ezek az elvek Martininél más megfogalmazásban és más szövegkörnyezetben, de szintén megtalálhatók. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput IV. LXXVI.pont 27. p. és LXXXIII. pont 30. p.

[660] „*Ex his patet, Imperanti civili competere jus per leges accidentales libertatem civium naturalem toties imminuendi, quoties reipublicae nocere esset. (§. 57.) Verum, 1-o si leges ferendo de malis quibusdam impediendis, majoribus incommodis Civitatem subjiceret, mala haec ob eorum conflictum toleranda sunt. 2-o Non licet Imperanti ferre leges naturalibus (legi primitive juridicae (§. 15. J. E.) contrarias; secus enim repugnent securitati jurum, essent itaque injustae (§. 57.)*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 67. §. 81-82. pp.

[661] MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV. LXXIXII-LXXXIX. pontok 30-32. pp.

- bizonyos eseményeket törvénybe foglalhat, például különféle szerződési típusok egységes törvénybe foglalása;
- a törvényekhez, azok megerősítése érdekében büntető szankciókat fűzhet, például az emberölés halálbüntetéssel való szankcionálása;
- az alattvalók elidegeníthető, átruházható jogait magához vonhatja, ilyen például a sérelem esetén való állami fellépés joga;
- a méltányosság gyakorlására irányuló kötelezettségeket jogszerű kötelezettségekké nyilváníthatja, melyre példa a tűzvész esetén a károsultaknak történő segélynyújtás;
- s végül közelebbről meghatározhat olyan kritériumokat, melyek közvetlenül az értelemből nem vezethetők le, így például a foglalás kritériumait, egy vizsgálat lefolytatásának körülményeit, vagy azon életkor meghatározását, mely alapján bizonyos jogügyletekben részt lehet venni.[662]

5.2.3. A jogalkotás személyi és formai követelményei

Szibenliszt az államhatalomról általában szóló fejezetében írja, hogy egy államnak jogában áll minden olyan intézkedést megtenni, ami szükséges az állam céljának eléréséhez. Jogi szempontból pedig egy cél szükségképpen magába foglalja a megvalósításához szükséges jogi eszközöket is.[663] Ennélfogva az állam irányítójának jogalkotói jogköréből eredően rendelkeznie kell azzal a joggal, hogy a természetjogi elvek alapján megszabja azokat a feltételeket, amelyek az állam célját szolgáló törvények megalkotása megkíván.

A jogalkotás „specifikus állami közhatalmi tevékenység", és „jogi-szakmai dimenziója is van,"[664] ennek megfelelően a jogalkotásra vonatkozó természetjogi feltételeket Szibenliszt részben a törvények megfogalmazásában közreműködő

[662] „*Sic 1) potest leges naturales pro positivis declarare, e. g. homicidia prohibere. 2) Casus obvenientes ad easdem applicare, e. g. diversas species pactorum ad universales pactorum leges. 3) Eas sancitone poenali munire, e. g. homicidium sub poena mortis prohibere.4) Juribus subditorum sic dietis permissivis, seu talibus, quae perdi, et alienari possunt, detrahere. e. g. Juri persequendi laesionem 5) Officia aequitatis pro justitiae officiis declarare, e. g. auxilium penes incendia. 6) Illud proprius determinare, quod sola ratio non sufficienter determinat. E. g. signa occupationis, requisita probarum, aetatem, qua varia obire negotia liceat*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 67. §. lábjegyzete 82. p. Vö: VIROZSIL: Epitome iuir naturae 130. §. 303-304. pp.
[663] Vö: Institutiones Tomus II. Caput IV. 54. §. 66. p.
[664] SZABÓ Miklós: Jogforrás és jogalkotás 83. p.

személyekre, részben pedig a törvények tartalmi és formai követelményire vonatkoztatja.[665]

Egy állam Szibenliszt megfogalmazásában ugyanis akkor lesz képes céljának megfelelő törvényeket alkotni, ha megvannak a törvényalkotáshoz szükséges feltételek, melyek a *személyi kritériumok* tekintetében a következők:

- Szükség van olyan szakemberekre, akik kellőképpen jártasak az államra vonatkozó természetjogban és a politika tudományában, hiszen csak ilyen ismertek birtokában lehet az egyetemes értékekből az egyedi jellegre következtetni.
- Ismerniük kell mind a saját államuk, mind pedig az idegen államok tételes jogszabályait, hogy saját törvényeik közül a hasznosakat megőrizzék, az idegen államok hasznos törvényeit pedig átvegyék.[666]
- Az államra vonatkozó hipotetikus törvények megalkotásához fontos ismerni a saját államukra vonatkozó és az idegen államokat jellemző statisztikai adatokat, ismerteket.
- Nem lehet nélkülözni olyan, a gyakorlati alkalmazást teljességgel átlátó jogászokat sem, akik igen jól ismerik a felmerülő eseteket, hogy e tudásuk alapján tanácsaikkal kiküszöbölhessék a törvényekben rejlő hiányosságokat.
- Nem utolsósorban igen fontos, hogy legyenek olyan szakemberek, akik ismerik a törvények sajátos megfogalmazását, hogy a törvényeket kellő módon szövegezzék meg.
- Mindehhez járul még az a szempont, amely arra világít rá, hogy célszerű az ilyen szakembereket a nép köréből alkalmazni. Ugyanis azok a legalkalmasabbak arra, hogy a törvényeket a néppel megismertessék, azokat elfogadtassák, akik a nép között élnek. Ami azért is hasznos, mert ezáltal a jogsértések száma is csökken. [667]

---

[665] „*In jure ad finem continetur jus quoque ad media necessaria, ideo Imperans civilis vi potestis legislatoriae debet habere jus ad affectuandas eas conditiones, a quibus fini Civitatis congruae leges dependent. Hae conditiones, respiciunt partim ipsam personas, quae leges adumbrant, partim ipsam qualitatem legum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 68. §. 82. p.

[666] Vö: VIROZSIL: Epitome iuris naturae 131. §. 307. p.

[667] „*Fini conformes leges habebit Civitas, si ad legislationem concurrerint: 1) Viri, qui Juris civilis naturalis, et Politicae scientificam cognitionem habent. […] 2) Viri, qui positivas leges tam suae, quam extranearum Civitatum noscunt, ad utile conservandum, et assumendum; 3) Viri, qui Statisticam suae, et aliarum Civitatum*

A fent vázolt valamennyi tulajdonság csak komplexitásában található meg az emberek között, ezért Szibenliszt nagy jelentőséget tulajdonít a törvényalkotással rendelkező népgyűléseknek, a törvények előkészítésében résztvevő tanácskozásoknak, a törvények megvitatásának.[668]

Az állami törvényekkel szemben megfogalmazott alapvető követelmény a törvények megszövegezése és kihirdetése tekintetében az, hogy tartalmilag összhangban álljanak az állam céljával, formailag pedig pozitív törvényekként kihirdetve jelenjenek meg.[669] Ebből adódóan a törvények *tartalmára és formai követelményükre vonatkozó elveket* Szibenliszt a következőkben foglalja össze:

- A célból, hogy valamennyi alattvaló megismerje a rá vonatkozó törvényeket, azokat elsődlegesen írásban, nyomtatásban kell kihirdetni, de ha szükséges, ennek szóban is meg kell történnie. [670]
- A könnyebb megismerés és alkalmazás végett célszerű a törvényeket rendezett módon törvénykönyvekbe foglalni, vagy legalább is gyűjteményes módon megjelentetni.[671]
- Szükség van arra is, hogy a törvényeket az országban beszélt nyelven és lehetőleg nem terjengős formában, könnyen érthetően és világosan fogalmazzák meg. A törvények tehát legyenek rövidek, szabatosan megfogalmazottak, nehogy az értelmezés következtében, hiábavaló módon éppen a lényegük vesszen el.
- Ne hozzanak végeláthatatlan számban törvényeket, hiszen igaz az az ókori mondás, hogy ahol több a törvény a kelleténél, ott az erkölcs megbomlott.

---

sibi propriam habent, ad leges hypothetice naturales civiles juxta eam ferendas; 4) Practici, qui casus maxime obvenientes noverunt ad leges debito modo concipiendas, et explicandas; 6) Omnes rerum notitiam habentes in populo, quia saepe aptissimi viri […]" Institutiones. Tomus II. Caput V. 68. §. 83. p.

668 „*Cum omnes hae proprietates tantum in complexu plurium personarum reperiantur, utilitas comitiorum, penes quae sit jus legum ferendarum, communis consilii, ac commissionis legum satis intelligitur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 68 §. 83. p.

669 „*Qualitate necessaria instructae erunt leges civiles, si earumdem forma, et materia fini Civitatis conveniens fuerit […] Ad formam pertinet legum conceptus, et promulgatio.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 68 §. 83-84. p.

670 „*Promulgatio itaque non tantum scripto, vel typo, sed propter illos, qui legere non sciunt, etiam ore fiat, necesse est.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 68 §. 84. p. Vö: VIROZSIL: Epitome iuris naturae 130. §. 304. p.

671 „*facilius eadem reperiant, necessarium est leges regiminis velin systematicos codices, vel saltem in collectiones redigere, quas unusquisque facile comparare potest.* " Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 68 §. 83. p. Vö: VIROZSIL: Epitome iuris naturae 130. §. 304. p.

- Az állami törvények remény szerint a lehető leghosszabb időtartamra szóljanak.[672]

A jogalkotásra vonatkozó személyi kritériumok szempontjából bemutatott elvek felvonultatásával Szibenliszt Martinit egészíti ki. A Martini-féle természetjog a személyi kritériumokról ugyanis csak annyit említ meg, hogy annak, aki törvényeket javasolhat, olyannak kell lennie, aki valamennyi társadalmi kötelezettségét képes ellátni, az emberi gyengeségből kifolyó erényeit nem engedi eltompulni, továbbá képes nagyra értékelni a közös tanácskozásból fakadó hasznot.[673] A törvények tartalmi és formai vonatkozása tekintetében viszont Martininél is olvashatjuk azokat a tételeket, melyek szerint: a törvényeket ki kell hirdetni és a nép számára is érthetővé kell tenni; tanácsos a törvényeket egy egységes kódexbe összegyűjteni; a törvények legyenek rövidek, közérthetőek, tagolt, határozott jelentéssel bírók, számuk lehetőleg csak kevés legyen és remény szerint tartós használatra szóljanak.[674] Mindezekhez Szibenliszt egy törvénynek az adott ország nyelvén történő kihirdetését fűzi még hozzá, mely igény hangsúlyozása Szibenliszt tollából nem véletlen.

5.2.4. Az állami törvények kötelező ereje

Az állami törvények kötelező erejét Martini a főhatalom természetével magyarázza, melynél fogva az uralkodó alattvalóinak cselekedeteit saját döntése alapján a közösség céljának megfelelően határozza meg, s mely döntéshez az alattvalók saját cselekedeteiket igazítják. A törvények Martini megfogalmazásában magának az államnak a lényegéből fakadnak, hiszen ahol nincs engedelmességi kötelezettség, ott a biztonság megteremtésének feltételei hiányoznak.[675]

---

[672] „*Ideo secundo necessarium est, ut leges vernacula linqua, possibili cum brevitate concipiantur, facili, et plano scribantur stylo […] ne vaga eas corrumpat interpretatio, ut denique sint paucae, quia ut Plato observat, ubi pluriumae leges, ibi et mores improbi. […] sint vel absolute, vel hypothetice naturales regiminis leges, sic enim spes erit, eas quam diutissime duraturas.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 68 §. 83. p. Vö: VIROZSIL: Epitome iuris naturae 130. §. 304. p.

[673] „*Leges igitur mutabiles non prius quis suadere potest, quam, ubi omnia negotia perspexerit socialia; quod, quum humanae imbecillitatis vires fere excedat, communis inde consilii utilitatis satis intelligitur.*" MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV. LXXVII. pont. 28. p.

[674]"MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV. LXXVIII-LXXIX. pontok. 28-29. pp.

[675] „*Illa est imperii natura, ut imperans actiones subiectorum pro suo arbitrio ad societatis finem determinare valeat, voluntas imperantis sufficienter declarata, ut subditi actiones suas ad eam componant. […] Duplici autem ratione ius hoc sese exserit, prout leges ab ipsa civitatis essentia, […] reperuntur. […] Sic, ut hoc utar exemplo, nusquam obligatio parendi, aut securitatis procurandae abesse potest;*" MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV. LXX-LXXI. pontok 26. p.

Szibenliszt válasza viszont arra a kérdésre, hogy az állami törvények kötelező erejüket honnan származtatják, a társadalmi szerződés elméletek alapján nem lehet más, mint a konszenzus. A társadalmi szerződés alaptétele ugyanis az, hogy a szabad, független egyének egy közös cél, azaz egymás biztonságának garantálása érdekében államot és annak irányítására alkalmas közhatalmat hoztak létre. A közhatalom alá szabad akaratukból, megegyezés alapján vetették magukat azon a felismerésen alapuló szándékkal, hogy egy ilyen közhatalom hatékonyabban képes elérni az állam célját. Ennek érdekében az alattvalók e közhatalommal szemben engedelmességet tanúsítanak, a közhatalom pedig legjobb tudása szerint kijelöli azokat az eszközöket, amelyek az állam céljának eléréséhez alkalmasak, majd ezek mentén parancsokat fogalmaz meg. Ebből következik, hogy mind az engedelmességnek, mind pedig parancsok érvényességének hatókörét és mértékét az állam célja jelöli ki.[676]

Az állami törvényeknek tehát engedelmeskedni kell, hiszen e törvényekre Szibenliszt szerint úgy kell tekinteni, mint amelyeket a felek valamikor szerződésben ismertek el.[677] Mindez természetesen nem tudatosul mindenkiben, ezért az állami törvények kötelező erejét elsődlegesen és legközvetlenebb módon az uralkodó akaratából ismerhetjük meg, abból vezethetjük le.[678] A törvények létüket tehát közvetlenül az uralkodó akaratából származtatják, azonban a jogszerűen eljáró, igazságos jogalkotónak (*justus legislator*), miközben törvényt alkot, arra kell törekednie, hogy az általa meghozott törvényt, valamennyi, a törvényt részleteiben nem ismerő, de józan gondolkodású honpolgár – ha megkérdeznék erről – helyesnek vélje.[679]

A törvényeknek való engedelmesség másodlagos, közvetett forrása azonban az uralkodói akarat alapjának tekintendő államformát meghatározó és alávetési szerződés. Az uralkodói akarat, kötőerejét ugyanis a felek ezekben e szerződésekben vállalták fel,

---

[676] Vö: SZABÓ Miklós: Engedelmesség és engedetlenség. In: Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből. Szerkesztette: Takács Péter. Bíbor Kiadó Miskolc, 1997. (a továbbiakban: SZABÓ Miklós: Engedelmesség és engedetlenség) 279. p.

[677] „*officium juris subditorum semet ad easdem componendi, quia remote ut pacto agnitae leges considerandae sunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 71. §. 85. p.

[678] „*Fons, ex quo cunctae regiminis leges vim obligandi habent, proximus est voluntas Imperantis civilis, cum proxime ex voluntate Imperantis existentiam suam consequantur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 70. §. 85. p.

[679] „*Justus legislator, dum legem fert, inquirat, an eamdem omnes partium non studiosi, et sani cives, si interrogarentur, approbare possent.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 70 §. 85. p.

s deklarálták.[680] A végső forrás pedig a társulási szerződésből adódik, mert ennek értelmében valamennyi polgár önmagát a jogbiztonság megteremtésére, s ezzel együtt az állam céljának megvalósítására kötelezte.[681] Az állami törvények joghatása tehát az alattvalók azon jogi kötelezettsége, hogy e törvényeket tiszteletben tartsák, e törvényekre úgy tekintsenek, mint amelyek betartására szerződésben jogi kötelezettséget vállaltak.[682]

5.2.5. Szibenliszt „normatana"

Szibenliszt a „normatanát" Martini azon tételeit felhasználva fogalmazza meg, melyek az alattvalók polgári szabadságának érvényesülésére, illetve a törvénnyel ellentétes cselekmények érvényére vonatkoznak.[683] A szibenliszti értelezés azonban messze túlmutat Martini tételein, aki ilyen értelemben a törvények tipizálásával nem foglalkozik.

Szibenliszt szerint tehát az állami törvények abszolút és hipotetikus természeti törvényekre való tagolódása mellet, jogi hatásukra nézve – azaz, hogy az alattvalók jogkövető magatartásuk érdekében miként cselekedjenek – tovább csoportosíthatók. Ezek alapján a „törvények" lehetnek előíró (*praeceptivae*), tiltó (*prohibitivae*) valamint megengedő (*permissivae*) jellegűek, attól függően, hogy utasítást vagy bizonyos cselekedettől való tartózkodást, illetve bizonyos magatartások közül történő választási lehetőséget tartalmaznak.[684] Az *előíró „törvény"* joghatása egy olyan kötelezettségre irányul, amely szerint egy adott cselekményt végre kell hajtani. A *tiltó jellegű „törvény"* egy tilosnak nyilvánított cselekménytől való tartózkodást kíván meg,

---

[680] „*Medius fons situs est inpacto constitutionis, et subjectionis. Quia voluntas Imperantis ideo habet vim obligadni, cum per pacta haec ut obligatoriam se agnoscere velle, declaraverint.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 70 §. 85. p.

[681] „*Ultimus vero fons est pactum unionis. Quia per hoc omnes cives se ad securitatem jurium, ceu finem Civitatis, obligarunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 70. §. 85. p.

[682] „*Effectus legum regiminis generatim est, 1) officium juris subditorum semet ad eas componendi, quia remote ut pacto agnitae leges considerandae sunt, tales autem officia juris in se involvunt,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 71. §. 85-86. pp.

[683] MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV. LXXXV-LXXXVII. pontok 30-31. pp.

[684] „*leges […] tales autem officia juris in se involvunt, et prout vel praeceptivae, vel prohibitivae, vel permmissivae fuerint, ita vel positionem, vel omissionem actus, vel alterutrum arbitrio relinquunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 71. §. 86. p.

míg a *megengedő jellegű* hatása közvetlenül arra irányul, hogy az alattvaló egy meghatározott körbe tartozó cselekményből saját döntése alapján válasszon.[685]

Az állami törvények tárgya csak akaratunktól függő s külsőleg megnyilvánuló cselekedetek lehetnek,[686] ami a jogalkotást alapvetően két irányból korlátozza. Egyfelől az akaratunktól nem függő, kényszerű vagy lehetetlen dolgok kiesnek ebből a körből. Így a ki nem hirdetett állami törvényeknek nincs kötelező erejük, hiszen lehetetlen, hogy az alattvalók képesek legyenek a törvényt ilyen állapotában megismerni és betartani. Továbbá ebből fakad, hogy a törvények nem a múltra, hanem a jövőben bekövetkező eseményekre hatnak kötelező erővel, ami tehát általában véve a visszaható hatályú törvények tilalmát jelenti, hiszen csak a jövőbeni cselekmények függenek az emberi akarattól.[687] Másrészt a belsőnkben történő cselekmények szintén nem tárgyai a jogi szabályozásnak, ebből következik, hogy senki sem büntethető gondolatáért nyilvános fórum előtt. [688]

Az előírást tartalmazó törvények tárgyai olyan cselekedetek, utasítások, amelyek önkéntes követésére az alattvalók az államszerződés keretében kötelezték magukat.[689] A tiltást kifejező törvények tárgyai azok a külső, akaratunktól függő, egyébként az államra nézve ártalmas cselekmények, melyekről az alávetési szerződésben saját akaratunkból mondtunk le. Így például ahol az egyénnek nincs joga közjogi értelemben cselekedni, ott ez a feladat az államra hárult.[690] Végül a megengedő törvények tárgyai olyan cselekedetek, amelyeket az államot létrehozó felek nem kívántak az alávetési szerződésben a jogalkotó döntési körébe utalni. E cselekmények kifejtése az alattvalók szabad akaratától függenek, amiből következik,

---

[685] „*Effectus legis permissivae directus est, subditum intra certam sphaeram actionem pro arbitrio posse ponere; […] Effectus legis praeceptivae est obligatio actionem praeceptam ponendi; e contra prohibitivae, obligatio actionem prohibitam intermittendi;*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 71. §. 86. p.

[686] „*Objectum legum regiminis sunt actiones arbitrariae, et externae.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 72. §. 87. p.

[687] „ *Ex eo bene dicitur: lex regiminis non promulgata, non obligat; quia est impossibile eam ut talem cognoscere, et observare. Porro leges non ad praeteritos sed ad futuros casus obligant; quia tantum futurae actiones stant in arbitrio hominum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 72. §. 87. p. Vö: VIROZSIL: Epitome iuris naturae130. §. 304. p.

[688] „*Itaque cum fundamento dicitur: Cogitationis poenam in foro externo nemo patitur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 72 §. 87-88. pp.

[689] „*objectum a) legum praeceptivarum, ad quas cives per contractum civilem se obligare potuerant, et voluerant*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 72 §. 88. p.

[690] „*Leges prohibitivae illas externas, et arbitrarias actiones habent pro objecto, quibus per pactum subjectionis renuntiare potuerant, et voluerant, h. e. omne, et tantum illud, quod fini Civitatis noxium esse potest, et renuntiatio ejusdem est possibile objectum pacti, e. g. ibi sibi jus non administrare, ubi a Civitate justitiae administratio haberi potest,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 72. §. 88. p.

hogy az alattvalóknak vannak olyan cselekedetei, amelyek nem tartoznak semmiféle állami fórum hatáskörébe. Ezek tekintetében ugyanis a természetes szabadság érvényesül, amit Szibenliszt is polgári szabadságnak (*civilis libertas*) nevez.[691]

A közhatalom részéről történő hatáskör-túllépést tehát Szibenliszt jogsértőnek tevékenységnek tekinti. Azonban a közhatalom gyakorlásához hasonlóan a polgári szabadság gyakorlásának is az állam céljához kell igazodnia. Ebből a megfontolásból kiindulva alakítja ki saját álláspontját Szibenliszt az állami hatáskör túllépésekor tanúsítandó alattvalói magatartásról, mely Martini azon állítását pontosítja, miszerint az alattvalónak ilyen helyzetben is dicsőségére válik az engedelmesség, bár ha ebből károk származnak, lehetőség van arra, hogy ezt az uralkodó felé jelezzék.[692]

Szibenliszt szerint tehát, amennyiben kétség merül fel a tekintetben, hogy a közhatalom saját hatáskörén belül cselekedett-e, akkor az az alattvaló, aki ki akarná vonni magát az általa jogsértőnek vélt törvény alól, az a másik embert és így a közhatalom gyakorlóját is megillető jó hírnévhez való velünk született jogot sérti meg. Hiszen elsődlegesen a törvényhozó mellett szóló vélelem érvényesül,[693] akiről feltételezzük, hogy az egyes körülmények ismeretében, az állam javát a legjobb szándékkal szem előtt tartva hozta meg döntését. Tehát vitatott helyzetben az alattvalók nem vonhatják ki magukat a saját jogukra vonatkozó utasító vagy tiltó rendelkezés alól. Ellenben lehetőségük van arra, hogy olyan véleményt fogalmazzanak meg, amely világossá teszi és alátámasztja, hogy cselekményük kívül esik az állami szabályozás hatókörén.[694] A törvényalkotónak tehát a polgárok szabadságát mindig méltányos módon kell szem előtt tartania, s ennek mindaddig sértetlenül kell

---

[691] „*objectum legum permissivarum, de quibus cogitari non potest, quod easdem, Civitatem intrantes, per pactum subjectionis potestati legislatoriae subjicere voluerint, licet potuissent, i. e. illud, quod respectu finis Civitatis est indifferens, […] Quare dantur actiones subditorum, quae foro civili haud subjacent, in quibus residuum quid adest libertatis naturalis, quae libertas civilis dicitur,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 72 §. 88. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV. LXXXVI. pont. 31. p.

[692] „*Quare, manente dubio, subditis solum superest parendi gloria: poterunt tamen, quae videntur subesse legis incommoda, imperanti ob oculos ponere, vel, ut aiunt, repraesentare.*" MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV. LXXVII. pont. 31. p.

[693] Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV. LXXXVII. pont. 31. p.

[694] „*Si tamen dubitetur an legislator civilis de rebus a foro suo alienis quid statuat, jus bonae alterius existimationis connatum violaret, qui legi se subducere vellet. Praesumtio igitur pro legislatore pugnat, cujus est singulares nosse circumstantias, bonumque Civitatis optime perspicire. Quare manente dubio subditi suo jure se subtrahere nequeunt praecepto, vel interdicto: poterunt tamen repraesentare, h. e. rationes adferre, ex quibus manifestum sit, actum esse indifferentem.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 72. §. 88-89. pp.

maradnia, amíg ezt alapos okból akár utasítást, akár tiltást tartalmazó törvénnyel nem szükséges korlátozni[695] – hangsúlyozza Szibenliszt.

5.2.6. Az államhatalom gyakorlóját a már fennálló törvények tekintetében megillető jogok

Az állam közhatalmi tevékenysége nem zárul le azzal, hogy annak gyakorlója, az uralkodó törvényeket hoz, azokat kihirdeti. Az államot e téren további jogosultságok illetik meg, melyek az államfelség szuverén lényegéhez tartoznak, melyek érvényesítésére az államfelséget kifejező uralkodó (*Imperans*) hívatott. E jogok logikus elrendezésben történő és megfelelő magyarázatokkal ellátott bemutatása szintén Martini tételeit egészítik ki, melyek a polgári szabadságot indokolatlanul korlátozó törvények kapcsán szólnak az uralkodót megillető jogokként a törvények megváltoztathatóságáról, (azaz eltörléséről, részleges hatálytalanításáról, megfelelő indokok alapján bizonyos személyekre történő személyi hatály alóli felmentésről, felfüggesztésükről); a törvények autentikus értelmezéséről, mely Martini szerint megszorító illetve kiterjesztő jellegű lehet; az állami főhatalom törvények felettiségéről.[696] Ezek figyelembe véve az uralkodóhoz, vagyis a szuverén államfelséghez további jogkörök kapcsolódnak. Szibenliszt összegzésében így a következő jogkörökről van szó:

- a már meglévő törvények megváltoztatása (*jus leges existentes mutandi*);
- a már meghozott törvények autentikus értelmezése (*jus leges existentes authentice interpretandi*);
- az a jog, hogy állami törvények kötelező ereje alól magát kiveheti (*jus se a legibus regiminis eximendi*);
- az a jog, hogy önmagára vonatkozóan, saját magával szemben törvényt ne hozzon (*jus in se naturales civiles non ferendi*);

[695] „*Hanc libertatem civilem justus legislator semper prae oculis habere, et tamdiu salvam relinquere debet; donec ex fundata ratione vel per legem praeceptivam, vel prohibitivam eandem restringere non fuerit necesse.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 72. §. 89. p.
[696] MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV. LXXXVIII-XC. pontok. 31-32. pp.

- s végül kivételes és egyedi jogszabályok megalkotásának joga (*jus leges speciales singulares ferendi*).[697]

Szibenliszt a törvények megváltoztatásának jogát bővebben kifejtve az erre vonatkozó jogi technikákat is bemutatja, melyek a következők:

- *abrogatio*, ami egy törvény teljes mértékben történő hatályon kívül helyezését jelenti, más szóval annak deklarálását, hogy egy törvény további kötelező erővel nem bír. Ez történhet úgy is, hogy a korábbi törvény helyébe nem lép új jogszabály, de megvalósulhat *obrogatio* útján is, amikor a régi törvényt egy új hatálytalanítja;
- *derogatio,* melynek lényege egy törvény részleges hatálytalanítása, vagyis annak kinyilvánítása, hogy egy törvényi rendelkezés kevesebb tárgyra terjed ki;
- *dispensatio*, ami pedig arra irányul, hogy egy természetes vagy erkölcsi személy egy adott állami törvény betartása alól mentesüljön.[698]

Szibenliszt e jogok gyakorlására nézve felhívja a figyelmet arra az alapvető korlátra, miszerint – főleg az utóbbi jog – az állam céljával ellentétes módon nem gyakorolható. Egy további korlátot jelent az, hogy a megváltoztatás jogának gyakorlása valójában csak a járulékos törvényekre vonatkozik, az alapvető törvények (*leges essentiales*) – tekintettel arra, hogy azok megváltoztathatatlanok – a fenti korlát figyelembe vételével nem lehetnek e jogkör tárgyai.[699] A *dispensatio* alkalmazásának ellenzőivel szemben – amellett, hogy számos tanújelét adta már Szibenliszt annak, hogy elismeri a törvények hatályának teljességét – annak a nézetének ad hangot, hogy a mentességek nyújtásának mindig célja van. Érvelése szerint ez nem egy felesleges jogtechnikai eszköz, hiszen az emberek közötti egyenlőtlenség miatt egy törvény hatályának teljes körűsége nem mindig tud érvényre jutni. Sőt, ha egy törvény alkalmazása netalán abszurd módon

---

[697] „*existentibus jam legibus regiminis Imperanti civili competit: I) jus leges existentes mutandi […] II) Jus leges existentes authentice interpretandi. […] III) Jus se a legibus regiminis eximendi. […] IV) Jus in se naturales leges civiles non ferendi; Denique V) Jus leges speciales, et singulares (ad aliquos, vel unum tantum pertinentes) ferendi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 73-76. §§. 89-93. pp.

[698] „*a) per abrogationem, h. e. declarationem, legem amplius vim obligandi non habere; haec iterum fieri potest vel sine substitutione novae legis, vel cum substitutione, et tunc vocatur obrogatio. b) per derogationem, i. e. declarationem, legem deinceps ad pauciora objecta esse extendandam. c) per dispensationem, seu declarationem, certum subjectum physicum, aut morale ab observantia legis civilis pro immuni esse habendum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 73. §. 89-90. pp.

[699] „*Jus essentiales leges civiles mutandi Imperanti ita non competit, sicut jus contra finem Civitatis agendi (§. 57.). Igitur jus mutandi leges existentes tantum circa leges accidentales Imperanti competere intelligitur, quia horum fons non est ita, ac essentialium immutabilis;*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 73. §. 90. p.

részrehajlást idézne elő, akkor éppen a méltányosság vezethet arra, hogy a törvény hatálya alól bizonyos honpolgárokat kivegyünk. Ezen felül gyakran adódnak olyan helyzetek, amikor nincs értelme olyan rendelkezést hozni, ami mindenkire kiterjed, ilyenkor egyedül a *dispensatio* alkalmazása jelenthet megoldást.[700]

A már megalkotott törvények autentikus értelmezése állami hatáskör. Ez azonban nem zárja ki, hogy a jogértelmezés alanya más nem is lehet. Ebből következőleg Szibenliszt hangsúlyozza, hogy mindenkinek joga van arra, hogy a meghozott törvényeket saját maga értelmezze, hiszen ahhoz, hogy a meglévő törvényeket be tudjuk tartani, nélkülözhetetlen a törvények értelmezése.[701] Az értelmezés módszereit tekintve nyelvtani (*interpretatio grammatica*) és logikai (*interpretatio logica*), valamint ahhoz kapcsolva kiterjesztő (*extensiva*), megszorító (*restrictiva*) és helybenhagyó (*declarativa*) jogértelmezést különböztet meg.[702] Alanyai szerint pedig magánjellegű (*interpretatio privata*), más néven elméleti (*doctrinalis*) és hivatalos értelmezés (*interpretatio publica*) között tesz különbséget. Amíg a magán értelmezés nem hordozhat kötelező erőt, addig ezzel szemben a hivatalos, autentikus jogértelmezés, amely kizárólag a törvény megalkotójától származhat, minden tekintetben kötelező érvénnyel bír [703] – olvashatjuk Szibenliszt kiegészítéseit.

Martini természetjogát a további gondolatkörrel toldja meg szerzőnk. Az állam szuverenitásából adódik, hogy „a jogalkotói hatalom sohasem kötelezhető jogilag egy másik jogalkotó hatalom által."[704] Ezzel szemben az a kérdés, hogy az jogalkotó mennyire kötelezhető a saját maga által alkotott szabályok betartására, már bonyolultabb megítélés alá esik. Szibenliszt alaptézise, hogy az uralkodót, mint jogalkotót megilleti az a jog, hogy magát az állami törvények kötelező ereje alól

[700] „*Neque verum est, inutilem esse dispensationem, quod ea illicita sit, si ratio legis duret, hac vero cessante, necessaria amplius haud esse videatur. […] Dein si ratio respectu omnis cessat, aut plane absurdum ex legis implemento sequitur, tunc quidem sola aequitas cives a lege eximet; si tamen lex intuitu unius duntaxat, et solum negative cesset, ut nimirum sine ulla absurda consecutione possit custodiri, tum vero ad dispensationem omnino recurrendum est.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 73. §. 90. p.

[701] „*Ad privatam interpetationem omnes, pro quibus latae sunt leges, jus habent, quia, ut leges existentes observantur, necessarium, et aptum medium est interpretatio privata.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 74. §. 91. p.

[702] „*Interpretatio 1) potest esse grammatica, si sensu legis ex verbis (§. 119. J. E.), vel logica, si ex ratione legis eruatur (§. 120. J. E.). […] Logica interpretatio vel est extensiva, vel restrictiva, vel declarativa,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 74. §. 90-91. pp.

[703] „*Interim hoc jus interpretandi non impedit, quominus alii legem aliter interpretentur. E contra publica (authentica) interpretatio legum solum a legislatore fieri potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 73. §. 92. p.

[704] SOMLÓ Bódog: Jogbölcsészet 84. p.

kiveheti. Az állami törvények betartására abból a szempontból nem köteles, hogy azok közvetlenül az ő akaratából származnak, közvetetten pedig az alávetési szerződésen alapulnak. Következésképpen a mentesség az alávetési szerződés következtében illeti meg az uralkodót.[705] Az állami cél előmozdítására azonban az egyesülési szerződésből kifolyólag egyértelműen állítható, hogy az alapvető természeti törvényeknek megfelelő állami törvények (*leges fundamentales*) ránézve is kötelező erővel bírnak. Sőt ezek betartása vele szemben ugyanúgy kikényszeríthető, mint egy alattvalóval szemben.[706] – Itt kell megjegyezni, hogy Szibenliszt az alapvető természeti törvények körébe tartozóként tartja számon az államformát létrehozó alaptörvényeket, melyek az államszerződés (*contractus civilis*) eredményeként a *pacta sunt servanda* természetjogi alapelvet érvényesítik.[707]

Az uralkodót megilleti az a jog, hogy saját magával szemben törvényt nem alkot. Ez azonban csak annyiban igaz, ha hipotetikus törvényekre vonatkoztatjuk, amennyiben hiányzik az a feltétel, amely az ilyen hipotetikus törvények meghozatalát indokolná. Ha mégis sor kerülne ilyen jellegű szabályozásra, akkor az ilyen törvény alkalmazása inkább akadályozná az állam céljának elérését, mintsem előmozdítaná azt[708] – érvel Szibenliszt.

Mivel az általános helyzetekre vonatkozó természeti törvények megalkotásának joga az állam céljának eléréséhez nem mindig elégséges, ugyanebből a megfontolásból a törvényalkotót tagadhatatlanul megilleti a kivételes és egyedi esetek szabályozásának joga[709] – idézi fel Martini tételét az egyedi esetekre vonatkozó jogalkotással kapcsolatban. Martini szerint a polgárok általában egyenlő jogokat élveznek, kivéve, ha a közjó érdekében valakinek a szabadságát kiterjesztik vagy csökkentik, melyet az

---

[705] „*Jus se a legibus regiminis eximendi. Quia ut tales immediate vim obligandi habent ex voluntate Imperantis, mediate ex pacto subjectionis (§. 70.), ex neutro autem horum fonte Imperantis potest obligari.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 75. §. 92. p.

[706] „*itaque determinata media ad consecutionem finis Civitatis, et legislator etiam ad ejusdem promotionem vi pacti unionis obligetur, affirmare possumus, eum legibus regiminis instar naturalium (tacitarum) legum fundamentalium obligari, quin tamen ad easdem sicut subditus cogi queant.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 75. §. 92. p.

[707] Vö: Tomus II. Pars II. Caput III. 47. §. 56-58. pp.

[708] „*Jus in se naturles leges civiles non ferendi. Id verum est de hypotheticis, si earum conditio non adsit; quia sub hoc supposito lex, si ferretur, finem Civitatis magis impediret, quam promoveret.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 75. §. 92-93. pp.

[709] „*Quare, sicut legislator jus competit non tantum absolute, sed etiam hypothetice naturales leges pro universalibus statuendi, cum illae solum ad finem Civitatis obtinendum non sufficeret; id ex eadem ratione legislatori jus speciales, et singulares leges ferendi denegari nequit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 76. §. 93. p.

uralkodó privilégiumok biztosításával gyakorol.[710] Szibenliszt kiegészítő magyarázatában nyomatékosítja, hogy ezzel nem sérül a polgárok egyenlőségre vonatkozó joga, amely az állami szerződésből kifolyólag megilleti őket. Az ilyen jogalkotás nem jelent mást ugyanis, minthogy a jog mindenki esetében a saját helyzetére tekintettel érvényesül, s az egyén jogainak biztosítása értekében nem ugyanazon tárgyakra van tekintettel.

Mivel az egyének sajátos helyzetükben nem ugyanazon tárgyakkal állnak kapcsolatban – folytatja Szibenliszt – sajátos belső magánügyei tekintetében jogegyenlőséget Szibenliszt szerint nem lehet szerződéssel biztosítani. Ez csak a külső szférában megnyilvánuló, [711] vagyis a közügyek tekintetében lehet. Az emberek szellemi, vagyoni képességeikre nézve különbözőek. Egyébként is az ilyen téren megnyilvánuló egyenlőség zavart okozna mind az ipar, mind a kultúra, kiváltképp az állam céljának elérésében.

A jogalkotás ehhez az egyenlőtlen helyzethez alkalmazkodik, s ezt ismeri el a kivételes és egyedi törvényi szabályozással.[712] Azonban az ilyen jellegű szabályozással szemben is érvényes az az általános korlát, miszerint ezt annyiszor lehet alkalmazni, ahányszor szükséges és alkalmas eszköznek mutatkozik az állami cél elérésére.[713] Szibenliszt a következő hibás gyakorlatra hívja fel a figyelmet: amennyiben egy állam törvényei inkább a gazdagoknak, sem mint a szegényeknek kedvez, akkor az úgynevezett polgári egyensúly felborul. Ezért az állam céljának szavatolása érdekében szükség van a polgárok között egy vagyoni egyenlőség közeli helyzet megteremtésére, mégpedig úgy, hogy aki többre képes, az többel, aki pedig szűkölködik, az kevesebbel

[710] „*Cives generatim aequali inter se iure utuntur, nisi ob bonum civitatis, libertas unius vel augeatur, aut imminuatur; cuiusmodi lex privata […] privilegium vocatur.* MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput IV. XCI. pont. 32. p.

[711] „*Neque propterea aequalitas civilis, ad quam omnis vi contractus civilis jus habet, imminuitur. Quia haec aliud significare non potest, quam jus cuilibet subjecto competens, ad securitatem suae juridicae sphaerae non habito respectu ad objecta, in eadem sphaera contenta. Objecta enim eadem singulus in sua sphaera habere non potest, […]. Dein quod internas res aequalitatem introducere nec per pactum possibile, se solum quoad externas.* " Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 76. §. 93. p.

[712] „*Propterea haec aequalitas foret quam maximum impedimentum industriae, et culturae totius Civitatis. Ideo facile concipere possumus, Civitatem constitutentes jam per ipsum contractum civilem in hanc inaequalitatem, quam legislator per speciales, et singulares leges solum promulgat,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 76. §. 94. p.

[713] „*censensisse eatenus, eatenus ut necessarium, et aptum medium ad consecutionem finis Civitatis cogitari potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 76. §. 94. p.

járuljon hozzá a közcélok megvalósításához – fogalmazza meg az arányos közteherviselés elvét Martini természetjogához fűzött gondolataival Szibenliszt. [714]

5.3. Az állam felügyeleti jogköre (potestas inspectoria)

Szibenliszt definíciója Martini tételéből kiindulva a következő: a legfőbb, vagyis az állami felügyeleti jog (*jus suprema Inspectionis*) az állam azon jogkörét jelenti, melynek keretében felméri saját helyzetét, megismeri azokat a körülményeket, amelyek figyelembe vételével az állami célok eléréséhez szükséges eszközök meghatározhatók.[715] A felügyeleti jogkör hiányában az államnak sem a jogalkotói, sem pedig a végrehajtói hatalma nem érvényesülhetne. Hiszen – Szibenliszt kérdésfeltevésével élve – hogyan hozhatna az uralkodó az állam körülményeihez igazodó törvényeket és hogyan gondoskodhatna azok végrehajtásáról anélkül, hogy előzőleg meg nem bizonyosodott e körülmények sajátosságáról? [716]

Az állami felügyelet Szibenliszt értelmezésében két irányba hat: egyfelől az állam területén tartózkodókra (*immanens*), másfelől az állam területén áthaladókra (*transiens*), attól függően, hogy az állam belügyeire vonatkozik, avagy külviszonyait is érinti. A felügyelet dolgokra és személyekre egyaránt kiterjed, mely utóbbi szempont a felügyeleti jogkört természetes és erkölcsi személyekre vonatkozó jogokra osztja.[717] – Pontosítja Szibenliszt Martini azon tételét, mely szűkszavúan csak annyit jegyez meg, hogy az államhatalom ilyen jellegű vizsgálódása nemcsak a polgárok életkorára, népességbeli számára, vagyonára, életvitelére illetve tevékenységére, de az összes, az államnál kisebb társaság dolgára is kiterjed.[718] Martini az állami felügyelet

---

[714] „*At, si legislatio divitibus magis, quam pauperibus faveret, aequalitas civilis subverteretur. […] et si praestationes pro fine Civitatis faciendae sunt, necessum est propter aequalitatem civilem, ut, qui multa possident, multa, ii autem, quibus res augusta est, pauca conferant*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput V. 76. §. 94. p.

[715] „*Jus supremae Inspectionis est jus, vel potestas Imperantis tantum Civitatis (sensu materiali) examinandi, et cognoscendi, h. e. cognitionem morum, temporum, rerumque, in quibus respublica versatur, comparandi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 81. §. 100. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput V. XCV. pont. 34. p.

[716] „*Tum Imperans, […], habet jus legum ferendarum, et […], habet jus exequendi. At nec illud praesertim ratione legum accidentalium, nec hoc sine jure Inspectionis fini conformiter exerceri potest, quomodo enim Imperans ferat, aut exequatur leges circumstantiis Civitatis accomode, nisi prius circumstantias cognitas habuerit?*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 81. §. 100. p.

[717] „*Haec potestas dividitur in immanentem, et transeuntem, prout interdum, vel externum Civitatis statum considerat, et prima in jus Inspectionis in persona, et res, illud iterum in jus Inspectionis in personas physicas, et morales subdividitur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 81. §. 100-101. pp.

[718] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput V. XCVI. pont 34. p.

hasznosságát abban látja, hogy az a tétlen polgárokat munkára ösztönzi, az erkölcsteleneket jobb magaviseletre szorítja, vagy ha ez nem lehetséges a jóktól elszeparálja, továbbá hogy képes helyrehozni például a házasság intézményére veszélyes válást, a szülők gyermekeikkel szembeni túlzott szigorát vagy engedékenységét, illetve az urak szolgákkal szembeni kegyetlenkedéseit.[719]

Szibenliszt az állami felügyelet gyakorlását – Zeiller-Egger természetjogát is magába foglaló gondolatokat átvéve[720] – korszerűbben megfogalmazott indokokkal támasztja alá. Mindezt oly módon teszi, hogy bár Martini tételeiből indul ki,[721] mégis más rendszerezésben vázolja fel az állami felügyeleti jogkör gyakorlásához fűződő jogokat. Mint láthattuk a szibenliszti rendszerben a felügyeleti jogkör alapvető csoportosításként bel- és külviszonyokra vonatkozik, melyen belül személyekre és dolgokra terjed ki. A személyekre vonatkozó felügyeleti jogokat a Martininél is alkalmazott természetes és erkölcsi személyekre ható jogokra osztja, mely utóbbi vonatkozásban azonban Martinin túlmenően megkülönböztet természettől fogva adott valamint konstruált erkölcsi személyeket. A természetes és erkölcsi személyekre valamint a dolgokra kiható felügyeleti jogkör tárgyalása után tér ki Szibenliszt az állam területén áthaladó idegenek vonatkozásában gyakorolható állami felügyeletre, mely utóbbi két témakör teljességgel hiányzik Martini természetjogából.

5.3.1. A természetes személyekre vonatkozó állami felügyelet

Szibenliszt magyarázata szerint tehát a természetes személyek életkörülményeinek felmérése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az államhatalom saját alattvalóinak cselekményeit összhangba hozza az állam céljával. Ennek értelmében az állami felügyelet a természetes személyekre vonatkozóan különféle ismeretek szerzésére jogosult, melyeket Szibenliszt az alábbiakban foglalja össze: [722]

- Az államnak joga van arra, hogy számon tartsa polgárainak számát (*jus numerum civium sibi notum reddendi*). A népességszám nyilvántartása nélkül ugyanis nehéz lenne megállapítani azokat az eszközöket, melyek az

[719] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput V. XCVII. pont 35. p.
[720] Vö: ZEILLER-EGGER 2. 95-116. §§. 106-115. pp.
[721] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput V. XCVII-CII. pontok 35-36. pp.
[722] Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput V. XCVII. pont 35. p.

államigazgatás változatos területei miatt sajátos végrehajtást igényelnek. Az erre vonatkozó ismeretek annak megállapítására szükségesek, hogy az állam célját milyen jellegű és hányféle állami szerv működtetésével lehet hatékonyan elérni.[723]

- Az államnak a polgárok korosztály szerinti megoszlását is vizsgálnia kell (*jus in aetatem civium investigandi*) annak meghatározásához, hogy a cselekvőképes polgárok milyen arányban vehetnek részt a közügyekben, valamint gazdasági élet terén. Így például hányan képesek katonai szolgálatot teljesíteni, esetlegesen gyámságot viselni, szerződéseket kötni, végrendelkezi.[724]
- Az államnak joga van arra, hogy felmérje polgárai vagyoni helyzetét (*jus in facultates civium indigandi*). Hiszen az állam céljának megvalósításához szükséges eszközök körében jelentős részt foglal el a polgárok vagyona. Az a tény ugyanis, hogy az állam nem számíthatna a polgárok vagyonára, illetve ha e téren aránytalan eloszlás valósulna meg, az állam céljának megvalósítását nagyban akadályozná. Éppen ezért ez az ismeret nélkülözhetetlen az állam megfelelő működtetéséhez szükséges vagyoni eszközök egyenletes felosztásának meghatározásához. Sőt ezek ismeretében következtetéseket is lehet levonni az állam eddigi kormányzásáról, segít annak megítélésében, hogy ezt helyesen, vagy helytelenül gyakorolták-e.[725]
- Az államot megilleti az a jog is, hogy az egyes polgárok életviteléről ismereteket szerezzen (*jus vitae genus singulorum civium sibi notum reddendi*). Ha ugyanis a polgárok kisebb száma folytat az állam célja szempontjából hasznos, rendezett életmódot, akkor olyan intézkedéseket kell hozni, melyekkel

[723] „*Jus numerum civium sibi notum reddendi. Quia haec cognitio, ut Politica ostendit, est una e praecipuis causis, cur diversae regiminis ordinationes effectum suum sortiantur, vel non.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 82. §. 101. p.

[724] „*Jus in aetatem civium investigandi; haec enim notitia est necessaria ad determinandum, quando civis pactum valide contrahere, testimonium perhibere, tutelam assumere, ac servitia militaria praestare valent.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 82. §. 101. p.

[725] „*Jus in facultates civium indagandi. Quia in bonis civium sita est praecipua pars mediorum consequendi finem Civitatis, sicut in defectu eorumdem, vel non proportionata divisione impedimentum ejusdem. Praeterea haec cognitio est necessaria ad justam contributionem in Civitate statuendam, et judicium de bene, vel male hactenus gesto regimine ferendum*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 82. §. 101. p.

ennek növekedését elő lehet idézni. Az ártalmas életvitelt ugyanis meg kell fékezni, a kevésbé hasznosakat pedig korlátozni kell.[726]

5.3.2. Az erkölcsi személyekre vonatkozó állami felügyelet

Az erkölcsi személyekre vonatkozó állami felügyelet[727] alatt voltaképpen az állam keretein belül működő társaságok, testületek felügyeletét, valamint a családok helyzetének felmérését kell szerinte érteni. Szibenliszt az erkölcsi személyként megjelenő társaságok között ugyanis – mint láttuk – megkülönböztet olyanokat, amelyek természettől fogva adottak (*persona morales naturales*), mint amilyen a család, továbbá olyanokat, amelyeket egy bizonyos célra hoztak létre (*accidentales*), mint amilyen például egy kereskedelmi társaság. Ennek megfelelően az állami felügyelet olyan jogokat foglal magába, melyek egyfelől általában a természettől fogva létező erkölcsi személyekre, így a családokra vonatkoznak, másfelől olyan különös jogokra is kiterjednek, amelyek bizonyos konstruált társaság-típusokra alkalmazhatók.[728]

Mivel a családok rendkívüli helyet foglalnak el az állam célja tekintetében, az állam igen fontos alkotó elemei, s mint ilyenek azt a magot jelentik, amelyből a jövőbeli polgárok megszületnek, az államnak a családok helyzetét a tekintetben kell vizsgálnia, hogy az az állam célja szempontjából megfelelő-e. Ennek felmérését, vizsgálatát három célcsoportra irányuló jogosultság szolgálja:

- A házasság intézménye terén megnyilvánuló felügyelet (*jus supremae Inspectionis in matrimonia*). Az e téren szerzett ismereteket sikeresen lehet felhasználni a házassági és családi viszonyok szükség szerinti rendezésére alkalmas jogszabályok kidolgozásához.[729]

---

[726] „*Jus vitae genus singulorum civium sibi notum reddendi; cum utilia vitae genera, si exiguo numero praesto essent, ampliari, noxia tolli, minus utilia vero restringi debeant.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 82. §. 101. p.

[727] Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput V. XCVIII-CII. pont 35-36. pp.

[728] „*Potestas Inspectoria respectu personarum moralium, quae sunt naturales e. g. familia, vel accidentales, ut societas negotiatoria, continet supradicta singularia jura per naturam personae moralis generatim, vel peculiaris certae societatis modificata.* " Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 83. §. 102. p.

[729] „*In genere jus supremae Inspectionis respectu naturalium personarum moralium complectitur in se jus statum familiarum relate ad finem Civitatis cognoscendi […] a) jus supremae Inspectionis in matrimonia, […] cognitio hujus multum, ad leges fini matrimonii conformes referendas, coferre potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 83. §. 102. p.

- A szülői jogokkal kapcsolatos felügyelet (*in potestatem parentalem*), melynek keretében arra irányul a vizsgálat, hogy a gyermekek megfelelő nevelésben részesülnek-e. Az e téren szerzett ismeretek a helyes gyermeknevelés előmozdítására irányuló jogszabályok megalkotásához szükségesek.[730]
- A harmadik célcsoportként határozza meg Szibenliszt és a hagyományos felosztásnak megfelelően e körbe sorolja[731] a háziúri és a házi személyzet közötti viszony felügyeletét, annak ellenére, hogy e viszonyt nem társaságnak, hanem inkább olyan relációnak tartja, amelyre a munkaszerződés szabályait kell alkalmazni.[732] Az ilyen irányultságú felügyelet célja tehát a ház urainak, azaz a munkaadónak a cselédséggel, vagyis a munkavállalókkal szembeni kegyetlen bánásmód és más bűnös szokások kialakulásának megakadályozása.[733]

Az állami felügyelet speciális jelleggel kiterjed a konstruált társaságokra, azaz testületekre (*collegia*) is, mint amilyenek például a céhek (*coetus opificium*), szövetkezetek (*sodalitia*), egyetemek (*Universitates*), fakultások (*Facultates*), akadémiák (*Academiae*). Az ilyen jellegű társaságok tevékenykedhetnek magántársaságokként, de az állam is létrehozhat ilyeneket, s ekkor közhivatalokként működnek.[734] Az állami felügyelet legfőbb feladata annak biztosítására irányul, hogy az állam területén működő valamennyi testület létrehozása és működése tekintetében feleljen meg az állami törvényeknek. Ez akkor valósul meg, ha azok nem ellenkeznek az állam céljával és egyetlen érvényben lévő jogszabályt sem sértenek.[735]

Minthogy egyetlen olyan társaság sem működhet, amelyet az állam nem ismer el, ebből adódóan az uralkodó, azaz az állam a következő jogosultságokkal rendelkezik:

---

[730] „*b) in potestatem parentalem praecipue, an bona educatio suppeditetur; quia sic facilius leges, et methodum bonae educationis eruet.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 83. §. 102. p.
[731] MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput V. XCVII. pont 35. p.
[732] Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput II. 36. §. 43. p.
[733] „*c) in potestatem herilem, ut crudelitas dominorum in famulos, aliaeve vitiosae consvetudines praecaveri, atque emendari queant.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 83. §. 102. p.
[734] „*Jus supemae Inspectionis in personas morales extenditur etiam ad accidentales societates, seu collegia in Civitate praesertim, […] e. g. coetus opificium, sodalitia, Universitates, Facultates, Academiae. Quae, si in juribus majestaticis administrandis, publica, si in rebus singulorum gerendis occupentur, privata vocantur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 84. §. 102-103. pp.
[735] „*Praecipua cura sit Imperantis, ut omne collegium in Civitate sit civiliter justum, quod erit, si nec fini Civitatis, nec ulli legi civili latae repugnaverit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 85. §. 103. p.

- az uralkodónak joga van saját jogon testületeket alapítani (*jus collegia erigendi*);
- a magán alapítású testületek esetén joga van vizsgálni és ellenőrizni azok célját, eszközeit, tagságát (*collegiorum finem, media, ac membra examinandi*);
- előzetes és rendszeres ellenőrzés eredményeként joga van az adott testületet az állam nevében jogtalannak illetve jogszerűnek nyilvánítani (*civiliter justis, vel injustis declarandi*);
- a már működő testületeket jogaikban megerősíteni (*jus collegia confirmandi*); – a megerősítés abban nyilvánul meg, hogy az állam deklaráltan elismeri egy testület jogait, ami a jogszerű működés elengedhetetlen feltétele.[736]

Azonban mivel az állami társulásban élő valamennyi, azaz természetes és erkölcsi személy cselekedeteit nem lehet elvonatkoztatni az állam rendeltetésétől, céljától, így azok az államtól, az uralkodótól függenek. Ezzel a magyarázattal indokolja Szibenliszt a polgárok valamennyi körére kiterjedő következő állami jogokat:

- Az államot képviselő uralkodó, amennyiben szükségesnek ítéli meg, megteheti, hogy az egyes polgárok, családok és testületek ügyleteinek, szerződéseinek érvényét saját elismerésétől tegye függővé (*jus pacta a sua conformatione dependentia efficiendi*). Továbbá, ha eddig még nem nyertek állami elismerést, azokat visszamenőleg is érvénytelenné nyilváníthatja. Ezek a jogi eszközök a jogszerűtlen cselekedetek illetve a jogszerűtlen társaságok létrejöttét és működését hivatottak megakadályozni, és ebben pedig a legcélravezetőbb eszköznek tekintendők.[737]
- Az államot megilleti az a jog, hogy az állam céljára nézve olyan hasznos közösségeket, társaságokat alapítson (*jus diversi generis utilia collegia*

[736] „*Ut igitur nulla societas civiliter injusta existentiam consequatur, Imperans habet: 1) jus solus collegia erigendi,[…]. 2) a se ipsis ortorum collegiorum finem, media, ac membra examinandi, ac 3) juxta hoc praevie institutum examen eadem pro civiliter justis, vel injustis declarandi […] 4) jus collegia confirmandi. Confirmare significat addere actioni juridicae id, quod ad valorem ejusdem desideratur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 85. §. 103-104. pp.

[737] „*Jam omnes personae in Civitate sive physicae, sive morales ratione suarum actionum, fini Civitatis non indifferentium, a voluntate Imperantis depenent. Competit igitur Imperanti a) jus non modo singulorum civium, et familiarum negotia, et conventiones, sed etiam pacta, sive statuta collegiorum a sua confirmatione dependentia efficiendi, et ea donec confirmata non fuerit, pro invalidis declarandi; hoc enim est medium aptissimum ad civiliter injustas actiones, societates, et statuta removenda.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 85. §. 104. p.

erigendi), mint például a falvak, mezővárosok, városok, egyetemek, kereskedelmi társaságok.

- Továbbá joga van ahhoz, hogy megtagadja a társágok jogszerű működéséhez szükséges elismerését (*jus conformationem denegandi*).[738]

Ami az egyes testületek jogszerű működését illeti, gyakran előfordul, hogy az ehhez szükséges elismerést jogszabályokban meghatározott feltételek teljesítéséhez kötik. Így az elismerés megszerzéséhez elég csak e feltételeknek megfelelni, nincs szükség az elismerés kifejezett kinyilvánításához.[739] Ilyen például, amikor előírják, hogy meg kell jelölni a társaság székhelyét, a tagok társulásának jellegét, a tagság tevékenységét, és egyéb jellemzőket. Bármely társaságról legyen is szó, amennyiben a társaság működésével az előírt normákat megszegi, az azonnal a társaság jogszerűtlenségét vonja maga után.[740]

A jogszerű működést az állam felügyeleti jogkörének keretében ellenőrzi (*jus negotia vel instituta collegiorum observandi*), így ha ennek eredményeként az állam szempontjából egy testület bizonyos aktusai károsnak bizonyulnak, azokat semmissé nyilváníthatja (*Civitati noxia reprobandi, pro irritis declarandi*). A testületek működését a jogszerűség tekintetében megreformálhatja (*jus collegia reformandi*), amennyiben pedig a társaságban elharapódzik a visszaélés, a korrupció, akkor azt végső soron meg is szűntetheti. (*jus collegia tollendi*). Az ellenőrzés érdekében a testületek élére biztosokat állíthat, ülnököket delegálhat (*jus Commissarios, Assessores adjiciendi*), akik a kritikus testületi határozatokról jelentést készíthetnek. Egy testület feloszlatása csak végső esetben kerül sor, amennyiben bebizonyosodik, hogy egy testület működése az államra nézve káros, és az eddig alkalmazott enyhébb eszközök nem alkalmasak a megreformálásra.[741]

---

[738] „*2) jus diversi generis utilia collegia, prout finis Civitatis exegit, erigendi e. g. vicos, pagos, urbes, studiorum Universitates, et commerciorum sodalitia. c) jus confirmationem denegandi, quo tacite delaratur negotium vel collegium, esse civiliter injustum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 85. §. 104. p.

[739] „*neque ulla harum expressam confirmationem exigat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 85. §. 105. p.

[740] „*Fit saepius collegii confirmatio sub certis conditionibus, quae locum, ac modum socios recipiendi, horum labores, numerum, aetatem, ac ceteras qualitates requisitas designant. Fac vero collegium praescriptam hanc normam excedere, et jam erit civiliter illicitum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 85. §. 104. p.

[741] „*1) Jus negotia, vel instituta collegiorum observandi, et ratione effectus Civitati noxia reprobandi, ac pro irritis declarandi. 2) Jus collegia reformandi, h. e. abusus, et corruptales, quae sensim, sensimque in societatem irrepserunt, tollendi. 3) Jus Commissarios, Assessores adjiciendi, qui collegiali conventui intersint, ut periculosae, et noxiae consultationes, et conclusiones praegraves reddantur. 4) Jus collegia dissolvendi, si sint*

5.3.3. A dolgokra vonatkozó állami felügyelet

Ennek keretében az állam az egyes polgárok, társaságok vagyoni helyzetét, gazdasági tevékenységét kíséri figyelemmel, melynek célja az állam belső gazdasági egyensúlyának biztosítása. Így kiemelten őrködik a felett, hogy az államban túlzott mértékben ne szaporodjon el a szerencsejátékok iránti szenvedély, családok illetve társaságok nagy számban ne menjenek tönkre a rossz gazdálkodás miatt. Ennélfogva figyelemmel kísér minden olyan esetet, ahol indokolatlan joglemondás, túlzott mértékű ajándékozás vagy hitbizományba adás történik. Továbbá őrködik az elbirtoklások, az örökösödési eljárások, valamint a szerződéskötések méltányossága felett. Az államnak ugyanis nem érdeke, hogy bárki is rosszul gazdálkodjék vagyonával.[742]

5.3.4. Az állam területén áthaladó idegenekre vonatkozó felügyelet

Az állami felügyelet ebben a tekintetben az állam külkapcsolataira nézve bírnak rendkívüli jelentőséggel. A szibenliszti rendszerben tehát az ország területére érkező idegenekkel kapcsolatos azon behatások vizsgálatára kerül sor, melyek az állam érdekére nézve valamilyen külső veszéllyel fenyegethetnek.[743] Ebből a szempontból az államnak joga van vizsgálni és pontosan megismerni a szomszédos államok azon rendelkezéseit, intézkedéseit, amelyek az országot közvetlenül érintik, annak érdekében, hogy az országot esetlegesen fenyegető veszélyt el lehessen hárítani. Így nem szabad figyelmen kívül hagyni például az idegen hadi apparátusok, hadseregek országhatárhoz közeli vezénylését, a kereskedelmi kapcsolatok korlátozását. Az ilyen helyzetben alkalmazott eszközöket Szibenliszt mindaddig jogszerűeknek tartja,

---

noxia, et priora leniora media ad damnum a Civitate antevertendum non sufficiant." Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 86. §. 105. p.

[742] „*jus indagandi, utrum malum foenebre, lusus aleatorii non obtineant in Civitate, an per prodigalitatem familiae ad incitas non revocentur: an bona in certa collegia unde non tam facile ad reliquos cives redire possunt, alienentur: an testamento nimiae non concedantur libertates, nimia legata, aut fideicomissa fiant. 2) Jus usucapionibus, donationibus, haereditatibus, ac contractum aequalitati invigilandi. Interest enim reipublicae, ne quis re sua male utatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 87. §. 105. p.

[743] „*Vi Potestatis Inspectoriae transeuntis, quae relationem Civitatis ad externas spectat, Imperantis est, explorare, et accurante cognoscere vicinorum Imperantium ordinationes et actiones, quae ad Civitatem ejus directae esse videntur, ut periculum, suae Civitati imminens, aptissimis mediis profligare valeat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 88. §. 106. p.

ameddig azok alkalmazása során nem sérülnek sem az adott állam, sem pedig az idegen állam polgárainak jogai.[744]

5.4. Az állam végrehajtói jogköre (potestas executoria)

Az állami közhatalom Szibenliszt által is követett vizsgálata során, a nem egyenlő társaságok irányítási sajátosságából kiindulva, – mint láthattuk – a törvényhozói, felügyeleti és végrehajtói jogkör hármasságának van jelentősége. Amíg Martini a végrehajtói jogkört röviden úgy írja le, mint az uralkodót megillető azon jogot, melynek segítségével előírja, tiltja vagy elrendeli az állam törvényeinek végrehajtását, s a továbbiakban már csak a végrehajtói jogkör alá sorolt egyes jogokat tárgyalja,[745] addig Szibenliszt a végrehajtói jogkör jóval pontosabb és részletesebb elemzését nyújtja olvasói számára.

Ennek megfelelően a szibenliszti elemzés szerint a végrehajtói jogkör szükségképpen az állam felügyeleti jogán keresztül nyilvánul meg, azonban érvényesülését a törvényhozói hatalom írja elő.[746] Hatékony gyakorlása tehát az állam felügyeleti jogkörétől függ, érvényét és terjedelmét pedig a törvényhozói jogkörből nyeri.

A végrehajtó hatalom lényegét tekintve Szibenliszt definíciója szerint nem más, mint az állam jogainak érvényre juttatása, melynek érdekében az állam végső esetben kényszerítő eszközök alkalmazására is sort keríthet.[747] Az államhatalom teljességéből következik, hogy a jog végrehajtása nélkül az államhatalom alapvető hiányosságot szenved.[748] Az állam végrehajtó hatalmánál fogva mindannak érvényt szerezhet, amire az állam céljának elérése érdekében szüksége van.[749] A végrehajtói hatalom gyakorlása

---

[744] „*Imperantis suspectae plures dari possunt, e. g. adparatus bellici, exercitus finibus territorii alterius adpropinquans, limitatio comercii etc. media in hunc adplicata tamdiu erunt justa, quamdiu erorum usu nec subditorum, nec exterorum jura laedentur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VI. 88. §. 106. p.

[745] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI. CXVII- CXVIII pontjok 42. p.

[746] „*Potestas executoria sensu lato est jus id, quod per supremam Imperantis Inspectionem ceu necessarium detectum, et per Potestatem Legislatoriam praescriptum est.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VII. 89. §.

[747] „*Sensu stricto est jus idem mediis coactivis efficiendi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VII. 89. §. 106. p.

[748] „*Praeterea totum Imperium civile juxta suam notionem sine jure exequente defectu essentiali latoret.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VII. 89. §.106-107. pp.

[749] „*Ex notione data colligitur, Imperantem vi Potestatis Executoriae omnia, quae propter finem Civitatis sunt necessaria, vi quoque physica in effectum deducere posse.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VII. 89. §.107. p.

azonban azzal a kötelezettséggel jár, hogy azt az állam köteles mindenki jogát tiszteletben tartva érvényesíteni,[750] ami a következőkben kell, hogy megnyilvánuljon:

- A szükségesség hiányában semmiféle kényszerítő eszközt nem lehet alkalmazni. Amennyiben erre mégis szükség van, akkor az államnak kötelessége a kényszer alkalmazása, amit csak oly mértékben tehet meg, aminek következtében az alattvalók késztetést éreznek arra, amit az állam célja megkíván, és az ezzel ellentétes cselekedeteket mellőzzék.
- Csak olyan eszközök alkalmazhatóak, amelyekkel az állam irányítását szolgáló rendelkezések betartása hatékonyan kényszeríthető ki, továbbá ezek alkalmazása terén a fokozatosság elvének megfelelően a keményebb eszközökkel szembe mindig az enyhébbeket kell előnyben részesíteni.[751]

Az állam végrehajtó hatalma a *jus territorii* alapján a felügyeleti jogkörhöz hasonlóan szintén két irányban hat, a belső és külső biztonság megteremtése végett vonatkozik az állam területén tartózkodó polgárokra (*immanens*), valamint az idegen átutazókra (*transiens*). Saját polgárai jogkövető magatartását erő alkalmazásával is kikényszerítheti, s emellett preventív jelleggel gondoskodik arról, hogy az állam jogrendje és polgárai a lehető legkevesebb jogsérelmet szenvedjék el.[752] Az idegen polgárok tekintetében az állam feladata az ország bel- és külbiztonsága érdekében egyrészt, hogy a kívülről érkező ellenséges támadásokat elhárítsa, másrészt, hogy a külföldiek által szerződésben vállalt kötelezettségek betartását kikényszerítse.[753] Külföldiekkel szembeni kényszerítő erő alkalmazása már összetettebb kérdés. A végrehajtó hatalom tekintetében Szibenliszt azt hangsúlyozza, hogy az államot az idegenekkel szembeni kényszerítő eszközök alkalmazása csak akkor illeti meg, ha a külföldiek azzal az állammal szemben, amelynek nincsenek alávetve, államellenes

[750] „*At, cum Imperans a negativo, nemini injuriam inferendi, officio liber non sit,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VII. 89. §. 107. p.

[751] „*1) nulla ab eo sine necessitate media coactiva adhibenda (§.57.), sed quantum fieri potest, curandum esse, ut subdit lubentes, et quin cogantur, ea, quae finis Civitatis exigit, faciant, contraria vero omittant. 2) Inter violenta media, quibus effectuatio dispositionum regiminis extorquenda est, semper leniora durioribus praeferenda esse. (§. 210. J. E.)*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VII. 89. §. 107. p.

[752] „*Potestas Executoria est alia immanens, alia transiens; [...] Vi Potestatis Executoriae, ad subditos relatae, Imperatis est: 1) subditos, qui legibus Civitatis debitam obedientiam recusant, vi ad eamdem exhibendam compellere (§. 88.), 2) curare, ut jura Civitatis, ejusque membrorum a laesionibus malevolorum civium immunia conserventur (§. 57.)*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VII. 90. §. 107. p.

[753] „*Vi Potestatis Executoriae transeuntis, seu ad exteros relatae, Imperans habet 1) jus tuendi Civitatem contra impetus hostium externorum; cum finis Civitatis sit securitas tam interna, quam externa. 2) cogendi exteros ad praestanda, quae ex pactis praestare tenentur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VII. 91. §. 107-108. pp.

cselekedetre készülnének, ezen munkálkodnának, vagy már végre is hajtották azt.[754] Amennyiben viszont az állam területére lépnek, a *jus territorii* alapján már felmerülhet a kényszer alkalmazásának lehetősége. Hiszen azáltal, hogy az idegenek bebocsátást nyertek az állam területére, hallgatólagosan annak közhatalma alá vetették magukat.[755]

5.5. A speciális materiális felségjogok

Szibenliszt a végrehajtó hatalomhoz tartozó speciális jogkörök ismertetésekor elsődlegesen ismét Martinit idézi, aki a végrehajtó hatalomhoz a következő speciális jogköröket kapcsolja: fegyverjog (*jus armorum*), területi felségjog (*jus territoriale*), bírói hatalom (*potestas judiciaria*), a büntetés joga (*jus puniendi*), az állami vagyon kezelésének joga (*jus circa bona civitatis*), az állami tisztviselők kinevezésének joga (*jus circa munera publica*), a háború és béke joga (*jus belli ac pacis*), és a nemzetközi szerződések megkötésének joga, valamint a követküldési joga (*jus foederum ac legatorum*).[756]

A Martini-féle rendszert azonban nem követi teljes mértékben, hiszen az utóbbi három jogkört Szibenliszt a nemzetközi jog alatt tárgyalja. Saját rendszerét a Zeiller-Egger-féle természetjogból kölcsönzött szisztéma szerint alakítja ki. Eggeri felosztás a belső viszonyokra vonatkozó felségjogokat, – mint azt korábban már megismertük – szintén univerzális és speciális, más néven materiális jogokként csoportosítja. Az univerzális felségjogokként a Zeiller-Egger féle természetjog szintén a törvényhozói, végrehajtói és felügyeleti jogköröket említi, míg a speciális, vagyis materiális jogkörök között sorrendileg – Martinihez igazodva – a fegyverek jogát, a területi jogot, külön-külön fejezetben tárgyalva a polgári és büntető bírói hatalmat, az állam rendészeti jogkörét, az állam vagyona feletti rendelkezést, a közhivatalok és méltóságok feletti jogkört s végül a vallásügyek terén gyakorolható felségjogot szerepelteti.[757]

---

[754] „*Violentis tamen mediis contra externos uti non potest Imperans, nisi hi Civitati, cui cum imperio praeest, vel injuriam inferre meditentur, vel reipsa inferant, vel jam intulerint.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VII. 91. §. 108. p.

[755] Institutiones. Tomus II. Pars I. Caput XI. 128. §. 166. p.

[756] „*Martini Pos. De Jur. Civ. C. VI. §. 118. Ad potestatem Imperantis exequentem speciatim pertinere affirmat: Jus armorum, jus territoriale, potestatem judiciariam, jus puniendi, jus circa bona Civitatis, et munera publica. Quibus deinde adnumerat jura adversus externos populos se exserentia, ut jura belli, pacis, foederum, ac legatorum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VII. 92. §. 108. p. Vö:. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI. CXVII. 42. p.

[757] ZEILLER-EGGER 2. 118. §. 117. p.

Szibenliszt saját rendszerében a Zeiller-Egger-féle csoportosítást felhasználva a tevékenységi tárgyak szerint materiális felségjogokként, ám a fenti rendszerektől eltérő sorrenden bemutatva a következő *speciális jogköröket* vizsgálja:

- az állami jogszolgáltatás (*suprema civilis jurisdictio*), azaz a bírói hatalom, melynek keretén belül a polgári törvénykezés (*civilis potestas judiciaria*) bemutatása után külön fejezetet szán, a büntető jogszolgáltatásnak (*criminalis potestas judiciaria*); – így az Szibenlisztnél nem véletlenül az első helyen áll.[758]
- az állam rendészeti jogköre (*jus politiae*), melyhez kapcsoltan szól az állam belügyire általában vonatkozó területi jogról (*jus territorii*), mely lényegét tekintve általános jellemzője valamennyi felségjognak;
- a hatalom-átruházás vagy más néven az állami közhivatalokkal kapcsolatos jogok (*potestas mandandi*), melyeken belül, a katonai és polgári szolgálati viszony kettőssége alapján szól a hadügyi feladatokról (*jus armorum*) is;
- az állam vagyonkezelői jogköre (*jus circa bona civitatis*);
- s végül az állam vallásügyek terén gyakorolható jogai (*jus circa religionis negotia*)

E jogkörökről Szibenliszt a Martini-féle rendszer kritikájaként megjegyzi, hogy ezek nem tekinthetőek olyannak, mintha kizárólag a végrehajtó hatalomból vennék eredetüket, s ezáltal egyedül a végrehajtó hatalom altípusaiként ennek lennének alárendelve, ellátásukhoz ugyanis szükség van a törvényhozói hatalomra és a legfőbb felügyeleti jogkör gyakorlására is.[759] Éppen ezért Martinitől eltérően Szibenliszt nem a végrehajtói jogkörnek szánt fejezeten belül vagy ezekhez rendszerbelileg kapcsoltan elemzi ezeket, hanem valamennyi további állami jogkörnek önálló fejezeteket szán, mint amelyek a törvényhozói, végrehajtói és felügyeleti jogkörhöz egyaránt kötődnek.

[758] E tekintetben tanszéki utóda Virozsil Antal is követi, aki az állam bírói hatalmát az anyagi felségjogok tárgyalásakor szintén az első helyre teszi, a további anyagi felségjogok elemzésének sorrendjét azonban már inkább Martinihez igazítja. VIROZSIL: Epitome iuris naturae 134-135. §§. 314-315. pp.

[759] „*Interim haec jura, cum directe objectorum sine quibus finis Civitatis obtineri nequit, effectuationem respiciant, sunt materialia, et neque ex potestate executioria fluunt, neque eidem soli subordinata sunt. Nam ad objecta illa effectuanda sola Potestas executoria non sufficit, sed etiam Potestas Legislatoria, et Inspectoria requiritur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VII. 92. §. 108-109. pp.

5.6. Összegzés

Szibenliszt az állam felségjogainak bemutatásakor elsőként azok eredetére és terjedelmére fókuszál. Ebben segítségére van az a Zeiller-Egger természetjogában is alkalmazott analógia, mely az államhatalmi jogosultságot (*imperium*) bizonyos szempontból a tulajdonjoghoz (*dominium*) hasonlítja. E szerint az államhatalom a tulajdonjoghoz hasonlóan szerzett jog, ami kizárja veleszületett jogként való értelmezését, azt, hogy az bárkit születésétől fogva megilletne. Az államhatalom létrejöttéhez tehát bizonyos tények kifejtése szükséges, mely az állam *societas* jellegéből adódóan nem lehet más, mint szerződés.

Az államhatalom, más néven közhatalom, olyan alapvető fontosságú jog, mely arra irányul, hogy meghatározza azokat az érvényes jogrend szerinti eszközöket, amelyek szükségesek az állam, azaz a közösség céljának megvalósításához. Továbbá feljogosít ezek foganatosítására – olvassuk a szibenliszti megfogalmazást, ami ily módon az államhatalom gyakorlását a fennálló jogrend keretei között képzeli el. Ez a jog a tulajdonjoghoz hasonlóan kizárólagos jog, vagyis egyetemes jelleggel magát a szuverén államot illeti meg. Az államhatalom bizonyos részjogosultságokra oszthatósága nem mond ellent az államhatalom oszthatatlanságát hangoztató gondolatnak, mely oszthatatlanság arra utal, hogy az állam rendelkezik valamennyi felségjoggal, azokon nem osztozik más, nem állami szintű szerveződésekkel, tehát kizár mindenféle partikularizmust, rendi tagoltságot.

Az államhatalom – mint láttuk – nem korlátlan jogosultság, terjedelmét sok tényező korlátozza. Első tényező a szerzett jogként való interpretálása, vagyis korlátját jelentik azok a szerződések, amelyek létrehozásához vezettek. További korlát az alapvető felségjogok körében a célhoz kötöttség, vagyis csak annyi jogosultságot foglalhat magába, amennyi nélkül semmiféle jogbiztonság nem létezne. Járulékos vagy más néven származékos felségjogok tekintetében pedig a szerzésmód jellege határolja be, amely az állam irányítója és az alattvalók közötti szerződés tartalmától függ. Szintén a korlátlan hatalomgyakorlás ellen irányul a felségjogok képviseleti jogként való értelmezése, miszerint az állam alanya az alattvalók nevében, az állam képviselőjeként gyakorolja az államhatalmat.

Az államhatalom részekre bontását, megosztását Szibenliszt elsődlegesen leíró jelleggel, jogtechnikai megoldásként értelmezi, s ennek alapját abban az irányítási hármasságban látja, amely valamennyi egyenlőtlenségen alapuló társaságot jellemez. Így normaalkotásról, azok érvényre juttatásáról, valamint a normák érvényesülésének felülvizsgálatáról beszél. Ezek azok az irányítás eszközök, amelyek alapvetően, univerzális jelleggel valamennyi egyenlőtlenségen alapuló társaságnál megfigyelhetők.

A normaalkotás joga (*potestas legislatoria*) saját terjedelmét szintén az állam céljához igazítja. Igényét az támasztja alá, hogy szükség van arra, hogy az alattvalók cselekedetei összhangban legyenek az állam céljával. A jogkövető magatartás pedig megköveteli azt, hogy a követendő normákat kihirdessék, nehogy egyes alattvalók esetében részrehajló jellegű egyedi döntések szülessenek. Ezzel Szibenliszt tulajdonképpen azt a jogalkotással szembeni kritériumot fogalmazza meg, hogy a törvények mindenkire egyaránt kötelező érvényűek legyenek. A jogalkotás személyi követelményeinél ismerteti azt az álláspontot, miszerint a jogalkotáshoz szükséges jogi szaktudás komplexitását – ami egyetlen jogtudós személyében csak nagyon ritkán fedezhető fel – gyakorlati jelleggel leginkább a törvényalkotásra felhatalmazott népgyűlések, törvényelőkészítő testületek képesek megjeleníteni. Ezzel pedig Szibenliszt már a parlamentarizmus igénye felé tereli olvasói gondolatmenetét. Az állami törvények kötelező erejét Marinitől eltérően nem a főhatalom természetével magyarázza, hanem konszenzusból eredezteti, azaz társadalmi szerződésben vállalt kötelezettségként értékeli.

Szibenliszt „normatana” keretében ad hangot annak a véleményének, mely szerint az állami törvények tárgyai csak akaratunktól függő s külsőleg megnyilvánuló cselekedetek lehetnek. Továbbá vannak olyan alattvalói cselekedetek is, melyek nem tartoznak semmiféle állami fórum hatáskörébe, ahol a polgári szabadság érvényesül. A törvényalkotónak tehát a polgárok szabadságát mindig szem előtt kell tartania, ez a szabadság pedig mindaddig sérthetetlen, amíg alapos okból és csakis törvényi szabályozással nem szükséges korlátozni.

A jogegyenlőség elve azt kívánja, hogy a törvények mindenkire nézve azonos módon kötelező érvényűek legyenek. Ennek az elvnek azonban az emberek fizikai és szellemi egyenlőtlensége miatt nem mindig lehet érvényt szerezni. Éppen ezért

Szibenliszt szerint bizonyos esetekben helye van a pozitív diszkriminációnak, amikor is a méltányosság igényli, hogy a törvény hatálya alól bizonyos honpolgárokat kivegyünk. Mindezek mellett Szibenliszt osztja azt a nézetet, miszerint a jogalkotót mint az államhatalom gyakorlóját megilleti az a jog, hogy magát az állami törvények kötelező ereje alól kivegye, ezek alól mentességet élvezzen, mely elv az államhatalom felelőtlenségét és a sérthetetlenségét fejezi ki. Hozzáteszi azonban, hogy az alapvető természeti törvényeknek megfelelő állami törvények rá nézve is kötelező jelleggel bírnak, sőt ezek betartása vele szemben ugyanúgy kikényszeríthető, mint egy alattvalóval szemben.

Az állam felügyeleti jogköre (*potestas inspectoria*) Szibenlisztnél az állam hatósági jogkörét jelenti, melynek keretében az államhatalom felméri azokat a helyzeteket, körülményeket, melyek figyelembe vételével az állami célok eléréséhez szükséges eszközök meghatározhatók. A természetes és erkölcsi személyekre vonatkozó állami felügyelet legfőbb célja, hogy az alattvalók cselekedeteit összhangba hozza az állam céljával, ebből adódóan kiküszöböljön minden társadalomra veszélyes magatartást.

Az állam végrehajtói jogköre (*potestas executoria*) a szibenliszti definíció szerint nem más, mint az állam jogainak érvényre juttatása, melynek érdekében az állam végső esetben kényszerítő eszközöket is alkalmazhat. E hatalom gyakorlásakor azonban az állam köteles mindenki jogát tiszteletben tartani, amiből következik, hogy kényszerítő eszközt szükségesség hiányában nem lehet alkalmazni. Szükség esetén viszont a kényszerítő eszközök alkalmazása az állam számára kötelező. Ezt azonban csak olyan mértékben teheti, amely révén az alattvalók késztetést éreznek az állam céljával ellentétes, azaz a társadalomra veszélyes magatartások mellőzésére. Ennek során pedig a fokozatosság elvét kell követni.

A Martini- és a Zeiller-Egger-féle természetjog számos végrehajtó hatalomhoz tartozó speciális jogkört tárgyal, melyek bemutatását Szibenliszt sem hagyhatja ki, ám azokat más rendszerben elemzi. E jogkörökről kijelenti, hogy nem tekinthetők úgy, mintha eredetüket kizárólag a végrehajtó hatalomból származtatnák, s a végrehajtó hatalom altípusaiként egyedül ennek lennének alárendelve. Ellátásukhoz ugyanis nézete szerint szükség van a törvényhozói hatalomra és a legfőbb felügyeleti jogkör

gyakorlására is. Ezt gyakorlatilag az egyes felségjogok feletti kontrollként is felfoghatjuk. Ez az univerzális jogok esetében is érvényesül, de a végrehajtói jogkör tárgyalásakor fogalmazódik meg egyértelműen. A végrehajtói jogkör ugyanis szükségképpen az állam felügyeleti jogán keresztül nyilvánul meg, mértékét, érvényesülését pedig a törvényhozói hatalom írja elő. Ezzel Szibenliszt kifejezésre juttatja azt a Rousseau által megfogalmazott elvet, mely szerint a végrehajtás alá van rendelve törvényhozásnak.[760]

6. Az állam bírói hatalma (*suprema civilis jurisdictio*)

6.1. A bírói hatalom helye a felségjogok között

A szibenliszti megközelítés szerint a bírói hatalom az állam kizárólagos felségjoga, és mint ilyen az államhatalom gyakorlásának elvitathatatlan eszköze. Erre utal azzal, amikor a bírói hatalomra a *suprema civilis jurisdictio* kifejezést használja.[761] Itt tehát a *suprema* jelző azt jelenti, hogy ez a jog, állami felségjogként minden más hatalmat – így például a szülői vagy háziúri hatalmat – felülmúló *civilis potestas*, azaz állami jogkör, s mint ilyen az *imperium civile*, vagyis az államhatalom része.[762] A bírói hatalom gyakorlása tehát lényegében kötődik az államisághoz, hiszen természeti állapothoz viszonyítva – ahol bárkinek szabadságában áll, hogy jogait erejéhez mérten gyakorolhassa s melynek folytán ott az erő joga érvényesül – az állam keretein belül minden alattvaló az állam hatalmán keresztül saját jogait egyformán biztonságosan gyakorolhatja.

Szibenliszt hangsúlyozza, hogy a bírói hatalom alapvető felségjog, melyre az jellemző, hogy e jogkör az államfelség gyakorlója és az alattvalók közötti szerződésen alapul, szemben a járulékos felségjogokkal, mely jogok mértékét – miként azt láttuk –

[760] KUKORELLI István: Államszervezési elvek és értékek: a hatalommegosztás. In Alkotmánytan, szerkesztette Kukorelli István, Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 235. p. bővebben: J. J. Rousseau: A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog alapjai. In Rousseau: Értekezések és filozófiai levelek. Budapest, 1978. 481. p.
[761] „*Ex civili judiciaria exequente potestate fluit: suprema civilis jurisdictio,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 93. §. 109. p.
[762] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IV. 55. §. 67. p.

a szerzésmód határozta meg.[763] Ennélfogva a bírói hatalomra alapvető felségjogként vonatkozik, hogy terjedelmét az állam célja és maga a közhatalom szabja meg. Ez azt jelenti, hogy az államhatalom csakis azon alapvető jogokkal rendelkezik, amelyek nélkül semmiféle hatalom és semmiféle jogbiztonság nem létezne.[764] Azért is tekinti Szibenliszt alapvető felségjognak, mert ez a jog nélkülözhetetlen eszköze annak, hogy az polgárok saját jogaikat biztonságban gyakorolhassák.[765]

Szibenliszt azáltal, hogy a bírói hatalmat alapvető felségjogként említi meg és a speciális felségjogok között első helyen tárgyalja, tulajdonképpen egy lépéssel eltávolodik a Martini-Zeiller-Egger-féle irányvonaltól. S azt mondhatjuk, hogy egy átmenetet képezve azon a természetjogi gondolkodók álláspontjához közelít, akik az államhatalmi ágak elemeit a törvényhozói, bírói és végrehajtói hatalomban látják.

Ezek alapján a bírói hatalom felségjogok között elfoglalt helyét illetően a szibenliszti megközelítésben a felségjogok belső és külső viszonyokra történő felosztását követve e jogkör egyértelműen a belső viszonyokra vonatkozik, tehát az állam állandó és ideiglenes alattvalóival szemben gyakorolható. A felségjogok törvényhozói, felügyeleti és végrehajtói jogkört magába foglaló rendszerén belül a bírói hatalom e három alapjogra vezethető vissza.[766] Az állam céljának eléréséhez szükséges eszközök hatékonyságát tekintve – hasonlóan az állam belső védelmét biztosító rendészeti jogkörhöz és a területi joghoz – a bírói hatalom közvetlenül irányul a belső jogbiztonság megteremtésére.[767]

Abból, hogy Szibenliszt a végrehajtó hatalom tárgyalása után rögtön a bírói hatalmat elemzi, s ennélfogva azt kiemelt helyen kezeli, arra következtethetünk, hogy ismeri azokat a törekvéseket, amelyek a bírói hatalmat a közigazgatástól elkülönülő, önálló, független hatalomként igyekeznek elképzelni, s mely törekvések a magyar jogrendben csak a polgári korban az 1869:4. tc.-el teljesülhettek.

---

[763] „*Hoc jus est essentiale majestaticum. […] nempe in statu naturali cuilibet jus suum proprio parte persequi licuit; e contra in Civitate idem tantum per Imperantem fieri potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 93. §. 109. p. és az alapvető felségjogokról ld: Institutiones. Tomus II. Caput IV. 57. §.

[764] Vö: Institutiones. Tomus II. Caput IV. 57. §.

[765] „*sit medium necessarium ad securitatem subditis quoad sua jura privata procurandam*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 93. §. 109. p.

[766] „*Civilis potestas judiciaria est jus […] formaliter in civilem judiciariam legislatorem inspectionem, ac executionem dividitur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 93. §. 109. p.

[767] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IV. 63. §. 76. p.

6.1.1. Az igazságszolgáltatás szibenliszti definíciója

Az állami igazságszolgáltatás szibenliszti megfogalmazása Martini tételéhez igazodik, mely szerint az államfelséget egyértelműen megilleti az a jog, hogy az alattvalók pereiben ítélkezzen, vagyis az igazságszolgáltatás felségjogát, a bírói hatalmat gyakorolja. E jog gyakorlásakor az uralkodónak nincs megengedve, hogy mindaddig, amíg enyhébb eszközök is rendelkezésére állnak, a szigorúbb eszközöket érvényesítse. Martini a bírói hatalom jogkörének lényegét az alattvalók peres ügyeinek megismerésében, az abban történő ítélethozatalban és annak végrehajtásában látja.[768] Ennek alapján az állam bírói hatalma Szibenliszt kommentálásában azon jog érvényesítését jelenti, mely szerint az állam egyes törvényeit az adott konkrét esetekre alkalmazzák. E jog pedig csakis azokra a szükséges és alkalmas eszközökre vonatkozik, melyek hozzásegítik a polgárokat ahhoz, hogy jogaikat biztonsággal gyakorolhassák. [769]

E nélkülözhetetlen és alkalmas eszközök kifejtését Szibenliszt már Zeiller-Egger nyomán foglalja össze,[770] melyek jellegzetesen három jogosultságban testesülnek meg:

- Így a bírói hatalom szükségképpen a kényszerítés jogában (*jus cogendi*) nyilvánul meg, melyet más néven a végrehajtás jogaként (*jus exequendi*) is lehet értelmezni, hiszen kényszer nélkül gyakran nem lehet elérni, hogy az ellentétes felek jogaikat érvényesíthessék. Itt érvényesül a fokozatosság elve, mely szerint keményebb eszközöket mindaddig nem lehet alkalmazni, amíg enyhébb, hatékonyabb eszközök rendelkezésre állnak. [771]
- A bírót megilleti az ítélethozatal és az ezt megelőző megfontolás joga (*jus deliberandi, sententiam ferendi*), ami tulajdonképpen azt a kötelezettséget jelenti, hogy a törvényeket az adott tényállásra kell alkalmazni, továbbá hogy a

[768] MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput VI. CXXVII-CXXVIII. pontjai 45. p.
[769] „*suprema civilis jurisdictio, seu jus efficiendi, ut civilibus in specie legibus (§. 67.) casus singulare obvenientes applicentur. Hoc jus essentiale majestaticum. Cur sit medium necessarium ad securitatem subditis quoad sua jura privata procurandam.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 93. §. 109. p.
[770] Vö: ZEILLER-EGGER 2. 129. §. 127-128. pp.
[771] „*necessario in suprema jurisdictione continetur 1) jus cogendi (exequendi) Et duriora media adhibere non liceat, quamdium leniora sufficiunt, lenius vero medium sit deliberatio et judicis sententia.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 94. §. 110. p.

bíró köteles kinyilvánítani, melyik fél oldalán áll az igazság, tehát az ítéletét ki kell hirdetnie.[772]

- Annak érdekében pedig, hogy a bírói megfontolás helyes legyen, és hogy az ítéletet minden kétség nélkül meg lehessen hozni, szükség van arra, hogy egy peres ügyben vizsgálatot folytassanak le (*jus in causam controversiam inquirendi*).[773]

Eszerint Szibenliszt az igazságszolgáltatás fogalmát a következőképpen adja meg: az állami igazságszolgáltatás az állam azon jogát fejezi ki, mely arra irányul, hogy a polgárok peres ügyeiben a tényeket meg lehessen ismerni, majd erre vonatkozóan ítéletet lehessen hozni és az ítéletet végre lehessen hajtani.[774] Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy ezen összegző definíciót Virozsil Antal is követésre méltónak találta.[775]

6.2. Az állami igazságszolgáltatással szemben támasztott követelmények

Martini az igazságszolgáltatás jogkörének elemzését három rövid tételbe foglalja. Ennek keretében szól az ítélethozatal, azaz a legitim bírói döntés lényegéről, melyet röviden a bírói pulpitusról származó parancsként definiál. Majd ezt követően az ítélkezés eljárási rendjéről, mely a felperes keresetéből, az alperes ténybeli és jogi kifogásaiból, a bizonyítások és azok cáfolataiból, valamint az ítélethozatalból áll. Továbbá a perbeli személyekről, melyek alatt a felperes, alperes és a bíró személyét érti, illetve a köz- és magánbűncselekmények közti különbségtételről.[776] Mindezt Szibenliszt – Zeiller-Egger kiegészítő magyarázatait is bemutatva[777] – az állami igazságszolgáltatással szemben támasztott követelmények rendszerébe illeszti bele, hogy hallgatói számára ezáltal is jóval bővebb és pontosabb elemzést nyújtson.

---

[772] „*[judicis sententia], huc refertur jus deliberandi, sententiam ferendi, h. e. applicato facto ad legem declarandi, et ostendendi partibus litigantibus, ex qua parte stet veritas.*"

[773] „*Denique, ut deliberatio rite institui, et sententia tuto ferri possit, necessarium est, ut in causam controversiam inquiratur, i. e. relatio ejus ad legem detegatur; ideo huc quoque refertur 3) jus in causam controversiam inquirendi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 94. §. 111. p.

[774] „*Itaque in potestate judiciaria inest jus causas subjectorum controversas cognoscendi, sententiam ferendi, atque exequendi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 95. §. 111. p.

[775] VIROZSIL: Epitome iuris naturae 135. §. 315. p.

[776] MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput VI. CXXX-CXXXII. pontjai 46. p.

[777] ZEILLER-EGGER 2. 127-131. §§.125-134. pp.

Szibenliszt magyarázata szerint – mely az igazságszolgáltatás kizárólag bíróság útján történő elvét juttatja kifejezésre – az állam keretein belül jogos igény, hogy létezzen egy állandóan működő törvénykezés (*judicia*), vagyis egy olyan intézmény, amelyen keresztül az államfelség gyakorlója, vagy saját személyében, vagy saját megbízása folytán másokra ruházott módon jogszolgáltatást gyakorol és ennek megfelelően peres ügyekben vizsgálódik, ítéletet hoz, majd az ítéletet végrehajtja.[778]

A bíróság előtti egyenlőség elvét Szibenliszt egy további követelményben fogalmazza meg, mely a mindenkire egységesen alkalmazható állami eljárásban (*civilis processus*) testesül meg, vagyis mindazon szükséges cselekmények összességében, mely alkalmas arra, hogy bármely „önjogú" magánszemély jogait bíróság előtt érvényesíthesse.[779] Ha a cselekményeket ideális módon az eljárási törvények szerint foganatosítják, – mely törvények összessége az állami eljárás természetes rendjét alkotják, – akkor kizárólag a tiszta észből megismerhető eszközök alkalmazása során bárki a bíróság elé állhat azzal a céllal, hogy a sértett feleknek, – amennyiben saját személyükben nem képesek magukat az igazságszolgáltatás előtt képviselni – az igazságszolgáltatáson keresztül jogot szolgáltassanak.[780] Így hangzik tehát Szibenliszt megfogalmazásában a bíró előtti egyenlőséghez kapcsolt képviselethez való jogosultság elve.

Ezekhez járul még az a kritérium, hogy minden peres eljárásban három főszemély van jelen. Egyfelől a vád illetve a panaszos fél képviselője – aki felperesként (*actor*), vagy egy olyan személyként lép fel, aki egy másik személy nevében egy bizonyos jogot a bíróság elé terjeszt. Másfelől a vádlott (*reus*) illetve alperes (*incattus*), aki az eljárás vagy az ügy alá vont félként úgy lép fel, mint aki miatt az ügyet a bíróság elé terjesztik. Harmadik szereplő a bíró (*judex*), aki az

[778] „*Ex dictis sequitur in Civitate jure existere: I. Judicia; h. e. instituta, quibus mediantibus Imperans vel per se, vel suo jussu per alium potestatem judiciariam exercet, proinde in causas controversas inquirit, et decisas exequitur*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 95. §. 111. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 130. §. 128. p.

[779] „*Civilem processum, qui est complexus actionem necessarium ad id, ut quis privati sui juris per judicem particeps reddatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 95. §. 111. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 130. §. 128. p. és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 135. §. 315. p.

[780] „*Si actiones hae sub idealibus juridicis legibus existere concipiantur, earum complexus naturalem processus civilis ordinem constituent, qui in applicatione mediorum sola ratione cognoscibilium consistet, ut laesis, sibi per se justitiam administrare nequeuntibus, per judicium jus procuretur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 95. §. 111. p.

igazságszolgáltatást gyakorolja. Amennyiben erkölcsi személyként testületet alkotva szemléljük, akkor a bíróságot értjük rajta. [781]

Zeiller-Egger után Szibenliszt is bemutatja azt a Kantnál is megfogalmazott nézetet, mely szerint létezik egy negyedik szereplő, az esküdtek testülete (*Jury*),[782] aminek szükségszerűen jelen kell lennie a bírósági eljárásoknál. Az esküdtszék jelenléte azért fontos, hogy az alperest ne lehessen jogszerűtlen ítélet alapján elmarasztalni. Az esküdtszék a nép képviseletét jelenti. Bármely bíró mellett helye van, hiszen ezt a testületet az államfelség gyakorlója, az uralkodó a közakarat megnyilvánulásaként, az egész nép közvetlen képviseletére (*immediatus repraesentans totius populi*) hozta létre.[783]

Végül érvényesülnie kell annak a kritériumnak, hogy a törvénykezés jogszerűen kettős jellegű. Így egyrészt meg kell különböztetni polgári igazságszolgáltatást, mely a magánszemélyeknek a magánviszonyokból eredő jogait veszi figyelembe, másrészt büntető igazságszolgáltatást, amely az államnak a bűncselekményekkel szembeni jogait juttatja érvényre a büntetés kiszabásán keresztül. Ennek megfelelően az állami igazságszolgáltatást kéttípusú eljárási rend jellemzi, nevezetesen polgári jogi, és büntetőjogi.[784]

---

[781] „*Necessitatem penes omne judicium trium personarum principalium. 1) Accusator (Actor), seu persona, quae ab alia persona certum coram judicio praetendit. 2) Reus, (Incattus), seu in causam attractus, i. e. persona, a qua praetenditur. 3) Judex, qui jurisdictionem exercet, et si persona moralis sit, judicium audit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 95. §. 111-114. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 131. §. 132-133. pp. és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 136. §. 316. p.

[782] ZEILLER-EGGER 2. 131. §. ∗-al jelölt lábjegyzete 133. p.

[783] „*Juxta Kant esset adhuc quarta persona (Jury) penes judicium necessaria, ut accusato per sententiam injuria accidere nequeat; Jury tamquam ab ipso populo, ergo etiam ab accusato cum credito sibi mandatariatu constituta consideranda sit. […] Interim id ipsum etiam penes quemlibet judicem mediate accidit, cum eumdem Imperans, ceu immediatus repraesentans totius populi (communis voluntas), constituat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 95. §. lábjegyzete 114. p. KANT: Az erkölcsök metafizikája 422. p. és vö.: GIERKE 353.

[784] „*Duplex Judicium, unum civile, quod privatorum jura respicit, alterum criminale, quod jura Civitatis adversus delicta per poenas efficacia reddit.[…] Ex eo duplex quoque ordo juridicarius in Civitate concipi potest: scilicet civilis, et criminalis,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 95. §. 114. p. ZEILLER-EGGER 2. 131. §. 133. p. és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 135. §. 315. p.

6.3. A peres eljárások sajátos elvei különös tekintettel a polgári eljárásra.

A peres eljáráshoz való jog tárgyalásakor Szibenliszt lábjegyzetben említi meg a peres eljárásra sajátosan vonatkozó általános jogelvet, melyek főleg a polgári eljárást jellemzik, s mint ilyeneket a Zeiller-Egger-féle természetjog is tárgyal.[785]

Így a vádemelésre, a keresetlevél benyújtására vonatkozóan szól arról az elvről, hogy az eljárás lefolytatása minden esetben az illetékes bíróság előtt zajlik; az eljárás jellege a kérelemben megjelöltek alapján történik.[786] Ezzel Szibenliszt a polgári ügyekre jellemző kérelemre történő eljárás elvét, vagyis a rendelkezési elvet juttatja kifejezésre, szemben a büntető ügyekre jellemző hivatalból történő eljárás elvével. Ez alapján idézi azt az elvet, miszerint panasz vagy vád hiányában nem beszélhetünk eljárásról, sem pedig ítélkezésről. Az *ubi nullus est actor (accusator), ibi etiam nullus est judex* elv alól kivételt csak jogszabály tehet – szögezi le Szibenliszt. Ennek magyarázata az, hogy nemcsak magánjellegű jogokról, hanem egyúttal az állam jogáról is szó van, és ezáltal a törvénykezésre hárul az a feladat, hogy vád illetve feljelentés hiányában hivatalból járjon el. Példaként hozza fel azt az esetet, amikor egy magánjellegű jog megsértésekor bűncselekmény valósul meg, illetve ha államérdekből egy bizonyos réteg jogai részesülnek védelemben amiatt, hogy önmaguk megvédésére nem képesek (*actio popularis*). Ehhez kapcsolódóan jegyzi meg végül, hogy a polgári jogszolgáltatás keretein belül beszélhetünk peres és nem peres eljárásról. [787]

A kifogások, ellentmondások előterjesztése tárgyalásakor szól arról, hogy a keresetlevélben meg kell jelölni, hogy ki és milyen jogsérelmet követett el. Az ártatlanság vélelme alapján, mely velünk született jog, nem lehet a bizonyítási eljárás mellőzésével a panaszban megjelölteket igazságként elfogadni. Vagyis az *audiatur et altera pars,* és a *pars non audita convinci non potest* elvének kell érvényesülni, azaz a

[785] Vö: ZEILLER-EGGER 2. 130. §. 128-132. pp., míg Virozsil e kérdéskörre csak igen röviden, a peres eljárás egyes szakaszainak felsorolásával utal. VIROZSIL: Epitome iuris naturae 136. §. 317. p.

[786] „*propositio juris coram judicio, cujus particeps fieri vult cum petitione sibi hoc procurandi facta.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 93. §. Lábjegyzete 111. p.

[787] „*ubi nullus est actor (accusator), ibi etiam nullus est judex. Exceptio habet locum, si leges propterea, quia non solum de jure privati, sed una etiam de jure Civitatis agitur, judicio imponant sine accusatione ex officio agere, v. g. si violatio juris privati simul naturam delicti induat, vel si ex politicis rationibus fiat ad talium jura tuenda, qui ipsimet eadem defendere nequeunt. Hinc divisio jurisdictionis civilis in contentiosam in voluntariam.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 93. §. lábjegyzete 111. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 130. §. 129. p.

másik felet is meg kell hallgatni, amiből következik, hogy a meg nem hallgatott fél bűnösségét nem lehet bizonyítottnak venni.[788]

A bizonyítási eljárásra vonatkozó jogelvek szerint a bizonyítási eljárás lefolytatása híján jogszerű ítélet nem születhet – vezeti be a következő gondolatsort Szibenliszt. Eszerint nem lehet jogszerű bizonyítási eljárásnak tekinteni azt, amikor a másik fél kifogásainak előadását mellőzik, s a helyett inkább a keresetben megfogalmazott követelés bizonyos – kifejezett vagy nem válaszadáson alapuló – körülményének hallgatólagosan értékelt elismerése történik. Ez ugyanis még nem jelent ténybizonyítást. Továbbá a bizonyításhoz nem elegendő a vádlott vagy alperes beismerése, vagyis a *rei confessio optima probatio* elv önmagában nem érvényesíthető. Hiszen, ha utóbb ellentétes tények merülnek fel, akkor ezzel a beismerés következménye semmissé válik.[789] Az *actore non probante reus absolvendus est* elvnek megfelelően, ha a felperes nem bizonyít, akkor az alperest fel kell menteni. Végső esetben pedig, ha az egyik fél egy olyan állítást tagad, amit a másik fél már bizonyított és ennek érdekében ő maga is bizonyítékokat kíván beterjeszteni, akkor ennek az elutasítása megengedett.[790]

Az ítélethozatal, és az ítélet végrehajtására vonatkozó terminusok kapcsán szól arról, hogy a perhatékonyság elvének megfelelően a peres feleknek az eljárásban meghatározott határidőkön belül kell cselekményeiket foganatosítni, nehogy a per elhúzódására kerüljön sor.[791]

Az egész eljárásra vonatkozóan az uralkodónak az állam jogalkotói hatalmánál fogva joga van az igazságszolgáltatás természetes eljárásrendjét az állam körülményeit

---

[788] „*Exceptio, h. e. propositio rationum coram judicio, actioni oppositarum, cum petitione illam rejiciendi facta. Etenim in actione affirmatur aliquis esse laedens, quod judicium ob jus connatum bonae existimationis sine proba vero assumere non potest. […] unde bene dicitur: audiatur et altera pars, pars non audita convinci non potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 93. §. lábjegyzete 112. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 130. §. 130. p.

[789] „*[…] excetione allatarum, quas pro verbis habere non potest, […] Si nempe ad accusationem exceptio no sequatur, sed potius expressa, aut ex non responso sub certis circumstantiis intelligibilis tacita confessio praetensionis, in actione formatae, eveniat, tunc jam non est opus proba, sufficiente in confessione sita. Hinc rei confessio est optima probatio. Si vero exceptio interponatur, tunc vel negatur factum […] sed ex contrario facto vis ejus eliditur,.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 93. §. lábjegyzete 112-113. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 130. §. 130. p.

[790] „*Hinc illud: actore non probante reus absolvendus est. […] Denique, si una pars contrarium de eo, quod alia probavit, comprobare velit, elisio probae admittenda est.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 93. §. lábjegyzete 113. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 130. §. 131. p.

[791] „*Termini, h. e. temporis intervalla, sub quibus actiones memoratae a partibus litigantibus suscipiantur, ne per pertractionem, aut praecipitantiam usus juris controversi impediatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 93. §. lábjegyzete 113. p.

figyelembe véve módosítani. Továbbá kihirdetni azt a törvényt, amely alapján az igazságszolgáltatás érvényes rendje kódex formában is megismerhető.[792]

6.4 A büntető bírói hatalom (criminalis potestas judiciaria)

Szibenliszt természetjogi stúdiumok mellett a pesti egyetemen főként büntetőjogot tanított.[793] Ebből adódik, hogy a büntetőbírói hatalom elemzését Martinihez képest számottevően bővebben adja elő, melynek keretében nagy részletességgel tér ki olyan fontosabb büntető anyagi és eljárásjogi intézmények ismertetésére, melyeket Martini természetjoga nem is, vagy csak érintőlegesen érint. Itt kell megjegyezni, hogy büntetőjogi tételeit Finkey Ferenc megállapítása szerint Zeiller és Egger műveitől már jóval függetlenebbül fogalmazza meg,[794] s e tekintetben, mint büntetőjogászt, elméleti szempontból Anselm Feuerbach (1775-1833) követőjeként tarthatjuk számon.[795]

6.4.1. Az állami büntető igazságszolgáltatás fogalma (*suprema criminalis jurisdictio*)

Kiindulópontként Szibenliszt leszögezi, hogy az államhatalom a belbiztonság megfelelő fenntartása érdekében nemcsak polgári bírói, hanem büntető bírói hatalomként is megnyilvánul, melyet más néven általában büntetés jogának (*jus puniendi*) neveznek.[796] Martini fogalom-meghatározásához képest – aki a *ius puniendi* felségjogát az uralkodó azon jogaként jellemez, melynek alapján büntetéseket szab ki oly cselekmények esetén, melyek összeütközésbe kerülnek az állam céljával, valamint a közbiztonsággal illetve a magán személyek biztonságával[797] – Szibenliszt a definíciót két szempontból értelmezve adja meg. A büntető bírói hatalmat fizikai

---

[792] „*Hunc naturalem ordinem judiciarium Imperans civilis vi Potestatis Legilativae habet jus pro ratione determinatarum circumstantiarum suae Civitatis modificandi, et ut legem promulgandi, unde positivus ordo judiciarius, codici legum adnectendus, exsurget.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 93. §. lábjegyzete 113. p. ZEILLER-EGGER 2. 130. §. 131-132. pp.

[793] ZEILLER-EGGER 2. 132-162. §§. 134-206. pp. és FINKEY Ferenc: A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619-1914. Sárospatak, 1948. A Jogászok a Kultúráért Alapítvány kiadványa. 2000. (a továbbiakban: FINKEY Ferenc) 109. p.

[794] FINKEY Ferenc 109. p.

[795] PAULER Tivadar: Büntetőjogtan, Kiadja Pfeifer Ferdinánd, 1869. 41. p. és STIPTA István: Deák Ferenc nézetei a jogról, igazságról és a hatalomról. *Jogtörténeti szemle*, 2003/3. sz. 1. p

[796] „*Imperium civile, ut securitas interna perfecte obtineri valeat, non solum ceu civilis, sed etiam ceu criminalis judiciaria potestas (ius puniendi generatim) semet exerat,"* Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 96. §. 115. p.

[797] MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput VI. CXXXIV. pontja 47. p.

megnyilvánulása tekintetében egy olyan apparátussal azonosítja, melynek feladata az állam jogsérelmekből adódó zavarainak még kezdeti fázisában történő kiküszöbölése. Formai szempontból pedig a büntetőjogi törvényhozáshoz (*criminalis judiciaria legislatio*), a legfőbb felügyeleti jogkörhöz (*potestas inspectoria*), valamint a végrehajtáshoz (*potestas executoria*) kapcsolódóként jellemzi.[798] Ezzel a büntetőjog tartalmi megközelítését adja, azaz a büntetőjogot az állam büntetőhatalmából kiindulva az államnak az egyénnel szembeni jogaként szemléli, melynek célja hogy a törvényhozáson keresztül meghatározza a társadalomra veszélyes magatartások körét, az állam felügyeleti jogköréből eredően az ilyen magatartások elkövetőjével szemben büntetést szabjon ki, s melyeknek végrehajtását, mint végrehajtó hatalom kényszerítse is ki.[799]

6.4.2. A bűncselekmény fogalma

A következő lépésben Szibenliszt a bűncselekmény fogalmi meghatározására tér ki. E kéréskörrel Martini csak érintőlegesen, egy tétel erejéig foglalkozik. Ebben kifejti, hogy nem minden bűn tartozik az állam ítélkezési fóruma elé, így az állam céljával ellentétes kisebb bűnök (*peccata*) és az erkölcsi vétségek más eszközökkel is kiküszöbölhetők.[800] Ehhez képest Szibenliszt – Eggerhez hasonlóan – először egy általános definíciót ad, melyben a *nullum crimen sine lege* elv világosan tükröződik, majd elhatárolja azokat más magatartási formáktól, végül a bűncselekmények különböző szempontok szerinti csoportosítására tér át. Bűncselekményen (*delictum civile*) minden olyan szándékos és külső tényekben megnyilvánuló, az állam törvényét sértő cselekedetet ért, melynek megvalósulása bizonyos előnyt biztosít elkövetője számára.[801]

---

[798] „*proninde apparatus, quibus turbationes jurium, iam in ipso fonte (mala voluntate) praepediantur, faciat, est necessse. Haec criminalis potestas iudiciaria formaliter in criminalem judiciariam legislationem, inspectionem, et executionem abit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VIII. 96. §. 115. p Vö: ZEILLER-EGGER 2. 132. §. 134. p.

[799] Magyar Jogtörténet. Szerkesztette Mezey Barna. Osiris Kiadó. Budapest, 2004 (a továbbiakban: Magyar Jogtörténet 1.) 241. p.

[800] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI. CXXXVI. pont 47.p.

[801] „*Delictum civile est omnis actio arbitraria, et externa legi civili repugnans, et sua praesentia iam emolumentum agenti promittens*." Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 97. §. 115. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 132. §. 135. p. és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 137. §. 318. p.

A bűncselekmény precízebb fogalmi meghatározását a magyar jogéletben először az első, 1795-ös magyar büntetőkódex-tervezetben olvashatjuk, melyben már tetten érhetők a felvilágosodás eredményei. Ezek szerint a „bűntett a büntetőtörvény szabad akaratból történő megsértése, […] a törvény pedig csakis olyan cselekményeket vonhat büntetés alá, amelyek sértik a társadalmat, […] a gondolatokat nem lehet bűntettnek minősíteni, […] a törvény áthágását kizárólag akkor lehet bűntettként értékelni, ha közvetve vagy közvetlenül szabadon hajtják végre, tehát nem létezik ott bűntett, ahol hiányzik az akarat szabadsága."[802] A szibenliszti definíció párhuzamba állítható a fenti törvényjavaslat megfogalmazásával. Nála is fontos tényező az elkövető önkéntes, azaz szándékos cselekménye (*actio arbitraria*), a külső tényekben való megnyilvánulás (*actio externa*) – következésképpen a gondolat nem büntethető, – valamint az állami törvény megsértése (*legi civili repugnans*). Ezen túlmutatva azonban egy további mozzanat Szibenlisztnél az elkövető számára a bűncselekményből származó előny, haszon (*emolumentum agenti promittens*) megléte, az elkövető ugyanis bizonyos előnyt vár cselekménye elkövetésétől, s ez, mint a bűncselekmény motívuma jelenik meg. Ez fejeződik ki tehát abban az állításában, miszerint a bűncselekményeknek megvan a maga indítóokuk, amennyiben azok az ember számára a bűncselekményből származó előny iránti vágyként megjelenve a bűnelkövetés motívumát segítik elő.[803] Mindezek előtt kijelenti, hogy az uralkodó a büntetőjog erejénél fogva a bűncselekmény miatt büntetést szab ki annak elkövetőjére. Bár nem építi be a tömör bűncselekmény-fogalomba e kijelentését, mégis az állam legislatív hatalmánál ismertetett nézetei alapján hozzáérthetjük, hogy olyan jogellenes cselekmény tekinthető bűncselekménynek, melyet az állam nevében az uralkodó törvényben büntetni rendel, azaz, melyhez büntetést fűz. Így érvényesül a *nulla poena sine lege* elv, amit később egyértelműen is kifejezésre juttat, amikor az állami büntetés természetét elemzi.[804]

---

[802] HAJDU Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1971. (a továbbiakban: HAJDU Lajos) 391. p. és FINKEY Ferenc: Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója. A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának Kiadványai VIII. kötet. 8. füzet. Szerk.:: Szadeczky-Kardoss Tibor, 1942. 16. p.

[803] „*Hinc habent delicta suum fontem, quatenus homini appetitum per repraesentationem boni, ex delicto orituri, procurant, sicque motivum ea committendi suppeditant.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 99. §. 119 p.

[804] „*Poena civilis est [….], quod Imperans in lege ob delictum minatur, et delinquentibus effective infligi curat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 99. §.118. p.

A továbbiakban a bűncselekményt elhatárolja a bűntől (*peccatum*), vagyis az erkölcsi törvény megsértésétől (*transgressio legis ethicae*) valamint a polgári jog szerint nem törvényes cselekmény (*civiliter non legalis actio*) fogalmától, mely szerinte nem elkövetésével, hanem hatásával biztosít előnyt, s melynek érvénytelenítésével visszaáll az eredeti, sértetlen állapot.[805] Láthatjuk tehát, hogy meghaladja azt az etikai elméletet, mely a bűncselekményt azonosítja a bűnnel,[806] ezáltal világosan különbséget tesz az erkölcsi törvények áthágása és az állami törvények megsértése között – amire már Martini is rámutat. Szibenliszt azonban ennél továbbmegy, – s ahogy már II. József büntetőtörvénye is fogalmaz,[807] – kiveszi e körből a polgári jog szempontjából nem törvényes cselekményeket.[808] Ennélfogva Feuerbachnál is precízebben definiál, aki tág megfogalmazást használva, a büntető jogtudomány keretei közé sorol és büntetni rendel minden olyan cselekedetet, amely sérti az állam törvényeit.[809] Ezzel a megközelítéssel végső soron a büntetőjog önálló jogágazatiságának megalapozását és kodifikációs igényét szorgalmazza Szibenliszt is.

Magát a bűncselekményt fogalmilag a Zeiller-Egger természetjogából átvett alábbi szempontok szerint vizsgálja, s egyben tipizálja:

- A sértett alanyra (*subiectum*) tekintettel a bűncselekményeket lényegében két típusba osztja, s ennek megfelelően elkülöníti az államellenes bűncselekményeket a többi bűncselekmény-típustól. Így beszél olyan bűncselekményekről, ahol a magánszemély joga sérül (*ius privatum*), valamint ahol a sértett maga az állam, tehát itt a bűncselekmény elkövetésével a köz joga

[805] „*Quare delictum cum peccato, seu transgressione legis ethicae, vel cum civiliter illegali actione non est confundendum, civliter illegalis actio non per existentiam suam, sed per effectum suum emolumentum producit, et per invalidationem redditur innoxia, e. g. illegale testamentum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 97. §. 115 p.

[806] Vö: ANGYAL Pál: A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest. 1920. (a továbbiakban: ANGYAL Pál) 58. p.

[807] „Nem minden törvény-szegés leg-ottan criminalis, avagy, a' mint neveztettni szokott, főben-járó vétek: és illyen véteknek tsak azokat a' törvény-szegéseket kell tartani, 's következendőképen tsak azokkal a tselekedetekkel kell úgy, mint főben-járókkal bánni, melyek e' jelenvaló büntető Törvénytől ollyanoknak esmértettnek." II. József: Közönséges törvény a vétkekről, és azoknak büntetésekről. Budán, A' Királyi Akadémiának Betűivel. MDCCLXXXVIII. 1. §. 3. p.

[808] Vö: CARRARA Ferencz: A büntető jogtudomány programmja. I. kötet. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala. Budapest, 1878. (a továbbiakban: CARRARA Ferencz) 38. p.

[809] CARRARA Ferencz 29. p.; és vö.: Warren ROSENBLUM: Beyond the prison gates, Punishment and welfare in Germany 1850-1933 The University of North Carolina Press 2008. (a továbbiakban ROSENBLUM) 14. p., aki Feuerbach büntetőjogi koncepcióját fejti ki a klasszikus büntetőjogelvek kialakulása kapcsán.

(*ius publicum*) sérül.[810] Ezzel Szibenliszt a bűncselekmények köz- és magánbűncselekményekre történő, Martininél is alkalmazott, régebbi felosztását[811] követi, mely nem veszi figyelembe, hogy a magánbűncselekmény ugyanúgy sérti a közösséget.[812]

- A bűncselekmények elkülöníthetők egymástól a tekintetben is, hogy közvetve, vagy közvetlenül veszélyeztetik a fennálló jogrendet (*relatio ad securitatem*), más szóval azokat a rendelkezéseket, melyeket a jogbiztonság védelme érdekében hoztak meg.[813]
- A következő megkülönböztető tényező az elkövetés módja (*modus perpetrationis*), mely szerint egy bűncselekmény megnyilvánulhat tevésben (*commissio, actio positiva*) és mulasztásban (*omissio, actio negativa*).[814]
- Az elkövető akarata (*voluntas deliquentis*) szerint beszél szándékos bűncselekményről (*delictum dolosum*), amikor az elkövető bűncselekménye következményére úgy tekint, mint cselekménye céljára, egyéb esetekben pedig gondatlanul elkövetett bűncselekményről (*delictum culposum*) van szó.[815]
- A bűncselekményben megnyilvánuló cselekmények száma (*numerus actionum*) alapján a bűncselekmény lehet egyszerű (*simplex*), vagy összetett (*compositum*), attól függően, hogy a bűncselekmény egy vagy több törvénysértő cselekedetet tartalmaz. Különbséget tesz az összetett bűncselekmény és a többszörösen elkövetett bűncselekmények között (*concurrentia delicta*). A bűncselekmény halmozódása történhet akár azonos módon való elkövetéssel, amit bűnismétlésnek (*repetita delicta*) nevez, akár

[810] „*Delicto spectato 1) Subjecto, cujus jus per idem proxime violatur, est vel publicum, vel privatum, prout totius Civitatis, vel privatae cujusdam personae jus violatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 97. §. 115. p.Vö: ZEILLER-EGGER 2. 132. §. 135. p.

[811] MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput VI. CXXXII. pontja 46. p.

[812] ANGYAL Pál 71. p.

[813] „*2) Relatione delicti ad securitatem, delictum aliud est sensu lato, aliud sensu stricto civile, prout immediate securitati jurium, vel mediate, i. e. dispositioni, in protectionem jurium factae, opponitur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 97. §. 115-116. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 132. §. 136. p.

[814] „*3) Modo perpetrationis, delictum vel est commissionis, vel omissionis, prout positiva, vel negativa actione oritur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 97. §. 116 p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 132. §. 136. p.

[815] „*4) Voluntate delinquentis, si delinquens pro fine actionis suae habuit effectum subsecutum, committit delictum dolosum, secus culposum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 97. §. 116 p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 132. §. 136-137. pp.

különféle módokon, melyet szoros értelembe vett bűnhalmozódásnak (*concurrentia*) tekint.[816]

- A bűncselekmény következménye (*effectus delicti*) tekintetében a bűncselekmény lehet bevégzett (*consummatum*), vagy megkísérelt (*conatum*), a szerint, hogy a következmény megvalósult-e, vagy sem.[817]
- Az elkövetés megkísérlésének különféle fokozatai (*diversus conatus deliquendi gradus*) szerint a bűncselekmény lehet befejezett (*perfectum*), amikor az elkövető jogsértő cselekményét teljes egészében véghezvitte, függetlenül a bűncselekmény következményének megvalósulásától, lehet megkezdett (*inchoatum*), ha az elkövető a bűncselekmény következményének megvalósulására irányzott elsődleges cselekedetét megtette, s végül megkísérelt (*attentatum*), ha az elkövető csak azokat a cselekményeket teszi meg, melyek a bevégzett bűncselekményre vezetnek.[818]

6.4.3. Az elkövetők (*deliquentes*)

Martini természetjoga nem érinti az elkövetőkre vonatkozó, s e korban viszonylag már nagyobb precizitásra törekvő elméletet, melyet Szibenliszt Zeiller-Egger természetjogában e tárgykörről olvasható tanait is magába foglalva ismertet. Az elkövető (*deliquens*) Szibenliszt megfogalmazásában az a személy, aki az állam törvénye ellen cselekszik, amennyiben cselekménye már magában foglalja a bűncselekményből származó előnyt.[819] Az elkövetői magatartások között az Egger-i szisztéma szerint differenciál, így ennek megfelelően ő is eltérően értékeli a tettes és a

---

[816] „*5) Numero actionum, in delicto contentarum, delictum vel est simplex, vel compositum, prout idem unam solum, vel plures actiones, legi repugnantes, in se complectitur. Composita delicta a concurrentibus probe distinguenda sunt, quia haec per plures vices vel eodem, vel diverso modo perpetrantur, in illo casu repetita, in hoc stricte concurrentia vocatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 97. §. 116 p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 132. §. 137. p.

[817] „*6) Effectu, delictum vel est consummatum, vel conatus delinquendi, prout actio legi repugnans effectum suum est consecuta, vel non.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 97. §. 116 p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 132. §. 137-138. pp.

[818] „*Denique 7) spectato diverso conatus delinquendi gradu, tres dantur delictorum species: a) Delictum perfectum, quod habetur, ubi actiones ad edendum effectum legi adversum patratae fuerint, etiamsi ipse, quem agens intendebat, effectus nondum sit secutus. b) Inchoatum, quod locum habere dicitur, dum jam in eo erat, ut delinquens primariam, quae juri adversum effectum editura fuisset, actionem patraret. c) Attentatum, si delinquens ea solum egerit, quae ad consummandum delictum viam sternunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 97. §. 116 p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 132. §. 138. p.

[819] „*Delinquens est persona, quae contra legem civilem agit, quatenus actioni jam emolumentum, ad delictum invitans, inest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 98. §. 117 p.

bűnrészes cselekményét. Amíg tettes (*auctor*) cselekményének közvetlen tárgya a bűncselekmény, addig a részes (*socius delicti*) magatartásával csak a tettes cselekményét mozdítja elő a bűncselekmény célja elérése érdekében. A tettes lehet egyedüli megvalósítója (*unicus*) a bűncselekménynek, de lehetnek többen is (*coauctores*), mint tettestársak.[820]

A tettestársak közül kiemeli azt a személyt, aki az elkövetett bűncselekményt levezényli, s ezt a személyt nevezi bűnvezérnek (*dux, caput criminis*), vagyis az ilyen minőségben tevékenykedő elkövető a bűnszerző (*auctor criminis*). Mind a tettestárs, mind pedig a részesek esetében megkülönböztet a fizikai (*physici*) és intellektuális, azaz morális elkövetést (*intellectualis, moralis*), az alapján, hogy fizikai cselekedeteikkel, vagy erkölcsi támogatással működnek közre.[821]

A részesek több kategóriáját állítja fel: elsődleges (*principales*), másodlagos (*secundarii*) részességről beszél, attól függően, hogy elsődlegesen vagy másodlagosan hárítják el a bűncselekmény elkövetése elől az akadályokat. A részesi cselekmény lehet közvetett (*mediati*), vagy közvetlen (*immediati*), mely alatt azt érti, hogy egy részes valamilyen eszköz közreműködésével vagy a nélkül járult hozzá a bűncselekmény elkövetéséhez. Továbbá lehetnek tevőleges magatartással közreműködők (*positivi*), vagy mulasztásban megnyilvánulók (*negativi*), s végül a bűncselekményt megelőző cselekménnyel előmozdítók (*antecedentes*), illetve a bűncselekményéhez utólagos cselekménnyel (*consequentes*) kapcsolódók.[822] Értelemszerűen ez utóbbi magatartást nem tartja részesi cselekmények közé szorosabb értelemben tartozónak, mivel az ok megelőzi, nem pedig követi az okozatot. Ezért az ilyen magatartásformát egy sajátos bűnösségi formának ismer el, az ún. bűnpártoló

---

[820] „*Deliquens est vel auctor, vel socius delicti. Illius immediatum objectum actionis est certum delictum, hujus solum promotio alterius, certum delictum pro fine habentis. Auctor delicti vel est unicus, vel plures sunt causae efficientes delicti.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 98. §. 117 p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 132. §. 139. p.

[821] „*Qui inter plures auctores actionem suscipiendam dirigit, Dux, Caput criminis, Auctor criminis sensu strictissimo nuncupatur. Porro coauctores, si viribus physicis, physici, si vero viribus animi ob proprium commodum agant, intellectuales (morales) sunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 98. §. 117 p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 132. §. 139. p.

[822] „*Socii delicti 1) alii sunt principales, alii secundarii, prout principalia, vel secundaria impedimenta, perpetrationi delicti obstantia removent. 2) Physici vel intellectuales prout viribus physicis, vel moralibus auctorem delici juvant. 3) Mediati, vel immediati, prout causa quadam intercedente, vel nulla conferunt ad existentiam delicti. 4) Positivi, vel negativi, illi positione, hi omissione actus auctori delicti prosunt. 5) Antecedentes, et consequentes, prout ante, vel post delictum juvant.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 98. §. 119 p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 132. §. 140. p.

(*fautor delicti*) elnevezéssel, ezzel *sui generis delictum*má minősíti az ilyen cselekményt.[823]

Magyarországon sokáig nem volt kidolgozott a tettesek és részesek elméleti elkülönítése, mivel általános elvként alkalmazták a „*qui coniunguntur in culpa, non debent seiungi in poena*" elméletét, azaz valamennyi elkövetőt azonos mértékű büntetéssel sújtották. Vuchetich Mátyás vont közéjük elsőként választóvonalat, azzal, hogy bűnrészesre enyhébb büntetést javasol.[824] Szibenliszt műve esetében pedig a bűnrészesség tanának egy fejlettebb változatával állunk szemben, de az általa használt részesi kategóriákat, mint értelemzavarókat a későbbi irodalom mellőzi.[825]

6.4.4. Az állami büntetés (*poena civilis*)

Martini a büntetés jogának (*ius puniendi*) elemzésekor természetszerűleg a büntetés intézményéből indul ki. Így megállapítja, hogy a büntetések a közjólét fenntartása érdekében szükségszerűek. Szól a büntetések hármas céljáról, a kevésbé jogszerű büntetésekről, a büntetések kiszabásának mikéntjéről, ennek keretében a büntetések mibenlétéről, továbbá arról, hogy az uralkodó hogyan élhet e joggal.[826] Ehhez igazodva, ám ennél jóval túlmutatóbb jelleggel, terjedelmesebb részt foglal el Szibenliszt tankönyvében az Egger nyomán kialakított, mégis sajátos büntetéselméletét bemutató tárgykör, melyet elsődlegesen az állami büntetés fogalmi meghatározásával indít. E szerint az állami büntetés egy érzékelhető rosszat jelentő hátrány (*malum sensibile*), melyet az uralkodó, vagyis az állam a bűncselekmény miatt a bűnelkövetőkkel szemben törvényben rendel el. Ez a hátrány – Cesare Beccaria gondolataival egyezően – a bűnmegelőzés, a társadalom védelme és a felelősségre vonás érdekében különféle formájú állami kényszerben nyilvánul meg.[827] Ez az állami kényszer az állami felségjogként elismert büntetőjog sajátja, mivel a büntetőjog (*ius*

[823] „*Ideo consequens socius est potius peculiaris delicti reus, et vocari potest Fautor delicti.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 98. §. 118 p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 132. §. 140. p.
[824] ANGYAL Pál 276. p.
[825] ANGYAL Pál 285. p.
[826] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI. CXXXV-CXLIV. pontok. 47-50. pp.
[827] „Íme tehát, min alapul az uralkodó ahhoz való joga, hogy büntetést szabjon ki a bűntettért: annak szükségességén, hogy megvédje a közjó letétét az egyéni visszaélésektől; és annál igazságosabbak a büntetések, minél szentebb és sérthetetlenebb a biztonság és minél nagyobb a szabadság, amit az uralkodó biztosít az alattvalónak." Cesare BECCARIA: A bűnökről és a büntetésekről. Fordította, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta: Madarász Imre. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Budapest, 1989. (a továbbiakban: Cesare BECCARIA) 21. p.

puniendi) nem más, mint a bűncselekményért járó, törvényekbe foglalt büntetésnek és ezek végrehajtásának joga az elkövetővel szemben.[828]

Ebből a szempontból a büntetőjogot Szibenliszt a jogrend fenntartása érdekében szükséges, alkalmas és jogos eszköznek tartja, s mint ilyennel kizárólagosan az államot képviselő uralkodó rendelkezhet – ezzel is elhatárolva a büntetőjogot a fenyítőjogtól.[829] Szükséges eszköznek tartja, mivel ahhoz, hogy a bűncselekmények belső késztetésből meghiúsuljanak, szükség van egy olyan állami szabályozásra, amely a nagyobb hátrány megjelenítésével az alattvalók tekintetében képes a bűncselekmény elkövetésétől elkerülhetetlen módon visszatartó erőt képezni. Tehát a büntetőjog magában hordoz egy lélektani kényszert (*coactio psychologica*) is. [830] Alkalmas eszköznek tekinti annyiban, hogy a törvénybe foglalt fenyegetés mint lélektani kényszer alkalmas arra, hogy határozott visszatartó erőként lépjen fel a bűncselekmények elkövetése tekintetében. Végül jogos eszköz, hiszen a jogtalan cselekedetekkel szemben jogosan lép fel, melyhez minden honpolgár köteles alkalmazkodni.[831] Mindezeken keresztül felvázolja a büntetőjog alapvető feladatait, mégpedig megelőzésként a honpolgárok tudati befolyásolását, azaz a nevelési funkcióját (*praeventio*), a társdalom védelmét (*defensio*), és a szankciók alkalmazása révén az elkövetett jogellenes cselekményekért történő helytállásként a bűnelkövetések megtorlását a (*praestatio*) – melyeknek Feuerbachoz hasonlóan szerzőnk is különös jelentőséget tulajdonít. [832]

---

[828] „*Poena civilis est malum sensibile, (a praeventionis, defensionis et praestationis coactione diversum), quod imperans in lege ob delictum minatur, et delinquentibus effective infligi curat. Itaque jus puniendi est jus ob delictum poenam in legibus comminandi, et eamdem delinquentibus infligi curandi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 99.§. 118. p. Vö: VIROZSIL: Epitome iuris naturae 137. §. 318. p.

[829] „A természetjogi nézetekre jellemző, hogy a büntetés alapjaként a bűntettes és az állam közti kapcsolatot fogadják el, a büntetés alkalmazását pedig általában azzal indokolják, hogy a büntetés szükséges és hasznos." HORVÁTH Tibor: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. (a továbbiakban: HORVÁTH Tibor) 39. p.

[830] „*Ut igitur delicta penitus cohibeantur, necessaria est talis ordinatio in civitate, vi cujus apud subditos aversatio per repraesentationem mali majoris, patrationem delicti inevitabiliter consequentis, procuretur*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 99. §. 119. p.

[831] „*Aptum. Quia jus puniendi psychologicam coactionem in se continet. […] Justum. Quia per jus puniendi intenditur, ut injustae actiones restringantur, et justi in suis actionibus ponendis securi reddantur;*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 99. §. 119-120. pp.

[832] „*Poena civilis est malu sensibile, (a praeventionis, defensionis et praestationis coactione diversum),*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 99. §. 118 p. ZEILLER-EGGER 2. 133. §. 141-142. pp. és vö.: ROSENBLUM 14-15. pp.

6.4.4.1. A büntetés jogalapja és célja (*justum fundamentum et finis poenae civilis*)

A következő szakaszban a büntetés jogalapját és célját elemzi, melyben Martini természetjogát – figyelembe véve az egger-i gondolatokat – további új elméletekkel egészíti ki. A büntetés jogalapját egy olyan okban látja, amely miatt a büntetés a polgárok jogainak védelme érdekében szükségszerű, alkalmas és jogszerű.[833] A büntetés céljáról már differenciáltan beszél. Elsőként a büntetés végső célját határozza meg, mely nem más, mint az egyes polgárok jogainak biztosítása.[834] Ez a büntetőjog felségjogi minőségéből ered, hiszen valamennyi felségjog rendeltetése a jogbiztonság megteremtése, a jogrend védelme. Az állami büntetések azonnali megnyilvánuló, elsődleges és jogos célját a büntetésben kilátásba helyezett fenyegetettségben látja, azaz, hogy ezzel a lélektani kényszerrel valamennyi lehetséges elkövetőt sikerül visszatartani a bűncselekmények elkövetésétől, tehát a cél egy generális prevenció.[835]

Mindezek a büntetés kiszabásában mutatkoznak meg leghatásosabban. Az azonnaliság abban jelentkezik, hogy a büntetéskiszabás közvetlenül érvényesül, azaz minél gyorsabban kell, hogy kövesse az elkövetett cselekményt. Az elsődlegesség abban nyilvánul meg, hogy az államfelség gyakorlója, az uralkodó az, aki elsődlegesen van felhatalmazva a büntetés kiszabásával, hiszen a *jus puniendi* alapvető felségjog. S végül a büntetéskiszabás jogosságát az alattvalók által kötött alávetési szerződéséből eredezteti, mert e szerződésből származik érvénye azokkal szemben, akik e jog érvényre juttatására magukat az alávetési szerződéssel kötelezték. Tehát szerinte ez az absztrakt univerzális visszatartó erő a büntetéskiszabásban jelentkezik, hiszen a hatásos fenyegetés a büntetés kiszabásán keresztül érvényesül.[836] Szibenliszt

---

[833] „*Per justum fundamentum poenae aliud subintelligi nequit, quam ratio, ob quam poena est licita, haecque sita est in necessitate, aptitudine, et justitia efficacis psychologicae coactionis ad jura civium tuenda.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. 121. p. Vö: VIROZSIL: Epitome iuris naturae 137. §. 319. p.; Feuerbach ugyanerről In: ROSENBLUM 14. p.

[834] „*Finis poenarum ultimus est securitas jurium cujusque civis.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. 121. p.

[835] „*Finis poenarum civilium proximus, et primarius in earum comminatione situs est in eo, ut omnes possibiles delinquentes medio psychologicae coactionis a delictis avocentur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. 121. p.

[836] „*Justus; quia propter jus adversus tales in effectum deducitur, qui pro validitate ejusdem pacto se univerunt. At remote universalis avocatio a delictis potest ut primarius poenae spectari. Quia haec est consectarium comminationes efficacis, haec vero efficax esse commonstratur per irrogationem poenae.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. 121. p.

büntetőelméletében tehát Feuerbach, német büntetőjogász lélektani kényszer elmélete köszön vissza, mely szerint „a büntetésben rejlő érzéki rossz fenyegetéssel, a bűnözésre indító motívumok ellenében visszatartó motívum súlyával ható ellenképzetet ébresztve igyekszik az összességet a büntetés útján lélektani kényszer alá helyezni."[837]

Szibenliszt lábjegyzetben mutatja be a monista és a pluralista büntetéselméleteket, melyeknek jellemzői, hogy egy vagy több célt jelölnek ki a büntetés rendeltetéseként.[838] Az előzőek körében említi meg röviden Kant büntetéselméletét,[839] aki szerint szükségtelen a büntetésnek különféle célokat tulajdonítani. Ebből kiindulva úgy vélekedik, hogy a kiszabandó büntetés, s annak fajtája és súlya már a természetjog törvénye által meghatározott. A tiszta ész követeli meg ugyanis, hogy az elkövető a bosszúra tekintet nélkül annyi és olyanfajta hátrányt szenvedjen el, amennyit és amilyenfajtát ő maga másoknak okozott.[840] Tehát a büntetés rendeltetésében a talio elvét, – mint alapvető természeti törvényt – tekinti meghatározónak. Kant szerint a büntetés hasznossági célokat sem követhet, ugyanis a büntetést azért kell alkalmazni, mert bűncselekményt követtek el, tehát megtorlásképpen.[841]

Ezzel szemben helyezkedik el Szibenliszt felfogása, amikor kifejti, hogy a tiszta ész a kényszert ugyan érvényesíti a jogsértővel szemben, de a kényszer mértékét és mibenlétét nem határozza meg, ezt csak jogszabályban lehet előírni, hogy ezáltal szükséges és alkalmas eszköz legyen a megsértett jog helyreállítására és megerősítésére.[842] E tekintetben Szibenliszt Hegel álláspontjára helyezkedik, aki „szerint a filozófiának nem feladata választ adni arra a kérdésre, hogy milyen

---

[837] ANGYAL Pál 41. p. és ROSENBLUM 14-15. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 133. §. 140-143. p.
[838] Vö.: HORVÁTH Tibor: 51. p.
[839] Vö.:KANT: Az erkölcsök metafizikája 434-444. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 135. §. 146. p.
[840] „*omnem talem respectum esse partim nonnecessarium, partim injustum. Nonnecessarium, cum qualitas, et quantitas poenae infligendae iam lege iuris naturali determinetur; ratio enim vult, ut delinquens sine ulteriore respectu tot, et talia mala experiatur, quot, et qualia per delictum aliis intulit*." Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. lábjegyzete. 123. p.
[841] Vö: HORVÁTH Tibor 52. p. és ZEILLER-EGGER 2. 135. §. 146. p., valamint J. Angelo CORLETT: Responsibility and punishment, published by Springer 2009. 49-51 pp., ahol a szerző Kant büntetéselméletének retributív, megtorló szemléletét fejti ki bővebben.
[842] „*Porro ratio jus cogendi quidem tribuit adversus laedentem, sed quantitatem, et qualitatem coactionis non determinat, id solum praecipiens, ut necessaria, et apta media ad laesum jus seu reparandum, seu comprobandum adhibeantur (§. 210. J. E.)*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. lábjegyzete 123. p.

büntetéssel kell büntetni az egyes bűncselekményeket. Erre a kérdésre a tételes jog felel."[843]

Ezek után tér rá a pluralista elmélet bemutatására, mely szerint a következő célokat kell szem előtt tartani a büntetés kiszabásakor: az elkövető megjavítását (*emendatio deliquentis*), a példamutatást (*exemplum*), az egyidejűleg mindkettőre irányuló célt, a jogsérelem helyreállítására irányuló elégtételt (*satisfactio*).[844]

Az elkövető megjavítására nézve, mely arra irányul, hogy az elkövető a jövőben tartózkodjék a bűncselekmények elkövetésétől, vagyis az individuális prevenció tekintetében Szibenliszt megjegyzi, hogy ebből a szempontból a büntetés nem minden esetben jelent hatásos fenyegetést. Hangsúlyozza, hogy ilyen megközelítésből nem is beszélhetünk büntetésről, mivel a büntetés mindig egy múltbéli cselekményt vesz figyelembe, nem pedig a jövőre tekint. Így a megelőzés, mint cél a büntetésben nem jelentkezik.[845]

Vitatkozik azzal a nézettel is, mely az elkövető megjavításán belső, azaz erkölcsi nevelést illetve külső, azaz a törvényességre nevelését is ért. Szibenliszt véleménye szerint a büntetés célja tekintetében nem beszélhetünk belső megjavulásról, mivel az érzékelhető rosszat jelentő hátrány nem képes arra, hogy meghajlítsa az akaratot és meggyőzze a gondolkodásmódot. Külső megjavításnak pedig nincs helye az olyan büntetésekkel kapcsolatban, melyek az elkövetőt véglegesen megfosztják az életétől vagy a szabadságától. Az olyan büntetések tekintetében viszont, melyek segítségével külső javulás érhető el a cél elérése szempontjából arra kell figyelni, hogy ne fordulhasson elő igazságtalanság a büntetéskiszabás során. Ha ilyen megtörténik, az elkövetőt szigorúbban büntetik, tekintettel arra, hogy általa el sem követett bűncselekmények miatt vonják felelősségre. Így el kell utasítani azt, hogy a

[843] Vö: HORVÁTH Tibor 57. p. és Wolfgang SCHILD: The Contemporary Relevance of Hegel's Concept of Punishment 167. p. In: Hegel on Ethics and Politics, Edited by Robert B. Pippin and Otfried Höffe, Cambridge University Press, 2004.

[844] „*Posteriores: qui a nobis diversos poenae fines in ejusdem irrogatione statuunt, eligunt vel emendationem delinquentis, vel exemplum pro aliis, vel utrumque simul, vel satisfactionem praestandam.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. lábjegyzete 124. p.

[845] „*Sub emendatione intelligunt abstinentiam delinquentis a futuris delictis, quo societati per delictum patratum minabatur, itaque individualem praeventionem. At non est universaliter verum, in omni commissio delicto ad justam coactionem sufficientem comminationem cum futuris delictis contineri. Et admisso etiam eo, irrogatio mali ex hoc fundamento exercitium praeventionis; non autem poena vocari posset, cum iuxta communem usum loquendi poena praeteritum non futurum respiciat; sique finis praeventionis non poenae statueretur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. lábjegyzete 124. p.

büntetéskiszabás kizárólagosan az egyedi esetet nem is ismerő törvényalkotó által előírt jogszabályon alapuljon, hiszen a továbbiak megítélése bírói mérlegeléstől függ.[846]

A példamutatást, mint célt, mely arra irányul, hogy más potenciális bűnelkövetőket a konkrét elkövető büntetésén keresztül elrettentsen, Szibenliszt szintén nem tartja kizárólagosan figyelembeveendőnek. Ennek oka véleménye szerint, hogy nem minden embernél alakul ki az elkövetett bűncselekményre hasonló késztetés. Mégis némelykor ennek a célnak is teret kell engedni.[847]

Az elégtételt, melynek rendeltetése, hogy a bűncselekménnyel okozott kárért az elkövető vállalja a felelősséget és azokért helytálljon, a fentiekhez hasonlóan egyedüli célként nem ismeri el. Ez ugyanis a megtorlást állítja előtérbe, s ily módon a már korábban elutasított Kanti elmélethez kanyarodnánk vissza.[848]

Szibenliszt tehát azon nézetek mellett érvel, akik elutasítják azt, hogy a büntetéskiszabásnál egy kizárólagos célra kellene tekintettel lenni. Így figyelemre méltónak tartja azt az elméletet, mely az elkövető megjavítását összekapcsolja a példaadással, s ezen célok egységes alkalmazását vallják. Mégsem hallgathat el bizonyos fenntartásokat ezzel kapcsolatban, amikor megjegyzi, hogy azok a joghátrányok, melyek egyes esetekben kiválóan alkalmasak az elkövető megjavítására, nevelésére, nem mindig felelnek meg annak a célnak, mely a mások számára történő példastatuálást irányozza elő, s ez így van ellenkező esetben is. Példaként a börtönbüntetést illetve a közmunkára ítélést hozza fel, melyek az egyik legjobb eszközök arra, hogy mások számára példát statuáljunk, ám azáltal, hogy az e fajta

---

[846] „*Tum sub emendatione vel interna, vel externa (moralitas, vel legalitas) intelligitur. Interna pro fine poena statui nequit; cum malum sensibile nec voluntatem flectere, nec intellectum convincere queat: externa non habet locum in iis poenis, quae delinquenti vel vitam, vel libertatem in perpetuum edimunt. In aliis vero poenis, per quas emendatio externa obtineri posset, si verosimillimum sit, delinquentem amplius simile delictum non patratum, immo irrogatio poenae iuxta praescriptum legislatoris, quo non novit individuum, rejicienda, et arbitrio judicis relinquenda veniret*," Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. 125. p.Vö: ZEILLER-EGGER 2. 135. §. 147. p.

[847] „*Sub exemplo intelligunt psychologicam avocationem eorum, qui per delictum delinquentis ad similia committenda exstimulati sunt. […] Praeterea supposito hoc fine iure exigi nequiret, ut judex malum, in lege promulgatum, irroget, sed admitti deberet, ut pro ratione in concreto casu exortae irritationis solus infligendum malum determinet, et interdum horribili saevitia sic dictum exemplum statuat.* Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. lábjegyzete 125. p.

[848] „*Sub satisfactione, si praestationem damni intelligunt, confundunt ius exigendi praestationem damni cum jure puniendi, quae tamen essentia sua sunt diversa; si vindictae compositionem, deerit justitia fini, et semper irrogatio poenae ab arbitrio laesi dependeret; si denique pro exspletione legis, malum comminantis, satisfactionem sumunt, nihil diversum a supradicto irrogationis fine poenae statuitur, sed id ipsum minus clare exprimitur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. lábjegyzete 125. p.

büntetések a megbecsülés elvesztésének érzésével párosulnak, nem biztos, hogy kellően elérik nevelő céljukat.[849]

A nehézségek áthidalását jelenti Szibenliszt szerint, ha a javító-nevelő és a példastatuálásra irányuló célt a büntetés másodlagos céljaként értelmezzük.[850] Tehát Szibenliszt a mellett száll síkra, hogy a büntetés egyidejűleg több rendeletetést is betölthet, melyek között vannak elsődleges és vannak másodlagos célok. A büntetésnek általánosságban a múltban elkövetett bűncselekményt kell figyelembe vennie, s ez a funkciója, mint joghátránnyal való fenyegetettség a törvényben lefektetetten jelenik meg. A büntetésben a pszichológiai kényszer is teljes mértékben érvényesül, ám ez inkább a bírói ítéletből adódik, mintsem a mások számára szóló büntetési célokból. A javítás és példaadás másodlagos célokként érvényesülnek.[851]

Magyarországon 19. század első felében még nem fektettek jelentős hangsúlyt egy a büntetés céljára vonatkozó elmélet kidolgozására. Ennek tulajdonítható, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1839-ben pályázat kiírásával szólította meg a kor büntetőjogászait, hogy „Határoztassék meg a büntetés értelme és célja; adassanak biztos elvei, s ezekhez alkalmazható nemei." Továbbá véleményt kértek a halálbüntetés eltörlésének vagy alkalmazásának kérdésében, s abban, hogy más országokban miként viszonyulnak e büntetési nemhez.[852] Az e korban használt egyetemi tankönyvek, mint például Szlemenics Pál többször kiadott, „Fenyítőszéki magyar törvény" (Buda, 1836) című, vagy Szokolay István: Büntetőjogtan. Pest, 1848 című munkák alig, vagy csak felületesen foglalkoznak ezzel a kérdéssel.[853] Szibenliszt műve egyértelműen több támpontot ad ebben a kérdéskörben, mely azzal is alátámasztható, hogy utóda Virozsil Antal a *potestas judiciaria criminalis* felségjogként való tárgyalásakor a büntetés céljáról csak röviden, említés szintjén szól,

---

[849] „*Illis, qui emendationem et exemplum junctim pro fine poenae in irrogatione statuunt, opponi quidem non potest, […] at difficultates, superius utrique communiter oppositas, evitare non possunt. Praeterea facile incidunt in contradictionem, malum enim illud, quod saepe aptissimum pro emendatione foret, non est sufficiens pro exemplo aliis statuendo, e. g. carcer;*" Institutiones. Tomus II. 126. p.

[850] „*Ceterum emendatio, et exemplum possunt jure pro fine poenae secundario in ejus irrogatione, et mediate etiam in ejus comminatione statui,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. lábjegyzete 126. p.

[851] „*Quia tam emendatio, quam exemplum procul dubio pertinent ad justa media finem Civitatis promovendi. Possunt itaque per poenas intendi, sed semper, illi primario subordinati sint.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. lábjegyzete 127. p. ZEILLER-EGGER 2. 134-134. §§. 144-151. p.

[852] HORVÁTHTibor 180. p.

[853] HORVÁTH Tibor 178-179. p.

miközben lábjegyzetbe utal arra, hogy e kérdéskörrel kik foglalkoztak behatóbban, ám ezek között sem az Egger, sem Szibenliszt nevét nem említi.[854]

6.4.5. Szibenliszt beszámítási elmélete

Viszonylag nagy terjedelemben mutatja be, a büntetés beszámítására (*imputatio poenae*) vonatkozó korabeli – a Zeiller-Egger természetjog által is tárgyalt ismereteket,[855] melyek elméleti síkon a Pufendorfra visszavezethető[856] és a Wolff által megújított természetjogi beszámítási felfogáson alapul.[857] Az *imputatio* fogalmát a büntetés oldaláról közelíti meg, mint ahogy a büntetőjogra is, mint a büntetés jogára tekint (*ius puniendi*). Ezért e témakörhöz kapcsolja a büntetőjog tárgyainak, alanyainak, az állami büntetés jogos mértékének és nemének meghatározását, mely a beszámítás tágabb értelemben vett tanát képezi. A tágabb értelmű beszámítás alatt egy olyan ítéletet ért, amely valamely cselekményt egy bizonyos joghatás és jogkövetkezmény okaként definiál. Ennek meghozatalakor mindig a törvényt kell figyelembe venni, mely a joghatás és jogkövetkezmények okait juttatja kifejezésre.[858] Beszél fizikai és morális törvényekről, s ennek megfelelően fizikai, valamint morális beszámításról. A morális törvények két fajtáját különbözteti meg, úgymint etikai törvények és jogi törvények, s ezek szerint létezik etikai beszámítás és jogi beszámítás. A büntetés beszámítását a jogi beszámításhoz sorolja, mely egy olyan ítélet, amely szerint valamit annak alapján nyilvánítunk egy joghatás kiváltójává, ahogy az a törvényben várható módon elő van írva, meg van állapítva. Így a büntetést is kizárólag mint törvény által meghatározottat lehet beszámítani. Rámutat arra, hogy a büntetésben megnyilvánuló jogi beszámítás a törvényhozótól származik, még ha

[854] VIROZSIL: Epitome iuris naturae 138. §. 320-321. pp.
[855] Vö: ZEILLER-EGGER 2. 136. §. 152-177. pp.
[856] Az imputatio foglamának értelmezése Pufendorfnál In: Samuel PUFENDORF: De jure naturae et gentium libri octo. Editio secunda, auctior multo, et emendatior. Franfurti ad moenum, sumptibus Friderici Knochii. Charachtere Joannis Philippi Andreae. Anno MDCLXXXIV. Libri I. Caput V. De actionibus moralibus in genere, deque earundem ad agentem pertinentia, seu ad imputationem aptitudine. 66-88. pp.
[857] Paolo BECCHI-Kurt SEELMANN: Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás, Gondolat Kiadó. Budapest, 2005. 50. p. Az imputatio fogalma Wolffnál In: Christian WOLFF: Philosophia practica universalis methodo scientifica , pertractata, Editio nova, priori emendatiori, cum privilegiis Haleae, Magdeburgicae MDCCXXXXIIII. Pars I. Caput VI. 642. §. 470-471. pp.
[858] „*Imputatio sensu lato est judicium, quo qui ceu causa effectus, consectariorumque declaratur. Penes quamlibet imputationem lex respicitur, juxta quam effectus, et consectaria causae eveniunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 101. §. 124-125. pp.

lényegi tartalmát tekintve bírói beszámításként is jelenik meg.[859] Itt tehát a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elvek kézzelfogható módon nyernek elismerést.

A beszámítás tárgyának illetve alanyának meghatározásakor valójában a mai értelemben vett beszámítási, azaz a belátási képességre vonatkozó jellegzetességekkel szembesülhetünk. A beszámítás tárgya nem más, mint annak vizsgálata, hogy milyen típusú cselekedeteket számíthatunk be a büntetésbe, azaz mely cselekmények vonnak maguk után büntetést. A beszámítás alanya alatt azt érti, hogy mely személy cselekményét lehet a büntetésbe beszámítani, azaz mely személyek cselekménye számít bűncselekménynek. Mindkét eset magyarázatakor abból indul ki, hogy az állami büntetések célja a generális prevenció, azaz, hogy a büntetésben megnyilvánuló lélektani kényszer által általánosságban képes legyen meggátolni a bűncselekmények elkövetését. Ez a lélektani kényszer képes arra, hogy a beszámítási, tehát belátási képességgel rendelkező személy számára visszatartó erőként jelenjék meg. Az elkövető cselekménye így akkor büntethető, ha az elkövető rendelkezik belátási képességgel, valamint cselekménye ellenkezik az állam céljával,[860] vagy az alany oldaláról megközelítve, az elkövető az adott állam büntetőhatalma alá tartozik, vagyis az adott állam uralkodójának alattvalója.[861]

A belátási képességtől való függést nem szabad összetéveszteni a cselekvési szabadsággal. A cselekvési szabadságon alapuló döntést az erkölcsi megfontolású cselekedetek körébe sorolja, így erkölcsi és nem jogi megítélés alá esnek. A jogi megítéléshez szükség van az adott személy szenzualitására, azaz arra az érzékelő képességére, hogy cselekedetei következményét belássa. A belátási képesség pedig feltételezi, hogy az adott személy számára cselekménye úgy jelenjék meg, mely büntetést érdemel.[862] Így kikerül ebből a körből az, aki nem tudja, mit cselekszik

[859] „*Si possibilitas legis iuridicae spectetur, est iuridica poenae imputatio ex parte legislatoris, si vero existentia ejusdem est imputatio judicialis. Nos in considerationem sumimus poenae imputationem parte legislatoris.*„ Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 102. §.127. p.

[860] „*Omnes, et solas actiones in facultate appetendi fundatas, finique Civitatis repugnantes, imputari posse.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 102. §. 127. p.

[861] „*Omnes, et solum illae personae sunt subjecta poenarum civilium, quarum actiones in facultate appetendi fundatae cogitari possunt, et quae Imperanti subjectae sunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 103. §. 131. p.

[862] „*Quare ad imputabilitatem requiritur primo dependentia a facultate appetendi, non igitur a libertate subjecti; dependentia enim a libertate solum in ethica imputatione requiritur, cum sine hac nullum morale meritum, aut*

(*Ignoti nulla cupido.*), tehát a csecsemő, gyermekkorú, aggkorú, az akarathiányos állapotok, mint a kábulat, az elmebetegség, a részegség, felindultság, alvó állapot, tévedés, valamint a tudatlanság.[863]

A belátási képesség meglétének másik feltétele, hogy a cselekmény büntetendő voltának képzete olyan hatással legyen az alanyra, hogy meghatározza cselekedetét. Azaz tevékenységét spontán módon magáévá téve, cselekedetét rövid döntés meghozatala után vigye végbe, azaz ne külső tényezők hatására, hanem belső elhatározásból cselekedjék.[864] Ennek megfelelően nem számíthatók be az olyan cselekmények, melyek önállóan egy másikból következnek, kivéve, ha ezeket meg lehet akadályozni, valamint azok, melyek az okok elkerülhetetlen láncolatából következnek. Példaként hozza fel a mechanikus kényszer illetve a lelki kényszer következtében véghezvitt cselekedeteket.

Mivel a büntetésbe történő beszámítás másik feltétele, hogy a cselekedet sértse az állam célját, így nem szabható ki büntetés a belsőleg megnyilvánuló cselekményekért, azaz a gondolatok miatt, valamint azon külső tényekben megnyilvánulók miatt, melyek nem járnak mások jogsérelmével. Így például vallási kötelezettségek megszegése, az önmagunkkal szemben felállított kötelezettségek elhanyagolása, a méltányosság nem kielégítő gyakorlása miatt, feltéve, hogy az állam az igazságosság érdekében a méltányosság gyakorlását nem tette kötelezővé.[865] Az olyan cselekedetek is ide kapcsolódnak, melyek bár önmagukban sérelmesek, mégis bizonyos megfontolásból nem tartjuk annak azokat. Ilyennek tekinti az állam uralkodójának parancsát, a bíró döntését, a jogos önvédelem esetét. Hangsúlyozza azonban, hogy ha az ilyen jogsértő cselekedetnek nincs ésszerű mögöttes haszna, végső soron bűncselekménynek tekintendő.[866]

---

morale demeritum cogitari queat. E contra in imputatione juridica dependentia a libertate nec est necessaria, quia si homines pure tantum facultatem appetendi haberent, tamen avocatio a delictis per psychologicam coactionem possibilis foret: […] Actio dependebit facultate appetendi, si a) subjectum sibi vere repraesentet, vel repraesentare possit, actionem esse punibilem, […] " Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 102. §. 127-128. pp.

[863] ZEILLER-EGGER 2. 157. §. 196. p.

[864] „*b) si repraesentatio punibilis actionis agere possit in subjectum, ut actionem intermittat, i. e. actio sit spontanea, et contingens, breviter arbitraria,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 102. §. 129. p.

[865] „*Hinc in poenam imputari nequeunt 1) actiones internae, is enim nullum jus violari potest, 2) externae, quatenus pro laesione juris non habetur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 102. §. 130. p.

[866] „*3) actiones, quae sunt quidem laesiones in se, sed ex peculiari ratione cessant esse tales. Huc pertinet a) Jussum Imperanti civilis […] b) judicialis sententia […] d) casus inculpatae tutelae […] E contra etsi laesus*

Abból a további feltételből, hogy az elkövetőnek az állam alattvalójának kell lennie, vagyis az állam fennhatósága alá tartozónak, következik, hogy az uralkodóra, mint az államfelség gyakorlójára, ha e minőségében bűncselekményt követ el, nem vonatkozhat a büntetés joga.[867]

6.4.6. Az erkölcsi személy bűncselekmény-alanyisága

A beszámítás alanyának tárgyalásakor lábjegyzetben tér ki az erkölcsi személyek bűncselekmény-alanyiságára. Abban a vitában, hogy az erkölcsi személyek büntethetők-e, vagy sem, Szibenliszt Eggerrel azonos álláspontra helyezkedik, mely szerint nincs akadálya az erkölcsi személyek büntetőjogi felelősségre vonásának,[868] mivel minden erkölcsi személy valójában természetes személyekből tevődik össze.[869] Ennek feltétele szintén a már természetes személyeknél emlegetett két konjunktív kritérium: a belátási képesség megléte, valamint az uralkodói fennhatóság alá tartozás. A belátási képessége meglétét az erkölcsi személyek esetében a következőkhöz köti:

- valamennyi tag beleegyezése a bűncselekmény elkövetésébe;
- a tagok illetve a vezetőség döntése folytán történő elkövetés, feltéve, hogy a kisebbség, melynek lehetősége volt rá, nem tudta azt megakadályozni.[870]

Az, hogy egyes büntetési nemek, mint például a halálbüntetés, nem alkalmazható az erkölcsi személyekkel szembe, még nem jelenti azt, hogy más büntetésfajták ne felelnének meg az erkölcsi személyek büntetőjogi felelősségre vonása tekintetében. Ilyennek tartja Szibenliszt a feloszlatást, bizonyos privilégiumok megvonását. Ám a

---

usum rationis non habeat: tamen actio contra ipsum directa imputabilis est." Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 102. §. 130. p.

[867] „*Secundo, ut puniendus sit subditis punientis. Hinc sequitur, Imperantem delicta committere, et iuri puniendi subesse nequire*;" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 102. §. 132. p.

[868] ZEILLER-EGGER 2. 136. §. 163. p. és 164. §. 203-206. pp.

[869] „*Omnis societas formaliter licet sit relatio personarum physicarum ad se invicem; in iure tamen generatim habetur pro ente externe agente, adeoque pro ente, quod sicut delinquere, ita puniri potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 103. §. lábjegyzete 132. p.

[870] „*Actionis autem, quae delicitum efficit, ratio continetur in facultate appetendi societatis, si 1) ex omnium membrorum consensu proveniat, […] 2) si ex sententia pluralitatis membrorum vel superioris proveniat, et reliqui, etsi potuissent, ac debuissent, non impediverint. […] Si vero 3) reliqui impedire non potuerunt, vel id in lege pro delicto non erat poena jura singularium membrorum tangere non potest, sed ea solum, quae toti societati competunt,.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 103. §. lábjegyzete 133. p.

katonai büntetésként ismert tizedelés alkalmazását, annak igazságtalan volta miatt, nem tekinti megengedhetőnek.[871]

Az erkölcsi személy büntethetőségéhez hozzátartozik a bűnösség meglétének kérdése. Bár napjainkban is vannak tendenciák, melyek az erkölcsi személyek többé-kevésbé mai megfelelőjének a jogi személyeknek a büntetőjogi felelősségre vonásának lehetőségét hangoztatják,[872] mégis megkérdőjelezhető, hogy a bűnösség, mint pszichikus viszony megvalósulhat-e jogi személyek tekintetében. A jelenkori felfogás szerint ilyen pszichikus viszony meglétéről csak természetes személy esetében beszélhetünk.

Szibenliszt sem hallgatja el azon érveket, melyek az erkölcsi személyek büntetőjogi felelősségre vonását megkérdőjelezik, de ezeket csak röviden említi meg, majd rögtön igyekszik is megcáfolni. Az egyik ellenérv, hogy az erkölcsi személyek természetes személyekből állnak, akik önállóan is felelősségre vonhatók. Másik érv, hogy egy erkölcsi személy, nevezetesen egy társaság tagsága az idők folyamán cserélődik, így a kikerült tagok büntetlenek lennének, míg a cselekmény elkövetése után belépők ártatlanul bűnhődnének. Harmadik érv szerint egy sor büntetési nem alkalmazhatatlan az erkölcsi személyek esetében. Szibenliszt válasza ezekre, hogy bár igaz, hogy egy társaság természetes személyek láncolata, de bűncselekmény elkövetése esetén a tagság általánosságban, együttesen mérlegelendő, mint büntethető alany. A büntetés kiszabásakor mindig a társaság jelen összetételét kell figyelembe venni, s vannak speciális büntetési nemek, melyek kiválóan alkalmazhatók erkölcsi személlyel szemben is.[873]

---

[871] „*Denique etsi non omnis poenae species ad societatem applicari possit, e. g. poena mortis, cum societas immediate solum moralem vitam habeat: tamen dantur aliae poenarum species ad societatem applicabiles, e. g dissolutio, confiscatio bonorum etc. […] Verum decimationem militarem, aliamve similem poenam aleatoriam adhibere non licet, ne innocentes, aut minus rei cum nocentibus aequaliter puniantur,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 103. §. lábjegyzete 132. p.

[872] FÖLDVÁRI József: Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó. Budapest, 1997. 115. p.

[873] „*At respondemus: omnis societas formaliter licet sit relatio personarum physicarum ad se invicem, in jure tamen generatim habetur pro ente externe agente, adeoque pro ente, quod sicut delinquere, ita puniri potest. Porro ad societatem non referuntur praeterita, ergo neque futura, sed solum praesentia membra.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 103. §. lábjegyzete 132. p.

6.4.7. A büntetés kiszabására vonatkozó elvek

Szibenliszt részletesen tárgyalja azokat a kritériumokat, melyeket figyelembe kell venni az egyes bűncselekményekre való büntetések kiszabásakor. Kiinduló elvként szögezi le: minél nagyobb veszélyt jelent az állam céljára, azaz a jogrendre egy bűncselekmény, annál nagyobb a büntetőeszközök megengedett mértéke.[874] Hogy mennyire veszélyes egy bűncselekmény, azt a következő megfontolások alapján lehet megállapítani: figyelembe kell venni a bűncselekménnyel veszélyeztetett tárgyat, azaz minél nagyobb jelentőségű a bűncselekménnyel támadott tárgy, minél helyreállíthatatlanabb a megsértett jog, minél több jogot vagy személyt sért a bűncselekmény, s minél erősebb sérelemmel fenyeget, annál veszélyesebbnek minősítjük. Ebből kifolyólag értékeljük úgy, hogy a gyilkosság súlyosabban büntetendő, mint a testi sértés.

Másik szempontként értékeli a bűncselekmények a sérelem megvalósulásához való viszonyát, aminek értelmében egy cselekmény annál veszélyesebb, minél erősebben köthető a bűncselekmény eredményéhez. Így a befejezett bűncselekmény súlyosabb büntetést érdemel, mint a megkísérelt. További szempont az elkövetés módja: minél erősebb megfontolás vezet a bűncselekmény megvalósítására, annál veszélyesebb.[875] Tehát a szándékos cselekmény súlyosabban értékelhető, mint a gondatlanul elkövetett, a tettes cselekménye szigorúbb elbírálás alá esik, mint a részesé.[876] Ennek keretében tér ki a szándékosság megítélésére, azaz hogy a bűncselekmények szándékossága a veszélyességre tekintettel hogyan határozhatók meg? Válaszadáshoz Szibenliszt a következők megvizsgálását tartja célszerűnek:

- Az érzékekre ösztönző hatással bíró momentumok intenzitását – azaz mennyire képesek az elkövetést gátló körülmények elhárulni. Külső, például egy lakat, vagy zár, illetve belső, azaz morális, lélektani gátló akadályokról beszél. Az

[874] „*Quare regula generalis est: quo majus periculum pro jure ex delictis redundat, eo majus quantum poenae adversus eadem est justum. […] Quo periculosius in suo genere Civitati est delictum, eo majori poena est dignum, si cetera omnia sint paria.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 104. §. 134. p.

[875] „*Quam periculosum sit delictum, determinatur a) ex objecto, ad quod illud dirigitur. […] b) ex relatione ad existentiam laesioni, […] c) ex modo, quo in juris turbationem influit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 100. §. 134-135. pp.

[876] „*Hinc delictum ex proposito (dolosum) magis imputatur in poenam, quam delictum ex non proposito (culposum)[etc.]*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 104. §. 134. p.

utóbbit tekintve a fiatalkorúak, elmebetegek, megfelelő nevelésben nem részesülők cselekményeit enyhébben kell megítélni.

- Az ösztönzőleg ható motívumok kiterjedését – vagyis meg kell vizsgálni e motívumok hiányát, vagy tartós meglétét. Ezért súlyosabbak azok a szándékos bűncselekmények melyeket nem kívülről jövő okok hatására követtek el, mint azok, melyeknél külső indok lép fel. Enyhébben ítélhető meg, ha valaki más személy ösztönzésére, illetve erős felindulás hatására cselekszik, mint aki önnön elhatározásból, csábító alkalom nélkül, hidegvérrel követ el bűncselekményt.
- Az érzékelhető körülmények mennyiségét – tehát vizsgálni kell a jogsértések és sértettek számát. Ennek alapján, ha valaki saját emberi természetéből adódóan jár el, de direkt sérelmet nem szándékozik okozni, pl. ha valakit szánalom vagy a rokonokért való közbenjárás vezérel, enyhébb elbírálást érdemel, mint aki gyűlöletből, irigységből követ el bűncselekményt, ahol direkt sérelem okozásának szándéka mindig fellelhető.[877]

Itt tér ki a büntetés enyhítésének illetve súlyosbításának okaira.[878] A büntetés enyhítésének okai (*causae mitigandi*) mindazok a bűncselekménytől elválasztható körülmények, melyek a bűncselekmény fokát a nélkül csökkentik, hogy az adott bűncselekményt egy másfajta bűncselekmény-típusra változtatnák át.[879] Súlyosító tényezőknek (*causae exasperandi*) számítanak mindazon bűncselekménytől elválasztható körülmények, melyek a nélkül növelik a bűncselekmény és a büntetés fokát, hogy az más bűncselekménybe átfordulna.[880] Az enyhítő és súlyosbító körülmények lehetnek általánosak és egyéniek, attól függően, hogy a bűncselekmények valamennyi nemét, vagy csak meghatározott típusát érintik.

---

[877] „*Porro delictum dolosum, quam periculosum sit, determinatur a) ex externa (mechanica) […] b) ex protensione causarum stimulantium […] c) ex extensione sensualium momentorum, […]*”Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 104. §. 136-137. pp.

[878] Vö: ZEILLER-EGGER 2. 141. §. 182-184. pp.

[879] „*Causa mitigandi sunt omnes a delicto separabiles circumstantiae, quae gradum delicti imminuunt, quin delictum in aliam speciem delicti mutent, aut poenam tollant.*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 104. §. 137. p.

[880] „*Causa exasperandi dicitur omnes illae accidentales, et a delicto separabiles circumstantiae, quae gradum delicti, et poenae augent, quin in aliam speciem permutent.*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 104. §. 137. p.

Lehetnek objektívek és szubjektívek, annak függvényében, hogy a bűncselekmény neméből vagy az elkövetői minőségből következnek.[881]

Az állami büntetések jogosságukat általánosságban ahhoz mérten nyerik, hogy alkalmasak és szükségesek-e a generális prevenció elérésére.[882] A büntetés alkalmasságának és szükségszerűségének megállapításához két dolgot kell megfontolni:

- a bűncselekmény és a büntetés természetének egybevetését;
- a büntetésnek az elkövetők azonos típusaihoz való viszonyítását.

Ebből állítható fel az az elsődleges szabály, mely szerint egy adott bűncselekmény büntetéseként olyan jellegű joghátrányt írjon elő a törvényalkotó, amely leginkább megfelel a bűncselekmény természetének, következésképp a büntetési nemet célszerű a bűncselekmény fajtájához viszonyítva meghatározni. Így például a nyereségvágyból elkövetet bűncselekményekre vagyoni jellegű büntetést javasol, hiszen ebben érvényesül a fenti szabály.[883]

Mivel azonban vannak olyan esetek, melyekre e szabály nem alkalmazható, – hiszen az államnak súlyosabb kárt nem okozó bűncselekmények természetének megfelelő büntetések nem szabhatók ki oly jelentős mértékkel, hogy elegendő visszatartó erőt jelentsenek a veszélyesebb bűncselekmények elkövetésétől – ezért főbüntetésként olyan joghátrányt kell megjelenítenie a törvényalkotónak, amely mindenkire visszatartó erővel hat, mint például a halálbüntetés vagy a börtönbüntetés. Mellékbüntetésként viszont célszerű olyan büntetéseket alkalmazni, amelyek a bűncselekmény természetéhez igazodnak, mint amilyen például a testi fenyítés, vagy a böjt**.**

Másik büntetéskiszabási alapelvként hangsúlyozza, hogy ne csak általánosságban tekintsünk az emberekre, hanem koncentráljunk az egyéni

---

[881] „*Utraque possunt esse vel communes, vel propriae, prout in omnibus, aut certis tantum delictorum generibus obtinent; item vel objectivae, vel subjectivae, prout ex qualitate delicti, vel delinquentis proveniunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 104. §. 137. p.

[882] „*Omnes, et solum eae poenae sunt in Civitate justae, quae sunt aptae, et necessariae ad universalem avocationem a delictis per psychologicam coactionem procurandam.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 105. §. 138. p.

[883] „*Tale malum, ut poenam, ob quodlibet delictum legislator minetur, quale delicti naturae quam maxime convenit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 105. §. 138. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI. CXLII. pont 49. p.

sajátosságaikra is.[884] Ehhez hozzáteszi még, hogy a büntetés-politikát mindig az adott körülményekhez kell igazítani, mely körülmények korszakonként, sőt államonként eltérőek lehetnek.[885] Végül felhívja a figyelmet Vuchetich Mátyás *Institutiones Juris criminalis Hungarici* című művére, ahol a szerző tudományos részletességgel ismerteti a beszámítás elméletét.[886]

6.4.8. Az igazságtalan büntetések és a halálbüntetés kérdése

E témakör tárgyalásával kanyarodik vissza Szibenliszt Martini természetjogához, mely két tételt szentel a kevésbé jogszerű büntetéseknek. Ilyennek tekinti Martini a becsületcsorbító (*infamia*) és a testcsonkító (*mutilatio*) büntetéseket, melyek közül az első tekintetében megállapítja, hogy az nem javítja meg a bűnelkövetőt, sőt további bűncselekmények elkövetésére sarkallja, míg az utóbbi esetben az elkövető az állam számára hasznos munkára képtelenné válik. Szól még a talio alkalmazásáról, melyet méltányosnak tart annyiban, hogy az, aki egy bűncselekményt elkövetett, a büntetésben ugyanazt maga is elszenvedi. Ennek ellenére nem tartja megengedhetőnek, hogy például fosszák meg szeme világától azt, aki másnak a szemét kiszúrta[887] – bár erről nem beszél, de vélhetően az ilyen jellegű büntetés a hasznosság elvével ellenkezne. Ugyanebből a megfontolásból, nevezetesen, hogy e büntetéssel a polgárok száma csökken – nem tartja jogszerűnek a száműzés büntetését (*exilium*).[888]

E tételek magyarázatául szolgál Szibenliszt igazságtalan büntetésekre vonatkozó kiegészítése. Azt állapítja meg, hogy a büntetések jellege ahhoz igazodik, hogy milyen értékektől foszthatóak meg az ember, melyek alatt a következőket kell érteni: élet, testi épség, szabadság, jó hírnév, vagyon.[889] Igazságtalannak tart minden olyan büntetést, amely alkalmatlan vagy nem vezet szükségszerűen a büntetések elsődleges céljának elérésére. Ennek megfelelően az egész társadalom szemében igazságtalan büntetésként jellemzi ő is a becsületvesztésre irányuló büntetéseket

[884] „*legislatur non tantum hominum generatim, sed speciatim suorum subditorum […] notionem habeat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 105. §. 139. p.
[885] „*Hinc colligitur, quomodo in eadem Civitatem diversis temporibus, in diversis Civitatis eodem tempore, diversae legum species justae esse possint.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 105. §. 140. p.
[886] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 105. §. lábjegyzete 140. p.
[887] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI. CXXXVII pont 48. p.
[888] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI.CXXXVIII. pont 48. p.
[889] ZEILLER-EGGER 2. 137. §. 177. p.

(*infamia*), a testcsonkítást (*mutilatio*), a talio jellegű büntetéseket, és a száműzést (*exilium*).[890] Tekintettel azonban arra, hogy ezek Szibenliszt korában jogszerűen alkalmazott büntetések voltak, törekvése arra irányul, hogy alkalmazásuk minél szűkebb körre szoruljon vissza. Így azzal a Martininél is olvasható indokkal, hogy az *infamia* ellenkezik a büntetés azon céljával, mely az elkövető megjavítására irányul, mellékbüntetésként tanácsolja csak alkalmazni, és ekkor is kizárólagosan olyan szituációban, ha a főbüntetés időtartamát tekintve nem célravezető.

A testcsonkító jellegű büntetések kiszabását az ország polgáraival szemben megengedhetetlennek tartja. Alkalmazását egyetlen esetben, és csakis idegen alattvalókkal szemben tekinti megengedettnek, mégpedig akkor, ha egyidejűleg a száműzés büntetését is kiszabták. Egyébiránt szükségtelen, alkalmatlan büntetési nemnek tartja, amire a Martininél is alkalmazott utilitarista szemléletű magyarázatot adja, miszerint a megcsonkított elítélt a későbbiek folyamán nem munkaképes, sőt eltartásra szorul, melynek feladatát az államnak kell felvállalnia. Azonban Martininél határozottabban utasítja el a talio jellegű büntetéseket, mivel elsődlegesen a bosszút szolgálja, s gyakran testcsonkítással jár. Ezért csakis olyan ritka esetekben tekinti fenntarthatónak, ahol csak ez a büntetési nem nem felelne meg a bűncselekmény természetének.

A következő nagyobb lélegzetű kérdéskör a halálbüntetés joga, a pallosjog (*ius gladii*), melyet Eggerhez hasonlóan[891] Szibenliszt is viszonylag bő terjedelemben elemez. Nem hiányzik e kérdés tárgyalása Martininél sem,[892] sőt a Szibenliszt utáni magyar természetjogi irodalom képviselője, Virozsil Antal is ad erről egy rövidebb összefoglaló jellegű elemzést, ami lényegében a Szibenliszt által bemutatott nézetek kivonataként is felfogható azzal a különbséggel, hogy Virozsil lábjegyzetben – név szerint és műveik címeinek közlésével – fel is sorolja azokat a gondolkodókat, akik a halálbüntetés kérdésével foglalkoznak. [893]

---

[890] „*Haec injustitia agnoscitur, si poena, quae semper imperfectionem operatur, sit inepta, vel non necessaria ad finem primarium poenarum obtinendum (§.105.). Talis poena est: 1) Infamia […] 2) Mutilatio […] 3) Talio […] 4) Exilium […]*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 106. §. 140-142. pp. Vö: VIROZSIL: Epitome iuris naturae 140. §. 323. p.

[891] ZEILLER-EGGER 2. 149-156. §. 189-195. pp.

[892] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI.CXLIX-CLVI. pontjai 48-53. pp.

[893] VIROZSIL: Epitome iuris naturae 141. §. 324-326. p.

Szibenliszt felteszi a kérdést: rendelkezik-e az állam, illetve az uralkodó a halálbüntetés jogával. Válaszképpen felvonultatja a pro és kontra érveket. Eszerint a halálbüntetés ellenzői a következő indokokkal utasítják el az állam, illetve uralkodó ilyen jellegű jogosultságát:

- A szerződéselméletre hivatkozók hangoztatják, hogy mint minden felségjog, ez is szerzett jog, de tartalmánál fogva nem lehetséges az alávetési szerződésből kifolyólag megszerezni; e vélemény szerint az élet és halál felett ugyanis egyedül Isten rendelkezik, így lehetetlen lemondani olyan jogról, amivel maga az ember nem is rendelkezhet.
- Statisztikai adatokra alapozva egyesek azt állítják, hogy azokban az államokban, ahol nem alkalmazzák ezt a büntetési nemet, nem nagyobb a bűnözés aránya;
- S egy további felfogás szerint fenntartása azért szükségtelen, mert a halálbüntetésen túl más büntetési nemek is kiválóan megfelelnek a büntetési céloknak.

Szibenliszt Martini és Egger véleményével azonos módon[894] fenntarthatónak, sőt kívánatosnak tartja a halálbüntetést. Abból indul ki, hogy a büntetés joga (*jus puniendi*) mint felségjog, szerzett jog,[895] melyet az állam az alávetési szerződésben szerzett meg, azáltal, hogy az alattvalók az államfelség gyakorlójára ruházták azt a jogot, hogy meghatározzon minden olyan célravezető eszközt, ami szükséges és alkalmas az állam céljának elérésére. Így az államot mindannyiszor megilleti a halálbüntetés joga, ahányszor e jog gyakorlása szükséges és alkalmas az állam céljának megvalósítására.[896] Szibenliszt szerint a *jus gladii*, mint a szó eredeti értelmében vett büntetés joga, nem az állam uralkodójára való átszállásból következik. Az uralkodót ez a jog ugyanis a törvényhozás keretében illeti meg, következésképpen ezt a jogot, mint törvényhozó gyakorolhatja.[897]

---

[894]ZEILLER-EGGER 2. 149-156. §. 189-195. pp. és MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI. CXLIX-CLVI. pontjai 48-53. pp.

[895] Institutiones. Tomus II. Pars II. 45. §. 49-50. pp.

[896] „*omnibus Imperantibus civilibus competere toties, quoties exercitium ejusdem est medium necessarium et aptum ad finem Civitatis obtinendum;*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 107.§. 144. p

[897] „*facile concipi potest, quomodo jus gladii, ut verum jus puniendi, et quidem ex translatione Imperanti civili non secus, ac jus legum ferendarum,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 108.§. 14. p

A halálbüntetés alkalmazása szerinte az állam fizikai, politikai és erkölcsi helyzetének tökéletesebbé tétele érdekében a legcélravezetőbb. Így az államtól elvárható, hogy az igen veszélyes bűnözők kiiktatásával előmozdítsa az állam biztonságát, amire egy életfogytig tartó börtönbüntetés nem mindig alkalmas. Következésképpen a halálbüntetést szükséges és alkalmas eszköznek tekinti a büntetés elsődeles céljának elérésére.[898]

A halálbüntetés alkalmazásának korlátozására az állam helyzetét figyelembe vevő hasznossági elv szemszögéből tekint. Eszerint azt kell szem előtt tartani, hogy az államnak ne származzék nagyobb kára az elkövető halálával annál, mintha más büntetést alkalmazott volna. Hiszen a polgárok számának csökkenése jelentős veszélyt jelent az államra nézve. További korlát, hogy halálbüntetés csak az *ultima ratio* elvéből kiindulva szabható ki, vagyis ha más büntetés nem mutatkozik szükségszerűnek és alkalmasnak a büntetés elsődleges célja elérésére.

6.4.9. A büntető bírói hatalom gyakorlásának elvei

A büntető bírói hatalom gyakorlásának elveit, melyek közül néhánnyal más szöveg-összefüggésben Martini tételeiben is találkozhatunk,[899] Azonban Szibenliszt foglalja össze s mutatja be logikus elrendezésben, természetesen nem hagyva figyelmen kívül a Zeiller-Egger-féle természetjog erre vonatkozó megállapításait sem.

Szibenliszt tolmácsolásában tehát az állam büntető hatalma (*suprema criminalis potestas*) – azon túl, hogy a törvényhozáson keresztül meghatározza a társadalomra veszélyes magatartások körét, az állam felügyeleti jogköréből eredően az ilyen magatartások elkövetőjével szemben büntetést szab ki, melyeknek végrehajtását mint végrehajtó hatalom ki is kényszeríti – a további két alapvető jogot biztosítja az államfelség gyakorlójának:

- a büntetés megváltoztatására irányuló jogot (*jus poenas mutandi*);
- a kegyelmezés jogát (*jus adgratiandi*).[900]

[898] „*Igitur poena mortis est medium necessarium, et aptum ad primarium omnium poenarum finem obtinendum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 108.§. 145. p.
[899] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI.CXLII.-CXLIV pontjai 49-50. pp., CXLVI. pontja 50. p., CLVI-CLVII. Pontjai 53. p. és MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI.CXLIX-CLI. pontjai 48-49. pp.
[900] ZEILLER-EGGER 2. 141. §. 182-184. pp. és 162. §. 201-202. pp. és MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI. CXLI, CXLIII, CXLIV, CXLVII., CLVII. pontjai 49-53. pp.

E jogok differenciáltan illetik meg az uralkodót. A büntetés megváltoztatása jelentheti a büntető jogszabályok megváltoztatását, így vonatkozhat a büntetés fokának enyhítésére, súlyosítására, sőt a büntetési nemek megváltoztatására is. Ez a jog az államfelség gyakorlóját mint törvényhozót kétség kívül megilleti, hiszen az állam törvényeit mindig az adott körülményekhez kell igazítani.[901] Azonban a törvények végrehajtójaként ezt a jogot már csak korlátozott mértékben gyakorolhatja. A végrehajtásnak ugyanis meg kell felelnie az aktuális törvényeknek, így a megváltoztatás joga csak abban az esetben gyakorolható, ha a bíró ítélete a törvény szándékával ellentétes.[902]

A kegyelmezés joga sem érvényesülhet, ha a kegyelmezés direkt módon ellentétében áll a büntetés közvetlen és elsődleges céljával. Azonban, ha a büntetés legvégső célja, azaz a jogbiztonság fenntartása megkívánja a kegyelmezés jogának gyakorlását, akkor ez kétség nélkül az uralkodót illeti meg.[903] Abból, hogy az uralkodó kegyelmet gyakorol egy bűncselekmény tekintetében, még nem következik, hogy ne érvényesülne a bűncselekményből eredő kárért való helytállási kötelezettség. Az, hogy az állami kompenzáció a kegyelmi jogkör gyakorlása miatt nem felel meg szükségszerűen a magán elégtételi igényeknek, abból adódik, hogy a kárért való helytállásnak, amiként a büntetőjognak, a magánelégtételen túlmutató más céljai is vannak.

Azok az alapelvek, amelyeket a büntetőjogra vonatkozó törvényalkotás valamint a bírói jogalkalmazás során kell követni, a következők:

- a büntetés lényege valamilyen jogfosztásban realizálódjék és a büntetésben megnyilvánuló, kilátásba helyezett joghátrány jól értelmezhető legyen;
- a büntetés-kiszabáskor figyelemmel kell lenni az egyéni körülményekre;

[901] „*Hoc jus, si illud Imperans ut legislator exerceat, nulli dubio subjacet; quia eo ipso, quod leges Civitatis circumstantiis accomodatae esse oporteat,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 111. §. 149. p.
[902] „*E contra, si jus poenas mutandi Imperans ut supremus executor legum criminalium exerceat, illud dubio subjicitur, cum executio existentibus legibus conformis esse debeat, secus enim comminatio mali, in lege existentis, non foret comminatio mali certi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 111. §. 149. p.
[903] „*At, cum adgratiatio directe proximo primario poenarum fini repugnet, in regula jus adgratiandi affirmari nequit. Interim possunt penitus peculiares casus dari, in quibus omnium poenarum ultimus finis (securitas jurium) adgratiationem exigit, tunc jure adgratiandi uti Imperanti integrum est.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 111. §. 150. p.

- mivel a büntetések alkalmazásának nagy száma megfoszthatja az államot a munkaképes dolgozó rétegtől, s ezzel nagyobb kárt okozhat, ezért a célszerű a büntetés-kiszabás mértékén enyhíteni, illetve kegyelmet gyakorolni;
- a büntetés csak a bűnelkövetőre lehet kihatással, nem érintheti azok hozzátartozóit;
- az istenkirályság idején született héber törvények a modern állam körülményei között nem alkalmazhatók.[904]

Büntetőeljárás, a büntető vizsgálat során követendő alapelvekként hangsúlyozza:

- a büntetőeljárást az alattvalóval szemben kizárólag megfelelő jogcím alapján lehet megindítani;
- a bíró köteles a büntetőeljárást hivatalból megindítani;
- senki sem ítélhető el addig, amíg nem hallgatják meg, védekezését törvényes keretek között elő nem adta;
- nem beszélhetünk büntetésről, amíg a bűncselekményt törvényes vizsgálat keretében rá nem bizonyították a vádlottra;
- a bűncselekmény bizonyítása csakis egyértelmű lehet.[905]

A büntető vizsgálatnál alkalmazandó elvekhez kapcsolódva tér ki Szibenliszt, a tortúra intézményére. Annak ellenére, hogy állítása szerint a kínvallatást számos országban a bizonyítás törvényes eszközként alkalmazzák,[906] annak valamennyi fajtáját, alkalmatlannak tartja az igazság megismerésére. Különösképpen a testi kínzást (*tortura corporalis*) tartja igazságtalannak, s ezért tilosnak.[907] Felhívja a figyelmet arra, hogy a testi kínzás következtében tett tanúvallomás igazságtartalma tekintetében

---

[904] „*1)Omnis poenae sita sit in privatione sui hominis sive connati, sive acquisiti. […] II) Poena sive quoad gradum, sive quoad speciem pro omnibus delinquentibus non sint eaedem.[…] III) In multitudine delinquentium poena minus reis mitigetur, vel venia detur. […] IV) Poena tantum delinquentem tangat.”* Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 112. §. 151-152. pp.

[905] „*Processus criminalis nonnisi ex just causa contra subditum suscitari debet, […] haec causa consistit in verosimilitudine delicti, per quendam patrati, sive demum illud accusatione laesi, sive propria judicis experientia, sive alio quocunque modo judici innotescat; […] Propter delicta judex ex officio procedere debet. […] Nemo inauditus convinci potest, […] Nulla poena sine delicto probato. Iterum proba delicti potest esse tantum adparens, […] Nemo indefensus condemnamdus est.*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 113. §. 152-153. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 157. §. 197-198. pp.

[906] Magyarországon a fizikai kényszerrel történő vallatás, azaz a tortúra megszűntetéséről, az 1793:42. tc. rendelkezett. KATONA Géza: Bizonyítási eszközök a XVIII-XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1977. 191. p.

[907] „*Tortura corporalis est injusta, ideoque illicita*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 114. §. 153. p.

mindig megmarad a kétség. Kritizálja Martinit, aki a testi kínvallatást több esetben is megengedettnek véli. Így Martini szerint ajánlott a testi tortúra, ha az államnak érdekében áll valamely bűncselekmény felderítése és más módon ezt nem tehetné meg; ha az elkövető gaztette már egy általa korábban elkövetett bűncselekményből származik, vagy ha igen alapos gyanú áll fenn egy bűncselekmény elkövetésére és a bizonyítottsághoz egyedül már csak a vádlott beismerő vallomása szükséges.[908] Szibenliszt ezzel szemben azt vallja, hogy a tortúrán kívül jogszerűen mindig létezik egy olyan eszköz, amellyel az állam jóléte biztosítható. A kínvallatás pedig tipikusan olyan eszköz, amely megbízhatatlan, éppen ezért az állam érdekét semmiképpen nem szolgálja.[909]

A tisztító eskünek nevezett lelki tortúrát (*tortura spritualis*) viszont szűk körben alkalmazhatónak véli. A tisztító esküt a bíró ajánlja fel a vádlottnak, melynek keretében az megesküszik ártatlanságára, s ezzel önmagát akár fel is mentheti a gyanú alól. Alkalmazását büntető ügyekben általában nem tartja alkalmas eszköznek, hiszen az elvetemült gonosztevőket az erkölcsi megfontolás nem tartja vissza attól, hogy hamisan esküdjön. Szerepe esetleg olyan esetekben lehet, ahol enyhe büntetés várható. Véleménye szerint az eskünek egyébiránt a polgári ügyekben lehet hathatós erőt tulajdonítani.[910]

Végül kitér azokra a jogosultságokra, melyek az államfelség gyakorlóját, az uralkodót a büntetőeljárás során az állam büntetőjogi felségjogából eredően illetik meg. Így az uralkodónak joga van a bűncselekmények kivizsgálására és arra, hogy e jogot bárkire ráruházza. Bizonyos korlátok között megilleti a vizsgálat megszűntetésének joga, valamint a menedékjog (*asylum*) nyújtása, ami tulajdonképpen az eljárás megszüntetésének egy fajtája. Ez utóbbi kettő esetében az uralkodónak nincs korlátlan szabad keze, gyakorlásukra a kegyelmezési jogkörre jellemző korlátok között

[908] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 115 §. 155. p. és MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput VI. CLIX. pont 54. p

[909] „*Nos neque in hac rarissime secie, torturam sibi locum vindicara posse, admittimus. Quia ob salutem reipublicae medium in regula aptum, […] pro justo declarari potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 115 §. 155. p.

[910] „*Jure itaque juramento in causis civilibus vis, et efficacia attribuitur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 115 §. 155. p. Ugyanezt a nézetet képviseli Szlemenics Pál is, erről vö: SZLEMENICS Pál Magyar Fenyítő Törvénykönyve, Pest, 1872. Kiadja Heckenast Gusztáv 250. p.

kerülhet sor. Tehát az uralkodó nem élhet velük, ha az direkt módon ellentétében áll a büntetés közvetlen és elsődleges céljával.[911]

6.5. Összegzés

Szibenliszt Mihály a bírói hatalomnak az előző fejezetben tárgyalt univerzális felségjogok mellett szintén nagy jelentőséget tulajdonít. Az államhatalom egységét akár természetes, akár morális személyként az uralkodó személye fejezi ki. Ebből a szempontból van jelentősége annak, hogy valamennyi felségjog hozzá kapcsolható, azokban korlátozott vagy korlátlan módon részesül. A szibenliszti koncepcióban az állami egységet szimbolizáló uralkodó az egyes felségjogok terén nem tekinthető korlátlan hatalomgyakorlónak. Erre utal Szibenliszt, amikor azt az igényt fogalmazza meg, hogy a végrehajtásnak az állam törvényeinek alávetetten kell működnie. Ugyanezt a kritériumot támasztja a bírói hatalommal szemben is, de mielőtt erre rátérne, elsőként a *jurisdictio* állami hatáskörként történő elismerését fejtegeti. Ennek során állapítja meg, hogy a bírói hatalom kizárólagos felségjogként az államhatalom gyakorlásának elvitathatatlan eszköze. Mint ilyen felette áll valamennyi fenyítő hatalomnak. Ebből arra következtethetünk, hogy Szibenliszt is kizárja, hogy az igazságszolgáltatás terén bármiféle partikularizmus érvényesüljön. Az államnak ezek szerint biztosítania kell azt, hogy polgárai jogaikat egyformán biztonságosan gyakorolhassák.

Az igazságszolgáltatással szemben megfogalmazott kritériumok között ott találjuk a kizárólag bíróság útján történő igazságszolgáltatás elvét, amikor állandóan működő törvénykezésről szól. A bíróság előtti egyenlőség elvét fogalmazza meg a mindenkire egységesen alkalmazható *civilis processus* kifejtésekor, ahol helyet kell kapnia a képviselethez való jogosultságnak is. A peres eljárás klasszikus szereplői mellett Kant nyomán a Martininál még nem említett esküdtek (*assessores*) alkalmazására hívja fel a figyelmet, amikor kijelenti, hogy az esküdtszék (*jury*) a nép képviseletét jelenti (*quarta persona […]ab ipso populo […] constituta; repraesentans*

[911] „*Ergo sicut adgratiatio, ita abolitio inquisitionis in regula exerceri non potest. Sed suppositis iis rationibus, propter quas jus adgratiandi jure exercetur (§. 111.), jus abolendi inquisitionem Imperanti civili competere, sola ratione agnoscimus.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 117. §. 158. p.

totius populi), ezzel pedig az állam bírói hatalma feletti népi kontroll igényét fogalmazza meg.

A peres eljárások sajátos elveit bemutatva szól a polgári processzust jellemző kérelemre történő eljárásról, illetve a büntető ügyekre irányadó hivatalból történő eljárásról. Az ártatlanság vélelme velünk született jog, ennek érdekében Szibenliszt a bizonyítási eljárásra vonatkozó jogelvek konzekvens alkalmazását hangsúlyozza. A jogbiztonság mindemellett megköveteli a perhatékonyság elvének az érvényesülését is. Az igazságszolgáltatás eljárásrendjét az államfelség gyakorlója csakis jogalkotói hatalmánál fogva változtathatja meg. Ez pedig nemcsak jogosultság, hanem egyben kötelezettség is, amennyiben az állam körülményeinek változásai ezt megkívánják. Szintén az uralkodóval, azaz az állammal szemben fogalmazódik meg az igazságszolgáltatás érvényes rendjének kodifikációja iránti igény is, amely ugyancsak a jogbiztonság irányába hat.

A bírói hatalom függetlenségét hivatott alátámasztani Szibenliszt azon fejtegetése, amely a büntető bírói hatalomgyakorlás elveire vonatkozik. Ennek keretében szól az uralkodó büntetések megváltoztatására irányuló jogáról, melyről kijelenti, hogy ezt csakis mint jogalkotó gyakorolhatja. Hiszen – mint fogalmaz – törvényhozó hatalomként az uralkodóra hárul az a kötelezettség, hogy az állam törvényeit mindig az adott körülményekhez igazítsa, végrehajtó hatalomként viszont már korlátokba ütközik. A végrehajtásnak ugyanis meg kell felelnie az aktuális törvényeknek, így a megváltoztatás joga csak akkor gyakorolható, ha a bíró ítélete a törvény szándékával ellentétes. Azt természetjogászként már nem fejti ki, hogy ez milyen intézményes keretek között valósítható meg, hiszen ez minden állam tételes jogalkotására tartozik.

Szibenliszt megállapításaiból arra következtethetünk, hogy ugyan nem kifejezett módon, de nála is megtörténik a bírói hatalom végrehajtói hatalomtól való elhatárolása. A bírói hatalom önállósága felé tett lépésnek tekinthetjük, hogy annak ellenére, hogy formailag megtartja a Martini-féle koncepciót, amely a bírói hatalmat még nem az univerzális felségjogok között említi, – s így a bírói hatalom harmadik hatalmi ágként való értelmezése nála még nem történik meg, − szakít azzal a felfogással, amely a bírói jogkört az univerzális jogként aposztrofált állami végrehajtás

többivel azonos speciális eseteként tartja számon. Rendszerében ugyanis Martinitól és Eggertől eltérően a bírói hatalom a speciális felségjogok között első és kiemelt helyet foglal el.

A bírói hatalomra vonatkozó természetjogi elvek mellett legrészletesebben a büntető bírói hatalomra tér ki, melynek keretében anyagi és eljárásjogi intézményeket jár körül igen akkurátus módon. A bűncselekmény fogalmának ismertetésekor nála is alapkritérium a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elvek érvényesülése, valamint a polgári jog szempontjából nem törvényes cselekmények e körből történő kivétele.

A Martini természetjogát egészíti ki az elkövetőkre vonatkozó korabeli ismeretek bemutatása. A tettesek és részesek elméleti elkülönítésére a magyar büntetőjog terén elsőként Vuchetich Mátyás művében találhatunk utalást, amelyre Szibenliszt is felhívja a figyelmet. Ehhez képest azonban Angyal Pál nyomán bátran állíthatjuk, hogy Szibenliszt esetében a bűnrészesség tanának egy fejlettebb változatával állunk szemben.

Büntetés-tanában Szibenliszt a pluralista büntetéselméletek mellett foglal állást, amikor síkra száll amellett, hogy a büntetés egyidejűleg több rendeletetést is betölthet, melyek között vannak elsődleges és másodlagos célok. Ismertetve a büntetés céljára vonatkozó korabeli elméleteket, a büntetési célokat több szempontból is elemzésnek veti alá, ütköztetve az egyes elméleteket és saját nézeteit. Ezzel véleményem szerint meghaladja korát, hiszen a 19. század első harmadában a büntetés céljára vonatkozó elméletek kidolgozása hazánkban még váratott magára. Ezt támasztja alá a Magyar Tudományos Akadémia 1839-ben kiírt pályázata, amely sürgeti a kor büntetőjogászait, hogy a büntetés értelmét és célját mihamarabb határozzák meg. Ugyanígy foglaljanak állást a halálbüntetés alkalmazhatóságának kérdésében is, melyre Szibenliszt jóval korábban írt természetjoga már viszonylag részletesen kitér.

Beszámítás-elméletében fogalmazódik meg ismételten a *nullum crimen* és *nulla poena* elvek elismerése. Azonban itt szól arról is, hogy a büntetés joga az állam alattvalóira vonatkozik, amiből következik, hogy az uralkodóra, mint az államfelség gyakorlójára, ha e minőségben követ el bűncselekmény – az államhatalom korábban már kifejtett sérthetetlensége és felelőtlensége folytán – a büntetés joga nem

vonatkozik. Szintén a beszámítás alanyának tárgyalásakor fejti ki az erkölcsi személyek bűncselekmény-alanyiságával kapcsolatos nézetét, melynek során az ilyen személyek büntetőjogi felelősségre vonhatósága mellett foglal állást.

Martinihez hasonlóan Szibenliszt is igazságtalannak tekinti a becsületcsorbító és testcsonkító büntetéseket. Hasonló módon igazságtalansághoz vezetne a talio elvének alkalmazása. A száműzés büntetése pedig hasznossági szempontból vetendő el. A halálbüntetés alkalmazhatóságának megítélésekor pro és kontra érveket vonultat fel, melyek konklúziójaként azt fenntarthatónak tartja. Alkalmazása azonban csak *ultima ratio* elvén alapulhat, azaz csak akkor szabható ki, ha az szükségszerű és alkalmas a büntetés elsődleges céljának elérésére. A büntető vizsgálatnál alkalmazandó elvek tárgyalásakor tér ki a tortúra intézményére. A testi kínvallatást semmilyen körülmények között sem tartja megengedettnek. Ezzel végeredményben Martini álláspontjával szemben él kritikával, aki szerint annak alkalmazása az állam érdekében ajánlott, ha a bűncselekmény felderítése más módon nem volna lehetséges, továbbá az elkövető gaztette már egy általa korábban elkövetett bűncselekményből származik, és ha az elkövetés igen alapos gyanúja mellett a bizonyítottsághoz már csak a vádlott beismerő vallomása szükséges. Szibenliszt szerint viszont a testi kínvallatás tipikusan olyan eszköz, amely megbízhatatlan, így az állam érdekét semmiképpen sem szolgálhatja.

A fentiekből jól látható, hogy Szibenliszt kifejezetten büntetőjogászként közelít az állam büntetőjogi hatalmának megvilágításához, s egy átfogó természetjogi stúdiumnál részletesebben foglalkozik büntetőjogi intézményekkel, elvekkel. Jól érzékelhető ez, ha összevetjük Szibenliszt természetjogi institúcióit – Martinin túl – Virozsil Antal természetjogával is, aki a *jus puniendi* tárgyalásakor ilyen részletességgel nem bocsátkozik büntetőjogi intézmények elemzésébe. [912]

[912] VIROZSIL: Epitome iuris naturae 137-142. §§. 318-329. pp.

7. Az állam, rendészeti jogköre (*jus politiae*)

7.1. A rendészeti jogkör fogalma

Az állam rendészeti jogkörének meghatározásakor Szibenliszt Martini definíciójából indul ki, aki szerint a *jus politiae* olyan eszközök meghatározására és alkalmazására irányul, melyek segítségével az polgárok képesek tulajdonukat megvédeni, gyarapítani, s melyek megfelelő életvitelt biztosítanak számukra.[913] Ezzel a megfogalmazással Szibenliszt is egyetért, de igyekszik kora legmodernebb tudósainak nézőpontját is bemutatni, akik szerint ez az állami jogkör indirekt módon az állam biztonságának védelmét, az ez ellen ható erők elhárítását szolgálja.[914]

Szibenlisztnek ez a megjegyzése nem véletlen, hiszen a *politia* fogalmi meghatározása körül keletkezett zavar folytán többféle értelmezés látott napvilágot. Az állam funkcióit vizsgálva a rendészetből egy egészen új tudomány képződött a 17. században, melyet a szintén e korban kialakuló jogbölcselet igyekezett a természetjog keretei közé beilleszteni. A közrendészetnek e rendszeren belüli térnyerése azon elvnek megfelelően, amely az államnak mind inkább kiterjedt szerepkört tulajdonít, az állam valamennyi funkciójára kiterjedt. Az állam az eudaimonizmus szellemében a *summum bonum* egyedüli megteremtőjeként lépett fel, mellyel szemben egyúttal megjelenik a rendészet első fogalmi felosztása jóléti és biztonsági rendszerre. Ez azonban tovább erősítette azt a felfogást, mely szerint az állam rendészeti jogköre kiterjed az alattvalókkal kapcsolatos valamennyi viszonyra. Ennek következtében pedig az a felfogás alakult ki, hogy a rendészet egyenlő magával az államtudománnyal.[915] Az viszont Szibenliszt számára is világos, hogy ez a fajta értelmezés tarthatatlan, hiszen a közrendészet annak csak egy részét képezheti. Ez a

[913] Vö: MARTINI: Positiones de jure civitatis. Pars I. Caput V. CIII. Pont 36. p. és Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput IX. 119. §. 158. p.

[914] „*Haec notio convenit cum recentiorum notione, qui Politiam definiunt, esse complexum remediorum, quibus securitas […] promovetur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput X. 119. §. 158-159. pp., Vö: ZEILLER-EGGER 2. 163-176. §§.(ebben a kiadásban a 163. §. után a számozást eltévesztették, így 164 helyett 104. §.-t írtak, ennek megfelelően az e részhez tartozó utolsó §§. számozása 114, 195, 196.) 206-214. pp., Vö: VIROZSIL: Epitome iuris naturae 140. §. 323. p.143-145. §§. 329-335. pp.

[915] KAUTZ Gusztáv: Az államigazgatás és igazgatási jog alapfonalai folytonos tekintettel Angol-, Franczia- és Németország törvényhozása- és birodalmára. Stein Lőrincz bécsi egyetemi tanár után s hazai viszonyainkra és törvényhozásunka való utalásokkal. Pest, Kiadja Ráth Mór, 1871. (a továbbiakban: KAUTZ Gusztáv) 104-105. pp.

bizonytalanság vezetett tehát ahhoz a zavarhoz, melynek folytán a rendészetet először az általános közjoggal, majd a kameralisztikával azonosították, később pedig úgy fogták fel, mint a pénzügyi és nemzetgazdaságtól elválasztott, ám minden viszonyt felölelő beligazgatást. Ez utóbbi álláspontot vallja magáénak Sonnenfels, s rajta keresztül a Martini-féle természetjog is.

Abban az aspektusban, amely a törvényhozást összeolvasztja az állam igazgatásával, az államhatalom mindenhatósága kerül előtérbe. Azokban a nézetekben viszont, amelyek az állam e funkcióit elkülönítik, megjelenik az önálló végrehajtó hatalom, amelynek elsődleges megjelenési formája a kormányzat. A kormány ilyen tekintetben nem magát a rendészetet jelenti, ellenkezőleg, a rendészet a kormányzat egy részeként, annak speciális funkciójaként, illetve jogaként jelenik meg. Ez a nézet azonban nem adott választ arra, hogy a rendészet az állam melyik részét képezi, miként hiányzott a végrehajtó hatalom általános fogalma, valamint a beligazgatás rendszeres eszméje. A 19. századra alakult ki az a felfogás, amely a rendészetet úgy értelmezi, ami már nem a megtörtént sérelem orvoslására, hanem valamennyi, a jövőben bekövetkező veszély elhárítására irányul, – azaz az állam részéről egyfajta hatósági szerepkör ellátásáról van szó. S mivel a veszélyes cselekmények típusa rendkívül változatos, a rendészetnek is annyi ága van, ahány területre az állam igazgatása kiterjedhet.[916] Ezt a nézetet tükrözi Szibenliszt közrendészetről vallott felfogása is, amikor az állam rendészeti jogkörét úgy definiálja, hogy az indirekt módon, azaz közvetett eszközökkel az állam belbiztonsága ellen ható veszélyek elhárítására irányul.[917]

Ez a jogkör tehát Szibenliszt értelmezésében az e célok eléréséhez szükséges eszközök meghatározásának jogosultsága, s mint ilyen, alapvető felségjog (*jus essentiale majestaticum*), hiszen az kiterjed a cél és az eszközök általános meghatározására, egyszersmind azon távolabbi dolgok definiálására is, melyektől a polgárok mindennapi életvitele függ.

[916] KAUTZ Gusztáv 105-109. pp.
[917] „*Haec notio convenit cum recentiorum notione, qui Politiam definiunt esse complexum remediorum, quibus securitas mediate, i. e. remota media procurando, et impedimenta removendo, promovetur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput X. 119. §. 158-159. pp.

Míg Martini a „*ius politiae"* körébe tartozó feladatköröket mindenfajta rendező elv nélkül sorolja fel. A közrendészet joga a zeiller-egger-i csoportosítás nyomán Szibenlisztnél már három konkrétabban megfogalmazott feladatra összpontosít, s ebből fakad ennek hármas jogként történő értelmezése. Ezek szerint a közrendészet jogkörébe a következő jogosultságok tartoznak:

- az életvitel alapvető szükségleteire vonatkozó (*jus politiae respectu rerum necessaria*),
- a hasznos dolgok biztosítására irányuló (*jus politiae respectu rerum utilium*),
- és a szabadidő kellemes eltöltését biztosító (*jus politiae respectu rerum jucundarium*) jogkörök.[918]

Ezek közül egyes eszközök a fenti feladatok előmozdítását hivatottak segíteni, más eszközöknek pedig ezek akadályait kell elhárítaniuk.[919]

A közrendészet eszközrendszerének megteremtése vitathatatlanul megkívánja, hogy az állam szabályokat alkosson, azaz érvénnyel bíró rendszabályokat bocsásson ki. Ezt a jogkört az uralkodóra, mint e hatalom végső gyakorlójára telepíti, emellett azonban nem hagyható figyelmen kívül az a korábban már kifejtett tény, hogy az uralkodót megillető végrehajtó hatalom gyakorlásának érvényesülését a törvényhozói hatalom írja elő.[920]

7.2. A rendészeti jogkör feladatai

Szibenliszt a közrendészet fogalmát, – mint láthattuk – nem azonosítja azzal a felfogással sem, mely szerint a rendészet kizárólagos feladata azon veszélyek elhárítása, melyek szoros értelemben a biztonságot fenyegetik, s amit ilyen értelemben később a rendőrjog tudományának neveznek.[921] Ez azzal is alátámasztható, hogy az államnak *csak közvetett eszközei* (*remota media*) állnak e téren rendelkezésére. Ez a jogkör a szibenliszti értelmezésben a fentieken tehát túlmutat, s az eudaimonizmus eszméjét nem megtagadva, kiterjed az élet valamennyi területén megvalósítandó

[918] ZEILLER-EGGER 2. 163. §. 208. p. és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 143. §. 330. p.
[919] „*Ex notione juris Politiae colligitur, tria in eodem jura fundamentalia contineri: 1) Jus Politiae respectu rerum necessariarum, 2) respectu utilium, 3) respectu jucundarium, seu voluptarium, et singulum horum circa media ordinanda, et impedimenta removenda sui peculiaris finis versatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput X. 119. §. 159. o.
[920] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput VII. 89. §.
[921] KAUTZ Gusztáv 107. o.

közjólét előmozdítására is.[922] E jogkörök a fenti hármas csoportosításnak megfelelően valójában azokat a kötelezettségeket jelentő feladatokat tartalmazzák, melyek ellátása az államra hárul.

Az *alapvető szükségletek biztosításához* a következő területen kell a közrendészeti jogokat gyakorolni:

- Az életszükségletek biztosítása terén (*jus de vitae necessariis prospiciendi*), úgymint az élelmiszerellátás biztonságos megszervezése, lebonyolítása, a megfelelő lakáskörülmények, a ruházkodás stb. megteremtése, és az ezeket veszélyeztető események megakadályozása. Ez olyan rendészeti intézkedéseket is magába foglal, melyek alkalmasak katasztrófák, például tűzvész, rablás stb. elhárítására.
- Az egészségügyi ellátás terén (*jus sanitatem curandi*). Ide olyan intézkedések tartoznak, melyek a megfelelő betegellátást célozzák, például az orvosi- és gyógyszerellátás biztosítása, járványügyi intézkedések, káros élelmiszerek megsemmisítése stb.
- Hatósági ármegállapítás terén, amely jogosultság a szolgáltatások értékének megfizethetővé tételét célozza (*jus rerum pretia levia reddendi*).
- Szegényügy terén (*jus egenis prospiciendi*), ahová olyan szociális intézkedések tartoznak, melyek alapvetően a szegényekről való gondoskodásra irányulnak. Eszerint ilyeneknek tekintendők árvaházak, szegényházak, zarándokházak fenntartása, a kórházak lakóinak ellátása. Emellett mindezek elősegítését célozzák azok az óvintézkedések, melyek a szegényebb rétegek foglalkoztatására irányulnak, s ilyen jellegű műhelyek létrehozását szorgalmazzák.
- Intézkedések, melyek a polgárok megtévesztését, becsapását igyekszenek megelőzni (*jus defraudationibus occurrendi*). Ezt a területet jelenti a mérték- és súlyrendészetet, azaz a mérő egységek, súlymértékek és a pénzegységek meghatározásának joga (*jus definiendi pondera et mensuras atque monetam suo nomine cudendi*). Ide tartoznak még olyan óvintézkedések, melyek arra

[922] KORBULY Imre: Magyarország közjoga illetőleg a magyar államjog rendszere. Budapest, 1884. Kiadja az Eggenberger-féle Könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár) (a továbbiakban: KORBULY Imre). 320. p.

irányulnak, hogy a polgárokat megóvják attól, hogy pénzügyleteik során bárminemű károsodást szenvedjenek.[923]

A hasznot termelő tevékenységek védelme érdekében történő intézkedések az alábbi területeket célozzák meg:

- A mezőgazdaság fejlesztése (*jus agriculturam promovendi*). A mezőgazdálkodás ösztönzésére támogatások (*praemia*) igénybevételét helyezi kilátásba, az ez ellen ható tényezőkkel szemben pedig bírságolás (*poenae*) eszközével célszerű élni.
- Az ipari termelés támogatása (*jus opificia perficiendi*). Ennél a feladatkörnél a cél az, hogy minél változatosabb termékek készüljenek, továbbá e változatos ipari és kézműves termékek közül azt kell támogatni, amely az adott tájegységre jellemző (*jus curandi ut opificia naturae territorii accomodata erigantur*).
- A kereskedelem támogatása (*jus commercia promovendi*). Ez kiterjed mind a belföldi kereskedelemre, mind a külföldre irányulóra. Konkrét feladatként a vásártartási napok (*nundinae*) meghatározását, álladó piacok (*emporia*), vagyis a kereskedelmi import és export tevékenységek állandó helyeinek (*loca pertetua mercium importationi, et exportationi destinata*) kijelölését szabja meg. Ezen túl hangsúlyozza, hogy az államnak fontos szerep van a piaci hatósági felügyelet ellátásában annak érdekében, hogy az jóhiszemű polgárok nehogy kárt szenvedjenek a piaci ügyleteik során (*ne negotiatorum fraudibus locus fiat*).
- Végezetül a kontár mesterségek űzésének megakadályozása (*jus perimendi artes vanas*). Ide sorolja az olyan jellegű intézkedéseket, melyek a kuruzslók, kontár iparosok, csaló kereskedők tevékenységét hivatott kiküszöbölni.[924]

A harmadik jogkör szabadidő eltöltésének biztosítását célzó intézkedések köre (*jus civium jucunditati*). Az emberek erkölcsi jellemének, társas kapcsolatainak, szellemi életének és szórakozási, kikapcsolódási formáinak színvonalas garantálását jelenti ez a jogkör, illetve ezeket célozza meg. Ehhez kapcsolódik mind a közösségi, mind pedig a

[923] Institutiones Tomus II. Caput X. 120. §. 159-161. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 164-166. §§ 208-210. pp.
[924] Institutiones Tomus II. Caput X. 121. §. 161. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 166-169. §§ 210-211. pp.

magán kezdeményezésen alapuló, e célokat szolgáló építkezések kellő támogatása, feltéve, hogy ezekben tisztességes szórakozásra, művelődésre, testedzésre, kikapcsolódásra nyílik lehetőség.[925]

Az ide kötődő közrendészeti feladatok három területet művelését foglalják magukba, melyek a következők:

- tudomány (*cura scientiarum*);
- erkölcs (*cura morum*);
- népesedés, pontosabban a magas népesedési ráta elérése (*magna populatio*); – e feladatok ellátását ösztönző és korlátozó intézkedések biztosítják.[926]

A tudományok művelése (*jus circa culturam scientiarum*) és az erkölcsi rend fenntartása (*jus circa culturam morum*) terén az uralkodó a következő jogkörökkel bír:

- Valamennyi iskolatípusra kiterjedő alapítás és felügyelet joga, valamint a már meglévő tanintézmények feletti felügyelet (*jus omnis generis scholas ordinandi vel a se ortas dirigendi*). Általános célként fogalmazódik meg, hogy ezen intézmények élére erkölcsös és művelt vezetőket kell állítani, hogy ezáltal is formálni lehessen a polgárok közösségi életét, erkölcsi megítélésüket.
- A kiskorúak felett gyámságot ellátók felügyelete (*pupillis de tutore idoneo prospiciendi*), ami a gyámi intézmény állami felügyeletében nyilvánul meg (*jus supremam tutelarem inspectionem habendi*).[927]

Kifejezetten az erkölcsi rend védelmében az uralkodónak joga van olyan tevékenységeket megtiltani, amelyek erkölcstelen életvitelhez vezethetnek. Ezt célozzák különösképpen a következő jogosultságok:

- Ceremoniális szabályok rögzítése, azaz olyan szabályok megalkotása, melyek az egyes szertartások, rendezvények levezetésére, azok költségeinek meghatározására vonatkozik (*jus leges formularias et sumptuarias ferendi*). Az ilyen rendelkezések betartása nagyban elősegíti a felek közötti egyezségek létrejöttét. Ilyen rendelkezések például azok,

[925] Institutiones Tomus II. Caput X. 122. §. 161. p.
[926] Institutiones Tomus II. Caput X. 123-125. §§. 161-164. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 170-176. §§ 211-214. pp.
[927] Institutiones Tomus II. Caput X.124. §. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 171. §. 211-212. pp.

amelyek azt határozzák meg, hogy házasságkötés vagy gyászszertartás esetén a felek milyen arányban viseljék a költségeket. Céljuk annak megakadályozása, nehogy bármelyik fél anyagi ellehetetlenülésnek legyen kitéve.

- Bizonyos fokú vérrokonok házasságkötésének tiltása (*jus prohibendi matrimonia inter consanguineos in quibusdam gradibus*).
- Csillagjóslás tiltása (*jus prohibendi astrologicas nugacitates*), a babonaság elterjedésének megakadályozása.
- Részegeskedés és mértéktelen szerencsejátékok tiltása (*jus potus et aleae licentiam*), ezáltal a prostitúció és más erkölcstelenségek megfékezése, mely végső soron a családokat mint a társadalom alapegységeit teszik tönkre.
- Az üzérkedés tiltása (*jus circulatorum imposturam prohibendi*), mely a csalások és lopások visszaszorítására irányul.
- A könyvkiadás bölcs cenzúrázásának joga (*jus prudentem librorum censuram instituendi*), nehogy válogatás nélkül mindenfajta könyvet, különösen durva szellemiségűeket kiadhassanak és ezáltal a legrosszabb erkölcsiséggel fertőzzék meg az olvasókat.[928]

Az állami létet, a közjót nagymértékben segíti elő az a tény, hogy a lakosság száma arányosan fejlődik, gyarapszik. Hiszen a családok részéről több gyermek vállalása azok erkölcsi felelősségét bizonyítja, s nem kis mértékben járul hozzá ahhoz, hogy gyarapodjék maga az állami vagyon is. Éppen ezért az uralkodó feladatkörébe tartozik *a népesedési politika irányvonalainak*, a népesedéssel kapcsolatos közigazgatási teendőknek a meghatározása. Ez azt jelenti, hogy az uralkodó, amennyiben a népesség növekedésének előmozdítása érdekben lehetősége van, intézkedéseivel segítse elő a gyermekek számának növekedését, neveltetésüket s számolja fel az ezt akadályozó tényezőket. Ennek megfelelően az uralkodónak lehetőség szerint a következő eszközökkel célszerű élnie:

- Számolja fel azokat a tényezőket, melyek akadályozzák a házasodási kedvet és elősegítik a prostitúciót!

[928] Institutiones Tomus II. Caput X.124. §. 163. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 172-173. §§. 212-213. pp.

- Erősítse a hitvesi hűség tekintélyét!
- Gátat kell vetnie annak, hogy a fiúgyermekeket kasztrálják.
- Bizonyos kötelezettségek alóli mentességgel támogatnia kell a több gyermeket nevelő családokat.
- A nőtlen férfiakat bizonyos más polgárokat megillető jogokból kizárhatja.
- Lehetőség szerint a házasságon kívül született gyermekekkel is növelnie kell a népességet, ezért az uralkodót megilleti a fattyúházak alapításának joga, olyan menedékhelyek létrehozása, ahol a leányanyák és a szegény sorsú anyák ellátásáról gondoskodnak. Ezáltal elkerülhetőek a csecsemőgyilkosságok, illetve, hogy a nők szégyenteljes tevékenységre kényszerüljenek.
- Részesítse szigorú büntetésben azokat a szülőket illetve gyámokat, akik elhanyagolják szülői, gyámi teendőjüket!
- Azokat a férfiakat, akik fajtalanságra vetemednek, vagy azt megkísérlik, méltó pénzbeli büntetéssel szükséges szankcionálni, úgy, hogy ezt a pénzbírságot az anya és gyermeke ellátására lehessen fordítani.[929]

Szibenliszt megjegyzi, hogy a fenti feladatkörökhöz tartozó intézkedések meghatározása, így annak megállapítása, hogy a közrendészet (*politia*) terén mely eszközök a legalkalmasabbak az állami célok megvalósítására, a közrendészettan (*scientia politica*) feladata. A közrendészetre vonatkozó formális felségjogokról szóló ismeretek a közrendészeti jogalkotás (*politica legislatio*), a közrendészeti felügyelet (*politica inspectio*), a közrendészeti végrehajtás (*politica executio*) és a közrendészeti bíráskodás (*politica jurisdictio*) körébe tartoznak.[930]

Arról a közrendészeti tudományról ír tehát Szibenliszt, amely Magyarországon egészen a 19. század közepéig megtartja egységes jellegét, s melyből szintén e század

[929] Institutiones Tomus II. Caput X. 125. §. 163-164. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 174-176. §§. 213.-214. pp.
[930] „*Decidere, quae media sint aptissam ad fines Politiae obtinendos, pertinet ad scientiam politicam. Si formalia jura majestatica (§. 60.) ad Politiam referantur, suppeditant nobis notionem supraemae politiae legislationes, inspecitonis, et executiones (politicae jurisdictionis).*" Institutiones. Tomus II.Pars II. Caput X. 125. §. lábjegyzete 164. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 179. §.-hoz írt lábjegyzetét. 214. pp.

végére – elsősorban a német jogtudomány eredményeként – kifejlődik a modern értelemben vett közigazgatástan.[931]

7.3. Összegzés

A bírói hatalom tárgyalása után a speciális felségjogok közül a negyedik legjelentősebb jog, a rendészeti jogkör bemutatására kerít sort Szibenliszt. Ezt a jogkört szerzőnk egy olyan állami felségjognak tekinti, amely az állam biztonságának védelmét, az ez ellen ható erők elhárítását szolgálja. A rendészet a szibenliszti koncepcióban tehát a korábbiaktól eltérően a végrehajtó hatalomnak, vagyis a kormányzatnak csak egy részfeladatát teszi ki. E feladatkör valamilyen jövőben bekövetkező veszély elhárítására irányul, nevezetesen azon eszközök meghatározására, melyektől a polgárok mindennapi életvitele függ. Itt hivatkozik Szibenliszt a közrendészettanra (*scientia politica*), melynek feladata, hogy megállapítsa azokat az eszközöket, intézkedés-típusokat, amelyek e téren az állami célok megvalósítására a legalkalmasabbak. E tudományterület a 19. század derekáig egységes tanként szerepelt, s ennek talaján fejlődött ki a későbbiek során a német jogtudomány eredményeként a modern közigazgatástan.

A közrendészetre vonatkozó formális felségjogokról szóló ismeretek a közrendészeti jogalkotás, felügyelet, végrehajtás és bíráskodás körébe tartoznak, melyek három irányba hatnak: nevezetesen az alapvető életszükségletek biztosítását, a társadalmilag hasznos életvitel elősegítését, valamint a szabadidő kellemes eltöltését célozzák. Ez utóbbihoz tartozik az erkölcsi rend fenntartása, a tudomány és kultúra támogatása, valamint a megfelelő népesedés-politika irányvonalainak kijelölése. Láthatjuk tehát, hogy a szibenliszti koncepcióban a rendészet nem egyenlő a rendőrjog tudományával, ellenkezőleg, a polgárok személyi és vagyoni biztonságát hivatott – mégpedig hangsúlyozottan közvetett (*remota media*), nem pedig kényszerítő jellegű eszközökkel – elősegíteni. Ennek keretében az állam egészségügyi, szociális, kulturális és egyéb intézkedéseket foganatosíthat, s mivel a rendészeti jogkör a végrehajtó hatalom részét képezi, így rá is vonatkozik, hogy csakis törvényeknek alárendelten

[931] CONCHA Győző: Politika Második kötet. Közigazgatástan Budapest, 1905. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. (a továbbiakban: CONCHA Győző: Politika) 238. p.

gyakorolható. Mindemellett a rendészet olyan jogkör, amely a bírói hatalomhoz, valamint a sajátos jellegű területi joghoz hasonlóan közvetlenül – de mint láttuk, közvetett eszközökkel – az állam belbiztonságát szolgálja.

8. A hatalom-átruházás joga (*potestas mandandi*)

8.1. A potestas mandandi helye a felségjogok között

Szibenliszt a következőkben rátér az állam belső biztonságának megteremtésére *közvetetten irányuló felségjogokra,* melyeket, – ahogy azt már korábban megismertük – szintén a szerint csoportosít, hogy azok a polgárok *személyét* vagy *javait* érintik. Az előbbi kategóriába tartozik Szibenliszt rendszerében az állami tisztviselőkre és tisztségekre vonatkozó hatalom-átruházás joga valamint a fegyverjog, az utóbbiba az állam vagyonkezelői joga, de ide sorolja sajátos módon az állam vallásügyek terén gyakorolható jogkörét is. Ennek megfelelően a soron következő felségjogként a hatalom-átruházás jogát elemzi, ellentétben Martinivel, aki e felségjogot „az állam vagyona és tisztségei feletti jogkör" (*Ius circa bona et munera Civitatis*) részjogosultságaként tartja számon és ennek megfelelően az állam vagyona körüli jogokkal egy fejezeten belül tárgyal.[932] Az institutió rendszerében viszont a *potestas mandandi* Egger természetjogához hasonlóan önálló fejezetbe kerül, jelezve ezzel is e felségjog kiemelt fontosságát.[933]

A *hatalom-átruházás joga,* mint a hatalomgyakorlás legkézenfekvőbb eszköze a felvilágosult abszolutizmus idején, a bürokrácia kiépítésének korszakában tett csak szert igazán nagy jelentőségre. Hiszen e korban a közigazgatási feladatok széleskörű értelmezése folytán, ami egyben a partikuláris jogok felszámolására is irányult, az állami gondoskodást kiterjesztették a gazdasági élet számos ágazatára. Az állami feladatok szaporodásával egy jól szervezett államban a közszolgálat kiépítésére igen nagy szükség volt,[934] így Szibenliszt sem tekinthet el attól, hogy kitérjen e felségjog önálló fejezetben történő tárgyalására.

A felségjogok újabb- és újabb igazgatási feladatokkal való bővülése nem teszi lehetővé, hogy az államfelség akár egyszemélyi, akár testületi gyakorlója mindezeket saját maga lássa el. E helyzetre kínál megoldást az uralkodó azon joga, hogy a

[932] MARTINI.: Positiones de iure civitatis Caput VII.CLXV-CCI. pontok 56-68. pp.
[933] ZEILER-EGGER 2. 189-201. §§. 239-254. pp.
[934] Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Közreadja CSIZMADIA Andor Budapest, Gondolat Kiadó, 1979. (a továbbiakban: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban) 8-9. pp.

megszaporodott feladatok ellátására bizonyos jogköröket másokra ruházzon át, következésképp megilleti a hatalom-átruházás joga (*potestas mandandi*) – vezeti be e felségjog elemzését Szibenliszt.[935]

Ez a jog az államnak mind a belső, mind pedig a más államokkal kapcsolatos viszonyaiban érvényesül, így Szibenliszt elsődlegesen külügyi illetve a belügyi igazgatást különböztet meg. A hatalom-átruházás joga kétség kívül a külügyek terén, a nemzetközi szerződések megkötésénél, valamint egyéb diplomáciai feladatok követek útján történő ellátásában jelentkezik, ennek alapján a külügyekre vonatkozó hatalom-átruházást szerzőnk, átvéve a Zeiller-Egger-féle értelmezést, a nemzetközi jog részeként tárgyalja. Az állam belső viszonyainak közvetlen irányítása alatt a katonai közszolgálatot és az abból kifejlődő polgári közszolgálatot érti,[936] így a Martini-féle és a Zeiller-Egger-i természetjogoktól eltérően[937] e fejezetbe illeszti a hadügyi jogosultságokat magába foglaló fegyverjog (*jus armorum*) rövid tárgyalását, melyet a polgári igazgatásra vonatkozó közhivatalnoki jog általános elveinek bemutatása követ, – beépítve természetesen Egger idevonatkozó gondolatait is.[938]

A szibenliszti megközelítés a továbbiakban Virozsil Antalnál is követésre talál, aki hasonló elrendezést alkalmaz, így az államcélok eléréséhez szükséges eszközök között a polgárok személyét és javait érintő felségjogokon belül az előbbi kategóriába sorolja a fegyverjog mellett az állam hivatalokra és méltóságokra vonatkozó felségjogát, az utóbbiba pedig az állam javai körüli jogot.[939]

---

[935] „*Quamvis jus reipublicae administrandae ad eam solum personam pertinat, quae imperio civili vi pacti subjectionis gaudet; cum tamen Imperans sive persona physica, sive moralis omnia Civitatis negotia immediate gerere nequeat, interum ex pacto subjectionis tacite intelligitur (§. 120. J. E.), jus ei competere debere, negotia, quae ipsemet expedire non valet, aptis, et dignis civibus dandi, et partem suae potestatis exercendam committendi.*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 134. §. 170. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 189. §. 138. p.

[936] „*Vi potestatis mandandi, ad interna Civitatis negotia directae, Imperans habet I) Jus armorum […] II) Jus munerum*" Institutiones Tomus II. Pars II.Caput XII. 132. §. és 134. §.169. és 170. pp. A közszolgálat rendszeresítése és a minősítési rendszer bevezetése először a katonai igazgatásban honosodott meg. II. József ezt vezette át és alkalmazta a polgári közigazgatásban. Bürokrácia és közigazgatás Magyarhonban 9. p.

[937] A fegyverjogról MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput VI. CXIX-CXXII. pontjai 43-44. pp., aki e jogkört a végrehajtó hatalomhoz kapcsoltan tárgyalja és ZEILLER-EGGER 2. 119-121. §§. 119-120. pp., ahol a fegyverjog a speciális, vagyis az anyagi belső felségjogok között elsőként, önálló fejezetben elemzi, bár Egger a „Gewalt über öffentliche Aemter und Würden" című fejezetben szintén utal a közhivatalok katonai és polgári jellege közötti különbségre. 200. §. 251. p.

[938] ZEILLER-EGGER 2. 189-201. §§. 239-254. pp.

[939] VIROZSIL: Epitome iuris naturae 151. §. 353. p.

8.2. A fegyverjog (jus armorum)

Martini három tételbe foglalt fegyverjoga egyfelől e felségjog röviden megfogalmazott definiálását, majd az ehhez kapcsolt intézkedési jogok felsorolását tartalmazza.[940] A fegyverjog fogalmát Martini úgy írja le, mint a haderő, a hadi eszközök idegenek által kifejtett erőszakkal szembeni alkalmazásának jogát, valamint ide érti az olyan eszközök használatát is, amelyek mások számára erőt mutatnak fel.[941] Martini ide vonatkozó tételeit a szibenliszti természetjog a zeiller-egger-i fogalmakkal kiegészítve egy rendszerezettebb értelmezésben adja vissza.

A fegyverjog ezek szerint egyaránt vonatkozik az állam bel-, illetve külbiztonságát garantáló eszközök meghatározására.[942] Speciális jogkörei a háború viselésének joga (*jus de bello*), továbbá a belbiztonságot védelmező rendőrség valamint a külső támadások elhárításáért felelős katonaság felállításának és az itt tisztséget betöltő személyek kinevezésének joga (*jus personas nominandi vigiles […] et milites […]*).[943] A fegyverjog olyan feladatok ellátására jogosít, mint például a hadsereg-toborzás keretében a hadképesek összeírása, katonák kiválasztása, idegenek meghatározott szabályok szerinti zsoldba fogadása. A hadsereg ellátása terén állami fegyverraktárak, katonai táborok létesítése, az erre alkalmas földterület kijelölése, további biztonsági feladatként védő várrendszerek kiépítése, a hadgyakorlatoztatás, valamint a kiszolgált katonák földterülethez való juttatása.[944]

Mindezek állami feladatként az uralkodót illetik meg. Azonban e feladatok szerteágazó jellege, valamint hatékony ellátásuk külön hivatali apparátus megszervezését teszi szükségessé. Eredményes tevékenységüket pedig a *potestas mandandi* folytán rájuk ruházott közhatalmi jogosultságok gyakorlása biztosítja. Ebből

[940] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI. CXIX-CXXIX. pontjai.
[941] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VI. CXIX. pontja
[942] „*Jus armorum […] est itaque medium necessarium ad securitatem tam internam, quam externam procurandam.*" Institutiones Tomus II. Pars II.Caput XII. 132. §. 169. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 119. §. 119. p.
[943] „*Vi potestatis mandandi, ad interna Civitatis negotia Imperans habet I) Jus armorum. […]. Jus armorum tot jura specialia in se continet, quod media necessaria, et apta cogitari possunt, […] Quare Imperantis est solum: 1) Jus de bello, et modo, quo id geri debeat, arbitrandi. 2) Jus personas, per quas cavetur, ne vis fiat cuipiam, nominandi tam vigiles pro securitate interna, quam milites pro externa.*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 134. §. 170. p. ZEILLER-EGGER 2. 120-120. §§. 119-120. pp.
[944] Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 133. §. 169-170. pp.

a megfontolásból illesztette be sajátos módon Szibenliszt a *jus armorum* rövid ismertetését ebbe a fejezetbe.

8.3. A hivatali feladatkörök meghatározásának joga (jus munerum)

A hatalom-átruházás jogának gyakorlati érvényre juttatását a hivatalkörök meghatározásának jogán (*jus munerum*), vagyis az uralkodó közhivatalokra vonatkozó jogán keresztül lehet biztosítani. Erre utal Szibenliszt, amikor kijelenti, hogy az uralkodónak jogában áll az ügyek intézését az arra alkalmas és érdemes polgárok részére átengedi. Az alattvalók pedig – mivel az egyesülési szerződésben ígéretet tettek arra, hogy tevékenységüket az állam érdekében folytatják – kötelesek a rájuk ruházott tisztséget megfelelően ellátni.[945] Az állam adminisztrációs tevékenységének bázisát tehát a közhivatalok és az ehhez kapcsolódó állami szolgálat adja, melynek során a közhivatalok megbízás alapján (*vi potestatis mandandi*), meghatározott korlátok között, bizonyos állami jogok, azaz felségjogok gyakorlásában, azok foganatosítására járnak el (*partem potestatis exercendam*).[946] A hivatali viszony tehát az uralkodó által gyakorolt végrehajtó hatalom bizonyos részének átruházása az államtagokra, mely jog az uralkodó diszkrecionális jogaként értelmezendő.[947] A hivatali feladatkörök meghatározásának joga Szibenliszt megfogalmazásában ugyanis nem más, mint jog arra nézve, hogy a közhivatalok ellátását az uralkodó saját belátása szerint alattvalóra ruházhatja.[948]

A hivatali feladatkörök meghatározásának jogából származóan Szibenliszt Egger nyomán további, – Martininél csak részben olvasható – közhivatalnokokkal szembeni, illetve közhivatalok felett gyakorolható speciális jogköröket említ, melyek, Szibenliszt bemutatásában a következők:

---

[945] „*Subditi vero, quia per pactum unionis promiserunt, se actiones, et operas in finem Civitatis impensuros, habent officium demandata sibi negotia curandi.*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 134. §. 170. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput VII. CXCII. Pontja65. p. és ZEILLER-EGGER 2. 190. §. 339-240. pp.

[946] KAUTZ Gyula: Politika vagy országászattan tekintettel a két művelt világrész államintézményeire és törvényhozására. Pest, 1862. Kiadja Heckenast Gusztáv (a továbbiakban: KAUTZ Gyula) 344. p. és Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 134. §. 170-171. pp.

[947] Vö: CONCHA Győző: Politika 148. p.

[948] „*Jus munerum est jus de muneribus publicis juxta proprium arbitrium disponendi. Hoc jus Imperanti civili competit*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 135. §. 171. p.

- A közhivatalok átruházásának joga (*jus munera publica conferendi*) – e jogkörnél Szibenliszt felhívja a figyelmet, hogy csak az arra alkalmas személyekre lehet állami feladatköröket átruházni, hiszen, az arra alkalmatlanok rosszul látják el a közügyeket, s ezáltal az állam célja nem teljesülhet.
- A hivatali előmeneteli feltételek biztosításának joga (*jus expectativam dandi*) – ez alapján lehet az alattvalókat arra ösztönözni, hogy magukat a hivatali pályának szenteljék.
- A helyettes-állítás joga (*jus substituendi*)[949] – ami nem másra irányul, minthogy az uralkodó egy tisztség ellátásához segítő személyzetet biztosítson. Itt jegyzi meg Martinit idézve, hogy az, aki saját tekintélyére alapozva egymaga kívánja viselni a hivatali jogkört és azt kizárólagosan magának tartja fenn, sérti az uralkodó hatáskörét, illetve sérti mindazokat, akik egyrészt az adott tisztséget hivatottak betölteni, másrészt azokat, akiknek érdekében a hivatalt gyakorolni kell. Ugyanebből a megfontolásból az is jogsértően jár el, aki hivatali megbízatását hatáskörét túllépő módon gyakorolja.[950]

A hivatali közszolgálat, azaz az államszolgálat az állam nevében, annak meghatalmazása alapján gyakorolható. Ellátása a munkamegosztás elve szerint történik, ami legteljesebben úgy érvényesülhet, hogy a legalkalmasabb személyek osztoznak a feladatokon. Ezért Szibenliszt egyértelműen elveti a hivatalok örökölhetőségének az elvét, mely nincs tekintettel a hivatalviseléshez megkívánt képességek meglétére. Ezzel szemben Eggerhez hasonlóan az alkalmasságot és érdemességet hangsúlyozza.[951]

8.3.1. A közhivatalnokok (*officiales publici*), és a közhivatalnoki jogviszony (*munus publicum*)

Szibenliszt azzal, hogy a hivatali tisztségek betöltésénél a közszolgálatiságot, az alattvaló erre irányuló kötelezettségét hangsúlyozza, hangot ad annak az igénynek,

[949] Vö: MARTINI. Positiones de iure civitatis. Caput VII. CXCIII. pont 66. p.
[950] Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 136. §. 171-172. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 192-193. §§. 241.244. pp és MARTINI. Positiones de iure civitatis. Caput VII. CXCIII. pontja 66. p.
[951] „*Vi juris majestatici in officiales publicos Imperans habet 1) jus munera conferendi (§. 134.), sed nonnisi habilius* ” Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 136. §. 171. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 192. §. 241-242. pp. és Kautz Gyula 347-348. p.

hogy a közhivatalnokot ki kell emelni abból a precarius jellegű státuszból, amely korábban jellemezte a közszolgálatotok ellátását.[952] Ebből a szempontból az állam polgárai számára a közhivatali állás elnyerése nem automatikus, a közhivatal viselésének képessége nem jogosultság, hanem alkalmazhatóság kérdése, továbbá azt az alattvalóknak kötelezettségkén kell felfogni, amit az alávetési szerződés alapoz meg – hangsúlyozza Szibenliszt.[953] Megfordítva a kérdést, mindez jelenti azt is, hogy az állam valamennyi polgárát megilleti ez a jog,[954] tehát elméletileg nincs olyan rétege, csoportja az állam alattvalóinak, akik ki lennének zárva a közhivatalok viseléséből.[955]

A közhivatalnokok hivatalos személynek (*personae publicae*) minősülnek, ezáltal speciális jogosultságokkal és kötelezettségekkel bírnak. Tágabb értelemben pedig rendelkeznek mindazon jogokkal és kötelezettségekkel, melyek az állam irányításának ellátásához szükségesek.[956] Az uralkodóhoz fűződő viszonyuk tekintetében ezzel szemben már magánszemélyeknek, azaz alattvalóknak számítanak, s ezt a szerző azzal magyarázza, hogy mindazt a hatáskört, amit gyakorolnak, az uralkodótól kapják, akinek kötelesek engedelmeskedni.[957] Ennek megfelelően tehát a hivatalnoki rendszert hierarchia, vagyis a felsőbbség irányába engedelmesség jellemzi. Ez mutatkozik meg azokban a Martininél is említett uralkodói jogosultságokban, melyek alapján előírhatja azt, hogy az állami tisztviselők milyen normák szerint gyakorolják hatáskörüket. Vizsgálhatja továbbá, hogy megfelelően látják-e el feladatkörüket. Azokat, akik megfelelően járnak el, megjutalmazhatja, azokat pedig, akik helytelenül vagy hanyagul végzik munkájukat, kötelezheti arra, hogy hibáikat kijavítsák, illetve elbocsáthatja az így eljáró állami tisztviselőt. Sőt a kötelességeiket szándékosan megszegő hivatalnokokkal szemben kényszert is alkalmazhat. Tehát a

[952] Dr. KMETY Károly: A magyar közigazgatási jog kézikönyve. Budapest, 1900. Politzer Zsigmond könyvkereskedő kiadása. (a továbbiakban: KMETY Károly) 854. p.

[953] „*Subditi vero, quia per pactum unionis promiserunt, se actiones, et operas in finem Civitatis impensuros, habent officium demandata sibi negotia curandi.*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 134. §. 170. p.

[954] KMETY Károly 876. o.

[955] Magyarországon az 1844: 5. tc. mondja ki, „hogy az anyaországban s kapcsolt részekben született vagy honosított, s törvényesen bevett bármelly vallású lakosoknak, akár kinevezéstől, akár választástól függő minden köz hivatalokra leendő alkalmazásban az, hogy a nemesi osztályhoz nem tartoznak, akadályul nem szolgálhat." RÉCSI Emil: Magyarország közjoga, mint 1848-ig s 1848-ban fennállott, Buda-Pest, Kiadja Pfeifer Ferdinánd, 1861. 305-306. pp.

[956] „*Officiales publici respectu ninisterii, quod gerunt, sunt personae publicae, habent enim jura, et officia gubernationem Civitatis respicientia;*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 137. §. 172. p.

[957] „*at respectu Imperantis manent subjecti, et privatae personae; quia omnem, quam habent potestatem, ab Imperante acceperunt, cuius voluntati morem gerere obligantur.*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 137. §. 172. p. ZEILLER-EGGER 2. 191. §.-ának ∗-al jelzett lábjegyzete 242. p.

közhivatalnok az őt közhivatallal felruházó, az államhatalmat gyakorló uralkodó fegyelmi hatalmának van alávetve.[958]

Az elbocsátás tekintetében azonban Szibenliszt külön véleménye szerint az uralkodói jogosítványok elméletileg lényeges megszorítás alá esnek. A hivatalból önkényes módon történő elbocsátást Szibenliszt elitélendőnek tartja. Ennek magyarázatát abban látja, hogy a közhivatalnok tevékenységével az államot szolgálja, mindenkor az állam, nem pedig az uralkodó személyes érdekében jár el. Bár az állami tisztségviselő személyét az uralkodó jelöli ki, mindez azonban az állam felhatalmazásából történik. Éppen ezért, ha a közhivatalnok megszegi saját hivatali kötelességeit, mindenkor az állam törvényei alapján kell felelősségre vonni. Hivatalától megfosztani pedig csak akkor lehet, ha jogerős ítélet alapján felelőssége megállapítható.

Az önkényes elbocsátás további ellenérve még az, hogy ahhoz, hogy valaki alkalmassá váljék egy bizonyos közhivatal betöltésére, igen hosszú előkészület szükséges, ami anyagi áldozatot kíván mind az államtól, mind pedig a közhivatalt betölteni kívánótól. Továbbá az, aki közhivatal betöltésére pályázik, saját idejét fordítja az állami feladatra való felkészülésre, s ez idő alatt saját ügyeit hanyagolja. Ebből adódik tehát, hogy az elbocsátást követően kevésbé lesz képes e biztos életpálya-modell helyett más életvitel folytatására.[959] Ezek figyelembe vétele mellet az uralkodót viszont megilleti az a jog, hogy annak a közhivatalnoknak, aki hivatalából távozni kíván, az ilyen irányú kérelmét elutasítsa, – idézi ismét Martinit.[960] Racionális célokból a felesleges munkaerőt megszűntetheti, a szolgálati idő betöltésével pedig az idős tisztviselőket nyugállományba helyezheti.[961]

Szibenliszt Eggerhez hasonlóan lábjegyzetben ír részletesebben a szolgálati viszony megszűnését követő nyugellátásra való jogosultságról.[962] Ezek szerint javadalmazásra méltán igényt tarthatnak a közszolgálat-tévők, hiszen azzal, hogy

---

[958] „*Imperans potest […] invitos cogere ad suscipienda munia, petitamve dimissionem illis recusare.*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 137. §. 173. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 194. §. 244-246. pp., MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CXCIV. pontja 66. p. és Concha Győző: Politika 147. o.

[959] „*Officialis publicus etsi ab Imperante eligatur, tamen pro arbitrio dimitti non potest. Quia ille ita, sicut hic Civitati inservit; neque enim Imperans, pro se, et nomine suo, sed pro Civitate, et nomine ejusdem officialem publicum eligit. […]*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII 137. §. *-os lábjegyzet 172-173. pp.

[960] MARTINI. Positiones de iure civitatis. Caput VII. CXCIV pontja 66. p.

[961] Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 137. §. 172-173. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 149. §. 244-245. p.

[962] ZEILLER-EGGER 2. 194. §.-ának lábjegyzete 245-246. pp.

hivatalt viselnek, feladják mindazon tevékenységüket, melyek számukra biztos megélhetést nyújtanának, s melyek által saját vagyonukat is gyarapíthatnák.[963] Mindezt pedig teszik azért, hogy a közt szolgálják, s e célból az állammal egy jó, de kockázatos szerződést kötnek.[964] Ez a magyarázat is igyekszik az állam részéről azt az igényt kifejezni, hogy a közszolgálat önálló élethivatássá váljék, és a tisztviselők is ennek tekintsék officiumukat. Éppen ezért a közhivatalt ellátó személyt javadalmazás illeti meg, mely egyrészről a szolgálati ideje alatt, mint fizetés jár neki, s melyet másrészről a majdani nyugállományba kerülésekor nyugellátás címén kap.[965]

Szibenliszt részletesen szól a nyugellátás folyósításának kritériumairól. A közszolgálat megszűnése utáni időre kétfajta juttatás biztosításáról beszél, attól függően, hogy egy hivatalnok úgynevezett „jubileumi" nyugellátásban részesült (*jubilatus*), avagy olyan tisztviselőről van szó, aki hivatali idejét kitöltve kerül tartalékos nyugállományba (*officialis quiescens*). Annak eldöntésére, hogy melyiket lehet igényelni, figyelembe kell venni a közhivatalnok hivatali szolgálatban eltöltött idejét, fizetését, valamint megbízatásának jellegét. A fenti két juttatás közül, melyet vagy állandó, vagy ideiglenes jelleggel bocsátanak rendelkezésre, csak az egyiket lehet igénybe venni.

Abban az esetben, ha a hivatali megbízatás lejárta meghatározott életkor betöltéséhez kötött és a hivatal ellátásáért járó fizetések összege nem volt elegendő a megérdemelt életvitel fenntartására, továbbá a meghatározott idő leteltével más hivatali tisztség betöltésére nincs módja, az ellátás az ilyen tisztviselőnek (*jubilatus*) élete végéig jár. Az a tisztviselő pedig, aki hivatali ideje lejártával kerül tartalékos nyugállományba (*quiescens*), csak addig kapja az ezt követő juttatást, ameddig egy másik tisztséget be nem tölt. Ez utóbbi helyzet alól a következő kivételeket emeli ki Szibenliszt: amennyiben a hivatali megbízatás meghatározott időre szólt, vagy ha a megbízatás oly nagy javadalmazással járt, hogy annak megtakarítása elegendő összeget biztosíthat idős korra, valamint, ha a magas fizetés mellékjövedelmekkel is

[963] KMETY Károly 948. p. „A közhivatalnok nyugdij joga" című fejezettel.
[964] Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 137. §. **-os lábjegyzete 173. p.
[965] Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 137. §. **-os lábjegyzete 173. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 194. §. Lábjegyzete 245-246. pp.

növelt volt. Ez esetekben tehát a fent említett juttatás kifizetése jogszerűen tagadható meg.[966]

Azok tehát, akik a közszolgálatot élethivatásul választják, bizonyos feltételek mellett nyugellátásban részesültek. Ez a szociálisnak nevezhető intézmény Szibenliszt korában már nem volt ismeretlen, hiszen Magyarországon a nyugdíj folyósítása, melyet korábban esetenként állapítottak meg, Mária Terézia uralkodása idején vált rendszeressé. 1771. november 30-án adta ki az állami szolgálatban lévő tisztviselőkre vonatkozó nyugdíjnormáléját, melyet II. József 1781-ben módosított. A módosítás az addig nehézkes végrehajtás könnyítésére irányult. Bár II. József halála után nemesség hivatalviselési monopóliuma is visszaállt egy időre, a közhivatalnoki apparátusra vonatkozó fejlesztések nem szűntek meg.[967] Az 1800-as évek elején, amikorra a nyugdíj intézményének már nálunk is több évtizedes hagyománya volt, az erre vonatkozó és Eggernél is olvasható elveket Szibenliszt bátran beépíthette a közhivatalokra vonatkozó jogosítványok közé, melyek tárgyalása a Martini-féle természetjogi államjogból még hiányoztak,[968] Virozsil Antal természetjoga pedig csak néhány megállapítás erejéig foglalkozik a témával.[969]

8.3.2. A hivatali apparátus megszervezése mint uralkodói felségjog

A hivatali apparátus uralkodói hatáskör-átruházás útján gyakorolja az állami felségjogokat. Éppen ezért a hivatali feladatkörök meghatározásának jogához, annak diszkrecionális jellege miatt, sajátos módon tartozik hozzá annak a szabad eldöntése,

---

[966] „*Imperans potest […] per senectutem, aut morbos ineptos effectos jubilare, […] aut ad statum quiescentiae reponere. […] An jubilatis, vel quiescentibus officialibus pensio competat, dijudicari debet ex tempore, ad quod munus est collatum, ex salario, et qualitate muneris, utrum nempe fuerit alia adhuc acquisitio possibilis. Si ad dies vitae concessum sit munus, et salarium vix condignae sustentationi suffecerit, neque tempore administrati muneris ullus alter modus acquirendi superfuerit, jubilatis usque mortem, quiescentibus vero, donec ad aliquod officium appliciti non fuerint pensio competit.* ”Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 137. §. és **-os lábjegyzete 173. p. ZEILLER-EGGER 2. 194. §. Lábjegyzete 245-246. pp.

[967] CSIZMADIA Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976. (a továbbiakban: CSIZMADIA Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszerig) 76. p. és HAJDU Lajos: II. József igazgatási reformjai Magyarországon Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. 76-77. pp.

[968] MARTINI: Positiones de jure civitatis. Pars I. Caput VII. CLXXXIX-CCI. Pontok 64-68. pp.

[969] VIROZSIL: Epitome iuris naturae 154. §. e) lábjegyzete 362. p.

hogy az állam irányításakor mely tisztségek tekintendők mindenkor szükségképpeninek?[970] – fogalmaz Szibenliszt.

A hivatali apparátus szervezésekor célszerű figyelembe venni, hogy egy állami hivatalnok, sőt akár egy egész testület egy adott feladatkör ellátása terén nincs kellően kihasználva, hiszen a ráruházott feladatkörnél nagyobb kapacitással rendelkezik, vagy éppen ellenkezőleg, nem képesek helytállni az államügyek intézésekor, mert például túlságosan leterheltek vagy túlhajszoltak. Ennélfogva az uralkodó annyi hivatali posztot létesíthet, amennyit az államügyek intézése megkíván, egyes feladatköröket összevonhat, másokat részfeladatkörökre bonthat. Bármely hivatalt meghatározott személyekre ruházhat át, melyek lehetnek természetes személyek, de működhetnek erkölcsi személyként úgy is, mint testület[971] – fejezi be Martini mondatával e gondolatkört Szibenliszt.[972]

Az egyes feladatkörök közötti összeütközések illetve azok ellentmondásos levezénylésének elkerülése végett az uralkodót megilleti az a jog, hogy létrehozzon egy államtanácsot (*status consilium*), vagyis egy olyan testületet, amely valamennyi államügyet érintő feladatkört képes meghatározni és legfőbb irányítása alá vonni. Ami a testület összetételét illeti, a leggyakoribb formák a következők lehetnek: állhat az alárendelt testületek elnökeiből, de állhat különböző tanácsosokból, vagy együttesen mindkettőből.[973] A fentiek alapján az az igény fogalmazható meg, hogy a közhivatalok összessége minden államban egy egységes rendszert kell, hogy alkosson, mely rendszer feje maga az államfelséget megtestesítő uralkodó, aki a közhivatalok átruházója, felhatalmazója. Ami pedig a hivatalos apparátus tagozódását illeti, ezt az állami feladatok és célok határozzák meg, illetve az uralkodó célszerűen ezek szerint szervezi meg.[974]

---

[970] „*Jus in munera speciatim est jus determinandi, quae, et qualia munera in Civitate omni tempore sint necessaria. Vi hujus juris Imperans potest 1) tot munera erigere, quod species negotiorum publicorum dantur.*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 138. §. 173-174. pp.

[971] „*2) Imperans potest plura munera unire, vel unita separare, et quodlibet negotium peculiari personae, physicae, vel morali administrandum committere.*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 138. §. 175. p.

[972] MARTINI. Positiones de iure civitatis. Caput VII. CXCVII. pont 67. p.

[973] „*3) Imperans habet jus supremum status consilium, h. e. collegium ex praesidibus subordinatorum collegiorum, vel aliis consiliariis, vel ex ambobus simul erigendi, qui omnia Civitatis negotia collatis inter se consiliis determinent, ac dirigant.*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 138. §. 175 p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 195. §. 246. p.

[974] KAUTZ Gyula 345. o.

8.3.3. Közhivatali méltóságok adományozása (*jus dignitates civiles tribuendi*)

A hivatal címek, rangok adományozása mindig is hozzátartozott a közhivatalok körüli állami teendőkhöz. Ennek pontosabb megértéséhez Szibenliszt Martinihoz hasonlóan szükségesnek tartja tisztázni, mit is kell a méltóság (*dignitas*) fogalma alatt érteni.[975] Szibenliszt Martini tétele magyarázataként hangsúlyozza, hogy az emberek természetes állapotukban értékük, megbecsülésük tekintetében egyenlők, s ez a sajátosságuk veleszületett jelleggel minden embert egyformán megillet. Amennyiben viszont ez az érték a tökéletességre való törekvésüktől függ, akkor erre úgy kell tekintenünk, mint egy tevőlegesen megszerezhető megbecsülésre (*existimatio positiva*). Az ilyen értelemben vett megbecsülés további különféle tényezők függvényében eltérő jellegű lesz. Ilyen értéket befolyásoló tényezőnek számít Szibenliszt szerint a társadalmi szerződés (*contractus civilis*), amelynek eredményeként a természeti állapotban meglévő megbecsülés differenciálódik. Méltóságnak pedig azt a kiválóságot nevezi, amelynél fogva az egyik ember, mivel nagyobb „tehetség (*valor*)" jutott neki osztályrészül, mások közül kitűnik.[976]

Abból adódóan, hogy az alávetési szerződésből kifolyólag az állami feladatok összessége az államfelség gyakorlójára hárul, az alábbiak következnek:

- Őt illeti meg a legfőbb méltóság, melynek következtében a társadalmi szerződés folytán reá ruházott legfőbb jogokat is ő élvezi, s azzal, hogy mások a hatalma alatt állnak, e legfőbb méltóságát ismerik el;
- Az uralkodó, az állami hivatalnokokat – annak érdekében, hogy közhatalmi jogosultságokat gyakorolhassanak – bizonyos méltóságokba helyezi. Rangjuk annál nagyobb, minél több, illetve minél nagyobb feladattal bízzák meg őket. A méltósággal, címmel rendelkezés pedig arra szolgál, hogy ezáltal mind

[975] MARTINI: Positiones de jure civitatis. Pars I. Caput VII. CXCVIII. pont 67. p.
[976] „*Hic valor, et existimatio, si in absentia nuda imperfectionis consistat, est naturalis, omnibus hominibus connata, ad ideo aequalis (§. 46. J. E.); si vero a perfectionibus, a facto acquisitis, dependeat, est positiva, quae, quia variis factis comparatur, est diversa, praecipuum tale factum est contractus civilis. Is, cui major tribuit valor, et existimatio, praecellit, praecellentia unius hominis prae altero dignitas dicitur.*" Vö: MARTINI: Positiones de jure civitatis. Pars I. Caput VII. CXCIX. pont 67. p. és ZELLER-EGGER 2. 200. §. 250. p.

szellemileg, mind pedig fizikailag a lehető legjobb mértékben meg tudjanak felelni közkötelezettségüknek.[977]

Ennek érdekében állami felségjognak számítanak még a következő jogok:

- Méltóságok adományozása (*jus conferendi dignitatem*), valamint az ezekhez tartozó külső jegyek meghatározása, mint például bizonyos nemzeti csoportoknak adományozható címek, kiváltságok, illetve pusztán személyre szóló érdemrendek, rendjelek alapítása és adományozása.
- Hatásköri összeütközés esetén a rangsori viták eldöntése (*jus lites de proëdria decidendi*).
- Hivatali és egyéb rendek alapításának joga (*jus ordines instituendi*), mint amilyen például a katonáskodó vitézek számára alapított lovagrendek, vagy a világi állapotúak számára létesített hivatali rendek, illetve mindkét státuszt magába foglaló vegyes rendek létrehozása.
- A méltatlanná váló személyek rangjuktól történő megfosztása (*jus indignos civili dignitate spoliandi*), hiszen az uralkodónak jogában áll a vétkeseket felelősségre vonni, végtére is valamennyi állami rang forrása maga az államfelség gyakorlója.[978]

Az államszolgálat, az állami hivatali apparátus szükségessége az újkori modern államok megjelenésével vált nyilvánvalóvá. A 18. század végéig azonban még élt az a hűbéri korból eredő felfogás, mely a szolgálatra magánjogi szempontból, a földesúr szolgálataként, fejedelemszolgálatként tekintett. Az államszolgálat térnyerése és az erre vonatkozó elvek pontosabb kidolgozása csak a 19. században kapott nagyobb szerepet.[979] A fentiek alapján megállapítható, hogy a közszolgálat élethivatássá válása érdekében Szibenliszt igyekszik felzárkózni ahhoz a modern szemlélethez, ami nemcsak az uralkodói jogosultságok felsorolásából áll, mint ahogy ezt Martininél olvashatjuk, hanem szól a hivatalnoki kar számára biztosított jogokról is. További új

[977] „*Is, cui major tribuit valor, et existimatio, praecellit, praecellentia unius hominis prae altero dignitas dicitur. Ex quo fluit, 1) summam in republica dignitatem apud Imperantem residere […] 2) officiales quoque publicos in aliqua dignitate esse positos, cum jura exerceant, civili imperio adnexa. Horum dignitas eo major est, quo plura, vel majora fuerunt iis munera demandata, hisque vel animi, vel corporis magis robore perfunguntur.*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 139. §. 175-176. pp.

[978] Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XII. 140. §. 176. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput VII.CXCIX-CC. pontjai 67-68. pp. ZEILLER-EGGER 2. 198-200 §§. 248-252. pp.

[979] KAUTZ Gyula: Politika 347. p.

szempontként követi Szibenliszt azt az irányt, amely a belügyi viszonylatban katonai és polgári közszolgálat megkülönböztetése valamint a köztük lévő eltérő sajátosságok elismerése mellett, mindkét szolgálat terén általánosságban közös szabályként érvényesíti a *jus munerum* elveit.[980]

8.4. Összegzés

Szibenliszt Martinitól eltérően és Eggerhez hasonlóan az állam hatalom-átruházásra vonatkozó felségjogának *„De jure potestatis mandandi”* címmel önálló fejezetet szán. Martini ugyanis ezt a felségjogot *Ius circa bona et munera Civitatis* kifejezés alatt az állam vagyonkezelői jogával együtt tárgyalja. Annyiban azonban az Egger-féle felfogástól is eltér Szibenliszt, hogy e fejezet keretébe illeszti be a hadügyi szolgálatot is magába foglaló *jus armorum* bemutatását. Ezt azon indokok alapján teszi, melyek szerint a közhivatalnoki jog általános elveinek jelentős része a gyakorlatban a hierarchikus jellegű hadügyi igazgatásban gyökerezik. A közszolgálat pedig katonai és polgári igazgatásra oszlik, így itt lehet helye a fegyverjog tárgyalásának is.

A *potestas mandandi* diszkrecionális jogkör, ami annyit jelent, hogy az államfelség gyakorlója, azaz az uralkodó saját hatáskörén belül, tetszőleges módon állíthatja fel a hivatali apparátust, melynek során mindenkor racionális szempontokat kell figyelembe vennie. Így az ügyek összefogására, azok legfőbb irányítás alá vonása érdekében célszerű valamilyen testületet, más néven „államtanácsot” létrehozni. A közhivatalok összességének pedig egy egységes rendszert kell alkotnia, ami lényegében egy kormányzat és központi kabinetrenszer felállítását irányozza elő.

Az állam adminisztrációs tevékenységének bázisát a hierarchikusan szervezett közhivatalok és az ehhez kapcsolódó állami szolgálat jelenti, melynek betöltése már nem a születési előjogok, hanem az arra való alkalmasság, érdemesség alapján történhet. A hivatalok elnyerése tehát nemcsak jogosultságként, hanem valamennyi alattvalóval szembeni kötelezettségként is megjelenik, mely kötelezettséget a polgárok az alávetési szerződéssel vállaltak fel.

Az uralkodónak úgyszintén nemcsak jogai, hanem kötelezettségei is vannak e felségjog gyakorlásakor. Így megfelelő hivatali előmenetelt, karrier-lehetőséget kell

[980] KMETY Károly 854-855. pp.

biztosítania a közhivatalokat betöltők számára, gondoskodnia kell a hivatalnokok javadalmazásáról és nyugellátásáról. A fegyelmi jelleggel történő hivataltól megfosztás terén pedig az uralkodó keze meg van kötve, mert valakit hivatalától csak akkor lehet megfosztani, ha fegyelmi felelősségét jogerős ítélet állapította meg.

Az uralkodói jogok és kötelezettségek tehát az alattvalói jogokkal és kötelezettségekkel állnak párhuzamba. Ebből a megfontolásból tér ki Szibenliszt olyan közhivatalokat megillető jogosultságokra, melyekről Martini még nem szól. Elsődlegesen kijelenti, hogy a közhivatalnokok hivatalos személyek, akik e minőségükben speciális jogokkal és kötelezettségekkel bírnak. Ilyen jogként említi meg a megfelelő előmenetelhez, javadalmazáshoz való jog mellett az igen nagy részletességgel tárgyalt nyugellátáshoz való jogot, ezáltal erősítve a közhivatal élethivatásként való felfogását.

9. Az állam vagyonkezelői jogköre (*jus circa bona civitatis*)

9.1. Az állami vagyonkezelés jelentősége

A rendi társadalomban a gazdasági élet megszervezése ki volt téve az egyes rendek külön érdekeinek, s a döntések a szerint történtek, hogy a privilegizált társadalmi csoportok közül melyik tudta erősebben érvényesíteni érdekeit. Ez az állandó vetélkedés nem tette lehetővé, hogy létrejöhessen egy következetesen érvényesülő, központilag szervezett gazdaságpolitika. A gazdasági igazgatás első eszméje, illetve annak megszervezésére irányuló első kísérletek tehát „csak az állameszme teljes győzelemre jutásával" történhetett meg. A 16. század óta kifejlődött „nemzetgazdasági" irányzatok közül Szibenliszt a Németországban kidolgozott eudämonismus rendszerét követi, aminek központi elve, célja és motiváló tényezője „a nép jólétének általános előmozdítása."[981]

Szibenliszt az állam vagyonkezelési jogának bemutatásakor azokat az általános alapelveket veszi számba, melyek az államháztartás anyagi eszközeinek kezelésére vonatkoznak. E kérdések tárgyalásakor a bölcseleti államjogra támaszkodva olyan célszerűségi elveket ad elő, melyeknél egyrészt korának államberendezkedését veszi tekintetbe, másrészt igyekszik ezen túlmutató általánosságokat is megfogalmazni.

A következőkben azt tekintjük át, hogy Szibenliszt szerint milyen államszervezési feladatok valósítandóak meg az állami vagyonkezelés jogának gyakorlása során, mely szintén felségjog, így az abból fakadó teendők végső soron államfelség gyakorlójára hárulnak. Ilyen értelemben az e körbe tartozó igazgatási feladatok átszövik az állam gazdasági életének egészét, ebből adódóan állami feladattá válik annak megszervezése. Az állami vagyonkezelési jog átfogó jellege abban nyilvánul meg tehát, hogy valamennyi államszervezési feladatra kihat, s azok megvalósíthatóságát nagyban befolyásolja. Mivel a Szibenliszt által követett tematizálás a felségjogokat veszi alapul, így az állam vagyonkezelési joga címszó alatt szerzőnk csak az idetartozó legtipikusabb feladatköröket és ezek gyakorlására

[981] KAUTZ Gusztáv 157. o. és ECKHART Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780-1815. Akadémiai Kiadó. Magyar Történelmi Társulat Budapest, 1958. 190-197. pp.

vonatkozó korabeli elveket ismerteti, melynek során a természetszerűleg ebben is Martini tételeire épülő Zeiller-Egger-féle természetjogi irányvonalat követi.

9.1.1. Az állam javai és az egyes vagyon-típusok

Szerzőnk a Martini-féle megközelítést veszi alapul, melynek értelmében mielőtt részletesen bemutatná az állam vagyonkezelési jogát, szükségszerűnek tartja meghatározni, mit kell egy államban található javak (*bona in Civitate*) fogalmán érteni, illetve ennek milyen fajtái léteznek.[982] Ennek keretében azonban Szibenliszt további értelmező magyarázatokkal él, melyek Martini állításainak logikai összefüggésére világosabban mutatnak rá.

Így Szibenliszt tolmácsolásában az állam területén lévő javakon legtágabb értelemben véve dolgokat kell érteni, tehát e körbe nem tartozhatnak személyek. Tovább közelítve a fogalom valós lényegéhez, az állam szempontjából nézve javakon olyan dolgokat ért, melyek az állam céljainak megvalósítására alkalmas eszközökként szolgálhatnak. Egy másik aspektus szerint olyan dolgok tartoznak ide, melyeket valaki tulajdonjoga vagy egyéb birtoklásra feljogosító joga alapján birtokol. Ennek megfelelően az állam szempontjából a javak (*bona*) két típusát különbözteti meg: 1) a valakik tulajdonában álló javak (*bona propria*), 2) elfekvő (*bona jacentia*), más szóval uralom alatt nem álló javak (*bona adespota*).[983] Szoros értelemben tehát egy államhoz tartozó javakon olyan dolgokat kell értenünk, melyek már valakinek a tulajdonát képezik. Ebben a tekintetben azokat a javakat, melyek a közösség tulajdonát képezik, közjavaknak (*bona publica*), az ezen kívül esőket pedig, melyek magánszemélyek tulajdonát képezik, magánjavaknak (*bona privata*) nevezi.[984]

A további differenciálás szerint a közjavak körében vannak olyan dolgok, melyek bár mindenki tulajdonát képezik, mégis az egyes személyek használatában állnak. Ilyenek a folyók, a folyópartok, a hegyek, az utak stb. Azokat a dolgokat viszont, melyek nem állnak az egyes személyek használatában, de valamennyi polgárt

[982] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXV-CLXVI. pontok 57. p.
[983] „*bona in Civitate in propria, et jacentia, seu adespota dividuntur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 141. §. 177. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXX pont 59. p és ZEILLER-EGGER 2. 165-166. §§. 215. p.
[984] „*Hoc sensu sumta bona, quae pertinent ad universos, publica, sin minus privata vocantur.*" Tomus II. Pars II. Caput XIII. 141. §. 177. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXV pont 57. p. és ZEILLER-EGGER 2. 165-166. §§. 215. p. VIROZSIL: Epitome iuris naturae 153. §. 365-366. pp

megilletik, nevezi Szibenliszt az állam patrimoniális vagyonának (*patrimonium civitatis*). Ilyenként említi meg a középületeket, köztelkeket, tavakat, bányákat. A javaknak ezt a kategóriáját sorolja ahhoz, amit általában kincstári vagyonnak (*bona Camerae*) hívnak, illetve amelyek a monarchikus államokban korona-javak (*bona coronalia*), a köztársaságokban nemzeti vagyon (*bona nationalia*) elnevezéssel ismertek.[985]

A másik kör a magánvagyon köre, ahová az egyes emberek, illetve kisebb társaságok javait csoportosítja. A természetes személyek között nevezi meg az uralkodót is, amikor bizonyos javakkal nem hatalmi jogon rendelkezik. Az erkölcsi személyek javainak körébe sorolja az önkormányzattal rendelkező testületek vagyonát, mint amilyen például az egyetemek, a városok, a falvak javai.[986]

Szibenliszt Egger nyomán az államhoz tartozó javak egy másik, a Martini tipizálásban említett, de általa nem nevesített fajtájáról is szól. Így az államban fellelhető közvagyon és magánvagyon összességét tág értelemben nemzeti tulajdonnak (*nationale dominium)* nevezi, mégpedig abból kifolyólag, hogy az állam területének a tulajdonosa nem más, mint maga a nép, azaz az egész nemzet.[987] Mindehhez hozzáteszi, hogy e vagyon tekintetében a tulajdonosi jogokat az állam irányítója (*Rector Civitatis*) gyakorolja, akit ilyen értelemben az államterület „tulajdonosának" tekinthetünk, egyrészt azért, mert minden tekintetben ő gyakorolja a közhatalmat, másrészt pedig azért, mert az állam biztonsága érdekében jogosan képviseli az egész nemzetet.[988] Szibenliszt ehhez kapcsolódva lábjegyzetben cáfolja azt a hobbes-i feltételezést, miszerint az uralkodó az állam területének tényleges tulajdonosa lenne, s

---

[985] „*Haec etiam bona Camerae, in monarchicis Civitatibus bona coronalia, in rebuspublicis bona nationalia appellantur.*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XIII. 141. §. 177. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXV pont 57. p. és ZEILLER-EGGER 2. 165-166. §§. 215-215.p. és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 153. §. 366. p.

[986] „*Privata bona vel sunt singularium, vel societatum minorum, prout ad personas physicas, quo etiam bona Imperantis, non jure imperii obtenta, accenseri debent, vel morales perninet […].*" Tomus II. Pars II. Caput XIII. 141. §. 177. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXVI pont 57. p. és ZEILLER-EGGER 2. 165-166. §§. 215-216 pp.

[987] „*Complexus omnium bonorum in Civitate publicorum, et privatorum constituit nationale dominium sensu lato.*" Tomus II. Pars II. Caput XIII. 141. §. 178. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXVI pont 57. p és ZEILLER-EGGER 2. 166. §. 216. p.

[988] „*Interim Rector Civitatis tum, quia in omnia exercet imperium, tum quia totam nationem, ut talem, h. e. ut conjunctionem ad finem securitatis, jure repraesentat, etiam dominus terrritorii adpellatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 141. §.178. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 166. §. 216. p.

ehhez képest az alattvalók az uralkodó javait csak precarium jelleggel birtokolnák.[989] Szibenliszt ellenérve szerint a természeti állapotban abból kifolyólag, hogy ott mindenkinek joga volt mindenre, senkiről sem volt állítható, hogy ő bárminek is végérvényesen a tulajdonosa lenne. Ennélfogva a tulajdonos cím kizárólagosan az állam törvényeinek felhatalmazása folytán ismerhető el, még ha az az uralkodó közreműködésével történt is.[990]

9.1.2. Az állami vagyonkezelés jogának terjedelme, gyakorlásának alapelvei

A felségjogok terjedelmét mindig az állam célja határozza meg. Az állam vagyonkezelői joga azért is számít alapvető felségjognak, mert olyan javakra vonatkozik, melyekről általánosan elmondható, hogy képesek az állam célját előmozdítani, vagy éppenséggel azt akadályozni. Így az e javakkal való rendelkezési joga az államhatalmat illeti meg, mely jog közjavakon, s magánjavakon egyaránt fennállhat. Ebből a jogból származik a pénzügyek irányításának joga (*jus financiale*), melyet Szibenliszt más néven pénzügyi hatalomnak (*potestas financialis*) nevez, s mely nem más, mint az államban felhalmozódott vagyoni eszközök hovafordítására irányuló döntés, rendelkezés joga – hangzik Martini tételének kiegészítő magyarázata.[991]

Szibenliszt hangsúlyozza, hogy ott, ahol az állam céljának hatékony eléréséhez szükségképpen költségeket rendelnek, ott minden polgártól megkövetelhető, hogy közvetve járuljon hozzá erejéhez mérten a szükséges költségekhez.[992] Ezzel tehát az egyenlő közteherviselés alapvető igénye fogalmazódik meg, melynek egyik legjobb módja az egyén erejéhez mérten történő adózás és más természetbeni hozzájárulás,

---

[989] HOBBES: Leviatán 270. és 333. pp.

[990] „*Nam fundamentum Hobbesii, ex quo id asseruit, falsum est, falsum quippe est, in statu naturali fuisse jus omnium ad omnia, proinde neminem dominium habuisse ad aliquid, sed id solum per Imperantem legum auctoritate assignatum fuisse.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 141. §. lábjegyzete 178. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXVII pont 60. p és ZEILLER-EGGER 2. 180. §. 228-229. pp. és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 153. §. 371. p

[991] „*Jus Imperantis in bona Civitatis est essentiale majestaticum.[…] Hic jus majestaticum in bona Civitatis est jus iisdem finem Civitatis promovendi. Ex jure circa bona Civitatis fluit jus financiale (Potestas financialis), seu jus sumtus necessarios ad consequendum finem Civitatis ex bonis Civitatis collignedi.*"Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 142. §§. 178-179. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 167. §. 216-217. pp.

[992] „*ad effectivam consecutonem finis Civitatis sumtus sunt necessarii etiam ibi, ubi necessaria virium impensio immediate ab omnibus civilibus praestatur,* " Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 142. §.179. p.

mint például az ország védelmét célzó sorkatonai szolgálat.[993] Szibenliszt figyelmeztet arra, hogy azokban az államokban, ahol a polgároknak csak egy része veszi ki részét a közterhekből, ott ezek a költségek jóval nagyobbak, mint ott, ahol mind többen vesznek közvetlenül részt az állam céljának megvalósításában. Szükségesnek tartja azt is, hogy a társadalom anyagilag is megbecsülje azokat a honpolgárokat, akik közvetlenül járulnak hozzá az állam céljának megvalósulásához. Ezen a megfontoláson alapszik például az, hogy a közhivatalnokok az államtól fizetést kapnak.[994]

Amennyiben az állami vagyonkezelés általánosságban illeti meg a közjavak tekintetében az uralkodót, ezt a jogot egyrészről úgy gyakorolja, mint a saját vagyonán fennálló jogot, másrészről, mint az elfekvő vagyon (*bona jacentia*) feletti jogot. Amennyiben saját vagyonaként kezeli, akkor ez azt jelenti, hogy az államot e tekintetben voltaképpen tulajdonjog (*jus dominii*) illeti meg, mely kizárólagos birtokjogban, a bevételek hasznainak szedésében nyilvánul meg, tehát az államfelség gyakorlóját, az uralkodót e tekintetben egy szűk értelemben vett rendelkezési jog illeti meg. Mindezen jogokkal kapcsolatban azonban nem győzi hangsúlyozni Szibenliszt, hogy ezeket kizárólag a nép nevében gyakorolja, akié tulajdonképpen ez a vagyon, s akit e téren az uralkodó képvisel.[995]

E felségjog terjedelmét, mint valamennyi egyéb felségjogét is, az államban található vagyon (*bona in civitate*) sajátos természete és az állam célja határozza meg – folytatja Szibenliszt. Így a közvagyon természetéből sajátos módon értetődik, hogy az uralkodó e vagyont kizárólagosan és sajátjaként oly módon birtokolhatja, hogy ezáltal képes legyen az állam polgárait minden sérelemmel szemben megvédeni. E vagyonból a polgárok hasznával szemben saját céljaira csak szükséges mértékben fordíthat. Tehát a közvagyon elődleges célja az állam biztonságának megteremtése és védelme, mindemellett további cél a polgárok közösségének haszna, s csak ez után

[993] Istitutiones tomus II. Pars II. Caput XIII.142. §. 178. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 167. §. 217. p

[994] „*[…] qui eo magis exsurgunt ibi, ubi tantum pars civium immediate ad realisationem finis Civitatis operam confert; cum haec pars debeat per bona indemnis servari, hicque fundantur salaria officialium publicorum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 142. §. 178-179. o. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 167. §. 217. p

[995] „*Vi juris circa bona propria publica Imperanti competit jus dominii, i. e. jus exclusivum possidendi, emolumentum percipiendi, et disponendi sensu sticto (§. 85. J. E.), sed tantum nomine populi, cujus haec bona sunt, et cujus ille repraesentans est, habitoque semper respectu ad peculiarem naturam horum bonorum, et ad finem Civitatis, unde omnia jura majestatica mensuram suam accipiunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 143. §.180. p.

következhet az, hogy az uralkodó saját céljaira szükséges mértékben eszközöket igényelhet a közvagyonból. Az ezen kívül fennmaradó javakat az egyenlő jogosultság figyelembe vételével a köz rendelkezésre kell bocsátania.[996]

Az állam patrimoniális javainak (*bona in civitate*) természetéből következik, hogy az államfelség gyakorlóját megilleti az e vagyonra vonatkozó, az egyes polgárokat kizáró használat joga. Az állam céljából az következik, hogy az uralkodónak joga van arra,

- hogy a közvagyonból bizonyos részt az állam rendeltetésével összeegyeztethető módon saját céljaira különítsen el és fordítson;
- továbbá – ha az állam célja lehetővé teszi, tehát csakis kellő megfontolásból és nem önkényes döntés alapján –, hogy a közvagyonnal más módon is rendelkezhessen, például értékesíthesse azt.[997]

A közvagyon speciális természetéből adódik, hogy az uralkodót e téren, pénzügyi hatalom (*potestas financialis*) illeti meg, ami azt jelenti, hogy rendes esetekben az államvagyon hasznaiból, különleges esetekben pedig annak tőkerészéből saját döntése alapján az állami közköltségekre összegeket fordíthat.[998]

Amikor az uralkodónak az államvagyonnal kapcsolatos felségjoga az államban elfekvő dolgokra (*bona jacentia*) vonatkozik, akkor az uralkodót, mint a nemzet képviselőjét megilleti e vagyon okkupálásának kizárólagos joga, mely jogot egyrészt a közösség, másrészt az egyes személyek érdekében gyakorolja.[999] Eszerint azok a javak, amelyek tekintetében ez az okkupációs jog gyakorlása a közösség érdekében

---

[996] „*Sic ex natura bonorum publicorum in specie intelligitur, quod Imperans populum in exclusiva possessione, et proprietate eorumdem adversus quemlibet tueri, et cuilibet civi usum eorumdem ad suos privatos fines necessarium, cum aequali reliquorum jure conciliabilem, admittere, debeat*:" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 143. §.180. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXIX. pont 58. p és ZEILLER-EGGER 2. 169. §. 218-219. pp.

[997] „*Sine ex fine Civitatis intelligitur Imperantis esse: 1) ut haec publica bona, in quantum cum fine Civitatis conciliari potest, in sua naturali destinatione conserventur, et eo convertantur: 2) ut, si finis Civitatis exigat, proinde pro ratione necessitatis, non autem pro arbitrio suo, aliam dispositionem super iisdem faciat, e.g. vendat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 143. §.180. p. EGGER 2. 169. §. 218-219. pp.

[998] „*Speciatim circa haec bona, si naturae eorumdem non adversetur, Imperanti competit potestas financialis, h. e. jus in ordinariis casibus emolumenta, in extraordinariis vero ipsam substantiam eorumdem in sumtus publicos convertendi.* " Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput. XIII. 143. §. 180. p.

[999] „*Si modo jus majestaticum circa bona Civitatis ad bona jacentia referantur, Imperanti, ceu repraesentanti nationis, competit jus exclusivum eadem occupandi, […]*."Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 144. §. 181. p.

történik, közvagyonba sorolandók, azok pedig, melyek tekintetében az uralkodó e jogot az egyes személyek érdekében gyakorolja, magánvagyonba tartoznak.[1000]

9.2. A regálé jövedelmeken fennálló pénzügyi jog és hatalom (jus financiale et potestas financialis Regalium)

Az államban elfekvő javak tekintetében az uralkodót speciális módon illeti meg a pénzügyi hatalom, melynek keretében – mint láttuk – joga van önkényes döntése folytán az ebből származó javakat a köz javára, azaz a közköltségekre fordítani. Ez a hatalom főleg úgy mutatkozik meg, mint az *uralkodót megillető regálé bevételek,* vagyis az uralkodói haszonvételek feletti pénzügyi jogosultság (*jus financiale Regalium*). E jog azon tárgyakon áll fenn, melyekkel kapcsoltban a használat és a gyümölcsöztetés joga azok természetéből adódóan, bárkit, tehát egyes személyeket is megillethetett, de az azokból származó nyereséget kizárólag az állam megfelelő működtetésére (*ad sumtus publicos*) kell fordítani.[1001] Ez a kizárólagos haszonélvezeti jog, az e körbe tartozó tárgyak változatos természete miatt, különféle pénzügyi bevételeket jelent, melyből a következő jogi lehetőségek adódnak:

- vadászati jog (*jus venationis*)
- erdészeti jog (*jus forestale*)
- bányászati jog (*jus montanum*)
- a kincstalálás joga (*jus in thesauros*)
- a postáztatás joga (*jus postarum*)

Ezek az elfekvő javakra vonatkozó jogok az uralkodót úgy illetik meg, mint a közjavak tekintetében, hiszen a polgároknak e javakat, még mielőtt ezeken tulajdont szerezhetnének, kizárólag az állam működtetésére kell fordítaniuk. Az uralkodót ezek

[1000] Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XIII. 144. §. 180-181. p. ZEILLER-EGGER 2. 169. §. 218-219. pp.

[1001] „*Haec potestas semet praecipue exserit, ut financiale-Regalium jus, i. e. jus ex objectis, quibus spectata solum natura eorumdem jus utendi, et fruendi cuilibet etiam singulari civi competisset, emolumenta exclusve percipiendi ad sumtus publicos sufficientes obtinendos.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 1434. §.181. p. MARTINI: Positiones de iure civitatis, Caput VII. CLXX. pont 58. p. és ZEILLER-EGGER 2. 170. §. 219. p.

a jogok olyan esetben is megilletik, amikor egy magántulajdonban lévő vagyont uralkodói haszonbérletnek nyilvánítanak.[1002]

Szibenliszt hangsúlyozza, hogy az általános igazgatás (*politica*) elviekben megkívánja, hogy a regálé jövedelmek, melyek egyébként pénzügyi megfontolásból tartoznak az uralkodó kezelése alá, magánszemélyek kezelésébe is átkerülhetnek. Ekkor azonban a magánszemélyek az okkupált tárgyaknak csak részbeni hasznát élvezhetik, mely haszonból történő részesedést mind természetben, mind pedig pénzben meg lehet megállapítani[1003] – tehát a regálék tekintetében a mai értelemben vett koncessziós elv érvénysül.

9.3. A közvagyonból származó hasznok kezelésének elvei

A közvagyonból származó hasznok eredendően az állam valamennyi polgárát megilletik, mely kétféle módon érvényesülhet: egyfelől bármely polgár közvetlenül megszerezheti a közvagyonból ráeső részt, de megállapodhatnak úgy is, hogy kizárólagosan a kormányzat szedi a hasznot, amelyet aztán szétoszt az alattvalók között. Ez utóbbi esetben az uralkodót illeti meg az a jog, hogy a közvagyon hasznait közköltségekre fordítsa.[1004]

Szibenliszt a klasszikus társadalmi szerződéselméletek alaptételéből kiindulva vallja, hogy az állami közvagyon célját legtöbbször ki lehet kötni az állam létrehozására irányuló alapszerződésekben (*pacta fundamentalia*). Amennyiben ezekben ilyen kikötés nincs, akkor a közvagyon kezelésének célját törvényekben kell meghatározni.[1005]

[1002] Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XIII. 143. §.179-180. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXXI. pont 59. p. és ZEILLER-EGGER 2. 170-171. §§. 219-221. pp. [nyomtatási hiba miatt 570 és 571. §§.] és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 153. §. d) jelzésű lábjegyzete 367. p

[1003] „*Verum Politica svadet, ut illa regalia, quae non ex aliis rationibus, quam financialibus prae manibus Imperantis sunt, transverantur in privatos, vel eadem in commodum privatorum tantum ad unam partem occupati objecti, in natura vel pecunia praestandam, restringantur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 144. §. 180-181. §. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXX. pont 58. p. és ZEILLER-EGGER 2. 171. §. 221. p.

[1004] „*Omnia bonorum publicorum in Civitate emolumenta originaliter ad omnai Civitatis membra pertinent, et quidem vel ita, ut quilibet civis suam ratam ex iisdem immediate accipere queat, vel ut regimen omnia emolumenta exclusive percipiat, ac inter subditos subdividat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 145. §. 182-183. pp.

[1005] „*et si eatenus per pacta fundamentalia nihil determinatum fuisset, legibus regiminis destinationem bonorum publicorum stabiliendi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 145. §.183. p.

A közvagyon rendeltetése több irányú lehet, s e jellegzetességeknek megfelelően a következőképp lehet csoportosítani:

- uralkodói kincstári vagyon (*bona fisci*), melyről akkor beszélhetünk, ha a közvagyon célját az uralkodó életkörülményeinek, tekintélyének biztosításaként (*ut vitae et dignitati conservandae Imperantis*) határozták meg, mely főleg a monarchiákra jellemző; ezen belül, ha az uralkodói kincstári vagyon ingó dolgokból áll, akkor ezt *korona jószágoknak* (*domania*) nevezzük, melyekből származó jövedelmek közvetlenül az uralkodó tulajdonát képezik;
- állami kincstári vagyon (*bona aerarii*) elnevezéssel illetik azt a közvagyont, amelynek célját úgy határozták meg, hogy az ebből származó javakat a közügyek intézésére, az állam védelmére kell fordítani.[1006]

E kategóriákból kiindulva az uralkodót az állam javainak jellegéhez igazodva három különböző jog illeti meg:

- saját vagyonában korlátlan tulajdonjog (*jus dominii illimitati*), amiről az uralkodó saját döntése alapján, kizárólagosan rendelkezhet, például az uralkodó saját palotájában lakhat. Korlátlansága abban nyilvánul meg, hogy az ezzel való rendelkezés joga nem esik az állam igazgatását meghatározó törvények alá (*quia legibus regiminis non subest*);
- az uralkodói kincstári vagyon feletti haszonélvezeti jog (*jus utendi et fruendi in bonis fiscalibus*), mely szerint e jövedelmeket saját, szükséges mértékű fenntartási költségeire fordíthatja. E jog gyakorlásakor az uralkodó Szibenliszt szerint a saját hasznát veheti figyelembe;
- az államkincstár igazgatásának joga (*jus aerarii administrandi*), amikor az uralkodó döntése folytán az állami közvagyon közcélokra való felhasználása történik. E jog gyakorlásakor – ellentétben az előzőekkel – nem a saját hasznát kell, hogy kövesse, hanem minden tekintetben a közcélokat kell szem előtt tartania, a közjavak épsége feletti éberen kell őrködnie.[1007]

[1006] Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XIII. 145. §. 183. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput VIII. CLXXII. 59. p. ZEILLER-EGGER 2.172. §. 222. p.
[1007] Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XIII. 145. §. 183. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput VIII. CLXXIII. 59. p.és ZEILLER-EGGER 2.173. §. 222-223. pp.

Szibenliszt ehhez kapcsolódva figyelmeztetésként jegyzi meg, hogy e javakat gyakran nehéz egymástól elkülöníteni, mivel e célok közötti átfedések miatt ezek könnyen összemosódnak.[1008]

9.4. A magánvagyonra kiterjedő vagyonkezelői felségjog gyakorlásának alapelvei

Amint már fentebb, a vagyonkezelői felségjog terjedelmének meghatározásakor megállapítást nyert, a vagyonkezelői felségjog a közvagyon mellett érintheti a magánvagyont is. Azt, hogy az e felségjogból származó speciális pénzügyi hatalom mennyiben illeti meg az uralkodót a magánvagyon tekintetében, az határozza meg, hogy a közjavakból az állam céljára szükséges módon fordítandó összegek elegendőek-e vagy sem. Abban az esetben, ha ezek elegendőek, Szibenliszt szerint nincs ésszerű magyarázata annak, hogy az uralkodó saját, bőséges vagyona mellett korlátozza a magánvagyont. Ekkor tehát pénzügyi hatalmat nem gyakorolhat. Ellenkező esetben viszont az uralkodó pénzügyi hatalmát jogosan gyakorolhatja a magánvagyonra kiterjedő módon is.[1009]

Minden magánjogi alapon szerveződő társaságban a tagok kötelesek lehetővé tenni, hogy a társaság céljainak elérésére minden szükséges és alkalmas eszköz biztosítva legyen. Egy olyan társaságban, melyben a tagok nem egyenlő jogosultságokkal bírnak, – s ez alatt Szibenliszt jelen esetben az államba szerveződött társadalmat érti – a fenti eszközök meghatározásának és alkalmazási módja felőli döntések joga az uralkodót illeti meg. Az uralkodó mindazonáltal a magánvagyonnal szemben önkényes módon nem gyakorolhatja pénzügyi hatalmát. Erre csak a fenti esetben kerülhet sor, tehát akkor, ha a közvagyonból nem állnak rendelkezésre megfelelő összegek az állami célok biztosítására. Szibenliszt lábjegyzetben jegyzi meg, hogy téves az a Hobbes-nak tulajdonított felfogás, amely szerint az adókivetés joga, mely az alattvalók magánvagyonát érinti, egy uralkodói tulajdonjognak fogható

[1008] „*Est tamen saepe arduum haec bona ab invicem separare.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 145. §. 182-184. p.

[1009] „*Si illud, nulla est justa ratio, ob suam privati ad partem suorum bonorum suppeditandam adstringi, et Imperans potetatem financialem exercere posset; contra si hoc, potestatem financialem jure exercet in bona privata,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 146. §.184. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput VIII. CLXXIV. 59-60. p. és ZEILLER-EGGER 2.174. §. 223-224. pp.

fel.[1010] Ismételten hangsúlyozza, hogy az uralkodó csak mint a nemzet képviselője tekinthető az ország tulajdonosának, ahol az alattvalók saját dolgaik felett tulajdonosként maguk rendelkeznek. Az uralkodó a magánvagyonnal szembeni pénzügyi hatalmát tehát csak másodlagosan gyakorolhatja, kizárólag csak akkor teheti, ha valamiféle szükséghelyzet áll elő, azaz ha a közvagyon csak szűkösen áll rendelkezésre.[1011]

Ami a magánvagyont érintő pénzügyi hatalom jogszerű gyakorlását illeti, a következő elveket kell megemlíteni:

- A közköltségekhez való hozzájárulás mértékének meg kell egyeznie a költségráfordítás szükséges mértékével. Ennek az elvnek az alkalmazásakor nyilvánul meg az a paradoxon, miszerint ezen elv ellen hat egy másik alapelv, amelynek alapján törekedni kell az állami jövedelmek állandó növelésére.
- A költségráfordítás szükségességének megszűnésével meg kell szüntetni a magánvagyonból történő hozzájárulás kötelezettségét. Ezt Szibenliszt abból az elvből vezeti le, mely szerint, ha megszűnik az ok, megszűnik a következmény is. Azonban hozzáteszi azt is, hogy ez a szabály az államnak csak a rendkívüli kiadásaira vonatkozik.
- A hozzájárulásokat a polgárok anyagi lehetőségeihez kell mérni. Aki tehát többre képes, annak többel is kell hozzájárulnia a közkiadásokhoz, hiszen a tehetősebbek a közjavakból is több hasznot élveznek. A polgári egyenlőség természete tehát azt kívánja meg, hogy a gazdagabbak és a szegényebbek közösen vegyenek részt a közös célok megvalósításában. Ahhoz azonban, hogy az állam céljai hatékonyan megvalósulhassanak, a tehetősebbeknek nagyobb részt kell vállalniuk. E nélkül az állami célokat csak nagy nehézséggel vagy egyáltalán nem lehet elérni.
- Mivel a polgárok fogyasztása a hozzájárulás mértékétől függ, az előző pontban megfogalmazott elv érvényesüléséhez célszerű, ha az alapvető létfenntartási cikkek terén a szegényekre a lehető legkevesebb teher rakódjék.

[1010] ZEILLER-EGGER 2.174. §. 223-224. pp.; HOBBES: Leviatan 269-275. pp.
[1011] „*Quare sententia Hobesii in eo sita, quod jus vectigalium, et tributorum jus dominii sit, non substitit. […] Neque pro arbitrio, sed pro ratione necessitatis potestas financialis in bona privta Imperanti competit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 146. §. lábjegyzete 185. p.

- Önmagában vagy saját természetéből adódóan senkit – legyen az természetes vagy erkölcsi személy – nem illet meg immunitás a magánvagyonra kiterjedő pénzügyi hatalommal szemben.[1012]

A magánvagyon terén gyakorolható pénzügyi hatalom kettős természetű, egyfelől irányulhat a magánvagyon jövedelmeire, másfelől pedig magára a vagyon állagára, a tőkerészre. Ha a pénzügyi hatalmat a magánvagyon jövedelmeivel szemben gyakorolják, akkor ez tág értelemben vett adókivetési jogosultságnak (*jus tributi*) nevezhető, ugyanis a magánvagyon jövedelmeinek azon részét, melyet az uralkodó az állami költségekre fordít, általánosságban adónak (*tributum*) nevezik. Fontos megjegyezni, hogy ez a jog a magánvagyon jövedelmeinek csak egy részére terjed ki.[1013]

A magánvagyon tőkerészére irányuló pénzügyi hatalom jelenti magát kisajátítási jogot (*dominium eminens*).[1014] Ez az alattvalók magánvagyonán fennálló olyan jogosultságot jelent, amely nemcsak az abból származó hasznok, jövedelmek egy részére, hanem annak valamennyi jövedelmére kiterjed, sőt vonatkozik magára a vagyon állagára is. Ez a jog szintén az állam céljának helyes és hatékony elérését célozza.[1015]

[1012] „*Ex dato principio, et fine potestatis financialis in bona privata fluunt sequentes ejusdem justi limites: 1) mensura praestationum cum necessitate erogationum congruat; […] 2) Cessante necessitate erogationum praestationes quoque aboleri debent; […] 3) Praestationes sint pro ratione facultatum civium, […] 4) Quatenus pro mensura praestationum consumtio civium eligitur, eatenus rebus ad vitam necessariis, velut pani, carni lignis, quam minima onera, contra iis, quae soli commodati, et voluptati inserviunt, graviora imponatur, […] In se, et natura sua nulli civi, sive sit persona physica, sive moralis competit immunitas a potestate financiali quoad sua bona.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 147. §. 185-186. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXXV-CLXXVI. pont 60. p. ZEILLER-EGGER 2.175-176. §§.224-226. pp.

[1013] „*Modus, quo potestas financialis in bona privata exerceri potest, est duplex: nempe vel quoad quaedam solum consectaria, vel quoad ipsam horum substantiam.[…] Si potestas financialis in consectaria bonorum privatorum exerceatur, jus tributi sensu lato nominari potest,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 148. §. 186. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXXVII. pont 60-61. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 177. §. 226. p. és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 158. §. 371. p.

[1014] A *dominium eminens* az állam rendkívüli jogkörére, az úgynevezett *jus eminens*-re vezethető vissza, amely joggal az állam olyan rendkívüli helyzetben élhet, amikor az állam célja más módon nem valósítható meg. A *jus eminens* kiterjed az alattvalók *személyére* és *vagyonára* egyaránt. Az alattvalók személyével szembeni *jus eminens* érvényesül például a hadkötelezettségben, a vagyonra vonatkozót pedig a *dominium eminens*-t jelenti. MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput VII. CLXXXII. §. 62. p. és GROTIUS. I. könyv VI. §. 32. p.

[1015] „*Alter modus potestatem financialem exercendi in bona privata est, si in ipsam substantiam horum exerceatur; qui dominium eminens dicitur, h.e. jus ex privatis bonis subditorum non tantum proportionatam partem consectariorum, sed omnia consectaria, immo ipsam substantiam ad consecutionem finisi Civitatis applicandi.*"Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 150. §. 188. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXXXII. pont 62. p. és ZEILLER-EGGER 2. 182. §. 230. p. és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 159. §. 375 p.

9.5. Az adókivetés joga (jus tributi, jus vectigalis)

Valamennyi adó illetve maga az adókivetés joga a magántulajdon jövedelmeinek csak egy részét érinti, s e tekintetben Szibenliszt szerint az adók azonos módon ítélendők meg. Más tekintetben viszont az adók különbözőségeket mutatnak fel, s ez a különbözőség abból adódik, hogy az ilyen jövedelmekből kitevődő közköltségek milyen célra fordítandók, továbbá, hogy az egyes adótípusok mennyire számítanak szükségképpenieknek. Az adók e változatossága miatt az uralkodói gyakorlattól függően a jogban is változó elnevezésekkel találkozunk – utalja e kérdéskört Szibenliszt a pozitív jogalkotás körébe. Így a következőkben az egyes adónemek elnevezése tekintetében azokat az irányvonalakat vázolja fel, amelyek az eddigi tapasztalatok alapján kirajzolódtak.

Ennek megfelelően állapítja meg szerzőnk, hogy a legáltalánosabb megkülönböztetés szerint, ha az adókivetés sajátos oka a közjavakon fennálló magáncélú „haszonélvezet" (*ususfructus*) – azaz egy dolog lehetőleg állagromlás nélküli használata – akkor az ilyen jellegű adó elnevezése *vectigal*, vagyis díj, valamint az erre vonatkozó jog neve *jus vectigalis*, azaz a díjszabás joga. Az ilyen jellegű adók, azaz díjak a közjavak azon típusai szerint differenciálódnak, melyeket a polgárok magáncélokra használják. A leginkább használatos ilyen jellegű adók a közutak, hidak, folyók, piacok használatáért fizetendő díjak. Ezek elnevezése attól is függ, hogy például egy közutat gyalogos személy vagy esetleg lovas kocsi vesz igénybe. Így lehet szó gyalogos útdíjról (*pedagium*), szállításért fizetett díjról (*portorium*) stb. A *vectigal* típusú adókhoz sorolja Szibenliszt az úgynevezett tengeri adókat (*maris vectigal*), mely kivethető mind idegen, mind pedig saját alattvalóval szemben is. [1016]

Martini kiegészítéseként lábjegyzetben ismerteti Szibenliszt, hogy létezik olyan jellegű adó is, amelyet az alattvalóval olyan szolgáltatás igénybevételekor fizettetnek meg, amely szolgáltatás egyébként csak közköltségekből finanszírozhatók. Az ilyen

[1016] „*Si haec ratio peculiaris, cur tributum exigatur, sita est in usufructu boni publici ad privatos fines, quorum possibilitas sumtus publicos supponit, vectigal, jus vectigalis dicitur. Suntque vectialis tot species, quot bona publica, quibus utuntur cives ad suos privatos fines.[…]* "Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 149. §. 187. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXXVIII, CLXXXI. pontok 61-62. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 178. §. 227. p. VIROZSI: Epitome iuris naturae 156. §. és d) jelzésű lábjegyzete.

szolgáltatás után fizetendő adó elnevezése *taxa*. E körbe tartozik a bírák honoráriuma, illetve díjazása (*taxae judiciales*), bizonyos hivatali feladatok átengedése fejében fizetendő díj (*taxa ob concessum munus*), vagy például egy kedvezmény, bizonyos előjogok engedélyezése ellenében fizetendő díj (*taxa ob concessum privilegium*).[1017]

Amennyiben az adókivetés célja az, hogy egy magánszemély a saját vagyonán fennálló jogait gondtalanul élvezhesse, akkor vagyonadóról (*tributum sensu proprio*) beszélünk. Az ilyen típusú adókat meg lehet állapítani a szóban forgó vagyon jellegét véve figyelemben (*tributum reale*), illetve a vagyont használó személyre tekintettel (*tributum personale*). A vagyon után fizetendő adóknak azon típusait, melyek a polgárok vagyonát rendeltetésükre való tekintet nélkül terhelik, általános vagyonadónak (*realia tributa generalia*) nevezi, s ha a vagyon sajátos jellegét is figyelembe veszi, akkor speciális, egyedileg megállapított vagyonadóról (*realia tributa specialia*) van szó.[1018]

Végül megjegyzi, hogy a vagyonkezelői jog tárgyalása, főként az adók kivetésének, az adók beszedésének, az ebből befolyt összegek felhasználásának, tehát az állami közvagyon helyes kezelésének részletes szabályai a kamerális tudományok (*scientiae camerales*) és a közigazgatástan (*politica publica*) tárgykörébe tartoznak.[1019]

9.6. A kisajátítási jog (jus eminens)

Az állami pénzügyi hatalom minden olyan dologra irányul, amely egyfelől alkalmas eszköznek mutatkozik az állam céljának elérésére, másfelől olyan dolgokra is, melyek akadályozzák ezt. Így a kisajátítás joga tulajdonképpen az államban található olyan dologra vonatkozik, amelyeknek magánkézben való birtoklása gátolja az állami célok megvalósítását, ám e helyzet megszűnésével szükséges és hasznos dolgokká válnak az állami célok elérésére. Az állami pénzügyi hatalom ebben az esetben a magánvagyon egész állagára vonatkozik. Sőt ez a jog a financiális jellegen túl a polgárok személyes szolgálatainak igénybevételére is kiterjed, ennélfogva a kisajátítási jog erre való

[1017] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 149. §. és lábjegyzete187. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 178. §. lábjegyzete.
[1018] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 149. §. 188. p. MARTINI. Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXXIX. pont 61. p. ZEILLER-EGGER 2. 179. §. 227-228. pp.
[1019] „*Ulterior pertractatio hujus materiae, prout etiam regulae in tributis imponendis, detribuendi, exigendis, nec non in bonis Civitatis publicis prudentur administrandis ad scientias camerales, et politicam publicam pertinent.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 149. §. 188. p.

utalásképpen *jus supereminens* néven is ismert, mint olyan jog, mely az alattvalók valamennyi (vagyoni és személyes) képességére kiterjed.[1020]

A kisajátítási jog gyakorlásának magyarázataként, e jog példáiként említi Szibenliszt a következő eseteket: egy telek kisajátítása azzal a céllal, hogy azon várat vagy erődítményt építsenek; az alattvalók dolgainak megsemmisítése, nehogy azok az ellenség kezére kerüljenek; szállítóeszközök lefoglalása katonák szállítására; telek egy részének kisajátítása közút építésének céljából; egyes személyes szolgáltatások igénybe vétele, mint például szükség esetén katonáskodás. Ez utóbbi terén Szibenliszt hangsúlyozza, hogy az egyes személyek tekintetében nincs kivétel, még azok is kötelezhetőek, akik egyébként az immunitás privilégiumát élvezik.[1021]

A kisajátítási jog jogszerű gyakorlásának alapelvei az alábbiakban fogalmazhatóak meg:

- A kisajátítási jog gyakorlása kizárólag az állam céljának érdekében történhet, gyakorlása csak akkor jogszerű, ha az állami célok megvalósításakor ez tekinthető az egyedüli jótékony eszköznek. Következésképp mindaddig, amíg az állam célja ennél kíméletesebb eszközökkel is elérhető, ezzel a joggal nem szabad élni.
- Tekintettel arra, hogy az uralkodó az állam érdekében él e joggal, mihelyt az állam érdeke megszűnik, azoknak a személyeknek, akiknek vagyonával szemben vagy személyes hozzájárulásuk igénybe vételével e jogot gyakorolta – kártalanítás (*resarcitio damni*) jár.
- A kisajátítási jog gyakorlásának indoka kizárólag szükséghelyzet lehet, vagy egy nagyobb haszon elérése érdekében történhet, végső soron tehát nem lehet más indoka, mint az államérdek, a közjó (*ratio status*). Jogalapja tehát a közösség jólétének biztosításában keresendő.[1022]

[1020] *Quare dominium eminens res subditorum proprias versatu; potestas vero eminens in personas exercetur. Utrumque venit nomine juris eminentis, supereminentis, quia super jura, ac dominia privatorum omnia eminet.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 150. §.189-190. pp. Vö: KAUTZ Gusztáv 164. p., MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXXXII. pont 62. p.; ZEILLER-EGGER 2. 182. §. 230-231. pp. és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 159. §. 374-375. pp

[1021] Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XIII. 151. §. 190. p. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXXXIII.62. p. és ZEILLER-EGGER 2. 183. §. 231-232. pp. és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 160. §. 376-377. pp.

[1022] „*Conditiones, sub quibus justum exercitium juris eminentis agnoscitur, sunt sequentes: 1) Exercitium juris eminentis tantum propter finem Civitatis fiat; […] 2) Si super bonis, vel personalibus praestationibus unius, vel*

Az, hogy az ország pénzügyi igazgatása az uralkodót megillető végrehajtó hatalomhoz, azaz az uralkodó kormányzati jogaihoz kapcsolódik, melynek egyik eleme az őt megillető vagyonkezelői felségjog, s hogy ennek, mint minden felségjognak a terjedelmét általánosságban az állam célja, azaz a közjó határozza meg – már Martini természetjogában is kifejezésre jutott. Szibenliszt azonban ennél tovább megy, egyfelől azzal, hogy a végrehajtó hatalom konkrét korlátját a törvényekben látja, amikor is azt állítja, hogy a végrehajtó hatalom az *Imperans* legfőbb felügyeleti jogkörén keresztül nyilvánul meg, s ennek érvényesítését a törvényhozói hatalom írja elő. Másfelől viszont egy sor olyan alapelvvel is kiegészíti a Martini-féle tételeket, melyek az állami vagyonkezelői jogkört további korlátok közé szorítja.

9.7. Összegzés

Az állam gazdasági életének irányítása mindig fontos helyet foglal el a központi igazgatásban, hiszen ez határozza meg az adott állam gazdasági alapját. Nem véletlen tehát, hogy az állam igényt tart arra, hogy sajátos eszközeivel céljának elérése, a közjó előmozdítása érdekében megszervezze gazdasági életét. Az állam vagyonkezelői joga kiterjed minden olyan eszközre, amely az állam céljának előmozdítását szolgálják, ennélfogva vonatkozik minden olyan vagyonra is, amely az állam fennhatósága alá tartozik (*bona in Civitate*), így érinti a köz- és a magánjavakat egyaránt. Ide kapcsolható Szibenliszt többször is megfogalmazott azon megállapítása, hogy a tulajdonjog elismerése, védelme kizárólag az állam keretei között garantált.

Ebből adódóan az állam kötelessége az össznemzeti vagyon (*nationale dominium*) – így a magán és közjavak – megóvása, gyarapítása. Az államfelség e vagyonra nézve tulajdonosi jogokat gyakorolhat, melyet ebből a szempontból egyben közhatalmi jogosultságként kell felfogni Szibenliszt szerint. Az államfelség gyakorlója ugyanis az államterületnek nem tényleges tulajdonosa, ahogyan azt Hobbes magyarázza, hanem Szibenliszt szerint az állam irányítója, a *Rector Civitatis* minden

---

aliquorum pro bono Civitatis per Imperantem disponatur, iis, qui praecipuo onere gravati fuerunt, simul ac finis Civitatis admittit, resarcitio damni fieri debet; […] 3) In solo statu necessitatis, vel majoris cujusdam utilitatis reperitur sufficiens ratio, ex qua jus eminens intelligi possit, quae ratio justifica, seu principium juris hujus cum ratio status adpelletur, dicere possumus, jus eminens in ratione status fundari." Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIII. 152-153. §. 189-191. pp. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VII. CLXXXIV-CLXXXV. pontok 63. p. ZEILLER-EGGER 2. 184-186. §§. 232-234. pp. és VIROZSIL: Epitome iuris naturae 161. §. 3679-383. pp.

tekintetben a közhatalom gyakorlójaként lép fel. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a nemzeti vagyon feletti tulajdonjogát közhatalmi jogosultságánál fogva gyakorolja. Ennek indoka pedig az, hogy az állam biztonsága érdekében ő képviseli a nemzetet, mely az egész állam területének valóságos tulajdonosa. Így ebben az értelmezésben az állam tulajdonosi funkciója (*dominium*) közhatalmi funkcióként (*imperium*) szerepel. Ebből következően az állam vagyonkezelői joga mindig csak a közösség céljainak alárendelten érvényesíthető.

E felségjognak legközvetlenebbül gyakorolható módja a nemzeti vagyon feletti rendelkezési jog, melyet Szibenliszt az állam pénzügyi hatalmának nevez. Ez az államban felhalmozódott vagyoni eszközök hovafordítására irányuló döntési jogosultságot jelenti, amit mindig a nép nevében kell gyakorolnia.

Ezen túl az államfelség gyakorlóját az állam vagyona tekintetében megilleti a használat joga is, mely elsődlegesen azt jelenti, hogy az uralkodó a közvagyonból az állam rendeltetésével összeegyeztethető módon saját céljaira bizonyos részt elkülöníthet. Továbbá bizonyos alaposan megfontolt indokok alapján – tehát nem önkényes jelleggel – azzal más módon is rendelkezhet, így akár értékesítheti is azt. Itt említi meg a közvagyonból származó hasznok kezelésére vonatkozó elveket, melyekkel kapcsolatban Szibenliszt hangsúlyozza, hogy a közvagyon kezelésének célját minden esetben törvényekben kell meghatározni.

A közhasznok kezelése terén van nagy jelentősége a *fiscus* és *aerarium* vagyona közötti különbségtételnek. Az elsőből származó hasznok közvetlenül az uralkodó életkörülményeire, tekintélyének biztosítására fordítandók. A második vagyonelemet a közügyek intézésére, az állam védelmére kell elkülöníteni. Ezzel kapcsolatban Szibenliszt arra az örök problémára figyelmeztet, hogy az egyes vagyonelemek között gyakran nehéz különbséget tenni, mivel a célok közötti átfedések miatt ezek könnyen összemosódnak.

Az állam elfekvő javakkal kapcsolatos különleges joga a regále jövedelmeken fennálló financiális hatalom, melyet az uralkodónak a közjavakra vonatkozó elvek szerint az állam céljának előmozdítása érdekében kell gyakorolnia, vagyis az ebből származó hasznokat az állam működtetésére kell fordítani. A regálé-jövedelmek pénzügyi megfontolásból magánszemélyek kezelésébe is átkerülhetnek, ekkor azonban

ezen átengedett jog alapján a magánszemélyek az okkupált tárgyaknak csak részbeni hasznát élvezhetik.

A vagyonkezelői felségjogok magánvagyonra is kiterjednek azon az alapon, mely szerint minden polgártól megkövetelhető, hogy közvetve, erejéhez mérten járuljon hozzá a szükséges állami kiadásokhoz. Ez a kötelezettség valamennyi polgárt érinti, az egyenlő és arányos köztherviselés igényét nem célszerű elvetni, hiszen Szibenliszt megállapítása szerint azokban az államokban, ahol a polgároknak csak egy része járul hozzá a közterhek finanszírozásához, ott e közterhek jóval nagyobb terhet jelentenek. A magánvagyonnal szembeni pénzügyi hatalom csakis másodlagosan gyakorolható, még pedig akkor, ha az állam működtetésére a közvagyon nem elegendő. Szibenliszt általános elvként fogalmazza meg, hogy a közköltségekhez való hozzájárulás mértékének meg kell egyeznie a költségráfordítás szükséges mértékével. A szükségesség megszűnésével megszűnik a magánvagyonból történő hozzájárulási kötelezettség is. Senkit sem illet immunitás a magánvagyonra kiterjedő pénzügyi hatalommal szemben, a hozzájárulásokat pedig a polgárok anyagi lehetőségeihez kell igazítani.

A magánvagyon jövedelmeire vonatkozó pénzügyi hatalmat az állam adókivetési joga jelenti, mely szintén nem kezelhető fejedelmi tulajdonjogként. Az adók megfizetése mindig valamilyen szolgáltatás igénybevételével magyarázható, s mivel sokféle szolgáltatás vehető igénybe, az adófajták elnevezései is rendkívül változatosak lehetnek. Az erre vonatkozó részletes szabályok ismertetése a kameralisztika és a közigazgatástan feladata.

A magánvagyon egész állagára kiterjedő állami pénzügyi hatalom az állam kisajátítási joga, melynek gyakorlását az eddigi financiális jogkörökhöz képest még több tényező korlátozza. Az állam célja érdekében történő gyakorlásként megismert általános korlátot az *ultima ratio* elv egészíti ki, vagyis mindaddig, amíg az állam célja ennél kíméletesebb eszközökkel is elérhető, ezzel a joggal nem lehet élni. Az érdekmúlás e jog gyakorlását is kioltja, s a *jus eminens* érvényesítését követően a kisajátított vagyon illetve személyes szolgáltatás fejében kártalanítás jár. E jog alkalmazása speciális helyzeteket kíván meg, indoka csakis szükséghelyzet vagy egy nagyobb haszon elérése lehet.

10. Az állam vallásügyek terén gyakorolható jogköre (*jus circa sacra seu religionis negotia*)

10.1. Az állam vallásügyekre kiterjedő jogkörének természetjogi indoklása

Martini természetjogászként és politikusként egyaránt olyan irányvonalat képviselt, amely igyekezett magát az egyházi befolyástól minden tekintetben függetleníteni. Ennek hatása kiváltképp az állam kultuszpolitikáját megalapozó természetjogi elvek kidolgozásában nyilvánult meg. Az elsődleges feladat az állami uralkodó egyház feletti hatalmának indoklásakor megmutatkozó, részben középkori, részben modern szemléletből fakadó ellentmondások feloldása volt. A cél az volt, hogy az egyház feljebbvalósága helyett az államnak az egyház(ak) belső ügyeibe történő minél nagyobb mértékű beavatkozását az állam sajátos jogköréből vezessék le. Ennek természetjogi megalapozásában jelentős szerepe volt annak a Martininek, aki tagja volt a jezsuita rend feloszlatására létrehozott bizottságnak. Martini kiváló elmének bizonyult e téren, amit az is bizonyít, hogy Christian Wolf természetjogi elveire tanítómesterénél, Rieggernél is ügyesebben alapozott tézisei a jozefinista egyházpolitika fundamentumát jelentették.[1023] Ez a fajta természetjogi magyarázat az állam vallásügyekkel kapcsolatos jogainak indoklásakor immáron fölöslegessé tette az uralkodónak az egyházban betöltött kitüntetett személyi státuszára való hivatkozást,[1024] annál is inkább, mivel ideológiai téren a katolikus egyház kizárólagos vallásként fellépő hegemón szerepe e korra már megszűnt.

A vallásügyekkel kapcsolatos állami feladatokra vonatkozó ismeretek elemzéséhez a Martini által kidolgozott tézisek tehát nagyban hozzájárultak. Szibenliszt azonban mindezeket egy korszerűbb meglátásban tolmácsolja, melynek lényegét a Martini-féle természetjog kiegészítésekén beépített fogalmi tisztázások, az egyes állami jogosultságok logikus rendszerben történő levezetése adja, melynek során természetszerűleg Egger ide vonatkozó megállapításait is bemutatja.

[1023] Vö: ADRIÁNYI Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve, Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2001. (a továbbiakban: ADRIÁNYI Gábor) 388. p.
[1024] Rudolf PALME: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis 127. p.

10.2. Az állam és egyház viszonya

Az állam polgárai gyakran valamely egyház tagjai is egyúttal, mely egyház, mint társaság, híveivel szemben bizonyos irányító jogkörrel (*potestas*) rendelkezik. Ahhoz, hogy az egyházi és az állami hatalom között ne kerüljön sor hatásköri összeütközésre, szükség van annak a kérdésnek az értelmezésére, hogy az államhatalom vajon beavatkozhat-e, és ha igen, milyen mértékben a vallással kapcsolatos ügyekbe – fogalmazza meg bevezetésképpen az egyház és állami szétválasztásának igényét Szibenliszt.[1025] Ez a kérdésfeltevés igencsak aktuális a modern, szuverén állam eszméjének térhódításával, hiszen az állam ebben a korban már magának igényli azt a hatalmat, – amit a *jus circa religionis negotia* is kifejez – melyen keresztül ő határozza meg a világi hatalom és a vallás viszonyát. E felfogásban az állam maga a végső és legfőbb hatóság, melyet az ilyen jelzők is igazolnak, mint *suprema majestas, maxima societas*. Ennélfogva az állam a társadalmi együttélés minden formájára kiterjedően illetékes, melyre nézve már nem ismer el közbülső hatalmakat. Az egyházaknak ezzel szemben óriási morális tekintélyük van, amit az állam igyekszik a maga szolgálatába állítani.[1026]

Európa nyugati felén a kereszténységet ekkorra már a reformáció nyomán bekövetkező egyházszakadás és újabb felekezetek létrejötte jellemzi. Nem ritkák a felekezeti villongások, vallási nézeteltérések, melyekre gyógyírt a politikailag egységes állam eszméje jelenthet, gondoljunk csak a *securitas*-ra, mint legfőbb állami célra. A modern állam fogalmához hozzátartozik a szekularizáltság, ami „a társadalmi élet központi területeinek széles körű egyháztalanítását" jelenti. Ehhez a törekvéshez azonban az szükséges, hogy „a vallás ne essék többé a közügyek, a *res publica* területére", s ennek „feltétele tehát, hogy a vallás magánüggyé váljék."[1027] Mindezen tendenciák vezetnek el ahhoz, hogy a felekezetek között politikailag többé már nem lesz különbség, s minden olyan egyház, amely nem követ az állam céljával ellentétes hitéletet, jogszerűen működhet az állam területén.

[1025] „*Membra Civitatis sunt una membra ecclesiae, potestate instructae, ne igitur inter potestatem ecclesiasticam, et civilem collisiones eveniant; necessarium est determinare, an, et quatenus civile imperium semet in religionis negotia exserat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 154. §. 191. p.

[1026] Armin ADAM: Egyház és állam. Rövid történeti bevezetés a politikai teológiába. Kiadja a Magyarországi Református Egyház. Kálvin János Kiadó, 2008. (a továbbiakban Armin ADAM 138-144. pp.

[1027] Armin ADAM 144-145. pp.

E racionális természetjog által vallott eszmeiséget tükrözi vissza Szibenliszt is, amikor az állam egyházi ügyekre vonatkozó jogkörét (*jus circa sacra*) tárgyalja, melyre kijelenti, hogy ez a jogkör az államot kétség kívül megilleti, hiszen az minden olyan téren jogosultságokkal bír, amely az állam céljára közvetlenül vagy közvetve hatással lehet[1028] – az egyházak tevékenysége pedig ilyennek tekintendő.

10.3. Az egyházak, vallások

E jogkör pontosabb megértéséhez Szibenliszt fontosnak tart tisztázni olyan alapfogalmakat, mint az egyház, a vallás, a vallási cselekmények. Az egyházat (*ecclesia*) azonos hitbéli meggyőződést valló személyekből álló *societas*-ként jellemzi. Elterjedését tekintve ez lehet egyetemes jellegű (*universalis*), azaz valamennyi égtájon elterjedt közösségként működő, és lehet helyi, partikuláris jellegű (*particularis*), amennyiben az csak bizonyos vidékekre korlátozódik.[1029]

Vallás (*religio*) alatt Istenről vallott ismereteket ért. A vallásgyakorlás (*cultus Dei*), melyet olyan cselekményekként jellemez, mint amelyek az isteni tökéletesség szemlélésére buzdítanak, két módon fejthető ki. Egyfelől megnyilvánulhat belsőleg (*internus*), másrészt pedig külső cselekményekben (*exterus*).[1030]

Szibenliszt is különbséget tesz igaz (*vera religio*) és hamis vallás (*falsa religio*) között. Azt a vallást tartja igaznak, amely megfelel az isteni tulajdonságoknak, míg amelyik vallás e tulajdonságokkal ellenkezik, hamisnak tekintendő. Az isteni kinyilatkoztatáson alapuló vallásokkal (*religio positiva*) szemben megkülönbözteti a természeti vallásokat (*naturalis religio*), melyek tanítása kizárólag a tiszta ész megvilágosodása folytán ismerhető. Az olyan vallást, amelynek követői Istent mint létezőt úgy fogják fel, mint aki befolyással bír az emberek jó illetve balsorsára, érzékeken alapuló vallásnak (*religio sensualis*) nevez és a pogány vallásokkal

---

[1028] „*Cum denique Imperanti jus in objecta, quae uti impedimenta, ita media promovendi finis Civitatis esse queunt*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 154. §. 194. p. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCVI. pont 71. p. ZEILLER-EGGER 2. 202. §. 255. p. VIROZSIL: Epitome iuris naturae 146. §. 335. p.

[1029] „*Ecclesia est societas personarum, eandem religionem profitentium; estque vel universalis, quae per terrarum loca quaecunque dispersa et, vel particularis, quae in certis quibusdam locis provincia pago vel vico existit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 154. §. 191. p. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCVI. pont 71. p. és ZEILLER-EGGER 2. 202. §. 255. p.

[1030] „*Religio est cognitio Dei (Theoretica), et determinatus modus Deum colendi (Practica). Cultus Dei est complexus actionum, ad quas divinorum attributorum contemplatio nos impellit, et prout hae actiones sunt internae, vel externae,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 154. §. 191. p. ZEILLER-EGGER 2. 202. §. 255. p.

azonosítja. Ezzel szemben azt a fajta, vallást, amelyik Istenre morális Törvényalkotóként, Bíróként és Végrehajtóként tekint, erkölcsi vallásnak nevez (*religio moralis*), s ilyennek tartja a keresztények vallását.[1031]

A fogalmi tisztázások után kijelenti, hogy a vallás alkalmas és szükséges eszköz arra nézve, hogy az állam célja könnyebben és tökéletesebben megvalósuljon.[1032] Alkalmasságát az adja, hogy egy tiszteletre méltó vallás saját tanain keresztül erényes életre ösztönöz, tiszta erkölcsre nevel. Az a tény pedig, hogy Istent úgy tiszteljük, mint Törvényalkotót, Bírót és Végrehajtót, aki a földi életre tekintettel Mindenhatóként jutalmat és büntetést mér, az erkölcsös polgári magatartásra jóval nagyobb ösztönző erővel hat, mint amekkorát maga az állam, az uralkodó képes kifejteni. Szükségességét azzal indokolja, hogy akkor, amikor a jogalkotás a legtöbb esetre nem képes megoldást nyújtani, az ilyen helyzetekre végső soron a valláshoz, mint jótékony segítséghez lehet fordulni. Az a dogmaként elfogadott felfogás, hogy Isten mindent lát, mindenhol jelen van és a legnagyobb titokban elkövetett gaztetteknek is tanúja, sőt megtorlója, rendkívül hatásos módja a bűnelkövetéstől való tartózkodásnak.[1033]

10.4. Az állam vallásügyi jogköre és a lelkiismereti szabadság

A *jus circa sacra* tehát állami felségjog, mely jelleg abból adódik, hogy az állam minden olyan tárgykört szabályozás alá vonhat, amely előmozdítja, vagy éppenséggel akadályozza az állam célját. Ebből következően az állam egyházakra vonatkozó felségjoga két funkciót foglal magában:

- az akadályozó cselekményekre tekintettel megilleti az egyházak feletti felügyelet jogát (*jus inspectionis*);
- és az egyházak tevékenységének támogatását (*jus advocatiae*).[1034]

[1031] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 154. §. 193. p. ZEILLER-EGGER 2 202. §. 255. p.

[1032] „*Religio est medium aptum et necessarium ad facilius, perfectiusque assequendum finem Civitatis.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 154. §. 193. p. ZEILLER-EGGER 2 202. §. 256. p.

[1033] „*Aptum ideo; quia religio venerabili sua doctrina ad virtutem nos erudit, puram moralitatem urget, Deumque, ut Legislatorem, Judicem, et Executorem praemiorum, et poenarum, sine restrictione ad terrestrem vitam proponit, motiva ad bonos civiles mores invitantia suppeditat majora quam Imperans suppeditare valet. Necessarium; cum legislatio plurimis casibus destitutam se cerneret, nisi beneficam ei religio praeberet manum […].*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 154. §. 193. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2 202. §. 256-257. pp.

[1034] „*Cum denique Imperanti jus in objecta, quae uti impedimenta, ita media promovendi finis Civitatis esse queunt (§. 119.), proprium sit, juris majestatici circa divisio in jus inspectionis, et advocatiae patet.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 154. §. 194. p. CSIZMADIA Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig 208-209. p. Bár Csizmadia a *jus advocatiae*-ről azt

Szibenliszt lényegesnek tartja tisztázni, hogy a *jus circa sacra*, vagyis az egyházakkal kapcsolatos jog nem tévesztendő össze a *jus in sacra* jogosultsággal, ami a szent dolgokban való jogot jelenti. Az előbbi megilleti az államot, az utóbbi viszont nem. A *jus in sacra* végcélját tekintve az örök életre összpontosít, míg a *jus circa sacra* az evilági viszonyokra, a földi jólétre mint államcélra irányul, és csak az adott állam viszonylatában, annak területén érvényesül. A szent dolgokban való jog a vallás lényegére vonatkozik, az azokhoz kapcsolódó dolgokra tanít, Isten Szentségének szolgálva spirituális jogszolgáltatást gyakorol. Az állam egyházakra vonatkozó jogköre a fentiek közül egyikre sem terjedhet ki, inkább arra szolgál, hogy az állam polgárai biztonságos körülmények között követhessék az igaz vallás szerinti erényes életútjukat és ebben semmilyen háborítást ne szenvedjenek.[1035]

Egy vallás gyakorlása különféle cselekedetekben nyilvánul meg, melyekre a fentiekből nyilvánvaló módon az állam jogköre szelektív módon vonatkozik. Annak meghatározásához, hogy az állam jogköre mely vallási cselekményekre terjed ki és melyekre nem, tisztában kell lenni a különféle vallási aktusok lényegével. A vallásgyakorlás jelenti mind a belső, mind pedig a külső cselekvéstípusokat. Mindkettőről elmondható, hogy vonatkozhatnak a vallás lényegére, de lehetnek e tekintetben lényegtelenek is, továbbá lehetek kötelezően gyakorlandók, vagy önként vállaltak. Mind a belső, mind pedig a külső cselekményekre nézve Szibenliszt megjegyzi, hogy bárki, aki ezek közül valamelyikkel nem ért egyet, nem köteles azt azonos módon gyakorolni.[1036]

Az állam vallásügyek terén érvényesíthető joga nem vonatkozhat a belsőleg megnyilvánuló vallási cselekményekre, hiszen a belső cselekmények egyébként sem tárgyai az államhatalomnak. Ezek a cselekmények abba a kategóriába tartoznak, ahol a polgárok intellektuális gondolkodásmódja formálódik. Hasonló módon a vallás

---

vallja, hogy „nem helyes a *jus circa sacra* körébe tartozó állami jogosítványok körébe vonni", mivel az állam számára inkább kötelességet jelentett, nevezetesen arra hogy, „az egyházi aktusok végrehajtását elősegítse." Az állam felségjogait viszont nem lehet csak a jogosultságok szempontjából értékelni, hiszen minden felségjognak azt a kötelezettséget kell megcéloznia, hogy az állam polgárai számára a tőle telhető módon jogbiztonságot szavatoljon. Így a felségjogok nem értelmezhetők az állam bizonyos kötelezettségei nélkül – ahogy azt már Szibenliszt is számos helyen kifejti.

[1035] „*jus circa sacra nihil horum continet, sed solum est jus efficiendi, ut cives religionis verae studiosi virtutes sectentur, ad securitatem non turbent.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 155. §. 194. p. Vö: ZELLER-EGGER 2. 212. §. és ∗-al jelölt lábjegyzete.

[1036] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 155. §. 194. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCVII. pont 72. p. és ZEILLER-EGGER 2 203. §. 259. p.

lényeges természetéhez tartozó, dogmatikus cselekedetek sem tartoznak az állam hatáskörébe. Az állam polgárainak nem is állt szándékukban ilyen mélységbe ható joggal felruházni az államot, hiszen a biztonság megteremtésére irányuló jog nem tartalmaz olyan jogosultságot, amelynél fogva meg lehetne határozni az üdvösségre vonatkozó dogmákat.[1037]

Szibenliszt fontosnak tartja a lelkiismereti szabadság kérdését, amikor ismételten hangsúlyozza, hogy a vallási cselekmények kényszertől mentesek. Legyenek azok belsőleg vagy külsőleg megnyilvánulók, alapvető dogmákra vonatkozók, vagy mellékesek, azok az állam szempontjából általában közömbösek. A lelkiismereti szabadság mindenkit megillet, így mindenkinek joga van arra, hogy vallási tevékenységét önként, szabadon gyakorolhassa.[1038] Azt azonban hozzáteszi, hogy adódhatnak olyan szituációk, mikor bizonyos vallási cselekményekkel szemben az állam nem mindig lehet közömbös. Amikor e tekintetben vita merül fel, vagyis, hogy egy vallási indíttatású aktus befolyással van-e az államra vagy sem, akkor az adott egyháznak figyelembe kell vennie az állam uralkodójának döntését, mint olyanét, akire nyilvánvalóan és kizárólagosan tartozik valamennyi államot érintő körülmény. Magyarázata szerint nem mindegy ugyanis, hogy egy vallási felekezet tagjai például egy másik államhoz csatlakoznak azzal a céllal, hogy az egyház ügyeinek intézését ott folytassák, vagy éppenséggel olyan templomokat bontanak el, amelyek egyben az állam védelmét is szolgálják, és így tovább.[1039]

10.4.1. A vallási autonómia és az állami koordináció általánosságban

Az állami koordináció gyakorlatilag azokra a dogmatikus cselekményekre vonatkozik, amelyekben az államnak egyébként nincs beleszólása, az állam céljának elérése érdekében azonban az államnak joga van bizonyos összehangoló tevékenységet gyakorolni. Amellett tehát, hogy az államot alapvetően nem illeti meg az a jog, hogy

[1037] „*Jus circa sacra religionis actus internos non respicit. […] Sed neque essetiales (dogmata) actus subsunt imperio civili eo sensu, acsi Imperans eadem determinare, et mutare posset*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 155. §. 195. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII.CCVII. pont 72. p. ZEILLER-EGGER 2 203. §. 259. pp.

[1038] „*Existunt itaque primo actus religionis coactionis expertes, utpote interni, et externi essentiales, imo etiam accidentales civiliter indiferentes (§. 72.) Ex eo subditis competit libertas conscientiae, seu jus in negotiis religionis juxta prorpium arbitrium agendi.*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 156. §. 195-196. pp. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII.CCXI. pont 73. p

[1039] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 155. §. lábjegyzete 195. p.

az egyház ügyeibe beleszóljon, felügyeleti jogköréből fakadóan bizonyos jogok az állam célja érdekében megilletik, melyek a következők:[1040]

- Joga van a dogmákat, mint az egyház lényegéhez tartozó cselekményeket még kihirdetésük előtt megvizsgálni (*jus examinandi dogmata ante promulgationem*); természetesen nem azért, mert e tekintetben bármilyen döntési kompetenciája lenne, hanem azzal a céllal, hogy ne kerüljenek kihirdetésre olyan elvek, amelyek ellentétesek az állam céljával.
- Joga van az állam berendezkedésével ellentétes egyházi felekezetet „kiközösíteni" (*jus societatem ecclesiasticam civili statui contrariam excludendi*), nehogy olyan egyház kapjon működési jogot, amelyik veszélyezteti a közjót.
- Gondoskodik arról, hogy az igaz egyházak ügyei összhangban legyenek az állam jólétét biztosító elvekkel (*jus providendi, ut ecclesiae verae negotia cum salute Civitatis consentiant*). Ehhez további három jog kapcsolódik, melynek keretében különös gondot fordít arra, a) nehogy valaki visszaéljen a kegyes cselekményekkel, ilyen cselekményekből jogtalan haszonra tegyen szert; b) hogy senki se vetemedjen arra, hogy az egyházi szolgáltatásokra igényt tartóktól ezeket ok nélkül megtagadja, s ezáltal a köznyugalmat veszélyeztesse; c) hogy a szakadárok, amennyiben működésükkel zavart keltenek és rendreutasításukra nincs más mód, az állam területéről kitiltassanak.[1041]

Mindazon cselekmények, amelyek nem tartoznak a vallás lényegéhez, de lényeges kihatással vannak az állam céljának megvalósítására, teljes mértékben az állam hatáskörébe tartoznak.[1042] Ezek tekintetében az állam nemcsak, hogy tilthat, de elő is írhat bizonyos cselekedeteket. Ilyenek például az olyan peres ügyek, amelyek valamilyen vallási vitával állnak kapcsolatban, és e viták az állam területén zavart keltenek. Ilyen esetekben az állam jogot formál arra, hogy döntést hozzon, és ennek érdekében törvényszéket állítson fel (*jus legitimae sacrae potestati decisionem*

[1040] „*Etsi Imperanti civili jus essentialia religionis negotia determinandi non competat, jus tamen supremae inspectionis in eadem denegari non potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XI.V. 157. §. 196. p.

[1041] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 157. §. 195-197. pp. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCXII-CCXICV. pontok 73-74. pp. és ZEILLER-EGGERE 2. 213-214. §§. 269-270. pp.

[1042] „*At existunt secundo religionis negotia imperio civili penitus subjecta, i. e. talia, quae Imperans civilis non modo prohibere, sed etiam praecipere potest. Haec sunt, quae respectu religionis sunt accidentalia; respectu finis Civitatis non indifferentia.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 158. §. 197. p.

controversiae committendi). Itt az állam kvázi békebírói feladatokat lát el, melyek a következők: a vallási vitában mindkét fél számára biztosítja a szabad véleménynyilvánítás lehetőségét; garantálja a feleket arról, hogy a köztük lévő egyezkedés során előadottakat a maga részéről bizalmasan kezeli; gondoskodik arról, hogy a felek betartsák azokat a vallási szokásokat, amelyek számukra elő vannak írva.[1043]

Az egyházak támogatására irányuló jogai (*jus advocatiae*) vonatkozásában az államnak elsődlegesen azt kell biztosítania, hogy a polgárai az általuk választott vallás előírásainak megfelelő módon eleget tudjanak tenni. Máskülönben a vallásgyakorlásból származó előny nem fog az állam viszonylatában oly mértékben jelentkezni, mint ahogy azt lehetőség szerint az állam kihasználhatná.[1044] Ennek keretében az állam támogatásának a következőkre célszerű irányulnia:

- Támogatnia kell a teológusképzést, hogy kellő számban legyenek olyan egyháztudósok, akik koordinálják a hitéletet, – e nélkül a téveszmék hatására fejetlenség uralkodna a vallásgyakorlás terén.
- Ösztönöznie kell a műveltség terjedését a papság körében, hiszen ők azok, akik közvetlen kapcsolatban állnak az alattvalókkal, akiknek továbbadhatják ismereteiket. Az állam szempontjából ugyanis kívánatos, hogy az alattvalók műveltek legyenek.
- Méltó anyagi támogatásban célszerű részesíteni a papságot, hogy eleget tudjanak tenni pasztorációs feladataiknak.
- Az alattvalók vallási buzgalmának támogatása az állam céljának elérése szempontjából kívánatos. E téren azonban az állam a vallásgyakorlás külső megnyilvánulásait mindaddig nem korlátozhatja, amíg azok eltúlzott formalitásukkal nem zavarják az állam nyugalmát. Így a hitélet támogatására az állam a) templomokat építhet, egyházi ünnepeket hivatalos ünnepekké nyilváníthat, kegyes kongregációk létesítését állami elismerésben részesítheti; b) jogosan tilthat meg hitéletet sértő cselekedeteket, így például korlátozhatja a

[1043] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 158. §. 197-198. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 217. §. 271. p.
[1044] „*Ex jure advocatiae respectu cultus interni fluit imprimis jus curandi, ut cives in officiis religionis, quam profitetur, rite instituantur, secus ex religione emolumentum, quod posset, in Civitatem non redundabit,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 159. §. 198. p.

bálványimádás, ateizmus és minden más, a jó erkölccsel ellentétes vallási cselekmény, hiedelem terjedését; c) alattvalóitól joggal várja el, hogy annak a vallásnak a gyakorlásában, amelyben az állam uralkodója is részt vesz, maguk is részt vegyenek – mindazonáltal egy vallásos cselekményre csak akkor lehet valakit rászorítani, ha azok a cselekmények az adott vallás tanítása szerint megengedettek, vagy egyenesen elő vannak írva, nehogy valaki ezek elhanyagolása miatt az alattvalók között megbotránkozást okozzon s ezáltal a közjó szenvedjen kárt.

A fentiekben bemutatott lelkiismereti szabadság és vallási autonómia érvényesülése azonban nem minden tekintetben teljes körű. Mint láthattuk, az alattvalók viszonylatában az állam elvárja, hogy legalább külső megnyilvánulásukban csatlakozzanak valamely felekezethez. Az egyházak szintjén megnyilvánuló tolerancia pedig annak a felismerésnek köszönhető, amely Szibenliszt szerint az valamennyi államot kötő alaptörvényként jelenik meg és feltétlenül követendő. Ennek alapján ahhoz, hogy egy államfelség gyakorlója ne veszítse el a kormányzást, egy vagy több vallást tolerálnia kell, sőt szükségszerűen valamely vallási felekezet tagjának kell lennie. Továbbá az olyan más vallásokat, amelyek az állam célja elérése szempontjából közömbösek, államilag el kell ismernie, ő maga azonban az ilyen vallásra nem térhet át. E követelményeket pedig a *pacta sunt servanda* elvének megfelelően be kell tartania.[1045]

Szibenliszt a lelkiismereti szabadság teljes körű érvényesülését csak egy feltétellel látja garantálhatónak. Kijelenti ugyanis, hogy azoknak a szabadsága – és e körbe beleérti az uralkodó szabadságát is, – akik egy államilag el nem ismert vallást követnek, végső soron nem sérülhet meg. Ennek azonban csak azáltal szerezhetnek érvényt, hogy elhagyják az állam területét. Amennyiben pedig egy állam uralkodójáról van szó, neki is jogában áll áttérni más vallásra, feltéve, hogy hatalmáról le kíván

[1045] „*Cum jus circa sacra ab imperii civilis essentia ducatur (§. 154.), nemo inficias iverit idem aequale apud omnes Civitates vigere; […] Aliter est sentiendum, si Imperans civilis quibusdam legibus fundamentalibus positivis, e. g. ut sola una, vel aliquae certae religiones in Civitate tolerentur, vel ut Imperans sub amissione regiminis certam religionem profiteatur, ligatus esse cogitetur; tunc, cum pacta servanda sint (§. 113. J. E.), religionem aliam, licet fini Civitatis indifferentem, in Civitatem recipere, aut ipse aliam transire ecclasiam non potest.*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 161. §. 199-200. pp.

mondani.[1046] Az állami tolerancia kialakítja tehát a támogatott, tűrt, és tiltott vallások kategóriáját.

10.5. Az államegyház kérdése Szibenlisztnél

Az államhatalomnak *maxima societas*-ként vannak olyan jogai, amelyeket a vallásügyek terén teljes mértékben érvényesíthet. E jogai három, minden államnál egyetemesen meglévő jogkörre vezethetők vissza, nevezetesen a vallásügyekre vonatkozó jogalkotási, felügyeleti és végrehajtói jogkörre. Ezt a jogot kivétel nélkül valamennyi állami uralkodó sajátos állami jogkörként gyakorolhatja, tartozzék akár a központi vallással azonos felekezethez, vagy gyakoroljon éppenséggel egy másik vallást.[1047]

Ebből azonban még nem következik az, hogy az egyházi hatalom minden állam esetében az állam uralkodójának kezében lenne.[1048] Ahhoz, hogy az egyes államokban erről van-e szó, azt kell megvizsgálni, azt, hogy az állam uralkodója az államban gyakorolt vallás tagja-e, vagy sem. Amennyiben igen, akkor a továbbiakban azt kell megfontolás tárgyává tenni, hogy vajon az az egyházi felekezet, amelyiknek az uralkodó tagja, egyenlőségen vagy egyenlőtlenségen alapul? Ha az uralkodó egy egyenlőségen alapuló egyház tagja, akkor abban az egyházban az uralkodó csak szavazati joggal élhet. Ha viszont olyan egyház tagja, amely nem egyenlőségen alapul, még további kérdést is meg kell vizsgálni, nevezetesen azt, hogy az ilyen egyház élén ki áll, az uralkodó, vagy egy más, tőle független személy. Amikor maga az államfelség gyakorlója áll az adott egyház élén, akkor abból a tényből kifolyólag, hogy a nép a főhatalomról mint olyan dologról, ami sajátjaként illeti meg, tetszése szerint rendelkezik, az uralkodó az egyház ügyeit a külső cselekmények tekintetében ugyanúgy irányítja, mint az állam ügyeit. Ezzel szemben, ha az egyház fejeként egy

---

[1046] „*Neque propterea libertas conscientiae sive eorum, qui religionem non tolerantam sequuntur, violatur; cum liberum sit iisdem illam sequi, si Civitatem territorio discesserint, sive Imperantis civilis, cum eidem liberum sit in aliam transire ecclesiam, si imperio cadere velit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 161. §. 200. p.

[1047] „*Ex his colligitur, impero civili non solum jus circa profana, sed etiam circa sacra inesse. Itaque imperium circa sacra, velut one imperium recte ad tria universalia jura revocatur (§.14. et 63.), quae sunt Jus legislationis, inspectionis, et executionis circa sacra.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 162. §. 200. p. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCXXII. pont 77. p és ZEILLER-EGGER 2. 222. §. 274. p.

[1048] „*Attamen hinc non sequitur, imperium quoque ecclesiasticum esse penes Imperantem civilem, sed videndum, an Impernas civilis sit membrum ecclesiae in Civitate existentis, vel non.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 162. §. 200. p.

másik személyt tisztelhetünk, akkor az állam uralkodója az egyházhoz úgy viszonyul, mint alattvaló (*subditus*).[1049]

Abban az esetben, amikor egy uralkodó nem tagja egy adott egyháznak, ott szavazati joggal sem élhet, sőt egyházi hatalmat sem gyakorolhat, emellett azonban nem tekinthető az adott egyház alattvalójának sem. Annak a kiküszöbölésére, hogy az államot a kettős hatalom esetleges konfliktusa miatt valamilyen kár ne érje, az állam uralkodóját megilleti az a jog, hogy szétválassza az állami és az egyházi ügyeket. Továbbá olyan törvényeket alkosson, melyek e határokat kijelölik, illetve e határokat az állam és az adott egyház közötti szerződésekben lefektetik, hogy ezáltal is biztosítva legyenek az állam egyházakra vonatkozó sajátos jogai.[1050]

10.6. Az állam vallásügyekre vonatkozó törvényhozói jogköre

Az állam jogai minden olyan vallással kapcsolatos ügyre kiterjed, melyek az állam céljának elérésére nézve nem közömbösek. Ezek legtöbbször a vallásgyakorlás lényegi természetét nem érintő külső cselekményekben nyilvánulnak meg, így alapvetően az államhatalom fennhatósága alá tartoznak.[1051] E tekintetben az állami jogosultság elsődlegesen az egyházi személyekre (*jus de personis*) vonatkozik. Ennek keretében ez a jog az egy adott egyház valamennyi tagjára kiterjed, különös tekintettel az egyházban tisztséget betöltő és ott szolgálatra hivatott személyekre, akik egyúttal az állam alattvalói is. Az uralkodó tehát személyükre vonatkozó rendelkezéseket állapíthat meg. Ezt oly mértékben teheti, amilyen mértékben a felőlük történő rendelkezés híján az állam valamilyen kárt szenvedne. Ilyen téren a következő jogok illetik meg az államot:

[1049] „*si fuerit socius Ecclesiae, considerandum est, an Ecclesia, cui Imperans civilis adhaeret, societas sit aequalis, an inaequalis; si aequalis, Imperans civilis qua socius nonnisi jure suffragii gaudebit (§. 8.); si vero inaequalis fuerit, videndum est, an is ipse Imperans, an alius separatim eidem praesideat, quod quidem fieri posse minime dubitandum est; populus enim de imperio tamquam de jure, ad suum pertinente, pro lubitu disponere potuit. Jam si ecclesiae Imperans civilis praesit, religionis negotia externa eodem modo, quo civilia, diriget; si e contra diversum Ecclesiae praepositum fuerit caput, Imperans civilis Ecclesiae intuitu fiet subditus.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 162. §. 200-201. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 223. §. 275. p.

[1050] „*Si denique Imperans civilis non sit membrum Ecclesiae, nec jure suffragii gaudet, nec imperio ecclesiastico; nec subditus ejusdem dici potest. In utroque hoc casu, ne ex utriusque potestatis conflictu respublica detrimentum capiat, aut contentiones oriantur, Imperans civilis habet jus negotia civilia ab ecclesiasticis discernendi, atque hos limites latis legibus, pactisve confirmandi, sicque jura sua circa sacra tuendi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 162. §. 201. p. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCXXIII-CCXXIV. pontok 77-78. pp. és ZEILLER-EGGER 223. §. 275-276. pp.

[1051] „*Quia horum jurium objecta, utpote religioni, et ecclaesiae non essentialia, neque politice indifferentia, subsunt imperio civili.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 163. §. 201. p.

- Az egyházi szolgálatra elhivatott személyek számának optimalizálása (*jus cavendi numerus ministrorum*), ami annyit jelent: gondoskodnia kell arról, hogy az ilyen személyek száma ne haladja meg a kívánt mértéket. Ez a jog az ilyen személyek ingatlan vagyonával van összefüggésben, így ezzel kapcsolatban az uralkodó korlátozó intézkedéseket hozhat (*jus ferendi legem amortisationis*). E korlátozásra irányuló rendelkezésekben az uralkodó meghatározhatja azon javak mértékét, amelyeket a kolostorokba vagy más egyházi testületekbe be lehet vinni. Az ilyen holtkézi javak elszaporodása az államra nézve ugyanis különféle veszélyeket rejt magába, így többek között például gátolja a kereskedelmet és a pénzforgalmat.
- Annak az életkornak a meghatározása, amelynek betöltése szükséges ahhoz, hogy valaki egyházi szolgálatra szentelje magát (*jus definiendi aetatem, qua quis huic statui se addicere posset*). Az ilyen személy ugyanis más állami szolgálatok alól, mint például katonai szolgálat, gyámság, gondnokság viselése, kivonja magát.
- Amellett, hogy joga van támogatni azokat az egyházi szokásokat, szertartásokat valamint testvéri közösségek létesítését, melyek az adott egyház önkéntes döntésén alapszanak, ezeket a közjó érdekében korlátozhatja is. (*jus ritibus arbitrariis etiam restrigendi bona communis gratia*).
- Azon egyházi épületek, szerzetesrendek, egyházi közösségek számának korlátozása, melyeknek működtetéséből az állam csekély, vagy semmilyen haszonra nem tesz szert (*jus numerum sacrarum aedium et personarum, societatum, quae Civitati nihil commodi praestant, legibus minuendi*).
- Az egyházi hatalommal visszaélő, az államban zavargást, ellenségeskedést szító egyházi közösségek felszámolása. (*jus abusum potestatis ecclesiasticae si dissidia, et turbae inde immineant, tollendi*).
- Az igaz vallástól eltérő vallások tűrése vagy tiltása (*jus tolerandi ecclesias ex religionibus a vera alienis compositas, aut non tolerandi*). Előfordulhat ugyanis, hogy egy hamis vallás az állam szempontjából ártalmatlan, vagy egyenesen hasznos, de akadhat olyan is, amely egyúttal az állam polgáraira nézve is káros. Az előbbi esetben a vallási türelem joga érvényesül, az

utóbbiban nem. A *jus tolerandi* olyan ellentmondásos helyzetben is érvényre juthat, amikor egy hamis vallás tiltása nagyobb kárt eredményezne az államra nézve, mintha azt megtűrnék, s ilyenkor az állam joggal tűri meg az egyébként ártalmas vallást. Az ártalmas vallással szembeni türelmi jog gyakorlása még inkább indokolt, ha annak tagjai külföldiek. Általános alapelv tehát az, hogy inkább célszerű eltűrni egy ártalmas vallást, minthogy annak tiltása vallásháborúhoz s ennek következtében az állam pusztulásához vezessen.

- A zavartkeltő vallási viták elfojtása (*jus concertationibus silentium imponendi, si tumultibus occasionem praebeant*).
- Mindazon tanok s az azokat propagáló könyvek betiltása, melyek az állam berendezkedésére nézve ártalmasak (*jus prohibendi doctrinas quascunque noxias reipbulicae*). Itt olyan könyvekre kell gondolni, mint amelyek például ateizmust vagy epikureizmust hirdetnek.
- Olyan törvények meghozatala, amelyek az egyházi hatáskört elhatárolják a világi ügyektől, melyek terén az egyház semmiféle hatalommal nem rendelkezhet (*jus legibus separandi*).[1052]

10.7. Az állam vallásügyekre vonatkozó felügyeleti joga

Minden olyan tevékenységnek a megismerése (*inspicere*), amely veszélyt jelenthet az államra nézve, ellentétes az állam céljával az állam hatáskörébe tartozik. Ezen alapul az állam vallásügyekre vonatkozó felügyeleti joga, mely a már korábban kifejtett három körben érvényesül, nevezetesen: az egyház lényegére vonatkozó szabályok felülvizsgálata, az állam céljával ellentétes felekezetek betiltása, a vallási villongások lecsillapítása. Ezek bővebb kifejtését részletezik az alábbi jogok:

- Az uralkodói tetszvényjog (*jus Placeti regii*), ami az egyházi, fegyelmi szabályokra vagy vallási dogmákra vonatkozó szabályok felülvizsgálatát jelenti abból a szempontból, hogy azok nem tartalmaznak-e olyan kikötéseket, melyek az állam céljára veszélyesek lehetnének. Az uralkodó ezt a jogot mint az egyház

[1052] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 164. §. 203-205. pp. Vö MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCXXIII-CCXXXII. pontok 74-77. pp.: ZEILLER-EGGER 2. 225-229. §§. 276-281. pp.

pártfogója, szószólója gyakorolja, akinek kötelessége a vallási élet előmozdítása.

- Az egyházi személyek összehívása, egyházügyekben való tanácsuk kikérése (*jus ministros sacros convocandi, eorum consilia exquirendi*).
- A vallási dogmák megismertetésének, érvényre juttatásának előmozdítása (*jus promovendi dogmatum cognitionem, et observantiam*).
- Az egyházszakadások alkalmas eszközökkel történő megakadályozása (*jus mediis aptis praecavendi, ne chismata oriantur*).
- Testületek alapítása, egyezségek megkötése (*jus collegia, et tractatus instituendi*).
- Annak felügyelete, hogy a szent dolgokat rendeltetésüknek megfelelően használják (*jus vigilandi, ut res sacrae suis adhibeantur usibus*), hiszen a szent dolgokkal való visszaélés visszavetheti a vallási buzgalmat.
- Az állam polgárai által megkötött vallási tartalommal bíró szerződések előzetes vizsgálata, s amennyiben ezek az állam berendezkedésével ellentétesek, azok semmissé nyilvánítása (*jus pacta civium, quae simul religionis negotia sint examinandi, si reipublicae noceant, irritandi*). Ilyenek például azok az egyben állami szerződésnek is tekintendő egyezségek, mint a jegyesség, a házasságkötés, illetve melyek valamilyenfajta fogadalomtételhez, eskühöz kötöttek. A vallási fogadalommal megkötött ügyletek érvényessége ugyanis csak addig terjedhet, ameddig az állam céljával nem kerül ellentmondásba. Ebből adódik az a további állami jog, hogy házassági akadályokat intézményesíthet (*jus impedimenta matrimonium dirimentia statuendi*).[1053] Ez utóbbi jogosultságnál felhozott példával Szibenliszt az állam azon igényét érzékelteti, hogy a házassági ügyeket legalább részben saját hatáskörébe vonja.

10.8. Az állam vallásügyeket érintő végrehajtói jogköre

Az állam vallásügyekre vonatkozó végrehajtói jogköre keretében a következő jogokat gyakorolja:

[1053] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 165. §. 205-208. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCXVI-CCXVII. pontjai 78-79. pp. ZEILLER-EGGER 2. 230-232. §§. 281-286. pp.

- Az államnak joga van a területén működő egyház vezetéséből kizárni azokat az egyházi személyeket, akiknek tevékenysége gyaníthatóan zavarkeltésre irányul, vagy ténylegesen zavart kelt. Velük szemben kényszer is alkalmazható. (*jus exclusivae, coërcendi*). Ez a jog az államot ugyanis bármely más társasággal szemben megillet, tehát magával az egyházzal szemben is gyakorolható.
- A gyanús társulásokat, összejöveteleket ellenőrizheti, és ha szükséges, azokat be is tilthatja (*jus heterias cohibendi*).
- Minden olyan alattvaló számára biztosítja az államhoz való folyamodást, akit az egyház részéről az egyházi hatalommal történő nyilvánvaló visszaélés folytán sérelem ért (*jus dandi recursum ad se*).
- Az államot megilleti az a világi hatalom, mely alapján saját tekintélyével oltalmazza az egyházat (*jus brachii saecularis seu jus assistendi Ecclesiae sua auctoritate*).
- Az államnak joga van állami büntetést kiszabni azokkal szemben, akik azáltal, hogy egyházi kötelességüknek nem tesznek eleget, még állami kötelezettségüket is megszegik (*jus puniendi*).
- Állami törvényekkel erősítheti meg azokat az egyház törvényeket, amelyek nem ellentétesek az állam céljával, hogy tekintélyüket ezzel is tovább növelje (*jus leges ecclesiasticas sanctione civili muniendi*).
- Az államot az egyházi személyekre vonatkozóan kiemelt jogkör illeti meg, ami az egyházi javak tekintetében a kisajátítás jogaként érvényesül (*jus eminens in ministros ecclesiae et bona ecclesiastica*). A vallás ugyanis nem jelent mentességet az állami kötelezettségek alól, az egyházi javak pedig szintén magánvagyonnak számítanak, amelyekre nézve fennáll az állam kisajátítási joga. Hiszen a vallás szolgálatára felszentelt személyek továbbra is az állam polgárai maradnak, és az egyházi célra szánt vagyon egyben az állam vagyonát is képezi.[1054]

[1054] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIV. 166. §. 208-210. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCXXXIII-CCXXXIV. pontjai 79. pp. és ZEILLER-EGGER 2 233-234. §§. 286-287. pp. és 235-238. §§. 288-289. pp.

10.9. Összegzés

Szibenliszt az állam és az egyházak közötti viszony elemzésekor a Martini által felsorolt állami jogköröket rendszerbe illesztve és fogalmi tisztázásokon keresztül igyekszik pontosítani. A cél alapvetően nála is az, hogy az egyház belső ügyeibe való beavatkozást az állam jogköréből vezesse le, s azt természetjogi alapon indokolja meg.[1055] Mivel azonban az állam erőteljes jogköre az egyházak tekintetében Szibenliszt idejére – II. József rendelkezéseinek köszönhetően – már a gyakorlatban is megvalósult,[1056] ezen Szibenliszt mintha tompítani szeretett volna. Martinihez képest hosszabb és logikusabb magyarázatokkal igyekszik alátámasztani az egyházi hitélet fontosságát, sőt a *jus circa sacra* és a *jus in sacra* közti különbségtétellel az állami beavatkozás bizonyos korlátozását hangsúlyozza. Szibenlisztnek ez a törekvése egyúttal válasznak tekinthető arra a 19. század első felében megjelenő egyházakkal kapcsolatos problémákra is, amelyek „a jozefinista egyházpolitika következményeiből adódtak."[1057]

Szibenliszt ezen túl kiemelt jelentőséget tulajdonít a lelkiismereti és vallásszabadságnak, melyet az alattvalók mellet az uralkodóra is kiterjeszt, s ezzel közvetett módon a felekezeti jogegyenlőség elvének tör utat. Mindezek a 19. századi polgárosodás szemléletének irányba hatnak, melyben mindenki szabadon és önállóan dönthet saját vallási, világnézeti meggyőződésének kinyilvánítása mellett, ezáltal egy világnézeti semleges állam eszméje rajzolódhat ki.[1058] Ezt a tendenciát képviseli az a Szibenliszt által is vallott nézet, amely az egyházakat az állam területén létrehozott más társulásokkal, testületekkel egy szinten kezeli.

A Szibenliszt által is vallott államfelfogás ekkorra tehát már végképp egy világi állam képét rajzolja meg, amely az egyház gyámkodása alól régóta felszabadult, sőt *maxima societas*-ként új indokok alapján formál jogokat az egyházakkal szemben. Ebben a koncepcióban a katolikus egyház államegyházi pozíciója konkrétan meg sem

[1055] Rudolf PALME: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis 127. p.
[1056] Vö: ADRIÁNYI Gábor 337-339. pp.
[1057] HERGER Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Habsburg történeti monográfiák 10. Sorozatszerkesztő: Gerő András, Új Mandátum Kiadó. Budapest, 2010. 304. p.
[1058] Vö: BUDA Péter-GÁBOR György: Szabad egyház szabad államban. Vallás- és egyházpolitikai esszék, publicisztikák. Jószöveg Műhely Kiadó. Budapest, 2006. 13-14. pp.

jelenik, az államegyház kérdése pedig a felekezeti semlegesség aspektusából vetődik fel. Az állam tehát egyenlő befolyást gyakorol valamennyi felekezetre.

Az állam világi térhódítása azonban további jogokat követel, így Szibenliszt is megfogalmazza az állam azon igényét, hogy a polgárok vallási tartalommal bíró szerződéseit – amilyenek például a jegyesség, házasságkötés – előzetesen megvizsgálhassa. Természetesen ekkor is köti az államot az a kritérium, hogy vizsgálata során e szerződésekbe csak akkor szólhat bele, ha azok ellentétesek az állam céljaival. A polgárok szerződési szabadsága más okokból nem sérülhet.

Szibenliszt amellett, hogy elismeri az egyházak állami életre gyakorolt pozitív hatását, többször is hangot ad annak a kívánalmának, miszerint olyan törvények meghozatala szükségeltetik, amelyek az egyházi hatáskört pontosan elhatárolják a világi ügyektől. Ez azért is fontos, hogy az állami szféra mellett és a sokszor megtapasztalt állami „gyámkodás" kiküszöbölésére jól körülhatároltan jelenjen meg a polgárok egyéni szabadsága, valamint az egyházak autonómiája. Erre utalnak Szibenliszt alattvalókra vonatkozó megállapításai, melyek szerint az alattvalók belsőleg megnyilvánuló cselekményei nem tárgyai az államhatalomnak; mind a belső, mind a külső vallási cselekményekre nézve bárki, aki ezek közül valamelyikkel nem ért egyet, nem köteles azonos módon gyakorolni; a vallási cselekmények kényszertől mentesek, azokat mindenki önként, szabadon gyakorolhatja. Az egyházak autonómiája nyilvánul meg többek között abban, hogy az állam az egyház lényegéhez tartozó cselekményeket csak abból a célból vizsgálhatja, hogy azok ne kerüljenek ellentétbe az állam céljaival. A felülvizsgálat célja tehát, hogy az egyházak ügyei összhangban legyenek az állam jólétét biztosító elvekkel, így az állami tolerancia addig terjed, amíg annak gyakorlása az állam életében, működtetésében zavarokat nem okoz. Eszerint a *placetum regium* joga is ilyen korlátok között gyakorolható, mely jogkör ebben a rendszerben az állam felügyeleti jogköréhez tartozik.

Az egyházak autonómiáját tovább erősíti az a megközelítés, hogy a történelemből eddig jól ismert államfőnek kijáró főkegyúri jog (*jus supremae patronatus*) a Szibenliszt által vallott természetjogi rendszerben kifejezetten nem kerül említésre. Az államhoz ebben a rendszerben csak kétirányú jogkör tartozik: a felügyeleti (*jus inspectionis*) és az egyházak támogatására irányuló jogkör (*jus*

advocatiae). Szibenliszt azt a helyzetet, amikor egy államfő egyben egyházi hatalmat is gyakorolhat – mely hatalom ebben az értelemben már jóval túlmutat a történelemből eddig ismert és a katolikus egyházzal szemben gyakorolt főkegyúri jogkörön – csak kivételes esetre tartja megengedhetőnek. E helyzetnek a következő konjunktív feltételeket kell felmutatnia: egy államfő az adott államban gyakorolt valláshoz tartozzék, az az egyházi felekezet, amelynek tagja, hierarchikus berendezkedésű, azaz egyenlőtlenségen alapuló legyen, s végül ennek az egyháznak az élén, annak fejeként az adott uralkodó álljon. Ebben az esetben az államfelség gyakorlója egyháza ügyeit a külső cselekmények tekintetében is ugyanúgy irányíthatja, mint az állam ügyeit. Abban a helyzetben viszont, ha az egyházi felekezet egyenlőségen alapul, akkor az uralkodót mint az egyház tagját csak szavazati jog illeti meg, amiből jól kirajzolódik az a felfogás, amit Szibenliszt az egyházi autonómiáról maga is vall.

11. Az uralkodói kötelezettségek

11.1. Az uralkodó kötelezettségeinek természete

Szibenliszt eddigi tanításaiból következik, hogy e kötelezettségek alatt az állami vezetés kötelezettségeit kell értenünk, tekintet nélkül arra, hogy egyszemélyi vagy testületi vezetésről van szó. Az államot megillető valamennyi felségjogról pedig kijelenti, hogy azok természetükből adódóan egyben állami kötelezettségeket is jelentenek,[1059] így a felségjogok eddigi tárgyalása egyúttal e kötelezettségek, azaz az állami feladatok felvázolását is jelentetik. Éppen ezért itt kell megjegyezni, hogy az eddigiek figyelembe vételével méltánytalan Szibenlisztre nézve az a megállapítást, mely szerint „nem győzi az uralkodó jogainak felsorolását", melyek másra sem jók, mint „a polgárok természetes jogainak és szabadságának csökkentésére", mégpedig az államérdekre hivatkozva.[1060]

Az uralkodói kötelezettségeket alávetési szerződés kettős természete alapozza meg. Az állam felég gyakorlója az alávetésért cserében ugyanis hallgatólagosan arra tett ígéretet, hogy gondoskodik az állami közösség jólétéről s ezen felül kötelezettséget

[1059] „*Omnia Imperanti jura natura sua simus officia, seu obligationes sunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 167. §. 210. p.
[1060] SZABÓ Imre 108-109. pp.

vállalt arra, hogy követni fogja az államnak ezt a célját. Ebből adódik az uralkodó legfőbb kötelessége, hogy minden lehetséges módon mozdítsa elő az állam célját, s amennyiben lehetséges, az állam céljának megfelelő módon kormányozza az államot, gyakorolja a számára biztosított felségjogokat.[1061]

E kötelezettségek általánosságban és a felségjogok részjogosultságai szerint vonatkoznak az államhatalomra, így Szibenliszt ennek mentén szervezi rendszerbe Martini tételeit, melyeket Eggertől átvett gondolatokra fűzött sajátos magyarázataival egészít ki.

Általános elvként fogalmazza meg, hogy az állami vezetésnek (*Rector Civitatis*) minden erejével arra kell törekednie, hogy az államot megőrizze, és azt gyarapítsa. Ennek érdekében olyan eszközöket kell megválasztania, amelyek alkalmasak a cél elérésére, s az ez ellen ható akadályokat el kell hárítania. Mindennek elsődlegesen abban a törekvésben kell megnyilvánulnia, hogy az uralkodó mind erejét, mind pedig szellemi tekintélyét az alattvalók akaratának megfelelő módon kamatoztassa, az állam vagyonát és hírnevét folyamatosan növelje, hárítsa el az államra pusztítólag ható veszélyeket, s nem utolsó sorban küszöbölje ki az állam fejlődését gátló tényezőket.[1062]

Ahhoz, hogy az államfelség gyakorlója e fenti általánosságban megfogalmazott kötelezettségnek eleget tudjon tenni, ismernie kell egyrészt saját államát, annak célját, alkotmányos berendezkedését, vagyoni helyzetét, továbbá azokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyen a közhatalom gyakorlása jár, valamint ezeket át is kell látnia. Emellett akarata állandóan és örökké a közjó előmozdítására kell, hogy irányuljon. Másrészt tisztában kell lennie mind a saját, mind pedig más államokra vonatkozó egyetemes és részleges érvényű törvényekkel, s azokkal a történelmi eseményekkel, melyek a lakosok jogait befolyásolták. Mellőzze mindazon dolgok

---

[1061] „*ideo dicere possumus officium Imperantis esse: quantum possibile, fini conformiter Civitatem gubernare, […] quoad possibile fini conforme exercitum majestaticorum esse supremum Imperantium civilium officium.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 167. §. 210. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput IX. CCXXXIX. pont 84. p. és ZEILLER-EGGER 2. 239. §. 289-290. pp. VIROZSIL: Epitome iuris naturae 169. §. 406. p. (Az uralkodói és alattvalói kötelezettségek tárgyalásánál a továbbiakban Virozsil művére nem lehet hivatkozni, mivel az uralkodói kötelezettségeket egészen más szempontok szerint értékeli. Virozsil e sajátos felfogás szerint az alattvalói jogoknak megfelelő kötelezettségekről szól, ahol a fő hangsúly a polgári szabadság korlátozásának az államcélokhoz arányló mértékén, illetve az uralkodónál kívánatos személyi minőségek terén megnyilvánuló kötelezettségeken van. Ez utóbbi alatt az uralkodó természeti, politikai és erkölcsi jellemvonásait érti. Epitome iuris naturae 169-171. §§. 406-411. pp.)

[1062] „*Imperantis officium est, imprimis virtutes tam intellectus, quam voluntatis subditorum suorum excolere, potentiam, gloriamque suae Civitatis in dies propagare, tum pericula interitus, ac perfectionis impedimenta amoliri.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 168. §. 211. p. ZEILLER-EGGER 2. 240. §.291. p.

tanulmányozását, melyek az állam céljának megvalósítását akadályozzák.[1063] Továbbá olyan vezetőket válasszon maga mellé, akik nem adnak teret zavaros eszméknek, hanem ellenkezőleg világos és jól felismerhető, tudományos alapokon nyugvó kormányzási ismeretekkel rendelkeznek.[1064]

Az állami kötelezettségek az általános irányultságon túl felségjogokon alapulnak, vagyis összhangban állnak azok gyakorlásával. Ezért ezek felsorolása a különböző felségjogok gyakorlásakor már bemutatott elvekre épülő, legalapvetőbb kötelezettségek összefoglaló jellegű áttekintését jelenti.

A felségjogok rendszerezésénél Szibenliszt a formális és materiális felségjogokra való felosztást követi, így a törvényhozói, felügyeleti, végrehajtó formális felségjogokra jellemző alapkötelezettségek utána azok materiális alakzatai szerinti számba vétele következik.

11.2. Az univerzális (formális) felségjogok (törvényhozás, felügyelet, végrehajtás) gyakorlására vonatkozó alapvető kötelezettségek

Mindazok figyelembe vételével, amiket a törvényhozói jogkör gyakorlásának tárgyalásakor az előző fejezetekben Szibenliszt általános elvekként bemutatott, e jogkörből különös jelleggel fakadóan az alábbi kötelezettségeket ismerteti:

- Az állam törvényei jogos indokok nélkül nem korlátozhatják a polgárok szabadságát.
- A törvényeket ezen elvnek megfelelően kell megalkotni és kihirdetni, erre nézve ki kell kérni a szakavatottak véleményét.
- Az állami törvényeket olyan szellemben kell meghozni, hogy azok a hipotetikus természeti törvények mellett tekintettel legyenek az adott állam sajátos viszonyaira.

[1063] „*Ut huic officio omnino satisfieri possit, Imperanti inevitabiliter necessarium est 1) nosse rempublicam, in qua versatur, Civitatis finem, statum, vires, ac porro jura, et obligationes, quae cum imperio civili copulatae sunt, intime perspicere; 2) voluntatem constantem, et perpetuam, commune bonum promovendi, habere.[…]*" Institutiones Tomus II. Pars II. Caput XV. 169. §. 211. p. Vö. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCXLI-CCXLII. pontok 84-85. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 241. §. 291-292. pp.

[1064] „*Ut huic officio omnino satisfieri possit, Imperanti inevitabiliter necessarium est: 1) nosse rempublicam, in qua versatur, Civitatis finem, statum, vires, ac porro jura, et obligationes, quae cum imperio civili compulatae sunt, intime perspicere; 2) […] necessaria est legum reipublicae tam universalium, quam particularium cognitio, historia aliarum Civitatum, tum domesticae historiae […] Omittenda vero sunt ea studia, quae a scopo regiminis abhorrent. […]* " Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 169. §. 212. p.

- Az uralkodónak a törvények betartása terén jó példával kell előjárnia a polgárok előtt.
- A törvények alól csak megalapozott esetekben lehet mentesülni, éppen ezért csak ritkán legyenek kivételek, privilégiumok alkalmazására tehát indokolt esetben kerüljön sor.
- Az állami törvények a lehető legnagyobb mértékben legyenek összhangban a természeti törvényekkel.
- Az elavult törvényeket megfelelő eljárás keretében korrigálni kell, ami történhet teljes (*abrogatio*) vagy részleges hatályon kívül helyezéssel (*derogatio*), illetve egy konkrét mentesség engedélyezésével (*dispensatio*).
- Azokat a természeti törvényeket, melyek az államra nézve különösen is hasznosak, állami szankciókkal is meg kell erősíteni.
- Jogi szabályozással elejét kell venni az olyan pereknek, amelyek jelentéktelen sérelem okán keletkeznének, továbbá meg kell határozni azoknak a sérelmeknek a körét, melyekért az ügyek természetéből adódóan az államnak helyt kell állnia.
- Azokat a hasznos külföldi törvényeket, melyek jó tanáccsal szolgálhatnak az állami közjó előmozdításában, át kell venni. Azokat az átvett törvényeket pedig, amelyeknek alkalmazása a megváltozott helyzetre tekintettel hibákhoz vezet, s ennélfogva tovább már nem szolgálja a köz javát, meg kell semmisíteni.[1065]

Az állam legfőbb felügyeleti jogköréből a korábbiakban bemutatott jogérvényesítési elvek mellett az alábbi kötelezettségeket kell alapvetően figyelembe venni:

- Az államnak gondoskodnia kell arról, hogy a kisebb közösségek, testületek az állam jóléte érdekének alárendelten működjenek, ennélfogva a hasznos testületek alapítását, működését támogassa, a káros testületek létrejöttét akadályozza meg, ha pedig ilyenek már működnek, reformálja meg vagy oszlassa fel azokat.

[1065] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 170. §. 212-213. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCXLIV-CCXLVI. pontok 85-86. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 244-246. §§. 292-293. pp.

- Az állam felügyeleti jogkörét, de a törvényhozói és végrehajtói jogkört is úgy kell ellátnia, hogy ez támaszt és segítséget jelentsen a törvényesen működő testületek számára. [1066]
- A végrehajtói jogkörből fakadóan az államfelség gyakorlójának annak érdekében kell alkalmazni minden olyan alkalmas és szükséges eszközt, – legyen az kényszerítő jellegű, vagy ilyen jelleget nélkülöző, – hogy mind az állam, mind pedig az egyes alattvalók jogai bárkivel szemben hatékonyan érvényesüljenek.[1067]

11.3. A materiális felségjogok gyakorlására vonatkozó alapvető kötelezettségek

Ebben a körben az igazságszolgáltatásra, a közrendészetre, a területi felségjogra, a hatalom-átruházás jogán alapuló hadügyi és polgári közszolgálatra, az állami vagyonkezelésre és végül vallásügyi jogkör gyakorlására vonatkozó kötelezettségek ismertetése következik. A kötelezettségek felsorolása ezek vonatkozásában is kiegészítő és összegző jellegű, így Szibenliszt gyakran visszautal az egyes felségjogokról már korábban kifejtett paragrafusaira. Ennek következményeként olyan kötelezettségek is ebbe a fejezetbe kerülnek, melyeket Martini „Az uralkodó kötelezettségei" fejezetcím alatt nem tárgyal. Amelyekre viszont kitér, azok a Szibenliszt által részben sajátosan alkalmazott rendszerezés[1068] miatt eltérő kontextusba helyezve más megvilágítást kapnak.

Az igazságszolgáltatáshoz (*potestas judiciaria*) kapcsolódóan az állam általánosságban köteles gondoskodni arról, hogy az egyes esetekben következetes és megnyugtató módon alkalmazzák a törvényeket, nehogy részrehajlás gyanúja merüljön fel. Különös jelleggel az állam törvényhozói hatalmából fakadó kötelezettségei az állam polgáraival szemben az alábbi módon jelentkeznek:

[1066] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 171. §. 213. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCXLVII. pont 86. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 247. §. 293. p.
[1067] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 171. §. 213. p.
[1068] Az intituciók sajátos rendszere egyrészt a materiális felségjogok Egger természetjogától is eltérő sorrendben történő bemutatásában, másrészt *a Potestas mandandi* alá tartozó jogkörök katonai és polgári közszolgálatra történő felosztásában mutatkozik meg. Vö: az értekezés 6.1. fejezetét valamint a 8.1. fejezet 862. lábjegyzetét.

- Az államnak biztosítania kell, hogy mindenkinek egyformán jogot szolgáltassanak. Jogsérelem esetén ne tagadják meg a segítségnyújtást azoktól, akik érdekeik képviseletében gátolva vannak, vagy akiknek szorult helyzetüknél fogva a nincs esélyük jogi védelemben részesülni. A per kimenetele ne az érte fizetett költségektől függjön.
- Gondoskodnia kell arról, hogy büntető ügyekben kegyelmi jogkört gyakorolni, büntetéseket mérsékelni, menedékjogot megvonni vagy azt fenntartani csakis megfelelő indokkal lehessen.[1069]

Az állami rendészeti jogköréből (*jus politiae*) eredően az uralkodó köteles a közrend épségét fenntartani annak érdekében, hogy a mezőgazdaság, a kereskedelem, a mesterségek és művészetek nyereséget termelő ágazatként prosperáljanak az államban. Így óvnia kell az ilyen tevékenységet és életpályát. Ki kell küszöbölnie minden olyan tényezőt, amely a közjót támadja, mint amilyen a pazarló, fényűző életmód. Nem engedjen teret az egyéni érdekek önkényes érvényesítésének, gazdasági erőfölénynek, a tisztességtelen haszonra szert tevők engedélyét vonja be, a veszélyes tanok hirdetését gátolja meg.[1070]

A területi jog (*jus territorii*) tekintetében az állam köteles a területileg hatásköre alá tartozó személyek jogai ne sérüljenek, legyenek azok akár saját alattvalói, akár idegen polgárok, továbbá minden olyan alkalmat, amely jogaik elleni támadásra ad okot, hárítson el.[1071]

A hatalom-átruházási jogköréből (*potestas mandandi*) eredő kötelezettsége, hogy határozza meg az ügyek intézésének alkalmas és megfelelő eszközeit. Speciális kötelezettségei a hadügyek terén (*jus armorum*):

[1069] „*circa potestatem judiciariam sunt in genere: curare securam applicationem legum ad casus singulares, nullatenus partium studiosum esse; in specie circa civilem, auxilium laesis non denegare, subditos, gravamina exponentes, aut protectionem implorantes, aditu non prohibere, jus cuique suum prompte tribuere, ne secus litis expensae ipsam excedant sortem (§. 93-96.); circa criminalem, adgratiare, poenas temperare nonnisi ex justis causis, restringere, aut tollere asyla, illudque cavere, ne veniam dando improbis, noceat probis (§.96-119. §).*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 173. §. 213-214. pp. Vö:Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCLI. pont 87. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 251. §. 295. p.

[1070] „*Circa jus politiae obligatur sanam instituere politiam, ut nimirum agricultura, commercia, opificia, et artes lucrativae promoveantur in Civitate […]*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 174. §. 214. p. Vö: MARTINI Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCXLVIII. pont 86. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 247-248. §§. 293-294. pp.

[1071] „ *Ratione juris territorialis Imperanti incumbit efficere, ut subditi sui sive ab indigenis, sive ab extraneis non laedantur, omnesque occsiones turbandi jura a Civitate removeantur. (§. 126-130.)*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 175. §. 214-215. pp.

- Az állam védelmében mindig tartson készenlétben alkalmas eszközöket, és mindazt, amit a hadviselés szabályai megkövetelnek, így jól felkészült hadvezérei, képzett hadserege, hírszerzői legyenek.
- Jelentéktelen ügyekben ne indítson háborút, az országot ne tegye ki háborús veszélynek.
- Amikor pedig ténylegesen szükség van hadviselésre, a hadi állományt megfelelő időben aktivizálja.[1072]

A közhivatalok terén, a hivatali apparátus szervezésekor Szibenliszt összefoglalásában a következő elveket kell követnie:

- A hivatali hierarchiának megfelelő módon a fő- és alárendelt hivatalokat megkülönböztetett módon kell kezelnie.
- A hivatali tisztségeket bölcs, elhivatott, jól képzett, a felségjogok terén jártas személyekre kell bízni, olyanokra, akik szorgalmukkal példát mutatnak másoknak, idejüket nem semmittevéssel és részrehajló hízelkedéssel töltik.
- Az elöljárók kiválasztásánál nem a születési előjogokra vagy vagyonuk nagyságára kell tekintettel lenni, hanem minden pályázó esetében a feladathoz szükséges képességet és alkalmasságot kell figyelembe venni. Tisztviselővé nem születni, hanem azzá válni lehet.
- Az egyenlőség figyelembe vétele mellett a közpénzeket (*cassa publica*) tanácsos mégis inkább olyanokra bízni, akik anyagilag nem szűkölködnek, hiszen a közpénzek megrövidítésére nagyobb kísértést jelent a szegénység.
- Ügyelni kell arra, hogy valamennyi polgárnak lehetősége legyen a tisztségek betöltéséhez alkalmas képesítés megszerzésére. Ami azt jelenti, hogy nemcsak líceumokat, akadémiákat kell létesíteni, hanem biztosítani kell a gyakorlati tudás megszerzésének lehetőségét is.

[1072] „*circa jus armorum Imperantis officium est: 1) promtas semper ad protegendam Civitatem habere vires, commeatus, peritos duces, militem exercitatum, exploratores, ceterave, quae artis militaris regulae postulant. 2) Bella ob frivolas causas non inchoare, et laesiones dissimulare potius, quam Civitatem periculis exponere; ubi vero necessitatis bellum gerendi adfuerit, mature adparatus bellicos ordinare (§. 132 et 133.)*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 175. §. 214-215. pp. Vö:Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCL. pont 84. p. és ZEILLER-EGGER 2. 250. §. 294. p.

- Nem a feladatokat kell a személyhez igazítani, hanem a feladatokhoz kell a megfelelő személyt megválasztani. Ezért a másokat kizáró ajánlóleveleket és minden részrehajló gyakorlatot, így a rokonok előnyben részesítését, vagyis a közönséges nepotizmust száműzni kell erről a területről.
- Az uralkodó kísérje figyelemmel a minisztereket, tanácsosokat, nehogy visszaéljenek a felségjogok gyakorlásával, s ne tévesszék meg az uralkodót.
- Ki kell dolgozni egy erkölcsi kódexet, melynek alapján olyan szakmai szabályok kerülnek alkalmazásra, amelyek képesek az emberek erkölcsét jó irányba befolyásolni.
- Az államfelség gyakorlója hallgassa meg tanácsadói előterjesztését, javaslatait, különben felesleges lenne ilyen apparátust fenntartania. Továbbá részesítse őket tisztességes honoráriumban.
- A tisztviselők eljárásait gyakran felül kell vizsgálni, nehogy korrupt erkölcsi gyakorlat honosodjék meg. Akik csalást követnének el, méltó büntetésben kell részesülniük.
- Senkinek sem lehet felróni azt, ha jó tanácsot ad, de ennek ellenére a dolog mégsem a várt kimenetellel végződik.[1073]

Az állam vagyonkezelői jogköre (*jus circa bona Civitatis*) tekintetében:

- Az uralkodó köteles az állami közvagyont annak természetes rendeltetése szerint az állam céljára fordítani.
- Ügyeljen arra, hogy a magánvagyonban lévő dolgok mértéke ne haladja meg azt a határt, ami már az állam céljának elérését akadályozná.
- Az alattvalókra helyzetüknek megfelelően rójon terhet, nehogy vagyoni lehetőségeik kimerüljenek. Így – az arányos közteherviselés elvének megfelelően – az adókat, járulékokat úgy kell meghatározni, hogy azok az

[1073] „*circa munera publica Imperans obligatur officiales publicos […] deligere, ac munera publica idoneis conferre (§. 134-141.). Consiliarios vero sapientes, ut media apta ad finem Civitatis eligere noverint; virtuti deditos, ne desit ipsis voluntas commune bonum promvendi, prudentes, h. e. sciant bene excogitare recte exequi, secus optima consilia carebunt effectu, jurium majestaticorum peritos, cum in horum exercitio debeant Imperanti consulere, exemplo aliis, rerum humanarum scientia pollere, cordatosque esse debere, non vero adulatores, aut nugivendulos, qui fumos, et inania captant, notio eorumdem indicat […]*.” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 175-176. §§. 215-217. pp. Vö: Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCLIV-CCLXV. pontok 85-92. pp. és ZEILLER-EGGER 2., ahol - érdekes módon csak pár sorból álló, de több §.-számmal sorszámozott (204-207. §§., 257-266. §§.) részekről van szó - a közhivatalokra vonatkozó felségjogokra (189-202. §§.) történő rövid visszautalásról olvashatunk.

> alattvalók vagyoni képességeinek minőségéhez és mennyiségéhez arányuljon. Hiszen gyakran nem annyira maga a közteher jelent súlyos gondot a polgárok számára, hanem az, ha annak megállapítása méltánytalan, behajtása kegyetlen.[1074]

A vallásügyekkel kapcsolatos jogkörből (*jus circa religionis negotia*) fakadóan az uralkodó kötelessége, hogy az egyes vallási irányzatok, felekezetek felett oly mértékben gyakoroljon felügyeletet, amennyire ezt az állam céljának elmozdítása megkívánja. Mindaz, ami ezekre nézve ártalmas, azt küszöbölje ki, így ne engedélyezze, hogy egy vallás követését kapzsiságból, vagy mértéktelen hatalomvágyból kényszerítsék ki.[1075]

Ahhoz, hogy az állam kötelezettségeinek teljes skáláját megkapjuk, a szerző utasítását kellene követnünk, mely szerint az e fejezetben felsorolt állami kötelezettségeket ki kell egészíteni az egyes felségjogoknál említett teendőkkel, melyekre Szibenliszt minden egyes uralkodói kötelezettség-típus tárgyalásakor következetesen visszautal.

11.4. Összegzés

Az állami feladatkörök, funkciók, kötelezettségek megfogalmazása, körülhatárolása ma is aktuális kérdés, melyet az államhatalom terjedelméről, korlátairól vallott különféle nézetek is befolyásolnak. Így egészen más megvilágításba kerül ez a problematika a „minimális állam" vagy éppenséggel a „gondoskodó állam" illetve az „esélyteremtő állam" eszméjét vallók körében.

Akármelyik aspektusból vizsgáljuk e kérdéskört, érdemes Szibenliszt utasítását figyelembe vennünk, miszerint az állami felségjogokat az állam kötelezettségeivel együtt kell értelmezni, így a felségjogok egyben kötelezettségeket jelentenek. Ha pedig ezt tesszük, korántsem olyan kép rajzolódik ki előttünk, mintha szerzőnk a felvilágosult abszolutizmus jelszavainak hangoztatása mellett egy absztrakt,

---

[1074] „*Circa jus in bona Civitatis tenetur Imperans bona Civitatis publica juxta naturam eorumdem ad finem Civitatis applicare […]*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 177. §. 218. p. Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCLII-CCLIII. pont 85. p. és ZEILLER-EGGER 2. 252. §. 295. p.

[1075] „*Denique VI) ratione juris circa religionis negotia Imperantis officium est tueri religiones, ecclesias, quatenus finem civitatis promovent; […]*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XV. 177. §. 218. p.Vö:Positiones de iure civitatis Caput VIII. CCXLIX. pont 87. p. és ZEILLER-EGGER 2. 240. §. 294. p.

megfoghatatlan korlátokba ütköző államhatalom híveként igyekezne elsődlegesen az uralkodó jogosultságaira összpontosítani; esetleg azt vallaná, hogy az ilyen, zömmel jogosultságokkal rendelkező uralkodó az állam érdeke ürügyén bármikor csökkenthetné az alattvalók természetes jogait és szabadságát.[1076] Szibenliszt természetjogi felfogásának eddigi ismertetéséből kitűnik, hogy szerzőnk árnyaltabban és óvatosabban kezeli a kérdést. Ezt a differenciált hozzáállást látszik alátámasztani az a rendszer, amely az uralkodó felségjogai mellett az uralkodói kötelezettségekről, a jogok-kötelezettségek globális relációjában szól, amely felfogás a következő fejezetben tárgyalandó alattvalói kötelezettségek értelmezésére is vonatkozik.

A szibenliszti természetjogban még csak jeleit látjuk azon törekvésnek, mely rendszertanilag az uralkodói jogokat és kötelezettségeket az alattvalói jogokkal és kötelezettségekkel párhuzamba állítva kívánja bemutatni. Ez a tendencia figyelhető meg azonban abban, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően az uralkodói felségjogokkal nála nem az alattvalói, hanem az uralkodói kötelezettségek állnak párhuzamba, amely a következő fejezetnél világosan látható lesz majd. Az uralkodói-alattvalói jogok és kötelezettségek párhuzamos bemutatására kísérletet tevő Zeiller-Egger-féle természetjog sem tudta maradéktalanul végigvinni ezt a vonalat. Egger az alattvalói kötelezettségek mellett az alattvalói jogokat is önálló fejezetcím alatt kezeli, amit a tartalomjegyzékben is feltűntet, – a szövegtestben viszont azt közli, hogy a tartalmi vonatkozások a mű monarchikus államformára vonatkozó fejezetében találhatók.[1077] A szándék tehát tetten érhető, csak a konkrét megvalósítása maradt el. Sajnos ennek pótlására Szibenliszt sem vállalkozott. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy az uralkodói kötelezettségek tárgyalása nem törpül el a felségjogok jelentősége mellett annak fényében, hogy Szibenliszt megállapítja, hogy azok egyben kötelezettségeket is jelentenek.

Ilyen értelemben beszél az állam legalapvetőbb kötelezettségéről, ami nem más, mint az emberek természeti állapotban még nem garantált jogainak védelme, melyek az államban már az *állam polgárainak jogaiként* aposztrofálhatók. Az elsődleges kötelezettség tehát a jogbiztonság garantálása, a jogrend védelme. Ez a kötelezettség

[1076] SZABÓ Imre 109-109. pp.
[1077] ZEILLER-EGGER 2. 343. pp., illetve 358-390. §§.

jelenti az állam belső és külső biztonságának a védelmét s minden más állami kötelezettség ebből vezethető le. Ezeket szerteágazó jellegük miatt egyfelől az egyes felségjogok elemzésénél tárgyalja, ebből következőleg az uralkodói kötelezettségek fejezetcím alatt már csak a legmarkánsabb kötelezettségek bemutatására vállalkozik.

12. Az alattvalók kötelezettségei

Az uralkodó, vagyis tulajdonképpen az állam jogait és kötelezettségeit Szibenliszt több fejezetben részletesen elemezte. Ismertetésükkor nem lehetett éles választóvonalat tenni jogok és kötelezettségek között, hiszen az uralkodó valamennyi joga saját természetéből adódóan egyben kötelezettségeket is jelentett. Ugyanilyen jelleggel állítja párhuzamba az uralkodói jogokkal és kötelezettségekkel Szibenliszt az polgárok jogait és kötelezettségeit, ami abban nyilvánul meg, hogy ott, ahol alattvalói kötelezettségeket tárgyal, egyben jogokról is szó esik.

A jogok és kötelezettségek egymáshoz való viszonyának szibenliszti értelmezése Martini természetjogi felfogását bizonyos értelemben felülírja. A szemléletbeli változás az előző fejezetben említett tendenciában érhető tetten, vagyis amíg Martini a hagyományos felfogást követve az alattvalók kötelezettségét az uralkodó jogaival állítja szembe,[1078] addig Szibenliszt az alattvalók kötelezettségeiről és ezen belül jogairól beszél. S annak ellenére von értelemszerűen párhuzamot az uralkodói jogokkal és kötelezettségekkel, hogy az alattvalói jogok bemutatásának külön fejezetet nem szán.[1079] Az uralkodói és alattvalói jogokra és kötelezettségekre vonatkozóan teszi azt a megjegyzést, hogy e témakör leggyakrabban a monarchikus uralkodókra tekintettel képezi a vita tárgyát, amire a monarchikus államforma ismertetésénél külön is kitér. [1080]

12.1. A „polgári engedelmesség" mint legalapvetőbb kötelezettség

Az alattvalók legalapvetőbb kötelessége a polgári engedelmesség. Ennek magyarázataként Szibenliszt ismét az állam *societas* jellegéből indul ki, melynek során Martinitől eltérően nem az uralkodói jogok alattvalói kötelezettségéhez való

[1078] „"*Iuri administrandi rempublicam, ne careat effectu, respondet obligatio subditorum ad ea praestanda, quae a Rectore civitatis imperantur."* MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput X. CCLXVI. pontja 94. p.

[1079] „*Expositis juribus, et officiis Imperantis civilis naturalis ordo postularet, ut of[f]iciis subditorum praemittantur jura eorumdem, obligationibus Imperantis (§.167-177.) correlata;* Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 178. §. 218. p.

[1080] „*quia tamen haec imprimis respectu Monarcharum in controversiam vocata fuere, officia subditorum praevie tractanda, ac jura eorum ad doctrinam de forma Imperii monarcha referenda esse, censuimus.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 178. §. 218-219. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput X. CCCV-CCCXXII. pontjai 106-111. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 305-322. §§. 333-343. pp.

viszonyára, hanem az uralkodói és alattvalói kötelezettségek egymáshoz mért szerepére koncentrál. Martininél az uralkodó parancsol, az alattvaló pedig engedelmeskedik, amit külső jelekkel is kifejezésre juttat. Ez az engedelmességi kötelezettség Martini koncepciója szerint az államszerződés alávetést is magába foglaló jellegéből adódik, továbbá mivel Isten rendelte el, hogy legyenek államok, a polgárok nemcsak külső, hanem belső fórum előtt, tehát lelkiismeretüknek megfelelően is kötelesek engedelmeskedni.[1081]

Szibenliszt Marininél jóval összetettebb magyarázata szerint viszont az állam társaságként működik, így rá is vonatkozik a legfőbb elv, amelyből bármiféle társaság tagjainak kötelezettsége megismerhető, s ami nem más, mint az adott társaságnak a társasági szerződésben megjelölt célja. Ez az állam esetében a jogbiztonság megteremtését jelenti. Ebből eredően mind az uralkodó, mind pedig az alattvalók általánosságban a biztonság megteremtésére és fenntartására kötelesek. Ennek eszméjét az egyesülési szerződés (*pactum unionis*) tartalmazza, hiszen a felek azzal a céllal egyesültek, hogy közösen teremtsenek biztonságot maguknak. Figyelembe véve azonban az államformát meghatározó alkotmányossági (*pactum constitutionis*) valamint az alávetési szerződést (*pactum subjectionis*), a felek kötelezettsége oly mértékben különbözik egymástól, amilyen mértékben az állam célját kötelesek biztosítani, s ez ügyben eljárni. Ennélfogva az uralkodóra a célnak megfelelő kormányzás kötelezettsége hárul, az alattvalók pedig ugyanezen cél, vagyis a közjó érdekében engedelmességre kötelezettek.[1082] Ez alatt Szibenliszt szerint azt kell érteni, hogy az alattvalóknak akaratukat és lehetőségeiket minden állami ügyben az állam irányítójának – törvényekben realizálódó − akarata, parancsa alá kell rendelniük. Ami tehát elő van írva, azt meg kell tenni, ami pedig tiltva van, attól tartózkodni kell. Az alattvalók természetes kötelezettsége ennélfogva *a polgári engedelmesség,* amely ebben az értelmezésben már nem az uralkodói jogokból következik, hanem az uralkodói kötelezettségekkel áll párhuzamban és törvényi alávetettséget jelent, valódi forrása pedig egyet jelent az állam céljával, vagyis a jogbiztonság megteremtésével,

[1081] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput X. CCLXVI-CCLXVII. pont 94-95. pp.

[1082] „*Supremum principium, ex quo officia membrorum cujusdam societatis cognoscuntur, est finis societatis justa limites pacti socialis. Civitatis finis est securitas jurium […] Imperans quippe per fini conforme regimen, subditi per convenientem obedientiam commune bonum promoveant, oportet.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 179. §.

mely cél elérésének egyik eszköze − az uralkodói kormányzás mellett − a polgárok részéről történő engedelmesség. – Ezzel a felfogással Szibenliszt a klasszikus szerződéselméletek két fő típusa, az alávetési és a megbízási teória közül inkább az utóbbihoz áll közelebb. Míg Martini nézetét a Hobbes által kidolgozott alávetési teória határozza meg, mely szerint az emberek saját hatalmukat feladják és az uralkodóra ruházzák annak reményében, hogy az majd biztosítja szükségleteiket, s mely alávetés feltétlen engedelmességi kötelezettséggel jár, Szibenliszt inkább a Locke teóriájához áll közelebb. A megbízási teória szerint ugyanis a hatalommal a nép bízza meg az aktuális kormányzatot, így az engedelmességi kötelezettség is csak addig áll fenn, ameddig a kormányzat, vagyis az uralkodó azt teszi, amire a megbízás szól.[1083] Ez az álláspont tükröződik Szibenliszt elképzelésében, amikor a későbbiek során kijelenti, hogy mihelyt megszűnik az állam saját polgárainak védelmére irányuló kötelezettsége, a polgár is mentesül az állammal szemben fennálló valamennyi kötelezettsége alól.[1084]

Az engedelmességgel a nem egyenlőségen alapuló társaságok esetén egy külsőleg megnyilvánuló tiszteletadás (*officium positivae existimationis*) is párosul, ami valójában az engedelmességre való készséget hivatott kifejezni, s amit természetszerűleg az uralkodóval szemben kell kinyilvánítani.[1085] Az állam polgárának engedelmessége igazságon alapszik, hiszen az az államot létrehozó szerződésből származik, továbbá erkölcsi kötelezettséget is jelent, amennyiben arra a polgárok lelkiismereti szinten is kötelezettek[1086] – szól a szibenliszti jóval árnyaltabb értelmezés.

12.2. Az engedelmességi kötelezettség tipizálása

Szibenliszt a továbbiakban az engedelmességi kötelezettség jellegét elemzi. Ezek szerint a polgári engedelmesség a területi jog alapján vonatkozik mindazon személyekre, akik az állam területén tartózkodnak, legyen szó az ország területén

[1083] TAKÁCS Péter: Állam, megállapodás, jogszerűség, A társadalmi szerződés elméletei, In: Államelmélet I. 180-181.p p.
[1084] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 190. §. 230-231 .pp.
[1085] „*cum officio aute obsequendi in omni societate inaequali connexum est officium positivae existimationis, h. e. obligatio obsequendi promptitudinem etiam externis signis data occasione contestandi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 179. §. 219. p.
[1086] „*officium civilis obedientiae esse non modo officium justitiae, sed etiam ethicum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 180. §. 220. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 266-267. §§. 297-298. pp.

állandó jelleggel élő honpolgárokról, vagy éppenséggel itt ideiglenes jelleggel tartózkodó külföldiekről. Ilyen szempontból tág értelembe véve mindenki alattvalónak tekintendő, aki az állam területén él vagy oda belép.[1087]

Az alattvalók általános kötelezettsége az állammal szemben egy sor különös kötelezettséget foglal magába, melyek megnyilvánulási formájuk tekintetében lehetnek tevőlegesek (*afffirmativa*), illetve valamitől való tartózkodást igénylőek (*negativa*), továbbá közösségben kifejtendők (*communia*) vagy egyénileg követendők (*propria*). A közösségi kötelezettségek tulajdonképpen az állam fogalmából következnek, s olyanok, *melyek mindenkire vonatkoznak.* Jellegükre nézve elsősorban az alapvető kötelezettség teljesítéséhez szükségesek, mint például annak elfogadása, hogy a kötelezettséget teljesíteni kell. A közösségi kötelezettség alapvető parancsa: „Élj úgy, hogy amennyire csak tőled telik, tiszteletben tartsd az állami felségjogokat!" Ezzel szemben *az egyéni kötelezettségek* a legfőbb hatalom részéről az egyes alattvalókat kötelezi, melynek jelszava: „Ne akarj olyan feladatot vállalni, amelyre nem vagy alkalmas. De ha olyan megbízatást nyersz el, amely spártai szigorral jár, azt dicsérd!"[1088] Ez utóbbiak fogják tehát jelenteni azokat a feladatokat, amelyekre az egyes állami közszolgálatot ellátó tisztviselők hivatottak, mint például a katonai vezetők, miniszterek, tanácsosok, kincstári tisztviselők, egyéb állami tisztviselők, bírók, egyházi elöljárók, tanárok, tudósok.[1089]

12.3. Az idegenek kötelezettségei

Amennyiben az állam területére idegenek bebocsátást nyernek, minden olyan kötelezettség vonatkozik rájuk, amit az uralkodó *a területi jog alapján* az állam lakosaival szemben megállapíthat, feltéve, hogy szerződésben, vagy törvényben nincs ettől eltérő előírás. Ennek megfelelően a külföldiekre alapvetően az érvényes, hogy tartózkodniuk kell minden olyan cselekménytől, amely a közbiztonságot megzavarná. Ennek érdekében vonatkoznak rájuk tiltó és tevőleges jellegű kötelezettségek egyaránt.

[1087] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput III. 50. §. 60-61. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 269. §. 300. p.

[1088] „*Singularia officia subditorum Civitatis sunt: 1) vel affirmativa, vel negativa, prout positione, vel amissione implentur, 2) communia, vel propria. […] Priora hac definiuntur propositione: Vive, quantum in te est, convenitenter juribus majestaticis. Posteriora hoc axioma enunciat: Nullum ambias munus, ad quod idoneus non est, quam vero Spartam nactus es, hanc orna.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 183. §. 221-222. pp. MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput X. CCLXXI. pont 96. p.

[1089] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 200-213 §§. 241-252. pp.

A negatív magatartásban megnyilvánuló kötelezettségen túl a külföldiekre vonatkozó tevőleges kötelezettségekként Szibenliszt Martini nyomán az alábbiakat ismerteti:

- Bizonyos jogi tényen (szerződés vagy jogsérelem) alapuló olyan kötelezettségek, amelyek tőlük indulnak ki – hiszen azáltal, hogy az állam területére léptek, hallgatólagosan alávették magukat az itt érvényes szabályoknak.
- Azon kötelezettségek, melyeket az idegenekre vonatkozó tételes szabályozás tartalmaz, s melyek azáltal érvényesülnek, hogy az idegenek az állam területére léptek.
- Végül amelyek kivétel nélkül egyébként is mindenkit kötelezneknek – ilyen például az általuk igénybe vett közdolgokért kirótt közterhek viselése, hiszen az állam nem köteles saját dolgait ingyen átengedni mások használatába.[1090]

Azáltal, hogy az állam területére lépnek, a tartózkodásban megnyilvánuló kötelezettségek ugyanúgy vonatkoznak rájuk is, mint az állam saját alattvalóira.

Ennek megfelelően az idegenek:

- nem akadályozhatják az állami vezetést jelentő uralkodó és a közhivatalnokok tevékenységét;
- nem alapíthatnak olyan társaságot, amelyet az uralkodó akár kifejezetten, akár hallgatólagosan el nem ismer és ezért törvénytelen; amit azonban a törvény nem tilt, azt a hallgatólagos beleegyezés engedélyezi;
- tartózkodniuk kell attól, hogy önhatalmúlag bíráskodjanak, hiszen az állami jogszolgáltatás számukra is igénybe vehető;
- kerüljék a bűnre vezető alkalmakat, mint például szerencsejáték, erkölcstelen szerelmi viszony folytatása;
- az alattvalók javait gazdasági erejük kihasználásával nem vonhatják el, így nem törekedhetnek kizárólagos (*monopolia*), sem pedig kirekesztő kereskedelemre

[1090] „*Quamobrem [peregrini (subditi temporarii)] praecipue obstringuntur: 1) ad omnia negativa officia, i. e. omittendas actiones, quibus securitas turbaretur; 2) ad positiva, quae ex juridico quodam facto (pacto, vel laesione), ab extraneis posito, fluunt. […] 3) ad omnia affirmativa officia, quae ex legibus affirmativi, in extraneos latis, oriuntur, cum intrando Civitatem se illis tacite subjiciant; 4) ad omnia officia affirmativa, quae quemlibet sine discrimine obligant, e. g. praestare onera rebus publicis adnexa si iis utantur; Civitas enim non tenetur rerum suarum usum gratis concedere.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 184. §. 222-223. pp. MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput X. CCLXXII. pont 96. p. és: ZEILLER-EGGER 2. 270. §. 301. p.

(*propolia*) – az idegenektől tehát joggal várható el, hogy az ezzel kapcsolatos adókat megfizessék, nehogy a lakosok javait lenyomott áron szerezzék meg, s ezáltal a tisztességes élethez szükséges dolgok terén őket megkárosítsák.[1091]

12.4. A honpolgárok kötelezettségei és a kivándorlás kérdése

Az előbb tárgyalt általános és az idegenek esetében felvázolt kötelezettségeken túl vannak olyan szabályok is, amelyek az honpolgárokra további tevőleges közkötelezettségeket (*communia positiva officia*) rónak. Ezek szintén az állam fogalmából következnek, hiszen ezekre a polgárok az állam céljának előmozdítása érdekében az államszerződésben kötelezték magukat. Ezeket példázzák az alábbi elvek:

- Ki-ki a saját magánvagyonából közcélra is kell, hogy áldozzon, mégpedig az államfelség gyakorlója akaratának megfelelő módon és köztehervise lési kötelezettségének megfelelően;
- Szintén központi akarat szerint a közjó előmozdítása érdekében fel kell vállalni a hasznos és üdvös cselekményeket;
- A jogszabályok betartásának kötelezettségéből fakad, hogy amit az uralkodó parancsban kötelezettségként előír, annak az polgárok kötelesek megfelelni;
- Így az állam védelme érdekében kötelesek fegyvert fogni és katonai szolgálatot teljesíteni, a kiskorú polgárokról való gondoskodás keretében pedig gyámságot viselni.

E kötelezettségek alól csak megfelelő indokokra hivatkozva lehet mentesülni. Kivétel alkalmazására az uralkodónak lesz joga, mely azon alapul, hogy egyesek (kiskorúak, nők, idősek, testi vagy szellemi fogyatékkal élők) nem képesek bizonyos feladatokat ellátni, így ők tételes törvények alapján mentesülnek például a hadkötelezettség alól. A

[1091] „*Ideo tenetur: non ponere impedimentum Imperanti, et publicis officialibus […] 2) non inire societatem ab Imperante nec expresse, nec tacite confirmatam; est enim injusta. […] 3) Abstinere a persecutione juris propria auctoritate, si per supremam jurisdictionem jus procurari possit […] 4) Nullam praebere male agendi occasionem. Hoc officium violant, qui aleam fovent, qui turpes conciliant amores. 5) Non intervertere civium commoda, ad quae cives proprii jus habent, e. g. non citra indultum monopolia, aut propolia exercere. Ex eo etiam ab extraneis jure petuntur vectigalia, ne res suas viliori, quam incolae vendentes pretio, hos honesta vitae sustentatione fraudent.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 163. §. 223-224. pp.MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput X. CCLXXIII-CCLXXV. pontok 96-97. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 273-276. §§. 304-305. pp.

kivételek közé számítanak még a külföldiek, akik gyámságot nem viselhetnek, hadi és más ehhez hasonló kötelezettségek teljesítésére sem kötelezhetők.[1092]

Az alattvalók tevőleges kötelezettségeinek maradéktalan teljesítése legfőképpen a hazaszereteten (*patriotismus*) alapul, melyet Szibenliszt hangsúlyozottan nem jogi, hanem erkölcsi kötelezettségnek tart. Ehhez kapcsolódik az az alapvető kötelezettség, hogy az állam polgárai az ország területén éljenek, ugyanis e feltétel nélkül a többi kötelezettségüknek sem tudnának eleget tenni. Ehhez a kötelezettségéhez kapcsolódva tér ki a Martininél is felvetődő *önkéntes emigráció* kérdésére, amelyre nézve Martinivel egyetértve az a véleménye, hogy az alapesetben jogilag nem megengedett. Ezt azzal magyarázza, hogy bármely társaságból, s ekként az állami társaságból is önként semelyik fél nem válhat ki, kivéve, ha ezt a lehetőséget a felek kifejezetten vagy hallgatólagosan korábban már fenntartották maguknak. Valamennyi tag ugyanis azon tartós cél megvalósítására kötelezte el magát, melynek keretében megadja másoknak mindazt a jogot, ami neki jár, vagyis közös erővel garantálják egymás jogait. E tartós, közös cél megvalósítása pedig megkívánja az ott tartózkodást.[1093] Ha ennek ellenére egy állandó alattvaló saját elhatározásából emigrál, ezzel önként kivonja magát a társaságból, amit csak akkor tehetne meg, ha azt a maga számára korábban kölcsönös megállapodás keretében kikötötte. Ilyen értelmű kikötést tudniillik utólag már nem lehet tenni, s ennek esetleges hallgatólagos kikötése az állam tekintetében, annak tartós társaságként való természetéből fakadóan nem értelmezhető.

Martinivel ismételten egyetértve Szibenliszt is elismeri, hogy vannak olyan helyzetek, amikor a kivándorlás jogszerű lehet, de ezt is, mint minden jogot alapvetően az állam célja viszonylatában kell megvizsgálni. Így az emigráció jogszerűként való felfogását akkor tartja lehetségesnek, ha annak tiltása az állam szempontjából

---

[1092] „*Indigenae, seu perpetui subditi […] praeter haec negativa officia in regula habent etam communia positiva officia. […] Ideo eorum officium positivum generatim est, ut juxta dispositionem Rectoris Civitatis popter commune bonum utiles, ac necessarios labores suscipiant [...] Hinc tenentur abstinere ab otia, commissa sibi munera suscipere, rite administrare, aliisque bona agendi opportunitatem praeber, ad salutem denique publicam omibus viribus conniti.[…] Si tamen physica tunc aut moralis obtingeret impotentia, causam ejus justam allegare, seu se excusare oporteret […];*"Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 186. §. 224-225. pp. MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput X. CCLXXVI-CCLXXVIII. pont 97-98. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 277-278. §§. 305-306. pp.

[1093] „*Nos statuimus, emigrationem propria auctoritate, nisi subditus sit temporarius, esse juridice illicitam. Quia Civitas est societas, a societate nulli membro licet, nisi sibi vel expresse, vel tacite reservasset, propria acutoritate recedere (§. 15.); cum omne membrum se ad praestationes pro durabili fine obligaverit, et aliis eatenus jus tribuerit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 187. §. 226. p. és ZEILLER-EGGER 2. 279. §. 306. p.

közömbös lenne.[1094] Ez történik, ha az uralkodó kifejezetten vagy hallgatólagosan egyetért a kivándorlással, így az emigrálni szándékozó nem követ el jogsértést. Erre lehet példa az a szituáció, ha az alattvalók ellátására nincs lehetőség, vagy ha munkájukra az állam nem tart igény, illetve ha az ország területét ellenség foglalta el, és a békeszerződés értelmében a lakosok elhagyhatják az országot.[1095] Szibenliszt Martinin túl még egy példát említ a jogszerű emigrációra. Szerinte ugyanis az előbbi példákhoz hasonló módon nem sért jogot az emigráns akkor sem, ha egy országban despotizmus van, és ez ellen a polgárok már minden enyhébb eszközt kipróbáltak, ami nem vezetett eredményre.[1096] S természetesen jogos az emigráció akkor is, ha a disszidensek az ideiglenes alattvalók köréből kerülnek ki, hiszen az államot nem illeti meg az a jog, hogy őket akaratuk ellenére visszatartsák.[1097]

Gyakran előfordul, hogy az uralkodó bizonyos feltételek mellett maga is engedélyezi az emigrációt, melyre ugyanúgy joga van, mint annak megtiltására. Így előfordulhat, hogy az emigrációt bizonyos pénzösszeg megfizetése fejében engedélyezi; ez arra szolgál, hogy az alattvaló megváltsa azon kötelezettségeit, melyeket honpolgárként kellene maradása esetén teljesíteni.[1098]

A szibenliszti értelmezésben a honpolgári kötelezettségek mindig valamilyen polgári jogosultsággal állnak kapcsolatban. Ennek alapján hangsúlyozza, hogy az emigráció alaphelyzetben való tiltása egyben arra a polgári jogra is irányul, mely szerint az alattvalónak joga van polgárként az ország területén tartózkodni. Magyarázatában Martini más szövegkörnyezetben megfogalmazott tételére támaszkodik. Eszerint, amiként tehát az alattvaló saját akaratából nem emigrálhat, úgy

---

[1094] „*Juridice licita emigratio procul dubio cogitari potest, si nempe ratio, ob quam est illicita, cesset.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 188. §. 227. p.

[1095] „*Quod firi potest: 1) si Imperans in emigrationem expresse, el tacite consentiat; volenti enim non fit injuria, e. g. si subditos alere, eorumque opera uti nequeat, si occupatae, ab hostibus terrae, relictio pacis foedere premissa sit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 188 §. 227-228-. pp. MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput X. CCLXXXII. pont 99. p. és ZEILLER-EGGER 2. 282. §. 309-310. pp.

[1096] „*Huc refertur casus despoticae, aut tyrannicae tractationis, si omnia leniora media gratis tentata fuerint, e. g. si jam nullum sit pro juribus praesidium, et cives inediae, spoliationi, aut trucidationi exponantur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 188. §. 228. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 282. §. 310. p.

[1097] „*Si discedentes sint temporarii subditi, nec ratione delicti, aut contractus obligati. […]*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 188. §. 228. pp. MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput X. CCLXXXII. pont 99. p. és ZEILLER-EGGER 2. 282. §. 310. p.

[1098] „*Emigratio potest etiam saepe tantum conditionate licita esse, si nempe Imperans sub conditione facultatem emigrandi concedat, ad quod jus habet, cum ipsi competat jus emigrationem penitus prohibendi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 188. §. 228. p. MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput X. CCLXXXIII. pont 99-100. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 282. §. 310. p.

az uralkodónak sincs rendszerint joga arra, hogy az állandó alattvalókat kitoloncolja és emigrációba kényszerítse. Hiszen az alattvalók – az állami szerződésből kifolyólag, mely kétoldalú és a biztonság megteremtését célozza – az ehhez való jogtól jogszerűen nem foszthatók meg, kivéve a deliktuális eseteket, mint például a zavarkeltés, amikor büntetésként száműzést alkalmaznak.[1099]

Szibenliszt leszögezi, hogy e fenti megállapítás csak általában érvényes, így egy olyan konfliktus esetén, melynek következtében az állam egésze, vagy annak egy része semmisülne meg, az uralkodónak úgymond „joga van" bárkit – beleértve a jogkövető polgárokat is – akár erővel is emigrációra kényszeríteni. Szibenliszt azonban az ország területének kötelező elhagyását Martinitől eltérően értelmezi, s végeredményben ennek kikényszerítését nem uralkodói jogosultságként kezeli. Martinihez képest ugyanis más indokokkal magyarázza *a kényszerű emigrációt.*

Martini azt mondja, hogy az ártatlan, jogkövető polgárt is lehet arra kötelezni, hogy hagyja el az állam területét, amennyiben az állam sem a saját, sem pedig a polgárok védelmét nem képes biztosítani. Ez azon alapul, hogy kezdettől fogva mindenki azt fogadta meg, hogy az állam jóléte érdekében akár a saját vagyonát is feláldozza, – ahogy ez konfliktus esetén történni szokott a polgárokkal, mégpedig az állam kivételes, rendkívüli jogköréből adódóan (*vi potestate eminentis*). Az ilyen helyzetben tehát – Martini okfejtése szerint – a polgár tulajdonképpen visszatér a természeti állapotba. A polgárok kötelezése az állam területének elhagyására, – ami végső soron azzal jár, hogy feláldozzák ingatlan vagyonukat a köz javára – az állam, *jus eminens* hatásköréből adódik.[1100]

Ezzel szemben Szibenliszt másban látja e kötelezettség jogalapját. Azt ő is elismeri, hogy már az elejétől fogva mindenki megfogadja azt, hogy abban az esetben, ha saját egyéni érdeke összeütközésbe kerülne az állam jólétével, akkor azt a közérdek

[1099] „*Sicut subdito non licet propria auctoritate a Civitate emigrare, ita Imperans non habet in regula jus cogendi subditor perpetuos, ut emigrent. Quia subditi non possunt jure, ex pacto civili, utpote bilaterali, quaesito ad securitatem prrivati, nisi ii ratione delicti, veluti si turbas foveant, plectendi sint exilio.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 190. §. 230. p. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput X. CCLXXXV. pontja 100. p.

[1100] „*Immo vero et civis innocens tenebitur e civitatis territorio discedere, si eius defensio cum salute publica collidatur, quia ab initio quisque pollicitus est, bonum proprium bono publico se posthabiturum, ut itaque tunc ab officiorum conflictationem civis vi potestatis eminentis deseratur, atque ad statum suum naturalem redeat.*" MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput X. CCLXXVI. pont. 100. p.

mögé fogja helyezni. Ez az eszmeiség azonban csak addig érvényesül, ameddig az alattvaló ilyen áldozatvállalás mellett is garantálva látja polgári jogosultságait. Következésképpen ez a kötőerő abban az esetben már nem él, ha ez az áldozatvállalás abban nyilvánulna meg, hogy megfosztják polgári státuszától. Mert ha ez így lenne, a polgárról nem mint célról, hanem mint eszközről kellene beszélni. A helyes nézetet Szibenliszt a következőkben vázolja fel: az állam olyan konfliktus esetén, amelyben nem képes védelmet biztosítani polgárai számára, az ez irányú kötelezettsége is megszűnik. Ezért sem fizikai, sőt abszolút értelembe vett morális lehetősége sincs arra, hogy embereket áldozzon fel az állam védelme érdekében.[1101] Annak oka tehát, hogy az alattvaló ilyen konfliktusos helyzetben köteles elhagyni az országot – melynél fogva ismét természeti állapotba kerül – nem az uralkodói *jus eminens*, hanem gyakorlatilag az, hogy megszűnik az állam és a polgárok közötti *civilis nexus*, az állami kötőerő, amelynek folytán a polgár köteles lenne az állam területén tartózkodni.

Ez pedig egy újabb a kérdésre irányítja rá a figyelmet, nevezetesen arra, hogy egy állam polgára meddig kötelezhető akár saját életét is az állam fennmaradása érdekében feláldozni? Szibenliszt válasza erre az, hogy mihelyt megszűnik az állam saját polgárainak védelmére irányuló kötelezettsége, a polgár is mentesül az állammal szemben fennálló valamennyi kötelezettsége alól, hiszen ilyen esetben nagyobb veszélyt jelent az állami köteléket (*civilis nexus*) fenntartani.

Szibenliszt szerint az előbb említett helyzetet nem lehet háborús helyzethez hasonlítani, ahol viszont az alattvaló köteles önmagát akarata ellenére is az adott veszélynek kitenni. Hiszen az előbb vázolt helyzettől eltérően, háború esetén a polgár érdekében történik minden, így még fennáll az államszerződésből eredő ott tartózkodási kötelezettsége.

Szibenliszt végkövetkeztetése tehát az, hogy egy ártatlan, jogkövető polgár a fenti esetben nem kötelezhető arra, hogy az országot saját élete kockáztatásával – melynek folytán biztos halál vár rá – megmentse a pusztulástól, annál is inkább, mert

[1101] „*Sed vera ratio est haec: Civitas in hoc casu non potest videri obligata ad protectionem hujus civis, cum eadem sit physice, imo et absolute moraliter impossibilis, immolarentur enim homines absque fine (§. 120. 4. J. E.)*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 190. §. 230. p. ZEILLER-EGGER 2. 283. §. 312. p.

az élet és halál feletti jogkör kizárólag bűnelkövetőkkel szemben gyakorolható.[1102] Ezzel pedig nemleges választ ad arra a Martini által felvetett kérdésre, hogy kiadható-e az állam ártatlan polgára az állam védelme érdekében.[1103]

12.5. Az állammal szembeni kötelezettségek megszegése (felségsértés, lázadás, hazaárulás)

A következő szakaszokban Szibenliszt a felségsértés, lázadás, hazaárulás bűncselekményeket elemzi, melynek során a fogalmak tisztázását tág értelmezésből kiinduló szűkítő definíciós technikával éri el. Ennek megfelelően állapítja meg, hogy az állammal szembeni kötelezettségek megszegése tág értelemben véve az állami felsőbbséget sérti (*contra Superioritatem in Civitate*). Ilyen megfontolásból minden törvényellenes cselekmény az állam ellen irányul, így végső soron bármely törvénysértés az államfelség megsértéseként fogható fel. Ezen a tág értelmezésen azonban szerinte szűkíteni kell ahhoz, hogy meghatározhassuk azt a cselekményt, amely már a felségsértés bűncselekményét valósítja meg. Ebben a tekintetben Szibenliszt, nem azonosul Martini nézetével, aki szerint minden olyan engedetlen ellenszegülő a felségsértés bűncselekményének vádját veszi magára, aki bizonyos felségjogokat magának követel.[1104] Ha Martini állításából indulnánk ki, – mondja Szibenliszt – akkor ilyen értelemben a közhivatallal való visszaélés vagy a párbajozás is felségsértést jelentene. A szibenliszti értelmezésben *a felségsértés* bűncselekménye (*crimen laesae Majestatis*) alatt az uralkodó személyes biztonságának szándékos megzavarását kell érteni, amit például gyilkossággal, testi sértéssel stb. lehet megvalósítani.[1105]

A lázadást (*rebellio*) is fel lehet fogni tág értelemben, amennyiben az alattvaló olyan jogellenes ellenállását kell érteni rajta, melynek célja az uralkodói akarat

[1102] „*Denique eominus innocens civis habet obligationem semet ad liberandam Civitatem ab interitu in Civitate certae morti subjiciendi, cum jus vitae, et necis tantum in delinquentes jure exerceri queat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 190. §. 231. p.Vö: ZEILLER-EGGER 2. 284. §. 313. p.

[1103] Vö: MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput X. CCLXXXVII-CCLXXXVIII. pontok 100-101. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 285-287. §. 314-316. pp.

[1104] „*Subditus inobediens, et refractarius est laesae Maiestatis reus, si iura quaedem maiestatica sibi adroget.*" MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput X. CCXC. §. 101. p.

[1105] „*Sensu strictissimo, et proprio per crimen laesae Majestatis intelligitur ex proposito suscepta turbatio personalis securitatis Imperantis civilis, e. g. per occisionem, vulnerationem etc.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 191. §. 232. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput X. CCXC. 101. p. és ZEILLER-EGGER 2. 290. §. 317. p.

meghiúsítása. Ez azonban a Szibenliszt véleménye szerint még nem jelenti magát a lázadás bűncselekményét, amelyet Martinihez hasonlóan valamely állami elöljáróval szembeni olyan fegyveres vagy zavartkeltő illetve összeesküvéshez vezető ellenállásként definiál, amely szintén az állami uralkodó személyes biztonságának megzavarására irányul.[1106] A hazaárulást (*perduellio*) viszont már nem lehet a Martini-féle értelmezésben felfogni, aki hazaárulón azt a személyt érti, aki olyan cselekményre készül, ami az uralkodó személye ellen irányul.[1107] Ettől eltérően ugyanis Szibenliszt hazaárulásnak tekint minden olyan szándékos cselekményt, amely az egyesülési szerződés megsértésére vagy a kormányforma megváltoztatására irányul, anélkül, hogy az uralkodó személyes biztonságát megzavarná.[1108]

A lázadással kapcsolatban a következőket kell figyelembe venni:

- A lázadók mindig valamilyen háborút folytatnak az állami fennhatósággal szemben, hiszen erőszak alkalmazásával törekszenek céljuk elérésére. Ez azonban nem jelent valódi értelemben vett háborút, ami tulajdonképpen a nemzetek között folyik. A lázadók „háborúját" felkelésnek (*seditio*) nevezi.
- A lázadók magatartása tagadásban nyilvánul meg (*negative sunt*), mivel szándékosan nem engedelmeskednek az uralkodó parancsának és a jogtalan ellenállásnak mindig valamilyen különös módját választják, amire helyesebb azt mondani, hogy dacolnak (*contumaces*).
- A lázadók bűncselekményt követnek el, hiszen az ország belső köznyugalmát zavarják meg azáltal, hogy szándékosan az állam uralkodójának kijáró tiszteletet nem adják meg, hírnevét rombolják.
- Azok a hivatalnokok, akik zavart keltő módon visszaélnek hatáskörükkel, továbbá azok a polgárok, akik törvénytelen hivatali ügyvitellel rosszhiszeműen zavart keltenek, valójában lázadóknak tekintendők. Ugyanígy lázadást

[1106] „*Jam sensu stricto pro resistentia adversus aliquam Superioritatem in Civitate, medio armorum, tumultus, et conspirationis sine tamen turbatione personalis securitatis Imperantis civilis suscepta.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 191. §. 232. p. Vö: „*Idem est rebellis, si directe et animo doloso armis, tumultu, vel conspiratione securitatem civitatis pessumdare attentet.*" MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput X. CCXC. 101-102. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 290. §. 317. p.

[1107] „*Fit perduellis, si in ipsas personas imperantium aliquid moliatur*": MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput X. CCXC. §. 101. p. és ZEILLER-EGGER 2. 290. §. 317. p.

[1108] „*rectius sub perduellio suscepta actio, quae ad rumpendum pactum unionis, vel ad mutatam formam regiminis, quin personalis securitas Imperantis civilis turbetur, tendit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 191. §. 232. p. és ZEILLER-EGGER 2. 290. §. 317. p.

valósítanak meg azok az állami tudósok illetve írók is, akik tanaikban vagy a kiadott műveikben az állam alkotmányos berendezkedése ellen lázítanak. Ebbe a körbe tartoznak még a bujtogató népszónokok, akik a kormányzat ellen dörgedelmesen kikelve zavargást keltenek (*Concionatores*).

- Azok viszont, akik bátortalanul zúgolódnak, nem tekinthetők lázadóknak, cselekményük inkább panaszkodásnak számít, hiszen nem okoznak zavargást.
- Annak ellenére, hogy a vallás a biztonság megőrzésének különleges eszköze, azok sem valósítanak meg lázadást, akik az Istennel szembeni erkölcsi kötelezettségüket szegik meg, őket inkább a vallás meggyalázóinak kell tekinteni.
- Azokat az idegeneket pedig, akik az állami akaratnak állnak ellent, jogi szempontból nem lázadóknak, hanem ellenségnek kell tekinteni.
- Az sem tekinthető lázadónak, aki valamely polgártárs jogszerű akaratának megvalósulása ellen lép fel, hiszen ekkor hiányzik a lázadás alapvető eleme, az uralkodó akarata, parancsa.[1109]

Szibenliszt Martinival ért egyet, amikor ő is hamisnak tekinti azt a hobbes-i állítást,[1110] mely szerint a lázadóval szemben úgy kell fellépni, mint a háborús ellenséggel. Ezek szerint a lázadó ellenszegülésével ugyanis azt a hadiállapotot idézi elő, amely a természeti állapotot jellemezte. Ennélfogva az állam szükségszerűen él a hadviselés jogával, melyre az jellemző, hogy abban ártatlanok is elpusztulnak. Következésképp nem csak a lázadót kell büntetéssel sújtani, hanem az állam érdekében, a bosszúállás elkerülése végett annak családját harmad-negyed íziglen meg kell büntetni.[1111] A helyes álláspont szerint, ha a családból egyvalakit lázadással vádoltak meg, az ilyen családtag feleségével, gyermekeivel szemben büntetés nem szabható ki. A lázadóval szemben nem háborút, hanem büntető eljárást kell lefolytatni, s ha a vádlott bűnösnek bizonyul, akkor büntetést szabnak ki rá. A büntetésnek pedig megvan a maga alanya, aki nem lehet más, mint az elkövető. Az előfordulhat, hogy a lázadóval szemben vagyonelkobzást alkalmaznak, mely kihat a családtagokra is, azonban itt is azt az

[1109] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 192. §. 233-234. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput X. CCXCI-CCXCII. pontok 102-103. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 290-293. §§. 318-321. pp.
[1110] MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput X. CCXCVI. §. 103. p. és ZEILLER-EGGER 2. 282. §. 310. p. 295. §. 323. p.
[1111] Vö: HOBBES: Leviatán 326. p.

általános szabályt kell érvényesíteni, miszerint mindaddig nem lehet durvább eszközöket – jelen esetben az atyai vagyon elkobzását – alkalmazni, amíg a biztonság az enyhébb eszközökkel is alkalmas módon szavatolható.[1112]

Gyakran felvetődik az a kérdés, hogy a lázadókkal kötött egyezséget be kell-e tartani? Szibenliszt az erre adható választ Martinihez képest részletesebben elemzi, s ennek következtében a kérdés eltérő értelmezését nyújtja. Martini röviden annyit mond, hogy a lázadókkal megkötött egyezséget be kell tartani, ezt ugyanis az uralkodó részéről gyakorolt kedvezménynek kell tekinteni, s mint ilyen kétség kívül érvényes. Ezzel szemben azonban ott áll az a lehetőség, hogy az uralkodó rendkívüli helyzetre hivatkozva rendkívüli jogkörével éljen, melynél fogva (*vi juris supereminentis*) az ilyen kegyben részesült lázadók – más polgárokhoz hasonlóan, akikkel szemben szükséghelyzetben ugyanúgy érvényesül az állam rendkívüli jogköre – jogaiktól megfoszthatók.[1113]

Szibenliszt részletesebb magyarázata szerint viszont az ilyen egyezség általában véve olyannak tekintendő, mint ami jogtalan kikényszerítés eredményeként jött létre. Ahhoz, hogy megállapítsuk, a konszenzus alapmotívuma tényleg a jogtalan kényszer volt-e, először azt kell megvizsgálni, hogy az uralkodó számára álltak-e az egyezségen kívül más eszközök is arra, hogy lecsillapíthassa a lázadást.[1114] Ha más eszközök is rendelkezésére álltak, de nem ezeket választotta, akkor az egyezséget nem lehet erőszakkal kicsikartnak tekinteni. Sőt mivel azt az uralkodó kezdeményezte, ez a tény még inkább nyilvánvalóvá teszi, hogy a konszenzus érvényes, melynél fogva a lázadókkal kötött egyezséget be kell tartani.[1115]

Amennyiben a konszenzus mögött jogtalan kényszer húzódik meg, vizsgálni kell az egyezség tárgyának jogosságát, vagyis hogy jogosnak számít-e az, aminek a

---

[1112] „*In perduelles non exercetur jus belli sensu stricto, in quo innocentes non ex proposito nostro, sed casu quodam vitam perdere liquet, sed solum sensu lato per modum judicii criminalis, in quo facile est discernere nocentes ab innocentibus; ad secundum: Dantur leniora media defensionis, e. g. privatio bonorum paternorum, non licet autem adhibere duriora, quamdiu lenioribus securitas satis obtineri potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 193. §. 235. p. Vö: MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput X. CCXCVI. §. 103. p.

[1113] MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput X. 297. §. 104. p.

[1114] „*Si cum rebellibus Imperans pactum ineat, an servandum, cum injuste extortum esse videaturi? Distinquendum est, utrum injusta coactio principale, propriumque motivum fuerit consensus ab Imperante, vel an Imperanti adhuc possibile fuerit, rebellionem aliis mediis sopiendi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 194. §. 235. p.

[1115] „*Si hoc, pactum non est vi extortum, sed ultro ab Imperante initum, proinde validu, itaque servandum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 194. §. 235. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 296-297. §§. 323-324. pp.

megígérésére az uralkodó rákényszerült. Például az adózás alóli mentesség ígérete jogtalan lenne, de egy, az állam számára közömbös vallás gyakorlásának engedélyezése jogos tárgya lehet egy ilyen egyezségnek. Ha az egyezség jogszerű tárgyra irányult, akkor annak megkötését érvényesnek kell tekinteni, hiszen nem lehet azt állítani, hogy az uralkodónak ne lenne joga arra, hogy a lázadók jogszerű követelményét akceptálja.[1116]

Ha az egyezség tárgya jogilag nem megengedett, akkor az egyezség érvényét abból a szempontból kell megvizsgálni, hogy az egyezséget kizárólag csak a szerződő felekre tekintettel kötötték meg, vagy az ilyen ígéretet az egész közösség nevében tette az uralkodó.[1117] Amennyiben csak a szerződő felekre tekintettel jött létre az egyezség, akkor azt jogszerűtlennek kell tekinteni, hiszen hiányzik az egész közösség részéről történő helytállás lehetősége. Ha a jogilag nem megengedett tárgyra az uralkodó a közösség képviseletében tesz ígéretet, akkor az ilyen egyezséget érvényesnek kell tekinteni. Ebben az esetben tehát a lázadóknak tett, jogszerűtlen tárgyra vonatkozó engedmény azon a megfontoláson alapul, hogy elsődlegesen enyhébb eszközökkel kell megpróbálni elérni a célt. Másrészről viszont érvényesíteni lehet az uralkodót szükséghelyzetben megillető rendkívüli jogkörét (*jus eminens*). Hiszen a lázadás rendkívüli helyzetet idéz elő, így a rendkívüli jogkörön alapulva az uralkodónak joga van a lázadókkal kötött egyezséget semmibe venni.[1118]

12.6. Az önhatalmú jogérvényesítés tilalma és a törvénykezési moratórium (juristitium)

Az polgári kötelezettségek körében merül fel az a kérdés, hogy a törvénykezési moratórium idején az önhatalmú jogérvényesítés tilalmát hogyan kell értelmezni? A

[1116] „*Si illud, iterum videndum, an objectum pacti, ad quod promittendum coatus est Imperans, sit injustum, e. g. immunitas a tributo, vel non e. g. exercitium religionis civiliter indifferentis. Si hoc, pactum est validum, quia dici nequit rebellibus jus acceptandi promissum defuisse, cum circa objectum, ut supponitur, justum versetur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 194. §. 235-236. pp. Vö: és ZEILLER-EGGER 2. 292. §. 324-325. pp.

[1117] „*Si illud, distingui debet, utrum de valore pacti tantum respectu paciscentium, vel generatim respectu Imperantis, ut universos repraesentantis, quaeratur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 194. §. 236. p.

[1118] „*Si illud, pactum est invalidum ex defectu passivae possibillitatis praestationis […] Si hoc, pactum validum est eo sensu, quod Imperans non habeat jus promissum denegandi, vel cum tempore recuperatis viribus praestitum recipiendi. Secus enim nulla foret lenior ad unionem cum seditiosis redeundi ratio.[…] Ceterum in casu necessitatis, a rebellione deverso, Imperanti vi juris eminentis subditos juribus, tali pacto quaesitis, destituere licebit; cum juri eminenti subjaceat suum subditorum, quomodocunque demum acquisitum*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 195. §. 236. p. és ZEILLER-EGGER 2. 290. §. 317. p.

szibenliszti magyarázat ebben az esetben is a polgári jogosultságokból indul ki. Ezek szerint az állam polgárainak joguk van arra, hogy jogsérelem esetén állami jogszolgáltatást vegyenek igénybe, jogaiknak bíróság előtt, állami közreműködéssel szerezzenek érvényt. Ez azonban azt a kötelezettséget vonja maga után, hogy jogaikat önhatalmúlag nem érvényesíthetik. E jog és kötelezettség egymáshoz való viszonya más megvilágítást kap abban a helyzetben, amikor az alattvaló állami jogsegélyt nem kaphat, mivel a *törvénykezés szünetel* (*juristitium*). A vizsgálat tárgya pedig az, hogy milyen befolyással bír az önhatalmú jogérvényesítés általános tilalmára a törvénykezési moratórium.[1119]

Önhatalmú jogérvényesítésre akkor kerülhet sor, ha a törvénykezési szünet szükségképpen állt elő és egyetemes jelleggel mindenkire vonatkozik. Ezzel tulajdonképpen egy anarchikus állapot keletkezik, az állami kötelék (*civilis nexus*) felbomlik, s az állam polgárai visszatérnek természeti állapotukba.[1120] Előfordulhat, hogy szükséghelyzet idején részleges, nem minden ügyre vonatkozó törvénykezési szünet következik be. Ilyenkor az önhatalmú jogérvényesítés már nem megengedett, feltéve, hogy az ügy halasztása nagyobb bajt nem idéz elő. Ellenkező esetben ugyanis lehetőség van arra, hogy ne bírói közreműködéssel, hanem más tisztességes módon rendezzék a jogvitát, ez a mód azonban nem lehet olyan, amely ellentétben áll az állam céljával.[1121] Minden olyan esetben pedig, amikor a törvénykezési szünet nem szükségképpeni, hanem uralkodói akarat folytán elrendelt, továbbá részleges és csak időszakosan áll fenn, az önhatalmú jogérvényesítés tilos.[1122] Az uralkodói rendelet

---

[1119] „*Vi officii naturalis subditorum (obedientiae) subditis non licet propria auctoritate jus suum persequi. Ex eo quaeritur: quamnam influxum in hoc officium habere possit justitium in Civitate? Status in quo subditus auxilium judicii obtinere non potest, justitium (juristitium) vocatur"* Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 195. §. 237. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput X. CCXCVIII. pont 104. p. és ZEILLER-EGGER 2. 298. §. 326. p.

[1120] „*Si justitium sit necessarium atque universale et perpetuum, propria acutoritate jus suum persequi fas est. Quia oritur Anarchia, cujus finis exspectari nequit, ergo conditio, sub qua juri connato perequendi renunciarunt, cessat, et cives ad statum naturalem redeunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 199. §. 240. p. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput X. CCCIV. pont 106. p. és ZEILLER-EGGER 2. 203-304. §§. 330-332. pp.

[1121] „*Tempore necessarii, attamen articularis justitii propria auctoritate jus suum persequi nefas est, si nullum fuerit in mora periculum.[…] Ast, si ex mora summum nascatur periculum, quaelibet erit honesta ratio expediendae salutis.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 196. §. 237-238. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 299. §. 326-327. pp.

[1122] „*Si justitium indicatur voluntarium, et uuniversale quide, sed temporarium, jus suum propria auctoritate persequi nefas est, sed finis ejusdem exspectari, et jus per judicem quaeri debet […] Si justitium sit voluntarium sive perpetuum sive temporarium, sed solum particulare, propria auctoritate persecutio juris est illicita.*"

alapján meghirdetett törvénykezési moratórium alól olyan esetekben, melyek szükségképpeni orvoslást igényelnek, az uralkodó kivételt tehet, és kötelezheti valamely bíróságot, hogy eljárjon.[1123]

12.7. Összegzés

Együtt szemlélve az előző, uralkodói kötelezettségeket tárgyaló fejezettel az alattvalói kötelezettségekre vonatkozó megállapításokat, ismételten kijelenthetjük, hogy Szibenliszt szakít azzal a Martini által is követett hagyománnyal, mely az uralkodói jogokkal állítja szembe az alattvalói kötelezettségeket (*Iuri administrandi rempublicam […] respondet obligatio subditorum* – ahogy Martini fogalmaz.[1124]) Ezáltal egy új szemléletmódnak nyit teret, melyben a honpolgári kötelezettségek mindig a honpolgári jogok párhuzamában nyernek értelmezést. Szibenliszt ugyan eltér Egger természetjogától annyiban, hogy az alattvalói kötelezettségeket elemző résznek nem „Az alattvalók kötelezettségei és jogai" címet adja, ez azonban csak látszólagos, hiszen annak ellenére, hogy a Zeiller-Egger-féle természetjog ezt a fejezetet két külön alfejezetre osztja „Alattvalói kötelezettségek" és „Alattvalói jogok" címekkel, ez utóbbi alfejezetcím alatt semmilyen szöveg sem olvasható, míg a Szibenliszt által az alattvalói kötelezettségek fejezetcímhez tartozó valamennyi paragrafus Eggernél is az alattvalói kötelezettségek címszó alatt szerepel.[1125] Annak ellenére tehát, hogy a polgárok jogainak és kötelezettségeinek szisztematikus szétválasztására tett kísérlet Egger esetében sem valósult meg, mindkét szerzőnél tetten érhető az a tendencia, amely a kötelezettségek mellett egyre nagyobb hangsúlyt fektet a polgárok jogaira is. Így az alattvalói kötelezettségeket tárgyaló fejezetben olvashatunk arról, hogy a polgároknak joguk van az állam által garantált jogbiztonságra, az állam területén történő tartózkodásra, bizonyos feltételek mellett az önkéntes emigrációra, továbbá arra, hogy jogkövető magatartás tanúsítása mellett ne lehessen őket az ország

---

Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 196-199. §§. 236-240. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput X. CCXCIX-CCCIII. pontok 104-105. p. és ZEILLER-EGGER 2. 300. §. 327-328. pp.

[1123] „*si vero res moram non patiatur, tunc tales urgentes casus vel expersse a voluntario justitio, vel per rectam interpretationem tacite excepti esse intelliguntur.,* Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVI. 197. §. 239. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput X. CCC. pont 105. p. és ZEILLER-EGGER 2. 203-304. §§. 330-332. pp.

[1124] MARTINI: Positiones de iure Civitatis Caput X. CCLXVI. pont 94. p.

[1125] ZEILLER-EGGER 2. 266-322. §§§. 297-343. pp.

területéről kiutasítani, kitoloncolni, s itt említődik meg polgárok igazságszolgáltatáshoz való joga is.

Az alattvalók jogainak részletes tárgyalása azonban nem történik külön fejezet keretében, ezekről az egyes uralkodói felségjogok magyarázatánál olvashatunk számos kitételt. Így például a bírói hatalomnál van szó arról a jogról, hogy mindenkinek joga van a bíróság előtti egyenlőséghez, bíróság előtti képviselethez, az ártatlanság vélelméhez, stb. Ezen túl több fejezeten keresztül olvashatunk az ember veleszületett és szerzett jogairól, (az élethez, az önfenntartáshoz, az emberi méltósághoz, megbecsüléshez, jó hírnévhez való jogról, szólás- és vallásszabadság, függetlenséghez, tulajdonhoz való jogról stb.), melyek a második könyvben szétszórtan tárgyalt alattvalói jogok kiegészítéseként bővítik a listát.

Ehhez hasonlóan az alattvalói kötelezettségek ilyen címen írt fejezetére koncentrált felsorolását szintén kiegészíthetjük az adott felségjogoknál leírtakkal. Így például az állam vagyonkelezői jogának tárgyalásakor olvashatunk arról, hogy az alattvalók kötelesek vagyoni képességeikhez mérten hozzájárulni a közköltségekhez, a hatalom-átruházás jogának elemzésekor pedig az állami hivatalok tisztességes, az állam érdekében történő és saját hatáskörét át nem lépő ellátásának kötelezettségéről stb. A legmarkánsabb, klasszikusnak mondható kötelezettségek azonban külön fejezetben vannak csokorba szedve. Így a polgári engedelmesség, a jogszabályok betartásának kötelezettsége, a hadviselési kötelezettség, a kiskorúakról történő gondoskodás, valamint a közterhekhez való hozzájárulás kötelezettsége tehát itt kap helyet.

Nem lényegtelen összevetni Szibenliszt felségsértéssel, lázadással, hazaárulással kapcsolatos magyarázatait Martini ide vonatkozó okfejtéseivel, melyből világosan kitűnik a kettőjük között lévő véleménykülönbség. Eltérő nézőpontot képviselnek az uralkodó lázadókkal kötött egyezségével kapcsolatban, továbbá különböző megítélés alá esik a jogkövető polgárok emigrációba való kényszerítésének indoka, melyek mind azt bizonyítják, hogy Szibenliszt nem veszi át maradéktalanul[1126] Martini tételeit, sok tekintetben kritikusan viseltetik irántuk.

[1126] Vö: SZABÓ Imre 108. p.

13. Szibenliszt államforma-tana

Szibenliszt az államformák tipizálásakor, a korabeli katedratudománynak megfelelően az arisztotelészi hagyomány szerinti – monarchia-arisztokráci-demokrácia – hármas felosztást követi, emellett alkalmazza az antik korban már megfogalmazott tiszta és vegyes kategória-párok megkülönböztetését is.[1127] E klasszikus felosztás „Hérodotoszig (A görög-perzsa háború, III. 80. ssk.), Platónig (Törvények, 675., 705., 714. skk, Államférfi, 291., 301. skk.) és Arisztotelészig (Politika, 1279) nyúlik vissza"[1128]

Az államhatalmat gyakorlók jogai a különféle államformák esetében eltérőek. E hatalmi jogosultságok terén megnyilvánuló súlyponti eltolódások Szibenliszt szerint is ahhoz az arisztotelészi tételhez igazodnak, mely ebben a kérdésben az uralmat gyakorlók számát tekinti meghatározónak. Az államtípusok legalapvetőbb, tiszta és vegyes formákra való felosztása Martininél is megtalálható,[1129] de ezek közötti pontosabb differenciálás, valamint rendszerben történő bemutatásuk már Szibenlisztnél jelenik meg, aki ebben a témakörben is felhasználja Zeiller-Egger természetjogi megállapításait.

Az államhatalmat tehát Szibenliszt is alapvetően *egyszerű*, más néven tiszta vagy rendes (*simplex, pura, regularis*) és *összetett*, azaz vegyes, s ennélfogva rendhagyó (*composita, mixta, irregularis*) államformákra osztja. Az egyszerű államformákban az államhatalom egyetlen személy kezében van, mely személy lehet természetes és erkölcsi személy is. Az összetett vagy vegyes formákra az jellemző, hogy az államhatalom több természetes vagy erkölcsi személy között oszlik meg,

---

[1127] Vö: ARISZTOTELÉSZ: Politika III. 4-5. fejezet és IV. 2. fejezet, Gondolat Kiadó Budapest, 1994. (a továbbiakban: ARISZTOTELÉSZ: Politika) PÉTERI Zoltán: Az államok rendszerezése: Államtípusok és államformák. In: Államelmélet Szerk.: Takács Péter. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1996. (a továbbiakban: PÉTERI Zoltán: Az államok rendszerezése) 95-96. pp., N. JAYAPALAN: Aristotle, Mehra Offset Press, Delhi 1999. 26. p.

[1128] Peter PERNTHALER: Az állam szervezete (a továbbiakban: Peter PERNTHALER: Az állam szervezete), In Takács Péter: Államtan 372. p. A mű eredeti címe: Peter PERNTHALER: Allgemeine Staatslehre und Verfassungslehre. Bécs – New York, Springer-Verlag, 1986. IX. fejezet ['Die Organisation des Staates im allgemeinen'], 47-57. §-ok. 158-200. o. Ford.: Gyarmati Franciska Kata és Stummer Attila. Valamint Visegrády Antal: Az államforma, in Jog- és állambölcslet, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2003. (a továbbiakban: Visegrády Antal) 333. p.

[1129] MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput XI. CCCXXIV.pont. 114. p.

vagyis az államhatalom részjogosultságait különböző, egymástól „független” elhatárolt hatáskörű (*potentiales*) személyek gyakorolják.[1130]

Az államformák letisztult változatai a tiszta, egyszerű típusban követhetők nyomon. Az e kategórián belüli további tipizálást Szibenliszt – hasonlóan Zeiller-Egger természetjogához – a Montesquieu elméletét átvevő kanti felfogással ötvözi, s ennek megfelelően két alapformát különböztet meg attól függően, hogy az államhatalom természetes vagy erkölcsi személyek kezén összpontosul.[1131]

Így tehát Szibenliszt azt a formát, ahol az állam alanya egyetlen természetes személy, egyeduralminak (*monarchica*) más néven monokratikusnak (*monocratica*) nevezi. Ahol pedig ez az egyetlen személy erkölcsi személyként lép fel, ott köztársasági államformáról (*republicana*), vagyis poliarchiáról (*polyarchia*) beszél. A köztársasági forma (*republicana*) Montesquieu nyomán[1132] további felosztásban arisztokratikus (*aristocratica*) vagy demokratikus (*democratica*) berendezkedésű lehet, ahhoz igazodva, hogy az erkölcsi személyből létrejött állam alanya a polgárok egy csoportjából tevődik ki, vagy éppenséggel ez a polgárok összességét foglalja magába, mégpedig oly módon, hogy az irányításnál a szavazatok többsége dönt.[1133]

Az államforma az államot létrehozó szerződésekből és az azokat deklaráló alaptörvényekből (*leges fundamentales*) ismerhető meg, melyeknek összessége egy állam vonatkozásában magát az állam alkotmányát (*Constitutio Civitatis*) jelenti.[1134] – utal az alaptörvény, azaz az alkotmány gondolatára és sajátos jelentőségére Szibenliszt. A *leges fundamentales* illetve a szibenliszti institutiókban más helyen

[1130] „*Forma imperii […] dividitur in simplex (puram regularem), et compositam (mixtam irregularem), prout subjectum imperii civilis ex unica persona sive physica, sive morali, vel pluribus talibus constat. […] Ut forma imperii mixtam comprehendamus, imperium civile debemus et possumus, uti dominium (§.86. J. E.), pro complexu multorum fundamentalium, et derivativorum jurium majestaticorum considerare, quae imperii civilis partes costitutivas (potentiales) efficiunt*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 214. §. 252. p. és Caput XVIII. 244. §. 292-295. pp. Vö: MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput XI. CCCXXIII.pont. 114. p., ZEILLER-EGGER 2. 323. §. 344-343. pp., VIROZSIL: Epitome iuris naturae 107. §. 220. p.

[1131] Vö: KAUTZ Gyula: Politika 108. p. és KANT: Az örök béke 21-22. p.

[1132] EGRESI Katalin és PAKSY Máté: Ész és történelem. A felvilágosodás korának az államra vonatkozó tanai. In: Államelmélet I. Szerk.: Takács Péter. Szent István Társulat Budapest, 2008. (a továbbiakban: Államelmélet I.) 192-196. pp. és MONTESQUIEU: A törvények szelleméről. Osiris-Attraktor. Budapest, 2000. 56. p.

[1133] „*Ex eo forma imperii simplex, si subjectum imperii sit persona physica; monarchica (monocratica); si vero persona moralis; republicana (polyarchia), nuncupatur.*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 214. §. 253. p. Vö: MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput XI. CCCXXIV.pont. 114. p. és ZEILLER-EGGER 2. 324. §. 345-346. pp., VIROZSIL: Epitome iuris naturae 107. §. 220.221. pp.

[1134] „*Principium cognitionis formae imperii civilis in Civitate sunt pacta fundamentalia, aut propositiones eadem enunciantes (leges fundametales) §.§. 47. 52. et 53.) […] Complexus omnium legum fundamentalium certae Civitatis Constitutionem ejusdem efficit.*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 214. §. 253. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 324. §. 345-346. pp.

leges essentiales néven is ismertetett alaptörvények lényege, hogy azok más törvényeknél erősebbek, ennélfogva egyoldalú megváltoztatásukra általánosságban nincs lehetőség. Ez a gondolat ilyen értelemben Böhmer és Volff természetjogában jelenik meg, akiknél az alaptörvények egyben az uralkodói, fejedelmi hatalom korlátját jelenítik meg.[1135] Szibenlisztnél az államformát meghatározó alaptörvények az államszerződésen alapulnak (*contractus civilis*), melyek egyoldalú megváltoztatására azért sincs mód, mert e szerződések a „felek" teljes konszenzusán nyugszanak. Az ilyen törvények konszenzuson alapuló lényege pedig azt követeli meg, hogy mindaddig nem jöhet létre egy másik államforma, amíg csak egyetlen polgár is ellenzi azt.[1136] Szibenliszt azonban amellett, hogy vallja e természetjogi teória az állam szerződéses eredetéből fakadó és a *pacta sunt servanda* elvén alapuló következetességét, szükségesnek tartja a *többségi elv* alkalmazását a már kialakult állami rend keretén belül meghozandó új, az állam irányítására vonatkozó normák megalkotása esetében. Sőt véleménye szerint az ilyen jellegű régebbi normák megváltoztatásához sincs szükség egyhangú határozatra.[1137]

Az államformát meghatározó alaptörvények kapcsán jegyzi meg Szibenliszt – új elemmel egészítve ki Martini természetjogát −, hogy egy újabb tudományos megközelítés szerint az állam formájától megkülönböztetik *a kormányformát*. Az előbbi esetében Szibenliszt magyarázata szerint a hatalomgyakorló alany típusa és száma adja a megkülönböztetés lényegét, míg az utóbbin azt a módot kell érteni, amely szerint az uralkodó az államhatalmat gyakorolja. A kormányzás formája ezek szerint egyfelől lehet *korlátlan*, vagy más néven abszolút, amikor az uralkodó csak a természeti törvényeknek van alávetve, tehát semmiféle pozitív törvényi megszorítása

[1135] Georg JELLINEK: Az állam alkotmány és a közjog garanciái, Az általános államtan részlete című művében olvasható. In Államtan, Írások a XX. századi általános államtudomány y köréből, Szerkesztette: Takács Péter, Szent István Társulat, Budapest, 2003. (a továbbiakban: Takács Péter: Államtan) 4. p Vö.:„*Potestati legislatoriae non subsunt leges fundamentales*" Christian Wolff: Jus naturae VIII. 815. §., mely idézet ugyanezen mű 5. oldalának lábjegyzete.

[1136] Institutiones, Tomus II. Pars II. Caput III. 47. §. 56-58. pp. és vö: Hans KELSEN: Az államelmélet alapvonalai In Takács Péter: Államtan 122-123. pp.

[1137] „*existentibus jam legibus regiminis Imperanti civili competit: I) jus leges existentes mutandi.*" Institutiones, Tomus II. Pars II. Caput V. 73-76. §§. 89-93. pp.

alá nem esik, másfelől pedig lehet *korlátozott*, amikor a hatalomgyakorlás módját tételes törvények szabják meg.[1138]

Bár már Arisztotelész is megfogalmazza a kormányforma, vagyis az ő szóhasználatában az „alkotmány" lényegi tartalmát, miszerint az nem más, mint „a vezető tisztségek rendje",[1139] az újkori politikai filozófia irodalmában elsőként Boden tett különbséget az államforma és a kormányforma, más néven az alkotmányforma között. Nála ugyanis „az államforma a szuverenitás birtoklásának", az alkotmányforma pedig „a szuverenitás funkcióinak a meghatározása." „Szerinte az államforma csak háromféle lehet: monarchikus, arisztokratikus és demokratikus", a kormányforma „viszont igen sokféle". [1140] Szibenliszt az államforma és kormányforma közti különbségtétel magyarázatakor Krug nézetét mutatja be. Krug az állam formáját alapvetően monarchiára és poliarchiára osztja, annak függvényében, hogy egy természetes vagy egy erkölcsi személy gyakorolja az államhatalmat. A kormányformát tekintve pedig autokráciát és synkráciát különböztet meg. Az autokráciában a természetes, vagy erkölcsi személy a főhatalmat korlátlanul, mindenféle tételes törvényi korlátozás nélkül gyakorolja, míg a synkráciában az egész közösség (*tota societas*) képviselői útján gyakorolja a hatalmat. Ennek alapján mind a monarchiák, mind pedig a poliarchiák lehetnek autokratikus (*autocraticae*), vagy népuralmi jellegűek (*syncraticae*), melynek megfelelően Krug négy kormányzási formát állapít meg, úgymint:

- autokratikus monarchia,
- synkratikus monarchia,
- autokratikus poliarchia,
- synkratikus poliarchia.

Mindemellett Szibenliszt szerint ebben a rendszerben is él a tiszta-vegyes illetve a korlátlan és korlátozott különbségtétel. Ha például egy közösség képviselői oly módon vesznek részt a kormányzásban, hogy a főhatalom egy meghatározott részét önállóan

[1138] „*A recentioribus forma imperii a forma regiminis distingvitur, nimirum per formam, regiminis intelligunt determinationem modi, quo Imperans imperium civile exerceat, et dividitur in illimitatam (absolutam), et limitatam, prout subjectum imperii civilis tantum naturales, vel etiam positivos limites penes regimen observandos habet*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 214. §. Lábjegyzete 253. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 324. §. lábjegyzete 346. pp., VIROZSIL: Epitome iuris naturae 107. §. 221. p.
[1139] ARISZTOTELÉSZ: Poltika 202. p.
[1140] Visegrády Antal 334. p.

képesek gyakorolni, akkor vegyes államformáról beszélhetünk. Ha pedig egy bizonyos felségjog, mint például a törvényhozás gyakorlása ügydöntő szavazattól függ, akkor korlátozott kormányformáról van szó.[1141]

Szibenliszt a továbbiakban a tiszta-vegyes kategórián belüli monokratikus és poliarchikus formák elemzésére tér át. A sorrendet a tiszta, illetve a szibenliszti szóhasználattal az egyszerű demokrácia, arisztokrácia és monarchia tárgyalásával kezdi, majd áttér a vegyes államformák bemutatására.

13.1. Az egyszerű demokrácia

Az egyszerű, vagyis tiszta formájában a demokrácia (*democratia simplex*) olyan államforma, ahol az államhatalom alanya *egyetlen erkölcsi személy*. Ez az erkölcsi személy valamennyi aktív polgárból tevődik össze,[1142] akik a szavazatok egyöntetűségének hiánya esetén többségi szavazatok alapján hoznak döntést, – hangzik Szibenliszt tolmácsolásában a Martininél ilyen pontossággal ki nem dolgozott definíció.[1143]

Az egyszerű demokrácia jellemzőit ebből adódóan Szibenliszt a következőkben fogalmazza meg:

- A főhatalom (*Majestas*) nem az egyes polgárt, hanem egyszerre valamennyit, mintegy erkölcsi személyt illeti meg.
- A demokratikus formában a polgárok igen könnyen képesek anarchikus állapotokat előidézni amellett,[1144] hogy kétségkívül a legnagyobb számban ebben a formában szabadok.

[1141] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 214. §. 253. p.; E felosztás továbbélését ld: KAUTZ Gyula: Politika 185-186. pp. és VIROZSIL: Epitome juris naturae. 112. § 239-244. pp.

[1142] Aktív polgárokon Szibenliszt mindazon alattvalókat érti, akik nincsenek atyai vagy háziúri hatalom alatt. Institutiones Tomus II. Pars II. Caput III. 50. §. 60-61. pp. A nők hatalomban való részvételét nem kétli, hiszen a férfiakkal egyenrangúként kezeli őket, amennyiben a házasságot egyenlőségen alapuló társaságként írja le. Részvételük azonban közvetett, hiszen szavazatuk férjükön keresztül érvényesül, akikre egyébiránt kellő befolyással vannak. A hajadon nők pedig családanyává válásukig serdületlennek tekintendők Ld.: Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 214. §. **lábjegyzete 254. p.

[1143] „*Democratia, seu Civitas cum forma imperii democratica est, in qua subjectum imperii est persona moralis, constans ex omnibus civibus naturaliter activis ita, ut in absentia unanimorum votorum pluralitas decidat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 215. §. 254. p. Vö. ZEILLER-EGGER 2. 325. §. 346. p.

[1144] Az államelmélet és a politikai filozófia hagyománya a demokratikus államformát tipikusan „problematikus államformának tekintette, amelyet más államformáknál több veszély fenyeget, s amely könnyen zátonyra futhat és széteshet" Ermst-Wolfgang BÖCKENFÖRDE: A közvetett/képviseleti demokrácia mint a demokrácia tényleges formája, In Takács Péter Államtan (a továbbiakban: BÖCKENFÖRDE: A közvetett/képviseleti demokrácia mint a demokrácia tényleges formája) 498. p.

- A demokratikus államforma tulajdonképpen *egy szükségképpeni népgyűlés* (*necessaria comitia*), vagyis az aktív polgároknak egy olyan közgyűlése, amely a közügyek elintézésére hivatott. A népgyűlés ugyanis egy erkölcsi személy által irányított államban az államjogok gyakorlásának nélkülözhetetlen eszköze.
- Egyhangú döntés eredményeként kell meghatározni a népgyűlés megtartásának idejét és helyét, azokat a személyeket, akik a népet jogosan hívják össze, továbbá a népgyűlésen megtárgyalandó ügyek azon tárgykörét, melyek a felségjogok gyakorlására vonatkoznak. S végül ugyanúgy egyhangú döntéssel meg kell meghatározni azt is, hogy a népgyűléseken a továbbiakban milyen módon fognak szavazni, döntést hozni. Ezek meghatározása ugyanis az alkotmányos berendezkedést érintik (*Constitutionem ipsam respiciant*).
- Szükség van arra is, hogy azokat az ügyeket, amelyekre nézve a nép mint erkölcsi személy nem képes a felségjogokat gyakorolni, természetes vagy kevesebb természetes személyt magába foglaló erkölcsi személy útján intézzék, mégpedig *az egész nép nevében*.
- A közügyek gyorsabb és hatékonyabb intézése érdekben olyan *közhivatalokat* kell létesíteni, melyen keresztül bárki érvényesítheti jogait. Ez az alkotmányos rendszer törvényes úton jöjjön létre, mégpedig alkotmányos jellegére tekintettel egyhangú szavazás eredményeként.
- Az ilyen ügyek ellátása a végrehajtói hatalomra tartozik, hiszen a mindennapos feladatok intézésére egy folyamatosan ülésező, minden egyes kérdésben döntést hozó népgyűlést lehetetlen működtetni.
- Ennek megfelelően a népre valójában az állam törvényhozói hatalma és az állami felügyelet csak oly mértékben tartozik, amennyire annak hatékony gyakorlása szükségképpen kivitelezhető.
- Noha a közügyeket a hivatalok vagy testületek intézik, a felségjogok rajtuk keresztül mégis csak az egész nép nevében gyakorlandók.
- A demokráciának többféle változata van attól függően, hogy a döntéshozatal milyen szavazati rendszeren alapul.
- A demokratikus államformákban a kormányzásra vonatkozó törvényt a népgyűlésen többségi szavazat alapján hozzák meg, feltéve, hogy az

alaptörvények más döntéshozatali módot nem állapítanak meg, vagyis nem kötik a döntést kétharmados vagy akár egyharmados szavazatarányhoz.

- A demokratikus államforma jogtalan megváltoztatásának, elfajult formájának tekintendő az olyan állam, ahol demagóg tömeguralom (*ochlocratia*) valósul meg, illetve ahol a hatalomgyakorlás csak kevesekre tartozik (*oligarchia*).[1145]

Az utóbbi megállapítással Szibenliszt is csatlakozik azokhoz, akik a formális felosztás mellett kiemelt jelentőséget tulajdonítanak „az államformák tartalmi értékelésének", és az alapvető kategóriákon belül különbséget tesznek jó és rossz államformák között.[1146] Így Szibenliszt is szól a demokrácia eltorzult formájáról, a csőcselékuralomról (*ochlocratia*), miként majd a továbbiakban felhívja a figyelmet a monarchia eltorzult és az arisztokrácia deformált változatára, azaz a türanniszra és az oligarchiára.

Valamennyi államforma saját természetéből adódóan ki van téve annak, hogy abban jogtalan változtatást eszközöljenek. Így a demokráciában is felmerülnek ezek a veszélyek, hiszen az államfelséget az egész nép testesíti meg, melyet köztudottan változékony természet jellemez. Következésképpen jogosan kerülnek megfontolásra azok az elvi szabályok, melyek a demokrácia degenerációját igyekszenek kiküszöbölni. Így Szibenliszt összefoglalásában különös jelleggel és állandóan a következőket kell szem előtt tartani:

- ügyelni kell arra, hogy fenntarthatók legyenek a materiális jogok (mint például az anyagi javak) terén megvalósuló egyenlőség;
- meg kell akadályozni a korrupció terjedését;
- ösztönözni kell a hazaszeretetet és meg kell erősíteni az államberendezkedés iránti hűség érzületét;
- főként a magasabb állami posztokon gyakran kell a személyi változtatás gyakorlatával élni, ez ugyanis megakadályozza az oligarchia kialakulását
- könnyen kiküszöbölhető a demagóg tömeguralom, ha olyan rendelkezéseket hoznak, melyek az állam igazgatására vonatkozó döntéshozatalnál nem virilis

[1145] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 216-217. §§. 256-258. pp. Vö: MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput XI. CCCXXV-CCCXXXII. pontok 114-116. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 325-332. §§. 346-53. pp.

[1146] Peter PERNTHALER: Az állam szervezete In Államtan 372. p.

jellegű rendszert, hanem valamilyen más szavazati rendszert követnek, például curiális, centuriális vagy seniorátuson alapulót.[1147]

Láthattuk tehát, hogy Szibenliszt a demokrácia lényegét nem a nép közvetlen hatalomgyakorlásában látja, hanem az „önállóan cselekvő vezetőszervek nép általi alkotmányos létrehozásában, amelyek a népnek felelősen és népként cselekszenek".[1148] Erre utalnak azok az általa is vallott kitételek, miszerint szükség van azoknak az ügyköröknek a meghatározására, amelyekben a nép mint erkölcsi személy közvetlenül nem képes felségjogokat gyakorolni, továbbá a közügyek hatékonyabb és gyorsabb intézése érdekében olyan közhivatalokat kell létesíteni, melyen keresztül bárki érvényesítheti jogait, s ez az alkotmányos rendszer törvényes úton jöjjön létre. A demokrácia lényegét tehát a demokratikus legitimációban, a hatalom „népre való visszavezetésben" és a népnek történő felelősség keretei között értelmezi,[1149] mely elgondolás a képviseleti rendszert hirdető Kant és Constant nézeteihez[1150] csatlakozik. Szibenliszt demokrácia-fogalma tehát azt a 18. században kibontakozó és a szerződéselméleteken alapuló újkori modern irányzatot képviseli, amelynek középpontjában az emberi közösségekben gyakorolható politikai autoritás igazolása került. Ebben az az emberkép tükröződik, amely a modern természetjog racionális változatában válik elfogadottá, s melyet az ismert kanti megfogalmazással lehet a legjobban leírni: az ember szabadságra képes erkölcsi lény, aki önmagát determinálja cselekvésre és felelős döntéseiért. A szerződéselméletek szerint az emberek saját cselekedeteik által teremtik meg azt a politikai rendet, amelyben élni kívánnak. Az újkori modern politikai filozófia a demokrácia fogalmát tehát az „önkormányzás elvével kapcsolja össze", mégpedig oly módon, hogy „az intézmények autoritásának forrását a népben kell keresni." S amennyiben „az embereknek maguknak kell megteremteni a nekik megfelelő politikai rendet, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy közülük senkinek sincs természetes joga az uralkodásra." A népszuverenitás elvét fejezi ki tehát az az eszmeiség, mely szerint „a politikai autoritás gyakorlására

[1147] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 217. §. 258. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 332. §. 354. p.
[1148] BÖCKENFÖRDE: A közvetett/képviseleti demokrácia mint a demokrácia tényleges formája 502. p.
[1149] Vö. BÖCKENFÖRDE: A közvetett/képviseleti demokrácia mint a demokrácia tényleges formája 515. p.
[1150] BÓDIG Mátyás: Konszezus, részvétel, többség, Az állam és a demokrácia viszonyának elméletei, In: Államelmélet I. 216. p.

vonatkozó felhatalmazás" csakis a politikai közösség tagjaitól eredeztethetőek.[1151] Ennek az elvnek pedig Szibenliszt következetes híve, amikor kijelenti: az államhatalom és a kormányzás formája az egész közösségtől származik, miként tartalmának meghatározása is.[1152]

13.2. Az egyszerű arisztokrácia

A következőkben a köztársasági jellegű berendezkedés másik formájaként az egyszerű arisztokráciát (*aristocratia simplex*) mutatja be Szibenliszt, melyben az államhatalmat egyetlen erkölcsi személyként a polgárok kisebb része gyakorolja.[1153] Ezt az erkölcsi személyt is egységes uralmi berendezkedés jellemzi, melyet az arisztokraták (*Aristae*), az optimaták, a legjobbak (*Optimates*), a főurak (*Proceres*), a főrendek (*Ordines*), illetve az előkelők (*Primores*) uralma elnevezésekkel illetnek. Az arisztokratikus berendezkedési formára a következők jellemzőek:

- A legfőbb hatalom (*Majestas*) letéteményese a legjobbak testülete (*Optimatum corpus, collegium*), ahol az érvényes döntéshez − a demokrácia népgyűléséhez hasonlóan − elegendő a szavazatok többségének biztosítása;
- A többségi szavazat eredményeként meghozott döntéskor a kisebbségben maradt főurak azáltal, hogy alá kell vessék magukat a többségi akaratnak, kvázi alattvalói minőségbe kerülnek;
- A tiszta, egyszerű államformára jellemzően egyetlen főúr sem jogosult arra, hogy felségjogokat önállóan gyakoroljon, hanem e jogokat a népgyűlés keretében – melyet közönséges nevén szenátusnak neveznek – valamennyien együttesen gyakorolják; – e népgyűlést egyébként köznyelven szenátusnak nevezik, s innen származik, hogy az ezen résztvevő főurakat szenátoroknak (*senatores*) hívják; ők ugyanis csak a népgyűlés keretében, kollektíven eljárva alkotnak egy testet, és csak itt illeti meg őket az államhatalom;

[1151] Államelmélet I. 211. p.
[1152] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 221. §. 263. p.
[1153] „*Civitas cum forma imperii aristocratica est, in qua persona moralis imperium civile habens ex minore parte civium constat, et vocatur Aristocratia.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 218. §. 258. p. Vö: MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput XI. CCCXXXIII. pont. 117. p és ZEILLER-EGGER 333. §. 355. p.

- Azon feltételeknek a meghatározása, melyek nélkül a szenátus nem gyakorolhatná jogkörét, így például a szenátusi ülések helyének, időpontjának, eljárási rendjének meghatározása, vagy az, hogy ki rendelkezik összehívási, előterjesztési joggal és így tovább, a szenátus döntésétől függ, feltéve, hogy ezekre az alaptörvények nem tartalmaznak szabályozást;
- A szenátus egyenlőségen alapuló társaságnak számít, így rendszerint egyhangú szavazatok alapján hoznak döntéseket;
- A politikai közélet irányítása azonban szükségessé teszi, hogy a közügyekben többségi szavazás útján határozzanak; ahhoz, hogy ezzel az eszközzel a szenátus jogosan élhessen, az szükséges, hogy ez az alaptörvényekben legyen lefektetve, vagy legalább is a szenátus egyhangú döntéssel szavazza meg;
- Mindazonáltal ha az alkotmányos berendezkedéssel kapcsolatos kérdésekben nem is, de a kormányzásra vonatkozó ügyekben a szavazatok stabil többségével lehet döntéseket hozni; – a szenátus ugyanis nem az államforma megváltoztatásának, hanem az állam kormányzásának jogával rendelkezik.
- Minden egyes szenátort magából az alkotmányos berendezkedésből (*ex ipsa Constitutione*) illeti meg az a jog, hogy részt vegyen a szenátus munkájában, azt összehívja, ott kérdéseket terjesszen elő, ennélfogva a szenátorokat jogaiktól többségi szavazatok alapján sem lehet megfosztani;
- A kormányzást szabályozó törvény az arisztokráciában csak akkor érvényes, ha azt a szenátus hozza meg; – a szenátus gyakorolja ugyanis az államhatalmat, ebből kifolyólag ő rendelkezik a törvényhozás jogkörével is;
- Az arisztokrácia működtetetéséhez és fenntartásához meg kell határozni a főurak számszerű körét, a főúri méltóság jellemzőit és tartalmát, valamint azt, hogy kik és milyen módon válhatnak főurakká; mindezeket az államszerződésben és az alaptörvényekben egyaránt szabályozni kell, máskülönben a szenátus saját döntése alapján fog e kérdésekben határozni;
- Amennyiben előjogokat engedélyeznek egyes szenátoroknak, például az elnökség összehívására, javaslatok beterjesztésére, vagy az egész testület képviseletére, erre csak a többi szenátor egyenlőségének fenntartása és minden lehetséges garancia megadása mellett lehet mód, nehogy a megszokott

formabeli elhajlások (jogtalan monarchia, oligarchia) következzenek be; – ennek érdekében törekedni kell az anyagi javak terén fennálló egyenlőség fenntartására, olyan törvényeket célszerű hozni, amelyek alapján a főurak érdekeltté válnak az állam vagyonának megőrzésében, gyarapításában és a hazaszeretetben.[1154]

Az arisztokrácia köztársasági jellegét a demokráciával való párhuzam adja, hiszen az arisztokrata vezetők az egész népet úgy képviselik, mint olyanokat, akik egy demokratikus államformában szavazati joggal rendelkeznének. A szenátus pedig a demokráciában meglévő népgyűlést testesíti meg. Az előkelők szintén a néptől nyerik az államhatalmat, s miként a népgyűlésben, a szenátusban is felségjogokat gyakorolnak. Ebből világosan kitűnik az, hogy miért illetik egyaránt köztársaság elnevezéssel mind az arisztokráciát, mind pedig a demokráciát, s hogy miért nevezik a polgárok magukat mindkét formában szabad republikánusoknak.[1155]

Szibenliszt az arisztokratikus forma jellemzőinek bemutatásánál is arra törekedett, hogy kiegészítse, pontosabb magyarázatokkal lássa el Martini tételeit. Így precízebben határolja körül az államhatalmat gyakorló arisztokraták jogkörei. Hangsúlyozza, hogy, a felségjogok gyakorlása minden szenátort magából az alkotmányos berendezkedésből illeti meg, ezért többségi szavazattal ettől nem foszthatók meg; jogaik csak a kormányzásra szólnak, az alkotmányos berendezkedés megváltoztatására már nem; a köztük lévő egyenlőség biztosítására megfelelő garanciákat kell kiépíteni; jogaikat a testületileg gyakorolják, így azok csak a szenátusban és testületként eljárva érvényesíthetők.

Eltérő szemléletmódot tükröz az is, hogy Szibenliszt nem sorolja fel azokat a Martini által felvázolt módokat, amelyek alapján valaki arisztokrata lehet.[1156] Ennél a kérdésnél – mint láttuk – szigorúan és hangsúlyosan csak annyit jegyez meg, hogy az ilyen státus elérésének módját mind az államszerződésben, mind az alaptörvényekben szabályozni kell, máskülönben az a nemkívánatos helyzet állhat elő, hogy ezt maguk a

[1154] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 218-219 §§. 258-261. pp. Vö: MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput XI. CCCXXXIII-CCCXLI.pont. 117-119. p. és ZEILLER-EGGER 2. 333-338. §§. 355-360. pp.

[1155] „*Hinc intellegitur, cur Aristocratia, et Democratia communi Reipublicae nomine denotetur, et cives in Aristocratia aeque, ac Democratia se liberos republicanos vocent.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 219. §. 261. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 338. §. 360. p.

[1156] „*an ex certa familia, aut ex provinciis, an soli praediorum possessores legendi sint*" MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput XI. CCCXXXVI. §. 117. p.

szenátorok fogják meghatározni. Szibenliszt tehát fontosnak tartja hangsúlyozni a társadalmi-hatalmi elitek „kiválasztási és minősítési eljárásainak objektívabbá tételét”,[1157] mely az oligarchikus formákba való elhajlás hatékony megelőzésének eszköze lehet.

13.3. Az egyszerű monarchia

A monarchiában, más néven királyságban az államhatalom alanya egyetlen természetes személy, akit egyeduralkodó (*monarcha*), császár, király és hasonló elnevezésesekkel szokásos illetni. Az uralkodói cím természetszerűen utal arra, hogy valamennyi felségjog és kötelezettség az egyeduralkodót illeti meg, melyek nem általánosságban járnak neki, hanem úgy illetik meg, mint az államhatalom alanyát.[1158]

Az egyszerű monarchiában (*monarchia simplex*) egy személy csak oly mértékben képes jogokat gyakorolni, amilyen mértékben az egész közösség (*universi*) is − akiktől saját hatalma származik − egykor képes volt azt gyakorolni. Ez pedig Szibenliszt Martinitől eltérő magyarázata szerint abból ered, hogy az államhatalom és a kormányzás formája az egész közösségtől származik, miként annak tartalmának meghatározása is, mely utóbbira viszont az egyeduralkodó joga – a *nemo plus* iuris elve alapján – már nem terjed ki. Ő tudniillik csak az állam kormányzásának jogával bír, az államhatalommal való rendelkezés joga nem illeti meg[1159] – hívja fel erre külön is Szibenliszt a figyelmet. Ezzel az értelmezéssel szembehelyezkedik Martini azon állításával, amely a néptől való hatalomátszállás mértékét úgy fogja fel, hogy az minden tekintetben korlátlan.[1160]

A monarchia természetéből a következő megállapításokat Szibenliszt így foglalja össze:

[1157] Peter PERNTHALER: Az állam szervezete 378. p.

[1158] „*Monarchia (Regnum), seu Civitas cum forma imperii simplici monarchica est, in qua subjectu imperii civilis est una persona physica, quae vocatur Monarcha (Caesar, Imperator, Rex etc.)*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 221§. 262. p. Vö: MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput XI.CCCXLII.pont. 119. p. és ZEILLER-EGGER 2. 342. §. 362. p.

[1159] „*Monarcha simplici unus tantum potest, quantum potuissent universi in ipsa imperii origine eo solum excepto, quod universi ab initio formam imperii, et regiminis, ejusque durationem determinare potuerint, quod Monarcha non potest, cum hic solum jus gubernandi Civitatem habeat, non etiam jus de imperio disponendi.*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 221. §. 263. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 342. §. 362-363. pp.

[1160] „*Quare monarcha summitate, et plenitudine potestatis civilis, atque adoe imperio indiviso, ac illimitato gaudet*” MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput XI. CCCXLII. §. 119. p.

- Valamennyi felségjog királyi felségjognak (*jura majestatica regalia*) minősül, hiszen így hívják azokat a jogokat, amelyek az egyeduralkodót, mint ilyent megilletik.
- Azok a személyek, akik az egyeduralkodó családjából származnak, szintén az egyeduralkodó alattvalóinak tekintendők, ilyen értelemben, mint minden alattvaló, ők is polgároknak számítanak. – Szibenliszt hozzáfűzött magyarázata szerint azonban abból, hogy valakik a monarcha családjába tartoznak, szükségszerűen még nem következik az, hogy az állam polgárai is. Polgároknak csak akkor tekinthetők, ha e rokonok, már akkor polgárok voltak, mielőtt az egyeduralkodó elnyerte volna az állam kormányzásának jogát. Ellenkező esetben polgárokká később, csak egy jogi tény folytán válhatnak.
- Az egyeduralkodó királyi minőségben tett cselekedeteit meg kell különböztetni személyes cselekedeteitől. Az előbbiek az államhatalom, vagyis az uralkodót megillető jog fogalmából adódnak, mint például a törvényhozás, így helyesen ezeket a cselekedeteket állami aktusoknak nevezik. Az utóbbiak viszont hozzá kizárólag, mint emberhez tartoznak, mely cselekedeteket csakis mint jogoknak alávetett nyilváníthat ki (*subjecti jurium*), ilyenek például a magánjellegű szerződései.[1161] – Ezzel a magyarázattal Szibenliszt megfordítja a hangsúlyt, melyet Martini a király állami aktusaira helyez, s melyet úgy jellemez, mint amiről az uralkodó csak Istennek tartozik elszámolni.[1162]

Ehhez kapcsolódóan tér ki arra a dilemmára, ami az egyeduralkodó törvényekhez való viszonyát feszegeti, s mely kérdéskör rendezésének Martini nem tulajdonít jelentőséget. Így Szibenliszt szerint azáltal, hogy a királyi aktusokat megkülönböztetjük a király személyes cselekedeteitől, könnyebben lehet körvonalazni

[1161] „*I.Omnia jura majestatica in hac foma sunt Regalia […] II. Personae de Monarchae familia sunt quoque ipsius subditi, quatenus ut cives considerari possunt. […] Monarchae actus regii, ab actibus regis distinguendi sunt Illi ex notione imperii civilis, ceu juris Monarchae competentis, fluunt, proinde ad exercitium imperii civilis pertinent, e. g. legislatio, propterea etiam bene vocantur publici. Hi, ex notione pure tantum hominis, ut subjecti jurium, declarari queunt, e. g. conclusio pactorum, meritoque actus privati nuncupantur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 222. §. 263-264. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput XI. CCCXLII-CCCXLIV. §. 119-120. pp. ZEILLER-EGGER 2. 343-344. §§. 363-364. pp.

[1162] „*Attamen legibus a se latis ipse, quamquam civis sit, non subest, sed eatenus naturali fruitur libertate, nec alium, nisi Deum legislatorem agnoscit.*" MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XI. CCCXLIV. pont 120. p.

azt a kérdést, hogy az egyeduralkodó alá van-e vetve a törvényeknek. Ennek megválaszolását tehát az alábbiakban fejti ki:

- Az alaptörvényeknek, melyek az egész közösségre vonatkoznak (*leges publicae fundamentales*) az egyeduralkodó kétség kívül alá van vetve, mégpedig azon szerződésből kifolyólag, amely az állam alkotmányaként funkcionál (*Constitutio Civitatis*). Jogait tehát e törvényeknek megfelelően kell, hogy gyakorolja, hiszen erre kötelezte magát.
- Az állam kormányzására vonatkozó törvényeknek (*leges publicae regiminis*), tekintettel arra, hogy azokat az alkotmány értelmében a közösség számára maga alkotja meg, nincs alávetve, hiszen e törvények az alattvalók azon cselekedeteit határozzák meg, melyeket az állam célja érdekében kell kifejteniük. Így például egy adózásra vonatkozó törvény – mely származhat az egyeduralkodó elődjétől, de meghozhatja akár saját maga is – őt magát, mint a törvény megalkotóját nem köti. Sőt nincs akadálya annak sem, hogy e törvényt a későbbiek során bármely részletében megváltoztassa, feltéve, hogy ezzel az alaptörvényt nem szegi meg, legyen az természetjogi törvény vagy pozitívan tételezett. Ha viszont azon magánaktusait vesszük figyelembe, melyek az állam kormányzását előíró törvényekkel vannak kapcsolatban, mint például az, ami saját, személyes vagyonára vonatkozik, az adó megfizetésére nem azon az alapon kötelezett, mint egy alattvaló, hanem mint egy olyan személy, aki az államot létrehozó egyesülési szerződés (*pactum unionis*) egyik alanya. Feltéve, hogy korábban még nem vonta ki magát ezen törvények hatály alól, amit megtehet azon a címen, hogy joga van bármely alattvalót megfelelő jogcím alapján a kormányzásra vonatkozó törvények hatálya alól mentesíteni.
- A magánjogi törvényeknek (*leges privatae*), akár elődei, akár maga alkotta meg azokat, állami aktusai tekintetében nincs alávetve, hiszen e törvények csupán az alattvalók egymásközti viszonyát szabályozzák. Ellenben amennyiben azok a királynak, mint magánszemélynek a cselekedeteire vonatkoznak, mint amikor például bizonyos tárgyban az alattvalókkal köt szerződést, ekkor tagadhatatlan, hogy e magánjogi törvények az egyeduralkodóra is vonatkoznak. Az ilyen szerződések tehát a fennálló polgári törvénykönyv értelmében (*juxta existentem*

codicem civilem) teljes mértékben kötelezik az egyeduralkodót, és az ilyen ügyekben a bíróságnak is ennek értelmében kell döntést hoznia.[1163]

Szibenliszt azonban hozzáteszi, hogy természetesen az egyeduralkodónak e törvényektől való függése nem úgy értelmezhető, mint ahogy ez az alattvalókkal szemben történik, hanem úgy, ahogy ez egy szerződő féllel szemben érvényesül. Továbbá joggal feltételezhető, hogy e törvényektől való függéshez az egyeduralkodó hallgatólagos beleegyezését adta, mely mindaddig így van, amíg ennek az ellenkezőjét ki nem nyilvánítja.[1164]

13.3.1. Az államhatalom elidegenítésének kérdése

Amíg Martini az államhatalom elidegenítésének csak öncélú jelleggel történő gyakorlására nézve véli úgy, hogy az nem illeti meg az egyeduralkodót, vagyis a királyt, addig Szibenliszt rögtön az elején leszögezi, hogy az államhatalom elidegenítésének joga (*jus alienandi Civitatem*) az egyeduralkodót megillető jogokból önmagában nem következik. Ennélfogva − Szibenliszt magyarázata szerint − ez a jog az egyeduralkodót alapvetően nem illeti meg, hiszen az államhatalom birtoklására vonatkozó szerződés miatt az egyeduralkodó nem tévesztendő össze a despotával. Az egyeduralkodót ugyanis az államhatalom csak olyan mértékben illeti meg, amennyiben az az állam céljának elérésére irányul.[1165]

Ezzel szemben egy despotát akár saját céljai elérése érdekében is teljes mértékben megilleti az alattvalókkal szembeni hatalom. Hatalmát az államhatalom legitim céljának korlátait áthágva az alattvalókra mint tárgyakra terjeszti ki. Ezen alapul tehát a monarcha és a despota, illetve az állam alattvalói és szolgái (*mancipia*) közti különbség. Egy monarchiában ugyanis az alattvalókat megilleti a polgári szabadság, melyről egy despotikus állam esetében szó sem lehet. Így a monarchiában az alattvalók valóságos tulajdonnal rendelkezhetnek, míg egy despotikus államban

[1163] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 223. §. 264-265. pp.

[1164] „*Verum haec dependentia iterum non ut subditi, sed ut compaciscentis considerari potest;*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 223. §. 265. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 344. §. 364. p.

[1165] „*Considerato principio, et fine imperii civilis apparet: 1) jus alienandi Civitatem i. e. imperium in alium transferendi, in Monarchae potestate per se non comprehedi; quia pacto obtentum imperium in se est jus personalissimum (§. 120. J. E) 2) Monarcham cum Despota non esse confundendum. Quia monarchae imperium civile tantum respectu eorum, quae relationem habent ad finem Civitatis, competit;* " Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 224. §. 265. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput XI. CCCXLV. §. 120. p. és ZEILLER-EGGER 2. 345. §. 367. p.

(*Despotia*) a szolga (*mancipium*) valamennyi tárgyi javait teljes mértékben határozatlan idejű szívességi használatra kapva (*precarium*) birtokolja.[1166]

A despotikus állam a monarchikus hatalmi formával történő visszaélés, annak ellenére, hogy egyesek minden egyeduralkodót úgy tekintenek, mint egy teljes és korlátlan hatalommal bíró despotát. Azok, akik a monarcha és a despota közötti különbséget nem veszik figyelembe és mindkettőre egyként tekintenek, a monarchiát, mint nemzetellenes formát tartják számon – fejezi be magyarázatát Szibenliszt.[1167]

Ezen eszmefuttatás ellenére Szibenliszt a monarchikus államformák egy speciális esetében mégis lehetségesnek tartja az államhatalom elidegenítését, ez az államforma pedig a teljes, tehát nem korlátozott patrimoniális királyság.[1168]

13.3.2. A közvagyon és az állam részterületének elidegenítése

A fentiek alapján, a közvagyon kapcsán a következő kérdések merülnek fel: vajon a monarcha elidegenítheti-e az uralkodói kincstári (*bona fisci*) vagy akár az államkincstári vagyont (*bona aerarii*)?[1169] A már elidegenített vagyonokat visszakövetelheti-e? A monarcha köteles-e a jogelődje által történt elidegenítést helyben hagyni?

Martini röviden annyit állapít meg, hogy az elidegenítés jogát mint a közbiztonság megőrzésének nélkülözhetetlen eszközét nem lehet megtagadni az egyeduralkodótól. A nem szükségszerű elidegenítést viszont érvénytelennek tartja, aminek folytán az elidegenített vagyont a jogutód trónra lépő visszakövetelheti. Az így elidegenített vagyont megszerző személy visszakövetelés esetén magánvagyona erejéig köteles helytállni. Az elidegenítés szükségessége feletti vita elkerülésének

---

[1166] „*Despota vero imperium in subditos plane quoad suos privatos fines, acsi subditi res forent, extenderit, finesque legitimos imperii civilis transgreditur. Atque hinc oritur discrimen inter Monarchiam, et Despotiam, inter Civitatis subditor, et mancipia.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 224. §. 265. p. Vö.: ZEILLER-EGGER 2. 345. §. 367-368. pp.

[1167] „*Aliqui onmen Monarcham cum pleno, et illimitato imperio pro Despota habent. Hi profecto discrimen inter Monarcham, et Despotam non assignabunt, et videntur idem facere propterea, ut simplicem Monarchiam gentibus exosam reddant.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 224. §. 266. p.

[1168] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 284 §. 332-333 pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. CDLXXXV. pont 166. p. ZEILLER-EGGER 2. 484-486. §§. 506-510. pp.

[1169] Az uralkodói kincstári vagyon a közvagyonnak az a része, melyet az uralkodó ellátásának biztosítására szántak, az államkincstári vagyonnak pedig minden esetben közcélokat kell szolgálnia. Institutiones. Tomus II. Caput XIII. 145. §. 182-184. §§.

legbiztosabb eszköze, ha az elidegenítéshez az egyeduralkodó kikéri az ország rendjeinek és egyes rétegeinek hozzájárulását.[1170]

Szibenliszt a fenti kérdésekre ehhez képest jóval differenciáltabb választ ad, s e vonatkozásban fontosnak tart különbséget tenni azon vagyontárgyak között, melyek felett a monarcha rendelkezhet. Szibenliszt részletekbe menő válaszában elsőként leszögezi, hogy ezt a jogot nyilvánvalóan magán céljai érdekében az egyeduralkodó nem gyakorolhatja.[1171] Közérdekből viszont már van rá lehetősége, attól függően, hogy az elidegeníteni szándékozó közvagyon-tárgy a kormányzási tevékenység eredményeként jött létre, vagy lényege és megléte az állam alkotmányos berendezkedéséből következik.

Az első esetben nem lehet elvitatni a monarchától az elidegenítés jogát – véli Szibenliszt. A kormányzás folytán keletkezett vagyonból tehát idővel elidegenítés útján jogszerűen lehet például vidéki gazdálkodó birtokokat kialakítani, amennyiben ennek célja a köz érdeke. A második esetben, vagyis az alkotmányos berendezkedéshez kapcsolt közjavak tekintetében, további vizsgálat szükséges. E vizsgálat során különbséget kell tenni a között, hogy a közjavak elidegenítésére valamilyen konfliktusos helyzet miatt kerülne-e sor, mégpedig azzal a céllal, hogy az állam jólétét kisebb veszteség érje, mely szükségessé tenné az elidegenítést, vagy ellenkezőleg, nem erről lenne szó.

A konfliktus szülte szükséghelyzetben történő elidegenítés joga kétségbevonhatatlan. Hiszen az ilyen jellegű elidegenítésre úgy kell tekinteni, hogy az az államcél megvalósításának eszköze, nem pedig gátja – fogalmaz Szibenliszt, amivel valójában arra utal ő is, hogy a szükséghelyzet olyan válságszituáció, amely „a normális", azaz az alkotmányos vagy más jellegű „törvényekben meghatározott jogi eszköztárral nem kezelhető". Az ilyen helyzet „kivételes cselekvési

[1170] „*Si enim alienatio medium est necessarium ad securitatem publicam, tum ius alienandi principi nequit denegari. Ast si absque necessitate facta sit alienatio, ea non valet, et ideo bona a successore vindicari poterunt; qui tamen, si simul in privatum principis patrimonium succedat, eatenus tenebitur evictionem praestare. Quum vero saepe oriri queat disputatio, an haec, quam requisivimus, adfuerit alienandi necessitas, tutissimum erit ordinum, vel statuum imperii […] consensum adhibere*" MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XI. CCCXLVI-CCCXLVIII. pontok 120-121. pp.

[1171] „*Hoc jus ei non competere ob privatos suos fines patet, quoniam non est Despota*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 225. §. 266. p

felhatalmazásokra" ad módot.[1172] Ha az ellenkezőjéről van szó, akkor az elidegenítés joggal tagadható meg az egyeduralkodótól, hiszen, mint a fentiekből kitűnt, a kormányzás jogába nem tartozik bele a hatalommal való rendelkezés (*jus disponendi de imperio*)[1173] – érvel Szibenliszt.

Ennélfogva a nem szükséghelyzetben történt elidegenítés érvénytelen, a jogutód uralkodó tehát nemcsak hogy nem köteles az elidegenítést megerősíteni, hanem a már elidegenített vagyont is visszakövetelheti. Ebből következik például az, hogy az a birtokos, akinek bizonyos vagyon ilyen jogszerűtlen elidegenítés következtében került a birtokába, az e vagyon jogszerű visszatérítésekor köteles saját vagyona erejéig helytállni. Viszont ha történetesen nem szükséghelyzetben történő elidegenítésről lenne szó, és a nép, vagyis a népet képviselő személyek, rendek ennek ellenére ebbe beleegyeznek, akkor az elidegenítés jogszerű és visszavonhatatlanul érvényes.[1174]

Egy másik, de hasonló súlyú problémaként veti fel Szibenliszt azt a kérdést, hogy az egyeduralkodónak jogában áll-e az állam egy részét, például egy tartományát elidegeníteni? A kérdésfeltevés annyiban sajátos, hogy pontosítja Martinit – aki Grotius alapján ezt a részt „a nép egy részének elidegenítése" (*partem populi alienari*) címen tárgyalja,[1175] s amelyen természetesen Grotiushoz hasonlóan[1176] ő is a nép egy része feletti főhatalom elidegenítését érti. A Martini-szóhasználatból származó esetleges félreértések elkerülése végett Szibenliszt célzatosan az állam egy részterületének (*provincia*) elidegeníthetőségéről beszél, hiszen mint ahogy azt már korábban, egyébként Martinivel egyetértve kifejtette, az egyeduralkodó nem azonos a despotával, ennélfogva ilyen mértékben nem élhet vissza a polgárok személyes szabadságával, azt el nem idegenítheti. Ebből következőleg az elidegenítés joga tehát csak az állam területére vonatkozhat.

[1172] Friedrich KOJA: Állami szükségállapot és a szükségállapotra vonatkozó jog (A mű eredeti lelőhelye: Friedrich KOJA, Allgemeine Staatslehre, Bécs, Manzsche Verlags- und Universitäts-buchlandlung, 1993. 20 §.: Staatsnotstand und Notstandsrecht, 397-413. o. Ford. Jakab András) In Takács Péter: Államtan 797. p.

[1173] „*[…] tunc jus alienandi dubio subjici nequit. Etenim justum est Constitutionem Civitatis ita interpretari, ut eadem medium, non autem impedimentum finis Civitatis sit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 225. §. 267. p. Vö. és ZEILLER-EGGER 2. 346. §. 366-370. pp.

[1174] „*Si tamen cum consensu populi fors per ejus repraesentantes, nempe status, et ordines alienatio bonorum constitutionalium extra casum necessitatis eveniat, justa, valida et irrevocabilis evadit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 225. §. 267. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 346. §. 366-370. §§.

[1175] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XI. CCCLIX pont. 124. p. Vö: GROTIUS I. Könyv VI. Fejezet IV.pont 254. p

[1176] „De a nép elidegenítése alkalmával voltaképp nem magukat az embereket idegenítik el, hanem a felettük, mint nép felett való uralkodós folytonos jogát." GROTIUS I. Könyv III. Fejezet XII. pont 2) alpont.

Szibenliszt szerint minden kétséget kizáró módon állítható, hogy ez a jog a szükséghelyzetet kivéve nem illeti meg az egyeduralkodót. Grotius részben tagadó, részben igenlő, valamint Cocceius igenlő válaszához képest a Martini által képviselt nézetet vallja, miszerint az ilyen elidegenítést árnyaltabban kell felfogni. Szükséghelyzetben ugyanis nem elidegenítésről kellene beszélni, hanem inkább elhagyásról (*derelinquere*), amikor is az arra vonatkozó jogról lemondanak – szól Martini tétele.[1177] Az elidegenítés tehát ilyen szituációban tulajdonképpen nem jelent mást, mint egy dolog célzatos elhagyását, amin Martini minden bizonnyal a római jogból ismert birtok-*derelictió*t érti, vagyis egy dolog azon szándékkal történő elhagyását, hogy azt később, alkalmas időben visszaszerezzék.

Szibenliszt e tételből indul ki, amikor az elidegenítést tágabb és szűkebb értelemben fogja fel. Eszerint a tágabb értelmű elidegenítés egyaránt magába foglalja a későbbi visszaszerzés reményével kecsegtető lemondást, *derelictió*t (*derelictio, seu desertio*), valamint magát az átruházást, *translatió*t, mely alatt egy dolog ellenség hatalmába történő átengedését (*hosti in deditionem datio*) érti. A szűkebb értelmű elidegenítés pusztán csak a *translatió*t, azaz az átengedést jelent.[1178]

Ezt alapul véve a szibenliszti magyarázat elsőként azt hangsúlyozza, hogy az állam egy részéről történő lemondás jogát (*derelictio*) konfliktus esetén kétségkívül nem lehet elvitatni az egyeduralkodótól. Az egyesülési szerződés alapján ugyanis nem feltételezhető, hogy köteles lenne az állam részterületének megvédésére akkor, amikor ez sem fizikailag, sem erkölcsileg nem lehetséges. Az átruházás joga (*translatio*,) vagyis az ellenség hatalmába való végleges jellegű átengedés, viszont már nem illeti meg az egyeduralkodót.[1179]

Noha az állam, illetve egy részének elidegenítésére az egyeduralkodó saját jogán nincs feljogosítva, mégis elképzelhető hogy jogosan is élhet vele – véli Szibenliszt. Ez abban az esetben következhet be, ha például ezzel a joggal a közcél

---

[1177] „*Itaque in eo rerum statu partem proiciendo non tam alienant, quam potius deserunt, suoque in illam iuri renunciant*": MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput XI. CCCLIX-CCCL. §§. 124. p.

[1178] „*Nobis ea quaestio distinctione dirimenda videtur. Scilicet alienatio sensu lato, et stricto sumi potest. Illo derelicitonem (desertionem), et translationem (hosti in deditionem dationem), hoc solum translationem complectitur.*"Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 227. §. 269. p.

[1179] „*Jus deserendi partem Civitatis in conflictu Monarchae denegari nequit. […] At jus transferendi, i. e. hosti in deditionem dandi, numquam Monarchae competit;*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 227. §. 269. p. Vö: ZEILLER-EGGER 349-350. §. 371. p.

érdekében éppenséggel maga a nép ruházta fel, vagy ha egy másik államot szerzett meg jogszerű háborúval, amelyre ebből kifolyólag mint a kormányzás folytán keletkezett vagyonra vonatkozhat az elidegenítési joga. Ez alapján szoktak a monarchiák típusai között Grotius nyomán megkülönböztetni elidegeníthető és elidegeníthetetlen monarchiát – hangzik Szibenliszt következő témát bevezető magyarázata.[1180]

Az elidegeníthető monarchiát más szóval patrimoniumnak (*patrimonium*) nevezik, ahol tehát az egyeduralkodónak joga van arra, hogy az állam kormányzását másra ruházza át. Az ilyen közhatalom tehát patrimoniális közhatalom (*imperium patrimoniale*) néven ismert. Az elidegeníthetetlen közhatalmat pedig haszonélvezetinek (*usufructarium*) illetve Thomasius után hitbizományinak (*fideicomissarium*) nevezik.[1181]

Ehhez kapcsolódóan hangsúlyozza Szibenliszt azt, amire már e kérdéskör címével is utalt, s amit maga Grotius is fontosnak tartott kiemelni, nevezetesen hogy az elidegenítés nem az állam alattvalóira, mint személyekre, hanem az emberek feletti kormányzásra vonatkozik, – hiszen az emberekre nem lehet úgy tekintetni, mint valami patrimonium tárgyaira.[1182]

A Szibenliszt tolmácsolásában ismertetett természetjog patrimoniális állama a tételes jog történeti államaként megjelenő patrimoniális monarchiával azonosítható, melynek azonban előfordulási valószínűsége a modern, szerződéselméleten alapuló államhatalmi koncepció szerint csak igen kivételes esetre korlátozódhat. A jogtörténeti irodalom azt a feudális állammodellt nevezi patrimoniális monarchiának, amely „az államfejlődés azon periódusát jelöli, melyben az uralkodó hatalma patrimoniumán, magánbirtokán nyugodott". „A patrimoniális állam fogalmának megteremtője, Haller, német történész"szerint a patrimoniális állam lényege „az a fejedelmi hatalom, mely

[1180] GROTIUS I. Könyv III. Fejezet XII-XIII. pontok 105-107. pp. és Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 228. §. 270.

[1181] „*Grotius imperium alienabile vocat patrimoniale, non alienabile usufructarium; Thomasius autem hoc, quatenus a possessore ad suos heredes transmitti potest, fideicomissarium vocat.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 228. §. 270. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput XI. CCCLII. 122. p. és ZEILLER-EGGER 2. 349-352. §§. 371-375. pp.

[1182] „*Non enim alienantur personae, dum imperium civile alienatur, sed transfertur solum jus gubernandi Civitatem […]*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 228. §. lábjegyzete 270-271. pp.

magánjogi természetű és az állam földje felett való tulajdonon alapszik".[1183] Szibenliszt a patrimoniális monarchiát a monarchikus államformák igen specifikus eseteként tartja számon. Erre a specifikus formára – véleménye szerint − automatikusan nem lehet következtetni, hiszen az államot létrehozók függetlenségéből, természetes szabadságából azt nem lehet levezetni. Kétség esetén tehát mindig azt kell feltételeznünk, hogy az adott monarchikus forma nem patrimoniális.[1184]

Szibenliszt a patrimoniális monarchia fogalmi meghatározásakor az uralkodó államfői állásának örökletes voltára helyezi a hangsúlyt. Ezen örökletesség jellemzője az, hogy az uralkodó autokrata módon, bármiféle − akár alaptörvényben megfogalmazott − megkötés nélkül jelölheti ki utódját, amint azt majd a 14. 2. fejezetben olvashatjuk, ahol az örökletes államhatalom típusairól szól. A jogelőd (tetszőleges) akaratnyilvánításán alapuló államot nevezi tehát Szibenliszt *örökletes patrimoniális államnak* (*Civitas successiva patrimonialis*), szembe állítva az eltérő jellegű, nem patrimoniális, konkrétan *hitbizományon alapuló örökletes állammal* (*Civitas successiva fideicommissaria*), melynek esetében az alaptörvény tartalmazhat olyan megkötést, amely legitim módon befolyásolhatja a trónöröklés, azaz a hatalom-átruházás rendjét.[1185] Szibenliszt azonban felhívja a figyelmet arra is, hogy a patrimoniális monarchiában az uralkodó szabadsága oly mértékű, hogy meghatározhatja az adott körülmények között legjobbnak vélt öröklési rendet, mely véleménye szerint legtöbbször a hitbizományi rend. Egy ilyen végrendelkezés pedig azzal jár, hogy a korábbi szabad, patrimoniális rend átalakul nem patrimoniálissá, vagyis kötötté válik. Eszerint ugyanis az örökös tovább már nem rendelkezik azzal a joggal, hogy korlátlanul meghatározza az új uralkodó személyét.[1186] A patrimoniális monarchia tehát egy nagyon speciális eset, melynek jogszerű fennállásáról csak akkor beszélhetünk, ha a nép maga ruházta fel az uralkodót a hatalom elidegenítésének

[1183] MEZEY-SZENTE 151. p.
[1184] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 257-258. §§. 306-308. pp.
[1185] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 257-258. §§. 306-308. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXX-CDXXIV. pontok 146-147. pp. ZEILLER-EGGER 2. 420-424. §§. 432-438. pp.
[1186] „*Quia Imperanti in regno patrimoniali liberum est, pro ratione circumstantiarum optimam successionem determinare, haec autem facillime fideicommissaria esse potest. Quamprimum ab antecessore talis dispositio facta est, successio, quae ante fuit patrimonialis, in successionem non patrimonialem convertitur. Successor enim amplius non habebit jus subjectum, quod Civitatem regnat, determinandi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 263. §. 312. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXXXIXV. pont 151. p. ZEILLER-EGGER 2. 430. §. 443. p.

jogával, illetve az egyeduralkodó kormányzásának tevékenysége folytán (jogszerű háborúval) tesz szert patrimoniális jellegű hatalomra. A szibenliszti koncepcióból pedig az következik, hogy az olyan monarchia, amelyben az egyeduralkodó önkényesen, tehát nem a nép felhatalmazása folytán kezeli a hatalmat saját patrimoniumaként, valójában nem monarchia, hanem annak eltorzult változata, azaz despotikus hatalom.

13.3.3. Az egyszerű monarchia uralkodójának jogköreit nem befolyásoló tényezők

Léteznek olyan tényezők, uralkodói aktusok, melyek bizonyos helyzetekben nagy jelentőséggel bírnak, ám az egyszerű monarchia uralkodójának jogkörére lényegében semmilyen befolyással nem bírnak. Ezek azonban csak az egyszerű monarchia tekintetében érvényesek, ezért elsődlegesen meg kell állapítani, hogy milyen államformával állunk szembe. „Az tehát, hogy egy egyszerű monarchiával állunk szemben, és ennek létezése jogszerű-e, világosan kitűnik az állam alkotmányából (*Constitutio Civitatis*), amely minden államtípus esetében lefekteti az adott államhatalmi forma alapelveit."[1187] – szögezi le Szibenliszt e téma bevezetőjeként. Ebben az államformában az uralkodói jogkörökre nézve indifferens tényezőknek tekinthetők tehát a következők: az uralkodói címek alkalmazása (*tituli*), a koronázási eskü letétele (*homagium*), illetve koronázási szertartás megtörténte (*ritus inaugurationum*), a nemzetgyűlések összehívása (*convocatio comitiorum*), az uralkodás ideig tartó (*aesymneticum*) illetve prekárius (*precarium*) jellege s végül a kiskorú egyeduralkodó gyámság alatti státusza.[1188]

Szibenliszt szerint egy monarchikus államforma esetében az egyeduralkodó jogait gyakran a királyi, imperátori, vagy császári titulusokkal együtt szokták említeni. Szemben a vegyes államformájú monarchiával, – ahol az uralkodói jogok a titulushoz kapcsolódnak, hiszen ezzel jelzik, hogy monarchikus berendezkedésről van szó – az egyszerű monarchia uralkodója nem köteles élni e címekkel. Az egyeduralkodó jogai

[1187] *„Principium cognitionis juridicae existentiae, vel nonexistentiae simplicis Monarchiae non aliud esse potest, quam Constitutio Civitatis; cum illa sit principium cognitionis omnium formarum imperii civilis.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 229. §. 271.
[1188] Lsd. MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XI. CCCLIV-CCCLVII. pontok 122-124. p.

itt e titulus nélkül is érvényesek.[1189] A titulus ugyanis ebben az esetben nem magát a jogokat fejezi ki, hanem az államcél könnyebb elérését célzó eszközként funkcionál.[1190]

Ugyanilyen megfontolásból az egyszerű monarchikus államhatalom gyakorlása a vegyes típusúhoz képest kevésbé függ a koronázástól (*coronatio*) vagy magától a koronázási eskütől (*homagium*) és egyéb külső megnyilatkozásoktól, így koronázási szokásoktól (*inaugurationum ritus*). Ehhez azonban Szibenliszt hozzáfűzi, hogy mindez csak azzal a kikötéssel érvényes, ha az állam alkotmánya nem szab a felségjogok gyakorlásának feltételeként ilyen ünnepélyes formaságokat, egyesek ugyanis a hatalommal való felruházottságot e rítusnak, mint külső jelnek a természetéből tudják csak felismerni.[1191]

Az egyeduralkodó jogköre továbbá nem csorbul attól, ha összehívja a nemzetgyűlést azzal a céllal, hogy ott saját alattvalói tanácsát meghallgassa vagy, hogy ott számukra könnyebben kinyilvánítsa kívánalmait. A nemzetgyűlés összehívása ugyanis egyedül az egyeduralkodó akaratától függ. Más a helyzet azonban, ha magából az alkotmányból adódik az a kötelezettség, hogy a monarchának a népet képviselő személyekkel (*statibus*) és rendekkel (*ordinibus*) együtt közösen, egy országgyűlés keretében kell döntéseket hoznia.[1192]

Nem korlátozza az egyeduralkodó jogait az a tény sem, hogy királysága csak egy ideig tartó (*aesymneticum regnum*), vagy azt prekárius jelleggel (*precarium regnum*) bírja, ahol a királyságból bármelyik pillanatban visszahívható. Hiszen egy jog időtartama nem változtat annak lényegén, továbbá az uralkodó nem megbízotti jelleggel (*mandatarius*) uralkodik.[1193]

[1189] „*Monarchae jura ex titulo Regis, Imperatoris, Caesaris dimetiri haud oportet.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 229. §. 271. p.

[1190] „*quia titulus etiam potest esse medium ad facilius obtinendum finem Civitatis.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 229. §. 271. p Vö: ZEILLER-EGGER 2. 354. §. 376. p

[1191] „*Eominus 2) simpex imperium monarchicum dependet a coronatione, insignibus, praestatione homagii, […] nisi ipsa Constitutio Civitatis tales solemnitates pro conditione exercitii jurium majestaticorum poneret.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 229. §. 271. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 355. §. 376-377. pp.

[1192] „*Nec 3) Monarchae potestas inde minuitur, si eo fine convocet comitia, ut subditorum suorum consilia intelligat, vel facilius sua postulata iis declaret; […] Aliud esset, si ex Constitutione ipsa propter jus aliquod majestaticum sibi, et statibus, ac ordinibus commune, comitia celebrare obligetur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 229. §. 271. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 355. §. 377. p.

[1193] „*Nec 4) regnum aesymneticum, quod ad certum, aut precarium, quod ad indeterminatum tempus constituitur, imminuit imperium Monarchae.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 229. §. 271. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 356. §. 378. p.

Ugyanígy nem csökkenti az egyeduralkodó felségjogait az a tény sem, hogy kiskorúsága miatt gyámság alatt áll. A gyám ugyanis nem a saját jogait, hanem a kiskorú hatalmát gyakorolja, aminek visszaszármaztatására gyámi teendőinek végeztével a képviselőkre vonatkozó elv szerint mindig képesnek kell lennie. Amennyiben a gyámi tisztet, mint az állam saját alattvalója tölti be, akkor azt közhivatalként (*pro officiali publico*) látja el, ha pedig idegenként teszi, akkor a gyámi teendőket megbízásként (*pro mandatario*) kell ellátnia.[1194]

13.3.4. Válaszok a monarchia ellenzőinek

Rövidebb részt szentelve e témakörnek, elsőként a monarchomachok nézeteinek cáfolatait foglalja össze Szibenliszt, akik 16. és 17. századi szerzőkként politikai írásaiban a királyi hatalom korlátainak elveit dolgozták ki, s akik William Barclay művének köszönhetően váltak ezen a gyűjtő néven közismertté.[1195]

A hivatalos természetjogi katedratudomány a monarchomachokat a monarchia ádáz ellenzőiként tartotta számon, és különösképpen azon álláspontjukat támadta, mely szerint a főhatalom (*Majestas*) személyi (*personalis*) és valós hatalomra (*realis*) osztható, melynek következtében a monarchomachok a személyi hatalmat a királyi méltósággal, a valóságos hatalmat pedig magával az államhatalommal azonosították.[1196] Ezen alapul azon állításuk, hogy a személyes felséget, méltóságot a király jeleníti meg, a valós hatalmat azonban a nép élvezi – mellyel tulajdonképpen egy vegyes kormányformát írnak le, és egy korlátozott uralkodói hatalmat idealizálnak.[1197]

Az általuk javasolt államberendezkedés az egyszerű monarchia esetében a szibenliszti cáfolat szerint sem realizálódhat. Létjogosultsága ennek csak abban az esetben lenne, ha az államformát megállapító és az alávetési szerződésben a szerződő felek így állapodtak volna meg, vagyis az egyeduralkodóra kizárólag csak az állami

[1194] „*Unde tutor regis minorennis Monarcha non est. Quia non proprium, sed pupilli jus exercet, et finita administratione tutelae ad dandam gestorum rationem compelli semper potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 230. §. 273. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 357. §. 378-379. pp.
[1195] HORVÁTH Barna: Angol jogelmélet, A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest 1943. (a továbbiakban: HORVÁTH Barna: Angol jogelmélet) 83. p. (William Barclay művének címe: De Regno et Regali Potestate adversus Buchananum, Brutum, Boucherium et reliquos Monarchomachos libris sex, Paris, 1600.)
[1196] MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput XI. CCCLX. pont 124-125. pp.
[1197] HORVÁTH Barna: Angol jogelmélet 85-90. pp.

méltóságot kívánták volna átruházni, s az államhatalmat viszont maguknak tartották volna fenn – fogalmaz Szibenliszt.[1198]

E nézet már azért sem helytálló Szibenliszt szerint, mert egyfelől az egyeduralkodót – magából e tényből kifolyólag, melyre az elnevezés is utal – nemcsak a személyes, hanem a valós hatalom is megilleti. Ellenkező esetben nem monarchiáról, hanem demokráciáról lenne szó. Erre az eltérő államformára pedig az állam alkotmányában kell utalni és az erre vonatkozó szabályokat abban kell lefektetni. Másfelől az államhatalom birtoklásával szükségképpen együtt jár az államban létező legfőbb méltóság birtoklása is, vagyis akire a valós államhatalmat ráruházták, azt egyúttal megilleti a legfőbb személyes hatalom is.[1199] A továbbiakban Szibenliszt már csak lábjegyzetben tér ki a monarchomachoknak tulajdonított érvek cáfolataira, melyek valójában ugyanazon vélemény aprólékos, részletekbe menő bírálatait foglalja össze.

A monarchomachok nézetéhez hasonlóan nem kevésbé áll szemben az egyszerű monarchia lényegével, és hamisítja meg annak valós értelmét a machiavellisták érvelése, melynek elemzésére Szibenliszt az előbbiekhez képest nagyobb terjedelemben vállalkozik. E szemléletmód Machiavelli Fejedelem című művéből meríti gondolatait, s azt igyekszik bebizonyítani, hogy az alattvalók semmilyen jogot nem élveznek, ennélfogva a fejedelem nem is sértheti meg azokat.[1200]

E gondolat számos követője közül Hobbest említi,[1201] akinek gondolatait Szibenliszt a Martini-féle természetjog kiegészítéseként foglalja saját természetjogába. Így szerzőnk teljességgel elutasítja azt a hobbes-i nézetet, mely szerint az alattvalóknak az állam irányítójával szemben semmilyen joguk nincs, vagy, hogy az államon kívül mindenkinek mindenre joga van, ennek megfelelően senkinek sincs semmire joga, tehát az államban minden jog egyedül az uralkodótól származik.

[1198] „*Haec sententia, nisi ex pacto Constitutionis, et subjectionis appareat, paciscentes tantum summam dignitatem in Monarcham transferre, et sibi imperium civile reservare voluisse, pro vera assumi nequit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 231.§. 273. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 358. §. 379-340. pp.

[1199] „*Si enim Monarcha sine Majestate reali conciperetur, imperium civile penes populum resideret, proinde non Monarchia, sed Democratia (§. 215.) praesto esset, cujus tamen contrarium secundum Constitutionem Civitatis supponitur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 231. §. 274. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 358. §. 380. p.

[1200] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 232. §. 275-276. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XI. DCCLXIX. pont 127. p. ZEILLER-EGGER 2. 369. §. 389. p.

[1201] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XI. DCCLXIX. pont 126. p.

Ugyanígy véleménye szerint tévedés arra a következtetésre jutni, hogy a fentiek folytán az uralkodó részesíti jogokban az alattvalókat, mely jogok csak egymással szemben érvényesíthetők, nem pedig az uralkodóval szemben, következésképp ezeket nem is lehet vita tárgyává tenni. Azt pedig végképp elfogadhatatlannak tartja, hogy azáltal, hogy az alattvalók számára jogokat biztosítanak az uralkodóval szemben, ami magába foglalná a vele szembeni erőszakos fellépést is, visszaállna a természeti állapot, mely önmagában jogbizonytalan, jogrend nélküli állapot.[1202]

Szibenliszt cáfolata szerint elismert tény, hogy az embereket a természeti állapotban is megilletik jogok, így az elidegeníthetetlen személyiségi jogból fakadóan számos veleszületett, és szerzett joga van az embernek. E jogok tehát élnek, érvényesítésükért pedig csak azért kell harcolni, mert hiányzik a biztonság és az ezt szavatoló közhatalom. A közhatalom gyakorlójára pedig nem úgy kell tekinteni, mint aki az alattvalóknak jogokat juttat, hanem olyan valakire, aki képes biztosítani minden egyes alattvaló számára jogaik érvényesülését, és aki az alattvalókat az összes jog résztulajdonosaiként tartja számon.[1203] Amennyiben úgy tekintünk az alattvalókra, mint akiknek az uralkodóval szemben semmilyen joguk nincs, akkor azt kell feltételeznünk − folytatja Szibenliszt −, hogy az alattvalók az uralkodó irányában teljes mértékben lemondtak jogaikról. Ezt egy külön, a monarchára vonatkozó szerződésbe foglalják bele, vagy, ahogy Hobbes állítja, ehhez semmiféle szerződés nem szükséges.[1204]

Ezzel szemben az emberek semmilyen helyzetben nem kötelezhetők arra, hogy lemondjanak személyiségi jogaikról, ami egyébként magával az állam céljával is ellentétes volna. Sőt az alávetési szerződés értelmezése is jogszerűtlen lenne, ha azt állítanánk, hogy a materiális jogokról való lemondás az uralkodóra tekintettel történt. Abból pedig, hogy erre vonatkozóan az uralkodóval semmilyen szerződés nem jött létre, ennélfogva az uralkodónak nincs mit megszegnie, önkényesen arra lehetne következtetni, hogy ez egy közös akaratból született döntés eredménye. Az ugyanis

[1202] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 231. §. 274. p. Vö: HOBBES: Leviatán 205-206. pp. 213. p és 332. p és ZEILLER-EGGER 2. 359. §. 390-391. pp.
[1203] „*Igitur Imperans non est, qui jura subditis distribuit, sed qui singularium tuetur, et eosdem jurium participes reddit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 231. §. 278. p. Vö: Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 231. §. 274. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 358. §. 380. p.
[1204] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 231. §. 278. p. Vö: HOBBES: Leviatán 211. p.

bizonyításra szorul – érvel Szibenliszt, – hogy egy felnőtt ember a másik felnőtt emberrel szemben szerződés nélkül is érvényesen tett szert bizonyos jogokra. Következésképp az állam irányítójával szemben az alattvalóknak igenis megvannak a sajátos jogaik, mégpedig:

- megilleti őket valamennyi társadalmon kívüli természetjogi jogosultság, melyekről való lemondásra senkit sem lehet kötelezni;
- megilleti őket mindazon jogosultság, mely természeténél fogva fennállnak, illetve amelyeket az alapvető törvények szabályoznak, vagyis amit az állam alkotmánya biztosít számukra – így például jog az állami egység megőrzésére, az állam céljának megfelelő állam- és kormányforma fenntartására.[1205]

Ha pedig az alattvalókat jogok illetik meg, kik tagadhatnák, hogy az uralkodót e jogokkal párhuzamosan kötelezettségek terhelik, mely kötelezettségek nem teljesítésével az alattvalók jogai sérülhetnek. Szibenliszt érvelése szerint tehát igaz az, hogy alattvalók jogszerűen érvényesíthetik azon jogukat, hogy az átruházott jogaikra vonatkozóan a monarcha cselekedeteiről bizonyos szempontok alapján ítéletet mondjanak.[1206] De ebből azt a következtetést levonni, miszerint az ítéletalkotás jogának biztosítása oda vezet, hogy visszaállna a természeti állapot, s ennek megakadályozására egyedüli módként az kínálkozik, hogy meg kell tiltani az azokkal szembeni ítéletalkotást, akik az állam irányítását közvetlenül végzik, teljességgel abszurd – állítja Szibenliszt.[1207]

Szerzőnk végkövetkeztetése szerint az állam keretei között lehetőség nyílik az uralkodó cselekedetei feletti ítéletalkotásra, továbbá kétségtelen, hogy ha az alattvalóknak az egyeduralkodóval szemben jogai vannak, s ebből adódóan véleményt mondhatnak a monarcha tevékenységéről, akkor nem lehet teljes mértékben megtagadni tőlük a nyomásgyakorlás alkalmazásának jogát sem.[1208] Ennek az állam

---

[1205] „*Ergo potius affirmandum est, subditis quoque jura quaedam erga Rectorem Civitatis esse propria, et quidem a) omnia extrasocialia jura naturalia, quorum renunciationem natura nexus civilis non exigit; b) omnia jura, quae ex naturalibus, vel positivus legibus fundamentalibus fluunt, veluti jus ad conservandam unionem civilem, formam regiminis, et fini Civitatis conveniens reginem, […]*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 233. §. 279. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 370. §. 391-392. pp.

[1206] „*Verumque est, concessis juribus jus valide judicandi de actionibus Monarchae sub certo re spectu subditis attribuendum esse;*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 233. §. 279. p.

[1207] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 233. §. 280. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 370. §. 391-392. pp.

[1208] „*In reliquis omnibus jus valide judicandi de actionibus Imperantis cum possibilitate Civitatis conciliari potest. Porro certum est, quod, si subditis jura erga Monarcham, et facultas judicandi de actionibus ejusdem*

eszmeiségével összhangban álló igazságnak a szem előtt tartásával azonban szabatosan kell körülhatárolni azt, hogy az alattvalók miként képesek jogszerűen gyakorolni a monarchával szembeni jogaikat, illetve e jogok gyakorlását milyen okokból lehet megtagadni. Ugyanis ügyelni kell arra, hogy a kényszer alkalmazása mindkét fél tekintetében az alkalmas és a szükséges mértékre korlátozódjék vagy, hogy egy kívülálló személy ítéletére ne lehessen kényszer alkalmazását alapozni[1209] – fejezi be érvelését Szibenliszt.

13.3.5. Az államhatalommal szembeni jogok érvényesítése és az ellenállás joga (*jus resistendi*)

Az előzőekben nyilvánvalóvá vált, hogy az uralkodó és az alattvalók közötti kölcsönös jogok és kötelezettségek alapján az alattvalóknak az államhatalom gyakorlójával szemben jogaik vannak. Ebből pedig elismerést nyert, hogy az alattvalói jogok közé tartozik az is, hogy véleményt formálhatnak az uralkodó intézkedéseiről, s végső esetben nem tetszésüket nyomásgyakorlás révén (*coactione*) is kinyilváníthatják. Mindezen megállapítások után az maradt hátra, hogy akkurátus elemzéssel meg lehessen határozni azokat a jogi eszközöket, amelyeket az alattvalók az állammal szemben jogszerűen gyakorolhatnak. Ezt pedig Szibenliszt az ellenállás jogából kiindulva igyekszik felvázolni, melynek során számos Martini-tételt[1210] felhasznál, érvelése azonban azokon jócskán túlmutat és az egger-i gondolatok beépítésével egy olyan logikus rendszert tár hallgatói elé, mely a kérdéskör árnyaltabb megközelítésével, sokszor azok cáfolatára enged következtetni. Mindezt azzal éri el, hogy elemzésében mindig azokat az eszközöket keresi, amelyekkel az állam polgárai az egyeduralkodóval szembeni konfliktus esetén jogszerűen élhetnek, ellentétben Martinivel, aki az ilyen helyzetekben is az egyeduralkodó jogait hangsúlyozza, s a polgárok lehetőségét ehhez mérten fogalmazza meg.

---

concedantur, jus quoque coactionis iis absolute denegari nequeat (§.12. J. E.)" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 233. §. 279-280. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 370. §. 391-3912. pp.

[1209] „*Verum et hoc cum idea Civitatis conciliari potest, dummodo accurate determinetur, an coactionem subditi adversus Monarcham jure exercere possint, vel an exercitium ejusdem subditis penitus denegari debeat? Scilicet advertendum est, coactionem per rationem ad conditionem aptitudinis, et necessitatis restrictam (§.210. J. E.), et eadem cum praejudicio tertii uti, esse illicitum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 233. §. 280. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 370. §. 393. p.

[1210] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XI. CCCLXXI-CCCLXXXIX. pontok 128-133. pp.

A Martini-féle végkonklúzió szerint az alattvalók az uralkodóval megkötött szerződés megszegéséből fakadó jogos sérelmeik esetében sem élhetnek a kényszerítés jogával, amiről lemondtak magának az alávetési szerződésnek a megkötésével, és annak érvényesítési jogát Istenre bízták. Továbbá a rossz törvényekkel sem szabad szembehelyezkedni, hanem az elszenvedett kárt az egyetemes közösség iránti szeretetből türelmesen el kell viselni, vagy el lehet távozni az országból, illetve más efféle ártalmatlan védekezési eszközt kell a baj elhárítására alkalmazni.[1211]

Martinihez képest *az ellenállás jogát* (*jus resistendi*) Szibenliszt meglehetősen tág értelemben fogja fel, így az e jognál foganatosítható eszközök skálája az egyszerű polgári engedetlenségtől (*ab obligatione obediendi immunes declarari*) egészen a fegyveres ellenállás jogáig (*jus armorum*) terjed. Ebből adódik, hogy arra a kérdésre, miszerint az alattvalótól teljes mértékben megtagadható-e a monarcha által okozott sérelmek miatti, akár egyenkénti, akár együttvéve gyakorolható kényszer, vagyis az ellenállás joga? – Szibenliszt nem válaszol kategorikus „nem"-el.[1212] E kérdésnek hosszas elemzésekor két elv szem előtt tartását követeli meg. Egyfelől azt, hogy soha sem lehet durvább eszközöket alkalmazni mindaddig, amíg az enyhébb eszközök célszerűen rendelkezésre állnak. Másfelől pedig mindig törekedni kell a sérelem valós okának megismerésére.[1213]

Ennek megfelelően elsődlegesen az ellenállás jogának lehetőségét abból a szempontból vizsgálja, hogy érvényesítésének igénye egyenkénti vagy együttes joggyakorlásként (*jus concivium*) merül-e fel. Ebben az esetben is, mint mindig, azt kell megvizsgálni, hogy vajon az alattvalóknak nincs-e más eszközük arra, hogy érvényesítsék az állam irányítójával szembeni jogaikat.[1214]

Az egyes polgár sérelme esetén azt fontos kideríteni, hogy a sérelem az uralkodó állami, vagy magánjellegű királyi aktusnak a következménye-e. Ha az utóbbi

---

[1211] „*Pacta enim imperantem in conscientia obligant, cuius si praeceptis non obtemperet, subditi iam non gauderet cogendi iure, cui renunciarunt in ipso subiectionis pacto, sed eius rationem reddet sumo Numini. […] At nec tunc resistere ipsis licet, sed mala ideo illata amore universorum patienter tolerare, aut fuga, aliave defensione innocua, avertere oportet.*" MARTINI: Positiones de iure civitatis. Caput XI. CCCLXXIX. és CCCLXXX pontok 130-131. pp.

[1212] „*Ad determinandum, utrum subditis sive sigillatim, sive simul sumtis jus cogendi (resistendi) propter laesiones, sibi a Monarcha illatas, penitus denegari debeat? Videndum est, an alia media subditis praesto sint, jura sua adversus Rectorem Civitatis valida reddendi?*"Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 234-235. §§. 280-282. pp.

[1213] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 234. §. 281. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 371. §. 394. p.

[1214] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 234. §. 281. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 371. §. 394. p.

történt, és az jogszerűtlennek bizonyult, az ellenállás jogát nem lehet elvitatni az egyes polgártól. Ellenkező esetben viszont az alávetési szerződés értelmében az alattvaló engedelmességre köteles, hiszen például az állami aktusok tekintetében, azok jogszerű voltának megítélése éppen az alávetési szerződésből kifolyólag az uralkodóra szállt át.[1215]

Arra a kérdésre, hogy a közhivatalnokok élhetnek-e a monarchával szembeni ellenállás jogával úgy, miként az egyes alattvalók, Szibenliszt válasza nemleges. Bár a közhivatalnokok az alattvalókkal szemben hivatali személynek minősülnek, az ellenállási jog érvénesítésére mégsem illeti meg őket az egyes alattvalóknál több jog. Sőt figyelembe kell venni azt is, hogy uralkodóval szemben teljes mértékben függő viszonyban állnak, akiről nem lehet feltételezni, hogy bármiféle ellenállási joggal is felruházta volna őket. A szigorú hierarchikus kötöttségek mellett azonban számukra is biztosítottak enyhébb eszközök, melyekkel az alattvalók jogainak védelme érdekében élhetnek, ilyen például a panasz felterjesztésének lehetősége, egy paranccsal szembeni engedelmesség megtagadása, hivatalról történő lemondás.[1216]

Az ellenállási jog együttes gyakorlását, vagyis amikor egy egész nép emel panaszt a monarcha által okozott sérelem miatt, szintén differenciáltan kell kezelni. Itt vizsgálni kell, hogy a sérelem oka alkotmányos jogok megszegéséből fakad-e, vagy ezeket ugyan nem sérti, de az állam céljával ellentétes kormányzási módra enged következtetni. Az alkotmányos törvények esetében különbséget kell tenni a között, hogy az alaptörvények tételes megfogalmazásúak-e vagy csak természeti törvényekben öltenek testet. Vizsgálni kell továbbá azt a helyzetet is, amikor a sérelem egy, az állam szempontjából közömbös vallás szabad gyakorlásának megtiltásában nyilvánul meg.[1217]

[1215] „*Si 1) singularis subditus de laesione, sibi a Monarcha illata, conqueratur, causa laesionis esse poterit, vel actus regius (publicus), vel actus regis (privatus §. 222.). In illo casu jus resistendi adversus Monarcham admitti nequit.* ” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 234. §. 280. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 371. §. 394. p.

[1216] „*Praeterea adsunt media leniora, quibus magistratibus uti, ad jura subditorum tuenda, integrum est: nempe, repraesentationes, denegatio obedientiae, resignatio muneris.*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 235. §. 281-281. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 373. §. 395-396. pp.

[1217] „*Si II) totus populus (complexus subitorum) de laesione, a Monarcha sibi illata, conqueatur, tunc causa laesionis esse poterit vel fini Civitatis disconveniens regimen salvis tamen legibus fundmentalibus (Constitutione), vel violatio Constitutionis.*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 236. §. 282. p Vö: ZEILLER-EGGER 2. 374. §. 396. p.

Abban az esetben tehát, amikor nem sérülnek alkotmányos jogok, de a közügyek irányítása valamilyen oknál fogva az állam céljával ellentétesnek és ebből a szempontból az egész nép számára károsnak tűnik, – mint például az adókkal kapcsolatos ügyek, vagy a háborús helyzet kezelése, tehát a rossz kormányzás és az abból fakadó esetleges válság esetén – sem az egész népnek, sem pedig az egyes alattvalóknak nincs lehetőségük arra, hogy a monarchával szembeni ellenállás jogát gyakorolják. Sőt az engedelmességi kötelezettségükből fakadóan az sem illeti meg őket, hogy deklarálják a közkötelességektől való mentességüket, még annak ellenére sem, hogy a nehézségek nem oldódnak meg, s annak kiküszöbölésére tett uralkodói intézkedések is hatástalannak bizonyulnak. Ennek magyarázata az, hogy az alávetési szerződés szerint a polgárok az uralkodóra ruházták át az ilyen ügyek feletti döntési jogosultságokat, következésképpen e tekintetben lemondtak az ellenállási jog gyakorlásáról is. Máskülönben a nép azzal a feltétellel ruházta volna át az államhatalmat a monarchára, hogy azt csak addig gyakorolhatja, amíg a nép megítélése szerint jól kormányoz. Az ilyen kikötés azonban semmiképpen sem lehet érvényes Szibenliszt szerint, hiszen ez azt jelentené, hogy az engedelmességet az alávetési szerződésben felvállaló nép e kötelezettségét saját maga is feloldhatná.[1218] A valós helyzet tehát az, hogy az alávetési szerződésben az uralkodó számára van fenntartva az a jog, hogy az állam ügyeiben a saját megítélése alapján járjon el, a nép pedig kijelenti, hogy ennek engedelmeskedni fog. Amennyiben a balsors vagy emberi gyengeség folytán rossz kormányzás folyik, ebben a helyzetben az állam irányítását gyakorló joga, hogy intézkedést tegyen. Abban a kérdésben pedig, hogy mi van akkor, ha a nép rosszul ítéli meg azt, hogy ilyen helyzetben mi lenne a célszerű vagy, hogy a rossz kormányzás sokaknak nem tetszik, és ez végeláthatatlan zavargásokra ad okot, Szibenliszt deklaráltan nem foglal állást, kijelentve, hogy erre e dolgozat keretei között nincs módja.[1219]

[1218] „*Etenim omnes subditi per pactum subjectionis jus judicandi super talibus negotiis in Imperantem transtulerunt, proinde iuri resistendi renunciarunt, secus sequeretur, populum in Monarcham imperium civile per pactum subjectionis transtulisse sub conditione: donec bene gubernaverit Civitatem, quae conditio nullo modo pro valida agnosci potest, involveret enim dependetiam Monarchae a populo, et obligatio obediendi penderet ab arbitrio obligati populi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 236. §. 282. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 374. §. 396. p.

[1219] „*Imperanti itaque judicio relinquitur, quid e re sit Civitatis, et in eo se populus imperium transferens adquiescere velle declarat. Quod si male regimini praeest, fortunae id adversae, humanae imbecillitati,*

A következő helyzet az, amikor az alattvalók az állami intézkedéseket az alkotmány sérelme (*Constitutionis laesio*) miatt róják fel az uralkodónak, amikor is olyan alkotmány sérelméről van szó, amely tételes alaptörvényekben van lefektetve. Ebben az esetben az alattvalók jogosan lépnek fel a monarchával szemben. Ekkor azonban azt kell megvizsgálni, hogy az alaptörvény áthágása csak feltételezhető, vagy valójában is megtörtént.[1220]

Mindaddig, amíg kétséges, hogy megtörtént-e az alaptörvény megsértése, valamennyi alattvaló köteles az uralkodó rendelkezéseit betartani. Az államfelség gyakorlójának *jó hírnévhez való vele született joga alapján* ugyanis nem lehet feltételezni azt, hogy ő szándékosan akart volna a népnek sérelmet okozni.[1221] A népet azonban megilleti *az előterjesztés joga* (*jus proponendi*), vagyis hogy előadja: szerinte a monarcha megsértette az alaptörvényt, és hogy mi alapján ítéli meg azt, hogy valószínűleg sérelem érte. Sőt joga van arra is, hogy felvázolja az eddigi, jogsértőnek tartott intézkedésektől eltérő lehetőségeket. Az erről való *véleménynyilvánítási jog* (*jus judicandi*) az alávetési szerződés értelmében is megilleti a népet.[1222]

Amennyiben egyértelművé válik az alaptörvény megszegése, akkor különbséget kell tennünk a között, hogy vajon a monarcha ezt valamilyen szükséghelyzet miatt szegte-e meg, vagy az ellenkezője történt? Az első esetben az alattvalóknak joguk van arra, hogy a szükséghelyzetről, amennyiben az nem ismert, tájékoztatást kapjanak, hogy ezáltal eleget tudjanak tenni az alapszerződéseknek. Ugyanis az alaptörvényt azzal a céllal alkották meg, hogy a közjót szolgálja, az állami cél elérésének egy biztosabb és szilárdabb eszközét jelentse, ne pedig gátolja azt. Ha tehát az alkotmány összeütközésbe kerül az állam jólétével, akkor annak érvénye a nép általi hallgatólagos egyetértés mellett az ilyen helyzetben az állam érdekében felfüggesztődik. Ez tehát

---

difficillimo Rectoris numeri tribui, ac patienter ferri debet. Quid, quod plebs saepe mala putat, quae sunt saluberrima? ut adeo infinitis turbis pateret porta, si quod multitudini displicet, praecipi jam non posset." Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 236. §. 283. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 374. §. 397-398. pp.

[1220] „*Altera ratio, ob quam subditi, se per Monarcham laesos esse, conqueruntur, potest esse violatio Constitutionis, et quidem a) per transgressionem legum fundamentalium positivarum. In hoc casu, ut subditi juste contra Monarcham procedant,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 237. §. 284. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 375. §. 398. p.

[1221] „*quandium dubium sublatum non fuerit, obligatio enim populi obediendi est certa, donec exceptio clara non apparuerit, praesertim cum ob jus connatum bonae existimationis de Rege jure praesumi nequeat, eundem ex proposito subditos suos laedere.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 237. §. 284. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 375. §. 398. p.

[1222] „*de qua ex pacto subjectionis populum jus judicandi habere apparet.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 237. §. 284. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 375. §. 398. p.

olyan eset, amikor az uralkodó kényszerűségből, az állam érdekében szegte meg azt az alaptörvényt, amely már csak akadályozta az állam céljának elérését.[1223]

A második esetben, amikor is nem áll fenn olyan helyzet, amely az alaptörvény megsértéséhez kényszerűen vezetne, az alattvalókat megilleti *a magyarázathoz való* jog és annak a számonkérése, hogy vajon az alapszerződés rendelkezései megvalósultak-e (*jus repraesentandi et ex eadem rationem postulandi*). Ehhez pedig abból a megfontolásból van joga, amely szerint ez a jog valamennyi szerződő felet megilleti. Ha ez a jogi eszköz nem elégséges, akkor a népnek joga van az alaptörvénnyel ellentétes rendelkezéssel szembeni engedelmességet megtagadni.[1224]

Ha ennek ellenére a monarcha az alattvalókat arra kényszeríti, hogy az illegitim rendelkezésnek megfelelően járjanak el, akkor azt kell megvizsgálni, hogy a monarcha vajon belső vagy külső erők igénybevételével próbálja-e meg kikényszeríteni az alattvalói engedelmességet.[1225]

Abban az esetben, ha belső erők állnak a kényszer mögött, de ennek ellenére minden polgár vagy legalább is a nagy többségük egyetért abban, hogy továbbra sem engedelmeskednek, akkor az ellenállás joga okafogyottá válik. – Itt a szibenliszti gondolat logikus továbbvitele megszakad, de az „okafogyottság" minden bizonnyal azt jelenti, hogy a polgároknak tovább már nincs miért elégedetlenkedniük, hiszen a helyzet megoldódott. Tovább követve azonban Szibenliszt gondolatmenetét, mivel az engedetlenség ebben a szituációban már nem tekinthető a közjó védelméhez szükséges eszköznek, következésképpen annak további alkalmazása jogszerűtlennek minősül, s ilyenként gyakorlása már nem megengedett.

Ha pedig az alattvalóknak csak kisebb része tagadja meg az engedelmességet, akkor az ellenállás jogát nem az alávetési szerződésből kifolyólag, hanem azon az alapon kell visszautasítani, hogy a polgártársak nagyobb része ezt nem kívánja

---

[1223] „*In primo casu, hoc est, tali conflictu exorto, ut nisi Monarcha legem fundamentalem transgrediatur, Civiatis conservari nequeat, subditi habent jus exigendi ut cum ipsis casu necessitatis, si ignotus foret, communicetur, ut sic pacto fundamentlai satisfiat;*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 237. §. 284-285. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 375. §. 398-399. pp.

[1224] „*In posteriore subditis est jus repraesentandi; et impletionem pacti fundamentalis postulandi ex eadem ratione, ex qua idem jus omni compaciscenti competit. Ideo, si hoc medium non sufficiat, populus habet jus obedientiam dispositioni, legi fundamentali contrariae, denegandi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 237. §. 285. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 376. §. 399. p.

[1225] „*Si autem per Monarcham ad conformationem dispositioni illegitimae convenientem cogantur, advertendum est, an per vires internas, vel externas obedientiam extorquere conetur*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 237. §. 286. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 375. §. 398-399. p.

gyakorolni, mely viszont az egyesülési és az államformát meghatározó szerződésből következik.[1226]

A fentiekből Szibenliszt szerint nyilvánvaló, hogy az uralkodóval megkötött szerződés nem hasztalan, még annak ellenére sem az, hogy ő erővel nem kényszeríthető a szerződés betartására. Összefoglalva a fent elmondottak alapján az alapszerződéseknek a következő hatásai vannak:

- az uralkodót lelkiismeretileg oly mértékben kötik, amilyen mértékben a nép vagy annak képviselői a monarcha által hozott rendelkezéseit betartják, melynek kikötése történhet kifejezetten és hallgatólagosan is;
- az uralkodó bizonytalan helyzetekben köteles a népnek bejelenteni, hogy valószínűleg kénytelen megsérteni az alaptörvényeket;
- ha az alaptörvények megsértésekor arra hivatkozik, hogy azt szükséghelyzetben tette, és ez a nép számára nem volt ismert, akkor azt fel kell tárnia előtte, valamint köteles, amennyire csak lehetősége van rá, az alkotmány szerint eljárni;
- néha a népet fel kell oldani azon kötelezettsége alól, hogy az alapszerződéssel ellentétes rendelkezésekkel szemben engedelmességet tanúsítson.[1227]

A nem pozitív, hanem csak természeti törvényben megnyilvánuló alaptörvény sérelmére Szibenliszt azt a példát hozza fel, amikor a lelkiismereti szabadság más néven a szabad vallásgyakorlás joga sérül. Ilyenkor azt kell megvizsgálni, hogy milyen jog illeti meg a sérelmet szenvedő népet. Mindenekelőtt pontosan meg kell határozni a sérelem lényegét, vagyis, hogy mi az, ami számukra vallás-erkölcsi kötelezettségként jelenik meg, és mint ilyent sérelem ért. Ennek eldöntéséhez különbséget kell tenni a között, hogy a monarcha rendelkezése egy fakultatív vallási szabályt sért, vagy az egy

[1226] „*Ibi populo adversus Monarcham resistentia uti nefas est, quia si omnes, vel saltem major pars in non obedientiam consentiant, jus resistendi est non necessarium medium ad tuendam Constitutionem, proinde injustum est; si vero tantum minor pars subditorum obedientiam deneget, tunc jus resistendi non quidem propter jus Monarchae ex pacto subjectionis, sed propter jus majoris partis convicium, est pacto unionis et constitutionis promanans, est rejiciendum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 237. §. 286. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 375. §. 398-399. pp.

[1227] „*1)Imperantem in conscientia tamdiu obligant, quamdiu vel a populo vel ejus repraesentantibus ad propositione, a Monarcha positas, eadem solvantur, quod fieri potest vel exresse, vel tacite. 2) Imperans in casibus dubiis populo declarare tenetur, utrum legem fundamentalem violaverit. 3) Si in transgressione legum fundamentalium semet ad casum necessitatis provocet; […] 4) Interdum populus ab officio obedientiae erga dispositionem, legi fundamentali contrariam, liberatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 238. §. 286. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 379. §. 403. p.

kötelezően előírt vallási-erkölcsi cselekményre vonatkozik. Abból a megfontolásból, hogy a fakultatív vallási cselekmények engedélyezése mindenképpen olyan bizonyos körülményektől függ, amelynek megítélése az uralkodó joga, az alattvalók kötelesek az uralkodó rendelkezéseinek engedelmeskedni. Amennyiben az uralkodó rendelkezése egy kötelezően előírt vallás-erkölcsi cselekmény megszegését írja elő, például azt, hogy az alattvalók semmilyen vallást ne gyakoroljanak, ezáltal tagadják meg emberi mivoltukat és engedjék azt, hogy dologként kezeljék őket, akkor az ilyen rendelkezéssel szembeni engedelmességet joggal tagadják meg. Az engedetlenség még azzal a megszorítással szemben is megengedett, ha az uralkodó szükséghelyzetre hivatkozik, hiszen az alattvalókat nem lehet dologként kezelni. Az uralkodó semmilyen ilyen jellegű joggal nincs felruházva.[1228]

Ezzel szemben viszont azok, akik szabad vallásgyakorlás sérelmére hivatkozva az uralkodó nem jogsértő rendelkezéseivel szemben tanúsítanak engedetlenséget, vagy ezzel szemben nyílt ellenállást fejtenek ki, ugyanolyan államellenes bűncselekményt valósítanak meg, mint például a felségsértés vagy a lázadás.[1229]

A következőkben azokat a jogi eszközöket veszi számba Szibenliszt, amelyek akkor adottak az alattvalók saját jogainak védelmére, amikor egy krízis oka az, hogy a természeti alaptörvényeket egy zsarnok szegi meg. Zsarnoknak tekinti azt az uralkodót, aki szándékosan és nyíltan az állam vesztére tör és e cél elérésére megvannak a megfelelő eszközei. Ebből adódik, hogy aki az államhatalmat jogtalanul szerezte meg, vagy jogtalanul gyakorolja, továbbá a polgárokat privát módon sérti meg, illetve, aki nem ártó szándékkal okoz kárt az államnak, nem tekinthető zsarnoknak.[1230]

[1228] „*Si hoc, id est, transgressio perfecti religioso-moralis officii praecipiatur, e. g. disponatur, ut subditi nullam religionem profiteantur, humanitatem exuant, se tamquam res tractari sinant, tunc allatae distincitiones (§. 237.) recurrent cum ea restrictione, ut etiamsi Imperans semet ad casum necessitatis provocat, tamen a subditis obedientia jure denegari possit; cum homines non sint res, et neque simile jus per pactum subjectionis in Imperantem transferre potuit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 239. §. 288. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 380. §. 403-404. pp.

[1229] „*Quare, qui ex fundamento laesae libertatis religionis legitimo Imperanti vel non obediunt, vel plane vi resistunt, juxta peculiares proprietates actionum suarum, ceu publici delinquentes, e. g. laesae Majestatis, vel rebellionis rei, poenis subjici querunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 240. §. 288. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 381. §. 405. p.

[1230] „*Tyrannus exercitio est Imperans, qui propositum evertendae totius Civitatis factis sufficientibus manifestat. Unde apparet, illum nondum esse tyrannum, qui civili imperio, injusto modo acquisito, vel illimitato utitur, vel privatim cives laedit, vel demum, qui Civitati integrae ex culpa, ignorantia, ingeniique defectu, absque hostili*

Nem cáfolja azok nézetét, akik azt tanítják, hogy zsarnok uralkodóval szemben a nép akár fegyverrel is felléphet, mivel az alávetési szerződést nem lehet úgy értelmezni, hogy a nép nem gyakorolhatja jogait saját veleszületett jogai védelmében, miközben szándékosan el akarják pusztítani. És az sem olvasható ki belőle, hogy a zsarnokság kiküszöbölésére a népnek semmilyen lehetősége nincs. Az ellenállás jogát még az is alá támasztja, hogy aki a hatalmat zsarnoki módon gyakorolja, azzal szemben fel lehet tételezni, hogy az ilyen uralkodótól hallgatólagosan megvonják az állam irányításának jogát, az állam tönkretételére irányuló szándék ugyanis összeegyeztethetetlen az uralkodással.[1231] Az uralkodóval szembeni *fegyveres ellenállást* azonban a következő konjunktív feltételekhez kötötten lehet gyakorolni. Nevezetesen, ha az alattvalók megítélése szerint az uralkodó valóban zsarnok és ebben az egész nép vagy annak nagyobb része egyetért, továbbá ha a zsarnoki uralom megfékezésének ez az egyedüli eszköze.

Mindezen feltételek megléte mellett további megfontolást igényel, hogy a zsarnok rendelkezik-e külső segítséggel vagy sem. Az első esetben az erőszak jogát csak a külső segítőkkel szemben lehet gyakorolni, az állam jogainak sértetlenül hagyása mellett. Azonban itt is alkalmazni kell a fokozatosság elvét. A zsarnoki uralommal szemben elsődleges célszerű eszköz, ha az alattvalók vagy azok nagyobb része megegyezik abban, hogy engedetlenséget tanúsítanak a zsarnokkal szemben. Ennek következtében a zsarnok uralkodó a hozzá lojális kisebbséggel együtt már nem lesz abban a helyzetben, hogy saját zsarnoki rendelkezéseit végrehajtsa.

Amennyiben idegeneket hívna segítségül, akkor ebben az esetben sem az egyesülési szerződés, sem pedig az alávetési szerződés alapján nincs olyan kötelezettség, amely meggátolná az idegenekkel szembeni ellenállás jogának gyakorlását. Hiszen a nép az idegenekkel nem lépett semmiféle egyezségre, továbbá a zsarnok uralkodónak sincs alávetve.

---

animo infligit mala." Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 241. §. 288-289. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XI. CCCLXXXIII.131. p. ZEILLER-EGGER 2. 383. §. 406. p.

[1231] „*Tyranno armis resistere populum posse docent Barclajus, […] Volfius […] Achenvallius […] partim, quia justa regulas rectae interpretationis pactum subjectionis impossibile est ita explicare, ut ex eo sequatur obligatio pro populo etiam tunc jure connato propriae defensionis non utendi, […] partim quia in exercitio tyrannidis tacita renunciatio juris gubernandi Civitatem assumi potest; voluntas enim totam Civitatem evertendi, et imperandi simul consistere nequeunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 241. §. 298. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XI. CCCLXXXIV.132. p. ZEILLER-EGGER 2. 384.-385 §§. 407-408. pp.

A második esetben, amikor külső támogatottsága van a zsarnoknak, magától értetődik, hogy azonnali védekezésképp az egész nép megtagadhatja az engedelmességet, illetve azon kevesekkel szemben erőszakot alkalmazhat, akik eddig a zsarnok uralkodót támogatták.[1232]

Összességében véve a nép a jogos védelem terén kifejtett fáradozásaira nézve mindig az enyhébb eszközöket kell, hogy előnyben részesítse. Ilyen például az uralkodó biztos őrizete (*secura custodia Imperanti*), vagy a közéletből, végső soron az államból való eltávolítása (*remotio a Civitate*). A büntetés joga (*jus puniendi*) azonban állami felségjogkén nem illeti meg magát a népet, ennélfogva az alattvalók sohasem gyakorolhatnak a király személyével szemben fegyverjogot (*jus armorum in personam Regis*). Mindaddig ugyanis nem tanúsíthatnak fegyveres ellenállást az uralkodóval szemben, amíg az mind a személyes, mind pedig a valós államhatalommal rendelkezik. Azonban, ha ezektől már megfosztották, ha valamely alattvaló, vagy az alattvalók együttesen fellépnek ellene, ekkor már ugyanolyan alattvalónak tekintendő, mint bárki más.[1233] Eszerint mind a *jus puniendi*, mind pedig a *jus armorum*-nak alá van vetve.

13.4. A vegyes államforma

A vegyes hatalmi formák lényegének magyarázásakor Szibenliszt is a közhatalom tulajdonjoghoz való hasonlóságából indul ki. Miként a tulajdonjog, az államhatalom is részjogosultságokból áll, ennélfogva osztható, lehet valamennyi alkotórészét együttesen szemlélni, és azokból el is lehet venni, – szól Szibenliszt bevezető gondolata.[1234] A teljes államhatalom (*imperium plenum*) esetében valamennyi felségjog egyetlen személynél van. Ezzel szemben, amikor egy személyt nem minden felségjog illeti meg a maga teljességében, hanem annál kevesebb, tehát azok közül legalább egy részjogosultságnak a gyakorlása független módon egy másik személynél

[1232] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 241. §. 289. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 385. §. 408-409. pp.

[1233] „*jam desiit Majestas, et si singillatim, vel simul sumtos cives laeserit, non secus, ac alter privatus civili ordini judiciario suberit.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 243. §. 292. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XI. CCCLXXXIX.133. p. ZEILLER-EGGER 2. 386-389. §. 409-411. pp.

[1234] „*Ut formam imperii mixtam comprehendamus, imperium civile debemus et possumus, uti dominium (§. 86. J. E.), pro complexu multorum fundamentalium, et derivativorum jurium majestaticorum considerare, quae imperii civilis partes constitutivas (potentiales) efficiunt.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVIII. 244. §. 292-293. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XII. CCCXC. pont 135. p. és ZEILLER-EGGER 390-391.§§. 412-413. pp.

van, akkor nem teljes, vagy részleges hatalomról (*imperium minusplenum*) beszélhetünk.[1235]

A kormányzás módja, mint e felségjogok gyakorlása lehet abszolút módon korlátlan (*imperium illimitatum*), amikor a hatalomgyakorlást, legyen az teljes vagy részleges, csak az állam célja és természete korlátozza, valamint lehet korlátozott (*imperium limitatum*), amikor a fentieken túl tételes alapszerződések is korlátozzák.[1236]

Az átruházás előtti államhatalom teljes és abszolút módon a népé volt, amit első és valós hatalomnak (*primum et verum imperium*) lehet nevezni. Ezt a hatalmat ruházta át a nép az uralkodóra, mely többféle módon történhetett:

- teljes és abszolút jelleggel (*plenum et absolutum*), amikor a nép egy személyre, például egy monarchára ruházott valamennyi felségjogot s annak gyakorlását semmilyen tételes korlátok betartásához nem kötötte;
- teljes, de korlátozott módon (*plenum sed limitatum*), amennyiben valamennyi felségjogot egy személyre ruháztak, de annak gyakorlását tételes feltételek teljesítéséhez kötötték, például ha az a törvényhozás a nép vagy a főurak hozzájárulásához kötött;
- részleges, de abszolút (*minusplenum sed absolutum*), amikor a felségjogok több alany között oszlanak meg, és az egyes alany saját hatáskörébe tartozó joga gyakorlásakor a természeti korlátok betartásán kívül semmi más korlátozás alá nem esik;
- részleges és korlátozott (*minusplenum et limitatum*), amikor a felségjogok egy részét gyakorló alany ennek gyakorlásakor másokhoz kell igazodnia, például amikor a végrehajtó hatalom alanya csak mint a honpolgárok képviseletében, azok nevében (*indigenis loco*) gyakorolhatja e jogát; illetve ha e saját jogon gyakorolt részjogosultság tételes korlátok között gyakorolható csak, például ha

[1235] „*Habito hoc respectu imperium civile in plenum, et minusplenum dividitur, prout uni subjecto omnia fundamentalia jura majestatica vel non omnia competunt, sed adminus unum eorumdem alteri subjecto independenter exercendum proprium est.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 244. §. 293. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XII. CCCXC. pont 135. p. és ZEILLER-EGGER 390. §. 4112. p.

[1236] „*Porro uti regimen generatim (§. 12), ita et civile regimen aliud absolutum (illimitatum) est, cujus exercitium nonnisi fine et natura Civitatis restringitur, aliud vero limitatum, cujus exercitium pactis praeterea fundamentalibus positivis coarctatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 244. §. 293. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XII. CCCXCI. pont 135. p. és ZEILLER-EGGER 391. §. 413. p.

a gyakorlás egy adott személy, vagy egy kétharmados többség hozzájárulásához van kötve.[1237]

13.4.1. A vegyes államforma lényege, elhatárolása a korlátozott hatalomtól

Szibenliszt a fentiek bemutatása után tér ki Hobbes bírálatára, aki tagadja, hogy az államhatalom korlátozott formában egyáltalán létezne, mert az olyan szerződés, amely korlátokat állapít meg az uralkodóra nézve, semmis. Hobbes szerint ugyanis ellentmondás van a hatalom jellege és annak korlátozottság között. Ellentmondásos ugyanis, hogy a nép, amely egyfelől mindenre kiterjedő jogot biztosít az uralkodó számára, ami egyébként szükséges is az állam kormányzásához, másfelől kijelenti, hogy nincs mindenre joga.[1238] Szibenliszt viszont semmilyen ellentmondást nem lát a hatalom és annak korlátozása között, az ellentmondás valójában a korlátozott és korlátlan hatalom között létezik. Ebből adódik, hogy a vegyes hatalmi formát nem is a hatalom korlátozott vagy korlátlan voltából kell megközelíteni, hanem annak lényegét a teljes vagy részleges államhatalom közötti különbségtételből lehet megragadni. Vagyis egy kormányformát nem az alapján titulálhatunk vegyesnek, hogy az korlátozott, hanem azért, mert több alany közt való felosztottsága miatt nem teljes[1239] – érvel Szibenliszt.

A vegyes hatalmi forma elnevezés a felségjogok sokféleségéből származik, melyeknek gyakorlása különféle személyeket illet. Ez azonban nem tévesztendő össze a teljes, de korlátozott hatalmi formákkal. A tisztánlátás kedvéért Szibenliszt párhuzamba állítja a vegyes és a korlátozott formák joghatásait, elveit.

A vegyes államforma joghatásai és gyakorlásának elvei a következők:

- az egyes uralkodót az államhatalom gyakorlásának csak az a része illeti meg, amely részt ráruháztak;

[1237] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 245. §. 294-295. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XII. CCCXCIII. pont 135. p. és ZEILLER-EGGER 392-396. §§. 413-415.pp.
[1238] HOBBES: Leviatán 336-337. pp.
[1239] „*igitur justa existentia mistae imperii formae non ex imperio limitato, sed minuspleno declarari potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVIII. 247.§. 296. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XII. CCCXCVI-CCCXCVII. pontok136-137. pp. és ZEILLER-EGGER 2. 396. §. 415-416. pp.

- amennyiben a harmadik fél (vagyis a nép) akarata ellenére vállal magára olyan hatáskört, ami egy másik uralkodóra van rábízva, ezzel jogaikban mindkettőjüket sérti;
- az államirányítás egyes részterületeinek elhatárolása mellett szükség van az elhatárolt hatáskörök összehangolására;
- amennyiben az államirányítás egyik alanya olyan rendelkezést tett, amely nem az őt megillető hatáskörön alapul, azt érvénytelennek kell nyilvánítani, hiszen a felhatalmazás nélkül kiadott rendelkezés semmilyen kötelezettséggel nem jár;[1240]

A korlátozott forma elvei ezzel szemben a következők:

- az uralkodó ugyan minden, az állam irányítására vonatkozó rendelkezést meghozhat, de ezt mindig meghatározott korlátok betartásával teheti meg;
- ha olyan mértékben vonja magához az adott hatáskört, amely eltér attól a mértéktől, amely eredetileg reá szállt, az ilyen rendelkezés, a bizonyított szükséghelyzet kivételével semmis;[1241]

13.4.2. Az államhatalom oszthatóságának kérdése

Arra a differenciált felfogásra, hogy az államhatalom az egyik szempontból egységes és oszthatatlan, a másikból viszont osztható, a legjobban azoknak a véleményeknek az ütköztetése világít rá, amelyek a vegyes formát ellenzők és azt elismerők között bontakozott ki. E kételkedő felfogások Szibenliszt általi rendezett bemutatása és az azokra adott logikus cáfolatok jobban megvilágítják a vegyes államforma lényegét.

A kételkedők többféle érvet hoznak fel annak bizonyítására, hogy a vegyes államforma, mint olyan abszurd. Az egyik ilyen vélekedés szerint a vegyes hatalmi

---

[1240] „*singulum subectum Imperans habeat nonnisi jus eam partem Majestatis exercend, quae in ipsum translata est. Quia generatim ille, qui contra voluntatem tertii se in negotium, alteri commissum, immittet, utrumque in jure suo laedit. Ideo debent 1) in singula regiminis dispositione, ad quam concursus duarum separatum potestatum necessarius est. […] 2) singulus regiminis actus subjecti unius, qui non fundatur in potestate, eidem concessa, pro ivalido,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVII. 250. §. 298. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 401. §. 418-419. pp.

[1241] „*Imperans omnem quidem actum regiminis ponere possit, si secus non sit forma imperii mixta, semper tamen cum observantia determinatae limitationis. Alias enim sibi distinctum jus quoad modum a jure, in se translato, vindicaret, perque id transferentem laederet, ideo etiam dispositio ejusdem excepto casu necessitatis, sufficienter probato (§. 237.), invalida foret,*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVIII. 250.§. 298-299. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 401. §. 419-420. pp.

forma egymást kizáró államformákból tevődik össze, hiszen a monarchia fogalmilag kizárja a köztársasági formát, így a vegyes államforma két egységes egészből tevődne össze. Az ellenvélemény Szibenliszt megfogalmazásában rávilágít arra, hogy a vegyes formának nem az egészek összeboronálása adja a lényegét, hanem az államhatalom egészének részekre osztása. Így vegyes hatalmi formán tehát azt kell érteni, ahol az államhatalom három, de legkevesebb két részterületre oszlik.[1242]

Egy másik felfogás szerint a vegyes államforma lehetőségét kizárja az tény, mely szerint az államhatalom egy és oszthatatlan. Ennek ellenkezője viszont számtalan bizonyítást nyert, az államhatalom az azzal felruházott alanyok tekintetében sem nem egységes, sem nem oszthatatlan. Az államhatalom egységességéről csak úgy beszélhetünk, ha azt tárgyi értelemben vizsgáljuk. A tárgyi értelemben vett egységes és oszthatatlan államhatalom a vegyes hatalmi formában is igaz marad, feltéve, hogy nem jön létre több – tárgyi értelemben vett – főhatalom, és egyetlen felségjog sem válik el az államtól[1243] – foglal állást Szibenliszt.

A felségjogok egymástól nem választhatók el, egymással szükségképpeni viszonyban vannak, oly módon, hogy egyiket a másik nélkül nem lehet gyakorolni, így a felségjogokat nem lehet úgy felfogni, hogy azok több alany között oszlanának meg – szól a következő ellenérv. Szibenliszt válasza erre az, hogy valóban, a felségjogok között tényleg létezik egy szükségképpeni kapcsolat, ám ez abban az értelemben igaz, hogy egy államot egyetlen felségjog nélkül sem lehet irányítani. Ezért az államhatalom korlátozására vagy oszthatóságára úgy kell tekintenünk, mint egy szükségképpeni megoldásra.[1244]

Tévesnek tarja azt a kijelentést is, hogy felségjogok felosztásának eredményeként arisztokratikus forma jön létre. Szibenliszt magyarázata szerint az arisztokráciában ugyanis a jogok nem több személy között oszlanak meg, hanem a azok együttvéve illetik meg az arisztokratákat. Mégpedig úgy, hogy közülük egyetlen

---

[1242] „*sed eam mixtam vocamus, quae ex illis tribus, aut binis aliquid participat;*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVIII. 251.§. lábjegyzete 300. p.

[1243] „*Nam nos nec unitatem, nec individuitatem respectu subjectorum imperii civilis, sed tantum de ipso imperio civili, tamquam objecto in Civitate, supra affirmavimus, et sub hoc respectu utraque proprietas etiam in forma imperii mixta vera manet.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVIII. 251.§. lábjegyzete 300. p.

[1244] „*Verum necessarius nexus inter jura majestatica intercedit saltem eatenus, quatens absque detrimento reginimis Civitatis nullo jure majestatico destini potest.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVIII. 251.§. lábjegyzete 300. p.

személy sem gyakorolhat egy bizonyos felségjogot a többiektől függetlenül. Ezzel szemben a vegyes formában az államfelség több személy között oszlik meg, mely részjogosultságokat ki-ki a saját kompetenciáján belül, függetlenül gyakorolhat.[1245]

Végül a vegyes hatalmi forma ellenzői szerint az ilyen államformában az akarati egység, s ennek megfelelően az állami egység könnyebben szenved zavart. Szibenliszt viszont cáfolatában hangoztatja, hogy ha ez igaz lenne, ebből még nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a vegyes államforma érvénytelen lenne. A vegyes hatalmi formában az akarati egység létrehozása ugyanis technikai kérdés, s mint ilyen nem lehetetlen. Szibenliszt végkövetkeztetése szerint, bár a vegyes hatalmi forma több adminisztratív feladattal, gonddal jár, melyeket azonban ha megoldanak, akkor a vegyes formából az állam számára sajátos előny származik.[1246]

13.5. Az előnyős államforma

Szibenliszt Eggerhez hasonlóan nem nyit vitát arról, hogy melyik államformát célszerű előnyben részesíteni.[1247] Azonban Eggertől eltérően, aki bár lábjegyzetben, de név szerint megnevezi azokat a gondolkodókat, akik e kérdéssel külön foglalkoztak, és röviden utal is álláspontjaikra,[1248] Szibenliszt egyszerűen csak néhány példát sorol fel az alaptípusok eddig ismert előnyei és hátrányai közül. Ezek ismertetése végén viszont nem vonja le Martini következtetését, mely szerint mindegyik közül, még ha azokat egyforma jónak tartanánk is, a monarchia emelkedik ki, s aki annak ellenére fejezi be fejtegetését ezzel, hogy az elején még maga is kijelenti, az erről való elmélkedés felesleges.[1249] Szibenliszt ehelyett azzal zárja le a vitát, hogy megállapítja: annak a kérdésnek az eldöntése egyébiránt, hogy melyik hatalmi forma a legalkalmasabb az állam célja elérésére, már a politikára tartozik.[1250] Vagyis az e téren való

[1245] „*e contra in forma imperii mixta plures sunt partiales Imperantes, et quidem quoad jura majestatica sibi competentia, a se invicem independentes.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVIII. 251.§. lábjegyzete 300. p.

[1246] „*quia ex hoc adsummum sequitur, mixtam formam incommodis esse obnoxiam, quae, an superent commoda eidem proria, politicus determinet.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVIII. 251.§. lábjegyzete 300. p.

[1247] Vö: ZEILLER-EGGER 411-416. §§. 427. p.

[1248] Vö: ZEILLER-EGGER 411-416. §§. lábjegyzete 428-429. pp.

[1249] „*inter has formas, si cetera paria sint, facile monarchiam eminere.*" Vö. MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput. XII. CDXV. §. 143. p.

[1250] „*Ceterum decisio quaestionis, quaenam forma imperii, et regiminis sit aptissima ad finem Civitatis obtinendum? Pertinet ad Politicum.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVIII. 253.§. 304. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 411-416. §§. 428. p.

megnyilatkozások nem tartoznak a természetjog feladatai közé, az mindenkor tisztán politikai kérdés.

Mindazonáltal a fentiek értelmében azt a következtetést lehet levonni, hogy Szibenliszt az egyszerű államformákkal szemben a vegyes államformát részesíti előnyben, ami kitűnik abból, hogy annak sajátos előnyt tulajdonít, és rendre cáfolja azokat a véleményeket, amelyek a vegyes államformát kritizálják. Ennek fényében szemléli az egyszerű államtípusok előnyeit és hátrányait, hozzátéve azt, hogy mindegyiknek megvannak a maga előnyei és hátrányai, tehát Martinivel ellentétben határozottan nem emel ki közülük egyet sem.

A tiszta demokrácia előnyei és hátrányai közül néhány példa tehát a következő:

- szabadság;
- védettség a túlzott teherrel járó feladatoktól;
- döntéshozatali mechanizmusa viszont nehézkes és lassú;
- a titkos információk könnyen kiszivárognak;
- a döntések gyakran kiszámíthatatlanok, tekintettel arra, hogy a népgyűlésben azokat a többség hozza meg;
- teret kapnak a demagóg szónokok, melynek következtében könnyen lázadás tör ki;
- azokkal szemben, akik bármilyen téren kiemelkednek a demokrácia felforgatásától való félelem miatt gyakran gyűlöletet táplálnak, nehogy a legjobbak uralma jöjjön létre;[1251]

Az arisztokrácia előnyei és hátrányai közül a legszembetűnőbb példák az alábbiak:

- érettség a döntéshozatal terén (a több szem többet lát elve alapján);
- szelídebb (diktatórikus elemet kevésbé magánhordozó) hatalom;
- tehetős polgári bázis;
- hátrányai viszont az állandó pártoskodás;
- döntéshozatalban nehézséget okoz, hogy a döntéseket a szenátus hozza meg, s ezáltal a nép, bármennyire is tehetséges, mégis csak el van zárva a köztisztségektől;

[1251]Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVIII. 253.§. 304. p. Vö. MARTINI: Positiones de jure civitatis. Caput. XII. CDXII. §. 142. p.

- a főurak ellátása költségesebb, mivel a gyakorlatban szinte fejedelmi juttatásban részesülnek;[1252]

S végül a monarchia előnyei és hátrányai:

- a külső biztonsághoz szükséges eszközök azonnal rendelkezésre állnak;
- a döntéshozatalhoz szükséges információk a hatékonyság érdekében jobban titokban tarthatók;
- a végrehajtás gyorsabb, az emberek tehetsége és alkalmassága előtt könnyebben nyílik meg az út;
- viszont a természetes szabadságnak itt a legnagyobb mértékű a korlátozása, hiszen valamennyi alattvaló egy alanynak van alávetve és állandó változásnak van kitéve;
- a magánjavak veszélyesebb helyzetben vannak, hiszen ha valamilyen rendkívüli helyzet adódik, az uralkodó mások vagyonát saját döntése folytán magához vonhatja.[1253]

13.6. Összegzés

Szibenliszt Mihály a klasszikus elveket követő államformatana keretében miután felvázolta az egyes államformák típusait, jellegzetességeit. Olyan fontos kérdéseket boncolgat, melyek főleg egy monarchikus államberendezkedés esetén vetődnek fel élesen. Ez nem véletlen, hiszen ezek a kérdések Szibenliszt saját korának aktualitásai is egyben. Így ebből az aspektusból kerül terítékre az uralkodó aktusainak megítélése, azok törvényeknek való alávetettsége, az államhatalom, a közvagyon és az állam részterületének elidegenítése, az uralkodó kérdőre vonhatóságának és az ellenállási jognak az érvényesíthetősége.

Az első téma a *princeps legibus solutus* kérdése, melyre Martini − amellett, hogy ő is különbséget tesz az uralkodó magán- és közhatalmi aktusai között, ám a magánaktusaival nem foglalkozik − azt a megállapítást teszi, hogy mint közhatalmat

[1252] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVIII. 253.§. 304. p. Vö. MARTINI: Positiones de jure civitatis. Liber I. Caput. XII. CDXIII. §. 142. p.
[1253] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XVIII. 253.§. 304. p. Vö. MARTINI: Positiones de jure civitatis. Liber I. Caput. XII. CDXIV. §. 142. p.

gyakorló, Istenen kívül semmilyen törvényhozót nem ismer el.[1254] A szibenliszti megközelítés szerint viszont az egyeduralkodó a közhatalom gyakorlásakor nem korlátoktól mentes. Azok az alaptörvények, melyek az egész közösségre vonatkoznak, az államberendezkedésre irányuló szerződés folytán az egyeduralkodóra is kihatnak, jogait e törvényeknek megfelelően kell gyakorolnia, amire ebben a szerződésben kötelezte magát. Magánaktusaira azonban – igaz, elég bonyolult összefüggésben – mégis csak kihatással lehetnek. Szibenliszt szerint az ilyen jellegű törvények rá nem mint alattvalóra, hanem mint az egyesülési szerződés alanyára, tehát mint egyenlő félre vonatkoznak, ami azt a lehetőséget is nyújtja számára, hogy saját magát az ilyen törvények hatálya alól mentesítheti. Erre a szibenliszti példa az adó megfizetése.

Martinival ellentétben, aki az államhatalomnak csak az öncélú jelleggel történő elidegenítését tartja tilalmazottnak, Szibenliszt tagadja, hogy az uralkodónak az államhatalom elidegenítésére bármiféle felhatalmazása lehetne. Az állami közvagyonra vonatkozó elidegenítésre pedig csak nagyon szigorú korlátok között van lehetősége. Ez csakis olyan vagyontárgyra vonatkozhat, amely felett az egyeduralkodó rendelkezik. Magáncéljai érdekében az elidegenítést nem gyakorolhatja, és közérdekből is csak akkor, ha olyan vagyontárgyról van szó, amely kormányzási tevékenységének eredményeként jött létre, mégpedig azzal a céllal, hogy az elidegenítésből a köz javára további haszon származzék. Az állam lényegéhez tartozó közvagyon elidegenítése pedig kizárólag kárenyhítési céllal történhet szükséghelyzetben, mégpedig az állam biztonságának megóvása, védelme érdekében.

Bár az állam szuverenitásából, valamint *maxima societas*-jellegéből fakadóan maga az államhatalom megkérdőjelezhetetlen, az egyeduralkodó kormányzása azonban kritika alá eshet. Mint ahogyan azt Szibenliszt többször is kijelentette, a végrehajtó hatalom csak a törvényeknek alávetetten gyakorolható, ennélfogva amennyiben ez nem így történik, a polgárok az ellenállás jogának különféle eszközeivel élhetnek. Természetesen itt is alkalmazandó a fokozatosság és arányosság elve. Ebből a körből kikerülnek a nem közjogi aktusok, így az uralkodó egyes polgárt sértő magánaktusaival szemben az ilyen polgárt kétségtelenül megilleti az ellenállás azon joga, hogy bírósághoz forduljon.

[1254] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XI. CCCXLIV. pontja 120. p.

A közjogi aktusok közül a polgárokat megilleti a vélt vagy valós sérelmük felpanaszolásának joga (*jus proponendi*), és az, hogy az uralkodói aktusokról ítéletet alkossanak (*jus judicandi*). Ehhez kapcsolódik a nép azon joga, hogy valós tájékoztatást kapjon (*communicetur*) arról a szükséghelyzetről, ami a sérelmes, jogaikat korlátozó aktusok meghozatalát indokolttá tette. Itt említendő meg az alattvalók magyarázathoz való joga, és az, hogy számon kérhessék, vajon az alapszerződés rendelkezései valósultak-e meg (*jus repraesentandi et ex eadem rationem postulandi*)? Végső esetben az alattvalóknak lehetőségük van nyomásgyakorlásként akár polgári engedetlenség kifejtésére is, igaz ennek realizálódására Szibenliszt kevés esélyt hagy. Csakis akkor lehet élni ezzel a békés presszióval, ha valamennyi alattvaló vagy legalábbis nagyobb részük beleegyezett alkalmazásába. Ez viszont Szibenliszt szerint oly mértékű erődemonstrációt jelent, melynek hatására a további engedetlenség okafogyottá válik.

A fegyveres ellenállás csak a zsarnokkal szemben jogszerű, de ennek alkalmazására is vonatkozik a fokozatosság és arányosság elve.

Az egyes államformák bemutatása azt a célt is szolgálta, hogy azok előnyeit és hátrányait megismerve a joghallgatók fogalmat alkothassanak a helyes államformáról. Ebben a véleményformálásban Martini a monarchikus államforma mellett teszi le a voksot. Szibenliszt azonban nem ezt az utat választja. Azzal, hogy hangsúlyozza, hogy nincs olyan államberendezkedés, amely önmagában valamelyik államformát tisztán megvalósítaná, végső soron a vegyes államformára tereli a figyelmet. Ez az az államforma, ahol a Szibenliszt korabeli politikai életben már ismert montesquieu-i hatalommegosztás elvének kérdése – bár Szibenliszt kifejezetten erre nem tér ki, mégis nézeteiből kiolvasható ennek ismerete − egyáltalán felvetődhet, s melyre kijelenti, hogy az ilyen hatalmi formának különös előnyei vannak.

14. Az államhatalom megszerzésének és megszűnésének módjai

Az államhatalom megszerzésének vizsgálatánál Szibenliszt különbséget tesz a még meg nem szilárdult hatalmi forma, illetve a már megszilárdult államhatalmi forma megszerzése között. Az állam irányítási jogának megszerzése mögött mindkét esetben

szerződésnek kell lennie, hiszen ez olyan jellegű jogot jelent, ami a szerződő felek egyikét, azaz a majdani alattvalókat alárendelt helyzetbe hozza. Senki nem kételkedhet abban – hangsúlyozza Szibenliszt –, hogy az államhatalom eredetét ne lehetne minden esetben egyértelműen szerződésre visszavezetni.[1255] Ezzel a kijelentéssel azt az esetleges félreértést oszlatja el, amely Martini azon tételéből fakadhat, mely szerint az államhatalom konszenzussal illetve törvény útján szerezhető meg.[1256] Martini megállapítása természetesen nem helytelen, hiszen az eredeti hatalom-átruházáshoz képest a továbbiak általában törvényi szabályozás alapján történnek. Szibenliszt itt azonban még nem azt vizsgálja, hogy a hatalom-átruházás a gyakorlatban hogyan szokott történni, amire egyébként pár sorral lejjebb kitér, hanem azt, hogy az miként tekinthető jogi szempontból érvényesnek. Ebből az aspektusból az államhatalom olyan jellegű jogosultság, amely csakis származékos módon, eredtére nézve mindig szerződésre visszavezethetően szerezhető meg, következésképpen okkupálni nem lehet.

Ezek alapján a szerződéses szerzésmód a szibenliszti értelmezésében vonatkozik mind a monarchikus, mind pedig a republikánus államokra egyaránt, annyi különbséggel, hogy a demokrácia esetén az államhatalom megszerzéséhez szükség van arra is, hogy az állam alkotmányos berendezkedését meghatározó szerződés (*pactum constitutionis*) konkrétan demokratikus formát jelöljön meg, az arisztokratikus és a monarchikus államok esetében pedig e viszonyokhoz igazodó alávetési szerződésre (*pactum subiectionis*) van szükség.

Ezzel szemben a gyakorlati megvalósulása ennek az – jelenti ki Szibenliszt Martini tételét elismerve –, hogy az egyszer már meghatározott hatalmi forma leggyakrabban törvényi előírásnak megfelelően száll át, ha pedig egy új kormányformát akarnak létrehozni, azt általában erőszakkal vezetik be. Az első esetben az ilyen törvényi szabályozás mögött szerinte is mindig egy előzetesen megkötött szerződéseknek kell lennie.[1257] A második esetben a hatalom birtokosa az

[1255] „*nulla igitur esse potest dubitatio, quin imperii civilis origo recte omnino a pacto repetatur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 254. §. 304. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 416. §. 429-430. pp.
[1256] „*Quemadmodum imperium in genere, ita et imperium civile modis solum derivativis, consensu scilicet, vel lege obtineri potest.*" MARTINI: Positiones de jure civitatis. Liber I. Caput. XIII. CDXVI. §. 145. p.
[1257] „*imperium semel constitutum in alios ex praescripto legis saepissime transferri. At talis lex semper praecendentium pactorum fundamento nititur, et nobis hic sermo est solum de justi imperii origine.*"

erőszakkal megváltoztatott hatalmi formát vagy fegyverrel, vagy az erőszak valamilyen más megnyilvánulásával kikényszerített szerződéssel szerzi meg, mely szerződés minden esetben önkényesnek tekintendő, hiszen mögötte egyfajta kényszert lehet feltételezni.[1258]

Egy már kialakult hatalmi formában Szibenliszt az államhatalom megszerzésének három módját különbözteti meg. Eszerint az államhatalom megszerzése történhet egyfelől *választással* (*electione*), másfelől *öröklés útján* (*successione*), harmadsorban pedig *a kettő ötvözetével* (*mixtim*). Így beszélhetünk választáson alapuló államról (*civitas electiva*), örökletes államról (*civitas successiva*), valamint olyan államról, ahol az örökletes szerzésmód választással ötvözötten jelenik meg (*civitas mixta*).[1259]

14.1. A választáson alapuló államhatalom megszerzése

A választáson alapuló államban történő hatalom-átruházást Szibenliszt értelmezésében a következők jellemzik:

- Az államhatalom alanya a kormányzás tekintetében kizárólag személyes joggal rendelkezik.
- A személyes jog következménye, hogy uralkodó hiányában a hatalom visszaszáll a népre.
- Ha a hatalom ismét a nép kezében van, akkor új uralkodót választhat, de arra is lehetősége van, hogy megváltoztassa a régi államformát.
- A választás eredménye a megválasztott beleegyezésétől is függ, hiszen senkire sem lehet akarata ellenére jogot és kötelezettséget ráerőltetni.

Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 254. §. 305. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXVIII. pont 146. p.

[1258] „*ergo semper tantum pactum utroneum, vel secundum quid coactum fundamentum societatis civilis cogitari potest (§. 109. J. E.).*" Institutinones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 254.§. 304. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXVIII. pont 146. p.

[1259] „*Imperium jam semel constitutum obtinetur vel electione, vel successione, vel mixtim. Hinc Civitas […] dicitur electiva, quod si subjectum juridice determinatum sit, cui, deficiente Imperante, imperium civile competere debeat, successiva nominatur. Ubi demum subjectum juxta genus, […] ibi successio obtinet mixta.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 256. §. 305-306. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXIX. pont 146. p. ZEILLER-EGGER 2. 419. §. 431-432. pp.

- A választók és a megválasztott között egy szerződés jön létre, amelyben a nép ígéretet tesz arra, hogy amennyiben kormányzás történik, akkor engedelmeskedni fog, a megválasztott pedig megígéri, hogy kormányozni fog, amennyiben a nép engedelmeskedik neki;
- Az uralkodóvá választás történhet feltétel nélkül, de feltételhez kötötten is. Ugyanis akinek joga van arra, hogy hatalmát átruházza, annak még inkább joga van arra, hogy azt ne az egészre nézve tegye, azaz még inkább megilleti az a jog, hogy az átruházást bizonyos feltételekhez kösse. A kikötés vonatkozhat például a megválasztandó személyére, a választás helyére, idejére, módjára.
- Amennyiben a választás a nép által megszabott feltételek mellett történhet, akkor azt csak e feltételek betartása esetén lehet legitimnek tekinteni.
- Az illegitim módon végbement választást a nép nem köteles elismerni.
- Ha a választás elektorok útján történik és a megbízott a rábízott feladat korlátait átlépve jár el, akkor a nép az ilyen túlterjeszkedő eljárás (*negotium gestum*) helyben hagyására nem kötelezhető. Ugyanígy például az elektoroknak sincs joguk arra, hogy a megválasztottal kapitulációs, azaz feltételt tartalmazó szerződést kössenek, mivel erre a jogra általában az átruházott választói jog nem terjed ki.
- Az elektorokat a választói jog gyakorlása testületileg illeti meg, vagyis morális személyként veendők figyelembe. Ennélfogva jogaikat nem egyenként, hanem együttesen kötelesek gyakorolni. Alaphelyzetben tehát csak azt választják meg legitim módon, akinek a megválasztásában valamennyi elektor egyetért. Az elektorok testülete ugyanis egyenlőségen alapuló társaság (*societas aequalis*).
- Ahhoz viszont, hogy a szavazatok többsége elegendő legyen a választás érvényességéhez, ebben előzőleg külön meg kell állapodni. Speciális módon kell ugyanis lefektetni azt, hogy az eredményességhez a szavazatoknak milyen aránya szükséges.
- Az új uralkodó megválasztása nem függ az állam korábbi uralkodójának akaratától, ugyanis ezt a jogot a nép magának tartotta fenn. Az aktuális uralkodó tehát nem kényszerítheti saját kiszemeltjét a népre, mint ahogy nem akadályozhatja meg azt sem, hogy az új uralkodót megválasszák.

- Az a személy, akit még az uralkodó életében megválasztanak, az uralkodó akarata ellenére nem avatkozhat bele a kormányzásba, hiszen ez a jog a megválasztás tényével még nem szállt rá.
- Nemcsak a monarchiák, hanem az arisztokráciák is alapulhatnak választáson.
- Ezzel szemben a demokrácia jellegét tekintve mindig *jogutódláson alapuló* marad, hiszen bármilyen választási rend (virilis, kuriális, centuriális, seniorátuson alapuló) érvényesül is, az államvezetés új tagjai mindig a kiesők helyébe lépnek, mégpedig egy új választás lefolytatása nélkül, annak érdekében, hogy a népgyűlés mindig teljes legyen.
- Ha képviseleti demokráciáról (*democratia repraesentativa*) van szó, ahol bizonyos személyeket valamennyi polgár képviseletében illet meg a népgyűlésen való részvétel joga, az így megválasztott képviselők a felségjogokat egyrészt saját nevükben gyakorolhatják, másrészt a nép nevében. Ténylegesen azonban az előző esetben választáson alapuló arisztokráciáról van szó, míg az utóbbiban nem állami uralkodót, hanem állami tisztviselőket választanak.[1260]

14.2. Az örökletes államhatalom típusai

Az örökletes államhatalmak megszerzése többféle lehet, attól függően, hogy azon belül milyen hatalmi formáról van szó. Mindenesetre Szibenliszt szerint valamennyi örökletes államhatalom megszerzése feltételez egy bizonyos alaptörvényt, amely azokat a kritériumokat fogalmazza meg, amelyek szerint egy bizonyos személyt, anélkül, hogy a nép megválasztaná, miként illeti meg az államhatalom. Ez az

[1260] „*In electiva forma subjectum Imperii habet solum jus personalissimum ad regimen; id enim ex notione ejusdem fluit (§. 256.) Quare deficiente Imperante imperium redit ad populum, cui vel alium eligere, vel veterem etiam formam immutare licebit. II) Effectus electionis a consensu electi dependet […] II. Electio potest sine, vel cum conditione fieri […] IV) Populus jus eligendi in certas personas, quae electores nuncupantur, transferre potest. […] V) Electoribus ut personae morali (collegio), jus eligendi competit. […] Porro IV) novae electionis exercitium naturaliter ab arbitrio actualis subjecti imperii non dependet. […] Nam modo Monarchiae, sed etiam Aristocratiae possunt esse electivae. […] At Democratia, si semel stabilita sit, perpetuo successiva manet; cum sive virilia, sive curiata, sive centuriata, sive seniora vigeant, suffragia, semper novii succedunt in locum mortuorum absque novo electionis actu, […] Si vero Democratia sit repraesentativa, h. e. certis personis in locum omnium civium naturaliter activorum jus comitiorum competat, et hae a populo eligantur, tunc repraesentantes in comitiis vel nomine proprio, vel nomine populi exercent jura majestatica. In illo casu, est Aristocratia electiva; in hoc non Imperans civilis, sed officiales publici eliguntur.*” Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 257-258. §§. 306-308. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXX-CDXXIV. pontok 146-147. pp. ZEILLER-EGGER 2. 420-424. §§. 432-438. pp.

alaptörvény nem más, mint egy olyan irat, amely a jogutódlásra képes alanyok legitim elismerését tartalmazza (*legitima nota cognitionis*), amely alapulhat a jogelőd akaratnyilvánításán, de jelenthet bármely más, ettől eltérő tartalmú iratot is. A jogelőd akaratnyilvánításán alapuló államot nevezi Szibenliszt *örökletes patrimoniális államnak* (*Civitas successiva patrimonialis*), míg az eltérő jellegűt nem patrimoniális, konkrétan *hitbizományon alapuló örökletes államnak* (*Civitas successiva fideicommissaria*). A hitbizományon alapuló állam esetében az alaptörvény tartalmazhat olyan rendelkezést, amely az államhatalmat korábban megszerző uralkodói dinasztia tagjának akaratát jeleníti meg, s mely esetben dinasztikus örökletes formáról beszélünk (*forma successiva familiaris*). De tartalmazhat minden más tetszőleges tartalmú megnyilvánulást, melynek alapján az ilyen államot egyszerűen legitim örökletes formájúnak (*forma successiva legitima*) nevez Szibenliszt.[1261]

Ha kétség merül fel a tekintetben, hogy a választáson alapuló vagy örökletes államról van-e szó, az ellenkező bizonyításáig azt kell feltételezni, hogy a hatalom választáson alapul. Ugyanis ez felel meg leginkább a függetlenség jogának, mely velünk született jog. Tehát az adott helyzetben csak az a biztos, hogy a nép kizárólag egyetlen alanynak kötelezte el magát, hiszen sem jogi törvény, sem pedig szerződés kontextusa nem utal arra, hogy a nép magát személyek egész sorozatának alárendelte volna[1262] – fogalmaz Szibenliszt.

Ha az kétséges, hogy örökletes államok közül patrimoniális vagy hitbizományon alapuló államról van-e szó, akkor joggal feltételezhetjük, hogy az utóbbival állunk szemben. Továbbá ha kérdéses, hogy egy hitbizományon alapuló állam tisztán örökletes vagy egyben örökletes és választáson alapuló is, akkor a vélelem ismét az utóbbi mellett szól. Minden esetben tehát a függetlenség jogának a lehetőség szerinti legteljesebb megtartását kell vélelmezni.[1263]

[1261] "Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 259. §. 308-309 pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXXV-CDXXVI. pontok 148. p. és ZEILLE-EGGER 2. 425-426. §§. 439. p.

[1262] „*In dubio omnis Civitas praesumitur electiva. Quia in dubio semper jure praesumitur id, quo juri connato independentiae quam maxime convenit. […] Jam in dato casu supponitur, id solum certum esse, quod populus uni subjecto ad civilem obedientiam semet obligaverit. Hinc vero neque juxta legem juridicam, neque ex contextu, aut notione pacti fluit, semet integrae seriei personarum subjecisse.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 260. §. 310 p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXVII. pont 148. p. ZEILLER-EGGER 2. 427. §. 439-441. pp.

[1263] „*In dubio, an Civitas successiva est patrimonialis, vel fideicomissaria, jure praesumitur non patrimonalis, seu fideicommissaria. […] In dubio, an Civitas successiva fideicommissaria sit pura, vel mixta, praesumptio pro*

A patrimoniális monarchiák között Martini nyomán Szibenliszt is megkülönböztet olyanokat, ahol az uralkodó teljes körű hatalommal bír, vagyis teljes patrimoniális államot, és olyanokat, ahol ez nem így van, azaz nem teljes patrimoniális államot. A teljes patrimoniális államban (*perfecte tale*) az uralkodó az állam területét feloszthatja, az államhatalmat részhatáskörökre bonthatja, sőt magát a kormányzás formáját is megváltoztathatja. Az utóbbiban az uralkodót a hatalom-átruházás joga csak olyan módon illeti meg, amilyen módon maga is rendelkezett vele. Szintén a függetlenség jogának tiszteletben tartása szempontjából szól a vélelem kétség esetén tehát a nem teljes patrimoniális állam mellett.[1264]

A következőkben Szibenliszt az örökletes államformák közül a monarchikus formát elemzi először és ez után tér át az arisztokratikus államokra.

14.2.1. A patrimoniális monarchikus államhatalom megszerzése

Mind a teljes, mind pedig a nem teljes patrimoniális királyságban, az uralkodónak lehetősége van az államhatalmat végrendeletileg bárkire örökíteni, hiszen ez a jog közvetlenül a patrimoniális állam általános jegyéből mindkét típusra vonatkozóan következik. Az uralkodó tehát szabadon határozhatja meg az öröklési rendet, melyekre vonatkozóan a következő lehetőségeket említi meg fel Szibenliszt:

- az elsőszülöttel szemben megjelölheti a másodszülöttet;
- a törvényes fiával szemben előnyben részesítheti a természetes fiát, feltéve, hogy az ép elméjű;
- örökbefogadott fiú, sőt idegen vagy netán női örökös is szóba jöhet, amennyiben a dinasztia férfiágon kihalt;
- lehetősége van arra is, hogy az örökösöket hitbizományhoz kösse, vagyis egy olyan öröklési rendet állítson fel, amelyhez a dinasztia tagjainak tartaniuk kell magukat[1265]

---

hac militat." Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 261. §. 310-311. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXVIII. pont 148. p. ZEILLER-EGGER 2. 428. §. 441. p.

[1264] „*In dubio, an regnum patrimoniale sit perfecte tale, vel imperfecte tale, hoc jure praesumitur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 262. §. 311. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXXIX. pont 149. p. ZEILLER-EGGER 2. 429. §. 442. p.

[1265] "Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 263. §. 312 p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXXXVI és CDXXXVIII. pontok 151. p. ZEILLER-EGGER 2. 432-433. §§. 444-445. pp.

Szibenliszt megfogalmazásában az uralkodó szabadsága tehát oly mértékű, hogy meghatározhatja az adott körülmények között legjobbnak vélt öröklési rendet, mely véleménye szerint legtöbbször a hitbizományi rend. Egy ilyen végrendelkezés pedig azzal jár, hogy a korábbi szabad, patrimoniális rend átalakul nem patrimoniálissá, vagyis kötötté. Eszerint ugyanis az örökös tovább már nem rendelkezik azzal a joggal, hogy korlátlanul meghatározza az új uralkodó személyét.[1266]

Amennyiben a patrimoniális királyság uralkodója úgy hal meg, hogy nem volt módja rendezni az öröklés rendjét, akkor Szibenliszt rendszerező magyarázata szerint azt kell megvizsgálni, hogy van-e az államnak olyan öröklési rendje, amely a magánvagyon átörökítését szabályozza, s melyet végrendelet hiányában érvényesíteni lehet. Az ilyen törvényben rögzített öröklési rend hiányában a vélelem a *favor testamenti* elv szerint az elhunyt uralkodó feltételezhető akarata mellett szól. E feltételezett akaratra irányadó lehet a római jogtudósok által kidolgozott öröklési rend, melyet egy sor erkölcsi és lélektani momentumra alapoztak.[1267] Szibenliszt azonban az uralkodó alapvető kötelezettségének tartja, hogy saját országáról való ismeretei alapján meghatározza az államcél elérésének lehetséges módját, és ennek keretében a természetes öröklési rendhez kell igazodnia, amely a következő elveken nyugszik:

- az épeszű örökös mindig kizárja az őrültet;
- azonos képességek mellett a férfi örökös kizárja a női örököst, melynek magyarázata az, hogy a férfi a hadviselés terén alkalmasabb a döntéshozatalra, továbbá a női örökös a hatalmat idegenekre örökítheti át;
- hasonló okokból az elsőszülött megelőzi a másodszülöttet, az egyesülési szerződés (*pactum unionis*) értelmében ugyanis a hatalmat egyben kell tartani, kettőjük és azok leszármazói között azt nem lehet szétosztogatni. Ennélfogva az elsőszülött fiúgyermek kizárja fiútestvéreit és azok leszármazóit.[1268]

[1266] „*Quia Imperanti in regno patrimoniali liberum est, pro ratione circumstantiarum optimam successionem determinare, haec autem facillime fideicommissaria esse potest. Quamprimum ab antecessore talis dispositio facta est, successio, quae ante fuit patrimonialis, in successionem non patrimonialem convertitur. Successor enim amplius non habebit jus subjectum, quod Civitatem regnat, determinandi.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 263. §. 312. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXXXIXV. pont 151. p. ZEILLER-EGGER 2. 430. §. 443. p.

[1267] "Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 264. §. 312-313 pp. Vö. ZEILLER-EGGER 2. 433. §.445. p.

[1268] "Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 264. §. 313-314. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 434. §. 446-448. pp.

Ha az államban törvényileg szabályozott módon él az az öröklési rend, akkor arra nézve a következőket kell szem előtt tartani:

- Amennyiben az államban érvényesül egy olyan törvényi rend, amelyet az antik tudósok által kidolgozott rend alapján szabályoznak, akkor célszerű ezt az államhatalom átörökítésére is alkalmazni.
- De mivel az antik jogászok ezt az öröklési rendet nem az államra, hanem csak a magánvagyon végrendelet híján való átörökítésére vonatkozóan határozták meg, az uralkodó azt az államhatalom megszerzésére kizárólag addig alkalmazhatja, amíg az nem ellenkezik az állam céljával.
- Tekintettel arra, hogy egy ilyen tételesen megfogalmazott öröklési rend ellentmond a patrimoniális állam lényegének, melyben az öröklés szabályai egyedülálló módon a jogelőd uralkodó akaratán alapulnak, a legutóbb érvényben lévő rend lesz az irányadó, hiszen ez fejezi ki az elhunyt király akaratát; – egyébként is a fentiekben kifejtett törvényileg szabályozott rend csakis háború folytán vagy a nép önkéntes akaratából eredményezhet patrimoniális államot, ahol a nép akarata továbbá már nem lesz döntő.
- Következésképp egy patrimoniális államban nem az első hatalomszerzés idejében tételesen megfogalmazott öröklési rend érvényesül, hanem a legutóbb érvényben lévő rend lesz az irányadó[1269] – egészíti ki Martinit Szibenliszt.

A fentiek alapján Szibenliszt is arra a következtetésre jut, hogy egy patrimoniális királyságban az öröklés joga teljesen a jogelőd uralkodó akaratából származik, amely akarat lehet kifejezett és lehet feltételezett is. E jog gyakorlását a nép nem zárhatja ki, illetve a kormányzás újfajta rendjének bevezetéséhez nem kötheti. Azonban, ha a patrimoniális királyság uralkodója úgy hal meg, hogy e téren korábban semmiféle rendelkezést nem hozott és az uralkodói család teljesen kihalt, akkor a nép nyomban visszaszerzi korábbi szabadságát.[1270]

[1269] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 265. §. 315-316. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 338. §. 451-452. pp.

[1270] „*Quod si Princeps regni patrimonialis decedit, nulla prius dispositione facta, et familia penitus exstincta est, tunc primum populus ad primaevam redit libertatem.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 266. §. 316. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXXXIX. pont 151. p. ZEILLER-EGGER 2. 439. §. 452-453. pp.

14.2.2. A hitbizományon alapuló monarchikus államhatalom megszerzése

Az olyan örökletes királyságban, ahol az öröklés rendjét nem egy patrimoniális, hanem egy kötött, más néven hitbizományon alapuló öröklés szabályozza, a következő elveknek kell érvényesülniük:

- Az öröklést egy erre vonatkozó szerződésben határozzák meg, amely az elődök előrelátásán alapul.
- Az ilyen államtípus lényege szerint az államfelség egyik alanyról a másikra való átruházáshoz egy olyan alaptörvény szükséges, amely a jogelőd akaratától jól elkülöníthető jegyekkel rendelkezik.
- Ez a törvény csakis szerződésen alapulhat, mégpedig egy olyan szerződésen, ami a nép és a hitbizományon alapuló hatalom első ünnepélyes rendben beiktatott megszerzője között jött létre.
- Ezért szükség van az államformát meghatározó és az alávetési szerződések alkalmazására, melyekben azokat az alapelveket fektették le, amelyek alapján fel lehet ismerni az öröklés menetét.[1271]
- Ebben a formában az öröklés tehát csakis a megalkotott alaptörvény értelmében, nem pedig egyéb törvények szerint lehet legitim, az ezzel ellentétes módok tehát illegitimnek tekintendők.
- S végül abból adódóan, hogy az alaptörvényben bármilyen olyan öröklési mód alkalmazható, amelyben előzőleg az alapszerződések keretében megállapodtak, az öröklésnek számtalan módozata lehetséges; – azonban mindig azt az egy legitim családi köteléken alapuló rendet kell követni, amelyben az adott esetben megállapodtak.
- A későbbi uralkodók saját jogukat a néptől és az első uralkodótól nyerik el, az államhatalomra ugyanis az alaptörvények erejénél fogva tesznek szert.
- Ebből pedig az következik, hogy az elődeik azon tartozásait, amelyek nem a közszükségletek kielégítésére hivatottak, semmilyen jognál fogva nem kötelesek kiegyenlíteni.[1272]

[1271] Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXLI. pont 152. p.
[1272] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 268. §. 317-318. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2.441-442. §§. 454-456. pp.

14.2.3. Az arisztokratikus hatalmi forma sajátos jellegzetességei

A királyság esetében megállapított elvekből könnyen kikövetkeztethető az arisztokratikus államhatalom átörökítésének rendje. Így egy arisztokratikus hatalmi forma akkor alapul választáson, ha az az alaptörvények választásos rendszert határoznak meg, melynek alapján az egyes arisztokrata urak kihalásakor a nép újakat választ a helyükbe. Amennyiben az államformát megállapító szerződés azt írja elő, hogy csak bizonyos családok, illetve bizonyos földbirtokosok előtt legyen nyitva az út a szenátusba, akkor az arisztokratikus formát örökletesnek kell tekintetni.[1273]

Vegyes arisztokráciával állunk szemben akkor, amikor az új arisztokratákat a nép választja meg, de csakis bizonyos családok illetve bizonyos főurak (*Optimates*) közül. Egyébként – teszi hozzá Szibenliszt – ahogy egy monarchia jellegét nem befolyásolja az, ha a királyt a nép választja meg, ugyanígy az arisztokratikus forma is megmarad, ha az előljárókat valamilyen módon a nép választja ki.[1274]

14.3. Az államhatalom megszűnése

Az államhatalom keletkezésének, működtetésének valamint megszerzésének elemzését követően már csak az maradt hátra, hogy az állam megszűnésének módjait foglalja össze Szibenliszt. Ennek keretében az államhatalom megszűnését Martini tételeihez híven az államhatalom két különböző alanyára, az alattvalókra illetve az uralkodóra tekintettel vizsgálja. Így az államhatalom megszűnhet egyfelől polgáraira, másfelől pedig az uralkodóra tekintettel.[1275]

14.3.1. Az államhatalom megszűnése tekintettel a polgáraira

Az alattvalók szempontjából az államhatalom megszűnhet fizikai és jogi értelemben véve egyaránt – mely megközelítés ismételten Martini tételeit látja el szisztematikus

[1273] ."Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 274. §. 325 p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIII. CDXLIV. pont 152. p. ZEILLER-EGGER 2. 458. §. 476. p.

[1274] „*Ceterum uti electio Regis, a populo facta, Monarchiam non destruit, ita salva manet Aristocratia, etsi proceres aliquando a populo eligantur.*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XIX. 274. §. 325. p. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 459. §. 476-477. pp.

[1275] „*Imperium civile supponit subjectum parens (populum, seu complexum subditorum), et subjectum imperans (Imperantem); ideo generatim duplici modo cessare potest;*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 280. §. 329 p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. CDLXXI. pont 161. p., ZEILLER-EGGER 2. 471. §. 495. p.

magyarázattal. Ennek pontosabb megvilágításaként jegyzi meg Szibenliszt, hogy a fizikai értelemben vett megszűnés az alattvalók, a nép fizikai megsemmisülésének eredménye, míg jogilag akkor beszélhetünk az államhatalom megszűnéséről, ha a polgárok között meglévő állami egység bomlik fel.[1276] Ez utóbbi pedig három módon valósulhat meg, ha:

- az alattvalók úgy hagyják el az állam területét vagy oly mértékben szóródnak szét, hogy a későbbiek folyamán már nem tudnak egyesülni;
- a nép teste ugyan megmarad, de minden jogi közösség megszűnik köztük, például ha valamennyi polgártól megvonják a természetes szabadságot, hiszen államot alkotni csakis független személyekként lehet;
- a társadalmi közösség ugyan fennmarad a polgárok között, de ez a jogi közösség egy nagyobb egységbe tagolódva felszámolódik.[1277]

Nem szűnik meg azonban a népre való tekintettel az államhatalom, amennyiben:

- a polgárok úgy halnak meg, hogy utódokat hagynak hátra, akik saját elődeik helyébe lépve továbbra is fenntartják az állami egységet;
- a nép azzal a szándékkal vándorol el, hogy egy másik vidéket foglaljon el, hiszen ebben a helyzetben is fennmarad köztük a jogi közösség; az állam lényegét ugyanis nem lehet kizárólagosan csak egy meghatározott területhez kötni; amit bizonyít az is, hogy azáltal, hogy egy polgár a szomszéd állam területére lép, még nem lesz az annak az államnak automatikusan az alattvalója, s főleg nem, ha arra gondolunk, hogy csak átutazóban van.
- egy másik hatalmi forma kerül bevezetésre, ekkor ugyanis az állam mind passzív, mind pedig aktív alanya megmarad; hiszen a nép egy monarchiában is általában ugyanazokat a jogokat élvezi, és ugyanazon kötelezettségek terhelik, mint amilyeneket egy demokráciában vagy egy arisztokráciában bírnak és fordítva;
- az állam akár az alattvaló akaratából, akár egyezségen alapulva két részre szakad, hiszen a terület felosztása nem az államhatalom megszűnését, hanem

[1276] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 281. §. 329-330 pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2.472. §. 496. p.
[1277] ."Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 281. §. 330 p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. CDLXXIII-CDLXXIV. pontok 162. p. ZEILLER-EGGER 2. 476-477. §. 498-499. pp.

két államhatalom keletkezését jelenti, amire akkor szokott sor kerülni, ha például egy kolóniát létesítenek.[1278]

14.3.2. Az államhatalom uralkodóra tekintettel történő megszűnése

Az államhatalom az uralkodóra tekintettel – anélkül, hogy a nép bármiféle sérelmet szenvedne – a következő módon szűnhet meg:

- az uralkodó halálával (*morte Regis*)
- az uralkodó hatalomról történő lemondásával (*renutiatione*)
- patrimoniális állam esetében a) a hatalom elidegenítésével (*alienatione*), b) a hatalomból való uralkodói kitagadással (*exheredatio paterna*) s végül c) a kormányzásra való alkalmatlanná válás címén (*inhabilitate ad regimen*)[1279]

Ami az államhatalomról történő lemondást illeti, az soha nem történhet meg, ha abból az állam számára bármiféle veszély származna. Amennyiben a lemondást az alávetési szerződésben a nép beleegyezéséhez kötötték, akkor ennek hiányában az nem érvényes.[1280]

A trónról való lemondást viszont az ilyen állam speciális jellege miatt Szibenliszt már bonyolultabb megítélés alá sorolja. Ebben a szituációban ugyanis a lemondás a már megszületett gyermekekre vagy a megfogant magzatra nem jelenthet hátrányt, hiszen nem lehet megtagadni tőlük az őket megillető trónszerzés jogát. Amennyiben a gyermekek még nem fogantak meg, vagy még meg sem születtek, akkor rájuk nézve csak akkor hat ki a lemondás, ha az uralkodó valamennyi gyermekére nézve lemondott. Ha pedig lemondásakor nem említette meg utódait, akkor a lemondás az utódokra nézve nem jelent veszélyt.[1281] Egy dinasztikus örökletes államban ugyanis az uralkodót két különböző jog is megilleti, nevezetesen a kormányzás joga, és az

[1278] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 282. §. 329-331. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. CDLXXV-CDLXXVIII. pontok 163-164. pp. ZEILLER-EGGER 2. 478. §. 500-501. pp.
[1279] ."Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 283-287. §§. 331-353 p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. CDLXXIX, CDLXXXIV, CDLXXXVII, CDXCI, CDXCIII. pont 164-168. pp és ZEILLER-EGGER 2. 479-480. §§. 501. p.
[1280] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 284 §. 332-333 pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. CDLXXXV. pont 166. p. ZEILLER-EGGER 2. 484-486. §§. 506-510. pp.
[1281] Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. CDLXXXIX. pont 167. p.

államhatalom utódaira történő átörökítés joga. Az egyik jogról való lemondásból tehát még nem következik a másikról történő lemondás[1282] – hangzik a magyarázat.

A hatalom elidegenítése csakis a patrimoniális állam esetében jöhet szóba. Így a hitbizományon alapuló államban a nép akarata ellenére történő elidegenítés érvénytelen. Ebben az esetben ugyanis a kormányzásról való döntés jogához nem tartozik hozzá a hatalom elidegenítésének joga.[1283]

Ugyan ilyen megfontoláson alapulva az apai kitagadás csak a patrimoniális államban szünteti meg az államhatalmat, míg a hitbizományon alapuló államban ennek nincs jelentősége.[1284]

A kormányzásra való alkalmatlanság csak az uralkodó egészségi állapotának romlásával hozható összefüggésbe. Alkalmatlanság címén tehát kizárólag akkor szűnik meg az államhatalom, ha az uralkodó egészsége végérvényesen megromlik, például az uralkodás alatt jelentkező elmebetegség esetén, s ha semmi remény nem mutatkozik arra nézve, hogy az uralkodó ép elméje visszatérhet. Ellenkező esetben, ha az uralkodó visszanyerheti vagy vissza is nyeri az uralkodásra való alkalmasságát, akkor úgy kell tekinteni, mint aki időleges betegségben szenved.[1285]

Az alaptörvények megsértése csak akkor jelentheti az államhatalom elvesztésének egyik módját, ha az alaptörvényt olyan csatolt záradék (*clausula commissoria*) egészíti ki, melynek értelmében az alaptörvényt megsértő uralkodóval szemben a hatalomtól való megfosztás szankcióját helyezik kilátásba. A hatalomvesztéshez azonban nem vezethet az alaptörvénynek csak valószínűsített megsértése, ehhez csakis a ténylegesen bebizonyított sérelem járulhat hozzá.

E záradék hiányában pedig még akkor sem foszthető meg a hatalomtól, ha az alaptörvény megsértése nyíltan, és nem szükséghelyzetre hivatkozva történt. Ebből ugyanis még nem következik az államhatalom elvesztése, hanem csak az, hogy az

[1282] . Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 285. §. 337-338. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 490-492. §§. 516-520. §§.
[1283] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 286. §. 334. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. CDLXXXVII. pont 166. p. ZEILLER-EGGER 2. 493. §. 520-521. pp.
[1284] „*Ex aedem ratione IV) exhereditatio paterna, etsi eadem jus imperii in regno patrimoniali adimatur, nihil operatur in regno fideicomissario.*". Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 286. §. 335. p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. CDXCI. pont 168. p., ZEILLER-EGGER 2. 494. §. 521. p.
[1285] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 287. §. 335- p. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. CDXCIII. pont 168. p.ZEILLER-EGGER 2. 498. §. 523-525. pp.

alattvalók nem kötelesek engedelmeskedni az olyan rendelkezésnek, amely ellentétes az alaptörvénnyel.[1286]

Azok a módok, amelyek semmiképpen sem szüntethetik meg az államhatalmat, a következők:

- trónfosztás (*detrhonisatio*)
- trónbitorlás (*usurpatio*)

A trónfosztás azért nem vezethet jogilag hatalomvesztéshez, mert az egyik szerződő fél sem vonhatja meg önkényesen azt a jogot, amelyet a másiknak átengedett, kivéve, ha ezt a szerződésben a felek kikötötték maguknak[1287] – pontosítja Szibenliszt Martinit, aki a trónfosztás jogszerűtlenségét azzal magyarázza, hogy az alattvalók nem ítélkezhetnek a király felett.[1288]

A trónbitorlás esetében trónbitorlónak azt nevezik, aki jogtalanul, erőszakkal vagy csalárd módon kísérli meg megszerezni magának a legfőbb hatalmat. Amennyiben a trónbitorló külföldi, akkor hódítóról van szó, amennyiben pedig az állam alattvalója, akkor lázadóval állunk szemben[1289] – idézi Szibenliszt Martinit. Kiegészítéseként azonban leszögezi, hogy ha a trónbitorlás még csak kezdeti stádiumban van, akkor a legitim uralkodót megilleti a hódítóval szembeni fegyverjog (*jus armorum*), a lázadóval szemben pedig a büntetés joga (*jus puniendi*). Ha a trónbitorlás már befejeződött és ennek következtében a legitim uralkodót már el is űzték a hatalomból, akkor a népnek van lehetősége arra, hogy a trónbitorlóval szemben hatalmával éljen. Mindez azonban nem a fegyverjogon vagy a büntetés jogán alapszik, hanem azon a természetes jogon, mely szerint, ha az uralkodó jogai érvényesítésében ily módon korlátoztatva van, akkor a nép inkább közbeléphessen, mintsem a trónbitorlónak vesse alá magát. Ellenkező esetben pedig, amikor a nép saját pusztulása elkerülése végett aláveti magát a trónbitorlónak, akkor is fennáll a remény arra, hogy a legitim uralkodó visszatérjen. Mihelyt pedig a legitim uralkodó akadályoztatása megszűnik, és képessé válik a nép védelmezésére, az alattvalók kötelesek lesznek a fennhatósága alá visszatérni. Azokat, akik behódoltak a trónbitorlónak, de a legitim

[1286] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 288. §. 336-337 pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. CDXCV. pont 169. p.
[1287] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 289. §. 337 p.
[1288] MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. D. pont 170. p.
[1289] Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. CDLXXI. pont 171. p.

uralkodónak újra engedelmeskednek, nem lehet egy örök életre megbélyegezni, vagyis amnesztiába kell részesíteni őket. Ha egy demokratikus államformában bitorolták el a nép hatalmát és a bitorlás megszűnik, ismételten a nép veszi át a hatalmat.[1290]

Azokat az intézkedéseket, melyeket a trónbitorló látszólag legitim uralkodóként a neve alatt tett, csakis szükséghelyzet esetén vagy a közérdek miatt lehet megváltoztatni. Ellenkező esetben azért nem lehet változtatást eszközölni, nehogy a megváltoztatás a jogbiztonság megzavarásával kaotikus helyzetet idézzen elő, s itt is mint mindenben az állam jóléte legyen a legfőbb törvény (*Salus reipublicae suprema lex exto*)![1291] – szól Szibenliszt zárószava.

14.4. Összegzés

Az *imperium* – mint azt Szibenliszt korábban többször megállapította − nem veleszületett, hanem szerzett, hipotetikus (bizonyos feltételekhez kötött) jog. Ebből a szempontból vizsgálja az államhatalom megszerzésének és megszűnésének típusait.

Ami az államhatalom megszerzését illeti, Szibenliszt itt is hangsúlyozza, hogy annak szerződésen kell alapulnia, és ez akkor is igaz, ha a gyakorlatban az államhatalom megszerzése törvényi úton történik. Szibenliszt ezúttal is korrigálja Martinit tételét. A természetjogi észjognak ugyanis nem azt kell vizsgálnia, hogy a gyakorlatban mi szokott történni, hanem azt, hogy a hatalomszerzés mikor tekinthető jogi szempontból érvényesnek. Ez az okfejtése pedig arra enged következtetni, hogy Szibenliszt valószínűleg már találkozott a történeti jogi iskola felfogásával, amely épp a racionálisan kikövetkeztetett természetjogi elvek érvényesülését kérdőjelezi meg arra való hivatkozással, hogy a történelem nem mindig igazolja azok gyakorlati megvalósulását. Az államhatalom megszerzésének és megszűnésének kérdését Szibenliszt minden esetben a társadalmi szerződés szemszögéből vizsgálja, ám nem hagyhatja figyelmen kívül azokat a történelmi tapasztalatokat sem, amelyek saját

[1290] Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 290-291. §§. 338-339. pp. Vö: ZEILLER-EGGER 2. 500-502. §§. 526-527. pp. és erről Lsd: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. DIII. pont 171. p.

[1291] „*Quae ad imperii administrationem pertinent, siquidem quasi nomine legitim Imperantis suscepta videntur, nonnisi ob necessitatem, vel utlitatem publicam immutari queunt. Reliqua quoque firma manent, ne alias respublica summus perturbationibus, misceatur; nisi ipsum systema Civitatis (Constitutio) eversum fuisset. Salus reipublicae suprema lex esto!*" Institutiones. Tomus II. Pars II. Caput XX. 292. §. 339-340. pp. Vö: MARTINI: Positiones de iure civitatis Caput XIV. DVI. pont 172. p. ZEILLER-EGGER 2. 500-501. §§. 527-528. pp.

korában és azt megelőzően jellemezték az európai társadalmakat. Így meglehetős részletességgel elemzi a patrimoniális és hitbizományon alapuló királyságok esetében történő trónutódlásra vonatkozó elveket. Az államhatalom megszűnésének esetei közül szintén azokat vizsgálja tüzetesebben, melyek a monarchiákra jellemzőek. Ebből adódóan tradicionálisan a trónfosztás, trónbitorlás kérdésének szán több magyarázatot.

15. Végkövetkeztetés

Szibenliszt Mihály több mint ötszáz oldalas természetjogi tankönyvében nem vállalkozik többre, mint amennyi az adott korban betöltendő feladata volt. Művének jelentősége azonban túlmutat a megszabott feladaton. Nagy lélegzetű munkáját valószínűleg az 1800-as évek első évtizedében kezdte írni, hogy aztán kiadására 1820 és 1821-ben sor kerüljön. Ez a korszak azzal a követelménnyel állította szembe, hogy a magyar tudományos élet és az ország politikai viszonyai között egy olyan tananyagot dolgozzon ki, amely egyszerre több szempontnak is képes megfelelni.

Az elsődleges szempont az volt, hogy az úgynevezett természetjog, kilépve a bölcsészettudományok köréből, olyan önálló jogbölcseleti tudományágként jelenjen meg, melyre, mint jó alapra rá lehessen építeni a jogtudomány később elsajátítandó speciális ismereteit. Ennek tesz eleget a mindenkori természetjogász, amikor összefoglalja mindazon ismereteket, amelyeket már elődei is lefektettek, majd azokat rendszerbe állítva, fogalmi tisztázásokon keresztül értelmezi, és a túlhaladott nézetek korrigálásával hozzáfűzi saját meglátását, melynek eredményeként egy új megközelítést ad hallgatói számára. Így épülnek fel Leibniz, Wolff, Martini, sőt később Zeiller és Egger természetjogi művei is, melyek a Magyarországon követett hivatalos katedratudományt alapozták meg. Ez alól a szinte kötelező tudományos módszertani hagyomány alól Szibenliszt sem nem vonhatta ki magát, mint ahogy utódainál, Virozsil Antalnál majd Pauler Tivadarnál sem hiányoznak az előző korszakok nézeteire történő hivatkozások.

Abban a korban azonban, amikor Szibenliszt oktatott, a természetjogi ismeretek letéteményesének még a híres bécsi professzort, Karl Anton Martinit tekintették, akinek hírnevét e téren abban az időben, amikor Szibenliszt műve megírásához hozzáfogott, elvitatni nem lehetett. Martini tételeinek bírálatára mód és lehetőség

hivatalosan csak Szibenliszt tudományos tevékenysége után nyílt, amire tanszéki utóda, Virozsil Antal kapott egyetemi felhatalmazást.

Szibenliszt azt figyelembe véve, hogy Martini művei kötelezően adottak voltak, institúcióit azzal a további céllal állította össze, hogy a magyar joghallgatóknak a magyarországi viszonyokra alkalmazhatóan tolmácsolja nemcsak Martini természetjogát, hanem a legújabb, hivatalosan elismert tudományos álláspontot képviselő professzorok irányvonalát is, vagyis a Zeiller-Egger-féle, kanti elgondolásokat is tükröző tantételeket. Míg a bécsi tudományos körök elismerően szóltak Szibenliszt összefoglaló-értékelő munkájáról, addig a pesti egyetemen több kritika is érte tankönyvét, amely nem egy helyen kitapinthatóan eltért Martini felfogásától.

Számos szerencsés körülménynek köszönhetően azonban Szibenlisztnek alkalma adódott arra, hogy bemutassa, sőt publikálhassa azt - a Martinitól jelentős kérdésekben eltérő - természetjogi koncepciót, amely a legújabb bécsi irányvonalat is magába foglalta. Az egyik ilyen kedvező tényező, hogy tudományos pályáját a Győri Jogakadémián kezdhette, ahol a pesti professzorok kritikájának nem kellett kitennie magát. Győr Bécshez való közelsége azt is jelentette, hogy bátrabban vehette át azt a modernebb szemléletet, ami a bécsi jogi katedrán már elfogadott volt. További praktikus lehetőségként kínálkozott az a tény is, hogy a Martini-féle természetjog tömör, vázlatos megfogalmazása a magyar joghallgatók számára interpretációra szorult − ami azt a követelményt támasztotta a természetjogot oktatók számára, hogy Martini tételeit magyarázatokkal lássák el.

Ennek megfelelően Szibenliszt zömében Martini tételeiből indul ki. Az ezektől gyakran gyökeresen eltérő nézeteit hol e tételek közé ágyazottan, ellentétes konzekvenciát levonva fejti ki, – ahogy az az egyes államformák bemutatásánál érhető tetten, hol pedig – mint a társadalmi szerződés-elmélet terén – nyíltan ütközteti. A lábjegyzeteket a szerző arra is felhasználja, hogy olyan újabb ismereteket is bemutasson, amelyek Martininél még nem olvashatók. Ilyenek például az igazságszolgáltatás tárgyalásánál az esküdtek szerepe, vagy a vegyes kormányformákra vonatkozó elméletek. A Szentírásból illetve Grotiusztól vett idézetekre hivatkozó Martini-féle természetjogot Szibenliszt a kanti tiszta észre és formális logikára alapuló természetjoggal cseréli fel. Ennek jelentősége pedig annyiban értékelhető saját korán túlmutatónak, hogy Szibenliszt Mihály sikeresen és elsőként ismertette meg a

hivatalos tudóstársadalmat egy olyan gondolkodási irányzattal, amely igyekezett szakítani a Martini-korszakkal. Szibenliszt *Institutiones juris naturalis* című művével a 19. századi természetjog azon fejezetét nyitotta meg, amely Virozsil Antal és Pauler Tivadar munkásságával zárult le.

16. Irodalomjegyzék

ADAM, Armin: Egyház és állam. Rövid történeti bevezetés a politikai teológiába, Kiadja a Magyarországi Református Egyház, Kálvin János Kiadó 2008.

ADRIÁNYI Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve, Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2001.

ANGYAL Pál: A magyar büntetőjog tankönyve, Budapest, 1920.

AHRENS, Heinrich: Naturrecht, oder Philosophie des Rechts und des Staates, Wien, Druck & Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1870.

ARISZTOTELÉSZ: Politika, Gondolat Kiadó, Budapest, 1994.

BALOGH Arthur: Politikai jegyzetek, Politzer, Budapest 1905.

BAYER József: A politikai gondolkodás története, Osiris, Budapest, 1998.

BECCARIA, Cesare: A bűnökről és a büntetésekről, Fordította, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta: Madarász Imre, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989.

BECCHI, Paolo – SEELMANN, Kurt: Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás Gondolat Kiadó. Budapest, 2005.

BENKŐ Samu: Tentamen philopatriae in Monarchiis et Aristocratiis promovendae, Vindob, 1787.

BÉNYEI Miklós: Eötvös József könyvei és eszméi, Csokonai História Könyvek, Sorozatszerkesztők: L. Nagy Zsuzsa és Barta János, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996.

BIBÓ István: Válogatott tanulmányok, Második kötet, 1945-1949, Magvető Kiadó, Budapest, 1986.

BÓDIG Mátyás: Immanuel Kant, In Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből, Szerkesztette: Szabó Miklós, A Miskolci Egyetem Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékének Kiadványsorozata, Sorozatszerkesztő: Szabadfvalvi József, Miskolc, Bíbor Kiadó, 1999.

BÓDIG Mátyás − GYŐRFI Tamás: Az újkori politikai gondolkodás, In: Államelmélet, A mérsékelt állam eszméje és elemei, I. Elmélettörténet, Szerkesztette: Bódig Mátyás és Győrfi Tamás, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002.

BODNÁR Imre előszava Werbőczy Hármaskönyve reprint kiadásához, Pécs 1989. július, In: Werbőczy István Hármaskönyve Budapest, Franklin-Társulat 1897.

BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang: A közvetett/Képviseleti demokrácia mint a demokrácia tényleges formája, In Államtan, Írások a XX. századi általános államtudomány köréből, Szerkesztette: Takács Péter, Szent István Társulat, Budapest 2003.

BREZANÓCZY Ádám: Explanatio iuris naturae, publici universalis et gentium. Pozsony, 1795.

BRUHÁCS János: Nemzetközi jog II. Különös rész, Dialóg Campus Kiadó, Budapest − Pécs, 1999.

BUDA Péter − GÁBOR György: Szabad egyház szabad államban, Vallás- és egyházpolitikai esszék, publicisztikák, Jószöveg Műhely Kiadó, Budapest, 2006.

BUZA László: Államterület és területi felségjog, Budapest, Grill Károly Könyvkiadó vállalata, 1910.

Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban, Közreadja CSIZMADIA Andor, Gondolat Kiadó Budapest, 1979.

CARRARA Ferencz: A büntető jogtudomány programja, I. kötet, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala. Budapest, 1878.

CICERO, Marcus Tullius: A törvények. Gondolat – Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Karának kiadványai, Gondolat Kiadó Budapest, 2008. Fordította és a jegyzeteket írta: Simon Attila

CONCHA Győző: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik, Budapest, Franklin-Társulat, 1885.

CONCHA Győző: Közjog és magyar közjog, In: Hatvan év tudományos mozgalmai között, Concha Győző összegyűjtött értekezései és bírálatai, Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1928.

CONCHA Győző: Politika Második kötet – Közigazgatástan Budapest, 1907. Grill Károly Könyvkiadóvállalata

COPLESTON, Frederick: A History of Philosophy, the enlightenment, Voltaire to Kant, Cornwall, 2003.

CORLETT, J. Angelo: Responsibility and punishment, published by Springer 2009.

CSIZMADIA Andor: A hazai jog oktatása a 18. század második felében és Huszty István Jurisprudentia Practica-ja, In: Jogtudományi Közlöny, 1967. március-április hó

CSIZMADIA Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

CSIZMADIA Andor: Az abszolutizmus magyarországi jogtörténetírói, in: A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből XVIII-XIX. század, Jogtörténeti értekezések, Az ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszékének kiadványai, Szerkeszti: Kovács Kálmán, 12. szám. Budapest, 1983.

CSIZMADIA Andor: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban, Gondolat Kiadó. 1979.

GÖNCZI Katalin: Hatalommegosztás és felvilágosodás. A felvilágosodás gondolatvilága és a magyar politikai jogi irodalom a 18-19. század fordulóján, In: Ünnepi tanulmányok

Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére, Szerkesztette Mezey Barna, Révész T. Mihály

GÖNCZI Katalin: Jogászképzés a királyi akadémiákon a felvilágosodás korában és a reformkorban, in: Jogtörténeti szemle, 2006. 2. szám

DIENES Sámuel: A' Báró Martini Természet törvénnyéről való állatásainak magyarázatja, mellyet német nyelvről magyarra forditott, és a' maga költségén ki-adott DIENES Sámuel. Második darab, Bétsben, 1792-ben.

DRINÓCZI Tímea – Petrétei József: Jogalkotástan, Budapest – Pécs: Dialóg Campus, 2004.

ECKHART Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780-1815., Akadémiai Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, 1958.

ECKHART Ferenc: A Jog és Államtudományi Kar története 1667-1935. (Kiadva: 1936. Budapest)

EGRES Katalin és PAKSY Máté: Ész és történelem. A felvilágosodás korának az államra vonatkozó tanai, In: Államelmélet I. Szerkesztette: Takács Péter, Szent István Társulat Budapest, 2007.

Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat. Mittwoch, den – 94 – 22. November 1820.

FÉZER Tamás: A természetjogi gondolkodás fejlődése és hatása a személyiségi jogi elméletekre, In: Jogelméleti Szemle 2004/3. szám http://jesz.ajk.elte.hu/fezer19.html

Filozófiai kisenciklopédia. A nyugat filozófiája és filozófusai, Kossuth Könyvkiadó/1993.

FIINÁNCZY Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, Budapest, Második Kötet, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1902.

FINÁNCZY Ernő: A francia középiskolák múltja és jelene, Budapest, 1890. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) Csász. és Kir. Udvari Könyvkereskedés Kiadása

FINKEY Ferenc: A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619-1914. Sárospatak, 1948. A Jogászok a Kultúráért Alapítvány kiadványa, 2000.

FINKEY Ferenc: A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619-1914. Sárospatak, 1948. A Jogászok a Kultúráért Alapítvány kiadványa, 2000.

FINKEY Ferenc: Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója, A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának Kiadványai VIII. kötet. 8. füzet. Szerkesztette: Szadeczky-Kardoss Tibor, 1942.

FÖLDI András: Az *institutio*-hagyomány a jogi oktatás történetében, In. : Ünnepi tanulmányok V. A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag. Herausgegeben von seinen Schülern Orsolya Márta PÉTER und Béla SZABÓ. Bíbor Verlag Miskolc, 1988.

FÖLDI András: Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban, Adalékok a magyarországi jog természetrajzához, Adalékok a történeti jogi iskolának a magyar jogi romanisztikára gyakorolt hatása kérdéséhez, http://www.phil-inst.hu/recepcio/htm/7/702.htm

FÖLDVÁRI József: Magyar büntetőjog, Általános rész, Osiris Kiadó. Budapest, 1997.

FRIVALDSZKY János: Természetjog – eszmetörténet, Szent István Társulat. Budapest, 2001.

GIERKE, Otto Friderich: Natural law and the theory of society, 1500 to 1800 University Press, Cambridge, England 1950.

GNEIST, Rudolf von: A jogállam, történeti és bölcseleti értelemben, In: Joguralom és jogállam, Antológia a *Rule of Law* és a *Rechtsstaat* irodalmának köréből Szerkeszti: Dr. VARGA Csaba Budapest, 1996.

GROTIUS, Hugo: A háború és béke jogáról, Pallas Stúdió/Attraktor Kft. I-II. kötet 1999.

HAJDU Lajos: A közjó szolgálatában, A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.

HAJDU Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1971.

HAJDU Lajos: II. József igazgatási reformjai Magyarországon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

HALÁSZ József, SÁRI János (szerk): Állami intézmények a politikai rendszerben, Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1987.

HEBEIS, Michael: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini. In: Naturrecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998. Wien 1999. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung.

HEBEIS, Michael: Karl Anton von Martini (1726-1800) Leben und Werk. Rechtshistorische Reihe. Band 153. Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften.

HEGYI Szabolcs: A szerződéselméletek közös vonásai. In: Államélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Emélettörténet. Szerkesztette: Bódig Mátyás és Győrfi Tamás. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2002.

HERGER Csabáné, Dr.: A házassági jogalkotási és jogalkalmazási hatáskör helye az állam és az egyház közötti kapcsolatban http://jesz.ajk.elte.hu/herger3.html

HERGER Csabáné: A polgári házasság kialakulása és rendszere Magyarországon a nemzetközi fejlődés tükrében, Doktori értekezés tézisei. http/doktori-iskola.law.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Herger_Csabane_Tezisek.pdf.

HERGER Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században, Habsburg történeti monográfiák 10. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010.

HERGER Csabáné: A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig, A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek, Dialóg Campus Kiadó Budapest − Pécs, 2006.

HIMFY József: Kanttal, Kant ellenében, A világköztársaság mint a világbéke garanciája, In: Kellék – filozófiai folyóirat 24. szám (2004.), főszerkesztő Tonk Márton, kiadja a Pro Philosophia Alapítvány, Kolozsvár

HOBBES, Thomas: Leviatán, Budapest, Kossuth, 1999.

HOCHSTRASSER, Tim, J.: Natural law theories in the early Enlightenment. Cambridge University Press, 2002.

HORKAY HÖRCHER Ferenc: Mit jelent a pragmatikus természetjog fogalma? Natura Iuris Természetjogtan – jogpozitivizmus – magyar jogelmélet. Szerkesztette: Szabó Miklós, Prudentia Iuris sorozat 17., Bíbor Kiadó. Miskolc, 2002.

HORVÁTH Attila: A magyar magánjog történetének alapjai, Gondolat Kiadó. Budapest, 2006.

HORVÁTH Barna: Angol jogelmélet, A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest, 1943.

HORVÁTH Barna: A jogelmélet vázlata Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő 2004.

HORVÁTH Tibor: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata, Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981.

HÖFFE, Otfried: Immanuel Kant Beck, München, 1992

HUORANSZI Ferenc: Klasszikus szerződéselmélet és modern játékelmélet, In: Uő.: Filozófia és utópia. Politikafilozófiai tanulmányok. Osiris Kiadó. Budapest, 1999.

II. József: Közönséges törvény a vétkekről, és azoknak büntetésekről. Budán, A' Királyi Akadémiának Betűivel, 1788.

ILLÉSHÁZY György, Gróf: Disputatio de iustitia originali eiusque inessendi modo. Trenschinii, 1640.

Institutiones juris naturalis conscriptae per Michaelem SZIBENLISZT. Tomus I.-II. Editio altera. Pestini, Typis Trattner-Károlyianis 1830. 1831.

JAYAPALAN, N.: Aristotle, Mehra Offset Press, Delhi 1999.

JELLINEK, Georg: Általános államtan, Budapest, 1994.

JELLINEK, Georg: Az állam alkotmánya és közjogi garanciái, Az általános államtan részlete, Fordította: Ohlendorf Nóra, Czímer István és Jakab András, In Államtan, Írások a XX. századi általános államtudomány köréből, Szerkesztette: Takács Péter, Szent István Társulat, Budapest, 2003

Jus naturae privatum methodo critica deductum ab Antonio VIROZSIL Pest. Typis Josephi Beimel.1833.

KALB, Herbert: Grundrechte und Martini – eine Annäherung. In: Naturrecht und Privatrechtskodifikation. Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998. Wien 1999. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung.

KÁLLAI Gábor: A közjog alapjai, Új Mandátum, Budapest 2005.

KANT, Immanuel: Az örök béke, fordította Babits Mihály Európa Könyvkiadó Budapest, 1985.

KANT, Immanuel: – Történetfilozófiai írások Szerkesztette: Mesterházi Miklós, Ictus, 1997.

KANT, Immanuel: A gyakorlati ész kritikája, In: Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája, Fordította: Berényi Gábor, Gondolat, Budapest, 1991.

KANT, Immanuel: A tiszta ész kritikája, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. és 1981.

KANT, Immanuel: Az erkölcsök metafizikája. In: Immanuel Kant Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája. Gondolat. Budapest, 1991.

KANT, Immanuel: Történetfilozófiai írások. Szerk. Mesterházi Miklós, Szeged: Ictus, 1997. 15. o.

KANTOROWICZ, Hermann: Küzdelem a jogtudományért, in Jog és Filozófia, szerkesztette: Varga Csaba, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.

KATONA Géza: Bizonyítási eszközök a XVIII-XIX. században, A kriminalisztika magyarországi előzményei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

KAUTZ Gusztáv: Az államigazgatás és igazgatási jog alapfonalai folytonos tekintettel Angol-, Franczia- és Németország törvényhozása- és birodalmára, Stein Lőrincz bécsi egyetemi tanár után s hazai viszonyainkra és törvényhozásunka való utalásokkal, Pest, Kiadja Ráth Mór, 1871.

KAUTZ Gyula: Politika vagy országászattan tekintettel a két művelt világrész államintézményeire és törvényhozására, Pest, 1862. Kiadja Heckenast Gusztáv

KECSKÉS Pál: A bölcselet története, Szent István Társulat, Az apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest 1981.

KECSKÉS Pál: Természetjog. Magyar Szemle 38. évf. 5. (153.) szám, (1940. május)

KELSEN, Hans: Az államelmélet alapvonalai In Államtan, Írások a XX. századi általános államtudomány köréből, Szerkesztette: Takács Péter, Szent István Társulat, Budapest, 2003.

KINK, Rudolf: Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien, I. Carl Gerold und Sohn, 1854

KITONICH: Directio methodica processu Judic. Caput I. Quaestio 9. Tyrnaviae 1619. illetve Wenczel Gusztáv: Kitonich János magyar jogtudós jellemzete. Új magyar museum II. év. 1. 2. füz.

KMETY Károly, Dr.: A magyar közigazgatási jog kézikönyve, Budapest, 1900. Politzer Zsigmond könyvkereskedő kiadása

KOJA, Friedrich: Állami szükségállapot és a szükségállapotra vonatkozó jog, In: Államtan, Írások a XX. századi általános államtudomány köréből, Szerkesztette: Takács Péter, Szent István Társulat, Budapest, 2003.

KORBULY Imre: Magyarország közjoga illetőleg a magyar államjog rendszere, Budapest, 1884. Kiadja az Eggenberger-féle Könyvkereskedés

KORNIS Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. Kiadja a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927.

KOSÁRY Domokos: A felvilágosodás Európában és Magyarországon, Kiadja: MTA Történettudományi Intézet – Országos Pedagógiai Intézet, 1987.

KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.

KOVACHICH Márton György: Mercur von Ungarn: oder Litterarzetung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer 1787. I. évfolyam

KOVACHICH Márton György: Mercur von Ungarn: oder Litterarzetung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer 1787. II. évfolyam

KUKORELLI István: Államszervezési elvek és értékek: a hatalommegosztás, In: Államtan. Szerk. Kukorelli István, Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

KÜHL, Kristian: „Naturrecht und positives Rechts in Kants Rechtsphilosophie" In: Rechtspositivismus und Wertbezug des Rechts [ARSP-Beiheft, 37], Szerkesztette: Ralf. Dreier, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1990.

LÁNCZI András: Demokrácia és politikaitudomány, Budapest, Aula, 2000.

LAKICS György Zsigmond: Institutio Elementorum iuris naturalis, Buda, 1778.

LOCKE, John: Two Treatises of Government. Cambridge, 1967.

Magyar alkotmánytörténet, Szerk.: MEZEY Barna Osiris Kiadó. Budapest, 2003.

Magyar életrajzi lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. Második kötet.

Magyar Jogtörténet, Szerk. MEZEY Barna. Osiris Kiadó. Budapest, 2004.

MARTINI, Carl Anton: De lege naturali positiones In usum Academiarum Hungariae, Pars Theoretica, Budae, Typis Regiae Universitatis, 1795.

MARTINI, Carl Anton: De lege naturali positiones és Positiones de iure civitatis. Buda Typis Regiae Universitatis. 1795. A két mű egybekötve.

MÉSZÁROS István: A tankönyvkiadás története Magyarországon, Tankönyvkiadó, Budapest, Dabasi Nyomda, Dabas 1989.

MEZEY Barna – SZENTE Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

MONTESQUIEU: A törvények szelleméről, Osiris – Attractor, Budapest, 2000.

MOLNÁR Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága, Budapest, 1881. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala

MOÓR Gyula: A jogbölcselet problémai, Hatágú síp alapítvány, Budapest, 1992.

Neue Deutsche Biographie. Herausgegeben von der Historischen Komission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Band 17. Dunecker & Humbolt/Berlin

MUNZEL, G. Felicitas: Kant's conception of moral character: The „Critical" Link of Morality, Antropology and Reflective Judgment, by the University of Chicago, 1999. Chicago

NYÍRI Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése, Szent István Társulat. Budapest, 1973.

PACZOLAI Péter − SZABÓ Máté: Az egyetemes politikai gondolkodás története. Szöveggyűjtemény. Rejtjel politológia könyvek 1., Rejtjel Kiadó Budapest, 1999.

PACZOLAI Péter-SZABÓ Máté: A politikatudomány kialakulása. A politikaelmélet története az ókortól a huszadik századig. Korona Kiadó, 1996.

PAJKOSSY Gábor: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei, Az első reformtörekvések, In: Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András Osiris Kiadó. Budapest, 2005.

PALME, Rudolf: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis. In: Naturrecht und Privatrechtskodifikation, Tagungsband des Martini-Colloquiums 1998. Wien, 1999. Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung.

PAP Tibor: Magyar családjog, Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.

PAULER TIVADAR: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez, Budapest, 1878.

PAULER Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése 's jelen állapotja. Tudománytár, Közre bocsátja A' Magyar Tudós Társaság. Szerkeztetik Luczenbacher János és Almási Balogh Pál, Új folyam – Hetedik Év, Tizennegyedik Kötet, Budán 1843.

PAULER Tivadar: Bevezetés az észjogtanba, Pest, 1852.

PAULER Tivadar: Büntetőjogtan, Kiadja Pfeifer Ferdinánd, 1869.

PECZE Ferenc: Az első magyarországi jogakadémiák alapítása és a tananyag-korszerűsítés a XVIII-XIX. századfordulóig, 143-151. pp. Jogtudományi Közlöny, 1968. március hó, 3 szám.

PERNTHALER, Peter: Az állam szervezete In: Államtan, Írások a XX. századi általános államtudomány köréből, Szerkesztette: Takács Péter, Szent István Társulat, 2003.

PETRASOVSZKY Anna: Az állam büntetőjogi hatalma Szibenliszt Mihály művében, In: Doktoranduszok Fóruma Miskolc, 2005. november 9. Állam- és Jogtudományi Kar Szekciókiadványa

PETRASOVSZKY Anna: Büntetőjogi alapelvek Szibenliszt Mihály Institutiones juris naturalis című művében In: Jogtörténeti Tanulmányok VIII. Pécs, 2005.

PETRASOVSZKY Anna: Szibenliszt Mihály általános államtana, In: Publicationes Universitatis Miskolcinensis., Sectio Juridica et Politica, Tomus XXV/1. Miskolc University Press 2007.

PETRASOVSZKY Anna: „Jus circa bona civitatis' mint az állam vagyonkezelői joga Szibenliszt Institutiones juris naturalis című műve alapján, In: Publicationes Universitatis Miskolcinensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XXVI/1. 2008.

PÉTERI Zoltán: Az államok rendszerezése: Államtípusok és államformák, In: Államelmélet Szerkesztette: Takács Péter, Bíbor Kiadó, Miskolc, 1996.

POKOL Béla: Közelítések a természetjoghoz Natura Iuris Természetjogtan – jogpozitivizmus – magyar jogelmélet. Szerk.: Szabó Miklós, Prudentia Iuris sorozat 17., Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.

PRUZSINSZKY Sándor: Természetjog és politika a XVIII. századi Magyarországon Batthyány Alajostól Martinovicsig, Napvilág Kiadó, 2001.

PUFENDORF, Samuel: De jure naturae et gentium libri octo. Editio secunda, auctior multo, et emendatior. Franfurti ad moenum, sumptibus Friderici Knochii. Charachtere Joannis Philippi Andreae. Anno MDCLXXXIV.

Samuel von PUFENDORF: De iure naturae et gentium libri octo, Edition ultima, Auctior multo et emendatio, Amstelaedami, apud Ioannem Wolterns, MDCCIV.

RÁDAI Lajos: A tulajdon bölcselete. A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem pályakoszorút nyert dolgozata, Kókai Lajos Könyvkereskedése, Budapest, 1875.

Ratio Educationis, Az 1777- és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása, Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta MÉSZÁROS István. Akadémiai kiadó, Budapest 1981.

RÉCSI Emil: Magyarország közjoga a mint 1848-ig s 1848-ban fennállott, Buda-Pest, Kiadja Pfeifer Ferdinánd, 1861.

ROSEN, Allen D.: Kant's Theory of Justice, Cornell University Press, London/Ithaca, 1993.

ROSENBLUM, Warren: Beyond the prison gates, Punishment and welfare in Germany 1850-1933, The University of North Carolina Press, 2008.

ROSOS Pál: Dissertatio de rerum publicarum interna securitate, Pestini 1777.

ROUSSEAU, J. J.: Értekezések és filozófiai levelek, Budapest, Helikon Kiadó 1978.

SAMU Mihály: Hatalom-elmélet különös tekintettel az államra, Korona Kiadó, Budapest, 2000.

SCHILD, Wolfgang: The Contemporary Relevance of Hegel's Concept of Punishment, In: Hegel on Ethics and Politics, Edited by Robert B. Pippin and Otfried Höffe, Cambridge University Press, 2004.

SÓLYOM László: A személyiség jogok elmélete Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983.

SOMLÓ Bodog: Jogbölcsészet. A Juristische Grundlebre kivonata. Miskolc, A Miskolci Egyetem Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékének Kiadványsorozta, 1995.

SOROKIN, Pitirim A. előszava In: Ferdinand Tönnies: Community and Society, transalted end edited by Charles P. Loomis Devon, 2002.

STIPTA István: Deák Ferenc nézetei a jogról, igazságról és a hatalomról. Jogtörténeti szemle, 2003/3. sz.

STONE, Julius: Human law and human justice, Stanford University Press, 1965.

STRAUSS, Leo: Természetjog és történelem, Fordította Lánczi András, Pallas Stúdió – Attraktor Kft. 1999.

SZABADFALVI József: Nemzetállam, Nemzetállam és szuverenitás In: Államelmélet, Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből, Prudentia iuris 8. Szerkesztette: Takács Péter, Bíbor Kiadó, 1997.

SZABADFALVI József: Jogbölcseleti hagyományok, Multiplex Media – Debrecen U. P. Debrecen, 1999.

SZABADFALVI József: A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei, Werbőczy Istvántól Somló Bódogig, Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

SZABÓ Béla: Előtanulmány a magyarországi joghallgatók külföldi egyetemeken a XVI-XVIII. században készített disputatióinak (dissertatióinak) elemzéséhez, In: Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus VIII. Fasciculus 5.

SZABÓ Béla: A magyarországi jogoktatás Kossuth Lajos korában, In: Debreceni Konferenciák, Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója. Szerk.: Balogh Judit, Debrecen 2004.

SZABÓ Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon, Akadémiai kiadó, Budapest, 1980.

SZABÓ Miklós: Az ókori politikai gondolkodás, In: Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet. Szerk.: Bódig Mátyás és Győrfi Tamás. Bíbor Kiadó, Miskolc 2002.

SZABÓ Miklós: Engedelmesség és engedetlenség, In: Államelmélet, Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből, Szerk.: Takács Péter. Bíbor Kiadó Miskolc, 1997.

SZABÓ Miklós: Jogforrás és jogalkotás, In: Bevezetés a jog-és államtudományokba, Miskolc, Bíbor Kiadó 2006.

SZABÓ Miklós: Jogi episztemológia avagy: „Hogyan ismerhető meg a jog?" In: Jogbölcseleti előadások, Szerk.: Szabó Miklós. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1998.

SZIBENLISZT Mihály: Institutiones juris naturalis. I. köt. Jus naturae extrasociale complectens. Eger. 1820. II. köt.Jus naturae sociale complectens. Eger. 1821.

SZILÁGYI Péter Georg Jellinek: Általános államtan című művéhez írt előszava, Budapest, 1994.

SZLEMENICS Pál Magyar Fenyítő Törvénykönyve Pest, 1872. Kiadja Heckenast Gusztáv

TAKÁCS Péter: Államelmélet – Általános államtan, In: Államelmélet. Szerkesztette: Takács Péter, Miskolc, Bíbor Kiadó 1997.

TAKÁCS Péter: Az állam területe és népessége, In: Államelmélet, Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből, Szerk.: Takács Péter. Prudentia Iuris. A Miskolci Egyetem Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékének kiadványsorozat, Sorozatszerk.: Szabadfalvi József. Bíbor Kiadó, 1997.

TÖNNIES, Ferdinand: Közösség és társadalom. Budapest: Gondolat Kiadó, 1983.

Törvénytudományi műszótár, Közre bocsátja: A' Magyar Tudós Társaság, Második, tetemesen bűvített kiadás, Pest, 1847.

TURAY Alfréd, NYÍRI Tamás, BOLBERITZ Pál: A filozófia lényege, alapproblémái és ágai, Szent István Társulat, Budapest, 1981.

UJFALUSSY Nep. János: A természeti hármas törvény, Pest, 1825.

VARGA Norbert: Az állampolgárság fogalmának kialakulása a magyar közjogban, In: Acta Universitatis Szegediensis, Acta juridica et politica., Tomus LXXI. Fasciculus 16. Szeged, 2008.

VIROZSIL Antal: Egyetemes természet vagy észjog elemei, T. Virozsil Antal eredeti latin munkája után magyarul előadva Márki József, Pest, 1861. Kiadja Heckenast Gusztáv

VIROZSIL Antal: Epitome juris naturae seu universae doctrinae juris philosophicae, Pest, Typis Josehpi Beimel, 1839.

VISEGRÁDY Antal: Jog- és állambölcselet, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2003.

WOLFF, Christian: Jus naturae, methodo scientifica pertractatum, Halae, Magdeburgicae MDCCXLII

WOLFF, Christian: Philosophia practica universalis methodo scientifica, pertractata … Editio nova, priori emendatiori, cum privilegiis Haleae, Magdeburgicae MDCCXXXXIIII.

ZEILLER, Franz Edlen von − EGGER, von Franz: Das natürliche öffentliche Recht, nach den Lehrsätzen des seligen Freyherrn C. A. von Martini vom Staatsrechte, mit

beständiger Rücksicht auf das natürliche Privat-Recht des k.k.Hofrathes Franz Edlen von ZEILLER/ von Franz EGGER. –Wien und Triest: Geistinger. 1809. Band 1.

ZEILLER, Franz Edlen von − EGGER, von Franz: Das natürliche öffentliche Recht, nach den Lehrsätzen des seligen Freyherrn C. A. von Martini vom Staatsrechte, mit beständiger Rücksicht auf das natürliche Privat-Recht des k. k. Hofrathes Franz Edlen von ZEILLER/ von Franz EGGER. Wien und Triest: Geistinger Band 1. 1809. Band 2. 1810.

Francisci Nobilis de ZEILLER. Jus naturae privatum, Editio Germanica tertia Latine reddita a Francisco Nobili de EGGER, Viennae, apud Car, Ferdinandum Beck, MDCCCXIX.

ZEILLER, Franz: Commentar über das allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch, Wien, Triest, 1813.

Summary

Mihály Szibenliszt's book entitled "The Institutes of Natural Law" ("Institutiones juris naturalis") is the fulfillment of his goals to the extent permitted by the conditions of the world he was contemporary to. Notwithstanding this, his work is considered significant and his scientific achievements reached far beyond his time.

Szibenliszt presumably commenced his work in the first decade of the 1800's, which was published in two volumes, in 1820 and 1821. He had to observe the requirements of the era under several aspects: he considered the conditions of contemporary Hungarian academic life and politics, and elaborated on teaching material for law students on the basis of such experience.

The most important aspect of his legacy was the development of a new discipline that would be able to exist independently from Art as well as Literary Science. He also attempted to establish a proper base for Law, to be read by the students at a subsequent phase of their academic career. Mihály Szibenliszt analyzed and collected the principles elaborated on by his predecessors; thereafter he developed a systematic arrangement for such principles, interpreted them and modernized any antiquated concepts or notions. He completed such a system by incorporating his own scientific results, and proposed a new approach towards the *ius naturale* as interpreted by his colleagues. The works of Leibniz, Wolff, Martini, Zeiller and Egger, which also represented the official scientific view of Hungarian jurisprudence, applied the same methodological approach (i.e. providing an overall view of the scientific achievements of their predecessors). Even personalities in the realm of jurisprudence such as Antal Virozsil and Tivadar Pauler, provided ample references to previously elaborated conceptions.

However, during the period when Mihály Szibenliszt lectured and worked, the Viennese professor of Jurisprudence, Karl Anton Martini, was the recognized authority in this field and his views exercised an overwhelming impact on the Hungarian theory of Natural Law. Quite obviously, Szibenliszt could not ignore Martini's concepts and ideas; it was only later that Antal Virozsil (the successor to Szibenliszt in the Chair of

Natural Law at the Faculty of Law of Pest) finally got the opportunity to revise such traditionally accepted ideas.

As Szibenliszt was more or less "required" to follow Martini's view, he elected to follow the strategy of acceptance and compliance. He compiled his book with the purpose of making Hungarian law students familiar with the official and generally accepted view proposed by Martini; however, Szibenliszt adjusted Martini's theory to Hungarian reality, and completed it by incorporating further, officially endorsed scientific results in the system, such as the conceptions of Zeiller-Egger that reflected the ideas of Kant. "The Institutions" of Szibenliszt were praised by the scientific community in Vienna, but his work received criticism in Pest – this was due to the fact that, in some instances, Szibeliszt effectively deviated from the almost canonized view proposed by Martini.

Quite fortunately, Szibenliszt still enjoyed the opportunity to elaborate and publish his new conception of Natural Law. He lectured at the Academy of Law in Győr, where he was not affected by the criticism stemming from Pest. His physical proximity to Austria granted him the chance to follow modern contemporary conceptions, which had already been accepted at the Faculty of Law in Vienna. Another practical opportunity was offered by the fact that Martini's ideas relative to Natural Law were exposed in a lapidary manner; consequently such ideas were to be interpreted and explained in order to render them a suitable study material for any Hungarian student of Law.

In light of such conditions, Mihály Szibenliszt accepted Martini's principles as a starting point. However, his difference in opinion emerged in several instances, such as in relation to the social contract theory; on the other hand, some of his critiques on Martini remained hidden. Furthermore, Szibenliszt presented certain new ideas that were absent from Martini's works - such as the role of the jury, proposed by the author in the chapter describing the course of jurisdiction, or the suggested forms of mixed government. The Natural Law of Martini, based on Grotius and the Bible, was replaced by a new conception whose theoretical foundation was based on Kant's theory of pure sense and formal logic.

The relevance of Szibenliszt's achievements may be summarized as follows: Mihály Szibenliszt was the first academic who successfully presented the Hungarian scientific community with a new approach to Natural Law that broke with the almost canonized tradition originally established by Martini. The "*Institutiones juris naturalis*" began a new phase in the theory of Natural Law in the 19th Century, which was later completed (and concluded) by the works of Antal Virozsil and Tivadar Pauler.

***